VISNYK OF THE LVIV UNIVERSITY

ВІСНИК ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Philosophical Political studies

Філософсько-політологічні студії

Issue 46

Випуск 46

Scientific journal

Збірник наукових праць

Published since 2011

Видається з 2011 року

Ivan Franko National University of Lviv

Львівський національний університет імені Івана Франка

Видавничий дім «Гельветика»
2023

ЗАСНОВНИК: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Включено до переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
з філософських та політичних наук (спеціальності: 033 «Філософія», 052 «Політологія»)
відповідно до Наказу МОН України від 14.05.2020 № 627 (Додаток 2).
Свідоцтво про реєстрацію ЗМІ: серія КВ № 25240-15180ПР від 05.08.2022 р.
Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету імені Івана Франка
№ 45/3 від 29.03.2023 р.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com
від польської компанії Plagiat.pl.

Висвітлено актуальні проблеми методології політичної науки, проаналізовано стан розвитку політичної науки та сучасні теоретико-методологічні напрями дослідження політичних процесів та інститутів в Україні.

The current problems of the methodology of the Political Science were highlighted. The development of the Political Science and modern theoretical and methodological approaches of the research of political processes and institutions in Ukraine were analysed.

Редакційна колегія:

Шипунов Г. В., доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії політичної науки, Львівський національний університет імені Івана Франка (головний редактор); Андрущенко Т. В., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної психології та міжнародних відносин, Український державний університет імені Михайла Драгоманова; Бартошевський Я., доктор габілітований, професор, проректор з питань науки, розвитку та міжнародного співробітництва, Державна вища професійна школа (Республіка Польща); Батрименко О. В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Дорош Л. О., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»; Івасечко О. Я., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»; Карівець І. В., доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії, Національний університет «Львівська політехніка»; Мельник В. В., доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»; Неліпа Д. В., доктор політичних наук, професор, заступник декана філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Прокоп М. В., кандидат політичних наук, доцент, інститут міжнародних відносин та публічної політики, факультет права та суспільних наук, Університет Яна Кохановського в Кельцах (Кельце, Польща).

Адреса редколегії:
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, кім. 204,
79000, Львів, Україна,
тел.: (38) (032) 2394462

Editorial office address:
Ivan Franko National
University of Lviv,
Universytetska Str., 1, room 204,
79000, Lviv, Ukraine,
tel.: (38) (032) 2394462

Редактор Д. КАРПИН
Редактор (англ. анотацій) С. БЕКАР
Технічний редактор С. ВОЗНЯК
Комп'ютерний макет С. БЕКАР
Коректор Д. КАРПИН

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Підписано до друку: 10.04.2023 р.
Формат 70x100/16
Ум. друк. арк. 18,04.
Тираж 100 прим. Зам. 0423/248

© Львівський національний
університет імені Івана Франка, 2022

ISSN 2307-1664

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Наталія Воловчук
ІСТОРИЧНА НАУКА ТА НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ:
ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ.....11

Олександр Гегечкорі
РЕЛІГІЯ, ВІЙНА, АРМІЯ (ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВЗАЄМОВІДНОСИН).....22

Василь Гоголь, Віталій Деркач
ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ АПОСТОЛЬСЬКОГО ПРЕСТОЛУ
З УКРАЇНСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....30

Михайло Калганов
ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ЛЮДИНИ
ТА ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ 37

Олег Каськів
КАТЕХИТИЧНЕ СЛУЖІННЯ В КИЇВСЬКІЙ ЦЕРКВІ (Х–ХІХ СТОЛІТТЯ).....45

Юлія Ковальчук
ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ВЕКТОРИ ФІЛОСОФІЇ СМЕРТІ МІҐЕЛЯ ДЕ УНАМУНО:
АГОНІЯ, БЕЗСМЕРТЯ, ЛЮБОВ.....53

Ірина Коляда
СИСТЕМА ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ
СОЦІАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД.....58

Сергій Костючков
АДАПТИВНІСТЬ ІНДИВІДА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ:
БІОФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ.....66

Олексій Кравчук, Іван Осташук
ОБРАЗ СУДДІ В ПРАВОВІЙ КУЛЬТУРІ.....74

Тетяна Крижановська
СПЕЦИФІЧНІ РИСИ КРЕАТИВНОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ 86

Вселена Крилова (Вселена Світла)
ХАРИЗМА І КРАСА В БУТТІ ЛЮДИНИ: АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ 93

Тамара Кушерець
ПРОБЛЕМА СМЕРТІ ТА БЕЗСМЕРТЯ В «ТАК КАЗАВ ЗАРАТУСТРА»
Ф. НІЦШЕ.....100

Наталія Манойло
НОТАРІАЛЬНА СУТНІСТЬ ЛЮДИНИ.....105

Олександр Мартиненко, Ольга Рупташ, Тетяна Радзиняк
МІСЦЕ ТА РОЛЬ ФІЛОСОФІЇ НАУКИ В ПОСТСЕКУЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ.....114

Вікторія Мельничук
ЦІННІСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....124

Андрій Наконечний
СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ
У ПЕРІОД XIV–XVIII СТ.....131

Оксана Онищук
ДЕЯКІ ЕТИЧНІ АСПЕКТИ МОРАЛЬНОГО БІОВДОСКОНАЛЕННЯ:
РИЗИКИ ТА ПЕРЕВАГИ.....140

Олеся Паньків
ЕТИЧНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ
МАШИННОГО НАВЧАННЯ.....147

Ростислав Поліщук
ФІЛОСОФСЬКІ ПІДХОДИ ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ СПОРТУ:
РОЛЬ КОНВЕНЦІЙ.....154

Надія Северин
СВІТОГЛЯДНА КОНЦЕПЦІЯ ЗВ'ЯЗКУ КОСМОСУ І ЛЮДИНИ
ВОЛОДИМИРА ВЕРНАДСЬКОГО.....161

Марія Сінельнікова
ХЕЙТЕР ЯК ПРЕДСТАВНИК РЕСЕНТИМЕНТНОГО ТИПУ ОСОБИСТОСТІ.....168

Ігор Спаський
ОНТОЛОГІЗАЦІЯ У ФОРМУВАННІ ФІЛОСОФСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ
СПОСТЕРІГАЧА ГОСПОДАРСТВА 175

Олена Уваркіна, Артур Гангал, Наталія Волошина
ОСОБИСТІСТЬ ТА ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ: ФІЛОСОФСЬКИЙ КОМПЕНДІУМ
СУЧАСНИХ КОНЦЕПТІВ.....187

Уляна Хамар
НАЦІОНАЛЬНА ВИНЯТКОВІСТЬ В РОСІЙСЬКІЙ ІДЕЇ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ
ЄДНОСТИ: РАННІ СЛОВ'ЯНОФІЛИ.....196

Оксана Чурсінова, Ангеліна Недошитко
ВПЛИВ ФІЛОСОФСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ НА ФОРМУВАННЯ
ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ.....203

Світлана Шевчук
ТОЧНЕ І НЕТОЧНЕ У НАУКОВОМУ ПІЗНАННІ.....210

Едуард Щербенко
УКРАЇНСЬКЕ ДИВО, ПОСТРАДЯНСЬКА КОНСТЕЛЯЦІЯ
ТА МОРАЛЬНИЙ ДЖОКЕР.....217

Ігор Яковлєв
ТРАНСФОРМАЦІЯ АКСІОСФЕРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
ПІД ВПЛИВОМ ПОЛІТИЧНИХ ІНІЦІАТИВ В.А. ЮЩЕНКА.....223

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Наталія Баласинович
ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ
В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ.....230

Юрій Борейко, Тетяна Федотова
СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАСОБІВ ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ.....239

Світлана Була, Марк Савчук
ФЕНОМЕН СУБНАЦІОНАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ
В УКРАЇНІ.....246

Людмила Горохова, Галина Невинна
ДОСЯГНЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ
В УКРАЇНІ.....253

Леся Дорош
ЕВОЛЮЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЄС:
ПОШУК ТА ВИЗНАЧЕННЯ КЛЮЧОВИХ ПРІОРИТЕТІВ.....262

Ірина Дудко, Інна Погорєлова
МАЛІ АЛЬЯНСИ У ФОРМАТІ БЕЗПЕКОВОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ..... 271

Ірина Дужа, Людмила Мельник, Ірина Грек
ІНДО-ТИХООКЕАНСЬКИЙ РЕГІОН В СТРАТЕГІЇ США.....285

Валентина Ємець
ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ
ІМІДЖУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ 291

Іван Коваль, Леся Кисляк
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА 2022–2023 РОКІВ –
РЕАЛІЗАЦІЯ ІМПЕРСЬКИХ АМБІЦІЙ ПУТІНСЬКОГО РЕЖИМУ 297

Леся Корнат
ПІДХОДИ ЦЕРКВИ ДО ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
В ЕПОХУ КУЛЬТУРНИХ ВОЄН.....305

Павло Лисянський
ЕТНОФЕДЕРАЛІЗМ ЯК НАУКОВА КОНЦЕПЦІЯ
ТА ЧИННИК ПОСТРАДЯНСЬКОГО СЕПАРАТИЗМУ.....313

Аліна Лясота
ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА СИСТЕМА ОРГАНІВ
ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ГЕНДЕРУ:
КРИТЕРІЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ СФЕРИ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ..... 324

Михайло Радіо
СОЦІАЛЬНІ МЕДІА ТА ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ: ОГЛЯД ПОЗАЧЕРГОВИХ
ВИБОРІВ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ 2019 Р.....330

Ростислав Романюк, Наталія Романюк
РОСІЙСЬКА ГЕОПОЛІТИКА У СВІТІ ПОСТПРАВДИ.....337

Сергій Руденко, Віталій Туренко
ДЖЕРЕЛА ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ РОЗУМІННЯ ТЕОРІЇ
«ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ СОЦІАЛІЗМУ»: ВІД МАО ЦЗЕДУНА
ДО СІ ЦЗІНПІНЯ.....345

Віктор Теремко
ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ
В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ І НЕБЕЗПЕК.....353

Артем Хмельников
ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК МОДЕРНІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО
ЛОКАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ.....359

Алла Шаповалова
ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ
ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....365

Khrystyna Yuskiv
SOCIAL MEDIA CONTENT MODERATION:
THE CASE OF RUSSIA'S WAR AGAINST UKRAINE.....373

CONTENTS

PHILOSOPHY SCIENCE

Nataliia Volovchuk
HISTORICAL SCIENCE AND NATIONAL CONSCIOUSNESS:
PHILOSOPHICAL ASPECT.....11

Alexander Gegechkori
RELIGION, WAR, ARMY (THEORY AND PRACTICE OF RELATIONS).....22

Vasyl Hohol, Vitaliy Derkach
DIPLOMATIC RELATIONSHIPS BETWEEN THE APOSTOLIC SEE
AND THE UKRAINIAN STATE AT THE PRESENT STAGE.....30

Mykhailo Kalganov
PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING OF THE HUMAN AND VIRTUAL
REALITY INTERACTION.....37

Oleg Kaskiv
CATECHETIC SERVICE IN KYIV CHURCH (X–XIX CENTURIES).....45

Yuliya Kovalchuk
EXISTENTIAL VECTORS OF MIGUEL DE UNAMUNO'S PHILOSOPHY
OF DEATH: AGONY, IMMORTALITY, LOVE.....53

Iryna Koliada
THE SYSTEM OF DISTANCE EDUCATION IN CONDITIONS
OF SOCIAL CHALLENGES: THE UKRAINIAN EXPERIENCE.....58

Serhii Kostiuchkov
ADAPTABILITY OF THE INDIVIDUAL IN THE GLOBALIZED WORLD:
BIOPHILOSOPHICAL ASPECT.....66

Oleksiy Kravchuk, Ivan Ostashchuk
IMAGE OF A JUDGE IN A LEGAL CULTURE.....74

Tetiana Kryzhanovska
SPECIFIC FEATURES OF CREATIVITY AS A SOCIAL PRACTICE.....86

Vselena Krylova (Vselena Svitla)
CHARISMA AND BEAUTY IN A HUMAN BEING:
ASPECTS OF INTERACTION.....93

Tamara Kusherets
THE PROBLEM OF DEATH AND IMMORTALITY IN THUS SPOKE
ZARATHUSTRA BY F. NIETZSCHE.....100

Nataliya Manoylo
NOTARY ENTITY OF A PERSON.....105

Oleksandr Martynenko, Olga Ruptash, Tetiana Radzyniak
THE PLACE AND ROLE OF THE PHILOSOPHY OF SCIENCE
IN THE POST-SECULAR DISCOURSE.....114

Viktoriia Melnychuk
VALUE TRANSFORMATIONS OF UKRAINIAN SOCIETY
IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION.....124

Andriy Nakonechnyy
FORMATION OF THE UKRAINIAN NATIONAL IDEA
IN THE PERIOD OF THE XIV–XVIII CENTURIES.....131

Oksana Onyshchuk
SOME ETHICAL ASPECTS OF MORAL BIOENHANCEMENT:
RISKS AND BENEFITS.....140

Olesia Pankiv
ETHICAL ISSUES OF MACHINE LEARNING TECHNOLOGY USAGE.....147

Rostyslav Polishchuk
PHILOSOPHICAL APPROACHES TO THE CONCEPTUALIZATION
OF SPORT: THE ROLE OF CONVENTIONS 154

Nadiia Severyn
GRIGORY VERNADSKY'S WORLDVIEW CONCEPT
OF CONNECTION BETWEEN SPACE AND MAN.....161

Maria Sinelnikova
HATER AS A REPRESENTATIVE OF THE RESSENTIMENT TYPE
OF PERSONALITY.....168

Ihor Spassky
ONTOLOGIZATION IN THE FORMATION OF THE PHILOSOPHICAL
POSITION OF AN ECONOMY OBSERVER.....175

Olena Uvarkina, Artur Hanhal, Natalya Voloshyna
PRIVACY AND INFORMATION SECURITY IN THE CONDITIONS OF WAR:
A PHILOSOPHICAL COMPENDIUM OF MODERN CONCEPTS.....187

Ulana Khamar
NATIONAL EXCLUSIVENESS IN THE RUSSIAN IDEA OF SLAVIC UNITY:
THE EARLY SLAVOPHILE..... 296

Oksana Chursinova, Angelina Nedoshytko
THE INFLUENCE OF PHILOSOPHICAL TRAINING ON THE FORMATION
OF LEADERSHIP QUALITIES IN THE SYSTEM OF MODERN EDUCATION.....203

Svitlana Shevchuk
PRECISE AND IMPRECISE IN THE SCIENTIFIC RESEARCH.....210

Eduard Shcherbenko
UKRAINIAN MIRACLE, POST-SOVIET CONSTELLATION
AND MORAL JOKER.....217

Ihor Yakovlev
TRANSFORMATION OF THE AXIOSPHERE
OF UKRAINIAN SOCIETY UNDER THE INFLUENCE
OF POLITICAL INITIATIVES OF V.A. YUSHCHENKO.....223

POLITICAL SCIENCE

Natalia Balasynovych
FEATURES OF PROVIDING GENDER EQUALITY
IN THE SYSTEM OF STATE AUTHORITIES OF UKRAINE.....230

Yurii Boreiko, Tetiana Fedotova
SOCIO-CULTURAL POTENTIAL TOOLS OF HISTORICAL POLICY..... 239

Svitlana Bula, Mark Savchuk
THE PHENOMENON OF SUBNATIONAL POLITICAL REGIMES IN UKRAINE....246

Liudmyla Horokhova, Halyna Nevinna
ACHIEVEMENTS AND PERSPECTIVES DECENTRALIZATION
REFORMS IN UKRAINE..... 253

Lesia Dorosh
EVOLUTION OF REGULATORY AND LAW ENSURING
OF THE EU SECURITY: SEARCH AND DETERMINATION
OF KEY PRIORITIES.....262

Iryna Dudko, Inna Pogorelova
SMALL ALLIANCES IN DIMENSION OF SECURITY STRATEGY
OF UKRAIN.....271

Iryna Duzha, Lyudmyla Melnyk, Iryna Grek
THE INDO-PACIFIC REGION IN THE US STRATEGY.....285

Valentina Yemets
PUBLIC DIPLOMACY AS A TOOL FOR FORMING IMAGE
OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF FULL-SCALE WAR.....291

Ivan Koval, Lesya Kyslyak
THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR OF 2022–2023 – THE REALIZATION
OF THE IMPERIAL AMBITIONS OF THE PUTIN REGIME.....297

Lesia Kornat
THE CHURCH'S APPROACHES TO THE GOALS
OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE AGE OF CULTURAL WARS.....305

Pavlo Lysianskyi
ETHNO-FEDERALISM AS A SCIENTIFIC CONCEPT
AND A FACTOR OF POST-SOVIET SEPARATISM.....313

Alina Liasota
CIVIL SOCIETY AND THE SYSTEM OF STATE AUTHORITIES
IN TERMS OF GENDER: CRITERIA FOR DIFFERENTIATING
THE SPHERE OF INSTITUTIONAL INTERACTION.....324

Mykhailo Radio
SOCIAL MEDIA AND POLITICAL PARTIES: EXTRAORDINARY ELECTIONS
OF PEOPLE'S DEPUTIES OF UKRAINE 2019 OVERVIEW.....330

Rostyslav Romaniuk, Nataliia Romaniuk
RUSSIAN GEOPOLITICS IN THE POST-TRUTH WORLD.....337

Serhii Rudenko, Vitalii Turenko
SOURCES AND TRANSFORMATION OF THE UNDERSTANDING
OF THE THEORY OF THE "INITIAL STAGE OF SOCIALISM":
FROM KARL MARX TO SI JINGPING.....345

Viktor Teremko
POLITICAL ACTIVITY IN UKRAINE IN THE CONDITIONS
OF MODERN CHALLENGES AND DANGERS.....353

Artem Khmelnykov
DEMOCRATIZATION AS A FACTOR IN THE MODERNIZATION
OF MODERN LOCAL POLITICAL MANAGEMENT.....359

Alla Shapovalova
EFFICIENCY OF STATE AUTHORITY BODIES DURING
THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....365

Khrystyna Yuskiv
SOCIAL MEDIA CONTENT MODERATION:
THE CASE OF RUSSIA'S WAR AGAINST UKRAINE.....373

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 11–21
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 11–21

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 140.8
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.1

ІСТОРИЧНА НАУКА ТА НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Наталія Воловчук
Українська інженерно-педагогічна академія,
вул. Університетська, 16, 61003, м. Харків, Україна

У статті на філософському рівні акцентується один із чинників формування національної свідомості, а саме потенціал історичної науки. Висувається гіпотеза, що історія як наука здатна на об'єктивному рівні сформувати національну свідомість навколо таких культурних сенсів, що тяжіють до загальнолюдського, загальнозначущого та універсального.

Продемонстровано, що поширення націоналістичних ідей упродовж XIX–XX ст. сформувало амбівалентне ставлення до таких поняття як нація, націоналізм, національна свідомість: від беззастережного прийняття до тотального відкидання. З одного боку, національна свідомість розглядається як прояв універсального на певних етапах історичного розвитку, як шлях до універсального в історичному розвитку народу, як його розум та моральність (Фіхте, Гегель), почуття та цінності (Сміт). З іншого боку, у спробі видати національну свідомість за загальну існує небезпека національних конфліктів, національної відокремленості, використання національної ідеї з ідеологічною метою (Маркс, Р. Тагор, школа конструктивістів).

Доведено, що історія як наука здатна запропонувати нам широке коло емпіричного матеріалу для власного аналізу, а також аналітичні історичні інтерпретації, що дозволяють продовжувати дискусію у межах формування національної свідомості. Попри складність історичного дослідження у межах роботи з фактами, висування гіпотез та формування історичних інтерпретацій при наявних спотвореннях історичного процесу, ми можемо використовувати досягнення історичних досліджень у процесі формування національної свідомості. Об'єктивне історичне дослідження у сфері політики, культурі, економіці тощо здатне уникнути таких негативних сторін націоналізму як конфліктність, сепаратизм, політична ідеологія, і формувати національну свідомість навколо таких культурних сенсів, що тяжіють до загального та універсального. Водночас сучасні виклики псевдо історії знецінюють інтелектуальні досягнення професійних істориків та змушують їх більше уваги звертати на популяризацію своїх наукових праць.

Ключові слова: національна свідомість, нація, націоналізм, історія, псевдо історія.

Постановка проблеми. Феномен національної свідомості, як складової соціального життя народу, становить інтерес для соціально-філософського аналізу. Національна свідомість є сукупністю буденних, практичних та теоретичних ідей, індивідуальних та суспільних прагнень, культурних надбань, що створюють дух нації. Національна свідомість проходить стадії розвитку від усвідомлення власної своєрідності, специфічності, відокремленості до розкриття загальнозачущої, універсальної свідомості. Православний філософ М. Бердяєв на початку XX століття писав, що неприпустимо протиставляти національне та загальнолюдське, оскільки перше є невід'ємною частиною другого. Він вважав, що єдність між людьми є результатом не зникнення індивідуального (національного), а лише його утвердження [1].

© Н. Воловчук, 2023

Актуальність теми дослідження зумовлена загостренням сучасних соціополітичних викликів, які висувають проблему адекватності змісту національної свідомості щодо питань формування універсальних, загально людяних сенсів.

Аналіз літературних джерел демонстує різні підходи щодо розуміння специфіки формування та розвитку «національної свідомості». Від аналізу філософських, історичних, політичних, психологічних аспектів розвитку національної свідомості (В.А. Савчук, Л.В. Барановська, Л.Кулішенко та ін), до розгляду механізмів конструювання національної свідомості, вплив на неї історичної пам'яті та культури тощо (Л. Морозова, О. Дробовська, О. Готра) [2; 3; 4]. В українській філософській думці специфіка національної свідомості пов'язана з кордоцентричністю (О. Кульчицький, Д. Чижевський, І. Бичко, В. Горський та ін.).

У межах запропонованого автором дослідження акцентується потенціал історичної науки та висувається гіпотеза, що історія як наука є одним із чинників, який здатний на об'єктивному рівні сформувати національну свідомість навколо таких культурних сенсів, що тяжіють до загального та універсального.

Постановка завдання. Мета статті проаналізувати на філософському рівні поняття «національна свідомість» та суміжних з ним понять «нація», «націоналізм» та виявити роль історичної науки у формуванні та розвитку національної свідомості.

Завдання дослідження: проаналізувати націоналістичні концепції представників німецької філософії – Фіхте, Гегеля, Маркса, концепції кінця XIX століття – від Р.Тарога до конструктивістських та етноцентристських; розглянути можливості історії, як науки, формувати національну свідомість.

У ході дослідження використовується компаративний аналіз та діалектичний метод.

Виклад основного матеріалу. Поняття «нація», «націоналізм», «національна свідомість» уперше з'являються наприкінці XVIII століття під час Французької революції. Е.Х. Карр стверджував, що саме Велика французька революція відкинула поняття держави як особистого володіння монарха, замінивши його ідеєю національного чи народного суверенітету. Феномен націоналізму, пробудження національної свідомості набуває універсального характеру не лише у західних країнах у ході боротьби за політичну незалежність, а й поширюється у східних країнах у ході колоніальних завоювань XIX ст.

Одним з перших філософів, який розглянув еволюцію поняття «нація», був І.Г. Фіхте. За часів Фіхте німецька нація ще не була створена і нація, як те, що представляє саме себе, ще тільки мала з'явитися [5]. Освіта та виховання, за Фіхте, є фундаментом створення єдиної нації. Причому Фіхте великі надії покладав на інтелектуалів залучених до мистецтва та науки. Саме вони за допомогою продуманої системи освіти здатні створити нову національну спільність. Поза освітою, поза моральним вихованням, вважає Фіхте, нація втрачається і розпадається.

Нація спочатку виникає поза політичними, правовими та територіальними засадами. Основним фактором, що об'єднує, націю є мова. Люди, які говорять однією мовою, каже Фіхте, вже об'єднані, краще розуміють один одного і представляють якесь ціле. Але Фіхте цікавить не мова як така, а самобутність мови, тобто її життєва сила. Фіхте покладає великі надії на живу німецьку мову. Він вважав, що французька та англійська мови пройшли зеніт слави та вичерпали себе. Слов'янські мови ще не розкрили свого потенціалу, а для німців настав час розкрити свою історичну місію. У «Промовах до німецького народу» Фіхте звертається до німецького народу, який має виховати в собі націю, розкрити в ній «живильний подих» духовного світу. Похвала Фіхте на адресу німецької нації – це похвала вчителя учню, який ще має розкрити свій перспективний

потенціал. У XX столітті ідеї Фіхте були використані теоретиками націонал-соціалізму, вони намагалися представити Фіхте як свого теоретика, ідейного попередника. Однак основна ідея Фіхте – це створення німецької нації, яка відчуває та реалізує своє історичне та загальнолюдське призначення. Відповідно до загальних філософських уявлень Фіхте мета людства – встановити людські стосунки вільно і відповідно до розуму. Причому розум у Фіхте – це загальний духовний досвід людства, це закон існування живого, а духовна активність – це поступове розкриття розуму.

Досить багато уваги проблемі націоналізму приділяв Г. Гегель. його філософське вчення – це досить повна концептуалізація ідей XIX ст. і насамперед ідеї національної держави. Гегель часто використовує поняття «народ», «нація», при цьому поняттю «нація» надається вужче значення, воно пов'язується з поняттям громадянського суспільства. Мета розвитку держави – перетворити народ на націю. Нація – це об'єднання громадян (просвітницький елемент) і духовна єдність (елемент романтизму), тобто національне – це прояв духу і цей прояв тісно пов'язаний з державою. “The general principle which manifests itself and becomes an object of consciousness in the State, – the form under which all that the State includes is brought, – is the whole of that cycle of phenomena which constitutes the culture of a nation. But the definite substance that receives the form of universality, and exists in that concrete reality which is the State, is the Spirit of the People itself” [6, c. 52].

Модель гегелівського націоналізму має яскраво виражений *громадянський характер* і в рамках цієї моделі Гегель розглядає проблему універсального та партикулярного. Універсальне, світовий дух виявляє себе в ході історичного процесу у формі національного духу тих чи інших народів. Такий підхід дозволяє, з одного боку, аналізувати партикулярну культуру щодо наявності у ній універсального, абсолютного. З іншого боку, показує, що універсальне розкривається під час історичного поступу суспільства.

Що цінного у підході Гегеля? Спроба держави видати національне за загальне веде до того, що національне як розумне та моральне у своїй основі, втрачає розумність і перетворюється на свою протилежність. Людина, з одного боку, може домагатися своїх індивідуальних цілей поза своєї національної власності, вона має стояти на шляху індивідуального розвитку, оскільки не все в національному універсально. З іншого боку, національна культура – джерело цінностей, які формують індивідуальні установки. За Гегелем, держава, як уособлення національної ідеї, має дбати про те, щоб людина могла реалізувати свою *моральність*.

К. Маркс акцентував потенційні небезпеки націоналізму. По-перше, національні ідеї можуть бути використані правлячою елітою для того, щоб відвернути увагу від внутрішньополітичних проблем та перемикнути їх на зовнішньополітичні. По-друге, національне відокремлення призводить до конфліктів. Як зазначає Э.Х. Карр, ставлення Маркса до націоналізму склалося на тлі французької революції, коли визначення нації ще не отримало своє завершення. Звідси й знамените висловлювання Маркса у «Маніфесті Комуністичної партії» про те, що «робочі не мають батьківщини». Маркс протестував проти позбавлення робітників права мати «батьківщину» (Бабер). Пролетаріат, у якого відсутня національна відокремленість, має виконати своє національне завдання – покінчити з буржуазією та завоювати політичне панування. Маркс розглядав націоналізм не як перешкоду до інтернаціоналізму, а як шлях до нього.

Р. Тагор на початку XX століття запропонував свою соціально-філософську інтерпретацію понять «націоналізм» і «нація». Індійський дослідник вважав, що історична організація народу в націю – це негативне явище в житті суспільства. Нація руйнує людську свободу, мораль, породжує конфлікти, агресію, сприяє виникненню воєн. Націоналізм – це організація

суспільства владними структурами, вона створюється для панування над власним народом та іншими народами. Тагор підкреслює етатистську та мілітаристську природу націоналізму та відстоює позицію антинаціоналістичного універсалізму та гуманізму. Він розгортає свою аргументацію з прикладу взаємодії Індії, Сходу та Заходу. На початку XX століття в Індії посилилися національно-визвольні рухи. На Сході у цей період розроблялися різні сценарії самовизначення націй. Захід своєю чергою, будучи по суті роз'єднаним та конфліктним, виступив для Індії та Сходу як політично та економічно активна сила, яка підпорядковує. У світлі колоніальної політики початку XX століття нація та націоналізм постали як механізми, що суперечать універсальній сутності людини.

Гуманістичний підхід Тагор – це мрія про солідарність, це пошук універсальної людської спільноти, подолання культурної роз'єднаності та спільний пошук оптимальних соціальних структур. Кожен народ бере участь у єдиному процесі створення єдиної історії. Народи доповнюють один одного, розкривають різні аспекти людського буття у своєму розвитку. Дух кожного народу важливий. Тагор знаходить у розвитку західної та східної цивілізації ті позитивні аспекти, які необхідно розвивати. Водночас на прикладі взаємодії Заходу і Сходу Тагор показує, що нації породжують відокремленість та конфлікти. Дослідник критикує вихід політичних еліт за свої межі, їхню спробу реалізувати економічні та політичні інтереси, культивуючи міфи про національні відмінності та міф про національну єдність. Нація – це з певними економічними та політичними цілями штучно створене утворення. Суспільства, які називають себе націями, створюють штучну конструкцію та підкоряють себе їй. «A nation, in the sense of the political and economic union of a people, is that aspect which a whole population assumes when organized for a mechanical purpose. Society as such has no ulterior purpose. It is an end in itself. It is a spontaneous self-expression of man as a social being» [7, p. 19].

Що цікавого у критичному аналізі Тагор? Спроба побачити справжні проблеми феномена «націоналізм», що допомагає намітити конструктивні шляхи подолання негативних сторін такого явища, як націоналізм.

Вагомий внесок у розуміння феноменів нація та націоналізм зробили представники історичної школи конструктивізму – Е. Гелнера, Б. Андерсон, Е. Хобсбаум, Т. Рейджер та ін.?

Перш за все розглянемо конструктивістський підхід Е. Гелнера, який стверджував, що нації виникають у період розвитку індустріального виробництва. Вони пов’язані з культурним життям нації, національні ідеї об’єднують людей при переході від феодалізму до капіталізму водночас на міжнаціональному рівні, нації які усвідомлюють себе по культурній подібності часто знаходяться у конфлікті.

Гелнер виділяє три стадії розвитку історії людства: до аграрну, аграрну та індустріальну. Кожній стадії притаманна певна економічна система, система влади, культура та світосприйняття. Націоналізм зростає у процесі еволюції та взаємозв’язку економіки, влади і культури. На аграрній стадії розвитку людства ще не існує чітко визначених кордонів і держави як такої. Зв’язок між державою і культурою неможливий, не можливо і виникнення і націоналізму. На аграрній стадії створюється держава, розвивається культура, але культура ще не стає вагомим чинником розвитку держави. Культура на цьому етапі розвитку людства має елітарний характер, за межами людського існування залишається більшість населення. Нації з’являються з виникненням індустріального суспільства. економіка цього суспільства тісно пов’язана з мобільністю, інноваціями, егалітарність стає ознакою індустріального суспільства: виникає масове суспільство, централізована система освіти, з’являються соціальні інститути. Цю складну соціальну організацію підтримує держава. Вперше виникає тісний зв’язок між культурою, економікою та державою [8].

Націоналізм, на думку Гелнера, це не теоретична конструкція європейських інтелектуалів, це реалізація природних схильностей людини на колективному рівні. Націоналізм має різні форми, водночас притаманний всім суспільствам на індустріальній стадії розвитку. Виникнення крайніх форм націоналізму Гелнер пов'язує з соціально-економічною сферою, традицією та ідеологією.

Що цінного в концепції Гелнера? Він підкреслює, що попри існуючи агресивні форми націоналізму, в основі цього феномену лежить *культура*, яка уможливлює існування сучасної держави.

Бенедикт Андерсон у своїй книзі «Уявні спільноти» на основі узагальнення історичного матеріалу приходить до висновку, що нація є уявною цілісністю, мислимим конструктом, а не заздалегідь створеною біологічною чи соціальною даністю. Уявність означає, що нація – це культурний артефакт, який поширюється у просторі та часі та породжує у людях глибокі психологічні уподобання. Андерсон пов'язує націоналізм з такими поняттями, як «релігія» та «спорідненість». Занепад релігійного світогляду призводить до виникнення нації – уявної спільноти. Нація та націоналізм – це породження Нового часу та епохи капіталізму, новий спосіб інтеграції миру та держави. Система освіти підпорядкована стандарту держави, чітка мовна політика, поширення та контроль друкованої продукції призводять до формування національної свідомості, національної ідентичності. Історія в рамках націоналізму сприймається однаково, мова виконує функцію, що контролює. Як представник конструктивізму Б. Андерсон показує, як влада конструює націю та націоналізм [9].

У роботах Е. Гобсбаума нація та націоналізм також постають як історичні феномени, які виникають завдяки винаходу традицій, встановленню фіктивних зв'язків із минулим. Створення національної історії можливе лише за допомогою перебільшення значення одних подій та замовчування інших. Утворення національної держави пов'язане не з перевагами наявності національної ідентичності, а з зусиллями правлячих еліт її сформувати та нав'язати. Визначення нації через такі об'єктивні критерії як - мова, етнічність, спільна територія, спільна історія, спільні культурні риси (визначення Сталіна) є розмитим і дуже зручним для цілей пропаганди та створення ідеології. На підставі цього визначення можна вимагати територіальної автономії та незалежності, не враховуючи існування інших етнічних груп на цій території. Гобсбаум відкидає не тільки «об'єктивні» підстави формування нації, але й суб'єктивні, волюнтаристські. Виникнення нації тісно пов'язано з державою, за межами певної території вона не існує, в розвитку нації важливим є елемент соціальної творчості. Феномен нації треба розглядати, вважає Гобсбаум, крізь призму політичних, технічних, адміністративних та економічних відносин та ідеології [10]. Феномен націоналізму – це не стале поняття, це предмет дискусійного аналізу.

Сучасний дослідник, Майкл Білінг, також вважає, що націоналізм є ідеологією, яка підтримує існуючу державу, але сама ця ідеологія залишається непоміченою: це національний прапор, національна валюта, національні спортивні змагання тощо [11].

У чому можна погодитись із Б. Андерсеном Е. Гобсбаумом та М. Білінгом? Дійсно, історія виникнення націй інколи демонструє штучний характер її створення. Так, наприклад, особливості виникнення російської нації Петром Першим відображені у роботі К. Маркса «Викриття дипломатичної історії XVIII століття» Завоювання морських просторів, перенесення столиці до Петербурга, налагодження тісних культурних, економічних та політичних контактів із Заходом, – все це призвело до раптового виникнення нової нації. [12]. Питання конструювання німецької нації у XIX столітті привернули увагу ізраїльського історика культури Алона Конфіно. Німці використовували систему освіти та культури для створення успішного німецького проєкту. Також дослідник порушує питання, як інші нації

використовують минуле у своїх інтересах для створення власної ідентичності [13]. Водночас як правильно зазначив Е. Сміт, якби перед нами було лише штучне конструювання цього феномену, він не набув би такої поширеності та стійкості.

Ентоні Сміт вважає, що під націоналізмом слід розуміти не лише мовну та культурну спільність. Націоналізм – це специфічні умови формування народу, він пов'язаний з етнічною ідентичністю. Велике значення на формування націй має психологія, почуття народу, саме вони формують специфічну культуру. Без символічних комплексів, що виражають етнічну ідентичність, таку конструкцію як націоналізм не вдалося б створити, тому сучасні вчені, досліджуючи феномен націоналізму, звертаються до етнічної ідентичності народу. Націоналізм вимагає громадянської незалежності, територіальної цілісності та історичної ідентичності. Це ядро національної ідеології. Етнічна ідентичність проявляється в особливій правовій, політичній та економічній ідентичності. Е. Сміт виокремлює важливу складову національної свідомості – роль символічних комплексів, як основи національної ідентичності [14].

Проведений аналіз показує, що феномен націоналізму є амбівалентним. З одного боку, націоналізм розглядається як прояв універсального на певних етапах історичного розвитку, як шлях до універсального в історичному розвитку народу, як його розум та моральність (Фіхте, Гегель), почуття та цінності (Сміт). З іншого боку, у спробі видати національне за загальне існує небезпека національних конфліктів, національної відокремленості, використання національної ідеї з ідеологічною метою (Маркс, Р. Тагор, школа конструктивістів).

Розглянемо можливості історії як науки сформувати національну свідомість, позбавлену агресивності, стереотипного мислення, ксенофобії, етноцентризму, сепаратизму. Такої національної свідомості, яка поєднується навколо елементів історичної пам'яті, культурної спадщини та не веде до історичного занепаду нації. Для цього на прикладі робіт Е.Х. Карра [15], Дж. Тоша [16] та статті Вікторії Рейл розглянемо такі питання. У чому специфіка історичної свідомості? Навіщо потрібна історія? Що таке історичний факт, інтерпретація, гіпотеза? Які історичні школи існували в минулому і які нещодавно сформувалися?

Історична свідомість, стверджує Дж. Тош, притаманна кожному з нас різною мірою. Ми всі покладаємось на досвід. Ми звертаємось до історії у межах індивідуальної пам’яті як до засобу самоствердження, як основі для формування власної думки, для розуміння майбутніх можливостей. Пам’ять – це база даних, це засіб осмислення прожитого життя. Колективна пам’ять дозволяє виробити відчуття ідентичності та оцінювати напрям свого розвитку. Щоб зрозуміти існуючий соціальний устрій, ми зобов’язані мати колективну історичну свідомість. Кожне суспільство має колективну свідомість. Спотворення присутні як в індивідуальній історичній свідомості, так і в колективі. Історична свідомість у межах науки передбачає строго тлумачення подій.

Дж. Тош пише: «історична свідомість» і соціальна пам'ять – це не одне й те саме. Існує багато різних підходів до питання про те, що нам відомо минулим і яким чином воно використовується в інтересах сьогодення. З особистого досвіду ми знаємо, що пам'ять не є чимось усталеним і бездоганним: ми щось забуваємо, подальший досвід накладається на більш ранні спогади, змінюються акценти, «згадується» те, чого не було тощо.

У важливих питаннях, пише Дж. Тош, ми прагнемо підкріпити наші спогади з інших джерел. Для колективної пам'яті характерні самі спотворення, адже наші миттєві пріоритети спонукають нас висвічувати в минулому одне і не бачити іншого. У політичному житті саме пам'ять надзвичайно вибіркова, а часом абсолютно помилкова. У цьому плані термін «історична свідомість» передбачає більш суворе тлумачення». Дж. Тош наводить такий

приклад: У період «третього рейху» ті німці, які вірили, що у всіх нещастях у німецькій історії винні євреї, безсумнівно, шукали підтвердження своїм поглядам у минулому, але тоді ми, звичайно, поставимо питання про рівень їхньої історичної свідомості. Іншими словами, мало просто звертатися до минулого, необхідна впевненість у необхідності достовірного ставлення до нього.

Історія як наука намагається підтримати максимально широке визначення пам'яті та надати їй максимальну точність. Наші знання про минуле не повинні обмежуватись актуальними знаннями. Історія потрібна для формування певної колективної ідентичності. Колективна ідентичність потребує загального розуміння подій та досвіду, що поступово формує цю групу. Нехтування історичною достовірністю, історичні фальсифікації потрібні певним групам. Ми повинні пам'ятати, що історія важлива як така, за межами ідеології. Історик повинен бути вище за політичну доцільність. Фундаментальною цінністю історизму є повага до незалежності минулого. Історик не охоронець вічних цінностей, він повинен намагатись зрозуміти історію в її власних категоріях та цінностях. Дж.Тош цитує Ранке: «Не повчати, не укріплювати династію, що керує, а шукати справжню мудрість історії».

Узагальнимо навіщо потрібна історія, за Дж. Тошем. Історія – це джерело творчої енергії. Історія пропонує нам альтернативи, спектр можливостей. Історія дає нам вихід з емпіричного, природного, соціально обумовленого буття. Історія допомагає виявляти довгострокові та короткострокові тенденції розвитку подій, розкриває події у перспективі. Історія – це реалістична основа для змін, інструмент контролю над ситуацією. Історичний контекст розширює наше бачення за межі компетентних спеціалістів. Процесуальне історичне бачення уводить нас від моралізування та ідеологізації. Вікторія Рейл додає, що історія на базі ознайомлення з перспективами минулого дозволяє краще відрізняти дійсність від вигадок та виправдовувати певні політичні та соціальні цілі. Історія – це джерело кращого розуміння самого себе. Досягнення такого розуміння передбачає тимчасове припинення власного упередження та бажання доводити його за будь-яких обставин [17, p. 45].

Важливим у межах історичного дослідження є питання щодо історичних фактів, інтерпретацій та гіпотез. Перш за все, коли ми кажемо про факти, ми повинні звернути увагу на професійний обов'язок істориків – бути точним. Е.Х. Карр формулює його так: «точність – це обов'язок, не доброчесність». Основна задача історика – знати факт коректно. Звичайні люди схильні не розуміти, що факт каже сам за себе. Але факт починає говорити за себе тільки коли історик до нього звертається, оскільки тільки історики впорядковують факти та вирішують, яким з них давати слово. Історія, яку вивчають звичайні люди, заздалегідь визначена, певним чином відібрана і впорядкована для нас не випадково. Особливість історичних фактів полягає у наступному.

Історичні факти, пише Е.Х. Карр, ніколи не приходять до нас чистими, не існують у чистому вигляді. Факти переломлюються у свідомості історика. Історик повинен розуміти епоху, людей, яких він описує, тобто розуміти, що стоїть за фактами. Важливим є «уявне розуміння». Це означає, що матеріал повинен бути інтерпретований і продуманий. Історик може зрозуміти історичний факт тільки крізь призму теперішнього часу. Погляд історика XX століття принципово відрізняється від поглядів істориків минулого.

Таке становище у сфері історичного факту може привести до скептицизму щодо історії, її можливостей. Як ми можемо описувати історичні події об'єктивно, якщо існують різні думки у різні часи? Конструктивний вихід може бути таким. Історія як наука, знаходиться у безперервному процесі формування фактів та інтерпретацій, інтерпретацій та фактів. Дж. Тош разом з Е.Х. Карром приходить до висновку, що історія – це безперервний

процес взаємодії між істориком та фактом, та безперервний діалог між минулим та теперішнім часом. Історик висуває гіпотезу, потім опрацьовує джерела, джерела змінюють гіпотезу і знову здійснюється пошук фактів. Потрібен плюралізм у висуванні гіпотез.

Чи можемо ми вважати історію наукою? Наприклад, Е.Х. Карр вважає, що історія не наука та наводить наступні аргументи. Історія має справу з індивідуальним, наука – із загальним. Історики використовують узагальнення, щоб довести свої положення. Історія не пропонує ніяких уроків. Історія людства непередбачена і історія як наука не пропонує передбачення. Несподівані випадки заважають історичному передбаченню. Ми не можемо передбачити історію, але ми можемо використовуючи історію, як науку, розкрити наслідки тих чи інших дій. Історія суб'єктивна: людина досліджує людину. Історія тісно пов'язана з питаннями релігії та моралі.

Попри означені перешкоди до об'єктивного історичного дослідження історики постійно повинні задавати собі питання: «Чому?», висувати гіпотези, продовжувати дослідження, пропонувати інтерпретації. Історичний прецедент не працює, каже Дж.Тош, але відсутність екстраполяції не повинна бути приводом для припинення дискусії. Якщо історики не запропонують нам цілісної картини, її сфабрикують для нас інші люди.

Для того, щоб відновити історичну подію потрібен скрупульозний аналіз та талант письменника. Історичний наратив дозволяє розкрити існуючу концепцію, це інтерпретація ідей. Системний аналіз та критичне переосмислення існуючих концепцій дозволяє формулювати суттєвіші інтерпретації. Важливим є вибір форми.

Для того, щоб зрозуміти наскільки об'єктивним є історичне дослідження у межах формування національної свідомості, слід розглянути основні теми історичних досліджень. Першим кроком історичного дослідження був пріоритет політичної історії (історія дипломатії, конституційна історія, біографія видатних особистостей). Інтерес до політичної історії формувало прагнення до влади. Маніпуляцію історичною свідомістю здатний подолати плюралізм історичних тем дослідження. Історичне дослідження розкриває нам очі на істинні мотиви поведінки, методи боротьби тощо. Робота історика коректує історичні спотворення, формує базу даних, що розширює можливості інтелекту при аналізі подій.

З розвитком історичної науки історики звертаються до економічної та соціальної історії. Економічна історія пропонує ряд об'єктивних факторів – індекси зростання, кількісні показники тощо. Соціальна історія розкриває стан медицини, освіти, науки. Інтерес до економічної та соціальної історії розпочався після економічних криз. Історична художня література, як історичний наратив, пропонує історичне дослідження у доступній для всіх формі. Одним із важливих досягнень сучасної пост класичної історичної науки можна вважати розкриття структурних змін та розвінчання забобонів.

Водночас як справедливо зазначають деякі науковці, окрім професійної історичної науки існує псевдо історія. Грег Меліуш, К. Шейко, Стефен Браун у своїй праці «Псевдо історія, дивна історія: націоналізм та інтернет» досліджують особливості псевдо історії та її вплив на масову свідомість. Однією з головних особливостей псевдо історії є імітація професійної історії. Імітація історії заснована на суб'єктивному бачення автора, на довільному виборі аргументів та на довільній їхній інтерпретації. Сучасний варіант псевдо історії апелює до демократичних принципів, національної самосвідомості та ефективно використовує засоби масової інформації та інтернет. Псевдо історія підриваючи встановлені історичні істини пропонує більш «досконале» пояснення, яке насправді виявляється набором довільних спекуляцій та інтерпретацій. Псевдо історія орієнтується на масову аудиторію, вона відбиває дух часу швидко відгукуючись на нагальні проблеми, вона відбиває інтереси певних політичних культур. Професійні історики не такі мобільні, вони дають

пояснення обережно, із застереженнями. "Pseudo history exists largely in that world where the evidence is slight and the opportunities for the human imagination to roam are consequently large" [18, p. 1485].

Ринок ідей пов'язаний з історичною свідомістю – це сучасний виклик професійному історику. Професійний історик навчений методології відокремлення правдоподібного від надуманого, але не навчений прийомам риторичної боротьби із псевдо істориками. Обсяг спекуляцій псевдо історії величезний. Пов'язано це з такими факторами: незначна кількість доступних свідчень; можливість творчо конструювати свідчення та генерувати причинно-наслідкові закони, як цілком правдоподібні; апеляція до нових форм наукового аналізу, досить складного для оцінки у гуманітарному середовищі. Автори статті на конкретних прикладах демонструють, як вибудовується «heady mix of wild hypothesis, historical fabrication, and scientific innovation» [18, p. 1486].

Парадигмально псевдо історія використовує науку, її термінологічний апарат, щоб створити історію, що відповідає духу часу. Для відстоювання псевдо історичної позиції активно залучається інтернет-аудиторія, щорічно проводяться конференції, збори, видаються журнали; розробляється потужна риторична стратегія; залучаються до роботи академічні вчені, для збирання доказів звертаються до широкого загалу інтернет-аудіторії; з метою здобути академічне визнання проводяться семінари в університетах. Псевдо історія кидає виклик професійній історії, щоби показати, що займається справжньою наукою. Захоплення аудиторії здійснюється за допомогою ЗМІ та Інтернету.

Професійні історики стоять перед викликом. З одного боку, суспільна свідомість, що тяжіє до фантастичного, екзотичного, спрощеного розуміння історії. З іншого боку, професійний потяг до виділення розумного, доказового, до побудови обґрунтованих інтерпретацій. Автори статті рекомендують професійним історикам більше уваги звертати на популяризацію праць професійних істориків: «Professional historians might find pseudo history horrifying but they will not get very far by attacking it on particular points of detail. Pseudo history cannot be refuted that way. The professionals should be prepared to live with it as a constant irritant, and to devise techniques for making their own stories more attractive to the public» [18, p. 1492].

Підсумовуючи другу частину дослідження ми бачимо, що історія як наука здатна запропонувати нам широке коло емпіричного матеріалу для власного аналізу, а також аналітичні історичні інтерпретації, що дозволяють продовжувати дискусію у межах формування національної свідомості. Попри складність історичного дослідження у межах роботи з фактами, висування гіпотез та формування історичних інтерпретацій при наявних спотвореннях історичного процесу, ми можемо використовувати досягнення історичних досліджень у процесі формування національної свідомості. Об’єктивне історичне дослідження у сфері політики, культурі, економіці тощо здатне уникнути таких негативних сторін націоналізму як конфліктність, сепаратизм, політична ідеологія, і формувати національну свідомість навколо таких культурних сенсів, що тяжіють до загального та універсального. Водночас сучасні виклики псевдо історії знецінюють інтелектуальні досягнення професійних істориків та змушують їх більше уваги звертати на популяризацію своїх наукових праць.

Висновок. Поширення націоналістичних ідей упродовж XIX–XX ст. сформувало амбівалентне ставлення до таких поняття як нація, націоналізм, національна свідомість: від беззастережного прийняття до тотального відкидання. З одного боку, національна свідомість розглядається як прояв універсального на певних етапах історичного розвитку, як шлях до універсального в історичному розвитку народу, як його розум та моральність (Фіхте, Гегель), почуття та цінності (Сміт). З іншого боку, у спробі видати національну

свідомість за загальну існує небезпека національних конфліктів, національної відокремленості, використання національної ідеї з ідеологічною метою (Маркс, Р. Тагор, школа конструктивістів). Історія як наука здатна запропонувати нам широке коло емпіричного матеріалу для власного аналізу, а також аналітичні історичні інтерпретації, що дозволяє продовжувати дискусію у межах формування національної свідомості навколо таких культурних сенсів, що тяжіють до загального та універсального. Водночас сучасні виклики псевдо історії здатні знецінити інтелектуальні досягнення професійних істориків тому змушують їх більше уваги звертати на популяризацію наукових праць.

Список використаної літератури

1. Тімченко О.П Національні джерела культури у філософській концепції Миколи Бердяєва [Електронний ресурс] Режим доступа: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/73836/14-Timchenko.pdf?sequence=1
2. Hüsamettin İnaç Feyzullah Ünal The Construction of National Identity in Modern Times: Theoretical Perspective / International Journal of Humanities and Social Science Vol. 3. No. 11; June 2013 Access mode: https://www.ijhssnet.com/journals/Vol_3_No_11_June_2013/24.pdf
3. Morozova, L., Morozova, O., Drabovska, V., Hrechanovska, O., Martirosian, L., & Benera, V. (2021). Formation of National Culture and National Consciousness in the Postmodern Society. Postmodern Openings, 12(1Sup1), 257–270. Access mode: https://doi.org/10.18662/po/12.1Sup1/283
4. Готра О. Історична пам'ять як чинник формування ідентичності / INTERMARUM: історія, політика, культура. 2015. Вип. 2. С. 143–155. Режим доступа: http://intermarum.zu.edu.ua/article/view/90416/86175
5. Фіхте І.Г. Промова до німецької нації / Мислителі німецького Романтизму / Упор. Леонід Рудницький та Олег Фешовець. – Івано-Франківськ: Вид-во Лілея-НВ, 2003. – С. 110–134.
6. Hegel G.W.F. Lectures on the Philosophy of History. London: George Bell & Sons, York Str., Covent Garden, and New York. 1894 Access mode: https://hegel.net/hegelwerke/Sibree1894-Lectures_on_the_Philosophy_of_History.pdf
7. Tagore, Rabindranath Nationalism Book Club of California; Norwood Press; Berwick & Smith; J.S. Cushing & Co, 1917. – 159 p. Access mode: https://archive.org/details/nationalism00tagorich
8. Ґелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм: Пер. з англ. – К.: Таксон, 2003. – 300 с. Режим доступу: http://litopys.org.ua/gellner/gel11.htm
9. Андерсон Бенедикт Уявлені спільноти Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Критика Київ 2001. – 272 с.
10. Гобсбаум Е. Нації і націоналізм, починаючи з 1780 року: програма, міфи, реальність / Ерік Гобсбаум. Пер. з англ. та примітки Т.Корпала. – К.: Укр. Центр духов.культури, 2010. – 288 с.
11. Billig (Michael), Banal Nationalism, 1995. [Electronic resourse]. Access mode: https://www.academia.edu/15835130/
12. Маркс К. Таємниці дипломатичної історії XIX століття [Електронний ресурс] https://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/501/41/
13. Confino, Alon, The Nation as a Local Metaphor: Württemberg, Imperial Germany, National Memory, 1871–1918. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1997.
14. Сміт Е. Націоналізм. Теорія, ідеологія, історія. Київ, 2004. [Електронний ресурс] Access mode: http://litopys.org.ua/smith/smt.htm

15. Carr E. H. What is History? London, Penguin History, Second Edition edited by R.W. Davies. [in English]. 1990. Access mode: http://seas3.elte.hu/coursematerial/LojkoMiklos/E.H._Carr,_What_is_History,_1961.pdf
16. Tosh Jhon Pursuit Of History: aims, methods and new directions in the study of modern history. 5th Ed. Longman, 2010 – 352 p. Date of review 21.11.21. Access mode: https://archive.org/stream/91288819ToshPursuitOfHistory5thEd/91288819-Tosh-Pursuit-of-History-5th-Ed_djvu.txt
17. Reil V. State of Mind: History and the Narrative of Nationalism Mount Royal Undergraduate Humanities Review, Vol. 4 (2017) p. 36–54. Access mode: https://www.academia.edu/62518565/State_of_Mind_History_and_the_Narrative_of_Nationalism
18. Melleuish G., Sheiko K., Brown S. Pseudo History/Weird History: Nationalism and the Internet / History Compass 7/6 (2009): 1484–1495 Access mode: https://www.academia.edu/31547060/Pseudo_History_Weird_History_Nationalism_and_the_Internet

HISTORICAL SCIENCE AND NATIONAL CONSCIOUSNESS: PHILOSOPHICAL ASPECT

Nataliia Volovchuk
Ukrainian Engineering Pedagogical Academy,
Universitetskay str., 16, 61003, Kharkiv, Ukraine

The article emphasizes one of the factors in the creation of national consciousness at the philosophical level, namely the potential of historical science. History as a science is likely to form national consciousness on an objective level around such cultural meanings that gravitate towards universal, and universally meaningful.

It has been demonstrated that the spread of nationalist ideas during the 19th and 20th centuries created an ambivalent attitude towards such concepts as nation, nationalism, and national consciousness: from unconditional acceptance to total rejection. On the one hand, national consciousness is considered as a manifestation of the universal at certain stages of historical development, as a path to the universal in the historical development of the people, as its mind and morality (Fichte, Hegel), feelings and values (Smith). On the other hand, there is a danger of national conflicts, national separation, and the use of the national idea for ideological purposes in an attempt to pass off national consciousness as universal (Marx, R. Tahor, constructivist school).

It has been proven that History as a science is able to offer us a wide range of empirical material for our own analysis, as well as analytical historical interpretations that allow us to continue the discussion within the framework of the formation of national consciousness. Despite the complexity of historical research within the framework of working with facts, putting forward hypotheses, and forming historical interpretations in the presence of distortions of the historical process, we can use the achievements of historical research in the process of forming national consciousness. Objective historical research in the field of politics, culture, economy, etc. is able to avoid such negative aspects of nationalism as conflict, separatism, and political ideology, and to constitute national consciousness around such cultural meanings that tend towards the general and universal. At the same time, modern challenges of Pseudo History devalue the intellectual achievements of professional historians and force them to pay more attention to the popularization of their scientific works.

Key words: national consciousness, nation, nationalism, history, pseudo-history.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 22–29
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 22–29

УДК 130.3:355
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.2

РЕЛІГІЯ, ВІЙНА, АРМІЯ (ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВЗАЄМОВІДНОСИН)

Олександр Гегечкорі
Національна академія Національної гвардії України,
кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
майдан Захисників України, 3, 61003, м. Харків, Україна

В реальному житті релігія всупереч Божій заповіді «Не убий», як правило, освячує війну та армійську діяльність. Така інтерпретація спонукає до роздумів, переоцінки сутності релігії, визначення її місця і функціонального призначення у воєнній сфері.

Мета. На підставі всебічного соціально-філософського аналізу визначити і обґрунтувати місце і роль релігії у війні, в армійському організмі, висвітлити її діалектичний вплив на духовний світ військовослужбовця, що особливо важливо сьогодні, у зв'язку з агресією РФ.

Завдання. Подати розуміння різними світоглядними традиціями сутності релігії, армії та їхніх усталених взаємозв'язків; співставити протилежні погляди науковців і практиків стосовно сьогоднішньої присутності релігії у воєнному середовищі; виявити головні причини та тенденції розвитку релігійності населення української держави та визначити місце і роль релігії в житті нашого суспільства, армії і конкретної людини; відслідкувати основні складники (елементи), на яких базуються взаємовідносини релігії і армії в демократичному суспільстві та розкрити їх зміст.

У стати розглядається релігійний стан в нашому суспільстві, досліджуються витоки зростання релігійності населення, дана оцінка ролі релігії в життєдіяльності суспільства, армії та особистості. Автор доводить, що значущість релігії в суспільстві здебільшого визначається через її соціальні функції, результат, наслідок дії яких у різних умовах місця й часу різний.

У висновках зроблені теоретичні узагальнення, намічені перспективи вирішення окремих аспектів розглянутої проблеми, з можливим впровадженням отриманих результатів у повсякденну діяльність українського війська.

Ключові слова: релігія, церква, капеланська служба, армія, війна, військовослужбовець, взаємовідносини, бойові дії.

В реальному житті релігія всупереч Божій заповіді «Не убий», як правило, освячує війну та армійську діяльність. Фінський дослідник історії людства П. Куусі писав, що тільки віруючи в дозвіл і благословення «вищих сил», людина могла зважитись на найжорстокіший крок – вбивати представників власного вида. «Бог, – робить висновок П. Куусі, – був необхідний, щоб воювати» [8, с. 128].

Така інтерпретація ролі Всевишнього спонукає до роздумів, переоцінки сутності релігії, визначення її місця і функціонального призначення у воєнній сфері. Як при цьому не згадати один із епізодів Другої світової війни. Дванадцятьох членів екіпажу американського бомбардувальника Б-29 вночі перед вильотом із тихоокеанського острова Тініан на Хіросіму благословив військовий капелан такими словами: «Ми молимо тебе, о Боже, не обійти своєю милістю тих, хто наважився подолати висоти небес твоїх». А вранці 6 серпня 1945 року на сто відсотків набожний екіпаж, доторкнувшись руками до Біблії, відслужив вірну службу не Богу, а дияволу – здійснив за вказівкою християнина-баптиста президента США Г. Трумена атомне бомбардування мирного японського міста [7].

© О. Гегечкорі, 2023

Загальновідомо, що воєнні дії, так саме як і тягарі та складнощі армійської служби навіть у мирний час загострюють релігійні почуття людини або спільноти. Інша справа – яким чином і куди їх спрямувати.

Тільки занурившись в лабіринти Святих Писань і церковної практики, звернувшись до світової і вітчизняної історії, проаналізувавши різноманітну богословську та наукову літературу, можна віднайти відповіді на складні та контраверсійні питання стосовно виконання релігією своєї місії у воєнній сфері.

Нині в Україні відбувається відчутний злет набожності серед населення, здійснюється накладання релігійного чинника на різні сторони людської життєдіяльності, будуються нові взаємовідносини між церквою і державою, церквою і армією. Між тим, слід визнати, що на практиці військово-церковні відносини ще не мають системного підходу, не позбавленні суб'єктивізму, невиважених рішень, помилок тощо. Це обумовлює розробку науково вивіреної концепції організації оптимальної і ефективної співпраці релігійних організацій і військових колективів, певний внесок в яку робить дана наукова праця.

Наукова новизна отриманих в цієї роботі результатів полягає в постановці і самостійному вирішенні питань, що дозволяють достатньо розкрити «внутрішність» і «зовнішність» релігії та армії, виявити особливості прояву релігійного чинника в збройних конфліктах і війнах, його впливу на військову діяльність.

Незважаючи на те, що релігія міцно вплетена в тканину суспільного буття та виступає невід'ємним соціальним атрибутом і об'єктивним явищем, взаємовідносини між нею та суспільством є складними і по-справжньому діалектичними.

Міра впливу релігії на ті чи інші сфери і процеси у суспільстві завжди обумовлюється її місцем у ньому, а воно не є раз і назавжди даним, постійно змінюється у контексті процесів сакралізації та секуляризації. Названі процеси неодноманітні, нерівномірні, суперечливі, неоднакові у різних суспільствах та країнах і навіть в їх окремих сферах. Особливо вони дають себе знати в умовах переходу суспільства від одного якісного типу розвитку до іншого. Процеси секуляризації, наприклад, були характерні для нашої держави відразу після Жовтневої революції 1917 року, коли у зв'язку з утвердженням у суспільній свідомості комуністичної ідеології і психології суттєво упав авторитет церкви, її вплив на різні сторони світського життя. Зараз навпаки – релігія впевнено входить в суспільне середовище, тобто превалює тенденція сакралізації.

Дуже важливо, щоб процеси секуляризації та сакралізації відбувались без втручання до них держави. Одночасне існування, скажімо у світоглядному плані, релігії і вільнодумства, у тому числі й атеїзму, – це нормальне явище. Підтримка ж їх владою призводить, як свідчить історія, або до появи державної церкви або перетворює атеїзм на державний інструмент боротьби з релігією. Одним словом, все тут повинно йти своїм «природним шляхом».

Спробуємо відстежити основні причини та тенденції розвитку релігійності в Україні, оцінити місце та роль релігії в житті суспільства, армії і людини.

Релігійна ситуація в Україні характеризується такими основними показниками.

Станом на 2020 у країні діють понад 120 деномінацій і релігійних рухів (облік інституційної мережі містить 97 позицій, включно з пунктом «інші організації» у більшості віросповідних напрямів). З них: понад 60 конфесій християнського коріння, 9 – мусульманських, бл. 7 – юдейських, понад 10 – орієнтального походження, понад 5 – (нео)язичницької орієнтації тощо.

Згідно зі статистичними даними, діють 36 796 релігійних організацій (зокрема 1728 громад без державної реєстрації), 97% яких презентують різні християнські конфесії:

53,7% – православні, майже 29% – протестантські, 14,3% – католицькі. (Примітка. Державна статистика з 2014 наводиться без урахування показників мережі релігійних організацій АР Крим, а також частини Донецької та Луганської областей після тимчасової окупації цих територій Російською Федерацією).

Функціонують 89 релігійних центрів, 369 місій, 84 братства, 207 середніх і вищих духовних закладів освіти, 13 220 шкіл, 536 монастирів (чернечий послух несуть понад 6,8 тис. ченців). Душпастирськими та релігійно-адміністративними справами опікуються майже 33 тис. священнослужителів. Релігійними організаціями засновано 540 періодичних видань (зокрема 325 друкованих).

Рівень релігійності населення станом на 2020 становив 68%: від 87,7% мешканців Заходу країни до 54,8% мешканців Півдня. Більшість громадян відносять себе до православних вірян (у 2020 ідентифікували себе з православ'ям 62%), значна кількість послідовників греко-католицизму (10%), помітна частка декларують себе «просто християнами» (9%). Віросповідне самовизначення зберігає виразну регіональну специфіку: найбільше число православних вірян зосереджено у Центральному регіоні (70%), на Півдні (65%) та Сході (65%) України, натомість греко-католиків – на Заході (95%).

Чільне місце за кількістю релігійних організацій традиційно посів Західний регіон, в якому діють понад 42% релігійної мережі країни. Лідером за кількістю релігійних організацій є Львівська область – 3277, найменше з них діє в Кіровоградській (744) та Миколаївській (803) областях.

Забезпеченість конфесій культовими будівлями і приміщеннями в середньому перевищує 80% [3].

Соціально-філософською наукою доведено, що розвиток будь-якого соціального явища (у даному випадку мова йде про релігію), визначення його місця і ролі у суспільному житті не можна пов'язувати з єдиною, навіть головною причиною. Отже в нинішньому розвитку релігійності в нашому суспільстві треба бачити багатопричинність [1]. До них можна віднести:

– злам системи атеїстичного виховання;
– активність релігійних організацій;
– крах у суспільній свідомості сподівань на «світле майбутнє»;
– ідейне «розкріпачення» людей після здобуття нашою державою незалежності, наявність можливостей доступу до світових духовних (мається на увазі і релігійних) цінностей, орієнтація на них багатьох українців;

Таблиця 1

Розвиток релігійної мережі в Україні (за даними Державних органів України у справах релігій) [3]

	1992	1995	2000	2010	2014	2020
Загальна кількість зареєстрованих релігійних організацій (тис. од.)	12,96	16,98	23,5	33,4	35,6	36,8
Кількість духовних закладів освіти	18	68	121	196	206	207
Кількість монастирів	55	172	250	432	519	536
Кількість священнослужителів (тис. осіб)	12,1	16,4	21,3	29,9	32,5	33
Кількість періодичних релігійних видань	–	–	194	377	380	540

– сімейні релігійні традиції (особливо у західних областях України);

– своєрідна мода на релігію, а також притаманний людям одвічний інтерес до раніше забороненого, до чогось нового;

– різка переорієнтація у суспільстві з колективних форм людського спілкування до замкнутості стосунків сімейним середовищем, до усамітнення особистості;

– модернізація, оновлення релігійної ідеології та церковного комплексу у цілому, підпорядкування їх вимогам часу, життєвій практиці, думкам і настроям парафіян [6];

– і, звичайно, бойові дії, війна розв'язана проти нашої країни Росією.

Останнім часом держава все більше бере на озброєння релігійні традиції, релігійні цінності. Не дивлячись на світський характер нашої країни, у преамбулу Конституції включено такі слова: «Верховна Рада України від імені українського народу – громадян України всіх національностей… усвідомлюючи відповідальність перед Богом… приймає цю Конституцію – Основний Закон України» [5].

Що стосується нашої армії, то релігійність у ній як явище є, *по-перше*, віддзеркаленням нинішніх загальносуспільних, у тому числі релігійних процесів. *По-друге*, набожність привноситься сюди із зовнішнього середовища при періодичному оновленні особового складу військовослужбовців. І *по-третє*, релігійний чинник є обов'язковим атрибутом самої армійської життєдіяльності, для якої характерні ризики для життя, здоров'я, різні психологічні навантаження у зв'язку з виконанням складних професійних завдань, обмеженням певних свобод і прав військової людини [4].

Трансформація суспільства, розбудова самостійної держави, об'єктивне підвищення ролі церкви, зростання її впливу на суспільне життя – ці та інші процеси не пройдуть осторонь армії, яка є державним інститутом, частиною суспільства. Поки ж що в українській армії стосунки з церквою носять епізодичний характер. Вони зводяться в основному до освячення особового складу, бойової техніки, місць помешкання військовослужбовців і членів офіцерських сімей, спільного проведення великих державних і релігійних свят, ознайомлення військовослужбовців з релігійною літературою, проведення бесід, організації поховання з військовими і церковними почестями загиблих воїнів. Що правда, з'являються і приклади узгодженої системної роботи. Діяльність військових священників в Україні легітимізована Наказами Міністра оборони України «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України» № 40 (27.01.2015 р.) та № 685 (14.12.2016 р.); Наказами Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Національній гвардії України» № 205 (24.03.2016 р.).

Національна гвардія України – перше військове формування, де впровадили інститут капеланів (введено 52 посади військових священників; вони офіційно забезпечуються речовим майном відповідно до наказу МВС від 07.06.2017 № 475 «Про речове забезпечення Національної гвардії України» зі змінами і доповненнями від 04.09.2019 № 757).

Законопроекти про капеланську службу неодноразово розглядалися у Верховній Раді (2014, 2015, 2019, 2020 рр.). Останній у першому читанні ухвалено 21.05.2021р. [10]. Проте, визначений в ньому статус військових священників як військовослужбовців (офіцерського складу) з соціальними гарантіями, суперечить Конституції України, Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [9], створює механізм сприяння поєднанню церкви і держави. Тому ґрунтовного науково-практичного осмислення потребують проблеми забезпечення конституційної норми щодо права людини на свободу совісті та віросповідання; доцільності кардинальних змін у законодавстві України щодо регулювання сфери

релігії та церковно-державних відносин; статусу, ролі, підпорядковування військовослужбовців [11].

Загальновідомо, що виховання воїна як такого здійснюється через буття (тобто через оточуюче його середовище, активне включення особистості у військову практику), а також завдяки застосуванню моральних (матеріальних) стимулів та постійної націленості свідомості військовослужбовців на »споживання» системи певних моральних та інших цінностей. Основу їх складають такі відомі категорії, як *патріотизм*, *службовий обов'язок*, *честь*, *совість*, *благородність* і т.д. Трактування цих понять як у світській етиці, так і у богослов'ї схожі.

Отже, діяльність релігійних організацій в українській армії повинна зосереджуватись перш за все на утвердженні у масовій свідомості воїнів високих моральних і духовних якостей, історично притаманних українському народові.

Ведучи мову про духовність військової людини, слід зупинитись на трьох суттєвих моментах.

По-перше, у колізіях армійської служби, яка часто пов'язана з використанням збройної сили, з можливим вбивством супротивника, знищенням матеріальних цінностей, морально доцільна індивідуальна поведінка особи повинна мати багатокритеріальний вимір. Її мислення та дії, особливо у бойовій обстановці, потребують неабиякої виваженості, багатоваріантності тощо.

На перший погляд, там, де панує сувора виконавча дисципліна, де функціонує субординаційна життєдіяльна система (а саме це характерно для армії), не може бути й мови про особистий багатопараметричний вибір при здійсненні тих чи інших професійних функцій (обов'язків). Насправді ж це не так. Боєць виконує доручену йому справу не тільки зі страху або згідно з чужим велінням, але й за совістю. Як тут не пригадати настанови відомих військовопосадовців про те, що солдат зобов'язаний творчо розуміти усякий маневр, ставитись до нього свідомо, здійснювати його хоча і згідно з розпорядженням командира, але у той же час за власною ініціативою, що синтез дисципліни та ініціативності повинен бути присутнім у кожному бойовому діянні воїна, присутнім через його совість, волю та інтелект.

По-друге, в армійському середовищі духовний (моральний) чинник відіграє неабияку роль у плані того, щоб військова діяльність для кожного, хто пов'язав з нею свою долю, не зводилась до простого відбування повинності, примусової служби, а перетворювалась на власну потребу, а далі – у духовне звершення. Причому не стільки керуючись наказами командира або вимогами статуту, скільки під контролем власної совісті, розуму, «настояному» на тій же совісті або іншого внутрішнього регулятора чи взірця (для віруючої людини, скажімо, того ж Бога).

По-третє, майбутній воїн повинен мати хоча б первинні моральні підвалини, котрі дозволяють йому щиросердно дати відповідь на елементарні запитання: для чого він йде в армію? чи готовий він до перенесення всіх труднощів військового життя? що для нього означають поняття «Батьківщина», «захисник Вітчизни», «патріотизм», «жертовність» тощо?

Крім виховання духовно багатої, високо моральної особистості серед основних питань можливого релігійного втручання у військових колективах, виходячи з сьогоднішніх умов і вимог, а також враховуючи підпорядкованість практичної діяльності церков суспільним інтересам, можна виділити такі:

– сприяння утвердженню оптимістичних настроїв у свідомості віруючих військовослужбовців, особливо, впевненості в перемозі над ворогом;

– виховання у особового складу військових частин зразкової поведінки та високої культури у міжособистих стосунках;

– запобігання негативного впливу на свідомість військових чужої для нашого суспільства ідеології.

– надання психологічної допомоги тим, хто її потребує.

Місію духовного «утішника, наставника і «лікаря» військових душ поряд з іншими структурами в армійському середовищі виконує військово-церковна служба в особі капеланів та інших помічників. Їхня діяльність, як правило, дає бажані результати. Наприклад, у період війни у зоні Перської затоки (операція «Буря у пустелі») понад 100 британських військових священиків було залучено до відправлення церковних обрядів безпосередньо у польових умовах. Більшість англійських солдат і офіцерів тоді увірувала, що у присутності капеланів не буде нічого страшного, що вони захищені від будь-яких негараздів. Цікавий і такий факт. При створенні народного Війська Польського у 1943 році військові священики були включені в його склад за особистим розпорядженням Сталіна, який, на відміну від польських комуністів, вважав, що польська армія без капеланів небоєздатна. Тоталітарний керівник мав на це рацію, адже Польща у той час відрізнялась від інших країн високим рівнем релігійності населення і, відповідно, військовослужбовців. Управляти ж віруючим військовим контингентом, тим більше у бойових умовах, без священиків важко [2].

На війни не обійтись без жертв, але останні можуть бути значнішими, якщо військо депресовано, деморалізовано. Тому релігію з урахуванням правових та ідеологічних меж без побоювань слід використовувати і у нашій державі у цілях і в якості засобу профілактики морально-психологічного розладу і, насамперед, релігійно-зорієнтованих військовослужбовців. Причому робити це треба не тільки у воєнний, але й у мирний час. Краще за священика ніхто інший не зможе сьогодні »увійти у душу» віруючого воїна, підготувати його морально і психологічно до виконання найскладніших військових завдань, бездоганного перенесення ним всіх втрат і тягарів армійської служби.

Релігія від свого зародження і до наших днів має міцні взаємостосунки з воєнною сферою.

У демократичному суспільстві, організації взаємодії між релігією та армією притаманні такі обов’язкові вимоги: чітко окреслене законодавством поле спільної діяльності, автономність та рівноправність, взаємна відповідальність, добровільність на співпрацю та зорієнтованість її учасників (організаторів) на досягнення соціально значущих цілей.

Релігія здійснює свій вплив на людину, спільноту – у вигляді суб’єкта, який має аксіологічний статус, особливо в питаннях патріотичного виховання захисника Вітчизни. Об'єктивно існує тісний зв'язок між національним і релігійним, що також ефективно працює на взаємну користь релігійним і світським інституціям. Воїнство, як свідчить історія, боронило від ворога не тільки свою землю, але й захищало, як правило, і свою віру. З боку багатьох церков привалює добропорядне ставлення до воїнства. До роз’єднуючи чинників між релігією та армією в демократичному суспільстві відносяться: світський характер держави, загальна секуляризацію суспільства, поверхнева набожність віруючої частини населення, превалювання в армії позарелігійних духовних засад, надмірне втручання політики в релігійні справи, міжконфесійні та внутрішньо церковні розбрати, прояви екстремізму в релігійному середовищі, нестійка позиція деяких конфесій під час ведення державою бойових дій, можлива співпраця їх з ворогом, суперечливий вплив релігії на психологію віруючих воїнів, тощо.

Список використаної літератури

1. Безпека, релігія, церква в сучасному суспільстві. Монографія. Вінниця, 2021. Видавництво ФОП Кушнір Ю. В. 2021. 352 с.
2. Ворощук О. М. Становлення інституту військового духовенства (капеланської служби) Збройних сил України (1991–2017 рр.): дис. д-ра філос. : 253. Київ, 2021. 312 с.
3. Велика Українська Енциклопедія.//Звіт про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2020 р. // Єдиний державний веб-портал відкритих даних. URL: https://data.gov.ua/dataset/db82faf8-3c30-4b47-95a615b2c0cc5ece/resourc1fc2bcdb-f0a5-4d2f-bbd2-e666498a738c.
4. Галагуз С. П., Гегечкорі О. В., Круть П. П.. Сучасна релігійна ситуація в українському суспільстві та деякі аспекти її еволюції і впливу на виховання військовослужбовців внутрішніх військ МВС України. Харків : Військ. ін-т ВВ МВС України, 2004. С. 57–63.
5. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996: станом на 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed20200101#Text
6. Киридон А. М. Томос про надання автокефалії Православній церкві України: архітектоніка процесу. *Уманська старовина*. 2019. URL: http://usj.udpu.edu.ua/article/view/190039
7. Коханчук Р. М. Душпасторська оцінка військовослужбовців в арміях іноземних країн. Київ : Науковий світ, 2000. 211 с.
8. Kuusi, Pekka. This Word of Man. Oxford [Oxfordshire]; New York: Pergamon Press, 1985. 283 p.
9. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991. № 988-XII. Дата оновлення: 15.03.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text
10. Про Службу військового капеланства: Закон України від 30.10.2021. № 1915-IX. Дата оновлення: 19.03.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text
11. Семенов С. С., Гегечкорі О. В., Желаго А. М. Релігія та військова служба (соціально-філософський аналіз взаємовідносин). *Честь і закон. Щоквартальний науковий журнал Національної академії Національної гвардії України*. Харків : НАНГУ, 2014. № 4 (51). С. 82–87.

RELIGION, WAR, ARMY (THEORY AND PRACTICE OF RELATIONS)

Alexander Gegechkori
National academy of the National Guard of Ukraine,
Department of Social and Humanitarian Disciplines
Zakhysnykiv Ukrainy sq., 3, 61003, Kharkiv, Ukraine

In real life, religion, contrary to God's commandment "Thou shalt not kill", usually sanctifies war and military activities. This interpretation encourages reflection, reassessment of the essence of religion, determination of its place and functional purpose in the military sphere.

Goal. On the basis of a comprehensive socio-philosophical analysis, to determine and justify the place and role of religion in war, in the army organism, to highlight its dialectical influence on the spiritual world of a serviceman, which is especially important today, in connection with the aggression of the Russian Federation.

Tasks. To present an understanding by different ideological traditions of the essence of religion, the army and their established relationships; to compare the opposite views of scientists and practitioners regarding the current presence of religion in the military environment; to identify the main causes and trends

in the development of religiosity of the population of the Ukrainian state and to determine the place and role of religion in the life of our society, the army and a particular person; to trace the main components (elements) on which the relationship between religion and the army in a democratic society is based and to reveal their content.

The article examines the religious situation in our society, examines the origins of the growth of religiosity of the population, and evaluates the role of religion in the life of society, the army, and the individual. The author proves that the significance of religion in society is mainly determined through its social functions, the result, the consequence of which is different in different conditions of place and time.

The conclusions make theoretical generalizations, outline prospects for solving certain aspects of the problem under consideration, with the possible implementation of the results obtained in the daily activities of the Ukrainian army.

Key words: religion, church, chaplaincy service, Army, War, serviceman, relationships, combat operations.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 30–36
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 30–36

УДК 322:341.76(456.31+477)′06
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.3

ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ АПОСТОЛЬСЬКОГО ПРЕСТОЛУ З УКРАЇНСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Василь Гоголь
https://orcid.org/0000-0001-5236-885X
ПЗВО «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого»,
факультет гуманітарних наук, кафедра богослов'я
вул. Софрона Мудрого, 22, 76019, м. Івано-Франківськ, Україна

Віталій Деркач
https://orcid.org/0000-0001-7706-801X
ПЗВО «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого»,
факультет гуманітарних наук, кафедра богослов'я
вул. Софрона Мудрого, 22, 76019, м. Івано-Франківськ, Україна

У статті проаналізовано історичні та правові основи налагодження взаємовідносин України з Апостольським Престолом (Ватиканом) на сучасному етапі. Констатовано, що релігія в сучасному світі продовжує залишатися одним із атрибутів політичної нації, тому розробка державної політики в релігійних питаннях, відповідне правове регулювання нових реалій церковно-державних відносин в Україні сприятиме стабільному розвитку нації. Відзначено, що значний вплив греко-католицької та римо-католицької церков на українське суспільство зумовлює актуальність налагодження відносин між Українською державою та Ватиканом. Розрізнено два рівні взаємовідносин з Апостольським Престолом – дипломатичний (між державами Ватикан і Україна) та церковний (між Апостольським Престолом та ГКЦ і РКЦ), показано роль апостольських нунціїв в Україні в розвитку цих двох рівнів відносин у 1990-х – 2000-х роках. Відтак, на основі інтерв'ю секретаря Святого Престолу у відносинах з державами архієпископа Пола Річарда Галлагера 11 липня 2022 р., проаналізовано позицію Апостольського Престолу щодо повномасштабної війни РФ проти України та перспектив відновлення миру в Україні. Особливу увагу приділялось війні інформаційній та світовій реакції на терористичні акти. Звернено увагу на сучасні засоби інформаційно-психологічної протидії та гуманність їх використання. А також важливим акцентом є стосунки між Церквою і державою які розставила російсько-українська війна, яка показала обличчя певних Церков та їхню позицію щодо церковної державності, та світобудови в загальному. Бачимо що держава після цих важких подій на її теренах почала відродження державотворення, та почалося нове формування і сприйняття суспільством розвитку національої ідеї. А також неабияку важливу функцію відіграли дипломатичні відносини на сучасному етапі. Україна привертає до себе багато уваги на міжнародній арені. Це пов'язано з політичними проблемами, у тому числі з війною, а також із загальним переходом від однієї системи до іншої. Дипломатичні відносини між Україною та Ватиканом це більше, ніж стосунки між двома державами. Вони мають неабияке значення у контексті міжконфесійної злагоди на території України.

Ключові слова: Церква, держава, суспільство, державно-церковні відносини, моделі державно-церковних відносин, національна ідея, політика, релігія.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві постійно виникають та розвиваються складні, динамічно-диференційовані процеси, які характеризуються цілісністю, стійкістю та здатністю як впливати одні на одних, так і на розвиток людства. Функціонування суспільних процесів супроводжується виникненням особливих соціальних норм та

© В. Гоголь, В. Деркач, 2023

цінностей, що забезпечують функціонування суспільства. При цьому особливе значення для регулювання суспільних відносин відіграє право та релігія, оскільки саме ці елементи визначають нормальний стан функціонування суспільства в цілому і людини в ньому. У зв'язку з цим в науці приділяється особлива увага питанню співвідношення права та релігії. Після Революції гідності та у дні кривавого протистояння наша держава переживає процес національного відродження, повернення до реалізації ідеї розбудови національної, правової та ідеологічної системи з урахуванням традиційних та релігійних витоків права. Зокрема, сьогодні відбувається активізація зусиль щодо визначення зв'язку права з релігійними нормами, закономірностей духовного розвитку суспільства. Це зумовлює необхідність проведення комплексного дослідження, особливостей взаємовідносин Церкви і держави, оскільки релігійні норми, за допомогою яких здійснюється регулювання окремих сфер суспільного життя, не стали предметом дослідження науковців у багатьох сферах: правознавців, соціологів, філософів тощо. Особливо актуальним це дослідження стало внаслідок конфлікту між українськими православними Церквами у січні 2018 року. Особливі акценти у стосунках між Церквою і державою розставила російсько-українська війна, яка показала обличчя певних Церков та їхню позицію щодо церковної державності, та світобудови в загальному.

Вектор дослідницької роботи був зумовлений проблеми державно-церковних відносин в сучасній Україні були які залишаються в центрі підвищеної уваги як науковців, так і органів державної влади, громадських і релігійних організацій. Вони мають високий рівень суспільної актуалізації. Їх осмислення в практичному, а також і в теоретичному сенсі є, важливим і необхідним характером поставлених завдань. Розв'язання таких стало можливим завдяки комплексу загальнонаукових та спеціально-наукових методів дослідження. Водночас, задля збереження об'єктивного підходу, аналізуючи складні аспекти досліджуваної проблематики, ми цілковито абстрагувалися від упереджень щодо урядів, політичних партій чи організацій, а також пошуку «правих» чи «винуватих».

Метою статті є аналіз взаємовідносин Католицької Церкви і Української держави на сучасному етапі. Усе це зумовлює постановку наступних завдань: з'ясувати історичні та правові основи налагодження взаємовідносин України з Апостольським Престолом; охарактеризувати в цьому контексті діяльність апостольських нунціїв, в Україні, описати сучасні моделі державно-церковних відносин в Україні, показати позицію Ватикану щодо війни РФ проти України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до законодавчої бази в Україні діє принцип відокремлення релігійних об'єднань від держави. Однак традиційно існує значний вплив релігійних інститутів на суспільні відносини, політичні події, що пояснюється історичним значенням релігійних об'єднань у житті слов'янських народів та специфікою національного менталітету, основною складовою якого є релігійна духовність. Історія показала, що роль релігії в націєтворчих процесах є значною і навіть вирішальною, особливо там, де структура націєтворчої етнічної групи цілком узгоджується з релігійним обрамленням [4, с. 215].

Релігія була і залишається основним атрибутом, який відрізняє сформовану націю від еталонних спільнот. Національно орієнтована етнічна група, хоч і втратила інші важливі атрибути своєї колективної ідентичності (мову чи спільну територію), здатна будувати відчуття власної ідентичності навколо конкретних релігійних об'єднань. Релігія може бути інструментом впливу на суспільство, а певна Церква чи релігійне об'єднання може бути виразником національних ідей, які стимулюють об'єднання громадян навколо спільної цілі [2].

Слід зазначити, що в контексті політики мультикультуралізму не можна говорити про об'єднання релігійних течій і конфесій, а потрібно акцентувати увагу на співпраці всіх церков і релігійних об'єднань, що є ключовим в інтересах українського народу. Крім того, в Україні досі точиться дискусія про вплив Української православної церкви Московського патріархату на суверенітет держави. Проблемою для української влади є та закономірність, що центри, пов'язані з Українською Православною Церквою Московського Патріархату, розташовані переважно на сході та півдні країни, а решта Православних Церков і Українська Греко-Католицька Церква – на заході та в центрі. Тому одним із важливих напрямків діяльності держави є вироблення відповідної політики у релігійних питаннях. Функціонування державних структур у контексті розробки моделі відносин держави з релігійними об'єднаннями має бути включено у відповідне правове поле, яке б гарантувало повну реалізацію конституційних норм [7].

На сьогодні Україна привертає до себе багато уваги на міжнародній арені. Це пов'язано з політичними проблемами, у тому числі з війною, а також із загальним переходом від однієї системи до іншої. Дипломатичні відносини між Україною та Ватиканом це більше, ніж стосунки між двома державами. Вони мають неабияке значення у контексті міжконфесійної злагоди на території України, адже католицизм, представлений греко-католицькою і римо-католицькою церквами, а їх сумарний відсоток вірних становить понад 22% з усіх українців [6]. У 1992 році молодій незалежній Україні для повноцінного розвитку було необхідно налагоджувати дипломатичні відносини та встановлювати стабільне партнерство зі світовими лідерами, у тому числі для передачі від них досвіду у подоланні багатьох проблемних питань. Тоді одним з партнерів нашої держави став Ватикан [2, с. 15]. Варто зазначити, що двосторонні відносини між нашою державою і Католицькою Церквою проходять на двох рівнях: перший – держава Ватикан – держава Україна; другий – католицькі релігійні інституції – Україна. Відтак, 8 лютого 1992 року було офіційно встановлено дипломатичні відносини між Святим Престолом і Містом-державою Ватикан – з одного боку та Україною – з іншого. 9 лютого 1992 року Папою Римським Іваном Павлом II було опубліковане бреве (декрет) «Ucrainam Nationem», яким канонічно створена Апостольська нунціатура (посольство) в Україні. Протягом тривалого історичного періоду однією з провідних та найбільш впливових міжнародних релігійних структур є Католицька Церква, відтак її вплив на Україну і українців не слід применшувати [2, с. 15–16].

Католицька Церква зробила значний внесок у становлення європейської та глобальної дійсності, в тому числі і у сферу політики. В міжнародних відносинах Святий Престол дотримується нейтралітету і займається насамперед посередництвом. Католицька Церква сама по собі не є суб'єктом міжнародного права і не може самостійно брати участь у зовнішній політиці, відтак її діяльність базується на подвійному представництві. По-перше, участь Святого Престолу у міжнародних організаціях, насамперед, з духовною місією (наприклад, ОБСЄ, Організація із заборони хімічної зброї та багато інших). По-друге, інтереси Католицької Церкви представлені державою Ватикан в міждержавних політичних відносинах. Зокрема, через участь у міжнародних міжурядових організаціях, в основному технічного характеру, наприклад, Міжнародному союзі електрозв'язку та Всесвітньому поштовому союзі [6]. Повертаючись до історії українсько-ватиканської дипломатії, слід згадати перших Апостольських нунціїв, тобто дипломатичних представників Папи Римського, в Україні. Ними були: архієпископ Антоніо Франко (1992–1999), архієпископ Микола Етерович (1999–2004), архієпископ Іван Юркович (2004–2011), архієпископ Томас Едвард Ґалліксон (2011–2015), архієпископ Клаудіо Гуджероті (2015–2020). Вже з 15 червня 2021 року чинним на сьогодні послом Святого Престолу в Україні є Архієпископ Вісвальдас Кульбокас.

Однак, українське посольство у Ватикані було створене лише у 2000 році. Після цього контакти між державами значно активізувались, що зробило можливим перший апостольський візит Папи Римського Івана Павла II в Україну, який відбувся у 2001 році [2, с. 16].

Варто також відзначити, що найбільш важливі серед великої кількості двосторонніх зустрічей в українсько-ватиканських відносинах – це є контакти між лідерами Святого Престолу і України. Перша зустріч Президента Леоніда Кучми з Папою Римським Іваном Павлом II відбулась у рамках зустрічі Папи з президентами ряду держав Східної Європи 3 червня 1997 р. у м. Гнєзно (Польща). Під час офіційного візиту до Італійської Республіки 2 травня 1995 р. Л. Кучма вперше відвідав Ватикан, де мав зустріч з Іваном Павлом II, а також з важливими представниками і дипломатами Апостольської столиці. 20 листопада 2015 р. відбувся візит до Ватикану Президентом України Петром Порошенком, під час якого він мав аудієнцію з Папою Римським Франциском [6]. 8 лютого 2020 року відбувся офіційний візит Президента України Володимира Зеленського до Ватикану. У ході зустрічі відбулася зустріч з Святішим Отцем. Під час розмови Папа Франциск запевнив українську сторону у підтримці та наголосив на необхідності відновлення миру в Україні [5]. Повертаючись до історичних подій, треба відзначити, що сам Папа Іван Павло II теж відвідав Україну з офіційним візитом, який тривав з 23 по 27 червня 2001 р. Цей візит став найважливішою подією у стосунках між Святим Престолом і Україною за період 30-річної історії дипломатичних відносин між ними. До програми візиту ввійшли заходи, як церковні: Єпископ Рима звертався до вірних як Глава Католицької Церкви, а також політичні, де Папа, передусім, виступав як моральний авторитет світового масштабу і Глава Держави Ватикан [6]. Промови Івана Павла II під час політичних заходів, передусім, давали морально-духовні орієнтири слухачам, окрім того, Папа висловлювався щодо геополітичного місця України. Понтифік звернувся різних суспільних груп держави. Зокрема, політичним діячам він заповів чинити спокусі, не використовувати владу для особистих чи групових інтересів», представникам бізнесу – дивитись «на особу, а не на прибуток, як мету кожної економіки». Молоді Папа висловив побажання не переходити від «неволі комуністичного режиму до неволі споживання» [5]. Крім цього, у своїх промовах Папа Римський підкреслював, що геополітичне розташування України є особливим, що вона є державою, яка покликана бути «межею і дверима між Сходом і Заходом» [3, с. 29]. На сьогодні важливим моментом двосторонньої українсько-ватиканської співпраці є гуманітарна діяльність, зокрема, допомога постраждалим внаслідок війни в Україні. Дипломатичні відносини між Україною та Ватиканом розвиваються у позитивному ключі і у достатньо динамічному темпі, зважаючи на загальні тенденції політики нашої держави. Не варто забувати про актуальність та користь міждержавного діалогу з Ватиканом. Зокрема, такий зв'язок сприяє як внутрішній стабільності України, так і виявленню нових можливостей в зовнішніх політичних відносинах. Наприклад, в процесі налагодження конкретного політичного, економічного та культурного обміну з державами, де католицизм грає суттєву роль, участь Ватикану є виключною [3, с. 30].

З початку широкомасштабної фази російсько-української війни (з лютого 2022 року) українці на всіх рівнях, від дипломатів і до простих громадян, почали шукати підтримки, в тому числі і дипломатичної у представників різних держав та релігійних організацій цивілізованого світу. Відповідно прохальний клич про допомогу був спрямований до Святішого Отця, який для багатьох українців католиків (і не тільки) є моральним авторитетом, гідним пошани та наслідування. Однак через брак належного пояснення і певних термінологічних розбіжностей українці «засудили» неоднозначні висловлювання Папи Франциска щодо війни в Україні [15].

Спробуємо виокремити офіційну позицію Святого Престолу та визначити, чи не суперечить вона приватним думкам Понтифіка. Вже з 8 квітня 2022 року офіційний інтернет-ресурс Апостольської Нунціатури в Україні у своїх публікаціях розвінчує міфи та наклепи щодо позиції Папи Франциска та дипломатів Святого Престолу щодо ситуації в Україні. Утім найбільше уваги бажаємо приділити саме «живому слову», сказаному в інтерв'ю 11 липня 2022 року єзуїтському журналу America, секретаря Святого Престолу у відносинах з державами архієпископа Пола Річарда Галлагера [8].

У своєму інтерв'ю Його Еміненція заявив, що головним пріоритетом Папи Римського на даний момент є візит в Україну, зустріч з українською владою, зустріч з українським народом і Українською Католицькою Церквою. У розмові Архієпископ Галлагер розповів про те, як бачить геополітичну ситуацію у світі та в Україні зокрема дипломати Святого Престолу та Святіший Отець особисто [9]. Його Екселенція, вважає, що Українсько-російська війна – це ситуація безпрецедентного конфлікту та поляризації. Повертаючись до ранньої заяви Папи про те, що ми переживаємо «Третю світову війну по шматках», всі думали, що він говорить нісенітницю або принаймні дуже необачно, але все виявилося правильним. Цікавим є той факт, що майже скрізь у світі існує певна форма конфлікту; це може бути не війна, а соціальна поляризація чи конфлікт між різними політичними системами в даній країні [8]. Але, безумовно, найбільше тривожить те, як вважає Архієпископ Галлагер, що справжня небезпека полягає в тому, що у нас є центри конфлікту по всьому світу, й існує загроза того, що буде якесь перехресне зараження, і що всі точки раптово з'єднаються, і ми опинимося в конфлікті у світі, не лише в регіонах чи країнах і континентах, а у світі конфлікту. Єпископ переконаний, що пряме подолання конфлікту – це те, над чим ми повинні працювати, чи то на політичному, чи на дипломатичному, чи на церковному рівні, ми повинні визнати реальність цього конфлікту та спробувати його вилікувати [8]. Ми повинні намагатися зробити так, щоб наші багатонаціональні, багатосторонні інституції працювали краще. Ми повинні зробити Організацію Об'єднаних Націй виразною в протистоянні та вирішенні певних проблем у світі. І якщо потрібно, то, можливо, ці інституції варто реформувати. Ось, наприклад, у Європі, Організація з безпеки та співробітництва більш-менш паралізована. Над цим, треба якось працювати, роблячи її роботу більш ефективною та активною [9]. Ватиканський дипломат переконаний, що організації, що були покликані зберігати мир у світі та ще більше працювати над його зміцненням самі по собі ослабли. Принаймні у нас все ще є інституції, у нас все ще є добра воля; але так, ці інституції, ймовірно, погано служать світові. Однак Папа дуже відданий багатосторонності в дипломатії. Він вірить у багатосторонню систему, навіть він вірить у реформовану та оновлену багатосторонню систему, яка більше підходить до викликів XXI століття [8]. Люди завжди говорять про організації, засновані на правилах, але, очевидно, люди вибірково ставляться до правил, діють за принципом: я дотримуюся правил, якщо це мені підходить; інакше – ні. І це дуже небезпечно. Архієпископ Галлагер вважає, що попри значний розвиток дипломатії у світі, зараз у міжнародних відносинах глибока криза. Визнаючи кризу та повертаючись до старого значення кризи, ми повинні зрозуміти можливості, які надає нам поточна криза, зробити все можливе, щоб запровадити покращення та змусити все працювати [9].

Святий Престол в особі свого головного дипломата заявив, що міжнародне співтовариство зобов'язане зберегти надію на діалог, надію на переговори. Частиною ролі Святого Престолу в цей період є, не ігноруючи насильство та конфлікти, водночас постійно наголошувати: «Зрештою, ми повинні говорити; зрештою, повинні бути переговори; зрештою має відбутися відновлення миру» [8]. Святий Престол підтримує суверенітет і територіальну

цілісність України. Це відправна точка від якої потрібно трактувати усю політику Ватикану в цьому питанні. Домовлятися з іншими, особливо, коли йде мова про росіян – це справа виключно українців. Протягом багатьох десятиліть, наприклад, Ватикан поважав суверенітет і територіальну цілісність балтійських країн під час радянської окупації і ніколи не змінював своєї позиції в цьому питанні. У свою чергу це було високо оцінено цими країнами, особливо коли вони відновили незалежність після розпаду Радянського Союзу [9].

Ґрунтуючи свою думку на офіційному інтерв'ю Архієпископа Галлагера та аналізуючи слова Святішого Отця з його проповідей та звертань, можемо прийти до висновку, що попри особливості візії Папи Франциска щодо багатосторонньої дипломатії, найважливішою метою українсько-ватиканських відносин на сьогодні залишається питання відновлення миру в Україні.

Висновки та перспективи дослідження. Сучасні події в Україні підтверджують тезу науковців про значний взаємозв'язок та взаємовплив релігії та політики в цілому, зокрема вплив Церкви на формування політичної нації. Це обумовлює необхідність розробки державної політики і правового регламентування церковно-державних відносин. У цьому контексті особливе місце належить відносинам між Українською державою та Апостольським Престолом. Зважаючи на значний вплив двох Католицьких Церков в Україні (греко-католицької та римо-католицької) на суспільство та міжнародні відносини, особливою актуальності набуває позиція Апостольського Престолу в умовах сучасної російсько-української війни. На основі інтерв'ю архієпископа Пола Річарда Галлагера 11 липня 2022 р. можна стверджувати, що Апостольський Престол, попри неоднозначне сприйняття окремих висловлювань Папи Франциска, все ж таки сформував чітку, комплексну позицію щодо повномасштабної війни РФ проти України та перспектив відновлення миру в Україні.

Список використаної літератури

1. Апостольська Нунціатура в Україні. URL: https://nunciaturekyiv.org/uk/ (дата звернення: 15.02.2023).
2. Гев'юк А. Дипломатична діяльність Святого Престолу в сучасних міжнародних відносинах. *Науковий вісник УжНУ Політологія. Соціологія. Філософія*. 2010. № 14. С. 161–165. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/8129
3. Козлов В. Відносини між Святим Престолом та Україною (1992–2005). *Вісник КНУ. Міжнародні відносини.* 2006. № 33-34. С. 29–34. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/view/1929/1693
4. Краснопольська Т. Механізм взаємодії Церкви та держави в Україні: характеристика основних. *Актуальні проблеми політики*. 2015. № 55, С. 215–223. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/3206?locale-attribute=en
5. Україна-Ватикан: 25 років дипломатичних відносин. Радіо Ватикану. URL: http://uk.radiovaticana.va/news/2017/02/08/25_річниця_дипломатичних_стосунків_між_україною_та_ватиканом/1291247 (дата звернення:15.02.2023).
6. Українсько-ватиканські відносини. Офіційний сайт Посольства України при Святому Престолі. URL: https://vatican.mfa.gov.ua/ (дата звернення: 15.02.2023).
7. Шаправський С. Конституційно-правове забезпечення державно-церковних відносин країн центрально-східної Європи. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2014. № 11. С. 154– 168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NznuoairD2009_2014_11_17
8. It's clear what the Vatican is thinking on Ukraine. The Pillar. URL: https://www.pillarcatholic.com/its-clear-what-the-vatican-is-thinking/ (дата звернення: 15.02.2023).

9. Szef watykańskiej dyplomacji: wizyta na Ukrainie priorytetem papieża. Deon.PL. URL: https://deon.pl/kosciol/szef-watykanskiej-dyplomacji-wizyta-na-ukrainie-priorytetem-papieza,2165825 (дата звернення: 15.02.2023).
10. Tatarenko L. Instytucje religijne i polityka na Ukrainie: zagadnienie tożsamości w czasach wojny. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*. 2017. № 15, z. 1. S. 13–41. URL: https://ies.lublin.pl/rocznik/riesw/2017/1/1/

DIPLOMATIC RELATIONSHIPS BETWEEN THE APOSTOLIC SEE AND THE UKRAINIAN STATE AT THE PRESENT STAGE

Vasyl Hohol
https://orcid.org/0000-0001-5236-885X
Private Institution of Higher Education "Ivano-Frankivsk Academy of Ivan Zolotoustyi",
Faculty of Humanities, Department of Theology
Sofron Mudryi str., 22, 76019, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Vitaliy Derkach
https://orcid.org/0000-0001-7706-801X
Private Institution of Higher Education "Ivano-Frankivsk Academy of Ivan Zolotoustyi",
Faculty of Humanities, Department of Theology
Sofron Mudryi str., 22, 76019, Ivano-Frankivsk, Ukraine

The article analyzes the historical and legal foundations of establishing relationships between Ukraine and the Apostolic See (Vatican) at the current stage. It is established that religion in the modern world continues to be one of the attributes of a political nation, therefore the development of state policy in religious matters, and appropriate legal regulation of the new realities of church-state relations in Ukraine will contribute to the stable development of the nation. It is noted that the significant influence of the Greek-Catholic and Roman-Catholic churches on Ukrainian society determines the urgency of establishing relations between the Ukrainian state and the Vatican. Two levels of relations with the Apostolic See are distinguished – diplomatic (between the Vatican and Ukraine) and ecclesiastical (between the Apostolic See and GCC and RCC), also it is shown the role of apostolic nuncios in Ukraine in the development of these two levels of relationships in the 1990s – 2000s. Therefore, based on the interview of the secretary of the Holy See in relations with the states of Archbishop Paul Richard Gallagher on July 11, 2022, there was analyzed the position of the Apostolic See regarding the full-scale war of the Russian Federation against Ukraine and the prospects for restoring peace in Ukraine. Special attention was paid to the information war and the world's reaction to the terrorist acts. Attention is paid to modern means of informational and psychological countermeasures and the humaneness of their use. Also, an important emphasis is made on the relationship between the Church and the state, which was established by the Russian-Ukrainian war, which showed the face of certain churches and their position regarding church statehood and the world structure in general. We see that the state, after these difficult events on its territory, began the revival of state formation, and a new formation and perception by the society of the development of the national idea. At the present stage, diplomatic relationships have played a very important role. Ukraine attracted a lot of attention in the international arena. This happened due to political problems, including war, and also to the general transition from one system to another. Diplomatic relations between Ukraine and the Vatican are bigger than relations between the two states. They have great importance in the context of interfaith harmony on the territory of Ukraine.

Key words: Church, state, society, state-church relations, models of state-church relations, national idea, politics, and religion.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 37–44
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 37–44

УДК 1.128
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.4

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ЛЮДИНИ ТА ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Михайло Калганов
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра теоретичної та практичної філософії
вул. Володимирська, 60, 01601, м. Київ, Україна

У статті представлені результати дослідження, присвяченого філософському осягненню взаємодії сучасної людини та віртуальної реальності. Систематизовано активний для цієї наукової студії понятійно-категоріальний апарат, який забезпечує теоретичний каркас та визначає осьові термінологічні паралелі. Зокрема, демонструється чіткій когнітивний зв'язок між такими дефініціями, як «образ», «реальність», «віртуальна реальність». Аргументація автора посилюється за рахунок посилань на ідеї та позиції таких постмодерністів, як Ж. Бодрійяр, М. Кастельс, А. Шюц тощо. Стверджується, що динамічний розвиток інформаційно-технологічної галузі змінив, поза іншим, людське буття, розширивши присутність людини у віртуальному світі, який тепер є невід'ємною частиною її повсякденності. Повсякденність сучасної людини вирізняється фрагментарністю, у ній пересікаються різні соціальні виміри. Таким чином, формується «множинна реальність» з великою кількістю субсвітів з іманентною їм суверенністю. Віртуальній реальності характерний двовекторний вплив: вона конструюється під впливом повсякденності й сама конструює ту ж саму повсякденність, фізичний звичний світ людини. Окрім цього, наголошується на тому, що віртуальна реальність вирізняється мультисуб'єктністю, яка уможливилася завдяки переходу від ієрархічної до мережевої суспільної комунікації. У цій новій реальності кожна людина може виступати у кількох ролях (традиційній – споживача та інноваційній – актора). Окрема увага приділяється ігровій складовій віртуальної реальності. Через відповідну імітацію віртуальність претендує на витіснення реальності, при цьому дедалі активніше задіюється фізична чуттєвість людини. Резюмуюча теза стверджує необхідність вивчення сучасної повсякденності, яка існує в епоху цифрової культури, теоретичного уточнення дослідницьких підходів, розроблених ще в доцифрову епоху, з метою уникнення нових «технологічних травм» людства.

Ключові слова: віртуальне середовище, віртуальний світ, інформаційні технології, симулякри, реальність, віртуальна реальність, інтернет.

Стрімкий розвиток інформаційної індустрії в найкоротші терміни перевершив усі прогнози і очікування. Після того, як люди розкрили можливості Інтернету, стався справжній прорив у розвитку нових взаємозв'язків у суспільстві. Віртуальне середовище, як частина інформаційно-технічної галузі, абсолютно перетворило наш світ. Сьогодні це є передова сфера діяльності людини. Можна абсолютно впевнено вважати сферу інформаційних технологій локомотивом сучасного прогресу. Колись таку роль грали інші царини: філософія, музика, мистецтво, література, архітектура, релігія. Саме вони відображали дійсність, надихали суспільства на зміни та були діалогом між ними. З часом та домінантним місцем постмодерну, ці галузі життєдіяльності людини втратили первозданний сенс, вони залишаються і зараз, але роль революціонерів, яку вони колись втілювали, сьогодні їм вже не належить.

Поняття «віртуальна реальність» з'являється ще в середньовічній літературі. У схоластичній філософії це поняття вже займає канонічний статус. Фіксувалося існування

© М. Калганов, 2023

певних зв'язків (за допомогою «virtus») між реальностями, що належать до різних рівнів у власній ієрархії.

У сучасній культурі поняття «virtus» має кілька значень, які не мають нічого спільного з комп'ютерною сферою, наприклад, в англійській мові «virtus» означає чеснота [9].

Термін «реальність» є досить поширеним, але неоднозначним. У широкому сенсі – це вся існуюча дійсність. Загалом, «реальність» у філософському розумінні означає єдність об'єктивної та суб'єктивної дійсності у пізнанні" [9]. Поняття «віртуальна реальність» базується на концепції інформаційного суспільства Д. Белла [3], М. Кастельса [6] та Е. Тоффлера [10]. Сучасні інтерактивні технології – це комунікаційні системи, в яких різні реальності утворюють віртуальні світи, такі як інтернет-кафе, інтернет-магазини тощо, з образами, вигаданими людиною або наділеними схожістю з об'єктами реального світу. «Образ» у цьому значенні (пов'язаному з віртуальною реальністю) – поняття, введене М. Кастельсом. Його значення можна узагальнити так: імідж – це те, що замінює реальність, тобто є симуляцією.

Сьогодні люди проводять більшу частину свого часу наодинці, використовуючи пристрої, які дозволяють їм перебувати у віртуальному світі, чи то для навчання, спілкування або гри. Занурюючись у віртуальне середовище, люди не усвідомлюють, що це впливає на їхні почуття, інтуїцію, уяву та творчість. Цей факт дозволяє говорити про "віртуалізацію" суспільства [5]. У сучасному суспільстві певні елементи перестають існувати в реальності, тобто віртуалізуються, змінюючи свій статус і роль. Однак, не можна вважати віртуалізацію суспільства новим явищем, і згідно з науковим доробком вчених, які займаються цією проблематикою, можна говорити про те, що це явище існувало і в минулому, тільки в іншій формі.

З появою цивілізації з'явився новий простір, відмінний від фізичного світу. Світ культурних об'єктів також можна розглядати як своєрідну віртуальну сутність. Якщо ми подивимося на певні сфери культури, такі як музика, література чи кіно, то побачимо, що всі ці форми імітуються з різною метою. Наприклад, театр, який імітує поведінку, емоції та способи поведінки, занурює глядачів у віртуальну реальність. Спортивні ігри, що імітують цілі баталії, відбуваються за певними правилами. Однак, і актори, і глядачі не замислюються, що всі ці дії є лише серією симуляцій, змодельованих за зразком реальності. Звичайно, віртуальна реальність також включає в себе вплив на свідомість, спричинений вживанням наркотиків. Перше пояснення полягає в тому, що на рівні підсвідомості людини створюється новий світ, в якому існує тільки ця людина. Це включає в себе всі ілюзії, які існують всередині людини. Зачіпається не тільки фізичний світ, але й органи чуття, уява і навіть здатність мислити, так, ніби вони перебувають у зовсім іншому вимірі.

У XX столітті французький філософ Ж. Бодрійяр задався питанням: "Чи справді все навколо нас реальне? Чи все навколо нас є симуляцією?

Можна побачити, що і людство реалізувало ці страхи, на прикладі популярної відео гри The Sims, або в фільмі "Матриця". З появою цифрових технологій страх перед тим, що відбувається в реальності, тільки посилився, а THE SIMS навчила нас розбивати людей на базові потреби, числа і керовані фігури. Сьогодні, однак, акценти змістилися, і філософи говорять вже не про нереальність реального, а про реальність нереального. Віртуальні персонажі стали повноправними учасниками комунікації, і люди будують із ними стосунки так само, як і в реальному світі.

Саме завдяки Ж. Бодрійяру поняття симулякра, симуляції та віртуальної реальності набули нового вектору розуміння. Крім того, що філософ "заслужив собі титул чаклуна постмодерністської сцени, гуру постмодернізму і Діснея сучасної метафізики" [2, с. 69],

його можна віднести до представників філософії XX століття, які розширили онтологічні межі поняття гри в соціальних і гуманітарних науках. Так і має бути. Ігри є ключовим елементом багатьох праць цього філософа, для яких характерна багатовимірна інтерпретація. Ігри настільки тісно переплетені та вбудовані в інші концепції автора, що їх важко витягти або відокремити від інших філософських концепцій. Важливо також зазначити, що цей французький мислитель не взяв на себе відповідальність створити логічно зрозумілу концепцію гри.

У науковій праці "Суспільство споживання. Його міфи і структури" гра безпосередньо пов'язана з прагненням до символів і є важливим елементом символічної реальності. Саме в цій роботі Ж. Бодрійяр ввів поняття "соціальні ігри" як ігри в людських відносинах". Величезна модель "симуляції" неіснуючих стосунків. Вона характеризується не приховуванням, а функціональною симуляцією" [1, с. 208]. Критикуючи сучасну культуру і стверджуючи, що ЗМІ, поряд з іншими знаками, формують спрощену ігрову культуру серед загальних потреб, філософ заявляє, що "саме ігрова діяльність дедалі більше домінує в нашому ставленні до речей, людей і культури" [1, с. 149]. Ознаки таких потреб є недоречною частиною соціальних ігор, де користувачі, як соціальні гравці, розігрують свою персоналізацію, "мігруючи" від одного медіаконтенту до іншого.

Вивчення сучасної повсякденності, яка існує в епоху цифрової культури, вимагає, таким чином, теоретичного уточнення дослідницьких підходів, розроблених ще в доцифрову епоху. Незважаючи на те, що в сучасній гуманітаристиці вироблені дослідні підходи, що дозволяють аналізувати найрізноманітніший соціальний, культурний та антропологічний досвід, проблематика повсякденності, пов'язана з розвитком цифрових медіакомунікацій та інтернет-технологій, посідає незаслужено скромне місце. Тоді як у новій ситуації розширення звичних меж повсякденності важливо розуміти, які відмінності у вивченні концепту повсякденності в цифрову та доцифрову епоху, як «працювати» з повсякденністю зараз, які є способи гуманітарного спостереження за онлайн повсякденністю.

Значним підходом для сучасного трактування повсякденності, що включає симуляції гри, є соціологічна теорія А. Шюца, який висунув ключову для соціального знання тезу про множинність реальностей, у якій перебуває людина [8, с. 281]. За дослідником, повсякденність, будучи однією з кінцевих областей значень, визначається як «верховна реальність» у ряді інших світів наукової теорії, гри, фантазії, мистецтва, сновидінь, і вона пов'язана з діяльною природою людини та її особистісною залученістю до світу соціальної дії та комунікації. У «множині реальності» А. Шюца кожен зі світів замкнутий і має свою суверенність, але у повсякденність людина занурена повністю, на відміну від інших «кінцевих областей значень», де вона бере участь частково.

Як було зазначено раніше, у межах соціальної феноменології відбулася суверенізація повсякденності як особливого світу, що не зводиться до інших світів. Віртуальна ж реальність визначається своїм двозмістовним впливом: вона конструюється під впливом повсякденності, і, тим не менш, сама конструює ту ж повсякденність, фізичний, звичний світ гравця. Розуміючи, що людські мотиви складні та заплутані та їх практично неможливо аналізувати, А. Шюц, наслідуючи Е. Гуссерля, формулює «загальну тезу про взаємозамінність перспектив», згідно з якою взаємодія та розуміння людьми один одного базується на припущенні, що мої партнери з комунікації бачать світ так само, як і я сам.

Отже, повсякденність тут розуміється як загальний, інтерсуб'єктивно типізований світ соціальної дії та комунікації, де маємо справу зі звичними формами, типами взаємодій (типові ситуації, мотиви тощо), які є репертуаром культурних моделей, що використовуються індивідами в практичній діяльності, і так само використовуються

гравцем у віртуальній реальності. Однак, важливо зазначити, що для сучасної культури теза А. Шюца «про взаємозамінність перспектив» має низку обмежень і вимагає конкретизації та уточнення, обов'язкового співвіднесення з реаліями сучасного суспільства. Ця теза не заперечує наявність індивідуальних відмінностей у сприйнятті світу, унікальності біографічного досвіду, проте підкреслює, що повсякденні взаємодії можливі лише тоді, коли діючі індивіди набувають рис соціальності – універсальності та безособовості.

Проте, розвиток сучасності складається з суперечливих практик суспільства, що швидко змінюється, тому і повсякденний світ людини зі зростанням мобільності та соціальної невизначеності перестав бути стійким та стабільним [7, с. 282]. Нові характеристики сучасності змушують звернути увагу на різні, відмінні один від одного, «локуси» повсякденності (міська/сільська, офлайнова/онлайнова, приватна/публічна тощо), на множинність та варіативність сценаріїв взаємодії, плюральність норм та цінностей, які можуть суперечливо співіснувати, одночасно доповнюючи одна одну. У потоковому та мобільному просторі комунікацій, де одна реальність «набігає» на іншу, де одночасно співіснують різні соціальні групи та спільноти, для яких актуальні принципово відмінні правила та цінності, швидше, можна говорити про фрагментарну, «клаптикову» повсякденність.

Крім того, не можна не відзначити, парадокс повсякденної взаємодії людей полягає в тому, що типове не виключає ситуацію «віч-на-віч», в яку партнери з комунікації можуть бути залучені не тільки функціонально, а й сутнісно. Тому, якщо розглядати повсякденність як процес, де відбувається формування та організація людини та суспільства, не слід її зводити до вже готових зразків та раніше знайомих сценаріїв взаємодії з іншими людьми, до якогось відомого набору властивостей певного типу. У сучасній ситуації повсякденність як сфера рутинного і типового, водночас стає «місцем утворення сенсу, відкриття правил» [7, с. 47], саме тут відбувається перетин традиції та інновації, констант і відхилень від них.

Визнання плинної та багатовимірної природи соціального життя змушує переглянути центральну тезу феноменології повсякденності про «множинність світів» як «замкнених» і «кінцевих» областей сенсу, тепер сама «верховна реальність» починає розглядатися як складно структурований світ, який перестав бути єдиним. У новій перспективі дослідження повсякденність виявляє свій складний і суперечливий зміст, що не зводиться до існуючих раніше універсальних форм рутинної взаємодії людей, навіть повсякденність стає гетерогенною реальністю, місцем перетину різних життєвих світів, де кордон світів більше не замкнутий. Змінився ефект «присутності» людини у світі, її одночасна приналежність ідразу двом світам – реальному (офлайновому) і цифровому (онлайновому), що означає не тільки повсякденне проживання в них, а й ціннісно-смисловий перехід зовнішнього у внутрішнє, індивідуального у масове, приватного у публічне. При цьому специфіка цифрового середовища починає набувати ознак самостійної реальності, що впливає на види людської діяльності та практики повсякденності в офлайновому середовищі, як вже було визначено раніше.

Аналіз «повсякденних способів діяння» або практик взаємодії є важливим для дослідження концепту повсякденності. Значимість поняття «практика» важко переоцінити для культурологічних досліджень сучасного повсякденного життя, оскільки звернення до багатьох конкретних приватних практик дозволяє їх вивести із зони непомічених і тому нерефлексованих дій. Повсякденність представляє не стільки реалізацію норм і вимушеного підпорядкування правилам і схемам, скільки імпровізацію, «хитрощі», «браконьєрство», «процедури повсякденної винахідливості» тих, кого «зазвичай вважають приреченими на пасивність». Слід зазначити, що інтерес дослідника переміщається від «пасивної

нерухомої фігури» індивіда до актора, здатного до повсякденної анонімної творчості, що проявляється у буденних актах споживання, облаштування побуту чи освоєння міського простору, і саме у віртуальній грі.

Акторна позиція, поширена на вивчення стратегій і тактик повсякденних дій, також вимагає розширення аналізу. У цифровій сучасності слід враховувати, що практики повсякденності постійно оновлюються та множаться в принципово іншому просторі – просторі інтернету, саме тут формуються нове інтерактивне середовище, нові комунікативні смисли та способи взаємодії. На зміну лінійному принципу традиційних медіакомунікацій прийшов новий нелінійний, тобто віяловий (рандомний) доступ інтернету, що дозволяє в онлайн-режимі бути пов'язаним одночасно з багатьма іншими користувачами [4].

Відбувається злиття особистості реальної та віртуальної, онтологія «Я» виходить за межі навіть постмодерної феноменології. За допомогою цифрових зображень користувачі в соціальних мережах не просто діляться контентом, а й стають акторами, маркуючи різні сценарії уявлення себе у повсякденному житті, вони роблять те, що відповідає своєму та чужому інтересу.

Так, з появою соціальних мереж та блогінгу формуються зовсім інші, такі, що не мали раніше прецедентів, культурні практики просьюмеризму, які характерні для людини активної, яка самостійно облаштовує середовище свого проживання, приймає економічні рішення, залучена у виробництво культурних продуктів та смислів. Очевидно, що в цифровому середовищі формуються нові культурні практики та новий суб'єкт, який здатний самостійно «відбудовувати» свої звички та правила, навчатися, набувати нових професійних навичок та вмінь, формувати своє коло спілкування, створювати нові форми висловлювання. Подібного роду практики донедавна було складно уявити, оскільки вони були закріплені за певними елітами, але тепер можна говорити про демократизацію культурного та соціального виробництва, де кожен користувач - і споживач, і актор. Тут важливо відзначити ще одну важливу характеристику сучасних повсякденних практик, що належать до тактичного типу (купувати, готувати, писати, подорожувати, працювати), вони перестали бути анонімними, оскільки отримали можливість бути показаними різними медіа, в тому числі і новими, мережевими, перетворюючи будь-яку рутинну дію з непроникної на очевидну для інших.

Віртуальний простір розглядається як окремий від фізичного простору в архітектурному (структурному) сенсі, але ці два світи співіснують у взаємозалежних відносинах. Актор/користувач/спостерігач може відчувати присутність в обох - фізичному і віртуальному просторі – одночасно, через простір взаємодії, тобто цей актор взаємодіє у фізично-віртуальному просторі через втілену взаємодію.

Віртуальний простір змінює те, як ми живемо нашим повсякденним життям, як суспільство, і як особи. Ми можемо бути присутніми у віртуальних світах і мати доступ до віртуальних установ і робочих місць. Завдяки технології віртуальної реальності, доповненої реальності та Mixed Reality ми отримуємо новий досвід та отримуємо нові знання. Новий гібрид – віртуальні простори з новими можливостями взаємодії. Більшість попередніх досліджень розуміли розвиток віртуальної реальності у використанні її як способу імітації фізичної реальності. І все ж віртуальність – це засіб, який має потенціал вийти далеко за межі всього того, що було відоме раніше з точки зору виходу за межі фізичної реальності, шляхом трансформації нашого відчуття місця та шляхом неінвазивних змін відчуття власного тіла. Іншими словами, віртуальна реальність зрідка розглядається як засіб сам по собі, як щось, що може створювати нові форми досвіду, а скоріше як засіб моделювання існуючого досвіду [11].

Ключовим аспектом присутності у віртуальному просторі є різниця між переглядом і акторством. Одна з фундаментальних концепцій віртуального як реалістичного моделювання фізичного середовища, полягає в тому, що користувач розуміється як глядач, який отримує доступ до віртуального світу через камеру (точку зору) у віртуальній моделі. Тут присутність вимірюється через ступінь занурення у віртуальне середовище реалізмом, частотою кадрів і роздільною здатністю екрана. Це занурення створює «ілюзію місця». Присутність можна порушити непослідовністю у поведінці та вчинках. Тому високий ступінь присутності також вимагає виконання «ілюзії правдоподібності», що і досягається за допомогою симулятору. Це не означає, що віртуальний простір має бути реалістичним, але досить узгодженим щодо укладених угод між актором і космосом. Віртуальний простір стає місцем життя людини через когнітивні процеси навігації та ідентифікації.

Віртуальний простір як система завжди потенційний і не існує автономно. Він побудований на основі семантичних/семіотичних/естетичних умов, де користувач має можливість змінити або вибрати «правила гри», які керують простором. Розуміння віртуальних просторів з ендоестетичної точки зору дозволяє створення віртуальних просторів і реальностей як систем або модельних світів. Воно підтримує гнучкість систем, що залежать від спостерігача, і інтеграцію внутрішніх спостерігачів у віртуальну систему, яку можна спостерігати із зовнішньої точки зору.

Наприклад, умова ендоестетики віртуального простору стосується неоднозначної реальності, де як внутрішні, так і зовнішні учасники знаходяться всередині віртуального простору, в якому вони обмінюються повідомленнями з метою створення нових комунікаційних структур, як стають складовими елементами імітованого світу. Ендоестетика віртуального простору залежить від відносності світу, що залежить від спостерігача, і можливостей, що призводить до посилання на внутрішніх спостерігачів, до світу як інтерфейсу та до відносин між фізичним і віртуальним просторами.

Феномен телеприсутності і спільної присутності, коли взаємодіячі фізично розташовані в різних місцях, збираються разом як телеприсутні мешканці того самого віртуального простору, створюють смислові та естетичні унікальні умови для віртуального простору. Також відкриваються альтернативні біологічно-віртуальні інтерфейси, підвищуючи взаємодію з природними процесами в організмі, такими як рух очей і дихання. Ця втілена взаємодія розгортає самосприйняття спостерігача через самоконтроль діяльності організму, створюючи у інтерактора враження участі в природному віртуальному просторі. Ця інтеграція тіла і простору створює нові умови для семантики та естетики віртуального простору.

Однією з головних складових комплексних трансформацій сучасного світу є розвиток та впровадження у практику повсякденності нових інформаційних технологій. В умовах сучасності віртуальний простір стає невід'ємною частиною повсякденного життя людини. Факт представленості у цьому новому соціально-комунікативному просторі якоюсь мірою вже сьогодні є умовою соціалізації. Так, наприклад, для багатьох людей гра, віртуальність уже стала важливим простором для різноманітних соціальних взаємодій, а для більшості віртуальність сьогодні – це місце зустрічі, розваги та відпочинку.

Можливості самоідентифікації, самопрезентації та самоконструювання, які надає симулятор, є якісно новими, та його вивчення бачиться особливо важливим. Однак, незважаючи на те, що віртуальність на сьогоднішній день досліджується в різних галузях наукового знання, що, безумовно, сприяє кращому розумінню тих процесів, які відбуваються як усередині мережі, так і поза нею (саме вплив віртуальності на реальність означає пильний інтерес до неї з боку таких наук, як психологія і соціологія), говорити про виникнення цілісного розуміння того, що таке віртуальна реальність, ще зарано. Зрозуміло, не

в останню чергу ця проблема зумовлена новизною самого феномену. Така реальність представляє собою явище, якості якого змінюються за змінами технічних засобів, які забезпечують його існування. Філософські дослідження віртуальної реальності дають можливість виробити адекватну культуру використання цього нового простору, яка вбереже людину та суспільство від нової «технологічної травми». У цих умовах дослідження особливостей формування ідентичності під час звернення людини до гри більш ніж виправдане. Звичні закономірності взаємодії людей знаходять в грі несподівані риси: неможливе раніше стає буденністю; виникають нові можливості, які часто несуть у собі як позитивний, так і негативний потенціал. Дослідження цих процесів крізь призму поняття «ідентичність» дозволяє виявити приховані механізми, що лежать у їх основі.

Віртуальна реальність у межах мережевого віртуального простору формує якісно нове за своїми змістовними характеристиками спілкування, яке за формою, технологією та засобами можна позначити як віртуальне спілкування, що виступає самостійним порівняно з реальним соціальним спілкуванням та змінює останнє.

У результаті розгляду процесів взаємодії віртуальної реальності із соціальним простором суспільства визначено такі основні тенденції соціальних трансформацій. Це посилення процесів глобалізації за рахунок формування єдиного віртуального простору, який носить загальний, неподільний характер і, тим самим, забезпечує розбудову глобальних соціально-політичних утворень. Це розмивання соціальної структури суспільства та формування нових соціальних груп, становище яких залежить від їхнього ставлення до інтелектуальної та інформаційної власності, від досвіду поведінки та від становища в межах мережевого віртуального простору. Це ослаблення соціальної напруженості за рахунок виконання функції віртуальної реальності -скидання негативної соціальної енергії. Це поява нових можливостей функціонування влади та політичного участі через мережевий віртуальний простір. Також створення нової особистості людини, онтологічно і аксіологічно більш складної для розуміння, що потребує глибокого філософського осмислення.

Отже, віртуальний світ дуже цікавий, але водночас і небезпечний. Існує дуже багато сценаріїв, до чого це все може призвести людство, вже помітно, що люди віддалилися один від одного, все більше людей відсторонюються від традиційних цінностей, не поспішають будувати сім'ю і всі гроші витрачають на нові гаджети та пристрої. Звичайно, людина досягла панівного стану на землі завдяки тому, що розвивала свій мозок і перевершила в цьому усіх інших тварин, в результаті ми бачимо продукт нашої діяльності - величезні міста, електрику, телебачення, інтернет та багато іншого. Але ми загралися і вигадуємо для нашого мозку зайві розваги і віддаляємося від суті, від самого життя. Жодна віртуальна реальність не зможе замінити схід сонця, теплий осінній вітер, посмішку дитини і ту безліч емоцій, які в нас викликають інші живі істоти.

Список використаної літератури

1. Baudrillard J. La société de consommation. Gallimard, 1974. 318 p.
2. Baudrillard, Jean. L'échange symbolique et la mort. Gallimard, Paris 1976. 347 p.
3. Bell D. The coming of post-industrial society: A venture in social forecasting. New York : Basic Books, 1973. 507 p.
4. Bemaskoni R. «The Double Concept of Philosophy» and the Place of Ethics in Being and Time // Heidegger in Question. Atlantic Highlands. N.J., 1993. P. 25.
5. Brooks Jr F. P. «What's real about virtual reality?» Comput.Graph. Appl. IEEE, vol. 19, pp. 16–27, 1999. J. Taylor, «Psychology Today» 2011. URL: https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-power-prime/201105/technology-virtual-vs-real-life-you-choose

6. Castells M. The Power of Identity (The Information Age). 2nd ed. Blackwell Publishing Limited, 2003. 537 p.
7. Luckmann T., Schutz A. The Structures of the Life-World, Volume 2. Northwestern University Press, 1989. 335 p.
8. Schutz A. The problem of social reality. The Hague : M. Nijhoff, 1967. 361 p.
9. «Stanford Encyclopedia of Philosophy» 2016. URL: https://plato.stanford.edu/entries/husserl/
10. Toffler A. The third wave. New York : Morrow, 1980. 544 p.
11. Waldenfels B. Stachtel Des Fremden (Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft). Suhrkamp Verlag, 1991. 278 p.

PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING OF THE HUMAN AND VIRTUAL REALITY INTERACTION

Mykhailo Kalganov
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philisophy, Department of Theoretical and Practical Philosophy
Volodymyrska str., 60, 01601, Kyiv, Ukraine

The article presents the results of a study devoted to the philosophical understanding of the interaction of modern man and virtual reality. The conceptual-categorical apparatus active for this scientific study, which provides a theoretical framework and defines axial terminological parallels, is systematized. In particular, a clear cognitive connection between such definitions as "image", "reality", "virtual reality" is demonstrated. The author's argument is strengthened by references to the ideas and positions of such postmodernists as J. Baudrillard, M. Castells, A. Schütz, etc. It is argued that the dynamic development of the information technology industry has changed, among other things, human existence, expanding the presence of a person in the virtual world, which is now an integral part of his everyday life. The everyday life of a modern person is characterized by fragmentation; it intersects various social dimensions. Thus, a "multiple reality" is formed with a large number of sub worlds with their immanent sovereignty. Virtual reality is characterized by a two-vector effect: it is constructed under the influence of everyday life and constructs itself the same everyday life, the physical, familiar world of a person. In addition, it is emphasized that virtual reality is characterized by multi-subjectivity, which became possible by the transition from hierarchical to networked social communication. In this new reality, each person can act in several roles (traditional –consumer and innovative – actor). Special attention is paid to the gaming component of virtual reality. Due to the corresponding imitation, virtuality claims to supplant reality, while the physical sensuality of a person is increasingly involved. The summary thesis asserts the need to study modern everyday life that exists in the era of digital culture, theoretical clarification of research approaches developed in the pre-digital era, in order to avoid new "technological traumas" of humanity.

Key words: virtual environment, virtual world, information technologies, simulacra, reality, virtual reality, Internet.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 45–52
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 45–52

УДК 271.4 (477.41)-722.5-472
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.5

КАТЕХИТИЧНЕ СЛУЖІННЯ В КИЇВСЬКІЙ ЦЕРКВІ (X–XIX СТОЛІТТЯ)

Олег Каськів
https://orcid.org/0000-0003-1304-9463
ПЗВО «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого»,
кафедра богослов'я,
вул. Софрона Мудрого, 22, 76019, м. Івано-Франківськ, Україна

Катехитичне служіння є інтегральною частиною місії Христової Церкви у світі з огляду на імператив, озвучений самим Христом у Євангелії від Матея: «Тож ідіть, і навчіть всі народи, христячи їх в Ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа».

У різні періоди історії християнська Церква неоднаковою мірою була включена у суспільно-державні відносини, навіть не завжди мала можливість однаково безперешкодно свідчити Євангелію, однак завжди це свідчення, у який би спосіб воно не здійснювалось, було пов'язане із навчанням християнських істин: чи це стосується підготовки до прийняття Таїнства Хрещення, чи входження у літургійно-сакраментальну діяльність Церкви, чи безпосередньо навчання – усе це так чи інакше завжди було пов'язане із важливим завданням – роз'яснити вірним Христову науку.

На сучасному етапі розвитку європейської цивілізації, коли секуляризація дедалі більше намагається обмежити Церкву у реалізації фундаментального завдання – навчати всі народи, все ж таки завдання катехизувати за умов пошуку нових форм і методів його реалізації залишається одним із магістральних як для християнської релігії загалом, так і для Київської Церкви зокрема.

Фактичними катехитами у Київській Церкві були дяки. З одного боку, вони вміли читати і писати, з іншого боку, їх богословська підготовка була в переважній більшості дуже слабкою, а приклад християнського життя часто і зовсім відсутній. Тому в цих умовах своєрідною символічною катехизацією ставало літургійне служіння, а роль катехизмів виконували ікони, іконостаси та культово-обрядова практика.

Також слід зауважити, що школи у Київській Русі не мали спеціальних приміщень. Найчастіше учні збиралися у помешканнях дяків. Крім того, практикувалося індивідуальне навчання, коли ченці ходили по домівках багатих мешканців і давали індивідуальні уроки.

Після винаходу і поширення друкарства роль катехизмів виконували «Часослов», «Псалтир», «Мінея», «Ірмологіон», «Житія Святих». Завдяки розповсюдженню братського руху книгодрукування отримало значне поширення.

Проникнення християнства у Київську Русь із Візантії, з одного боку, сприяло бурхливому піднесенню культурного життя, зокрема поширенню храмового будівництва, розвитку релігійної писемності. Проте водночас, ми не можемо говорити про певну систему катехитичного служіння у Київській Церкві у період її структурного оформлення у X–XII ст

Ключові слова: Київська Церква, катехизм, катихет, катихитичне служіння, проповідь, проповідництво.

Постановка проблеми. У 2015 році відбулася надзвичайно важлива подія у житті Івано-Франківської Митрополії УГКЦ, – відбувся Патріарший Собор на тему: «Жива парафія – місце зустричі із живим Христом». Серед резолюцій Патріаршого Собору одним із приорітетних завдань є резолюція про катехитичне служіння в УГКЦ.

© О. Каськів, 2023

Різні аспекти катехитичного служіння в Київській Церкві досліджували ряд авторів, а саме: Біднов В. [1], Гончарук Т. [3], Пелеш Ю. [22], Каськів О. [6], [7], [8], сестра Луїза Цюпа, а також дане питання досліджувалось на єпархіальних соборах [9], [10], [11], та Патріаршому Соборі 2015 році, проте, на жаль, про катехитичне служіння в Київській Церкві (X–XIX століття) не досліджувалось конкретніше, тому дана стаття актуалізує дане дослідження.

Мета роботи. Бажаємо дослідити перші прояви катехитичного служіння в Київській Церкві.

Виклад основного матеріалу. Після прийняття християнства у 988 р. першим своєрідним прототипом катехитичного твору княжої доби можна вважати коротку апологетичну працю новгородського єпископа Луки Жидяти, що датована 1040 р. Цей твір поділений на наступні розділи: «Віра і Трійця», «Значення молитви», «Заповідь любові», «Найважливіші чесноти християнського життя», «Божі Заповіді» [12]. У києворуському світоглядно орієнтованому на Візантію Середньовіччі, як і на католицькому Заході, не було системи ні церковної, ні шкільної катехизації.

Фактичними катехитами у Київській Церкві у цей період були дяки. З одного боку, вони вміли читати і писати, з іншого боку, їх богословська підготовка була слабкою, а приклад християнського життя часто і зовсім відсутній. Тому в цих умовах своєрідною символічною катехизацією ставало літургійне служіння, а роль катехизмів виконували ікони та культово-обрядова практика.

Після винаходу і поширення друкарства роль катехизмів виконували «Часослов», «Псалтир», «Мінея», «Ірмологіон», «Житія Святих». Завдяки розповсюдженню братського руху книгодрукування отримало значне поширення [13].

Проникнення християнства у Київську Русь із Візантії, з одного боку, сприяло бурхливому піднесенню культурного життя, зокрема поширенню будівництва храмів, розвитку релігійної писемності. Проте водночас, ми не можемо говорити про певну систему катехитичного служіння у Київській Церкві у період її структурного оформлення у X–XII ст.

У цей період можемо говорити лише про певні фрагменти катехитичного служіння, які були частиною процесу загального проникнення християнської релігії у тогочасне суспільство. Передусім засновані за грецьким зразком монастирі відіграли дуже важливу роль у поширенні писемності. При цьому необхідно розуміти, що левову частку творів, написанн у монастирях, становили богослужбові твори, які містили доктринальні, а отже й катехитичні елементи.

Фактично писемність, яка розвивалася у монастирських та церковних осередках, стала головним джерелом поширення освіти. На думку більшості дослідників, у Київській Русі шкільництвом переважно опікувалася Церква. Повністю розділяємо позицію В. Біднова у тому, що Церква «...була осередком народної освіти та виховання....» [1, с. 40–42].

Загалом освіта в Київській Русі, що було притаманним для усього християнського середньовіччя, поза всяким сумнівом, містила катехитичні елементи, адже мала тотально церковний, теоцентричний за своїм змістом характер [24, с. 336]. Релігійний характер києворуської освіти виявлявся передусім у тому, що місія навчання та виховання була покладена на духовенство різних чинів, здійснюючись у переважно релігійному контексті.

Саме навчання у свою чергу велося переважно з використанням церковних книг: Апостола, Псалтиря, Часослова. Цей факт свідчить на користь наявності катехитичних елементів у такому навчанні. Загалом освітньо-виховна модель Київської Русі була заснована на християнському аксіологічному підгрунті [5, с. 127].

Необхідно також звернути увагу на той факт, що навчання у тогочасних києворуських школах велося з урахуванням статевої диференціації.

Зокрема у 1086 р. так звану «дівочу школу» при Андріївському жіночому монастирі заснувала донька київського князя Всеволода Анна (Янка), яка, сама прийнявши чернечий постриг, «... зібрала молодих дівиць та навчала їх грамоти, а також співу, вишивання та корисних для душі знань...» [25, с. 586]. Можемо лише припускати, що під корисними для душі знаннями маються на увазі відомості катехитичного характеру.

Також слід зауважити, що школи у Київській Русі не мали спеціальних приміщень. Найчастіше учні збиралися у помешканнях дяків. Крім того, практикувалося індивідуальне навчання, коли ченці ходили по домівках багатих мешканців і давали індивідуальні уроки. Якщо брати до уваги, що лише в Києві на початку XII ст. нараховувалося близько тисячі таких ченців, за підрахунками М. Грушевського, то вони могли охопити навчанням порівняно велику кількість населення [4, с. 236].

Вища освіта у Київській Русі також мала виключно релігійний характер, адже її здобували переважно представники вищого духовенства. Фундаментальне місце у системі вищої освіти займало вивчення риторики, що на наш погляд, опосередковано свідчить про розвиток парафіяльного проповідництва і, можливо, катехитики [14, с. 356].

На підставі аналізу фрагмента з передмови літописної пам'ятки «Ізборник Святослава» (1076 р.) можемо зробити висновок, що в синтезований період наші прародичі вкладали у навчання глибокий духовний зміст, а вміння читати книги трактувалося як шлях до спасіння душі: «Добро є, браття, книжне почитання, тим більше всякому християнину... Узда кермує конем і здержує його, а праведника до праведности доводять книги... Бо корабель не побудується без цвяхів, а праведник – без книжного почитання. І як полонений думає про своїх батьків, так і праведник – про книжне почитання. Краса воякові є зброя, кораблю – вітрила, а праведнику – книжне почитання» [2, с. 4–7].

Традиції шкільництва Київської Церкви зберегла та примножила УГКЦ, яка в контексті еклезіальної ідентичності безумовно є продовжувачкою традицій Київського християнства. Важливо зазначити, що до нас також дійшла пам'ятка катехитичного служіння під назвою «Катехизм», яку дослідники датують кінцем XVII ст. [13].

Необхідно констатувати, що саме у період приєднання Галичини до Австрійської монархії у Київській Церкві, що перебувала в єдності з Апостольською Столицею, набуло системного поширення катехитичне служіння, яке інтенсивно розвивалося саме у Католицькій Церкві у цей час.

Так, наприклад, «Катехизм», автором якого став Перемишльський єпископ М. Левицький, містив наступні розділи: «Про віру», «Про надію» (у цьому розділі було 11 діалогів про молитву «Отче наш»), «Про любов» (у цьому розділі містилися катехитичні пояснення змісту десяти Божих Заповідей), «Сім Святих Таїнств», «П'ять Церковних Заповідей», «Про гріхи, чесноти, діла милосердя, дари Святого Духа, три сили душі, три євангельські ради», а також Додаток, який включав щоденні молитви і молитви на різні потреби. Своєю структурою цей Додаток нагадував молитовник. Власне у XIX ст. УГКЦ, враховуючи власну ідентичність, що формувалася на фундаменті джерел київського християнства, робила спроби формувати власну катехитичну спадщину.

Перш за все мова йде про переклади західних катехизмів – «Катехизму» П. Канізія, який здійснив у 1871 р. І. Гушалевич, «Катехизму» Дегарба, який здійснив у 1873 р. А.Торонський (цей автор також переклав «Катехизм австрійського єпископату»). Чимало уваги розвитку катехитичного служіння було приділено під час роботи Львівського та Замойського [11, с. 15–18] [8, с. 25–28], Синодів. Із рішень попередніх синодах про катихитичне

служіння практично не знаходимо жодних рішень [6, с. 67–74], [7, с. 45–60]. Проте учасники цих церковних зібрань загалом вдовольнилися тими шкільними катехизмами, що видавалися за кошт австрійської влади і були частиною шкільної програми [13].

На початку XIX ст. митрополит М. Левицький розпочав інтенсивну просвітницьку роботу у галузі шкільництва. Так, зокрема, рішення Перемишльського Синоду від 8 травня 1818 р. сприяли оновленню катехитичного служіння у Церкві та підвищенню рівня освіченості вірян загалом [26, с. 284].

У контексті даної статті слід наголосити, що окремим рішенням Синоду передбачалося створення мережі парафіяльних шкіл з використанням у процесі катехитичного навчання лише української мови [15, с. 235].

Персонально митрополит М. Левицький заклав чимало шкіл та учительських фундацій. Він усіляко старався покращити матеріальне становище греко-католицького священства. Зокрема, разом із Перемишльським владикою Г. Яхимовичем звернувся до австрійського цісарського уряду з вимогою призначень для українського населення шкільних катехитів лише із середовища греко-католицьких священників. У 1856 році спеціальним цісарським Декретом було систематизовано гімназійні катехитури у Львові, Перемишлі, Станиславові, Тернополі, Самборі і Бережанах [3, с. 15].

Галицьке духовенство фактично було тією соціальною групою, яка сповна скористалася перевагами вищої освіти в імперії Габсбургів. Приходячи до шкіл, саме представники духовенства реалізовували катехитичне служіння, яке у той час було частиною шкільної програми [27, с. 73–89].

Власні оригінальні міркування щодо значення катехитичного служіння як невід'ємної складової системи пастирського богослов'я висловлював перший єпископ Станиславівської єпархії УГКЦ владика Ю. Пелеш. Цей греко-католицький богослов наголошує на елементі учительського служіння не як на додатковому для священика, а як на обов'язковому і необхідному, який випливає із самої природи пастирського служіння. Оскільки пастир не є сам по собі і окремо взятий, а із паствою і для пастви, то йому необхідно її навчати і тим самим бути для неї провідником та педагогом у перманентному процесі глибшого входження в життя Церкви.

Засіяне зерно катехизи веде до зростання віри і поглиблення життя у Христі. Мета катехизи – ввести людину у сопричастя з Ісусом Христом. Окрім цієї мети, катехиза також має завдання ввести людину у спільноту, створюючи атмосферу братньої любові [27, с. 22].

За поширення такої атмосфери насамперед відповідальний пастир. Адже через любов до людини, виявлену у турботі про неї та про її потреби, здійснюється церковне пастирство як сотеріологічна місія Церкви [28, с. 94].

Перш ніж катехизувати, пастирю потрібно пізнати тих людей, які будуть його слухати: рівень воцерковлення, соціальний статус, інтелектуальний рівень, оцінити загальну картину можливого сприйняття діалогу «учень – учитель», аж тоді можна вибрати із Божого Одкровення те, що слухачам буде найпотрібнішим для спасіння [22, с. 185].

Головною особою релігійної науки є Христос, розіп'ятий і воскреслий. Євангельські істини, невичерпні за глибиною, пастирю потрібно розкривати у чотирьох видах богословських проповідей: догматичній, тобто власне катехитичній, моральній, літургійній, історичній [22, с. 185].

Отже, головне завдання пастиря – своїм учительським урядом сприяти формуванню основ догматичної свідомості, підвищуючи рівень катехитичної обізнаності парохіян, який спрямовує віру у правильному річищі і є базою для вираження віри у житті кожної людини. Пастир повинен старатися оживити догматичні навчання, показавши своїм

слухачам їхні моральні обов'язки, які випливають із віри [22, с. 185]. Віра без добрих діл є мертвою, такий самий взаємозв'язок мають, на думку Ю. Пелеша, догматична (катехитична) і моральна наука.

Важливим елементом педагогічної діяльності священиків, у Східній Галичині у XIX ст., на який звертав увагу єпископський уряд, була опіка над тією частиною шкільної молоді, яка закінчувала своє навчання в школах, а отже розпочинала самостійне життя. Для керівництва позашкільним катехизаційним процесом молоді церковна інституція на сторінках релігійних видань рекомендувала священикам певну програму дій.

Заслуговує на увагу роздуми щодо катехитичного служіння, яку у різноманітних своїх Пастирських листах чи Посланнях проголошував до вірних митрополит А. Шептицький, богословська спадщина якого торкається чи не усіх без винятку сторін водночас церковного і суспільного життя українського народу.

З-поміж іншого у Пастирському листі «До моїх любих гуцулів», датованому 1899 р., А. Шептицький, виконуючи на той час уряд єпископа Станиславівського, звертається до своєї пастви із дуже важливим закликом підвищити рівень освіченості серед населення віддалених гірських районів єпархії, адже лише в такий спосіб, на думку владики, можна по-справжньому і у повноті наслідувати Христа. «Тільки розуміючи і дотримуючись засад нашої католицької віри, будемо спасенні», – зазначав А. Шептицький [17, с. 9–11].

В іншому своєму творі під назвою «Слово до всіх» митрополит звертається до всіх своїх потенційних читачів із проханням у практичних справах втілювати науку Ісуса Христа, що є можливим завдяки Божій благодаті, яка сходить на людину через Святі Таїнства [21, с. 19–25].

Божою наукою А. Шептицький власне називає катехитичне служіння яке він окреслює наступним чином: «Це християнська форма опіки віруючих, яка базується на євангельському вченні» [18, с. 123–127].

В одному із численних звернень до молоді та водночас до отців- катехитів владика акцентує увагу на місії катехитів, а саме надання освіти, причому такої освіти, яка давала б справжні знання, а для цього, на думку митрополита, треба просити у Бога про дар мудрості, аби мати змогу відрізнити у процесі катехизаційного навчання «...щире золото від фальшивого» [18, с. 123–127]. У цьому творі митрополит також вказує, що Божа мудрість є найвищою та найціннішою властивістю людського розуму [18, с. 123–128]. Катехит також повинен дякувати Богові за дар належності до святої апостольської Вселенської Церкви, цінним скарбом якої є катехитичне навчання.

А. Шептицький у своїй творчості порівнює уряд катехита з урядом проповідника, стверджуючи, що катехиту легше залишатися добрим послідовником Христа, адже він постійно засіває в душах вірних «зерна Христової науки» [18, с. 123–128].

Саме тому, як слушно зазначає А. Шептицький, усе християнське життя може бути плідним і корисним для народу, якщо саме в дитячому віці людина пройшла необхідний курс катехизації. Такий курс катехити зобов'язані популяризувати усіма можливими способами, у жодному випадку не застосовуючи примусу [21, с. 170–172].

Продовжуючи свої роздуми про катехитичне служіння, владика А. Шептицький дуже слушно, акцентує на тому, що першими катехитами для кожної людини є її батьки. Якщо вони живуть християнським життям, тоді спроможні за допомогою власного прикладу передати нащадкам істини християнської віри. При цьому дуже важливо, як вказує митрополит, щоб батьки могли впливати на розробку тих освітніх програм, за якими їх діти навчаються у школах.

Важливою також митрополит називає присутність священика у школах і його можливість впливати на формування шкільної виховної системи [20, с. 179]. У цьому ж творі владика викриває пасивність парафіяльного духовенства, констатуючи, що «... молодь не досить кормлена хлібом святої Божої науки...» [20, с. 180]. Способом заповнити цю прогалину український Мойсей називає вивчення катехизму: «Катехизм є золотою книгою, бо містить у собі найсвятішу Божу науку. Вона є такою цінною, що християни повинні цінувати її більше, ніж золото. В іншому припадку ми не наче сліпі, бо не бачимо усього, що приготував для нас Господь, не маємо змоги належно подбати про своє спасіння, що являється ключовим у закладеній Богом меті життя людини» [20, с. 179–181].

Митрополит А. Шептицький також підтримував ініціативу створення в УГКЦ окремої церковної інституції, члени якої займалися б випрацюванням ефективної стратегії катехитичного служіння. Для того, щоб така інституція почала існувати А. Шептицький наголошує на важливості молитися у цьому намірі: «Молитва є дуже великим скарбом та водночас обов'язком і способом випросити для себе все необхідне» [20, с. 181]. Крім молитви, адресуючи своє послання до підлітків, митрополит наголошує на важливості трудового виховання, здатного сприяти суспільній консолідації.

Говорячи про християнське виховання, ми повинні глибоко розуміти те, що духовно-педагогічний аспект відіграє важливу роль у формації християнського населення. Митрополит Андрей, цитуючи Григорія Богослова, переконливо стверджував, що виховання є «мистецтвом мистецтв» [19, с. 275].

Адже суть християнського виховання полягає в тому , щоб полюбити Бога. А вже у багатогранному значенні поняття «полюбити» міститься і пізнати, і з Ним і для Нього жити, і, врешті, Його осягнути [23, с. 126].

Таким чином, підсумовуючи варто особливо наголосити на тому, що елементи катехизаційного служіння завжди були фундаментальною основою українського християнства протягом усього періоду його історичного та еклезіального становлення. Однак, з моменту прийняття Хрещення у 988 р. і аж до початку XIX ст. катехизаційне служіння здійснювалось переважно шляхом різноступеневого залучення вірних у літургійно-обрядове та сакраментальне життя Київської Церкви, і тому часто мало лише фрагментарний характер.

З XIX ст. натомість завдяки скурпульозній роботі представників греко-католицького духовенства, митрополитів М. Левицького та А. Шептицького, а також єпископа Ю. Пелеша щодо вироблення загальноцерковної стратегії катехизаційного служіння та імплементації катехитичної складової в освітній процес вивчення катехитичних істин, поступово почало набувати системного характеру. Саме з цього часу можемо говорити про початок формування власне катехитичної спадщини Київської Церкви.

Список використаної літератури

1. Біднов В. Школа й освіта на Україні. Українська культура: лекції / за ред. Дмитра Антоновича; упоряд. Р. Міщук. Київ : Либідь, 1993. 72 с.
2. Висоцький С. О. Київська писемна школа в XI–XII ст. *Мовознавство.* 1993. № 4. 7 с.
3. Гончарук Т. Галицькі митрополити. Тернопіль: Горлиця, 2002. 112 с.
4. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. Київ : Наук. думка, 1993. Т. 3 : До року 1340. 592 с.
5. Зінкевич Т. С. Християнська релігія і Церква як чинник державотвореня в Київській Русі. *Дис. ... канд. іст. Наук.* Луцьк, 2019.142 с.

6. Каськів О.В. Перший помісний синод з'єдиненої Церкви, Alma Mater, Українська Папська Колегія в Римі, Рим 1997, с. 67–74.
7. Каськів О.В. Собори Київської Церкви 1050–1590 рр. як один із елементів правотворення, Науковий вісник «Добрий Пастир», № 10-11, Івано-Франківськ 2017, с. 45–60.
8. Kaskiv O.V. Church of Kyiv sobors – the source of the particular law of the UGCC, Scientific Journal «Virtus», Issue # 37, October, 2019, p. 25–28.
9. Kaskiv O.V. Councils of the Kiev Church (1051–1274) – A source of particular law of the UGCC, Scientific Journal «Virtus», Issue # 41, February , 2020, p. 21–23.
10. Kaskiv O.V. The Kobryn synod of 1626 – the source of the particular law of the UGCC, Scientific Journal «Virtus», Issue # 42, March, 2020, p. 17–19.
11. Kaskiv O.V. The synod of Zamosc 1720 – a source of the particular law of the UGCC, Scientific Journal «Virtus», Issue # 50, January, 2021, p. 15–18.
12. Лука Жидята. Поученняправославноївіри. URL: ЛУКА ЖИДЯТА (ukrlit.net) (дата звернення 09.05.2022).
13. Історія катехитичного служіння у Київській Церкві. (Катехитична Комісія УГКЦ. URL:https://ct.ugcc.ua/catechism/catechism-books/pro-katehyzm/28683 (дата звернення 09.05.2022).
14. Історія української культури / за заг. ред. І. П. Крип'якевича. Київ : Либідь, 1994. С. 356.
15. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. Рим – Львів: видавництво оо. Василіан. 404 с.
16. Митрополит Андрей Шептицький. *Визнання вселенської віри*. Пастирські послання у двохт омах. Том ІІ. Львів: Свічадо, 2007. 178 с.
17. Митрополит Андрей Шептицький. *До моїх любих гуцулів.*Пастирські послання у двох томах. Том І. Львів: Свічадо, 2007. 22 с.
18. Митрополит Андрей Шептицький. *До Отців Катехитів*. Пастирські послання у двох томах. Том ІІ. Львів: Свічадо, 2007. 132 с.
19. Митрополит Андрей Шептицький. *Про виховання.* Пастирські послання. Т. ІІІ. Львів, 2009. 515 с.
20. Митрополит Андрей Шептицький. *Про знання катехизму*. Пастирські послання у двох томах. Том ІІ. Львів: Свічадо, 2007. 187 с.
21. Митрополит А. Шептицький. *Слово до всіх.*Пастирські послання у двохтомах. Том І. Львів: Свічадо, 2007. 28 с.
22. Пелеш Ю. Дидактика. Годеґетика. Біоґрафічні матеріяли. Додатки / Кир Ю. Пелеш; упоряд. А. Черемський. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2019. 259с.
23. Погляд на теперішню науку катехизму/ заред. о. д-ра Івана Музички. Торонто, 1983. 483 с.
24. Сірополко С. Історія освіти в Україні / підгот. Ю. Вільчинський. 2-ге вид. Львів : Афіша, 2001.664 с.
25. Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9 т. Київ : Дніпро, 2001. Т. 1. X–XV ст./ передм. О. Сліпушко, В. Яременко ; упоряд. прим. О. Сліпушко. 632 с.
26. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. Люблін, 1991. 362 с.
27. Химка І. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772–1918 . *Ковчег. Збірник статей з церковної історії.* Число 1. Львів, 1993. 107 с.
28. Ярмусь С. Сучасне душпастирство. Київ – Вінніпег, 1994. 148 с.

CATECHETIC SERVICE IN KYIV CHURCH (X–XIX centuries)

Oleg Kaskiv
https://orcid.org/0000-0003-1304-9463
Ivano-Frankivsk Academy of Ivan Zolotoustyj,
Department of Theology studies,
Sofron Mudryy str., 22, 76019, Ivano-Frankivs'k, Ukraine

Catechetical ministry is an integral part of the mission of Christ's Church in the world, given the imperative proclaimed by Christ himself in the Gospel of Matthew: "Therefore go and teach all nations, baptizing them in the Name of the Father, and of the Son, and of the Holy Spirit." In different periods of history, the Christian Church was included in social and state relations to varying degrees. The Church did not even always had the opportunity to witness the Gospel in the same unhindered way, but this witness, no matter how it was carried out, was always connected with the teaching of Christian truths: whether it concerns the preparation for receiving the Sacrament of Baptism, or entering into the liturgical-sacramental activity of the Church, or directly teaching – all of this. In one way or another, it has always been connected with the important task of explaining Christ's teaching to the faithful. At the current stage of the development of European civilization, when secularization is increasingly trying to limit the Church in the implementation of its fundamental task – to teach all nations. Nevertheless, the task of catechizing under the conditions of finding new forms and methods of its implementation remains one of the main ones for the Christian religion in general and for the Kyiv Church in particular. The actual catechists in the Kyiv Church were the cantors. On the one hand, they knew how to read and write, on the other hand, their theological training was mostly very weak, and often, the example of Christian life was completely absent. Therefore, in these conditions, the liturgical service became a kind of symbolic catechization, and the role of catechisms was performed by icons, iconostases, and cultic ritual practices. It should also be noted that schools in Kyivan Rus did not have any special premises. Most often, students gathered in the homes of the cantors. In addition, individual teaching was practiced, when monks were going to the homes of wealthy residents and were giving individual lessons. After the invention and spread of printing, the role of catechisms was performed by "Chasoslov", "Psaltyr", "Mineya", "Irmolohion", and "Zhytiya Svyatykh". Thanks to the spread of the fraternal movement, book printing was widely spread. The penetration of Christianity into Kyivan Rus from Byzantium has contributed to the rapid rise of cultural life, in particular, the spread of temple construction and the development of religious writing. However, at the same time, we cannot talk about a certain system of catechetical service in the Kyiv Church during its structural design in X—XII centuries.

Key words: Kyiv Church, catechism, catechist, catechetical service, sermon, and preaching.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 53–57
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 53–57

УДК 128:141.32(460)”18/19”
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.6

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ВЕКТОРИ ФІЛОСОФІЇ СМЕРТІ МІҐЕЛЯ ДЕ УНАМУНО: АГОНІЯ, БЕЗСМЕРТЯ, ЛЮБОВ

Юлія Ковальчук
Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра історії філософії
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

У цій статті здійснюється філософське дослідження феномену смерті в екзистенційній філософії іспанського мислителя – Міґеля де Унамуно. Проаналізовано філософські та літературні праці філософа, що репрезентують його екзистенційні ідеї. У контексті розгляду досліджуваної проблематики здійснюється екстраполяція до біографічних фактів життя дона Міґеля і його особистого досвіду. Феномен смерті трактується крізь призму метафізичного аспекту як смерть конкретної людини, що проживається як межова ситуація. Розглянуто одне із ключових понять філософського вчення Міґеля де Унамуно – поняття трагічного відчуття життя, що виникає з усвідомлення власної смертності та скінченності усього живого.

Досліджено такі екзистенційні вектори філософії смерті Міґеля де Унамуно як агонія, безсмертя, любов. Стан агонії є результатом найвищого напруження екзистенції, що виникає через трагічне відчуття життя. Пошуки безсмертя людського життя зумовлені бажанням продовжити існування власного «я» – конкретної свідомості Розглянуто два види безсмертя які пропонує іспанський мислитель – ідея «воскресіння в іншому» через родову любов (безсмертя загального) та ідея індивідуального безсмертя через любов до Бога. У цьому контексті виявлено діалектичний взаємозв’язок феномену смерті із феноменом любові, що досягають єдності у боротьбі один з одним. Крізь призму антагонізму смерті та любові, Міґель де Унамуно показує один із парадоксів людського буття, а саме те, що любов стає причиною смерті, тоді як смерть є причиною любові.

Актуальність дослідження цієї тематики полягає у визначенні феномену смерті як однієї з основоположних проблем людського буття. Ще античні філософи, на кшталт таких велетнів європейської філософії як Сократ, Платон чи Сенека, ствердно констатують, що над проблемою смерті можна філософувати, але вирішити її шляхом зняття – неможливо. Проте, слід зауважити, що сучасний філософський та науковий дискурси, від античності і до сьогоднішнього дня, не втратили цікавості до феномену безсмертя. Бурхливий розвиток генетики та нанотехнологій на початку XXI століття очевидно засвідчує, що вектори сучасної науки направлені на вдосконалення людського тіла та інтелекту задля продовження тривалості людського життя.

Ключові слова: феномен смерті, феномен любові, безсмертя, співстраждання, агонія, присутність, метафізика.

Трагічне відчуття життя. Квінтесенцією філософії Міґеля де Унамуно є вчення про трагічне відчуття життя, що репрезентує діалектику любові та смерті. Людське буття, згідно з іспанським мислителем, визначається взаємодією цих двох феноменів, що або гармонійно переходять один в одного, або перебувають в антагонізмі. У творчій спадщині Унамуно-і-Хуґо майже кожний твір висвітлює зустріч людини зі смертю, але саме «Про трагічне відчуття життя у людини та народів» репрезентує найповнішу сукупність філософських ідей автора щодо феномену смерті. У цьому контексті слід зауважити, що для іспанця було недостатньо зрозуміти суть філософського запитання чи проблеми – він повинен був прожити це запитання чи проблему. Звідси, одна із схожостей Міґеля де Унамуно

© Ю. Ковальчук, 2023

з екзистенціалістами, що не повідомляють істин яких не прожили самі. Особистісний досвід чи, радше, він сам – це невичерпне джерело для його власної рефлексії. Відтак, поняття трагічного відчуття життя не є випадковою категорією філософії Унамуно, а результатом того, що прожив сам філософ.

У 1897 році Міґель де Унамуно зустрівся зі смертю в обличчі Іншого – його маленького сина. Як влучно зауважує К. Корконосенко, дон Міґель «переживає смерть сина як вселенську трагедію, що відкриває перед ним усю драматичність людського життя і зумовлює трагічне відчуття життя» [10]. Смерть робить людину нікчемним, безпорадним буттям, що приречене на поразку. Усвідомлення трагедії людського життя набуває значення тотальності, бо усе живе є смертним, часовим і кінечним – приречене на смерть. Жах смерті відкриває перед людиною ще одну істину – вона переживає це у цілковитій самотності, відчуженості, спустошеності та закинутості. Для Міґеля-і-Хуго, як і для екзистенціалістів, перед обличчям смерті, що є межовою ситуацією, будучи стурбованою своїм буттям чи буттям Іншого, людина набуває свого буття як присутності. Переживаючи смерть сина, Унамуно розпочинає шлях екзистенційного мислителя, атрибутом якого стає трагічне відчуття життя, а предметом напруженої рефлексії – феномени людського існування, визначені його власним досвідом прожитого. Видається доцільним зауважити, що сам Міґель де Унамуно був прихильником розгляду філософських концепцій крізь призму біографічних фактів філософів, оскільки вважав, що «особиста біографія філософів у більшій мірі допомагає нам зрозуміти їхню філософію» [10].

Смерть. Для Мігеля де Унамуно смерть – це завжди смерть конкретної людини, бо як він сам стверджує на сторінках «Про трагічне відчуття життя у людей і народів», вмирає не людство чи людське, а саме людина – конкретна людина із плоті та крові. Відтак, така редукція чітко вказує на те, що об'єктом філософської рефлексії не є загальне теоретизування над абстрактною смертю, а смерть як момент особистого досвіду конкретної людини, що живе, переживає, проживає, страждає, хворіє, усміхається, народжує і помирає. Людину не турбує смерть людей яких вона не знала. Людину турбує і для неї має значення лише своя смерть та смерть людей які є важливими для неї – яких вона любить. Саме така смерть стає об'єктом рефлексії Міґеля де Унамуно – смерть яка турбує, яку переживають, яку проживають як межову ситуацію. Очевидно, що розгляд здійснюється крізь призму метафізичного, а не біологічного аспекту.

Агонія. Досягаючи моменту найвищого екзистенційного напруження через трагічне відчуття життя, людина набуває стану агонії. У цьому контексті доцільним видається твердження Фрайле Дельгадо, згідно з яким існування в агонії є боротьбою Ероса і Танатоса. Перебувати в агонії, згідно з Мігелем де Унамуно, – буттювати в антагонізмі любові і смерті.

Безсмертя. Усвідомлення людиною того, що її «я» перестане існувати відкриває перед нею безодню страху. Людина не може прийняти своє небуття і тому прагне продовжити буття свого «я», шукаючи спосіб, щоб досягнути безсмертя. «Мене мучить проблема довговічності моєї душі, моєї власної особистої душі» [10], – здійснює уточнення автор на сторінках твору «Про трагічне відчуття життя у людей та народів». Міґель де Унамуно не розглядав безсмертя як абстрактний феномен і відкинув усі докази безсмертя душі за якого вона втрачає індивідуальність. Іспанського мислителя цікавить смерть і безсмертя конкретної людини – окремого індивіда, що є носієм індивідуального «я». Відтак, подолання скінченності означає безперервне буття однієї і тієї ж свідомості.

Міґель де Унамуно пропонує два способи досягнення безсмертя – через «воскресіння в Іншому» та завдяки трансцедентному гаранту безсмертя. Суть ідеї «воскресіння

в іншому» полягає у родовій любові. «Сексуальне любовне задоволення, родовий спазм є відчуттям воскресіння, воскресіння в іншому, адже лише в інших ми і можемо воскреснути, щоб увіковічнитись» [10]. Дві неповторні індивідуальності у момент духовного та тілесного єднання створюють нове життя – Іншого, у якому увіковічнюються. Народжена дитина може репрезентувати метафізичну єдність своїх батьків, але тілесно вона є доказом нездоланного розриву. І навіть радикальніше: Інший утверджує інакшість і не зберігає у собі неповторне «я» своїх батьків, оскільки є носієм нової свідомості – свого індивідуального «я». За такого способу лише загальне досягає безсмертя – відбувається продовження роду, тоді як індивідуальне руйнується і не вирішує свою приреченість на смерть.

Другим способом подолати кінечність свого буття і досягнути безкінечності й вічності є любов до Бога. Лише Бог здатний подарувати людині істинне безсмертя для її індивідуальної душі. Відтак, це стає можливим лише тоді, коли людина знає, що за межею її кінечності є Той, хто є вічним. Згідно з Міґелем де Унамуно, не достатньо допускати поняття трансцедентного за межею скінченного, оскільки Бог може стати гарантом безсмертя лише для того хто вірить в Нього – має «безумовну віру в реальну присутність невидимого» [10]. Доцільно зауважити, що такий спосіб досягнення безсмертя не знімає діалектичність буття, скасовуючи смерть цілком, оскільки Бог дарує безсмертя лише для індивідуальної душі, тоді як плоть помирає.

Любов. У творі «Про трагічне відчуття життя у людей та народів» Міґель де Унамуно стверджує, що любов є лікарством від смерті, але варто додати, що у контексті філософської концепції дона Міґеля любов схожа до смерті або: у любові стільки ж смерті, скільки смерті у любові. Трагічне відчуття життя є ніщо іншим як драмою Еросу і Танатосу, що взаємно переходять один в одного, перебуваючи в антагонізмі. Для Унамуно феномен любові позбавлений романтичного відтінку і якщо любовна історія увінчується благословенням, то лише через те, що була жертовною і зазнала страждання – «молот болю» перетер два люблячі серця в одній «ступці страждання».

Важливо зазначити, що згідно з іспанським мислителем причиною смерті часто стає любов. Підтвердження цієї думки репрезентують романи Міґеля де Унамуно у яких він філігранно відточує діалектику Еросу і Танатосу, відкриваючи перед читачем їхню драму. Апполодоро-Луїс – один із персонажів роману «Любов і педагогіка», покінчує життя самогубством через нерозділене кохання, як видається на перший погляд. Проте, істинною причиною його смерті є відсутність будь-якої любові у його житті. Відсутність материнської любові визначена відсутністю самого суб'єкта любові – Маріна постійно перебувала у сні свого життя, набувши буття присутності лише після смерті Апполодоро-Луїса. Відсутність батьківської любові визначена одержимістю Авіто Караскаля створити генія. У цьому контексті доцільно констатувати і саму відсутність Апполодоро-Луїса як конкретної людини, оскільки акт ідентифікації так і не відбувся – він був то Апполодоро для батька, то Луїсом для матері, але для себе він так ніколи і не був. Відтак, той кого немає – не здатний любити як і померти. З цієї причини Апполодоро-Луїс знімає себе з буття, але його смерть є, радше, формальною, ніж екзистенційною. У цьому творі Міґель де Унамуно втілює свою філософську ідею, демонструючи читачеві, що любов народжується між Авіто Караскалем та його дружиною Маріною лише тоді, коли молот болю від смерті сина перетер їхні серця у «ступці страждання». Звідси можемо констатувати, що і смерть стає причиною любові.

Досліджено, що екзистенційними векторами філософії смерті у філософському вченні Міґеля де Унамуно є агонія, безсмертя та любов. Усвідомлюючи кінечність свого буття – приреченість особистісного «я» до смерті, людину охоплює агонія як стан найвищого напруження людської екзистенції. Саме агонія спонукає смертного індивіда до

пошуків вічних істин людського існування та способів досягнення безсмертя. Виявлено, що згідно з Міґелем де Унамуно є два варіанти безсмертя: ідея «воскресіння в іншому» і завдяки трансцендентному ґаранту. Проте, досягнення безсмертя уможливлюється лише завдяки любові. У своїх творах іспанський мислитель стверджує, що шляхом подолання смерті є лише любов.

Отже, у підсумку варто зазначити, що у філософській концепції Міґеля де Унамуно філософія смерті невід'ємна від його рефлексії над феноменом любові. Підтвердження цієї думки знаходимо як у творчості, так і у біографії іспанського мислителя.

Список використаної літератури

1. Дахній А. Нариси історії західної філософії XIX–XX ст.: навчальний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 488 с.
2. Ковальчук Ю. В. Трактування любові як «воскресіння в іншому» у філософських рефлексіях Мігеля де Унамуно. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ ім. Івана Франка*. 2015. Вип. 35. С. 34–41.
3. Ковальчук Ю.В. Феномен смерті у філософії Міґеля де Унамуно. *Збірник тез звітної наукової конференції філософського факультету*, м. Львів, 8–9 лютого 2023 р. Львів, 2023. С. 77–78.
4. Менжулін В. Біографія філософа як складова історико-філософського пізнання: досвід фахівців з англомовних країн. *Практична філософія*. 2008. № 3. С. 237–248.
5. Менжулін В. І. Біографічний підхід в історико-філософському пізнанні. Київ: НаУКМА, Аграр Медіа груп, 2010. 455 с.
6. Пронкевич, Олександр. Роман як засіб екзистенційного експериментування. Львів: Видавництво «Астролябія», 2012. С. 551–552.
7. Унамуно М. Любов і педагогіка / пер. з іспн. О. Маєвська. Львів: Астролябія, 2016. 256 с.
8. Унамуно М. Туман / пер. з іспн. О. Маєвська, В. Шовкун. Львів: Астролябія, 2015. С. 5–245.
9. Унамуно М. У всякому разі справжній чоловік. URL: http://litopys.org.ua/novela/unamuno.htm (дата звернення: 25.02.2023)
10. Miguel de Unamuno. Sobre el sentimiento trágico de la vida. URL: https://web.seducoahuila.gob.mx/biblioweb/upload/Miguel%20de%20Unamuno%20Del%20sentimiento.pdf (дата звернення: 25.02.2023)

EXISTENTIAL VECTORS OF MIGUEL DE UNAMUNO'S PHILOSOPHY OF DEATH: AGONY, IMMORTALITY, LOVE

Yuliya Kovalchuk
Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of History of Philosophy,
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

The philosophical research of the phenomenon of death in the existential philosophy of the Spanish thinker – Miguel de Unamuno is done in this article. Philosophical and literary works of the philosopher representing his existential ideas are analyzed. In the context of consideration of the investigated issues, extrapolation to the biographical facts of Don Miguel's life and his personal experience. The phenomenon of death is interpreted through the prism of the metaphysical aspect as the death of a specific person who is experienced as a borderline situation. One of the central concepts of Miguel de Unamuno's philosophical

teaching is considered: the concept of a tragic sense of life arising from the awareness of one's own mortality and the finitude of all living things.

Existential vectors of Miguel de Unamuno's philosophy of death as agony, immortality and love have been considered. The state of agony is the result of the highest tension of existence arising from the tragic sense of life. The search for the immortality of human life is conditioned by the desire to continue the existence of one's own «I» – concrete consciousness. Two types of immortality proposed by the spanish thinker are considered – the idea of «resurrection in another» through generic love (universal immortality) and the idea of individual immortality through love for God. In this context the dialectical relationship between the phenomenon of death and the phenomenon of love, which achieve unity in the struggle with each other, is revealed. Through the prism of the antagonism of death and love, Miguel de Unamuno shows one of the paradoxes of human existence, namely that love becomes the cause of death, while death is the cause of love.

The relevance of the study of this topic based on the definition of the phenomenon of death as one of the fundamental problems of human existence. Even ancient philosophers, such as great philosophers of European philosophy as Socrates, Plato or Seneca, affirmatively state that it is possible to philosophize on the problem of death, but it is impossible to solve it by removing. However, it should be noted that modern philosophical and scientific discourses, from antiquity to the present day, have not lost interest in the phenomenon of immortality. The rapid development of genetics and nanotechnology at the beginning of the 21st century clearly proves that the vectors of modern science are aimed at improving the human body and intellect in order to extend human life.

Key words: phenomenon of death, phenomenon of love, immortality, suffering, agony, presence, metaphysics.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 58–65
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 58–65

УДК 37.09
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.7

СИСТЕМА ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Ірина Коляда
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» ДОР»,
навчально-науковий інститут управління,
кафедра управління інформаційно-освітніми проектами,
вул. В. Антоновича, 70, 49006, м. Дніпро, Україна

У статті розглядаються процеси трансформації української системи освіти, що відбуваються під впливом соціальних викликів. Маючи досить коротку історію, дистанційна освіта в Україні з початку 2000 років пройшла складний шлях від становлення до розбудови та міжнародної інтеграції. Її розвиток відбувається в надзвичайно складних умовах. Пандемія коронавірусу COVID-19 та вимушений карантин, введений у навчальних закладах, прискорили загальний перехід закладів освіти до дистанційного навчання. Повномасштабне вторгнення росії в Україну поставило питання якнайшвидшої інтеграції з метою забезпечення доступу до навчання як внутрішньо переміщених дітей з окупованих територій, так і тих, хто змушений був виїхати з України. Результатом правового упорядкування системи дистанційної освіти є нормативно-правова база, яка дозволяє швидко адаптувати освітній процес до несприятливих умов сьогодення.

Дистанційна освіта – це система відкритої освіти, де навчання здійснюється на основі інформаційно-комунікаційних технологій у змішаному форматі. В ці безпрецедентні часи для створення гнучкою і стійкої системи дистанційного навчання свої зусилля об'єднали державні установи, приватні компанії, громадські організації та міжнародні партнери. Дидактичною базою дистанційної освіти в Україні стали популярні освітні інтернет-портали «Всеукраїнська школа онлайн», mozaBook від Mozaik education та проєкт «Розумники», «Prometheus», «Educational Era», iLearn («Освіторія»), «На урок» та «Всеосвіта». Збільшення кількості суб'єктів, що створюють освітній продукт розкриває можливості колективної освітньої діяльності в умовах розгортання єдиного інформаційно-освітнього простору. Попри все, система дистанційної освіти в Україні динамічно розвивається.

Ключові слова: дистанційна освіта, відкриті електронні ресурси, мобільне навчання, інформаційно-освітній простір.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Під час будь яких випробувань, що постають перед країною та суспільством, освіта залишається однією з ключових арен, де розгортається гостра суспільна полеміка, визначаються ціннісні пріоритети та долаються соціальні виклики. І сьогодні, під час повномасштабної війни росії проти України як ніколи гостро стоїть питання організації навчання. Попри все, українському суспільству необхідна доступна якісна освіта. Усвідомлення того, що освіта є інструментом інтеграції у глобалізованому світі знань та технологій, стає засобом боротьби в інформаційній війні та розв'язанні геополітичних завдань, зобов'язує розглядати її як особливий фронт нескореної нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських науковців висвітленням загальнотеоретичних питань дистанційної освіти займаються А.Андреєв, В. Кухаренко, В. Солдаткін, О. Тіхомірова та ін. Тлумаченню понять «дистанційне навчання» та суміжних термінів – «відкрита освіта», «мобільне навчання», «відкрите освітнє середовище»,

© І. Коляда, 2023

«змішане навчання» присвятили низку праць В. Биков, Є. Полат та В. Кухаренко. Українськими вченими здійснені наукові розвідки щодо організації освітнього процесу в умовах карантину, проаналізовано вплив технологій на методи дистанційної освіти. Натепер питання розвитку системи дистанційної освіти в часи турбулентності, по'вязані з соціальними викликами українському суспільству, потребує особливої уваги, бо саме воно визначає пріоритети сучасної освітньої політики.

Метою статті є визначення динаміки процесів, що пов'язані з використанням технологій дистанційного навчання в умовах соціальних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наприкінці 70-х років XX століття в Сполучених Штатах Америки та країнах Західної Європи почали створювати національні центри дистанційної освіти, що об'єднували кращі університети, професійні команди фахівців в області інформаційних технологій, потужний викладацький склад та освітні бізнес-програми. Одним з таких центрів є Відкритий Університет Великобританії (Open University) заснований в 1969 році, який сьогодні має регіональні офіси в тринадцяти регіонах Великої Британії. Розвиток центрів дистанційної освіти дозволив розвиненим країнам підвищити якісні і кількісні показники вищої освіти та встановити нові світові освітні стандарти.

Становлення дистанційної освіти в Україні відбувалося пізніше, на початку 2000 років. Це було зумовлено, насамперед, процесами світової глобалізації та динамічним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій і знайшло відображення в Програмі розвитку системи дистанційного навчання на 2004–2006 рр. [1]. Каталізатором розбудови дистанційної освіти в України стали євроінтеграційні процеси, що мали на меті створення єдиного європейського простору вищої освіти, закріпивши це бажання офіційним приєднанням України до «Болонського процесу» в 2005 році.

Серед реальних труднощів розвитку дистанційного навчання, зазначених у Програмі, була відсутність цільового фінансування, нормативно-правового забезпечення та координації спільних дій навчальних закладів їз зусиллями державних органів. Не зважаючи на труднощі, спостерігалося поширення використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні, запровадження дистанційних навчальних програм та курсів, створення інформаційно-освітнього контенту. В умовах, коли інформація перетворюється на «стрім», а процес створення інформаційного продукту спрощується і стає доступним для загалу, величезна частка інформаційного інтернет-контенту, навіть розважального, перетворюється на освітній або просвітній. І це стало ще одним викликом для освітянської спільноти на шляху розбудови системи дистанційної освіти. Збільшення кількості суб'єктів, що створюють освітній продукт та наповнюють інформаційний контент значно вплинуло на його якість. Ми спостерігаємо за тим, як дублюється інформація, нівелюється її зміст, порушуються авторські права та інше [2, с. 105].

Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні (2000 р.) та Положення про дистанційну освіту (2013 р., 2015 р.) врегулювали права та обов'язки учасників навчального процесу і зазначили доцільність створення системи дистанційної освіти в Україні [3, 4, 5]. Дистанційна освіта визнавалась рівноцінною формою навчання, разом з очною, вечірньою, заочною та екстернатом. Саме це визначило вектор формування нормативно-правової бази дистанційної освіти до 2020 року: затверджено вимоги до навчальних закладів різних типів, що надають освітні послуги за дистанційною формою навчання; встановлено порядок доступу до електронних наукових баз даних; з'явився Типовий перелік комп'ютерного обладнання та Положення про електронні освітні ресурси; створено Український центр дистанційної освіти тощо.

Результатом правового упорядкування системи дистанційної освіти стала поява в освітньому просторі дидактично орієнтованих інформаційних середовищ. Наприклад, з 2014 року започатковано громадський проєкт «Prometheus» як українську платформу масових відкритих онлайн-курсів. Також широкої популярності набули студія онлайн-освіти «Educational Era» та безкоштовна гейміфікована платформа з навчальними онлайн-курсами iLearn («Освіторія»). Особливе місце в системі дистанційного навчання займали регіональні проєкти по створенню освітнього електронного контенту, до яких долучалась велика кількість педагогів та представників громадськості. Прикладом цього є реалізація електронних проєктів «Обласна електронна школа для обдарованої молоді» та «Віртуальна майстерня петриківського розпису» кафедрою управління інформаційно-освітніми проектами Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (нині Дніпровська академія неперервної освіти). Регіональна ініціатива з питань організації дистанційного навчання, підтримка інновацій з боку місцевих органів влади проклали шлях до розширення ікт-можливостей загальноосвітніх шкіл та створення закладів, які здійснюють навчання тільки за дистанційною формою. Одним з перших, серед закладів загальної середньої освіти, отримав ліцензію Центр освіти «Дистанційна школа «Оптіма», а згодом ще 19 шкіл приватної форми власності. В Інтернеті з'явилося безліч онлайн-курсів, електронних уроків, онлайн-кейсів, платних освітніх інтернет-послуг. Спостерігається тенденція до зростання якісного освітнього електронного контенту, більшість якого залишається в закритому доступі і має платний вміст. Але паралельно розвиваються концептуальні засади відкритої освіти. Розкриваються можливості колективної освітньої діяльності через доступний контент і відкрите знання в умовах розгортання єдиного інформаційно-освітнього простору. Поява українських освітніх онлайн-порталів «На урок» і «Всеосвіта» є свідченням ініціативи та професійного зростання вчителів, що спрямовують свої зусилля на вдосконалення освітнього процесу.

Як відкрита система навчання, дистанційна освіта отримала «прописку» і у вищій школі, природньо інтегруючи і розвиваючи заочну форму; використовуючи наукові ресурси відповідно до міжнародних міжвузівських угод про співпрацю та потенціал світових наукових бібліотек. На думку В.Бикова, підґрунтям відкритої освіти є педагогічні системи, які передбачають використання відкритого навчального середовища, формування його засобів і технологій, що перебувають у взаємодії, яка може бути охарактеризована поняттям конвергенції [6, с. 247]. Наразі, поступовий розвиток системи дистанційного навчання не призвів до поглинання традиційної освіти, а навпаки – відбулося злиття функцій та технологічних можливостей у форматі змішаного навчання. Прикладом популярних відкритих електронних ресурсів, які використовують педагоги на уроках, можуть слугувати електронні навчальні ресурси Академії Хана (*Khan Academy*), що містять україномовний контент безкоштовних відео-лекцій з різних навчальних дисциплін. Великої популярності серед українських освітян набувають он-лайнові сервіси LearningApps, Padlet, Canva, Mindomo, Kahoot.com, Classtime, що дозволяють створювати і зберігати різнорівневі інтерактивні вправи та інформаційні продукти, забезпечують комунікацію учасників освітнього процесу. Таким чином, до 2020 року відбулося становлення системи дистанційної освіти в Україні, що супроводжувалося:

– інформатизацією освіти;

– розгалуженням високоякісного інтернет-з'єднання;

– формуванням цифрової компетентності як умови цифровізації суспільства;

– реформуванням загальної середньої освіти (в програмах Нової української школи виокремлено галузь «інформатична освіта»).

Та 2020 рік став для України і всього світу, за оцінкою американського журналу Time, «найгіршим в історії», змінивши звичний порядок людського існування назавжди. Пандемія коронавірусу COVID-19 змусила в навчальних закладах ввести карантин. Для забезпечення безперервного навчання було прийнято рішення про перехід закладів освіти до екстреного дистанційного навчання. Саме екстреність змусила критично оцінити переваги та недоліки існуючої системи, а масова практика дозволила швидко долати труднощі нової реальності. Положенням про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти (2020р.) було затверджено механізм забезпечення здобуття повної загальної середньої освіти за дистанційною формою, визначено суб'єкти дистанційного навчання, окреслено асинхронний та синхронний режими взаємодії [7].

Екстреність запровадження дистанційного навчання в умовах карантину дала поштовх для прискореного розвитку індустрії виробництва програмних освітніх засобів, забезпечивши їх сумісність з мобільними додатками. В українській школі починається етап широкого застосування технологій мобільного навчання. Видавництво «Розумники», в рамках педагогічного проєкту «Розумники», надало безкоштовний доступ до 16000 інтерактивних завдань та системи дистанційного навчання «Smart-кейс вчителя». Учасники освітнього процесу отримали можливість використовувати якісні освітні програмні продукти mozaBook від Mozaik education, офіційний представник в Україні - компанія EdPro.ua. Результатом масової практики стало створення регіональних теле- та ютуб-трансляцій уроків, до запису яких долучилися педагоги, здатні швидко адаптуватися до змін, змінювати класичні підходи до навчання. На українських телеканалах та YouTube-каналі Міністерством освіти і науки реалізовано проєкт «Всеукраїнська школа онлайн» – трансляція уроків з одинадцяти предметів.

На наш погляд, під час першої та другої хвилі пандемії відбулося розгортання інфраструктури інформаційно-освітнього простору всеукраїнського та регіональних рівнів, за рахунок чого вдалося подолати «цифрову нерівність», яка визначалася відсутністю швидкісного інтернету в сільській місцевості та низьким технічним забезпеченням більшості загальноосвітніх закладів. Розгортання інфраструктури ми можемо розглядати як спосіб розширення простору можливостей учасників освітнього процесу. В статусі країни з широкомасштабними освітніми реформами, Україна одна з перших приєдналася до глобальної освітньої онлайн-платформи Learning Passport, створення якої ініціювала ЮНЕСКО для подолання світової освітньої кризи.

Враховуючи, шо жодна країна у світі не була готова до умов пандемії COVID-19, експерти ЮНЕСКО констатували безпрецедентні обмеження в освітній галузі. Коли пандемія досягла свого першого піку, вірус змусив майже всіх з понад 55 мільйонів американських школярів у віці до 18 років залишатися вдома, всього 1,4 мільярда дітей по всьому світу не відвідували школи [8]. Дослідження щодо охоплення дітей дистанційним навчанням в Україні під час карантину 2020 року зазначили, що 85,1% дітей продовжили навчання в повному обсязі, ще 13,9% навчалися не в повному обсязі, і лише 1% дітей не продовжили навчання під час карантину [9]. Дана статистика свідчить про впровадження адаптивної освітньої політики з питань організації дистанційного навчання, що ґрунтувалась на дослідженні міжнародної практики і була представлена в аналітичній записці «Організація освітнього процесу в школах України в умовах карантину» [10]. Досвід дистанційного навчання при пандемії став неоціненним та залишив для українських освітян чимало інструментів, програмних інформаційно-освітніх ресурсів.

Окреслюючи подальший розвиток дистанційної освіти, маємо зазначити, що 2022 рік – рік повномасштабної війни росії проти України став серйозним випробуванням

для українських освітян та відвертим здивуванням освітянської світової спільноти. «Для багатьох (німецьких) учительок і вчителів стало несподіванкою те, що діти-біженці з України, яких тепер панічно треба влаштувати до шкіл, уже навчаються в школах. Не в німецьких школах, в українських. Україна зробила це за два дні – виставила всі підручники онлайн, а за три тижні всю шкільну систему перенесла в мережу. І це посеред війни. Вчитися в України – значить вчитися диджиталізації » - таким був коментар з німецького телеканалу WDR [11].

В умовах війни відпрацьована система онлайн-уроків як ефективний формат дистанційної форми навчання не здатна була забезпечити доступність освіти усім учасникам освітнього процесу. Але вкрай важливо, щоби кожна дитина змогла продовжити навчання з будь якого куточку світу, зберігаючи при цьому освітні стандарти нашої країни. З перших днів повномасштабної війни були розгорнуті освітні локації «без кордонів» в прямому сенсі цього слова. На восьмому тижні навчання в умовах воєнного стану, за словами міністра освіти та науки С. Шкарлета, до освітнього процесу долучилися більш ніж 88 тисяч тимчасово внутрішньо переміщених дітей.

Станом на 24 березня 2022 року, за даними міжнародного дитячого фонду ЮНІСЕФ, за кордон виїхало понад 1,8 мільйона дітей. Українські діти, перебуваючи в різних країнах, зіткнулися з різними освітніми можливостями країн та пов'язаними з цим труднощами. Розв'язання таких питань, як подолання мовного бар'єру, адаптації до нових умов життя та навчання, дотримання вимог законодавства щодо обов'язкової освіти для всіх дітей в іншій країні, труднощі у долученні до української освіти і, пов'язане з цим, подвійне навантаження в навчанні на тлі психологічного стресу, викликаного війною. Завдяки широкій підтримці міжнародної спільноти стало можливим в короткі строки трансформувати державну освітню систему, визначивши гасло «Онлайн-освіта без стін і міжнародних кордонів». Прикладом співпраці є розгортання мережі шкіл з українською мовою навчання українською громадою в Польщі за підтримки уряду країни. В Бельгії та Німеччини відкрили суботні/недільні українські школи, частиною яких опікуються громадські організації закордонних українців. Завдяки спільному партнерству Citizens High School (США), Міністерства освіти і науки України та Посольства України в США було відкрито Українську онлайн-академію біженців з метою безперешкодного доступу до безкоштовної безперервної освіти. Нові можливості дистанційного навчання відкриває мережа Освітніх Хабів України (EduHub), які сьогодні мають локації в 16 містах України та країнах Європи. Цей проєкт реалізує принципи навчання впродовж життя як для підлітків, так і дорослих задля успішної кар'єрної самореалізації. Наступний крок – створення єдиного інформаційного ресурсу «Цифрові сервіси для освіти України», який надасть безкоштовні можливості організації дистанційного та змішаного навчання, долучившись до кращих світових цифрових ресурсів. Ці факти свідчать про здійснення наступного кроку щодо входження українського інформаційно-освітнього простору в глобальний інформаційно-освітній простір.

Аналізуючи еволюцію цифрових технологій, можна визначити загальні закономірності трансформації освітнього процесу, серед яких:

– широке використання інтернет-платформ, що забезпечують командну роботу учасників навчання (ClassRoom, Google Hangouts, Google Meet, Teams);

– розширення ринку гейміфікованих освітніх платформ з використанням ігрового та анімованого контенту (iLearn, British council, Академія Smart Kids, Maps);

– віртуалізація та 3D моделювання для забезпечення максимально точної візуалізації та демонстрації досліджуваних процесів;

– використання мобільних пристроїв у навчанні зі створенням активно діючих спільнот у Viber та Telegram,

– організація офлайн навчання, завантажуючи освітні додатки (Unikorn School).

В умовах військової агресії збоку росії актуальним залишається питання безпеки та психологічного здоров'я учасників навчального процесу, який припиняється під час повітряних тривог або у разі відключення електроенергії. Українські школярі замість шкільних дзвінків чують голосні сирени. За даними компанії Gradus Research (квітень 2022 року), 75% опитуваних батьків констатують у дітей симптоми травматизації психіки, що найчастіше проявляються як «емоційні гойдалки» [12]. Сьогодні найвищим пріоритетом освіти є питання психічного здоров'я і підтримки учнів. З метою створення благополучного освітнього середовища МОЗ внесено зміни до санітарного регламенту для шкіл [13]. Важливими критеріями для освіти є доступність, багатоваріантність в способах отримання освітніх послуг, мобільність навчального процесу.

Висновок. На відміну від західних країн, де національні центри з потужним професійним, технічним та фінансовим потенціалом поширюють практику застосування дистанційного навчання, Україна має досвід широкої педагогічної експериментальної практики дистанційного навчання. Каталізатором становлення системи дистанційної освіти стали соціальні виклики, що постали перед українським суспільством. Освіта мала екстрено і повномасштабно перейти на дистанційну форму. Створена нормативно-правова база дозволила швидко адаптувати освітній процес до несприятливих умов .На тлі освітніх реформ, трансформувалися і стратегії дистанційного навчання: перехід від дидактично орієнтованих інформаційно-освітніх середовищ до розгортання інфраструктури регіональних інформаційно-освітніх просторів, створення Освітніх Хабів та єдиних цифрових ресурсів на державному рівні, подальша інтеграція в світовий освітній простір. Система дистанційної освіти сьогодні набуває якості концентричності – спрямована на формування єдиної інформаційної платформи «Цифрові освітні сервіси для освіти України», яка об'єднає українські та світові освітні ресурси.

В умовах військових дій на території України ми спостерігаємо активну суспільну динаміку щодо громадянської патріотичної єдності в питаннях забезпечення якості освіти. Проведений аналіз дає підстави зробити висновок, що завдяки гнучкій освітній політиці, оперативному реагуванню на соціальні виклики, самовідданій праці освітян, активній співпраці громадських організацій та бізнес-проєктів, вдосконалюється організація дистанційної освіти як складної динамічної системи. Розвиток цифрових технологій є важелем професійного зростання та вдосконалення технологій дистанційного навчання. Тісна міжнародна співпраця закладає підвалини партнерської взаємодії в глобальному освітньому просторі.

Між тим, ґрунтовно оцінити процеси розвитку дистанційного навчання зможемо пізніше, з перспективою на внутрішню і зовнішню трансформацію всієї системи освіти.

Список використаної літератури

1. Програма розвитку системи дистанційного навчання на 2004–2006 роки / Кабінет Міністрів України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1494-2003-%D0%BF#Text (дата звернення: 27.09.2022).
2. Коляда І.Г. Інформаційно-освітній простір сучасного суспільства: соціально-філософський аналіз : дис. … канд. філос. наук : 09.00.03. Одеса, 2021. 218 с.
3. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні : Постанова МОН України від 20 груд. 2000 р. / Освітній портал. URL: http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html (дата звернення: 27.09.2022).

4. Про внесення змін до Положення про дистанційне навчання: Наказ МОН України від 01.06. 2013 р. № 660 / *Офіційний вісник України*. 2013. № 46. С. 149.
5. Про затвердження Змін до Положення про дистанційне навчання : Наказ МОН України від 14. 07. 2015 № 761. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0923-15#Text (дата звернення: 15.11.2022).
6. Биков В.Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : монографія. Київ : Атіка, 2008. 684 с. Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти : Наказ МОН України від 08.09.2020 № 1115 URL: https://drive.google.com/file/d/187ivKZRRGfqnWpqFESkARfSckEmS1peA/view?usp=sharing (дата звернення: 15.11.2022).
7. COVID-19 and student performance, equity, and U.S. education policy Lessons from pre-pandemic research to inform relief, recovery, and rebuilding Report. *By Emma García and Elaine Weiss*. September 10, 2020. https://www.epi.org/publication/the-consequences-of-the-covid-19-pandemic-for-education-performance-and-equity-in-the-united-states-what-can-we-learn-from-pre-pandemic-research-to-inform-relief-recovery-and-rebuilding/#_ref12 (дата звернення: 11.10.2022).
8. Результати опитування батьків «Навчання дітей під час карантину». URL: https://eo.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/Rezul-taty-opytuvannia-22Navchannia-ditey-pid-chas-karantynu22.pdf (дата звернення: 19.12.2022).
9. Організація освітнього процесу в школах України в умовах карантину : аналітична записка / Київський університет ім. Бориса Грінченка. Київ, 2020. 76 с.
10. І. Коберник: німців дивує, що в час війни наші діти навчаються. URL: https://osvita.ua/blogs/86278/ (дата звернення: 19.05.2022).
11. Як війна змінила життя українських дітей : Опитування. URL:https://gradus.app/documents/211/Children_Report_Gradus_28042022.pdf(дата звернення: 20.12.2022).
12. Щодо змін до санітарного регламенту МОЗ: Наказ МОЗ від 01.08.2022р. №1371 URL:https://oplatforma.com.ua/files/news/2022/Nakaz_MOZ_dyst_osvita_2022_Pedrada.pdf (дата звернення: 20.01.2023).

THE SYSTEM OF DISTANCE EDUCATION IN CONDITIONS OF SOCIAL CHALLENGES: THE UKRAINIAN EXPERIENCE

Iryna Koliada
KZVO "Dnipro Academy of Continuing Education" DOR",
Educational and Scientific Institute of Management,
Department of Management of Information and Educational Projects,
V. Antonovycha str., 70, 49006, Dnipro, Ukraine

The article examines the processes of transformation of the Ukrainian education system, which are taking place under the influence of social challenges. Having a fairly short history, distance education in Ukraine has gone through a difficult path since the beginning of 2000 from its formation to development and international integration. Its development takes place in extremely difficult conditions. The pandemic of the COVID-19 coronavirus and the forced quarantine introduced in educational institutions has accelerated the general transition of educational institutions to distance learning. Russia's full-scale invasion of Ukraine raised the issue of the fastest possible integration in order to ensure access to education for both internally displaced children from the occupied territories and those who were forced to leave Ukraine. The result of the legal regulation of the distance education system is a legal framework that allows you to quickly adapt the educational process to the unfavorable conditions of today.

Distance education is a system of open education, where training is carried out on the basis of information and communication technologies in a mixed format. In these unprecedented times, government institutions, private companies, and public organizations have combined their efforts to create a flexible and sustainable distance learning system. The didactic base of distance education in Ukraine became the popular educational Internet portals "All-Ukrainian School Online", mozaBook from Mozaik education and the project "Smarts", "Prometheus", "Educational Era", iLearn ("Oswitoria"), "On Lesson" and "Universal education". The increase in the number of subjects creating an educational product and filling information content reveals the possibilities of collective educational activity in the conditions of the deployment of a single informational and educational space. Despite everything, the distance education system in Ukraine is developing dynamically.

Key words: distance education, open electronic resources, mobile learning, information and educational space.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 66–73
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 66–73

УДК 141+304.2
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.8

АДАПТИВНІСТЬ ІНДИВІДА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ: БІОФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Сергій Костючков
Херсонський державний університет,
факультет психології, історії та соціології,
кафедра філософії, соціології та соціальної роботи
вул. Шевченка, 57, 76018, м. Івано-Франківськ, Україна

У статті досліджено особливості адаптивності індивіда в умовах глобалізованого світу в контексті біофілософського знання. Показано роль адаптивності як універсального якісного індикатора живих організмів, механізм реалізації якого являє собою унікальну видоспецифічну характеристику. Розглянуто еволюцію поняття «адаптація», що виникло і розвивалося в пізнавальному просторі біології для описування пристосувальної поведінки живих організмів, відповідно, протягом тривалого часу це поняття мало суто біологічну конотацію. Виявлені риси адаптації як процесу, спрямованого на самозбереження організму, що фіксується в певних результатах і виявляється як тенденція до встановлення певної міри гармонії між організмом (у даному контексті – індивідом) та середовищем – природним і соціальним. Наголошено на тому, що в сучасному світі проблематика адаптації актуалізується в педагогіці, медицині, психології, соціології, екології, біоніці, політології, кібернетиці, космонавтиці, робототехніці тощо. Виокремлено ключові позиції процесів адаптації, які вони почали займати з перших етапів еволюції соціуму; показано, що саме процес пристосування став тим чинником зростання рівня динаміки суспільства, сприяючи більш комплексному, конструктивному та цілісному формуванню соцієтальної системи. Виокремлено та диференційовано поняття «адаптація», «адаптивність», «адаптант», «адаптованість». Підкреслено: оскільки і людина, котра адаптується і середовище, до якого вона пристосовується, постійно змінюються, то адаптація стає фундаментальною основою буття. Досліджуючи процес формування людини з високим рівнем пристосованості до мінливих умов середовища, необхідним бачиться врахування біофілософських засад цього процесу. Вказано на потужний пізнавальний ресурс біофілософії, яка дозволяє зрозуміти сутність життя як планетарного феномена, визначити причини надзвичайно широкого спектру його форм, обґрунтувати ціннісне наповнення життя як такого, усвідомити його місце і роль у природі та соціумі. Зроблено висновок про те, що теоретичне осмислення біофілософського знання в межах дослідження адаптивності індивіда в глобалізованому світі спрямоване передусім на з'ясування причин протиріч, що виникають у суспільстві на всіх рівнях.

Ключові слова. адаптивність, буття, біофілософія, глобалізація, природне середовище, соціальний простір, динамічна рівновага, картина світу, людський потенціал, біосоціальна кваліфікація.

Постановка проблеми. Сучасні дослідження глобальних проблем докорінно модифікують картину світу, фокусуючи увагу на принципово новому чиннику – подальшої долі людини як біологічного виду *Homo sapiens*. Сучасний світ безумовно вимагає від сучасної людини вміння швидко, цілеспрямовано та з оптимальною витратою ресурсів пристосовуватися до навколишнього світу, при чому йдеться як про природне середовище так і про соціальний простір. Проблематика адаптивності індивіда належить до спектру проблем, які сучасне людство позначає як глобальні, а відтак – актуальні й такі, що вимагають мобілізації більш потужних сил і ресурсів для теоретичного опрацювання й практичного вирішення. В більшості досліджень, де вивчається проблема пристосування людини, автори

© С. Костючков, 2023

обмежуються лише використанням терміна «адаптація», однак сучасні підходи вимагають звертатися також до понять «адаптивність» і «адаптованість», розглядаючи їх у горизонтах світу, що стрімко глобалізується. Оскільки адаптивність індивіда, представника Homo sapiens безпосередньо пов'язується з його життям, перш за все – біологічним, необхідним бачиться звернення в процесі дослідження процесу адаптивності до біофілософії, «понадзавданням» якої є рефлексія життя як етернального, універсального, інфінітивного феномену з позицій сьогодення.

Аналіз останніх публікацій. Теоретичному опрацюванню проблеми адаптації людини до умов навколишнього світу приділяли увагу філософи і біологи, педагоги і культурологи, психологи, соціологи та фахівці інших галузей знань. Адаптивність людини як видоспецифічну якість пристосованості до оточуючого середовища відображено в наукових розвідках як зарубіжних вчених, зокрема – Г. Ауберта, Л. Берталанфі, М. Вебера, Е. Дюркгейма, М. Конрада, Р. Левінса, Р. Мертона, Дж. Міда, Т. Парсонса так і вітчизняних, серед яких О. Безрук, Т. Дегтяренко, О. Єрьоменко, Ю. Курунова, С. Сидоренко, Л. Тішко та інші. Ключові засади біофілософії презентовано в наукових розвідках іноземних науковців, серед яких – М. Бунге, Ф. Варела, П. Годфрі-Сміт, П. Гріффітц, Д. Гусман, Дж. Дюпре, Р. Еспозіто, А. Логан, М. Манер, Х. Матурана, Д. Ніколсон, А. Нуесс, С. Прескот, Б. Ренш, А. Розенберг, М. Рьюз, Р. Саттлер, Е. Собер, Д. Стейнберг, М. Фуко, Ф. Фукуяма, Е. Шрьодінгер та інші. Теоретичні та практичні аспекти біофілософії знаходять усе більш змістовніше відображення в наукових працях сучасних українських дослідників, серед яких В. Андрущенко, В. Бех, Л. Ваховський, С. Довгаль, С. Клепко, А. Кравець, М. Лукашевич, Я. Шрамко та інші. Окремі аспекти біофілософії знайшли відображення в попередніх публікаціях автора, зокрема – в монографічному дослідженні «Біополітичне підґрунтя філософсько-освітньої концепції в умовах громадянського суспільства» та підручнику «Основи біофілософії».

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні необхідності дослідження процесу адаптивності індивіда в сучасному глобалізованому світі в контексті біофілософського знання.

Виклад основного матеріалу. Бурхливий розвиток сучасного глобалізованого суспільства, що характеризується експоненціальним зростанням евентуальності, динамізму та стохастичності, все більше вимагає від кожної людини активного пошуку і реалізації адаптаційних ресурсів для забезпечення ефективної взаємодії з постійно змінюваним навколишнім світом – як природним так і соціальним. XXI століття висуває людству нові, актуальні в умовах сьогодення завдання, вирішення яких актуалізує продукування принципово нових концепцій, підходів і стратегій у різних вимірах суспільного буття. Але разом із тим сучасність пропонує й нові можливості, поява яких пов'язується зі вступом людства в новий тип цивілізації, в епоху дедалі прогресуючої глобалізації, як закономірного результату природно-історичного процесу, далеко не ідеального, безпроблемного, ускладненого до того ж різного ступеню інтенсивності непрогнозованими подіями, флуктуаціями та протиріччями.

Швидкозмінюваний світ наполегливо й інколи навіть жорстко вимагає від сучасної людини вміння динамічно, цілеспрямовано та ефективно пристосовуватися до нього. Йдеться про адаптивність як універсальний якісний показник живих організмів, механізм реалізації якого закладено в форматі унікальної видоспецифічної характеристики. Поняття «адаптація» (від лат. adaptatio – «пристосування») виникло і формувалося в речищі біології для описування пристосувальної поведінки живих організмів, що сформувалася в процесі еволюції; відповідно, протягом десятиліть це поняття носило суто біологічне

«забарвлення». Автором вчення про механізми адаптаційних процесів, якими характеризуються живі організми, вважається французький натураліст Ж. Бюффон, котрий ще в XVIII столітті висунув ідею про наявність у живих організмів особливих пристосувальних властивостей, що дозволяють їм виживати в різних природних умовах. У праці «Загальна та приватна природнича історія» Ж. Бюффон наголошує на тому, що час завжди крокує рівним кроком, одноманітно й розмірено, він нічого не робить стрибками – все відбувається поступально, шляхом тонких нюансів і повільних градацій. Подальший розвиток поняття «адаптація» пов'язується з дослідженнями німецького фізіолога Г. Ауберта, котрий вивчав особливості змін пристосувального характеру рецепторів шкіри щодо дії зовнішніх подразників.

Один із фундаторів теоретичної біології Л. фон Берталанфі у своїх теоретичних побудовах виходив із того, що всі об'єкти, процеси і явища, які оточують людину, слід розглядати як такі, що «володіють структурою», а отже – адаптацію слід розуміти як перехід систем або комплексу взаємодіючих елементів із одного стану в інший внаслідок їхнього контакту з оточуючим середовищем [1].

Важливо, що саме біологи сформували пізнавальний фундамент для подальшого дослідження феномену адаптації, якому було вже тісним «прокрустове ліжко» біологічних наук. Проблематика адаптації *per se* почала заявляти про себе в медицині, педагогіці, психології, соціології, екології, а згодом і в біоніці, кібернетиці, космонавтиці, робототехніці тощо. Варто й казати, що питання пристосування різних систем, зокрема – біологічних, до певних змінюваних умов, закономірно знайшли своє місце в проблемному полі філософії. «Не ми так хочемо, так вимагає час» – ця шекспірівська сентенція яскраво ілюструє процес інтеграції певного поняття в різні царини наукового знання, актуалізований потребами суспільства, що розвивається та, відповідно, розширює горизонти пізнання навколишнього світу. Розуміння сутності адаптації змінювалось із плином часу, віддзеркалюючи найбільш актуальні проблеми її дослідження в різних галузях наукового знання.

Варто зазначити, що адаптація входить до переліку найбільш універсальних міждисциплінарних понять: навіть у біології, де поняття «адаптація» як властивість живих організмів пристосовуватися в процесі еволюції до конкретних умов існування займає авангардну позицію в теорії Ч. Дарвіна, а в різних підрозділах науки про життя смислове навантаження адаптації набуває специфічного до тонких нюансів звучання. Дослідник наголошував, що еволюція відбувається завдяки відбору особин, котрі найкраще пристосовані до умов навколишнього світу, це так званий природний добір. Ч. Дарвін стверджував – якщо для всіх особин не вистачає життєвих ресурсів на певній території, то менш пристосовані гинуть у конкурентній боротьбі з сильнішими. В подальшому поняття «адаптація» розповсюдилося на біосистеми всіх рівнів організації – від молекулярно-генетичного і онтогенетичного до популяційно-видового та екосистемного. В 60–80-х роках минулого століття сформувалося чітке розуміння ієрархії в біосфері, що знайшло відображення в розвідках американського дослідника Р. Левінса [2], присвячених еволюції в змінюваних умовах середовища. М. Конрад [3] присвятив темі пристосованості живих організмів фундаментальну працю «Адаптивність: значення мінливості від молекули до екосистеми».

У сфері суспільних наук поняття «адаптація» ввійшло в обіг «з легкої руки» французького юриста і соціолога Г. де Тарда в кінці XIX століття. Саме соціологія бачилася вченому тим дослідницьким простором, у якому поняття «адаптація» здатне відіграти одну із засадничих і вирішальних ролей у соціологічній теорії. А поняття «соціальна адаптація» почало активно застосовуватися з 1920-х років і знайшло своє місце в наукових розробках М. Вебера, Е. Дюркгейма, Р. Мертона, Дж. Міда, Т. Парсонса та інших. Соціологія фокусує

дослідницьку увагу на різних аспектах соціальної дії, на здатності людини пристосовуватися до тих умов, викликів і завдань, які висуваються суспільством відносно своїх членів. Таким чином, йдеться не про природну, а про соціальну адаптацію. Процеси адаптації почали займати ключові позиції з перших етапів еволюції соціуму – адаптація стала тим потужним чинником динаміки суспільства, який врівноважує нерівномірність розвитку складових елементів соціуму, сприяючи більш комплексному, конструктивному, цілісному формуванню соціальної системи. В педагогіці адаптація розглядається як адекватне, комфортне, позбавлене стресів пристосування індивіда до нових параметрів освітнього простору, в більш широкому розумінні – до нових соціальних умов життя. Психологи, відповідно, вивчають відповідно психологічні механізми адаптації, за допомогою яких індивід набуває здатності й можливості вирішувати виникаючі в процесі життя проблеми, долати труднощі, вибудовувати ефективну життєву траєкторію, гармонізувати відносини з навколишнім світом.

Необхідно вказати, що з позицій соціальної філософії проблема адаптації сучасної людини в умовах світу, що стрімко глобалізується, є однією з найбільш актуальних у полі когнітивних пошукових ситуацій, оскільки адаптація є однією з найважливіших атрибутивних характеристик не тільки представників виду *Homo sapiens*, але й будь-якої живої системи. Стосовно людини розумної, адаптація окремого індивіда являє собою активацію/активізацію механізму формування готовності до іншої реальності, до осягнення нових пізнавальних горизонтів, до засвоєння можливо нових цінностей, морально-духовних преференцій, політичних орієнтирів тощо. В широкому розумінні адаптацією слід визнати будь-які зміни в структурній організації індивіда або соціальної групи (адаптанта) відповідно до умов навколишнього світу, а під адаптивністю – процес цілеспрямованих трансформацій параметрів, структури й властивостей адаптанта у відповідь на зміни, що відбуваються. Оскільки і людина, котра адаптується і середовище, до якого вона пристосовується, постійно змінюються, то саме адаптація стає фундаментальною основою буття, набуваючи якості інфінітивності. В соціально-політичному контексті адаптивність визначає особливу якість людини, котра отримує власну незалежність шляхом боротьби за соціальне визволення й духовне піднесення. Боротьба за реальні громадянські права та свободи – це процес соціокультурної еволюції людини, розширення простору її вільної соціальної творчості.

Проблематика адаптивності сучасної людини, визначається, на думку вітчизняної дослідниці С. Сидоренко «…пошуками шляхів вирішення складних аксіологічних, гносеологічних, психологічних, соціально-економічних, екологічних проблем, пов'язаних зі входженням людини у новий інформаційно-культурний простір; по-друге, зростанням рівня аномалій, психічних, фізичних деструкцій людської свідомості і, як наслідок, зниженням рівня народжуваності та смертності серед різних категорій населення; по-третє, посиленням у сучасному українському суспільстві посутнісних змін у моральних нормах людської поведінки, яка у своїй асоціальній спрямованості набуває загрозливого характеру» [4, с. 1].

Варто враховувати, що адаптивність індивіда значно підсилює його здатність відстоювати себе перед навколишнім світом в усіх його формопроявах, розмаїття яких неможливо передбачити, а відтак – надзвичайно складно до них пристосовуватися, утворюючи фундамент різноманітних поведінкових моделей на індивідуальному рівні. Людина з високим рівнем адаптації, обумовленим як вродженою видоспецифічною якістю так і культурою життєдіяльності, ефективно реалізує себе не тільки в різних природних геокліматичних умовах, але й у новому для себе соціальному просторі, зокрема – професійному. Формування адаптивності (соціальної) сприяє конгеніалізації ціннісної картини світу індивіда, враховуючи його біосоціальну природу, з культурним контентом життя самого суспільства,

що робить можливим професійне зростання, збагачення, вдосконалення індивіда і становлення його як особистості – відповідальної, всебічно розвиненої, перспективно мислячої. В результаті зростає рівень біосоціальної кваліфікації людини (за С. Костючковим), яка являє собою «…комплекс якісних ознак фізіологічних, психічних, інтелектуальних, духовних, культурних складових людської особистості, ступінь розвитку й динаміку формування яких зумовлюють адекватність, раціональність, консенсусність у взаємовідносинах із оточуючим світом, а також адаптуючу резистентність виявам контртенденцій з боку соціально-біологічного середовища» [5, с. 136].

Враховуючи вищевикладене, фактично можна говорити про те, що буття людини XXI століття детермінують масштабні процеси глобалізації, що набувають загальноцивілізаційного, історичного характеру. В умовах глобалізованого світу, що динамічно змінюється, життя кожної людини слід розглядати як безперервну адаптацію до нескінченно різноманітних факторів складових навколишнього світу – природних і антропогенних. Життя людини в XXI столітті визначається впливом потужних процесів глобалізації, розмах, потужність та глибина яких мають характер жорстких детермінант подальшого розвитку світової соцієтальної системи. Глобалізм є фактично абсолютизацією, навіть – сакралізацією процесів світової універсалізації, стандартизації, уніфікації та інтеграції: він передбачає та певною мірою виправдовує мінімізацію прагнення різних держав і народів до збереження та підтримки власної ідентичності на противагу прогресуючій експансії адвентивних цінностей.

Слід зазначити: чим складніше й багатогранніше досліджуване явище суспільного життя, тим вище ступінь плюралізму поглядів і позицій щодо цього явища – такий методологічний підхід цілком пояснює значну кількість інтерпретацій поняття «адаптація» та похідних від нього. Отже, адаптацію визначаємо як процес пристосування організму до умов навколишнього світу з метою збереження й покращення життєдіяльності. Також адаптацію можна вважати специфічним явищем, результатом процесу пристосування. В даному контексті ми розмірковуємо про адаптивність індивіда, як здатність його до адаптації, тобто – пристосування до усталених, історично сформованих у суспільстві вимог, очікувань і критеріїв оцінки до його членів. Здатність людини до адаптації є видоспецифічною якістю представників *Homo sapiens*, вона закладена в морфоментальному коді та реалізується, з різним ступенем результативності, протягом онтогенезу кожного індивіда. Адаптивність постає специфічним життєзабезпечуючим фактором, який не тільки гармонізує взаємовідносини індивіда з навколишнім світом, але й безпосередньо створює і трансформує умови функціонування соціоприродного оточення індивіда.

Як слушно зауважують вітчизняні дослідниці Т. Дегтяренко та Ю. Курунова «Сутнісні ознаки адаптивної спрямованості поведінки людини виявляються у пристосуванні її до природного та соціального середовища, зумовлені оптимальним перебігом психофізіологічних процесів саморегуляції та самонавчання при функціонуванні основних біологічних систем і всього організму в цілому, а також самовдосконаленням особистості, включаючи складні форми комунікативної поведінки в соціальному середовищі» [6, с. 56].

Вартує зауважити, що адаптивність, перш за все, полягає в аналізі індивідом навколишнього світу його адекватному сприйнятті, а відтак – генерується вміння залишатися цілісною, оптимально функціонуючою біосоціальною системою. Також адаптивність виражається в здатності перетворювати навколишню дійсність індивідуума згідно своїм інтенціям, установкам і уявленням. Індивід, котрий володіє якістю адаптивності, здатен без значних ресурсних витрат легко переносити зміни в житті, адекватно орієнтуватися в будь-якій непередбачуваній ситуації, а в умовах сучасного розвинутого

кіберпростору – віртуалізувати реальне та реалізовувати віртуальне. Адаптивність – це така собі чарівна «нитка Аріадни», яка веде людину по життю, допомагає їй адекватно засвоювати нову реальність, характеристики якої віддзеркалюють рівень конгеніальності пристосувальних рис індивіда ключовим параметрам цієї нової реальності. Адаптований соціально індивід перетворюється на особистість, котра свідомо інтегрується в соціум, апропріює його ціннісні та моральні імперативи і констелює себе з його символічним світом. Адаптивність можна вважати результатом оптимального пристосування індивіда до навколишнього світу, інструментом осмислення реальності в усіх її формовиявах та ефективного розв'язання особистісних і соціальних проблем.

У широкому розумінні адаптивність характеризується відповідністю результату діяльності індивіда обраній ним мети, тобто – йдеться про його доцільність як біосоціальної істоти. Доцільність властива всім живим істотам і людина не є виключенням, вона виявляється у відповідності структур і призначення біологічних об'єктів, у адаптивності організмів до умов життя, форм існування та поведінки відповідно до закону доцільності Арістотеля. Індивіду приписується споконвічне прагнення до «внутрішньої мети», відповідно до якої наводяться всі без винятку прояви його активності. По суті мова йде про початкову адаптивність спрямованості будь-яких психічних процесів і поведінкових актів. Індивід у процесі адаптації не тільки пасивно інтегрується в існуючий простір, але й впливає на нього, забезпечуючи трансформацію самого соціуму. Тобто, взаємодію індивіда з природним і соціальним середовищем (екосом і соціумом) можна розглядати як діалектику суб'єктивного та всезагального, причому логічною є вимога стосовно того, щоб відносини сторін у конструкціях «індивід – екос» та «індивід – соціум» були адекватними, інакше поняття «взаємодія» виглядає нонсенсом.

Дослідницький контекст обумовлює можливість твердження, у відповідності до якого ключовим завданням дослідження адаптивності індивіда є формування системно організованого пояснення/прояснення, в якому рівною мірою доречними і продуктивними постають як загальноприйнятні, стійкі та начебто безсумнівні ідеї, так і принципово нові підходи, узагальнення й висновки з інших сфер філософського знання, в тому числі – біофілософії. Біофілософія дозволяє осягнути сутність життя як планетарного феномена, визначити причини надзвичайно широкого спектру його форм, обґрунтувати ціннісне наповнення життя як такого, а також усвідомити його місце і роль у навколишньому світі. Розвиток біофілософії в нинішніх умовах, як бачиться, має бути таким собі *start point'*ом розширення обсягів системних міждисциплінарних досліджень процесів біологізації філософії та філософізації біології, а також підвищення наукового інтересу до біологічної компоненти світогляду та світосприйняття.

На нашу думку «Біофілософія обумовлює презумпцію насичення біологічних знань філософською проблематикою, в практичному аспекті – коли перспективні біологічні дослідження реалізуються під егідою нових філософських ідей, виникаючих у результаті зміни точок зору, з яких описується панорама світоутворення та еволюції життєвих форм в їх структурній та історичній перспективі. Біофілософія, утворюючи семіотичний місток між біологією та філософією, сприяє осмисленню прогресуючого методологічного впливу філософії на розуміння процесів буття й розвитку всього живого, специфіки матеріальної та духовної діяльності людини, а також вносить аксіологічний нюанс у розуміння феномену життя, його експліцитної унікальності у Всесвіті» [7, с. 195].

Сучасні зарубіжні дослідники, аналізуючи проблемний ареал біофілософії, акцентують увагу на, серед іншого, прогресуючому впливі природного середовища на людину. С. Прескот і А. Логан вказують на негативну роль змін клімату, зниження рівня

біорізноманіття, погіршення екологічної ситуації в планетарному масштабі, епідемій та пандемій, оперуючи поняттям «антропоценовий синдром», який характеризується глибокою імплікацією з політикою, економікою та культурою. Сучасність, із її політичними, соціальними, економічними, екологічними, духовними та культурними проблемами перетворює людину на головний предмет досліджень, зокрема – в сфері біофілософського знання. Потужним вектором боротьби з антропоценовим синдромом дослідники вбачають у відмові від авторитаризму та заохочення толерантності, співчуття, культурної компетентності, емоціонального інтелекту та реалізації людського потенціалу. Біофілософія розглядається в контексті відповідальності суспільства за підтримку права кожного мешканця планети Земля реалізувати власний, генетично обумовлений потенціал. С. Прескот і А. Логан називають це «справедливістю екосистеми», зауважуючи, що здоров'я індивідуальне, соціальне (популяційне) та здоров'я всіх видів живої природи взаємопов'язані між собою в загальній біосфері [8].

У контексті заявленої теми слід підкреслити, що формування особистості з високим рівнем адаптованості до швидкозмінюваних умов середовища можливе тільки з урахуванням біофілософських засад цього процесу в сучасній соціальній реальності, зважаючи на те, що біофілософія в умовах сьогодення є не тільки конвергенцією філософського знання з біологічним, але й відбиває зростаюче соціальне, економічне, політичне і культурне значення всіх наук про життя загалом. У біофілософському аспекті адаптивність розглядаємо як особливу форму віддзеркалення впливів на людський організм зовнішнього і внутрішнього середовища, що полягає в тенденції до встановлення з ними гомеостазу – динамічної рівноваги. Адаптація готує індивіда до «невизначеного майбутнього» і пропонує його; в процесі адаптації репрезентується вищий екзистенційний вибір людини, який не має кількісної експлікації та сприяє реалізації моделей навколишнього світу, в яких відображуються індивідуальні уявлення про нього.

Висновки. Вочевидь, що сьогодні необхідні біофілософські дослідження феномену адаптивності індивіда, які характеризуються гуманістичною спрямованістю та визначають шлях переходу від економічної людини-споживача (*homo consumer*) до особистості, котрій властиве гуманістичне налаштування. Підсумовуючи викладене, зауважимо, що теоретичне осмислення біофілософського знання в межах дослідження адаптивності індивіда в глобалізованому світі спрямоване передусім на з'ясування причин протиріч – соціальних, політичних, економічних, культурних, правових, екологічних – що виникають у суспільстві на усіх рівнях – локальному, регіональному і глобальному. Проблематика адаптивності індивіда і суспільства актуалізує картину світу, яка має всі шанси стати домінуючою для всього людства – як нинішнього так і майбутнього.

Список використаної літератури

1. Bertalanfy L. von. General System Theory. Foundations, Development, Applications. New York: George Braziller,1968. 289 p.
2. Levins R. Evolution in changing environments. Princeton: Princeton Univ. Press, 1968, 120 p.
3. Conrad M. Adaptability: the significance of variability from molecule to ecosystem. N.Y.: L.: Plenum Press, 1983. 383 p.
4. Сидоренко С.В. Соціальна адаптація людини в умовах глобального суспільства: автореф. дис. на зд. н. ст. к. філософ. н. – 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Запоріжжя, 2008. 21 с.

5. Костючков С.К. Біополітичне підґрунтя філософсько-освітньої концепції в умовах громадянського суспільства: монографія. Херсон: Айлант, 2015. 320 с.
6. Дегтяренко Т.В., Курунова Ю.О. Інтелектуально-особистісний потенціал як провідна детермінанта адаптивної спрямованості поведінки людини. *Інтегративна антропологія*. 2015. №2(26). С. 56–59.
7. Костючков С. К. Біофілософія як теоретична і практична основа підвищення рівня ефективності сучасної системи освіти. *Гілея: науковий вісник.* 2017. Вип. 117 (№2). С. 193–196.
8. Prescott, S.L., Logan, A.C. (2017). Down to Earth: Planetary Health and Biophilosophy in the Symbiocene Epoch. *Challenges.* 2017. Vol. 8 (2), 19; doi: 10.3390/challe8020019

ADAPTABILITY OF THE INDIVIDUAL IN THE GLOBALIZED WORLD: BIOPHILOSOPHICAL ASPECT

Serhii Kostiuchkov
Kherson State University, Faculty jf Socio-psychological,
Department of Philosophy, Sociology and Social Work
Shevchenko str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine

The article examines the peculiarities of the individual's adaptability in the conditions of the globalized world in the context of biophilosophical knowledge. The role of adaptability as a universal quality indicator of living organisms is shown, the implementation mechanism of which is a unique species-specific characteristic. The evolution of the concept of "adaptation", which arose and developed in the cognitive space of biology to describe the adaptive behavior of living organisms, was considered, accordingly, for a long time this concept had a purely biological connotation. The features of adaptation as a process aimed at the self-preservation of the organism are revealed, which is fixed in certain results and is manifested as a tendency to establish a certain degree of harmony between the organism (in this context – the individual) and the environment – natural and social. It is emphasized that in the modern world the issue of adaptation is actualized in pedagogy, medicine, psychology, sociology, ecology, bionics, political science, cybernetics, cosmonautics, robotics, etc. The key positions of adaptation processes, which they began to occupy from the first stages of the evolution of society, are singled out; it is shown that the process of adaptation has become the factor of increasing the level of dynamics of society, contributing to a more complex, constructive and integral formation of the social system. The concepts of "adaptation", "adaptability", "adaptant" are distinguished and differentiated. It is emphasized: since both the person who adapts and the environment to which he adapts are constantly changing, then adaptation becomes the fundamental basis of existence. When studying the process of forming a person with a high level of adaptability to changing environmental conditions, it is necessary to take into account the biophilosophical principles of this process. The powerful cognitive resource of biophilosophy is indicated, which allows us to understand the essence of life as a planetary phenomenon, to determine the causes of an extremely wide range of its forms, to justify the value content of life as such, to understand its place and role in nature and society. It is concluded that the theoretical understanding of biophilosophical knowledge within the framework of the study of individual adaptability in the globalized world is primarily aimed at clarifying the causes of contradictions that arise in society at all levels.

Key words: adaptability, being, biophilosophy, globalization, natural environment, social space, dynamic balance, worldview, human potential, biosocial qualification.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 74–85
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 74–85

УДК 174+340.12+347.962
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.9

ОБРАЗ СУДДІ В ПРАВОВІЙ КУЛЬТУРІ

Олексій Кравчук
Вищий антикорупційний суд, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», просп. Перемоги, 41, 03057, м. Київ, Україна

Іван Остащук
Київський університет імені Бориса Грінченка, вул. Маршала Тимошенка, 13-Б, 04212, м. Київ, Україна

У статті проаналізовано образ судді в правовій культурі, наведена характеристика його як судового символу, покликаного, із допомогою інших судових символів, відмежувати суддю як людину від судді як функції.

Образ судді належить до найважливіших образів у правовій культурі, що базується на принципах справедливого правосуддя та верховенства права. У громадянському суспільстві судді повинні бути особливою суспільною силою, яка визначає непохитність засад рівності всіх перед законом, незалежність судової влади. У міфології Греції були образи справедливих суддів, яких звали Мінос, Радамант і Еак та які у потойбіччі виконували функції суддів, зважаючи на їхній непохитний авторитет у земному житті: так давні елліни прагнули передати в міфологічних оповідях необхідність дотримання справедливого суду, що санкціонували і боги.

У сьогоденні присутність суддів у публічному просторі з чітким артикулюванням принципів верховенства права необхідна у демократичному суспільстві. Виразними прикладами є суддя Верховного суду США Рут Ґінзбурґ, фахова активна діяльність якої стала не тільки взірцем для наслідування багатьох юристів, але й увійшла у масову культуру завдяки кінематографу та медійним засобам як образ борця за права людини; італійський суддя Розаріо Ліватіно, що став жертвою жорстокого вбивства через свою безкомпромісність у служінні закону та виконанні справедливого судочинства.

Задля демонстрації відсутності упередженості в судді, мінімізації причин та умов, що сприятимуть виникненню та прояву необ'єктивності, суддівська професія передбачає обов'язки судді дотримуватися найсуворіших серед судових юристів етичних правил поведінки. Суддя повинен себе поводити бездоганно не лише в залі чи будівлі суду, але й поза ними, зокрема в повсякденному житті. Етичні правила пов'язані з широким колом життя судді, і їх метою є сприяння забезпеченню того, щоби правосуддя виглядало таким, що відбувається. В багатьох випадках суддя повинен вимагати (й, за можливості, забезпечити) дотримання певних етичних вимог членами своєї сім'ї та судовим персоналом (працівниками суду).

Необхідність дотримання жорстких етичних стандартів (спрямованих на усунення або мінімізацію причин та умов, що можуть призводити до виникнення упередженості в судді) створює відповідний образ судді, який є своєрідним символом досконалості, покликаним, із допомогою інших судових символів, відмежувати суддю як людину від судді як функції. Такий образ судді через забезпечення належного вигляду процесу здійснення правосуддя символізує неупередженість суду та його справедливість. У правосуддя немає улюбленців, друзів та противників, немає особистих потреб. Адже правосуддя – це державна і соціальна функція. Судові символи покликані сприяти відмежуванню судді як людини від судді як функції.

Ключові слова: образ судді, правова культура, суддівська етика, Рут Ґінзбурґ, Розаріо Ліватіно.

© О. Кравчук, І. Остащук, 2023

У комунікативному просторі культури окремі образи узагальнюються до рівня символів як виразників ідей, концептів, одним із завдань яких є створення системи ціннісних координат людини. Серед символів, які функціонують у культурі, чимало стосується як окремих постатей (реально історичних чи узагальнено вигаданих), так і певних професій. Образи окремих постатей для нас відомі зі шкільних підручників, грошових банкнот чи соціальних мереж; за низкою професій закріплено свої характеристики й соціально впізнавані ознаки – можемо сказати, що вони є певними культурними символами зі своїм діапазоном значень, які відрізняються від звичайного переліку біографічних фактів особи чи фахових компетенцій професії. Вважаємо, що в сучасності образ судді здатний виражати основні правові цінності й поставати як вагомий приклад для наслідування й мотивації як у фахових юристів, так і в представників активних груп у суспільстві; може перейти до категорії символу. Відзначимо, що це стосується, з одного боку, окремих особистостей суддів, які через свою професійну діяльність стали символами правової культури, а з іншого, – професії загалом.

Юрист, завдяки атмосфері таємничості, в яку він загортається, і непроникному жаргону, який він використовує, вміє створювати символи [1, с. 1313].

Ольга Балинська в своїй класифікації правових знакових термінопонять виділяє кілька груп, а саме: «1) суб'єкти права; 2) об'єкти права; 3) галузі права; 4) інститути права; 5) філософія та ідеологія права; 6) правова поведінка» [2]. Згідно цього переліку української дослідниці, наша пропозиція виокремити образ судді як символ належить до першої групи – суб'єктів права.

Описуючи Конституцію і суд як символи, американський учений Макс Лернер писав, що оскільки Верховний Суд, як прийнято вважати, здійснює опіку над Конституцією, результатом цього було наділення суддів Суду усією панорамою святості, якою наділена сама Конституція [1, с. 1293].

Європейський Суд з прав людини в одному із рішень написав фразу, що стала крилатою: правосуддя має не лише відбуватися – має також бути видно, що воно відбувається [3]. Тобто зі сторони розумного і критичного спостерігача має бути видно, що суддя здійснює правосуддя – без упередженостей, ухилів і особистих переконань.

Таким чином, сам суддя стає своєрідним символом правосуддя, що відбувається в належний спосіб, – повторимося: без упередженостей, ухилів і особистих переконань.

У цьому зв'язку, більшість судових символів (зала суду, мантія, нагрудний знак, традиції вставання та заслуховування рішень суду стоячи) спрямовані, зокрема, на візуальне підкреслення того, що відбувається саме правосуддя [4].

Метою цієї статті є розгляд образу судді як елементу судової символіки та характеристика його як судового символу, покликаного, із допомогою інших судових символів, відмежувати суддю як людину від судді як функції.

Однією з найбільш відомих сучасних книг про роль судді в правовій системі є книга професора та колишнього судді й голови Верховного Суду Ізраїлю Аарона Барака «Суддя в демократії» (2006), в якій він акцентує, що «суддя повинен бути здатним подивитись на себе ззовні, аналітично та критично. Суддя, який вважає, що він знає все і що всі його рішення без винятку вірні, – не може добре виконувати свою роль <…> Суддя – продукт своїх часів, що живе й розвивається в певну епоху; він повинен відображати самоконтроль, інтелектуальну скромність, реалізовувати свої власні освіту, досвід, віру та цінності так, щоб із максимальною довірою відображати фундаментальні цінності суспільства» [5, с. 164–165].

Схожими є вимоги і до послів: «В очах народу країни перебування дипломати переважно уособлюють державу, яку вони представляють. Тому поведінка посла та членів

його представництва як у суспільному, так і в особистому житті повинна бути бездоганною. Моральні якості дипломатичних представників повинні бути головним критерієм при їх відборі та призначенні» [6]. Приклад високих моральних стандартів особистості судді також дуже важливий – насамперед в утвердженні довіри до інституту суду, адже не таємниця, що більшість суспільних інституцій та організацій громадяни сприймають через особисті риси й поведінку їх представників (глава держави, профільний міністр, церковний ієрарх, керівник навчального закладу, керівник адвокатської компанії чи медіа-холдингу тощо).

В історії людська думка формувала ідеальні образи суддів, символи яких повинні були центрувати як усіх виконавців суду, так і слугувати запевненням про невідворотність справедливого суду, що санкціонувалося вищими силами в створених ними впорядкованих координатах світобудови.

У суспільній свідомості давніх греків ідея справедливого суду займала важливе місце: праведні судді Мінос, Радамант і Еак отримали свої чесноти від найвищого бога Зевса, з яким мали можливість спілкуватися, а після смерті кожна людина постає перед їхнім незворушним і безстороннім трибуналом, щоб отримати вердикт щодо вічного перебування у засвітах. Перед трибуналом трьох суддів підземного царства постають усі душі, а після зважування їхніх добрих та поганих справ визначається місце, де перебуватимуть вічно – у пекельному Тартарі для несправедливих чи на райському Острові Блаженних із квітчастим та тінистим Єлисейським Полем для приємних бесід справедливих [7; 4].

Задля демонстрації відсутності упередженості в судді, мінімізації причин та умов, що сприятимуть виникненню та прояву необ'єктивності, суддівська професія передбачає обов'язки судді дотримуватися найсуворіших серед судових юристів етичних правил поведінки. Суддя повинен себе поводити бездоганно не лише в залі чи будівлі суду, але й поза ними, зокрема в повсякденному житті.

У Путівнику суддівської поведінки для суддів Австралії вказується, що судді, маючи такі ж права, як і інші громадяни, погоджуючись до призначення на посаду, водночас приймають на себе певні обмеження. В поведінці суддів немає абсолютних стандартів. Проте є деякі приписи, які, як керівництво щодо поведінки суддів, не є суперечливими: інтелектуальна чесність, повага до закону та дотримання закону (хоча суддя, як і будь-який інший громадянин, через необізнаність або помилку цілком може допустити порушення законодавчих норм, що не обов'язково негативно відображатиметься на доброчесності чи компетенції судді); вдумливе управління фінансовими справами; старанність та турбота при виконанні судових обов'язків; розсудливість в особистих стосунках, соціальних контактах і діяльності. При цьому судді повинні керуватись власним досвідом в оцінці того, чи зможе їх поведінка зменшити повагу до суду в свідомості розумних справедливих та поінформованих членів громади [8].

Загалом, відповідні підходи, що є загальноприйнятими для оцінки поведінки суддів, розкриваються в Бангалорських принципах поведінки суддів, що, з урахуванням офіційних коментарів до них [9], по суті, становлять норми так званого м'якого права – юридична сила їх є необов'язковою, однак вони можуть ураховуватися при визначені правових питань, особливо оціночних.

Аарон Барак відзначає, що «суддя діє в межах суду та живе в судовій традиції. Певні іскри мудрості передаються від одних поколінь суддів до інших. Мудрості, в основному, неписаної, яка потроху проникає до свідомості судді й робить його мислення більш об'єктивним» [5, с. 166]. Відзначимо до міркувань авторитетного автора, що поняття традиції як певного консервативного вияву передавання і збереження знань, цінностей, ідеалів вельми

важливе в таких сферах людського життя, як релігія, етика, право, дипломатія. І ця традиція часто передавалася століттями, будучи наділеною силою авторитету й прикладу для наслідування, зокрема в символічних образах суддів.

Етичні правила пов'язані з широким колом життя судді та членів його сім'ї, і їх метою є сприяння належному вигляду правосуддя – забезпечити, щоби правосуддя переконливо виглядало таким, що відбувається. Так, для суддів, як правило, діє повна заборона участі в політичному житті, що вимагає заборони участі в політичних партіях, політичних заходах, публічного висловлення щодо політичних вподобань. Судді повинні бути обачними у виборі кола для особистого спілкування, не створюючи при цьому підстав для відводу, адже це перешкоджатиме неупередженому розгляду справ. Наприклад, не можна вступати в особисті відносини з будь-якою зі сторін у справі. Адже якщо стороною у справі є особа, щодо якої у судді є певні особисті переконання, в стороннього спостерігача може скластися враження, що суддя є упередженим під час здійснення правосуддя. Суддя повинен бути обачним у здійсненні благодійної діяльності.

Судді, як правило, не повинні коментувати судові рішення (ні свої, ані інших суддів). Адже суддя повинен висловлюватися по суті справи, яку розглядає, лише через свої рішення. Якщо він коментуватиме справу, яка ще не розглянута, в стороннього спостерігача може скластися враження про те, що в судді є за цією справою певна упередженість (він завчасно все вирішив). Якщо він коментуватиме вже розглянуту ним справу, то він може висловити мотиви, не наведені ним у самому судовому рішенні, чим може створитися враження, що на процес правосуддя щось впливало. Навіть у справах, які ще не розглядаються, але можуть у майбутньому потрапити до цього судді на розгляд, – він не має права висловлюватися, з аналогічних міркувань.

Заборона коментувати справу торкається і важливого аспекту кримінального правосуддя – презумпції невинуватості. Оскільки держава завжди має більше ресурсів (часових, фінансових, силових), ніж конкретна людина, в разі притягнення до кримінального обвинувачення, людині надається додатковий стартовий важіль – презумпція невинуватості, що є загальноприйнятим у демократичних країнах. Він полягає в тому, що кожна людина вважається невинуватою (і до неї всі мають ставитись саме як до невинуватої) доти, допоки її вина не буде встановлена судом; водночас обов'язок доведення винуватості особи покладено на сторону обвинувачення (на прокурора), а сама особа має право відмовитися давати пояснення чи показання і не зобов'язана доводити свою невинуватість.

Відповідно, коментар щодо поточної кримінальної справи зі сторони судді або судового персоналу може створити певне враження в суспільстві щодо винуватості особи. І потім суддя вже сам може перебувати під тиском створеного таким коментарем враження. І хоча суддя як професійний юрист, як правило, здатний залишити переконання поза увагою і розглядати справу за наявними в ній матеріалами, а не по інтернету чи телевізору (з огляду на суспільний резонанс), втім, все ж краще судді й судовому персоналу утриматися від коментарів справи, що розглядається або розглядатиметься. В сучасну епоху, завдяки надшвидкостям поширення інформації, суди досить часто мають речників (суддя-спікер та/або прес-секретар), водночас коментарі поточних справ, що здійснюються ними, мають бути суворо інформаційними, без висловлення будь-яких оцінок. При цьому сам суддя не може коментувати справу, яку він розглядає.

Особливо етичною та обачною має бути поведінка судді, коли він перебуває в суді або залі суду, а саме: в мантії, нагрудному знаку, здійснює правосуддя або з певних причин перебуває в залі до судового засідання чи після його закінчення. З метою того, аби правосуддя виглядало таким, що відбувається, як правило, суддя не повинен допускати в судовій

залі жодних проявів дискримінації, не місце в судовій залі для жартів зі сторони судді, особливо расистського, гендерного характеру. З позицій забезпечення видимої сторони судового процесу, суддя повинен сприяти тому, щоби зала суду виглядала урочисто.

У багатьох випадках суддя повинен вимагати (й, за можливості, забезпечити дотримання) дотримання певних етичних вимог членами своєї сім'ї та судовим персоналом (працівниками суду).

Дотримання суддями етичних правил є необхідним, оскільки їх порушення створює враження не лише упередженості конкретного судді. Часте порушення етичних правил суддями може сприяти формуванню в суспільстві (в необмеженого кола «сторонніх спостерігачів») думки щодо відсутності в країні чи регіоні реального правосуддя. Тому порушення правил етичної поведінки, що суттєво шкодить авторитету правосуддя, може бути підставою для подання про звільнення судді з посади, відповідно до ч. 8, 9 ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Таким чином, обов'язок додержуватися певних етичних правил перетворює образ судді на своєрідний символ або образ досконалості. Ми не маємо на меті стверджувати, що кожен суддя є досконалим, однак хочемо показати, що комплекс етичних обмежень і правил створює певний образ, за яким є конкретна людина. Наведений образ, на противагу судді як людини, демонструє суддю як функцію – правосуддя, яке не має улюбленців, друзів та противників, не має особистих потреб, йому не властиві особистісні вподобання чи індивідуальні прихильності. Адже правосуддя – це державна й соціальна функція.

Судові символи покликані сприяти відмежуванню судді як людини від судді як функції.

Існує також досить відома фраза щодо судді як образу: судді не живуть у вежах зі слонової кістки [9, с. 103] – поетичне порівняння, яке зустрічаємо в класичних наративах про ідеально символічну піднесеність та вищий приклад наслідування. На основі порівняння білого кольору та міцності бивнів (або зубів) слона з етичними категоріями, у християнстві ця тварина стала символом чистоти [10]. У псалмі 44 (45) автор порівнює помешкання Бога з палацом зі слонової кості, адже Господу належиться і винятковий дім: «Миррою, алое і касією пахнуть усі Твої шати у величних Твоїх палацах зі слонової кості» (Псал. 44 (45), 9). У поетичній Пісні Пісень Нареченому, якого алегорично тлумачать як образ Бога, приписуються елементи зовнішнього вигляду зі слонової кості: «Його руки ніби виточені зі золота, оздоблені коштовним хризолітом; а його груди – мистецькі створені плити зі слонової кості, прикрашені сапфірами» (Пісн., 5, 14). У католицизмі Діву Марію порівнюють у гімнах і молитвах із «Вежею зі Слонової Кістки»: «з огляду на блиск Її чистоти та Її незламної витривалості, а також із того міркування, що слонова кістка походить із зуба слона, який вбиває дракона, як і Непорочна Зачата отримує перемогу над стародавнім змієм» [10].

Звісно, суддя – це звичайна людина, яка має свої особливості, особисте життя, власні вади й проблеми. Але те, що суддя є звичайною людиною, – не недолік. Це, навпаки, обов'язкова вимога – суддею повинна бути людина, що має певний життєвий досвід. Вирішення суддею справи на основі внутрішнього переконання, виходячи з почуття справедливості, – те, що вимагає життєвого досвіду. Тому для кандидатів на посаду судді встановлюються вікові цензи. Також (це стосується питання неупередженості судді) сам процес судового розгляду влаштований таким чином, що на основі змагальності шляхом процесуального впливу сторони намагаються переконати суддю (суддів) у своїй правоті, та/або неправоті протилежної сторони. Професійні учасники судового процесу, судові юристи, чітко розуміють, що суддя – це звичайна людина. Але вони також

виразно усвідомлюють, що в судовій залі вони мають впливати на суддю не як на людину, а як на функцію.

Вказане переконання на певному етапі розгляду справи призводить до виникнення в судді певного ставлення до справи, котре не є упередженістю, а зводиться до поступового розуміння суддею обставин справи (наприклад, предмета позову або питання вини). Водночас під час судового процесу – як у залі суду, так і поза нею, – суддя не повинен допускати висловлювань або поведінки, які би демонстрували його ставлення до справи. Подібно як мантія приховує фізичні особливості, так само суддя не повинен допускати, щоби на процесі правосуддя і його результатах відбивалися його особисті проблеми та вади, приватне життя. Усе наведене також є необхідним для забезпечення належного вигляду правосуддя.

Досвідчений суддя та науковець Аарон Барак зауважує, що «певний суб'єктивізм завжди присутній, уникнути його неможливо. При цьому особистий погляд судді завжди присутній, а його життєвий досвід не зникає і не може зникнути. І цього б не хотілося, адже в таких ситуаціях особистість судді знаходить своє вираження – особистість, що пройшла процедуру відбору на посаду судді. Однак ми не рухаємося від крайності до крайності, а заперечення повної об'єктивності не означає поринення в повний суб'єктивізм. Судова система дає судді певну дискрецію <…> в ситуаціях, в яких суддя може вибирати, приймаючи рішення, його вибір – це результат його особистого життєвого досвіду й балансу, який він мусить знайти, між визначеністю та експериментуванням, між стабільністю і змінами, між логікою й емоціями. На його вибір впливає його розуміння суддівської ролі та ставлення до інших гілок влади. Він випливає із «суддівської філософії" судді» [5, с. 166–168].

Отже, необхідність дотримання жорстких етичних стандартів (спрямованих на усунення або мінімізацію причин та умов, що можуть призводити до виникнення упередженості в судді) створює відповідний образ судді, який є своєрідним символом досконалості, покликаним, із допомогою інших судових символів, відмежувати суддю як людину від судді як функції. Такий образ судді через забезпечення належного вигляду процесу здійснення правосуддя символізує неупередженість суду та його справедливість.

Американський суддя Джозеф В. Белакоса зазначає: суддям забороняється працювати за власним «порядком денним», і вони не мають інших обов'язків, крім оберігати закон і служити суспільству та сторонам, що перебувають перед ними, з інтелектуальною й особистою доброчесністю та незмінним нейтралітетом. Пошук об'єктивності, зовнішні стандарти справедливості, а також відсторонена неупередженість мають неухильно підтримуватися [11].

Суддя Верховного Суду штату Нью-Гемпшир Джозеф П. Наду поділився власними роздумами і досвідом щодо розуміння ролі та необхідних характеристик судді, що тісно пов'язане з авторитетом не тільки судової влади, але й довірою до законодавчої та виконавчої гілок влади загалом у певній державі. Суддя з тридцятилітнім стажем відзначив, що мотивацією до написання його міркувань було запитання одного студента – просте й складне водночас у своєму масштабі та можливостях інтерпретації: «Що означає бути суддею?». Як зізнається, тоді зміг лише окреслити межі відповіді. Усвідомлюючи глибину такого запитання, пізніше, у письмовій формі есе суддя дав такі відповіді щодо характеристики особистості судді: «Бути суддею вимагає довіри до власного інстинкту та інтуїції. Складні рішення приймаємо самостійно. Не можемо віддати рішення радникам чи також виборцям, жодній раді, організації чи комісії, які вирішать за нас. У процесі зважування окремих інтересів сторін та правових основ мусимо покладатися виключно на власний розум, інтелект і серце. Бути суддею вимагає впевненості в собі, але без пихатості, твердості без зарозумілості <…> Не можемо також забувати, в яких обставинах та умовах

живуть і діють особи, які приходять до суду. Бути суддею вимагає здорової розсудливості й мужності у вирішенні проблем, які часто можуть здаватися нездоланними. Мусимо це чинити завжди неупереджено, використовуючи свої правові знання, а також життєвий і професійний досвід <…> Бути суддею вимагає життєрадісності й непорушного терпіння. Це також прояв поваги особам, які її не заслуговують, доброзичливості для недоброзичливих, а також стримане використання своєї влади навіть у найскладніших ситуаціях <…> Бути суддею – це бути консерватором у сенсі прояву оптимізму та вітальності, а не цинізму й інерції. Означає також бути лібералом, але не в сенсі поблажливості й схильності до бунту, а в розумінні відкритості до інновацій» [12]. Автор окремо підкреслює значення соціального прикладу й служіння судді: «Бути суддею означає, що не працюємо тільки для винагороди. Як особливий вид плати та сатисфакції мусимо трактувати ефективне вирішення складних людських справ, використовуючи наше правове знання, досвід, інтелект і креативність. Означає це також прагнення й водночас відчуття сатисфакції від служіння громадянському добру або через прийняття справедливих вироків, або також через пояснення правових основ тим особам, які керують суспільством і не можуть їх зрозуміти» [12].

Суддя Верховного Суду США Рут Ґінзбурґ (1933–2020) у власних спогадах, зокрема щодо професійної діяльності, цитувала свого колегу колишнього голову Верховного Суду США Вільяма Г. Ренквіста, який порівняв завдання і функцію судової влади за аналогією до суддівства у командному виді спорту: «Конституція відвела судовій системі місце, подібне до ролі рефері у баскетболі, змушеного в переломну мить гри зафіксувати фол у виконанні гравця команди господарів; його гучно освистають, але він однаково мусить зафіксувати те, що бачив, а не те, чого від нього хоче натовп на місцевому майданчику» [13, а.с. 83]. Спортивні вболівальники добре розуміють, як емоційно непросто змиритися зі справедливим рішенням рефері не на користь улюбленої команди, яка ще й грає вдома, часто складно прийняти те, що правила гри порушують й улюблені гравці. Продовжуючи цитування настанов судді В. Ренквіста, Рут Ґінзбурґ зазначає, що того дня, коли суддя ухилиться від згаданої відповідальності, він мусить залишити посаду [13, а.с. 83].

Щодо страху вчинити помилку, яка може зламати людську долю, то суддя Дж. П. Наду переконує у покладанні довіри загальній правовій системі, слід «вірити, що у випадку вчинення помилки, система зможе її виправити та справедливість у кінцевому підсумку затріумфує» [12].

Суддя Верховного суду Польщі Войцех Ян Катнер перелічив такі особисті риси людини, яка претендує на призначення на судову службу: «Незаплямованість, або неупередженість, чесність, мудра безкомпромісність, доброзичливість до інших людей та здатність вислухати аргументи осіб, які постали перед судом, емпатія, що виражається як спроба уявити собі власну поведінку, будучи на місці однієї та іншої сторони спору <…> життєва мудрість і терплячість» [14].

Соціальний та культурний вимір прикладу конкретних особистостей у різних сферах життя завжди відігравав важливу роль як взірець для наслідування й натхнення для інших людей. Судді також покликані до такої соціальної виховної функції. Можемо назвати окремих представників судової влади, професійна діяльність якої стала стандартом як для юристів, так і для широких кіл суспільства. Італійський суддя Розаріо Ліватіно (1952–1990), який став жертвою жорстокого вбивства у неповних 38 років життя, є прикладом безкомпромісного виконання служіння закону навіть перед викликом смерті у суспільстві: «Відомий як «хлопець-суддя», оскільки він виглядав молодшим за свої 37 років, Ліватіно вів багато розслідувань у той час, коли сицилійські клани перебували в повномасштабній війні [15]. Його жорстоко розстріляли, коли він їхав без охорони на роботу до суду. Суддя Розаріо

Ліватіно – блаженний Католицької церкви (беатифікація відбулася 9 травня 2021 р. саме на Сицилії, в кафедральному соборі святого Гірладно в місті Агрідженто), таке рішення стало внаслідок того, що він виразно підкреслював нерозривність своїх релігійних переконань та професійної етики судді. Папа Франциск на зустрічі з юристами сказав, що Р. Ліватіно – «приклад не лише для суддів, але й для всіх, хто діє у сфері права: з огляду на послідовність між своєю вірою та відданістю праці» [16]. Іван Павло II назвав молодого сицилійського суддю «мучеником справедливості й непрямо, мучеником за віру» [17]. На його могилі на пам'ятнику написано: «Мученик за справедливість» [18].

Папа Франциск процитував міркування Р. Ліватіно про особливе значення вибору та рішення судді: «Вирішувати означає вибирати <…>; а вибирати – це найважче з усього, до чого покликана людина. <…> І, власне, в цьому виборі для вирішення, віруючий суддя може знайти стосунки з Богом. Прямі стосунки, оскільки вершити правосуддя – це самореалізація, це молитва, це посвята Богові. Непрямі стосунки через любов до підсудного. <…> І чим більше суддя покірно усвідомлюватиме власні слабкості, чим більше буде представляти себе суспільству з готовністю й бажанням зрозуміти людину, що має перед собою, і судити її, не ставлячись до неї як надлюдина, а з конструктивним уболіванням, тим легшим буде це завдання» [17].

Кардинал Франческо Монтенеґро відзначив особливі людські риси судді Р. Ліватіно у відношенні до кожної людини, яка поставала перед судом: <…> Якось трапилося, що Ліватіно пішов до в'язниці, щоб особисто вручити папери про звільнення тому, кого засудив до ув'язнення безвинно. Це було 15 серпня, в урочистість Внебовзяття Пресвятої Діви Марії. Коли в'язничний охоронець побачив його, то запитав: «Пане суддя, навіщо ви сьогодні сюди прийшли? Та ж свято!» – «Це несправедливо, щоб невинна людина була на день довше у в'язниці. Можете його випустити», – відповів Ліватіно <…> Він ішов на роботу з Карним кодексом, але мав при собі і Євангеліє» [18]. Очевидно, що роль сильної і принципової особистості надзвичайно важлива в подоланні злочинної системи, яка зсередини руйнує суспільство.

Якщо для віруючого судді питання рішення опиралося на релігійні переконання, серед яких повага до людини та слідування справедливості є одними з головних, то можемо більш узагальнити щодо всіх служителів Феміди, поза відношенням до питання особистих релігійних чи філософських переконань: кожен повинен приймати рішення на основі закону, поваги до людини, служіння загальному добру громадянського суспільства. Зрештою, релігійні заповіді та основи загальної етики не мають у своєму змісті суперечностей щодо практичного виміру життя представника будь-якої професії, зокрема в сфері юриспруденції.

Рут Ґінзбурґ – авторка низки важливих прецедентів у судових справах, що стосувалися гендерної дискримінації (як жінок, так і чоловіків), – відома не тільки у вузькій сфері юристів, але й у широких колах завдяки засобам масової інформації та кінематографу, що фактично зробили її культурною іконою, особистість якої багатьох надихає та постає прикладом у відстоюванні власних переконань на основі фахових знань і працелюбності. До призначення в 1980 р. суддею вона працювала професором права в двох університетах, була засновником центру боротьби за права жінок. В 1993 р. була призначена суддею Верховного Суду, де й працювала до смерті [19]. В кондоленційному повідомленні Вашингтонського національного собору її назвали «іконою інклюзивності та невтомним захисником тих, кому занадто довго відмовляли в голосі в нашій нації та їхньому рівноправному місці в наших законах <…> Вона також була взірцем порядності та ввічливості, особливо з тими, з ким принципово не погоджувалася <…> Вона знала несправедливість, вона подолала

дискримінацію та ніколи не втрачала віри в нашу здатність розширювати коло інклюзивності ще ширше» [20]. Наше уточнення про джерело цитати не випадкове, адже названа святиня відіграє важливу роль у США не тільки у вимірі здійснення важливих релігійних церемоній, але й у чіткій декларації підтримки верховенства права та рівності всіх громадян. Хоча цей храм належить Єпископальній церкві (яка є частиною Англіканської спільноти), але його символічна роль у національному масштабі є значно ширшою від конфесійних меж: тут відбуваються т. зв. президентські інавгураційні молитовні богослужіння, державні похорони президентів (переважна більшість із яких протестанти) та заслужених перед американською нацією осіб, а також інші важливі урочистості. Як відомо, на сьогодні США є країною з високим рівнем релігійності серед населення, тому державні урочистості та заходи переважно містять релігійні богослужіння, а політична еліта зазвичай демонструє власну релігійну ідентичність. Прикладом екуменічного характеру собору є те, що в його інтер'єрі знайшли своє почесне місце скульптури християн різних конфесій, які в своєму житті відстоювали права й гідність людей, невтомно боролися з соціальною несправедливістю та дискримінацією, навіть і ціною власного життя: католицькі святі – Папа, який скликав Другий ватиканський собор, Іван XXIII (1881–1963), правозахисник архієпископ Оскар Ромеро (1917–1980), засновниця доброчинних місій Мати Тереза (1910–1997), лютеранський богослов, філософ і гуманіст Альберт Швейцер (1875–1965), баптистський проповідник і борець проти расизму Мартін Лютер Кінг-Молодший (1929–1968), методистка і громадська діячка за рівні громадянські права Роза Паркс (1913–2005) та ін. [21].

Висновки. Образ судді належить до найважливіших образів у правовій культурі, що базується на принципах справедливого правосуддя та верховенства права. У громадянському суспільстві судді повинні бути особливою суспільною силою, яка визначає непохитність засад рівності всіх перед законом, незалежність судової влади. У міфології Греції були образи справедливих суддів, яких звали Мінос, Радамант і Еак та які у потойбіччі виконували функції суддів, зважаючи на їхній непохитний авторитет у земному житті: так давні елліни прагнули передати в міфологічних оповідях необхідність дотримання справедливого суду, що санкціонували і боги.

У сьогоденні, на нашу думку, присутність суддів у публічному просторі з чітким артикулюванням принципів верховенства права необхідна у демократичному суспільстві. Виразними прикладами є суддя Верховного суду США Рут Ґінзбурґ, фахова активна діяльність якої стала не тільки взірцем для наслідування багатьох юристів, але й увійшла у масову культуру завдяки кінематографу та медійним засобам як образ борця за права людини; італійський суддя Розаріо Ліватіно, що став жертвою жорстокого вбивства через свою безкомпромісність у служінні закону та виконанні справедливого судочинства.

Задля демонстрації відсутності упередженості в судді, мінімізації причин та умов, що сприятимуть виникненню та прояву необ'єктивності, суддівська професія передбачає обов'язки судді дотримуватися найсуворіших серед судових юристів етичних правил поведінки. Суддя повинен себе поводити бездоганно не лише в залі чи будівлі суду, але й поза ними, зокрема в повсякденному житті. Етичні правила пов'язані з широким колом життя судді, і їх метою є сприяння забезпеченню того, щоби правосуддя виглядало таким, що відбувається. В багатьох випадках суддя повинен вимагати (й, за можливості забезпечити) дотримання певних етичних вимог членами своєї сім'ї та судовим персоналом (працівниками суду).

Дотримання суддями етичних правил є необхідним, оскільки їх порушення створює враження не лише упередженості конкретного судді. Часте порушення етичних правил суддями може сприяти створенню в суспільстві (в необмеженого кола «сторонніх

спостерігачів») думки щодо відсутності в країні чи регіоні реального правосуддя. Тому порушення правил етичної поведінки, що суттєво шкодить авторитету правосуддя, може бути підставою для подання про звільнення судді з посади.

Суддя – це звичайна людина. Вирішення суддею справи на основі внутрішнього переконання, виходячи з почуття справедливості, – те, що вимагає життєвого досвіду, тому для кандидатів на посаду судді встановлюються вікові цензи. Також (це стосується питання неупередженості судді) сам процес судового розгляду влаштований таким чином, що на основі змагальності шляхом процесуального впливу сторони намагаються переконати суддю (суддів) у своїй правоті, та/або неправоті протилежної сторони. Професійні учасники судового процесу, судові юристи, чітко розуміють, що суддя – це звичайна людина. Проте вони також виразно усвідомлюють, що в судовій залі вони мають впливати на суддю не як людину, а як функцію.

Вказане переконання на певному етапі розгляду справи призводить до виникнення в судді певного ставлення до справи, яке не є упередженістю, а зводиться до поступового розуміння суддею суті справи (скажімо, предмета позову або питання вини). Водночас під час судового процесу – як у залі суду, так і поза нею, – суддя не повинен допускати висловлювань або поведінки, які би демонстрували його ставлення до справи. Подібно як мантія приховує фізичні особливості, так само суддя не повинен дозволяти, щоби на процесі правосуддя та його результатах відображалися його особисті проблеми і вади, його власне життя. Усе наведене також є необхідним для забезпечення належного вигляду правосуддя.

Необхідність дотримання жорстких етичних стандартів (спрямованих на усунення або мінімізацію причин та умов, що можуть призводити до виникнення упередженості в судді) створює відповідний образ судді, який є своєрідним символом досконалості, покликаним, із допомогою інших судових символів, відмежувати суддю як людину від судді як функції. Такий образ судді через забезпечення належного вигляду процесу здійснення правосуддя символізує неупередженість суду та його справедливість. У правосуддя немає улюбленців, друзів та противників, немає особистих потреб. Адже правосуддя – це державна і соціальна функція. Судові символи покликані сприяти відмежуванню судді як людини від судді як функції.

Список використаної літератури

1. Lerner, M. Constitution and Court as Symbols. Yale Law Journal, 1937, Vol. 46., p. 1290–1319. URL: https://digitalcommons.law.yale.edu/ylj/vol46/iss8/3
2. Балинська О.М. Семіотика права: монографія, Львів: ЛьвДУВС, 2013, с. 194. http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/59
3. De Cubber v. Belgium (1984). Case of De Cubber v. Belgium, Judgement, 26 October 1984. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57465
4. Кравчук О. О., Остащук І. Б. Судова символіка: монографія. КПІ імені Ігоря Сікорського. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022, 528 с.
5. Barak, A. The Judge in a democracy. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2006, 368 p.
6. Wood, J.R., Serres, J.C. Diplomatic Ceremonial and Protocol: Principles, Procedures & Pratices, 1970, 378 p.
7. Parandowski, J. Mitologia. Wieżenia i podania Greków i Rzymian. Londyn: Wydawnictwo Puls, 1992, s. 148–151.
8. Guide to Judicial Conduct. Third Edition. The Australian Institute of Judicial Administration. https://aija.org.au/wp-content/uploads/2017/12/GJC-3ed-Nov2020.pdf

9. Коментарі щодо Бангалорських принципів поведінки суддів. Управління ООН з наркотиків та злочинності. URL: http://rsu.gov.ua/uploads/article/komentari-bangalorski-9818bfbb11.pdf
10. Forstner, D. OSB. Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon. Warszawa : Pax, 2001, s. 301.
11. Bellacosa, J. W. Symbols, Slogans, and Cymbals of Criminal Justice: Where's the Substance? The Catholic Lawyer, 1996, Volume 36, Number 4, p. 375–388. https://scholarship.law.stjohns.edu/tcl/vol36/iss4/2/
12. Nadeau, J. P. (2017). Parę spostrzeżeń sędziego amerykańskiego – cz. 1. https://www.kwartalnikiustitia.pl/pare-spostrzezen-sedziego-amerykanskiego-cz-1,8798
13. Рут Бейдер Ґінзберґ, за участі Мері Ґарнетт і Венді Вільямз. Моїми словами: біографія. Київ, 2021, 396 с.
14. Katner, W. J. Sędzia – zawód i powołanie, kilka refleksji na tle współczesnego prawa i jego praktyki. Justitia, 2020, 3 (41). https://www.kwartalnikiustitia.pl/sedzia-zawod-i-powolanie-kilka-refleksji-na-tle-wspolczesnego-prawa-i-jego-praktyki,10626/3
15. Tondo, L. Italian judge killed by Sicilian mafia to be beatified as martyr. The Guardian. International edition. Tue 22 Dec 2020. https://www.theguardian.com/world/2020/dec/22/italian-judge-killed-sicilian-mafia-beatified-martyr-pope-francis-rosario-livatino-catholic
16. Коцур, Т. о. ЧСВВ. Мучеництво судді, вбитого мафією та інші декрети Конгрегації канонізацій. Vatican News. 22 грудня 2020. https://www.vaticannews.va/uk/church/news/2020-12/dekrety-kongregaciyi-svyatyh-vid-21-grudnya-2020.html
17. Духович, С. Папа до юристів: Вершити правосуддя – це молитва й посвята Богові. Vatican News. 29 листопада 2019. URL: https://www.vaticannews.va/uk/pope/news/2019-11/papa-yurystam-vershyty-pravosudya-ce-molytva-j-posvyata-bogovi.html
18. Монтенеґро, Ф., кард. Розаріо Ліватіно: суддя, який ішов на роботу з Карним кодексом і Євангелієм, 2021. https://credo.pro/2021/05/292410
19. Biography of Associate Justice Ruth Bader Ginsburg. Supreme Court of the United States, 2020. https://www.supremecourt.gov/about/biographyginsburg.aspx
20. Hollerith, R. M. Very Rev. Statement on the Death of Justice Ruth Bader Ginsburg, 2020. https://cathedral.org/press-room/statement-on-the-death-of-justice-ruth-bader-ginsburg/
21. Interior Features. Washington National Cathedral, 2021. https://cathedral.org/architecture/special-features/#interior-features

IMAGE OF A JUDGE IN A LEGAL CULTURE

Oleksiy Kravchuk
High Anti Corruption Court, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute,
Peremohy av., 41, 03057, Kyiv, Ukraine

Ivan Ostashchuk
Boris Grinchenko Kyiv University
Tymoshenka str., 13-B, 04212, Kyiv, Ukraine

The image of a judge in a legal culture is considered in the article. Characteristics of the judge as a judicial symbol, designed, with the help of other judicial symbols, to distinguish the judge as a person from the judge as a function, are made.

The image of the judge is one of the most important in the legal culture, based on the principles of fair justice and the rule of law. In the civil society, judges must be a special social force that determines the inviolability of the principles of equality before the law and independence of the judiciary. Such examples may be found in the mythical stories of ancient civilizations. In Greek mythology, there were

images of fair judges called Rhadamanthys, Minos and Aeacus, who served as judges in the afterworld due to their enduring authority in mortal life: thus, the ancient Greeks sought to convey the divine sanctioning of observance of a fair trial in the myths, as a syncretic idea of the world.

Today, presence of judges in public space with a clear articulation of the principles of the rule of law is necessary in a democratic society. The prominent examples are: U.S. Supreme Court Judge Ruth Ginsburg, whose professional activity has not only become a role model for many lawyers, but has also entered mass culture through cinema and the media as an image of a human rights activist; Italian Judge Rosario Livatino, who fell victim to the Mafia; the Catholic Church beatified him for his uncompromising service to the law and administration of justice, for making expressive emphasis on the connection between his religious beliefs and professional ethics of a judge, in particular in defending justice.

In order to demonstrate absence of prejudiced attitude of a judge, minimize the causes and conditions that will contribute to emergence and manifestation of prejudice, the judicial profession envisages that the duties of a judge include adherence to the strictest ethical rules of conduct among judicial lawyers. A judge must behave impeccably not only in the courtroom or court building, but also outside them, in particular in everyday life. Ethical rules apply to the wide range of the fields of life of a judge and his or her family, and their purpose is to promote visibility of justice, ensure that justice is seen to be done. In many cases, a judge must demand observance of certain ethical requirements from family members and court staff (court employees).

The obligation to adhere to strict ethical standards (targeted at elimination or minimization of the causes and conditions that may lead to prejudiced attitude of the judge) creates an appropriate image of the judge, which is a kind of symbol of excellence, designed, with the help of other judicial symbols, to distinguish a judge as a person from a judge as a function. This image of a judge, by ensuring the proper functioning of the administration of justice, symbolizes impartiality of the tribunal and its fairness. Justice has no favourites, friends or opponents, no personal needs. After all, justice is a public and social function. Judicial symbols are designed to distinguish between a judge as a person and a judge as a function.

Key words: image of a judge, legal culture, judicial ethics, Ruth Ginsburg, Rosario Livatino.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 86–93
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 86–93

УДК 122/129::304
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.10

СПЕЦИФІЧНІ РИСИ КРЕАТИВНОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ

Тетяна Крижановська
Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, Україна

В статті підкреслюється, що творчі здібності та навички креативності в сучасному світі стають одними із самих затребуваних. З огляду на це, існує практична потреба у всебічному розгляді феномена креативності, надання, обговорення його різних концепцій та методологічних підходів. Представляється філософський аналіз креативності як соціальної практики, що не наполягає на самоствердженні, а, скоріше є спонтанністю людських спілкувань і дій з метою створення вільного життєвого простору, для народження ідей. Розкривається горизонтальний смисл відповідальності, коли людина несе «відповідальність за іншого» в широкому сенсі цього слова, висуває певні вимоги до дій особистості, в тому числі і спонтанних. Вислювлюється думка про існування «відповідальної спонтанності» як певного інтерсуб'єктивного механізму регуляції людських відносин, що розміщує спонтанність в царині моральності. Розрізняються поняття креативності і творчості, акцентується, що креативність має скоріше конструктивістський, інструментальний характер, вимагає широкого спектру знань, навичок і певних доказів того, що їх можна до певної міри навчитися, тоді як творчість вбирає в себе певний піднесений сакральний смисл, такий, що не можна пояснити логічним шляхом, а прийняти як даність. Виділяються декілька основних специфічних рис креативності, такі як новизна, цілепокладання, результативність, цінність. Такі риси як новизна та цінність притаманні і творчості, що поєднує креативність і творчість як схожі типи практики, натомість цілепокладання і результативність відрізняють креативність від творчості. Креативність є соціальною практикою, яка, одночасно і народжується в інтерсуб'єктивному просторі і підживлює його, причому новизна, цілепокладання і результативність мають постійно звірятись з ціннісно-моральним інтерсуб'єктивним простором. Соціальна практика в сучасній Україні, на нашу думку, має тенденцію до змін, і креативність має посісти гідне місце в широкому спектрі галузей нашої країни. Творчість і креативність мають перейти з персонального та самодіяльного рівня свого розвитку та застосування до соціального та професійного вираження, які, на наш погляд, мають глибокі культурні коріння в нашому народі.

Ключові слова: креативність, творчість, соціальна практика, креативний інтесуб'єктивний простір, відповідальна спонтанність.

Вступ. Проблема креативності торкається дуже багатьох сторін соціального життя – виховання, освіти, техніки, науки, економіки, моди, мистецтва й інших, в яких творчий підхід становить наріжний камінь їх становлення і розвитку. В сучасному світі творчі здібності та навички креативності стають одними із самих затребуваних на ринку праці. «Креативну компетентність необхідно віднести до ключових компетентностей, так як вона є складовою будь-якої професійної діяльності, пов'язана з успіхом особистості в надзвичайно мінливому світі» [1, с. 46]. Навіть стиль життя сучасної людини стає креативним. Дослідники зазначають, що «політика заохочення та захисту креативності буде вирішальною детермінантою успіху в XXI столітті» [2], що може привести до переосмислення навіть способів урядування, планування міст, надання освіти, взаємодії громадян тощо. З огляду на це, існує практична потреба у всебічному розгляді феномена креативності, надання, обговорення його різних концепцій та методологічних підходів. Адже будь-яка

© Т. Крижановська, 2023

соціальна практика і прагматика має спиратись на певні уявлення щодо того, куди маємо рухатись і поступове напрацювання найбільш прийнятних та працюючих науково-теоретичних та практичних конструктів щодо цієї проблематики.

Тема креативності та творчості має полідисциплінарний характер. В українській науковій літературі питання творчості та креативності здебільшого розглядаються в психології як «відносно автономна, самостійна здібність» [3, с. 9] внутрішнього світу людини; в педагогіці, де корелюються з «процесами становлення та розвитку особистості, динаміки її самосвідомості, переконань, ціннісних орієнтирів, світогляду, мотивів» [4]; в культурології, коли «Будь-які зміни в культурній сфері виникають лише завдяки творчій активності особистості» [5, с. 139]; в менеджменті «Креативність виражається в можливості продукування на основі отриманих знань і накопиченого досвіду нових думок і методів, які оптимізують реальний процес, створюють новий або удосконалюють відомий продукт» [6, с. 1013]. У філософії теми творчості торкались ще античні філософи. Так, Платон вустами Діотими говорить, що творчість є причиною, завдяки який «відбувається перехід із небуття у буття» [7]. Таким чином тема творчості в античній філософії отримала онтологічний зміст. Але ми не маємо наміру вдаватися в історико-філософський огляд теми творчості та креативності, а натомість розглянемо її з позицій соціальної філософії та виділимо специфічні особливості креативності, що, гадаємо, принесе нові конотації, розкриє додаткові можливості для її розуміння.

Предметом дослідження є креативність в її соціально-практичному сенсі.

Метою дослідження постає розгляд креативності в якості соціальної практики та виділення специфічних рис креативності.

В якості **методів** дослідження в даній роботі використовуємо інтерсуб'єктивний підхід, елементи семантичного аналізу, компаративний підхід.

Матеріалами для дослідження обрано праці сучасних українських та англомовних авторів, які розглядали проблему креативності.

В якості **наукової гіпотези** висловлюємо думку, що креативність можна представити у якості певного виду соціальної практики, що має декілька характерних рис, які відрізняють її від інших схожих соціальних практик.

Логіка побудови роботи рухається від осмислення креативності як соціальної практики до представлення нашого бачення особливостей креативності на відміну від інших схожих практик і виводить на формулювання положень, які, гадаємо, можуть вважатися специфічними рисами креативності.

Креативність як соціальна практика. Насамперед, визначимось зі змістом, який ми вкладаємо в поняття *соціальної практики*. Сучасне розуміння соціальної практики відходить від суто владних, силових, матеріальних, економічних сенсів цього феномену, які вкладали в нього прибічники та послідовники марксистської теорії. Соціальний антагонізм та інструменталізм в сьогоднішньому житті змінюються на відповідальність, яка носить онтологічний (як індивідуальна відповідь буттю), екзистенційний (як усвідомлення своєї життєвої активності) та моральний (як взяття на себе певних моральних зобов'язань) зміст. В той же час, в сучасному світі поступово складається прагнення до такої соціальної практики, яка не наполягає на самоствердженні, а, скоріше є спонтанністю людських спілкувань і дій з метою створення вільного життєвого простору, для народження ідей.

Тут треба звернутись до прояснення співвідношення таких феноменів як відповідальність і спонтанність. На перший погляд, між ними існує несумісність, навіть протиріччя: як можна бути відповідальним, коли дієш спонтанно? Але це протиріччя знаходиться в річищі тих теорій, згідно з якими відповідальність носить сенс «відповідальності перед»,

тобто, певних зовнішніх обмежень і контролю, що може переходити у систему внутрішньої регуляції дій, усвідомлене та неусвідомлене підкорення людини явно та неявно насильницьким або маніпулятивним діям інших. Але відповідальність є, перш за все, відповіддю людини на дарунок буття, на можливість відчувати себе вільною. Такий горизонтальний смисл відповідальності, коли людина несе «відповідальність за іншого» в широкому сенсі цього слова, висуває певні вимоги до дій особистості, в тому числі і спонтанних. В цьому сенсі можна казати про існування «відповідальної спонтанності» як певного інтерсуб'єктивного механізму регуляції людських відносин, що розміщує спонтанність в царині моральності.

Тобто, дослідження практики з соціально-філософської точки зору – це, перш за все, намагання наблизитись до механізмів утворення смислів, того, що стосується внутрішнього світу людей, контексту їх різноманітних дій та взаємодій, а в кінцевому рахунку – їх мрій та бажань, як індивідуальних, так і колективних.

Поняття *креативності* має вузький і широкий смисл. У вузькому сенсі креативність стосується діяльності в певних конкретних галузях – всіх видах мистецтва, моди, дизайну, рекламної діяльності тощо. Також набули розповсюдження такі вирази як креативна кухня (маються на увазі нові ідеї та інновації в гастрономічній сфері), креативний бізнес (нові ідеї та їх втілення в бізнес-маркетингу, бізнес-менеджменті) і такі інші. «Двадцять років потому концепція «креативних індустрій» та їхня важливість визнається майже кожним урядом у світі і починає поступатися місцем набагато більш інклюзивній ідеї ширшої «креативної економіки» [2]. Широке розуміння креативності має на увазі становлення нової культури, коли креативність «співвідноситься з будь-яким процесом і вказує на міру виявлення якості новизни» [4], розуміється універсально, все більше стає невід'ємним принципом соціальної практики. Зараз є країни, які оголосили повсюдний розвиток креативності своїм пріоритетним завданням. Наприклад, «сила креативності ставиться у центр культури, економіки та системи освіти Великобританії» [8]. Креативність стає не тільки індивідуальною, але й соціальною цінністю, яка відстоюється та прищеплюється з дитинства, стає одним з центральних ланцюжків соціального життя.

Соціальна практика в Україні, на нашу думку, також має тенденцію до змін, і креативність має посісти гідне місце в широкому спектрі галузей нашої країни. Творчість і креативність мають перейти з персонального та самодіяльного рівня свого розвитку та застосування до соціального та професійного вираження, які, на наш погляд, мають глибокі культурні коріння в нашому народі.

Визначимось щодо смислу, який ми вкладаємо в поняття «креативність» та відмінність його від інших схожих понять. Слово «креативність» увійшло до української мови з англійської як аналог словосполучень «творчі здібності», але, вважаємо, несе в собі особливе, відмінне від українського перекладу змістовне наповнення. Креативність (англ. Creativity) походить від слова «create», яке є багатозначним, і смисли, які вкладаються в нього можна означити як «творити», «створювати», «будувати», «продукувати», «формувати», «бути причиною чогось», «щось викликати», «надавати чомусь старт», зробити так, «щоб щось відбулося чи існувало» [9]. Креативність в Кембріджському словнику тлумачиться як «здатність створювати нові ідеї або речі, використовуючи навички та уяву» [там само]. Як розуміємо, «творчі здібності» і «здатність до творчості» – це різні речі. Поняття «здібність» стосується певної внутрішньої вродженої характеристики людини, її хисту і стоїть в смисловому рядку поряд з талановитістю і геніальністю, тобто те, що надано людині від природи. Поняття «здатність» має скоріше сенс набутої протягом певного життєвого досвіду навички і розуміється як майстерність, компетенція, наявність

експертних знань, ефективна діяльність. Тож, незважаючи на те, що часто-густо поняття «креативність» і «творчість» використовують як ідентичні, гадаємо, що вони мають дещо різне смислове наповнення. Слушною є думка Т. Лютого, який вважає, що «Креативність – це творення нового з наявного матеріалу. Творчість – це як creatio ex nihilo – «творення з нічого» [10]. Креативність має скоріше конструктивістський, інструментальний характер, вимагає широкого спектру знань, навичок і певних доказів того, що їх можна до певної міри навчитися [11, с. 1042], тоді як творчість вбирає в себе певний піднесений сакральний смисл, такий, що не можна пояснити логічним шляхом, а прийняти як даність.

У буденному житті креативність часто плутають з кмітливістю, але ці два феномени відрізняються одне від одного. Слово «кмітливість» знаходиться в одному смисловому рядку з такими словами як «тямущий», «здогадливий», «промітний», «дотепний», «спостережливий» і означає властивість швидко знаходити вихід із складних ситуацій, нагальне, але часто тимчасове вирішення проблеми, коли швидкість знаходження рішення не враховує його можливі наслідки.

Тож, креативність як соціальна практика розуміється нами в якості потенційної можливості або набутих вмінь і навичок людини для створення нового, що розкриваються в інтерсуб'єктивному просторі, основними принципами якого постають моральність та цінування іншого.

Специфічні риси креативності. Однією з основних вимог до креативності є спроможність висування нових ідей. «Феномен креативності визначається як здатність особистості до варіативності, гнучкості, інноваційності мисленнєвої діяльності, що передує процесу творчої дії» [12, с. 35]. Креативність ґрунтується оригінальністю мислення, «свіжістю» погляду на той чи інший феномен, розширенням звичних меж думки з певної проблематики, висуванням альтернативних, навіть неприпустимих з точки зору минулого досвіду ідей та пропозицій. Можна сказати, що в цьому процесі запускається механізм того самого філософського подиву, про який говорили ще Платон і Аристотель, і в якому переплітаються як ірраціональна, так і раціональна складова. Ірраціональність проявляється у вигляді певного емоційного відгуку на стан вирішення тієї чи іншої проблеми та виникнення спонтанного бажання «зробити це по-іншому», нетрадиційним шляхом завдяки умінню побачити незвичне, несподіване, навіть, на перший погляд, дивне. Раціональність стосується допитливості та критичного перегляду існуючих рішень. Крім того, можна говорити про внутрішньо особистісні та інтерсуб'єктивні джерела виникнення нових ідей. Людина за своєю суттю є творчою істотою, але прояв та розвиток цих потенційних можливостей відбувається в певному соціальному просторі, який характеризується свободою, рівними конкурентними можливостями, цінуванням нових нетрадиційних рішень в різних сферах життя та шануванням іншого в широкому сенсі цього слова. Якщо творчість стосується певних внутрішніх задатків особистості, то креативність як здатність більше розвивається у спілкуванні та взаємодії в інтерсуб'єктивному просторі. Тож, *новизна* є однією зі специфічних рис креативності, але, в той же час і тим, що поєднує креативність і творчість.

Якщо феномен творчості має, скоріше, спонтанний характер і далеко не завжди творець ставить перед собою певну мету на створення того чи іншого творчого продукту, то креативність є процесом цілеспрямованим, який має на увазі досягнення певного результату. Тобто, поняття «креативність» включає в себе результат, натомість поняття «творчі здібності» носить потенціальний характер, творчість фокусується на творчому процесі незалежно від результату. Тобто *цілепокладання* та *результативність* можна назвати специфічними рисами креативності, які відрізняють її від творчості. Креативне цілепокладання відрізняється від інших тим, що має гнучкий характер, і в процесі свого досягнення

мета може коригуватись і пов'язуватись із самим шляхом її досягнення. Цей шлях, гадаємо, не може носити лінійний характер із чітким дотриманням виконання покрокових завдань, а, скоріше має вигляд багато спрямованих розгалужень з різними варіантами спроби вирішення цих завдань і знаходження найбільш результативного шляху досягнення мети.

Креативність як соціальна практика, що відбувається в інтерсуб'єктивному просторі, в тому числі, і в соціальному просторі, носить ще й аксіологічне навантаження. «Створення цінного, корисного нового продукту, послуги, ідеї, процедури або процесу індивідами, які працюють разом у складній соціальній системі» [Цит за: 13, P. 1926] є граничною метою, до якої спрямовується будь-який креативний процес. Сам феномен креативності, його проявлення в соціальній практиці в сучасному світі стає все більшою цінністю. Про це ми говорили на початку нашого дослідження. Але й мета і результат даної конкретної креативної дії мають бути цінними, причому як в соціальному, так і в індивідуально-особистісному сенсі. Тож, вважаємо, що *цінність* також є специфічною рисою креативності.

Тож, підсумуємо. В цій статті було зроблено філософський аналіз креативності як соціальної практики та представлено декілька основних специфічних рис, що її (креативність) характеризують. Можна зробити висновок, що креативність має декілька основних специфічних рис, таких як новизна, цілепокладання, результативність, цінність. Такі риси як новизна та цінність притаманні і творчості, що поєднує креативність і творчість як схожі типи практики, натомість цілепокладання і результативність відрізняють креативність від творчості.

Дотримуємось позиції, що креативність є соціальною практикою, яка, одночасно і народжується в інтерсуб'єктивному просторі і підживлює його, причому новизна, цілепокладання і результативність мають постійно звірятись з ціннісно-моральним інтерсуб'єктивним світом. Відповідальна спонтанність є феноменом, що регулює креативну соціальну практику в сенсі цінування іншого.

Гадаємо, що представлений погляд на креативність має перспективи подальших досліджень, і з огляду на зростаючу увагу до теми креативності в світі, і, зокрема, в Україні може відкрити додаткові можливості як в осмисленні креативності, так і в креативній практиці.

Список використаної літератури

1. Рибка Н. Творчість, креативність та філософські теорії гумору. *Докса.* 2016. Вип. 1 (25). С. 44–52. URL: http://doksa.onu.edu.ua/issue/view/8749 (Дата звернення 05.01. 2023)
2. Newbigin, John. What is the creative economy? / British Council. Creative Economy. URL: https://creativeconomy.britishcouncil.org/guide/what-creative-economy/ (Дата звернення 05.01. 2023)
3. Антонова О.Є. До проблеми визначення сутності поняття креативності: проблеми та пошуки. Нові технології навчання : наук.-метод, зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. Київ-Вінниця, 2012. Вип. 71. С. 8–15.
4. Дяченко М. Д. Творчість і креативність як педагогічні категорії: історичний аспект. *Науковий огляд.* 2016. № 5 (26). URL: https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/859 (Дата звернення 08.01. 2023)
5. Морщакова О. Єдність культури та особистості: феномен творчості. Система сучасних методологій : хрестоматія. Том 1. Культура. Методологія. Наука. С. 138–147. URL:

http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/9455/1/m1-1.pdf (Дата звернення 08.01. 2023)
6. Ямненко Г. Креативність як умова підвищення конкурентоспроможності підприємства. *Traektoriâ Nauki.* 2021. Vol. 7. No 2. С. 1012–1018. URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/35715/857-2548-1-PB.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Дата звернення 08.01. 2023)
7. Платон. Бенкет. Переклад з давньогрецької Уляни Головач. URL: https://booksonline.com.ua/view.php?book=174485&page=14 (Дата звернення 08.01. 2023)
8. We are Creative UK / The independent network for the UK's Creative Industries. URL: https://www.wearecreative.uk/about/ (Дата звернення 09.01. 2023)
9. Create / Cambridge English Dictionary: Meanings & Definitions. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-russian/create (Дата звернення 09.01. 2023)
10. Філософія – це дисципліна розуму. Бесіда з Тарасом Лютим про філософію творчості та творення культури. Питання ставив Олексій Фурман. 11 Березня, 2021. URL: https://creativity.ua/marketing-and-advertising/filosofiia-tse-dystsyplina-rozumu-taras-liutyi-pro-filosofiiu-tvorchosti-ta-tvorennia-kultury/ (Дата звернення 09.01. 2023)
11. Gaut, Berys. The Philosophy of Creativity. *Philosophy Compass.* 2010. № 5/12. P. 1034–1046. DOI 10.1111/j.1747-9991.2010.00351.x (Дата звернення 09.01. 2023)
12. Ткаченко Л. Креативність і творчість: сучасний контент. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи.* 2014. Вип. 1. С. 138–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ped_in_2014_1_23 (Дата звернення 10.01. 2023)
13. Matsumae, A. and Nagai, Y. The Function of Co-Creation in Dynamic Mechanism of Intersubjectivity Formation Among Individuals / Proceedings of the15th International Design Conference – Design 2018. P. 1925–1936. URL: https://doi.org/10.21278/idc.2018.0141 (Дата звернення 10.01. 2023)

SPECIFIC FEATURES OF CREATIVITY AS A SOCIAL PRACTICE

Tetiana Kryzhanovska
International Humanitarian University
Fontanskaya road, 33, 65009, Odesa, Ukraine

The article emphasizes the demand for creative abilities and creativity skills in the modern world. This means that there is a practical need for a comprehensive consideration of the phenomenon of creativity, provision, discussion of its various concepts and methodological approaches. The author presents a philosophical analysis of creativity as a social practice. Moreover, social practice is understood as such relations and actions that do not insist on self-affirmation of the subject. They are understood as the spontaneity of human communication and actions with the aim of creating a free living space for the birth of ideas. The work reveals the horizontal meaning of responsibility. It is emphasized that a person bears "responsibility for another" in the broadest sense of the word, which imposes certain requirements on individual actions, including spontaneous ones. The opinion is expressed about the existence of "responsible spontaneity" as an intersubjective mechanism of regulation of human relations, which places spontaneity in the realm of morality. There are different concepts of creative skills and creative abilities. The author believes that the concept of "creative skills" has a constructivist, instrumental nature, requires a wide range of knowledge and certain evidence that they can be learned. The concept of "creative abilities" has a certain exalted sacred meaning, which cannot be explained logically, but accepted as a given. The author singles out the following main specific features of creativity: novelty, goal setting, effectiveness, value. Novelty and value are inherent in creativity both in the sense of creative abilities and in the sense of creative skills.

And this makes these types of social practices similar. Instead, goal setting and effectiveness are inherent in creative skills, but do not always characterize creativity as abilities. This distinguishes these types of social practice. Creativity as a skill is a social practice that is both born in the intersubjective space and nourishes it. The author believes that novelty, goal-setting and effectiveness should be constantly checked with the value-moral intersubjective space. In our opinion, social practice in modern Ukraine has a tendency to change, and creativity should occupy a worthy place in a wide range of industries in our country. Creativity should move from the personal and amateur level of application in practice to the level of social and professional skills, which, in our opinion, have deep cultural roots in the Ukrainian people.

Key words: creative skills, creative abilities, social practice, creative intersubjective space, responsible spontaneity.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 93–99
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 93–99

УДК 111.11:111.32:27-587.6 (043.3)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.11

ХАРИЗМА І КРАСА В БУТТІ ЛЮДИНИ: АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ

Вселена Крилова (Вселена Світла)
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
навчально-науковий інститут філософії та соціальної політики
кафедра богослов'я та релігієзнавства
вул. Пирогова, 9, 01601, м. Київ, Україна

У даній статті пропонується системний аналіз феноменів харизми і краси людини та аспектів їх взаємодії в буденному, граничному і метаграничному екзистенціальних вимірах людського буття. Відзначається, що з одного боку, ці феномени об'єднує те, що вони є могутніми факторами впливу в сучасному світі. З іншого боку, вони можуть проявляти себе як окремо, так і у взаємодії, в залежності від виміру буття, у якому перебуває людина, наскільки вона розвиває свою особистість та якими є її життєві прагнення.

Феномен харизми у взаємодії із феноменом краси аналізуються в контексті вчення метаантропології Н. Хамітова, підходу соціальної метаантропології С. Крилової та авторського проекту метаантропології харизми. Засновуючись на ідеї про те, що у буденному бутті виникає краса цільності й екзистенціально-тілесна харизма, автором відзначається, що ці феномени неодмінно доповнюють один одного і реалізуються людиною у єдності. Цільність людини замінює справжню красу і виступає основою екзистенціально-тілесної харизми. У граничному бутті реалізуються краса-цілеспрямованість й екзистенціально-особистісна харизма. Відзначається, що харизма у цьому бутті не залежить від зовнішньої краси, вона пов'язана із внутрішньою. Доводиться положення про те, що краса-цілеспрямованість може існувати автономно від екзистенціально-особистісної харизми, а може стати її основою.

Робиться висновок, що саме у метаграничному бутті людини, у вимірі якого реалізуються краса-цілісність та екзистенціально-комунікативна харизма людини, виникає можливість плідної взаємодії цих феноменів. Як харизма, так і краса у цьому вимірі буття людини позбавляються безособовості, маніпулятивності й розкриваються у процесі гуманістичної діяльності та творчої комунікації з Іншими. Дійсність краси і харизми розкривається через їх цілісність як окремих феноменів, так і цілісність як єдність, у якій вони є взаємопов'язаними та рівноцінно доповнюють одна одну.

Ключові слова: екзистенціально-тілесна харизма, екзистенціально-особистісна харизма, екзистенціально-комунікативна харизма, краса світогляду, краса вчинків, краса стосунків, цільність, цілеспрямованість, цілісність, буденне буття людини, граничне буття людини, метаграничне буття людини, мета антропологія.

Дослідження феномену харизми у його взаємодії із феноменом краси є актуальним через надмірний запит на естетику людської зовнішності та культ успіху, продиктовані масовою культурою. Модератори соціальних мереж й куратори масової культури диктують певний образ сучасної людини та її життя, створюючи красиві картинки з «ідеальними» особистостями й співпрацюючи із харизматичними блогерами або «лідерами думки» задля піару їхного бізнесу. Як харизма, так і краса виступають могутніми засобами впливу на шляху досягнення високого рівня життя й набуття людиною так званої «нової версії себе».

Відмовляючись від відповідальності за власний особистісний розвиток, людина часто стає споживачем готових цінностей, що диктує масова культура, нівелюючи будь-яку

© В. Крилова (Вселена Світла), 2023

можливість проявити свою унікальність. Нав'язані засобами ЗМІ ідеали зовнішності, догляд за тілом, відповідність модним тенденціям життя витісняють цінність внутрішньої краси й пробудження особистісної харизми людини.

З одного боку, людина все більше підміняє особистісну харизму красою зовнішності, маніпулюючи тілесною привабливістю. З іншого боку, наявною виступає гіпертрофія харизми, що перетворює її на технологію, позбавленою щирості, такою, що імітує як харизму, так і красу. Можна сказати, що під впливом масової культури сучасності відбувається «естетизація» харизми людини засобами соціальних та інших медіа. Така «естетизація» означає акцент на поверхневих проявах харизми і краси, що дозволяють людині досягти моментальних результатів, проте нівелюють її унікальні особистісні прояви. Поглиблення таких тенденцій зумовлює потребу системного аналізу феномену харизми у співставленні її з феноменом краси, а також осмислення аспектів їх взаємодії у бутті людини і в його екзистенціальних вимірах.

В даній статті використовується методологія метаантропології Назіпа Хамітова, в якій філософ аналізує буденний, граничний і метаграничний екзистенціальні виміри буття людини. Плідним став підхід соціальної метаантропології Світлани Крилової, згідно з яким краса людини виступає синтезою краси її світогляду, вчинків та відносин. Дослідниця аналізує феномен краси через категорії цільності, цілеспрямованості та цілісності.

Ще у античній міфології уособленням харизми вважалися «Харити» – давньогрецькі богині, які відрізнялися своєю виключною красою, грацією та чарівністю.

Харизму як вроджену лідерську якість та, водночас, життєве надбання, а з нею і феномен краси аналізують Сократ, Платон, Ксенофонт, Аристотель.

Системного осмислення феномен харизми отримав у дослідженнях М. Вебера, який аналізував форми державного панування. Осягнення харизми та її соціальних проявів зустрічається у роботах таких дослідників як Д. Еммет, Р. Зом, Е. Трельч.

Тлумачення феномену харизми у контексті аналізу аспектів політичного лідерства пропонують такі дослідники як Й. Бенсман, Ж. Блондель М. Гайвант, Р. Глассман, Д. Дандекар, Р. Лінг, А. Уілнер, К. Фрідріх, А. Швейцер.

Осягнення харизматичного керівництва й харизми як основи комунікативної впливовості лідера представлені у дослідженнях М. Б. Артура, Б. Басса, Дж. Бернса, Р. Канунго, Дж. Конгера, Р. Хауса, Б. Шаміра. Дослідження феноменів харизматичного впливу й харизматичної комунікації пропонують Е. Д. Дабрін, Р. Даліо, В. ван Едвардс, Н. Б. Енкельман, О. Ф. Кабейн, П. Кінг, Дж. Н. Ландрам, Ч. Хуперт. Практичні інструменти набуття «ефекту харизми» розробив Е. Лей.

Український філософ С. Пазиніч усвідомлює харизму особистості у контексті дослідження лідерства та героїзму в бутті людини. Професор Н. Хамітов аналізує харизму як якість Генія, Героя та Святого. Акторську харизму та аспекти її виховання досліджує Р. Біль. Академічну харизму, яка виражається через опублікований науковий текст з оригінальними ідеями автора аналізує В. Кларк.

Осмислення феномену краси зустрічаються у роботах таких дослідників як М. Фічіно, Д. Юм, О. Вейнінгер, Е. Фромм, О. Лоуен, М. Шелер, М. Фуко.

Ф. Ніцше усвідомлює людське існування через призму краси та потворності естетичного. Феномени краси та цілісності людини у контексті осмислення її екзистенціальної неповторності аналізуються у роботах таких дослідників як М. Гайдеггер, М. Мерло-Понті, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс. Соціокультурні аспекти краси аналізували Г. Маркузе, М. Мерло-Понті, Е. Тоффлера. Краса у мистецтві досліджується у роботах Д. Даттона.

Сутність краси в контексті аналізу естетичності дизайну осмислюють С. Загмайстер та Д. Уолш.

Феномен краси у християнській традиції досліджує Д. Б. Хард. Красу як головну естетичну цінність українського національного світогляду осмислює О. Невмержицька. Аспекти людської тілесності аналізують українські дослідники А. Возний, О. Гомілко, І. Ігнатенко, В. Калуга, І. Кобзєва, В. Косяк, М. Плющева, С. Пролеєв, Л. Сидоренко, В. Слюсар, О. Шабаліна.

Почнемо наше дослідження із визначень феноменів харизми і краси людини.

С. Крилова відзначає, що краса людини – це «вища гармонія внутрішнього та зовнішнього, духовного та душевного начал у людині та світі людини» [7, с. 56].

Халіль Джебран дає своє визначення краси, натякаючи на її духовне начало. «Краса є Вічність, що дивиться у дзеркало. Але Вічність – це є ви, і дзеркало – це є ви»[11, с. 64], – розмірковує автор.

Харизма, на думку М. Вебера, це – якість людини, що характеризує її як обдаровану «виключними, нікому більше не доступними силами і здібностями», що робить цю людину «досконалістю, а отже вождем» [12, с. 279]. Неодмінним «харизматичним» елементом вождя, на думку дослідника, виступає «праця з вірою та особистою самовіддачею» [13, с. 8].

Н. Б. Енкельман під харизмою розуміє «мистецтво причаровувати оточуючих» [10, с. 7].

У цьому дослідженні харизма визначається як такий екзистенціальний шарм людини, що актуалізує Інших на позитивні життєві й особистісні трансформації.

Відштовхуючись від даних визначень, варто задати питання, чи завжди краса є передумовою харизми, а харизма – результатом краси? Вони є тісно пов'язаними. З одного боку, ці феномени об'єднує те, що вони є могутніми факторами соціального впливу. З іншого боку, вони можуть проявляти себе як окремо, так і у взаємодії, в залежності від виміру буття, у якому перебуває людина, наскільки вона розвиває свою особистість та якими є її життєві прагнення. У цьому контексті виникає потреба системного аналізу феноменів харизми і краси та аспектів їх взаємодії в буденному, граничному і метаграничному екзистенціальних вимірах людського буття.

На думку Н. Хамітова, буденний вимір буття реалізує волю людини до самозбереження і продовження роду й характеризується некритичним, несамостійним, нетворчим світоглядом [6, с. 30]. С. Крилова аналізує красу людини буденного буття за допомогою поняття «*цільність*», що характеризується душевністю та вітальністю. За переконанням авторки, цільна людина є «заспокоєною і завершеною» [3, с. 65], а її краса проявляється лише «на рівні антропо-біологічних та соціальних характеристик…» [3, с. 477].

Застосовуючи ідею цільності, цілеспрямованості і цілісності С. Крилової до предмету даного дослідження, можна сказати, що цільність людини буденного буття актуалізує її *екзистенціально-тілесну харизму*. Така харизма виражає надзвичайну фізичну привабливість людини, яскравий зовнішній образ, енергійність й доволі емоційний стиль поведінки. Можна сказати, що екзистенціально-тілесна харизма людини виражає її «тілесне (фізичне) Я, котре містить переживання власного тіла як прояву індивідуальності...» [5, с. 12].

У буденному бутті краса-цільність використовується людиною як магніт, а екзистенціально-тілесна харизма виступає засобом утримання поряд із собою Інших. Краса людини виражається у життєрадісності, доглянутості, здоровому, сильному, естетично привабливому тілі, а харизматичність – у емоційності й енергійності, що заряджають людей навколо. Таку людину можна описати за допомогою метафори «Людина-свято», яка прагне до отримання «яскравих…переживань на поверхні свого буття» [3, с. 230].

Нарощування тілесного магнетизму, підкреслення зовнішніх ознак власної статі та сексуальності, гламурність у вбранні та поведінці виступають ефективними інструментами вираження цільності та екзистенціально-тілесної харизми людини буденності. Яскравий естетичний образ виражає і підсилює таку харизму, притягуючи увагу представників протилежної статі.

На рівні світогляду культивація *краси як цільності* та акцент на зовнішності повідомляє про цінність парних, сімейних стосунків для людини із екзистенціально-тілесною харизмою, натякаючи на її душевність та спроможність піклуватися про близьких, доглядати їх. Проте, на думку С. Крилової, у стосунках людини буденного буття краса-цільність чоловіка та жінки має «біологічне коріння, яке розростається на ґрунті соціальних стереотипів» [3, с. 73].

Розвиваючи ідею авторки, варто відзначити, що екзистенціально-тілесна харизма людини використовується нею задля досягнення популярності у колі значимих людей, а також звань, що дає їй рід, колектив, друзі або ж – вона сама. Це звання «гарної матері», «гарного батька», «надійного співробітника», «модниці», «красуні», «силача», «стиляги», «найкращого друга» та ін. Досягнувши цього звання, людина може «вимкнути» харизму, ставши нецікавою самій собі, а отже й Іншим.

Як відзначає В. Слюсар, орієнтуючись на соціум, а не на власні устремління, людина втрачає можливість «вибору сфер та механізмів реалізації своєї життєвої програми через належність до певної соціальної групи, раси, національності чи статі» [5, с. 10]. Укорінюючись у так званих родових та соціальних програмах, краса-цільність людини розквітає у колі близьких або колег, залишаючись незмінною, а може і згаснути, як тільки людина досягне мети або виправдає очікування оточуючих.

С. Крилова відзначає, що «зупинка…розвитку є втратою краси» [3, с. 124]. Статичність, притаманна красі-цільності розчинює її у часі. Теж саме відбувається і з харизмою. Якщо екзистенціально-тілесний харизматик не розвиває свою особистість, його харизма може набути рис нав'язливості, набридливості, вередливості й вимогливості.

Виходячи з цього, можна сказати, що у буденному бутті краса цільності й екзистенціально-тілесна харизма неодмінно доповнюють одна одну і реалізуються людиною у своїй єдності. Цільність людини замінює справжню красу і виступає основою екзистенціально-тілесної харизми.

Розгортання харизми і краси відбувається у граничному вимірі буття людини, який характеризується волею до влади, самопізнання та творчості [7, с. 18]. Під впливом особистісного світогляду, шо є самостійним, критичним і творчим [6, с. 196], виникає *екзистенціально-особистісна харизма людини*. Вона виражається у самодисципліні, інтелектуальності, активному підході людини до власного розвитку та життя. На рівні світогляду така харизма є результатом культивування успішності, особистісної виключності та надзвичайної впливовості. Екзистенціально-особистісний харизматик здатен створити власний неповторний образ і стиль й використовувати зовнішність та тілесність, маніпулюючи Іншими.

Варто відзначити, що екзистенціально-особистісна харизма не залежить від зовнішньої краси, вона пов'язана із внутрішньою. Наявними є випадки, коли зовнішньо непривабліва людина надзвичайно причаровує власними особистісними рисами та поведінкою. Внутрішня краса людини граничного буття виражається у *цілеспрямованості*, що є красою «динамізму та пасіонарності» [3, с. 124]. Згідно з ідеєю С. Крилової, краса цілеспрямованості «це, з одного боку…краса владної людини, суттєвими рисами якої є мужність і навіть зневага до небезпеки, влада над собою та обставинами життя, а з іншого, – це краса пристрасної активності творчої та пізнаючої людини» [3, с. 478].

Дійсно, саме наполегливість, неординарність і творчість відрізняють цілеспрямовану людину серед Інших. Тому краса-цілеспрямованість може існувати автономно від екзистенціально-особистісної харизми, а може стати її основою. У першому випадку мова йде про цілеспрямовану людину, яка більшою мірою належить самій собі у власній діяльності (наприклад – винахідник, творець, дослідник). У другому ж випадку, цілеспрямованість формує екзистенціально-особистісну харизму людини, як таку, що є результатом активної взаємодії із соціумом.

Езистенціально-особистісний харизматик викликає надзвичайну повагу, часто навіть захват власною внутрішньою силою, він вражає високим рівнем інтелекту, творчою занепокоєністю, що дають йому можливість отримати значні результати у діяльності, досягнути успіху в житті. Проте через них він часто стає егоцентричним та егоїстичним у взаємодії із Іншими. Так, наприклад, А. Гітлер дозволяв звертатися до себе не інакше як «мій фюрер».

Цілеспрямованість людини із екзистенціально-особистісною харизмою може набувати владності, тому, як було зазначено вище, така харизма стає інструментом маніпуляції Іншими. Вона перетворюється на технологію, що дозволяє людині не лише впливати та переконувати, а й підкорювати Інших своїй волі. Технологізація екзистенціально-особистісної харизми призводить до втрати щирості, тому така харизма стає неживою, штучною, авторитарною, породжуючи таких самих маніпуляторів.

Осмислюючи прояви цілеспрямованості людини у стосунках, С. Крилова відзначає, що з одного боку, вона «може перекреслювати красу своєю владною жорстокістю, з іншого боку, краса пізнаючої та творчої людини може бути відстороненою та бездушною, а отже – недостатньою та неповноцінною» [3, с. 75]. І справді, надмірне культивування власної особистості, егоцентричне звеличування себе, підкресленням власної винятковості, обраності, талановитості, робить людину закритою по відношенню до Інших, відчужуючи її від соціуму, а свідоме авторитарне домінування у відносинах рано чи пізно призводить до самотності.

Трансформація передбачуваності та маніпулятивності харизми і краси людини відбувається у метаграничному бутті, якому властива воля до любові, свободи й толерантності [7, с. 33]. Як відзначає Н. Хамітов, у цьому вимірі буття людина набуває філософського світогляду, що є цілісним, системним і творчим [6, с. 197].

Розвиваючи думку автора, можна сказати, що людина, цінностями якої є любов, свобода і толерантність, максимально реалізовує потенціал своєї харизми і краси. Вона реалізує не лише власну особистість в улюбленій справі, а й людяність у відносинах із оточуючими. Особистість, яка змогла проявити справжню любов до себе та Іншого і поєднати її з любов'ю до власної реалізації, звільняється від пут самотності, адже через цю любов вона внутрішньо відкривається світові та Іншому. Комплексний прояв любові людини дозволяє їй розкрити *екзистенціально-комунікативну харизму*. Така харизма є екзистенціальним шармом людини, який засновується на гуманістичному світогляді й світовідношенні та творчому розвитку особистості, а з ним – людяності. Екзистенціально-комунікативна харизма виражається у щирості та самовідданості, в служінні власній місії не заради слави або втіхи, а заради загального блага людства. Така харизма є результатом переживання повноти життя особистості, яка робить кроки назустріч іншим особистостям, створюючи «красу вчинків», що виражається у свободі, поєднаній з любов'ю [3, с. 489].

За цих умов відтворюється справжня краса людини, яку С. Крилова визначає як *цілісність*, що «відображає єдність умиротворення та поривання, споглядання та активності, уявлення та волі» [3, с. 65]. Розвиваючи думку С. Крилової, варто відзначити, що

саме цілісність дозволяє людині розкрити красу в повній мірі, адже без неї неможливе її гармонійне особистісне становлення, творчість та комунікація із Іншими. Цілісність об'єднує духовне, душевне й тілесне начала, формуючи екзистенціально-комунікативну харизму людини. Цілісність харизматика є результатом незламної віри в себе, Інших та свою місію. Саме віра насичує харизму людини силою духу, надає енергійної переконливості й здатності змінювати світ на краще.

Досліджуючи цілісну людину, С. Крилова виділяє таку її рису як щирість. Саме ця риса «дарує людині гармонію зі світом інших людей, об'єднує з ним, долаючи екзистенціальне та соціальне відчуження» [3, с. 489]. Неможливо не погодитись із думкою авторки, адже сміливість бути щирою розкриває дійсну красу людини у її внутрішніх та зовнішніх проявах. Щирість надає красі й харизмі людяного «сяяння», проникливості та натхненності, що справляють незабутнє враження на оточуючих. Тому, за умови щирості, як краса-цілісність, так і екзистенціально-комунікативна харизма людини набувають свого актуального максимуму.

Можна зробити висновок, що саме у метаграничному бутті людини як харизма, так і краса позбавляються безособовості, маніпулятивності й розкриваються у процесі гуманістичної діяльності та творчої комунікації з Іншими. Дійсність краси і харизми розкривається через їх цілісність як окремих феноменів, так і цілісність як єдність, у якій вони є взаємопов'язаними та рівноцінно доповнюють одна одну. Це зумовлює можливість поглиблення подальших досліджень екзистенціальних проявів харизми і краси не лише у персональному бутті людини, а й у вимірі буття пари й соціальної групи.

Список використаної літератури

1. Гомілко О. Є. Метафізика тілесності. Дослідження, роздуми, екскурси. Київ : Наукова думка, 2001. 301 с. URL: https://www.twirpx.com/file/2009371/ (дата звернення 03.02.2023)
2. Крилова (Світла) В. О. Кіно і телебачення. Арт-терапія душі, зачарованої екраном. Вступ до екранної метаантропології. Київ : КНТ, 2020. 370 с.
3. Крилова С. А. Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної метаантропології і андрогін-аналізу: монографія. Видання 2-е, перероблене і доповнене. Київ : КНТ, 2019. 563 с.
4. Невмержицька О. М. Краса як головна естетична цінність українського національного світогляду в філософії першої половини XX ст. *Грані.* 2015. № 6. С. 51–54. URL: https://grani.org.ua
5. Слюсар В. М. Осмислення тілесності та предметності як соціально-культурного чинника самореалізації особистості. *Вісник Житомирського державного університету. Серія «Філософські науки».* 2008. Вип. 43. С. 10-14. URL: http://eprints.zu.edu.ua/2932/1/2_43.pdf (дата звернення 17.02.2023).
6. Хамітов Н. В., Крилова С. А. Людина і культура. Словник. Філософська антропологія. Філософія культури. Культурологія. Київ : КНТ, 2022. 295 с.
7. Хамітов Н. В., Крилова С. А. Філософський словник. Людина і світ. 2-е видання, виправлене і доповнене. Київ : КНТ, 2018. 394 с.
8. Buber M. I and Thou. Eastford : Martino Publishing, 2010. 32 p.
9. Cabane Olivia Fox. The Charisma Myth: How Anyone Can Master the Art and Science of Personal Magnetism. London : Portfolio, 2013. 272 p.

10. Nikolaus B. Enkelmann. Charisma Landsberg: Moderne Industrie, 2003. 226 p.
11. Gibran Khalil. The prophet. New York: Knopf, 1947. 107 p.
12. Weber M. Economy and Society : A New Translation. London : Harvard University Press. 520 p.
13. Weber M. Politics as a vocation. Melbourne : Hassell Street Press, 2021. 50 p.

CHARISMA AND BEAUTY IN A HUMAN BEING: ASPECTS OF INTERACTION

Vselena Krylova (Vselena Svitla)
Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov,
Faculty of History and Philosophy,
Department of Theology, Religious Studies and Cultural Studies
Pyrohova str., 9, 01601, Kyiv, Ukraine

This article offers a systematic analysis of charisma and beauty of a man phenomena and aspects of their interaction in the everyday, ultimate and transcendental existential dimensions of human being. It is noted, that on the one hand, these phenomena are united because of they are powerful factors of influence in modern world. On the other hand, they can manifest themselves both separately and in interaction, depending on the dimension of being in which a person is, how much it develops its personality and what its life aspirations are.

The phenomenon of charisma in interaction with the phenomenon of beauty are analyzed in the context of N. Khamitov metaanthropology doctrine, the approach of S. Krylova social metaanthropology and the author's project of metaanthropology of charisma. Based on the idea that the beauty of wholeness and existentially-corporeal charisma arise in everyday human being, the author notes that these phenomena necessarily complement each other and are realized by a person in unity. The wholeness of a person replaces genuine beauty and is the basis of existentially-corporeal charisma. Beauty-purposefulness and existentially-personal charisma are realized in ultimate human being. It is noted, that charisma in this dimension of human being does not depend on external beauty, it is connected with internal beauty. It comes to the conclusion, that the beauty of purposefulness can exist autonomously from existentially-personal charisma, and can become its basis.

It is concluded, that in ultimate human being, in the dimension of which the beauty-integrity and existentially-communicative charisma of a person are realized, the possibility of fruitful interaction of these phenomena arises. Both charisma and beauty in this dimension of human being are deprived of impersonality, manipulativeness and are revealed in the process of humanistic activity and creative communication with Others. The reality of beauty and charisma is revealed through their integrity as separate phenomena and integrity as a unity, in which they are interconnected and equally complement each other.

Key words: existentially-corporeal charisma, existentially-personal charisma, existentially-communicative charisma, beauty, wholeness, purposefulness, integrity, the beauty of worldview, the beauty of actions, the beauty of relationships, everyday dimension of human existence, ultimate dimension of human existence, transcendental dimension of human existence, metaanthropology.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 100–104
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 100–104

УДК 1(091).128
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.12

ПРОБЛЕМА СМЕРТІ ТА БЕЗСМЕРТЯ В «ТАК КАЗАВ ЗАРАТУСТРА» Ф. НІЦШЕ

Тамара Кушерець
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
факультет філології, історії та політико-юридичних наук,
кафедра політології, права та філософії
вул. Графська, 2, 16600, м. Ніжин, Чернігівська обл., Україна

Російсько-українська війна та підтримка російською православною церквою військової агресії рашистів проти мирної та незалежної України роблять як ніколи важливим та актуальним дослідження проблеми смерті та безсмертя в творчій спадщині Ф. Ніцше з метою пошуку ключових цінностей свободи та нових моральних орієнтирів для сучасного українського суспільства.

«Так казав Заратустра» – не просто геніальний, безсмертний шедевр Ф. Ніцше, а філософська праця, яка недостатньо проаналізована та досліджена в сучасній українській філософії. Мета статті – проаналізувати проблему смерті та безсмертя в «Так казав Заратустра» Ф. Ніцше.

Проблема смерті та безсмертя у філософських поглядах Ф. Ніцше не є первинним принципом розвитку роду людського, на відміну від волі до влади та прагнення до трансформації в надлюдину. Але все ж і феноменам смерті та безсмертя Ф. Ніцше надає уваги у своєму безсмертному творі «Так казав Заратустра».

На початку філософської праці «Так казав Заратустра» Ф. Ніцше говорить про смерть Бога. «Бог помер, а з ним померли й блюзніри. Тепер найжахливіший злочин – блюзнірити світ і шанувати утробу незбагненного глибше, ніж сенс світу». Але якщо Бог помер, то чи можливе безсмертя людства (хоча б символічне)? Так, воно можливе символічно через надлюдину, адже «надлюдина – це сенс світу».

Ідея смерті Бога – одна з головних проблем, яку піднімає у своєму творчому спадку Ф. Ніцше, який постулює вустами Заратустри атеїстичний світогляд: «Заприсягаюся честю, друже, – відповів Заратустра – немає нічого, про що ти кажеш, – ні чорта, ні пекла. Твоя душа помре скоріше, ніж тіло, – не бійся ж нічого!». Отже, реальне безсмертя людської душі як таке неможливе.

Автор приходить до висновку, що у своїй багатогранній філософській праці «Так казав Заратустра» Ф. Ніцше піднімає проблему смерті та безсмертя особистості. Безсмертя особистості можливе лише символічне у формі переходу до надлюдини. Ф. Ніцше притаманний матеріалістичний тип світогляду, який заперечує можливість вічного буття людської душі, яка на думку Ніцше, помирає разом з людським тілом.

Основною ідеєю Ф. Ніцше є теза про те, що «Бог помер», а отже людина повинна стати сама собі Богом та зробити перехід до надлюдини.

Ключові слова: смерть, безсмертя, Заратустра, надлюдина, Ніцше.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна та підтримка російською православною церквою військової агресії рашистів проти мирної та незалежної України, роблять як ніколи важливим та актуальним дослідження проблеми смерті та безсмертя в творчій спадщині Ф. Ніцше з метою пошуку ключових цінностей свободи та нових моральних орієнтирів для сучасного українського суспільства.

«Так казав Заратустра» – не просто геніальний, безсмертний шедевр Ф. Ніцше, а філософська праця, яка недостатньо проаналізована та досліджена в сучасній українській

© Т. Кушерець, 2023

філософії. Тому в даній статті ми ставимо за **мету** проаналізувати проблему смерті та безсмертя в «Так казав Заратустра» Ф. Ніцше.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Вікіпедією, Фрідріх Ніцше – це «німецький філософ, психолог і класичний філолог, представник ірраціоналізму» [1]. Один з найвизначніших його філософських творів – «Так казав Заратустра».

Український дослідник Н. Хамітов визначає Ф. Ніцше як генія філософії та говорить, що «в творчості філософського генія всесвітнє стає екзистенціальним, а екзистенціальне, душевно-інтимне, навпаки, набуває статусу всесвітнього. Напевно, саме в цьому таємниця геніальності філософів та їх текстів – і Платона, і Гегеля, і Кьєркегора, і Ніцше, і Бердяєва» [4, с. 194].

Дійсно, можна погодитися з автором. Для того, щоб зрозуміти геніальність того чи іншого генія, потрібно читати та досліджувати його філософські тексти.

Аналізуючи зміст філософії Ф. Ніцше, Н. Хамітов говорить, що «Фрідріх Ніцше (1844–1900 рр.) прийняв шопенгауерівський песимізм як вищу істину, проте запропонував шукати подолання страждального характеру людського існування не у відмові від волі до життя – не в смерті, а в переплавленні волі до життя на волю до влади.

Воля до влади, на думку Ніцше, є найглибшим принципом розвитку людського роду. Вона утверджує людське в людині, проте може породити і наступний еволюційний щабель – Надлюдину. Становище Надлюдини відносно людини таке саме, як становище людини відносно її тваринних пращурів» [5, с. 187].

Отже, проблема смерті та безсмертя у філософських поглядах Ф. Ніцше не є первинним принципом розвитку роду людського, на відміну від волі до влади та прагнення до трансформації в надлюдину. Але все ж і феноменам смерті та безсмертя Ф. Ніцше надає уваги у своєму безсмертному творі «Так казав Заратустра».

На початку філософської праці «Так казав Заратустра» Ф. Ніцше говорить про смерть Бога. «Бог помер, а з ним померли й блюзніри. Тепер найжахливіший злочин – блюзнірити світ і шанувати утробу незбагненного глибше, ніж сенс світу» [3, с. 8]. Але якщо Бог помер, то чи можливе безсмертя людства (хоча б символічне)? Так, воно можливе символічно через надлюдину, адже «надлюдина – це сенс світу» [3, с. 8].

Ідея смерті Бога – одна з головних проблем, яку піднімає у своєму творчому спадку Ф. Ніцше, який постулює вустами Заратустри атеїстичний світогляд: «Заприсягаюся честю, друже, – відповів Заратустра – немає нічого, про що ти кажеш, – ні чорта, ні пекла. Твоя душа помре скоріше, ніж тіло, – не бійся ж нічого!» [3, с. 14]. Отже, реальне безсмертя людської душі як таке неможливе.

Український дослідник Т. Лютий, розмірковуючи про те, чи був Ф. Ніцше атеїстом, зазначає: «На питання про те, чи був Ніцше атеїстом, складно відповісти однозначно. Цей нащадок протестантських священників не визнавав християнського Бога як незалежної трансцендентної сутності, схиляючись більше до античного уявлення про бога як символічне втілення ідеалу людини. Про це свідчить прихильність Ніцше до творчо-вольового шаленства грецького культу Діоніса, доповненого домірністю Аполлона; два божества складаються в повноту людської креативності. Однак, по суті, для філософа важливе не так саме існування чи неіснування Бога, як значення віри в нього для людини. На думку Ніцше, віра в потойбічне життя витісняє тілесні інстинкти, породжуючи хибне уявлення, що слабкий може стати могутнім не тут і тепер, а колись на небі, і ширить переконання, що дії будь-якого «я» санкціоновані Богом. Така теологічна легітимація проникає у сферу політики, моралі, мистецтва, науки, філософії. А тому ідея «смерті Бога» знаменує звільнення від психологічного примусу й відкриває перспективи самотворення» [2].

Отже, якщо «Бог помер», то його місце може зайняти надлюдина. За Ф.Ніцше, «людина, – це линва, напнута між звіром і надлюдиною, – линва над прірвою.

Небезпечно ступати на линву, небезпечно йти по ній, небезпечно озиратися, небезпечно від страху здригнутися й зупинитись.

Велич людини в тому, що вона міст, а не мета, і любити людину можна тільки за те, що вона – перехід і загибель.

Я люблю тих, котрі живуть не інакше, як приречені на загибель: адже вони ступають по линві.

Я люблю тих, хто вміє глибоко зневажати: адже вони вміють глибоко шанувати, вони – стріли, що линуть до іншого берега.

Я люблю не тих, хто насамперед шукає за зорями підстави загинути або стати жертвою, а тих, хто жертвує себе світові, щоб світ колись належав надлюдині.

Я люблю того, хто живе задля пізнання і хто прагне пізнавати, щоб колись постала надлюдина. Отже, того, хто прагне своєї загибелі» [3, с. 9–10].

Як же розуміє Ф. Ніцше, що таке смерть? На це питання змістовно відповідає Т. Лютий: «Що ж Ніцше має на увазі під смертю? Передовсім знецінення життя, вияв якого він вбачає в потягу до потойбіччя. За приклад можна взяти тих, кого Заратустра називає «проповідниками смерті». Нехтування земним життям на користь потойбічного може означати реалізацію волі до могутності того, хто використовує цей заклик, щоб отримати владу. По-друге, Ніцше нерідко послуговується метафорами штибу «мертві поняття» – тут смерть указує на слабкість. Щоправда, в іншому фрагменті філософ згадує «вільну смерть»: лише тоді, коли любов до повносилого життя переважає кволе існування, людина свідомо готова прийняти смерть («Мандрівник і його тінь», аф. 185). Отже, будь-хто гідний радісного життя, а не лихої смерті («Весела наука», аф. 278). Опинившись у ситуації «смерті Бога», кожен шукатиме позитивних способів лишатися вільним творцем цінностей. І навпаки, диктат моралі стає на перешкоді такому творенню, адже лякає людину» [2].

У «Так казав Заратустра» зображена сцена смерті канатохідця, який похитнувся на линві і впав з канату та розбився на смерть. До нього підійшов Заратустра та вирішив його віднести і поховати. «Моторошне людське існування, та ще й позбавлене глузду: блазень може стати людині недолею. Я хочу навчати людей сенсу буття. Той сенс – надлюдина – блискавка з темної хмари людства. Та я їм і досі далекий, і мій розум не промовляє до їхнього розуму. Для людей я й досі чи то навіжений, чи то труп. Темна ніч, темні шляхи в Заратустри. Ходімо, холодний і закляклий супутнику! Я понесу тебе туди, де поховаю своїми руками» [3, с. 14]. – говорить Заратустра.

Розмірковуючи «про збочених у потойбічність», Ф. Ніцше вустами Заратустри промовляє: «Ох, брати мої, Бог, якого я створив, був людським витвором і людським глупством, як і всі боги!

Людиною він був, до того ж злиденною частиною людини й мого Я: з мого власного попелу й жару постав цей привид. Воістину, не з того світу прийшов він до мене!» [3, с. 23].

Отже, за Ф. Ніцше, віра в Бога – це глупство, бо Бога створила людина, а «про тих, хто проповідує смерть», мислитель говорить, що «світ повниться тими, кому слід проповідувати смерть. Або «вічне життя» – мені байдуже, аби лиш вони відбули туди якнайшвидше!» [3, с. 36–37].

Ф. Ніцше прославляє «вільну смерть» та повчає, щоб люди «помирали своєчасно». «Чимало вмирає надто пізно, а дехто – надто рано. Ще незвично звучить повчання: «Вмирай своєчасно!»

«Умирай своєчасно!» – так Заратустра повчає.

Певна річ, як умре своєчасно той, хто ніколи не жив своєчасно? Йому краще було б ніколи на світ не з'являтися! Так раджу я зайвим.

Але навіть зайві пишаються своєю смертю, і навіть найпорожніший горіх хоче, щоб його розгризли.

Поважно ставляться всі до смерті, але смерть – ще не свято. Люди ще не навчилися святкувати найсвітліші свята.

Довершену смерть я показую вам; жалом і обітницею вона для живих стає.

Власною смертю вмирає довершений – у сяйві звитяги, серед тих, хто сподівається й дає обітницю.

Отак слід учитися умирати, і святу не місце там, де такий умирущий не освятив клятви живих.

Така смерть – найкраща, а на другому місці – смерть і марнування великої душі в боротьбі» [3, с. 58–59]. – говорить Ф. Ніцше.

Ми противники самогубства і не можемо в цьому погодитися з мислителем. Людина повинна прожити своє життя до кінця і не обривати його «вільною смертю».

Надлюдина для Ніцше – це «вища людина» і любити потрібно не людей, а в першу чергу надлюдей. «Надлюдина припала мені до серця; моя перша і єдина любов – *вона*, а не людина – чи то ближня, чи вбога, чи стражденна, а чи найкраща.

О брати мої, в людині я можу любити тільки те, що вона йде до загибелі. І навіть у вас є чимало такого, що сповнює мене любов'ю і надією.

Ваша, вищі люди, зневага сповнює мене надії. Адже великі зневажники – це великі шанувальники.

Ваш відчай гідний великої поваги. Адже ви не навчилися піддаватися, не вмієте хитрувати.

Нині запанували дрібні людці, і всі вони проповідують покору, скромність, розважливість, сумлінність, обачність і довжелезне «і т. ін.» маленьких чеснот.

Усе рабське, все, що походить від рабського, а надто з роїння потолочі, – ось що хоче визначати долю всіх людей. Гидота! Гидота! Яка ж це гидота!» [3, с. 238].

Така позиція Ніцше постулює нерівність людей та зневажливе ставлення до пересічної людини, яка не прагне стати унікальною особистістю на цьому світі, а лише мріє про безсмертя та вічне життя.

Висновки. Отже, у своїй багатогранній філософській праці «Так казав Заратустра» Ф. Ніцше піднімає також проблему смерті та безсмертя особистості. Безсмертя особистості можливе лише символічне у формі переходу до надлюдини. Ф. Ніцше притаманний матеріалістичний тип світогляду, який заперечує можливість вічного буття людської душі, яка на думку Ніцше, помирає разом з людським тілом.

Основною ідеєю Ф. Ніцше є теза про те, що «Бог помер», а отже людина повинна стати сама собі Богом та зробити перехід до надлюдини.

Філософії Ніцше притаманний цинізм та презирливе ставлення до людини маси, яка повинна як «нижча форма» загинути та перейти до надлюдини.

Список використаної літератури

1. ВікіпедіЯ Фрідріх Ніцше [Електронний ресурс]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Фрідріх_Ніцше (дата звернення: 18.02.2023).
2. Лютий Т. «Смерть Бога» яквиклик [Електронний ресурс]. URL: https://www.verbum.com.ua/03/2020/death-not-part/death-of-god (дата звернення: 25.02.2023).

3. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади. Пер. Онишко А., Таращук П. Тернопіль :Навчальна книга – Богдан, 2021. 352 с.
4. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. Київ : КНТ, 2017. 394 с.
5. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології. Навчальнийпосібникзісловником. – 6-евиданняпереробленетадоповнене. Київ : КНТ, 2020. 396 с.

THE PROBLEM OF DEATH AND IMMORTALITY IN THUS SPOKE ZARATHUSTRA BY F. NIETZSCHE

Tamara Kusherets
Nizhyn Mykola Gogol State University,
Faculty of Philology, History, Political and Law Sciences,
Department of Political Science, Law and Philosophy
Grafska str., 2, 16600, Nizhyn, Chernihiv region, Ukraine

The Russian-Ukrainian war and the support of the Russian Orthodox Church for the military aggression of the Rashists against peaceful and independent Ukraine make the study of the problem of death and immortality in the creative heritage of F. Nietzsche more important and relevant than ever, with the aim of finding key values of freedom and new moral guidelines for modern Ukrainian society.

Thus Spoke Zarathustra is not just a brilliant, immortal masterpiece of F. Nietzsche, but a philosophical work that is insufficiently analyzed and researched in modern Ukrainian philosophy. The purpose of the article is to analyze the problem of death and immortality in Thus Spoke Zarathustra by F. Nietzsche.

The problem of death and immortality in the philosophical views of F. Nietzsche is not the primary principle of the development of the human race, in contrast to the will to power and the desire to transform into the Übermensch.However, F. Nietzsche pays attention to the phenomena of death and immortality in his immortal work Thus Spoke Zarathustra.

At the beginning of the philosophical work Thus Spoke Zarathustra F. Nietzsche speaks about the death of God."God died, and with him thehypocritesdied.Now the most terrible crime is to blaspheme the world and honor the womb of the incomprehensible deeper than the meaning of the world."But if God died, is it possible for humanity to have immortality (at least symbolic)?Yes, it is possible symbolically through the superman, because "the Übermenschis the meaning of the world."

The author comes to the conclusion that in his multifaceted philosophical work Thus Spoke Zarathustra F. Nietzsche raises the problem of death and immortality of the individual.Immortality of the individual is possible only symbolically in the form of transition to the Übermensch.F. Nietzsche has a materialistic type of worldview, which denies the possibility of the eternal existence of the human soul, which, according to Nietzsche, dies together with the human body.

The main idea of F. Nietzsche is the thesis that "God is dead," and therefore man must become his own God and make the transition to the Übermensch.

Key words: death, immortality, Zarathustra, the Übermensch, Nietzsche.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 105–113
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 105–113

УДК 111.32:141.12
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.13

НОТАРІАЛЬНА СУТНІСТЬ ЛЮДИНИ

Наталія Манойло
https://orcid.org/0000-0002-6369-7437
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, 02000, м. Київ, Україна

Сучасна філософська антропологія серед чинників, які формували людину в процесі еволюційного становлення планети Земля, є мова як прояв культури природи. Що насправді відповідає дійсності, оскільки разом зі звучанням вона несе в собі сутнісне розмаїття Буття Всесвіту. Звичайно, що його потрібно відкрити в ній, а не просто користуватись як засобом спілкування, отриманим без будь-яких пізнавальних зусиль, як це властиво людині в дитячому віці. В цьому її поклик, на який вона має адекватно відгукнутись за допомогою цілеспрямованого навчання в системі освіти. Пізнати себе означає пізнати її зміст, який специфічним чином розкриває як сутність конкретної людини в єдності індивідуальних і загальнородових соціокультурних проявів, так і сутність природного буття, оскільки вона є його продуктом. Проблема нелегка для того, аби її сприйняла пересічна людина, адже це потребує від неї незвичних для буденного життя вольових зусиль, які, згідно логіки здорового глузду, краще спрямувати на ті сфери діяльності, які забезпечують її безпосередні потреби, найперше у власному домі. Те, що саме мова є домом її буття, може видатись як всього лише метафора. Між тим, якщо зосередити пізнавальну увагу на аналізі тих значень, які несе в собі мова кожним своїм звуком і знаком у всій своїй універсальній народній багатоманітності в земних межах, можна відкрити щось несподіване. А саме: виявиться, що багатозначність одного єдиного слова не лише недолік, але насамперед безумовний позитивний момент. Не випадково словники, які відображають лексичний склад давніх мов, особливо ж латини, наводять не декілька, а іноді й кільканадцять. Саме таким є слово нота, яке обране для аналізу і яке розкриває кожну людину не просто як істоту, що говорить, а як людину-нотаріуса. Поєднане з деякими іншими, воно дає образ цілісної людини.

Ключові слова: мова, людина, нотаріус, пізнання, секрет, секретар, характер.

Постановка проблеми. Належному розумінню важливості властивого мові людино-творчого статусу заважає, на наше переконання, її тлумачення попередньою ідеологією. Мова визнавалась лише в її тісному зв'язку з працею у сфері виробництва матеріальних благ. Між тим вона виникла раніше, ніж зазначена сфера діяльності, якій передував багатотисячолітній період збиральницького способу життя, який не зовсім відповідає змісту поняття праці. Але в цей же час вдосконалювався і збагачувався лексичний склад мови. Тому саме праця над нею, над тими смислами, які вона містить у собі, відкриває людині той потенціал, який вона, роблячи її об'єктом прискіпливого аналізу, активує/розвиває у вигляді мислення як методу пізнання й методу підпорядкування стихійної волі у волю розумну. Адже в природі на все воля розуму як закону. Це можна й потрібно розуміти не лише як перебування біля зовнішньої відносно людини матеріальної речі. Більш важливо, щоб людина усвідомлювала, що вона, промовляючи щось, постійно перебуває біля себе самої, а тому має відповідати за них, оскільки це духовний дім її буття в якості мікрокосму. Як і те, що це властиво будь-якій мові, а статус грецької виділений як вдячність за зародження цією мовою філософії з її закликом до самопізнання.

Методологічною основою статті є семантико-герменевтичний аналіз обраних нами ключових слів, що дозволить реалізувати поставлену мету. Крім того, ми посилаємось

© Н. Манойло, 2023

на визначення суті людини у висвітленні чільних представників сучасної філософської антропології.

Метою статті є довести причетність фактично кожної людини до тих атрибутивних ознак, які характеризують нотаріуса, проте не є ними за професією.

Виклад основного змісту. Отже, розглянемо ті смисли, які відображає слово *нотаріус* в самій внутрішній сутності людини, її свідомості.

Корінь слова *nota* має багато значень. Їх вкрай важливо не просто навести, але й виходити з того, що всі вони характеризують людину в її пізнавальному й суспільному статусі. Отже, **«nota, ae» –** знак, літера, штамп, звернення. [2, с. 281].

Варто також навести похідні слова від *nota.* **«notabilis, e»** замітний, незвичайний [2, с. 281**]. «notitia (notities), ae f»** – знайомство; знання; список [2, с. 281]. **«notarius, i m, f»** – писар, секретар, стенограф [2, с.281].

Спочатку спробуємо навести ознаки наведених слів, в яких коренем є *nota,* спроектувати на їх причетність і при*сутність* як при навчанні людини в системі освіти, так і в тих вимогах до них в разі професійної діяльності в якості нотаріусів.

Почнемо з аналізу вихідних значень ***nota***, яку наводить словник.

По-перше, відомо, що людину творить мова. Але слід наголосити, що не сама по собі мова створює людину, а лише в тому випадку, коли та свідомо розмірковує над тими прихованими за позначенням і звучанням змістами *знаків, відміток*, їх *ознак.* Іншими словами, йдеться про усвідомлену необхідність докладати цілеспрямованих зусиль, необхідність працювати над тим, аби за зовнішнім їх сприйманням відкривати в них ті смисли, які пращури передають нащадкам, намагаючись через них залишити набутий ними досвід і тим полегшити їх життєву долю. Так мова як засіб спілкування набуває більш важливої функції, а саме: бути усвідомленою в якості *пізнавального засобу.* І разом із цим бути усвідомленою як засіб для розвитку пізнавального мислення, оскільки вона зберігає його результати, є його невичерпним арсеналом.

По-друге, наведені значення конкретизують попередні. Йдеться вже не просто про *знаки* й *відмітки*, а про їх головну *ознаку*, якою є те, що вони набувають чітко виражену форму *букв, писемності.* Оскільки мова є душевним внутрішнім голосом/звучанням певних людських спільнот, чий спосіб життя формується в різних біогеоценозах у певних просторово-часових географічних координатах, вона не лише для цих спільнот, але й для інших є також проявом їх *зашифрованого тайнопису,* над яким потрібно терпляче попрацювати, аби таємне стало явним. Так формується те, що Гегель назвав «муками мислення», муками пізнання. Тим, що євангельська мудрість виразила судженням про те, що «хто має вуха – почує, хто має очі – побачить». Так органи сприйняття отримують пізнавальний статус *аналізаторів.* Мова – це справді *стенографічний опис* історії життя. Лише завдяки їй нащадки можуть відкрити для себе ту пізнавальну спадщину, яка сформувалась їх пращурами. Так відбувається й у спілкуванні між живими індивідами, адже усне звукове повідомлення миттєво розчиняється в просторі, натомість записане мовлення зберігається. Більше того, людині властиво забувати зміст почутого й побаченого, а його писемна чи знакова форма дозволяє пригадати будь-які події. В тому числі мати можливість опосередковано спілкуватись зі всією пізнавальною спадщиною людства.

По третє, *штамп, звернення* – являють собою споріднений, фактично синонімічний, перелік тих особливостей, які відображають субстанціональні сутнісні й суттєві підвалини людини в єдності її вроджених і набутих властивостей. Справа в тому, що людина мотивується в своїх життєвих суспільних взаємодіях значно більшою мірою вродженими внутрішніми/душевними порухами, аніж тими, які їй пропонує соціокультурне середовище.

Тут варто розкрити зміст феномена імпресингу. Але перед цим також потрібно відзначити, що пізнавальний досвід людина починає формувати лише в тому випадку, коли порушується її рівноважний душевний стан, коли її *вражають* невідомі й незвичні їй події. Звичайно, його досить складно утримувати, перебуваючи в універсальній, хоча це для окремого індивіда є певним перебільшенням, взаємодії з природним і соціальним оточенням. Між тим саме порушення рівноважного стану дозволяє спрямувати силу характеру, його енергію на пошук засобів його відновлення.

Завдання родини, як і всіх державних структур, покликаних управляти суспільством, бути свідомими своєї навчально-освітньої та виховної відповідальності за виявлення у громадян, починаючи з раннього дитячого віку, ті імпресинги, які найбільшою мірою вразили їх та які продовжують визначати їх діяльність. Соціально-культурне нав'язування здійснюється не тільки й навіть не стільки батьками, скільки суспільством, державний устрій якого тяжіє до авторитаризму, тоталітаризму й диктатури. Його впливи досить явно проявляються по відношенню до системи нотаріату загалом, нотаріусів в першу чергу. В даному разі йдеться про Україну. Проголошення в Конституції того, що вона «є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава», не означає того факту, що вся сукупність суспільних відносин відповідає тим критеріям, які є змістом перелічених понять.

Посилання на Ст.1 Конституції України не є випадковим, адже саме в цьому документі відображаються *вид, рід, розряд* держави як інституту управління суспільством в цілому та певного способу життєдіяльності кожної окремої людини. Конституція – це той текст, та ***nota***, той писемний текст, та сукупність *знаків*, які людина зобов'язана трансформувати у власну *значиму* соціокультурну мотиваційно спрямовану колективну й індивідуальну свідомість. Це справді *родовий* текст, який визначає *види* суспільно-політичної й водночас морально-етичної та етико-правової поведінки людини відповідно до певних *розрядів/розділів*, що відображають рівень *актуалізації* нею власних *потенційних* можливостей.

Людину, в першу чергу творить мова текстів, а не уміння говорити, яке не потребує від неї цілеспрямованих зусиль. Адже цільове призначення мови в тому, щоб спрямувати вольові зусилля людини на пізнавальні результати, які є їх – і людини, і мови – внутрішньою сутністю, здатні підсилити її життєздатність, відкрити в ній самій нею самою зазначені ознаки. А саме, ті *відмітні риси, властивості* та *якості*, які не просто відчужені, відсторонені, відокремлені, отже, абстраговані від сутності людини, а наявні в ній і як її суб'єктивні, і як водночас суб'єктні дії, але які, будучи пізнані, вже не є проявом свавільної афективно-інстинктивної волі. Напроти, є такими, які діють як на її, так і на суспільну користь.

Здійснивши такий аналіз, можна стверджувати, що *почесна назва*, якою йменується Людина, потребує від неї ***усвідомленого розуміння*** свого еволюційного походження. Цьому сприяє не просто сприйняття мови як прояву фізичної дії звуку, а наполеглива праця над тим, щоб звучання органічно перейшло в значення, якими є ті глибинні душевні повідомлення, які характеризують всі ознаки слова ***nota***. Всього чотири літери, звуки, поєднані в одне слово, але який глибокий зміст вони несуть в собі!

Крім того, цей аналіз потрібний для того, щоб у людини *появилось розуміння* того, що аксіома про свідомість як внутрішній стан матерії не є такою, яка нав'язується системою освіти, а є внутрішньою сутністю людини. Арістотель відзначав, що піддання сумніву вихідних пізнавальних аксіом, їх доведення є свідченням *нерозуміння* специфіки наукового пізнання. На цьому слід наголошувати, адже споживачі наукових вчень у своїй переважній більшості не є вченими, не є науковцями. Це відчувається постійно в бажанні навіть

студентства, не кажучи вже про пересічний люд, піддавати сумніву якраз аксіоматичні положення, а не певні висновки, отримані на їх основі. Тут, безперечно, сумнів необхідний.

Зазначені смисли дозволять людині усвідомити той факт, що, як прийнято говорити, «світла пам'ять» про людину залишається не тоді, коли її *поховають* у землі, а лише в тому випадку, коли вона, будучи свідома неминучості власної смерті, ще за життя буде докладати зусиль для того, аби зі *схованки* власної душі повідомляти суспільству засобом *письмових записок* її потаємні думки. Звичайно, що вони не завжди світлі, але людина може бути максимально щира у своїх помислах і намірах лише наодинці з собою. Але й негарні з точки зору моральності думки дозволяють створювати об'єктивну теорію людини**.** Такою вона може бути в тому випадку, коли її створюють на поєднанні мотивів, які йдуть від природи, й тих, які пропонує культура, заради гармонійно впорядкованої суспільної єдності, яка є бажаною для всіх без виключення членів суспільства. Включаючи, звичайно, й природне довкілля з її складовими.

Здійснивши такий аналіз кореневого слова ***nota***, можна перейти до похідних від нього.

1. Щойно ми відзначили, яким чином пам'ять про нетривалий час свого життя людина здатна увічнити не лише тим, що матеріальне тіло також вічне, хоча й в іншому вигляді. Головне в тому, що, залишаючи по собі письмові записки про себе, вона справді творить *чудовий, пам'ятний, пречудовий* спосіб свого існування ще за час свого біологічного життя. Адже «рукописи не горять», отже діє всесвітній універсальний закон збереження інформації в його соціокультурному сенсі. Таким чином, *пам'ятний* спосіб і зміст свого існування має забезпечувати сама людина.

Постає питання: «В чому проявляється його *пречудовий* статус?». Очевидно, в тому, що людина *здатна* зберегти про себе пам'ять у тому випадку, якщо вона засвоїть суть мови не як звичного уміння розмовляти, говорити, яке дається засобом механічного запозичення. Має з'явитись усвідомлення мови як арсеналу мислення, як внутрішнього стану всього тілесного організму, всі складові якого потребують не лише суто психофізіологічного сприйняття, а насамперед лексичного озвучення й пізнання їх значення в універсальній взаємодії як в самому організмі, так і з зовнішнім середовищем – природним і суспільним. В такому разі твориться *чудесне диво* становлення людини як розумно-вольової істоти. Нерозуміння людьми цієї умови можна і слід вважати чи не головною причиною того, чому історія людства має такий трагічний характер.

2. Якщо погодитись із попередніми міркуваннями, то людина справді здійснює *вражаючий, надзвичайний, незвичний спосіб життя.* На жаль, такий спосіб життя не є звичним для людства зі щойно наведеної причини. Звичним є той, який відобразив Е. Морен, визначаючи людей в якості ***розумних безумців.*** А. Тойнбі, досліджуючи сотні суспільств в історії людства, цілком справедливо відзначив, що перспективи життєздатності мають ті суспільства, які наслідують творчий, а не консервативний мімезис. Творчий якраз і зумовлений тим, що прогрес в становленні людяної людини не в любові до ближнього на тій підставі, що він також за антропологічною будовою схожий на неї, а в любові до пізнання кожною людиною свого еволюційного призначення. А його, в свою чергу, розкривають ті особистості, які свідомо стають на шлях, визначений дослідником як *відхід-і-повернення.* Тобто, людина, здатна відійти від безпосередньо очевидного для органів відчуття сприйняття сьогодення до пізнання об'єктивної логіки розвитку людства в його історії. Метод такого пізнання дає філософія як школа розвитку пізнавального мислення. Це чудово визначив Р. Декарт формулою: «Я мислю, отже, Я існую» як мисляча істота. Як істота, що керується у своїй життєдіяльності розумною волею.

Абстрагування від сучасності не є абстрагуванням від емпірично достовірної дійсності. Навпаки, це пізнавальний шлях до поєднання індивіда з родом на основі об'єктивної реальності, статус якої не тільки й не стільки в дотичних для сприйняття об'єктах, скільки в дієвій дійсності законів як їх внутрішньої діяльної, фактично ж ***само***діяльної, сутності, оскільки відносно неї – об'єктивної реальності – не існує якоїсь зовнішньої сили. Але шлях пізнання складний, обтяжливий для чи не абсолютної більшості людей. Тому вони обирають не творчий, а консервативний мімезис, який зберігає рівноважний стан як фізично й психо-фізіологічно нормальний. Хоча й користуються всіма благами, яким вони мають завдячувати тим, хто обирає *вражаючий, надзвичайний, незвичний спосіб життя.* Звідси й досить гостра критика Ортегою-і-Гасетом масової людини за таку невдячність.

3. Об'єктивно-науковий аналіз історії розвитку суспільства дозволив довести, що насправді він зумовлений *незвичною, вражаючою* діяльністю тієї незначної частини людства, яка обрала для себе пізнавально-дослідницький спосіб життя. Але він *чітко видимий, помітний, відчутний* лише для тієї більш чисельної частини, яка відчула в собі таку ж потребу і для якої знайомство з нею означає в першу чергу знайомство з тими знаннями, які вона продукує або в якості сучасника, або ж як людина, яка їх засобами увічнила себе у віках, стала безсмертною. Це правило було принципом життя для Платона, який стверджував, що потрібно жити поруч із тими, хто кращий тебе. Причому, кращий в пізнанні, а не в поза-пізнавальному житті, адже кожній людині властиві також вчинки, які вона може вчиняти й поза розумною волею. Але вони для неї також об'єкт критичного аналізу і засіб для виправлення. Принаймні, так стверджував Сенека у відповідь на зауваження, що він не завжди діє так, як це описує у своїх творах.

Таким чином ми органічно підійшли до тієї категорії людей, які обрали для себе професію нотаріуса. Звичайно, ті значення, які подають словники, суттєво звужують і деформують уявлення про їх духовний соціокультурний потенціал. Насправді він такий, як ми його описали вище, а не такий, як це подає суто зовнішня характеристика.

На користь цього як зміст навчальних дисциплін, які потрібно засвоїти в період навчання у профільному ЗВО, так і ті неймовірні вимоги, які ставляться до правознавців, які бажають отримати дозвіл на професію практикуючого нотаріуса. Як і ті, що викладені в Законі «Про нотаріат в Україні» (й не тільки в ній), та які постійно доповнюються різними морально-етичними кодексами.

З іншого боку, йдеться про те, що ***кожна людина***, яка, слідуючи в даному разі внутрішньому поклику, свідомо обирає для себе пізнавальний спосіб життя, ***може розглядатись як людина-нотаріус***. Спробуємо довести це, взявши для поглибленого аналізу значення, яке не лише для професії нотаріуса має слово *секретар* як похідне від *секрет*.

Отже, йдучи впродовж всього свого життя пізнавальним шляхом, людина обирає чи не найтяжчий варіант власної самореалізації. Ми вже відзначили вище, що це не тільки людина обирає, але й сама природа наділяє досить незначну кількість людей, характер яких являє собою своєрідне «залізо для клеймування, тавро, клеймо, особливі властивості» (див. вище), використовуючи й розвиваючи які, такий шлях, з одного боку, робить їх провідниками людства, з іншого, позбавляє переважну його більшість від втрати душевної рівноваги й душевного спокою як життєвої норми.

Наведені значення слів секрет і секретар, взяті разом зі значеннями ***nota*** та похідними від нього, дозволяють будь-яку особу, яка присвятила себе пізнавальній життєдіяльності, вважати людиною-нотаріусом. Адже пізнання – це шлях до відкриття таємниць світобудови. Причому, це завжди нескінченний шлях, адже пізнання відбувається через взаємодію істини та заблудження з тієї причини, що універсальну взаємодію всього зі всім всебічно,

як цього вимагає діалектична методологія, охопити неможливо навіть у перспективі тисячоліть та самої вічності. Пересічна людина, реалізуючи вроджену допитливість, схильна, як це властиво міфологічному світогляду, майже відразу отримати відповідь. Адже для неї не існує просторово-часових вимірів буття. Натомість та, яка в дорослому віці обирає пізнавальний шлях, усвідомлює його як процес досягнення все більш об'єктивного знання законів Буття. Її задовольняє сам процес, повнота відкриттів якого сприймається нею як постійний процес власного ***само***пізнавального розвитку. Водночас і як процес досягнення все більш глибокої органічної єдності тілесно обмеженого душевного простору з безмежним духовним простором Буття, з його вічністю.

Отже, процес пізнання своєю глибинною субстанціональною сутністю має розкриття змісту аналізованих нами слів. Здійснюючи його, *потаємне місце* стає явним; проте *усамітнення, відлюдність* від соціуму компенсується тим, що *віддалені* об'єкти втрачають свої *секрети, таємниці,* свою *окремішність, ізольованість*, просторова *віддаленість* і *прихованість* яких стає *сокровенним* душевним і духовним надбанням людини. Так відбувається процес її соціалізації зі Всесвітом, в якому вона вже не відчуває принцип його побудови, згідно якого подібне притягується до подібного, як абстрактний, відсторонений від неї, бо вона як мікрокосм притягнулась, поєдналась, уподібнилась макрокосму. Можна сказати, що вона наповнилась творчістю й стала рівною Творцеві. Але це творення не з нічого, а з власних розумно-вольових зусиль.

Піднявшись на такий рівень пізнання, неодмінно появляється бажання поділитись з пересічними людьми, які, проте, не відчуваючи насолоди процесом, згодні на отримання «голого результату», який в такому разі, як зазначав Гегель, являє собою голий труп, що залишив позаду себе тенденцію. В цьому трагізм людини-нотаріуса.

Розрізняючи людину-нотаріуса й пересічну людину, не ставиться завдання когось піднести, а когось принизити. Йдеться про констатацію того факту, що еволюція Всесвіту об'єктивно здійснила розподіл здібностей поміж всіма своїми структурними складовими. Для людей він у тому, що кожна з них наділена різними здібностями, виявлення яких не може бути для неї чимось байдужим. У наш час, на відміну від часу життя Екклезіаста, їй на допомогу приходять відкриття тих, хто став на шлях самопізнання й відкрив у собі самих пізнавальні *здібності* та розвинув їх до рівня *здатності* продуктивного мислення. Вони ж, будучи *жадібні до чужих таємниць,* відкрили методи тестування здібностей, вроджених кожній людині. Дослуховуючись до цих методів і методик, люди, сподіваємось, здатні побороти «буйство невігластва», перестати «насолоджуватись» ним і «ненавидіти знання». І, як наслідок, *применшити* скорботу та *примножити* радість від них, оскільки вони в ній самій і вона, поєднавшись зі своїм талантом і своїми здібностями, відчує насолоду від того, що «приємне життя – моральне, розумне й справедливе» (Епікур) водночас. Разом із цим започаткує постійний процес вдячного притяжіння до тих, кому вона зобов'язана своїм щастям.

Наш оптимізм грунтується на тому, що повага до тих верств суспільства, які займаються творчою пізнавальною діяльністю, здобута в цивілізованих країнах Європи, які пройшли стадії Відродження, Реформації, Гуманізму та Просвітництва. Це дозволило у переважної частини їх народонаселення сформувати стійке розуміння того очевидного факту, що справді «знання – сила» і що провідною рушійною силою розвитку всіх сфер суспільного життя є творча інтелігенція. Як і того, що життєвий успіх кожного громадянина залежить від його активної участі в управлінні державою хоча б на тому рівні, який відповідає усвідомленому вибору органів влади. Останній залежить від того, якою мірою він формує свою правосвідомість та на основі наявності якої вибір здійснюється не за зовнішніми

ознаками – симпатія-антипатія, не за проголошенням популістських гасел претендентами на неї, а за наявністю в них чітких програм досягнення їх змісту в тому вигляді, який дозволяє, маючи загальну освіту, їх зрозуміти, а обраним – виконати.

Якщо наведені аргументи на користь об'єктивного існування суспільного прошарку людей-нотаріусів, сформованих на основі тих ознак, які містять аналізовані слова, постає серйозна проблема, яку має вирішувати держава. Всі свої зусилля вона має спрямувати на суттєве підвищення якості всіх структур, які складають систему освіти. Це головне. Інша головна умова просвітлення масової свідомості в тому, щоб засоби масової інформації щоденно популяризували не лідерів політичних партій, а представників зазначеного прошарку. Загалом йдеться про необхідність всю діяльність державних органів спрямувати на пріоритетну роль просвітництва.

Звичайно, що це складний процес. Адже коли йдеться про зобов'язання держави, потрібно усвідомлювати, що йдеться про людей. Отже, про те, що вони мають бути на описаному вище рівні розуміння об'єктивного покликання людини. Займаючи державну посаду, кожен державний службовець не просто повинен зачитати текст присяги, а бути свідомим її функціональної управлінської сутності. А вона в тому, щоб, знов-таки, зважаючи на корінь слова – *право*, їх у*прав*лінські зусилля мають підпорядковуватись його розумінню як мірила та критерія справедливості. Тобто, ніколи не можна виходити за межі *права* як с*справ*едливості, до чого спонукає не лише їх граматичний спільний корінь, але й увесь душевний і духовний устрій службовців.

Вище ми наголошували на тому, що вроджені здібності людини достатньо ефективно виявляються різними тестовими методиками. При їх виявленні потрібно виходити з того освітньо-виховного принципу, згідно якого їх практичне втілення залежить від співвідношення *знань, умінь і бажань.* Наведена максима «знання – сила» передбачає уміння й бажання їх реалізувати й постійно розвивати. Адже з античних часів відомо, що найбільше зло суспільство чинять ті люди, які займаються тими видами діяльності, які не відповідають їх об'єктивному душевному призначенню й поклику.

Постає питання: «Для чого був потрібний такий відступ від проблеми людини-нотаріуса?»

Відповідь, з нашої точки зору, очевидна. Рівень просвітленості свідомості об'єктивними знаннями дозволяє їй розуміти всю несправедливість такого напрямку розвитку суспільства, за якого еволюційно сформовані людські спільноти втрачають народо-творчі атрибути, які є захисними для етнокультурного самозбереження. Коли говорять про те, що так склалось історично, потрібно розуміти, що так не складалось об'єктивно, оскільки історія людства вражена суб'єктивним свавіллям її провідників. Між тим саме справедливості бажає кожна людина не як якась абстрактна істота, а як істота, що отримує такий статус лише в певній, починаючи з родини, мовно, звичаєво й територіально спорідненій спільноті. Адже саме мова, як про це зазначив М. Гайдеггер, являє собою первинний дім людського буття. Але не загалом мова як засіб спілкування й передачі досвіду від покоління до покоління, а мова конкретно-історичної спільноти. Саме з її руйнації, хоча й під дією об'єктивних, насамперед економічних, умов започатковується відхід від дії об'єктивних законів Буття. Така позиція підтверджується чільними дослідниками в межах філософської антропології.

Природне – це чиста об'єктивність. Найбільшою мірою здатні її дотримуватись саме ті дослідники, яких ми віднесли до категорії людини-нотаріуса. Що стосується дослідників суспільних процесів, які формують взаємовідносини між людьми та їх об'єднаннями, то тут професійні нотаріуси цілком правомірно можуть претендувати на статус провідної

верстви суспільства. Головна причина – закон забороняє їм проявляти суб'єктивність при здійсненні правочинів. Що не означає, що вони не мають бажання проявити її в поза ними у сфері просвітницької діяльності. Але не як форму суб'єктивізму, а як суб'єктність в її об'єктивному спрямуванні. Адже кому, як не їм, як і деяким іншим правничим спільнотам, відома конституційна норма, згідно якої «в Україні визначається і діє принцип верховенства права» [3, с. 8].

Оскільки навряд чи можна стверджувати, що норма діє таким чином, як це розуміють державні чиновники, особливо ж найвищих щаблів влади, професійно підготовлені нотаріуси мають сумнів у тому, чи властивий сумнів тим, хто ними безпосередньо керує. Приватні нотаріуси, на відміну від державних, відносячись до громадських організацій, чи не найбільшою мірою зацікавлені в реалізації того, щоб цей принцип не лише «визначався», але й «діяв». Що вкрай важливо в час, коли певна політична партія отримала майже монопольну владу в усіх її гілках. А це, у свою чергу, серйозна небезпека для того, аби утверджувати «диктатуру» закону, а не гуманістичні пропозиції права.

Висновок. Розвиток продуктивності праці дозволяє суттєво скоротити тривалість тих видів трудової діяльності людини, які забезпечують її первинні життєво необхідні потреби, зумовлені її тілесною організацією. Звідси постає проблема адекватного використання вільного часу, наявність якого, як відомо, дозволяє стати на шлях світо-й самопізнання у їх органічній діалектичній єдності. Пізнання – це передусім активне й зацікавлене долучення до духовної спадщини, яку кожне покоління залишає своїм нащадкам. То ж, долучившись до неї, до писемних текстів у першу чергу, з'являється потреба в тому, щоб продовжити їх своїми нотатками про власні духовні й душевні переживання, до, як це властиво професійним нотаріусам, засвідчити своє тимчасове тілесне перебування в бутті власними споминами. Їх наявність – найбільш достовірний факт її існування в перспективі вічності. Чи знали б нащадки про минуле, якщо б не було літописів?..

Напрямки подальших досліджень. Очевидно, що система освіти, яка є загально-обов'язковою, повинна максимально сприяти тому, щоб всі, хто пройшов через її уроки, взяли головний. А саме: людину творить мова, тому варто примножувати її простір не розмовами, а текстами. Як цього досягти? В цьому й напрям досліджень. Чим більше авторських текстів – тим ближче до створення науки про людину.

Список використаної літератури

1. Біблія. Київ: Українське біблійне товариство, 1994. 1255 с.
2. М.М. Ухаль. Латинська мова. Підручник. Ужгород: УжНУ «Говерла», 2017. – 281 с.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України, 1996. – №30.

NOTARY ENTITY OF A PERSON

Nataliya Manoylo
https://orcid.org/0000-0002-6369-7437
National Pedagogical University of M. P. Dragomanova,
Pirogova str., 9, 02000, Kyiv, Ukraine

Modern philosophical anthropology includes language as a manifestation of the culture of nature among the factors that formed a person in the process of the evolutionary formation of the planet Earth. Which is actually true, because together with the sound, it carries the essential diversity of the Being

of the Universe. Of course, it should be discovered in it, and not simply used as a means of communication, obtained without any cognitive effort, as is characteristic of a person in childhood. This is her calling, to which she must adequately respond with the help of purposeful training in the education system. To know oneself means to know its content, which in a specific way reveals both the essence of a specific person in the unity of individual and generic socio-cultural manifestations, and the essence of natural existence, since it is its product. The problem is not easy for an average person to accept, because it requires willpower unusual for everyday life from him, which, according to the logic of common sense, is better directed to those areas of activity that provide for his immediate needs, first of all in his own home. The fact that language is the home of her existence may appear to be just a metaphor. Meanwhile, if you focus your cognitive attention on the analysis of the meanings that language carries in itself with each of its sounds and signs in all its universal folk diversity within earthly boundaries, you can discover something unexpected. Namely: it will turn out that the ambiguity of one single word is not only a drawback, but primarily an unconditional positive point. It is not by chance that dictionaries that reflect the lexical structure of ancient languages, especially Latin, cite not a few, and sometimes several dozen. This is the word note, which is chosen for analysis and which reveals each person not just as a speaking being, but as a notary person. Combined with some others, it gives the image of a complete person.

Key words: language, person, notary, knowledge, secret, secretary, character.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 114–123
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 114–123

УДК 167/168:[316/74:2
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.14

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ФІЛОСОФІЇ НАУКИ В ПОСТСЕКУЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ

Олександр Мартиненко
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
філологічний факультет, кафедра філософії та культурології,
вул. Коцюбинського, 2, 58012, Чернівці, Україна

Ольга Рупташ
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
філологічний факультет, кафедра філософії та культурології,
вул. Коцюбинського, 2, 58012, Чернівці, Україна

Тетяна Радзиняк
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
філологічний факультет, кафедра філософії та культурології,
вул. Коцюбинського, 2, 58012, Чернівці, Україна

Філософія науки від часу свого конституювання на початку XX століття була логічним продовженням дискурсу модерну з його секулярними програмами. Релігія, на думку провідників модерної культури, поставала архаїчним спадком аграрних суспільств. Вона стримувала й гальмувала прогрес. Натомість наука виявила свою спроможність бути його рушієм. У секуляризації вбачали тільки позитивні для суспільства характеристики. Але глобальні виклики, як неминучі наслідки розвитку західноєвропейського типу культури та цивілізації, стали причиною зменшення довіри до науки і росту авторитету альтернативних способів розуміння світу й людини в ньому, зокрема й релігії. Це дозволило вести мову про «повернення релігії» як в публічну сферу, так і простір філософсько-наукових дискусій. За нових обставин секулярно орієнтована філософія науки не може зберігати свій винятковий статус і центральне місце серед інших «глобальних епістемологій і філософій науки» [10; 11]. Спроби подолати кризу призвели до певних позитивних наслідків. Перші пов'язані з появою нових концепцій, спроможних розв'язати проблеми в контексті модерної філософії науки, другі – з розширенням дискурсу, пом'якшенням впливу секулярних програм, налагодженням діалогу між наукою та релігією, локальними культурами тощо.

Одна з евристично наснажених настанов щодо рефлексії засад філософії науки – «постсекулярний поворот». Розгортання постсекулярного дискурсу продиктоване тим, що врахування альтернативних, суперечливих принципів розуміння сутності світу, людини дозволяє на практиці описувати реальну суспільну ситуацію, в якій наука постає лише одним із способів пізнання.

Мета цього дослідження полягає в аналізі місця та ролі філософії науки в постсекулярному дискурсі.

Основний метод дослідження – історико-філософський. Поряд з цим у статті застосовано концептуальний та структурно-функціональні підходи. Використовуються також такі загальнонаукові методи, як: аналіз, синтез, порівняння, абстрагування тощо.

У підсумку дослідження автори дійшли висновку, що: а) філософія науки неминуче змінюється; б) одна з моделей філософії науки – постметафізика; в) у сфері практики філософія науки стає частиною постсекулярного дискурсу; г) цілі постсекулярної моделі філософії науки розширюються, враховуючи налагодження комунікації між наукою та релігією; д) об'єктами постсекулярної філософії науки, окрім самої науки, постане релігія та близькі їй види діяльності.

© О. Мартиненко, О. Рупташ, Т. Радзиняк, 2023

Ключові слова: філософія науки, постсекулярний дискурс, постметафізика, релігійний розум, метафізика, наука та релігія, трансдисциплінарність.

Постановка проблеми. Наприкінці XX століття – на хвилі зростання зацікавленості в релігії – в науковій спільноті позначилися зміни щодо позитивного ставлення до феномену секуляризації в європейській культурі. Означений інтерес був викликаний кризою розвитку західної цивілізації на тлі успішного поступу деяких східних автократій. Спроба розвинути альтернативний секуляризації дискурс вилилася в появу нових концепцій – *десекуляризації*, *постсекуляризації*, *множинних сучасностей* тощо [4]. Найбільш відомою й авторитетною з них стала концепція постсекуляризації.

Класична філософія науки була частиною панівного секулярного дискурсу. Тенденції до змін виявилися ще в середині XX століття, але погоди вони не зробили – філософія науки продовжила залишатися інструментом секулярної політики. Глобальні виклики поряд із перманентними внутрішньонауковими кризами поставили перед суспільствами питання, дати відповідь на які з позиції лише науки виявилося неможливо. Відтак розгорнулися дискусії про зміни у філософсько-методологічних засадах самої філософії науки й появу різних її варіантів. Автори цього дослідження розглядають місце та роль філософії науки в постсекулярних суспільствах, виявляючи підстави для формування одного з альтернативних її проектів – постметафізики.

Аналіз наукових джерел і публікацій. У дослідженні використані праці, залучені до появи фундаментальної версії концепту постсекулярності. Це програмна стаття Ю. Габермаса «Релігія в публічній сфері» [13], робота В. Конноллі «Чому я не секуляріст» [9], праці та статті Ю. Габермаса та К.-О. Апеля, присвячені постметафізиці [12; 7; 6]. Також у дослідженні використано науковий доробок авторів [4; 5; 15] і матеріали українських учених, які аналізували стан та перспективи розвитку комунікативної філософії [2] та постсекулярної релігійності [1].

Мета та завдання. Метою дослідження постає аналіз місця та ролі філософії науки в постсекулярному дискурсі західноєвропейської культури. Досягненню мети має сприяти розв'язання таких завдань: а) аналіз понять «наука» та «постсекулярний дискурс»; б) огляд історії актуалізації поняття «постсекулярність»; в) визначення змісту та цілей постсекулярного дискурсу.

Основна частина. Досліджуючи місце та роль філософії науки в постсекулярному дискурсі, ми маємо на увазі визначення стану та завдань цієї дисципліни відносно координат, заданих постсекулярною концепцією. Актуалізація постсекулярного дискурсу – чинник, який не можна ігнорувати. Особливо, якщо взяти до уваги те, що він орієнтований на суттєві соціальні зрушення й можливі зміни в самій науці, пов'язані з відмовою від привілейованого статусу, необхідністю адаптуватися до партнерства науки й релігії в розв'язанні проблем шляхом досягнення фонового консенсусу.

Наука. Ю. Габермас у своїй програмній статті «Релігія у публічній сфері» доволі чітко асоціює науку зі світоглядними практиками сцієнтизму, натуралізму, секуляризму та номологізму. Таке уявлення описує традиційну для модерну модель науки. Мета дискурсу, породженого цим уявленням, – визначати критерії істинності будь-якого знання, не зважаючи на релігію, ідеологію чи філософське вчення.

Перепоною для науки на шляху до самоствердження тривалий час були релігії тоталітарного розуму, у межах яких вона була лише малозначущою частиною загального курсу. Зміна стану справ стала можливою завдяки трансформації засад організаційного ладу – переходу від принципу єдності до принципу відокремлення. Диференціальний

підхід дозволив зруйнувати цілісність ладу старих релігій, побудувати нову архітектуру модерної культури, в якій «наука» стала тим, чим прагнула стати.

Історично процес диференціації у практичній сфері – зокрема тій частині, що стосується права на власність, – був позначений церковним терміном «секуляризація». Коли у духовній сфері визріли номологічні ідеї, секулярний дискурс змістився з практичної площини у теоретичну, торкаючись окрім релігійних постулатів, філософських та мистецьких приписів. Боротьба з метафізикою та поява модерного мистецтва – частини цього процесу.

Описаний Ю. Габермасом образ науки можна назвати актуальним або традиційним. Окрім нього, філософ розглядає гіпотетичний постсекулярний прототип науки, дискурс якого полягає в пом'якшенні тиску на релігії за умови збереження критичного курсу щодо метафізики. На думку Б. Трейнора, постсекулярна концепція – відображення спроб розв'язання «кризи легітимності» істини в західноєвропейському інтелектуальному та культурному просторі [16, p. 100].

Постсекулярний дискурс. *Історія актуалізації поняття «постсекулярність».* Сьогодні існує доволі багато інтерпретацій поняття «постсекулярність». Наше дослідження спирається на його початкове визначення, дане Ю. Габермасом.

Термін вперше з'явився у публічному просторі у жовтні 2001 року у промові філософа «Віра та знання», яку він виголосив на церемонії вручення «Премії Миру», започаткованій німецькими книговидавцями. Зауважмо, що у спеціальній літературі термін вже траплявся, наприклад, у праці американського соціолога В. Конноллі «Чому я не секулярист» [9]. Але, у зв'язку з тим, що вчений не надав йому концептуального змісту [див.: 4, с. 79], автором концепту правомірно вважається Ю. Габермас.

Апробація нового поняття була здійснена філософом у 2005 році у стінах Бергенського університету під час Холбергського симпозіуму «Релігія у суспільній сфері». Головним доповідачем був Ю. Габермас [див.: 14]. Назва доповіді вченого співпадала з назвою симпозіуму. Рік по тому Ю. Габермас публікує розширену версію доповіді у «Європейському філософському журналі» [13]. Саме в цій статті міститься перше суттєве обґрунтування концепту постсекулярності. Ю. Габермас розкриває його у межах поняття «постсекулярна спільнота». Термін «постсекулярність» також пов'язаний з іншими концептуальними розробками вченого, зокрема: «публічна сфера», «публічний розум», «постметафізичне мислення», «фоновий консенсус» тощо.

Зміст ідеї пом'якшення тиску на релігії, за умови продовження критики метафізики. Звернімо увагу, що жодна з сучасних релігій не керує модерним ладом. Тобто, принцип диференціації тяжіє над будь-якою релігією в західноєвропейському інтелектуально-культурному просторі, не зважаючи на її вагу в ньому. Духовний вплив, привабливість, кількість вірян будь-якої з релігій не мають вирішального значення через принципи ліберальної демократії – кожна з релігій має такі самі права і свободи, як і решта, тобто рівні з усіма іншими. Права і свободи визначаються конституцією, отже, повнота влади знаходиться в зоні відповідальності світського правового інституту.

Зауважмо, що кожна релігія має ознаки тоталітарності – вони диктують настанови своїм послідовникам, вимагаючи дотримання засадничих правил церкви. Але ця тоталітарність в умовах конституційного ладу оманлива через те, що знаходиться в регламенті ліберально-демократичних правил. Інша справа – владні режими, в яких утвердилися принципи релігійного розуму. Ю. Габермас, як приклад таких режимів, згадує Іран, Ірак, Афганістан та Ізраїль [13, p.1]. Політичний лад у цих країнах будується всупереч принципам ліберальної демократії – десь більше, десь менше, але тенденція безумовна. Релігія в цих країнах піднесена на вищий правовий рівень, забезпечуючи в такий спосіб легітимність, брак якої

зауважив Б. Трейнор. При чому, мовиться не тільки про абстрактні речі, а про законодавчу систему загалом.

Не так давно (приблизно півстоліття тому) вважалося, що авторитарна теократія – це лад, характерний для відсталих архаїчних культур. Зазвичай такі культури не мали серйозної розвинутої економіки, науково-технічного комплексу та відчутного соціального забезпечення. Вихід з цього стану вбачався в осучасненні архаїчного ладу. Практично щоразу таке осучаснення пов'язувалося з піднесенням демократичних інститутів на вищий щабель державного управління. Лекалом модернізації був обраний власний процес європейської секуляризації. Певно найбільш успішним прикладом такого осучаснення стала Турецька Республіка.

Але, – що стало несподіваним відкриттям для багатьох мислителів Європи, – держави з архаїчним ладом змогли продемонструвати цивілізаційний ріст, не звертаючись до модернізації в зазначених межах. Наприклад, Ісламська Республіка Іран нині за рівнем технологічного розвитку переважає багато європейських країн. При цьому її політичний лад – теократія. Отже, можна говорити про успішний розвиток режиму, чия політика заснована на принципах релігійного розуму.

Цим проблема не вичерпується. Іран не тільки став «чорним лебедем» модерної парадигми, він також показав сталий ріст, переконливий на фоні викликів західноєвропейської цивілізації. Диференційна архітектура модерну перестала бути аксіомою прогресу. Саме тому постала потреба вдосконалення останнього для збільшення його конкурентних властивостей. Ініціатива Ю. Габермаса, пов'язана з зрушенням модерної парадигми, стосується розархівування потенціалу постсекулярних спільнот.

Так склалося, що після завершення процесу європейської секуляризації, релігії вимушені були піти в підпілля[1]. З погляду історії, релігійні спільноти після секуляризації мали би визнати не тільки доктрини ліберальної демократії, а й світські цінності, зокрема, істини науки. Так не сталося – всередині цих спільнот зберіглася віра у приписи їх релігії. Такий стан справ після тотальних домагань секуляризації дозволив говорити про існування постсекулярних спільнот – соціальних груп, у яких, незважаючи на масштабну перевагу світського світорозуміння, зберігся релігійний світогляд.

Постсекулярний дискурс у цих умовах бачиться як локальний процес, не здатний полишити ареал світогляду, притаманного тій чи тій релігії. Пропозиція Ю. Габермаса – вивільнити його, створити можливості для комунікації панівної світської частини суспільства з релігійними громадами. Саме в цьому полягає смисл пом'якшення тиску на релігії. Що стосується метафізики, то тут ситуацію можна розкрити в такий спосіб.

Керівний принцип модерну – диференціація, а не тоталітарність. Ю. Габермас, беручи до відома успіх авторитарних режимів Сходу, не бажає, разом з цим, приймати їх онто-теологічну філософію, тобто, метафізику[2]. Отже, філософ прагне зберегти архітектуру модерну під час зміни способу взаємодії його структурних елементів – будівля має залишитися тією самою, змінитися повинно лише сполучення між приміщеннями. Принцип рівності

---

[1] Нині це твердження сприймається з посмішкою, враховуючи нестримний ріст впливу релігійного розуму, але якраз цей показник є наслідком сучасного втілення в життя принципів постсекуляризму. Донедавна ситуація була куди складнішою для релігійних спільнот. Тому алегорія з підпіллям – не перебільшення, а данина історії, що минає.

[2] Метафізика мислить тотожності. Якщо міфологічне мислення бачить конкретні взаємозв'язки як окреме-з-окремим, то в метафізиці окремі сутності зіставляються з єдиним цілим. Тому, за Ю. Габермасом, «єдине і множинне, абстрактно пізнається як ставлення тотожності і відмінності, є фундаментальним ставленням, яке метафізичне мислення пізнає як логічне і як онтологічне: єдине – аксіома, сутнісна основа, принцип і початок» [12, с. 30].

утверджується через відновлення прав і свобод відчуженої раніше сторони – ліберальна демократія торжествує.

Зміст та призначення постсекулярного дискурсу. Адаптація програми успіху східних режимів до європейських реалій, безумовно, є продовженням процесу секуляризації, виведеного на новий рівень. Ю. Габермас цього і не приховує. Він говорить про вузьке (недосконале) і широке (досконале) розуміння секуляризації [13, p. 2, 6]. Перший тип – загальновідомий. Його бенефіс відбувся ще в добу Нового часу. Його ідея полягає в поділі держави і церкви на окремі автономні частини. Другий – широкий або постсекулярний тип – не має на увазі такого рішучого розділення – автономність кожної з частин усувається їх сполученням. Широка секуляризація відкриває доступ до частини, що раніше була ізольована. При цьому, цілісності немає так само, як і єдності, через що можна говорити про збереження модерного принципу диференціації. Приєднана комунікацією частина не потрапляє на вищий щабель управління ладом, так як це відбувається в авторитарних теократичних системах управління. Навпаки, частина спільнот, які були захищені межами своєї автономії, стають доступними світським практикам. Останній факт дозволяє говорити про те, що постсекуляризація, не зважаючи на все інше, є прикладом витонченої досконалої секуляризації. Зауважмо, що зворотної практики з боку релігійних спільнот, на нашу думку, у Європі бути не може, принаймні до тих пір, поки система управління підкоряється принципам ліберальної демократії.

Сполучення релігійного і профанного розумів неминуче веде до їх взаємного послаблення на користь зміцнення «публічного розуму» – комунікативного інтелекту, чия сила у спілкуванні. Звісно, питання, пов'язані з необхідністю такої комунікації, не вичерпуються: що є такого особливого в релігійному розумі, чого не вистачає його профанному візаві? чому експлуатація потенціалу релігійного розуму має позитивний для світської спільноти ефект?

Знову таки, філософ не робить таємниці з цих питань, чесно відповідаючи на них: «це стосується інтегральної ролі, яку релігія відіграє в житті віруючої людини, інакше кажучи, "місця" релігії у повсякденному житті. Набожна людина проводить свої буденні справи, спираючись на віру. Інакше кажучи, істинна віра – це не тільки вчення, зміст віри, а й джерело енергії, до якого віруючий перформативно[3] підключається і в такий спосіб живить своє життя» [13, p. 8]. Отже, мовиться про віру як джерело енергії.

Аристотель, завдяки якому поняття «енергія» утвердилося в науці, під цим терміном мав на увазі процес – діяльність, взаємодію зі світом речей. У латинській середньовічній традиції світ речей спочатку позначали термінами «actualitas», «forma». Згодом, завдяки Дунсу Скоту в обіг увійшов термін «realitas» – реальність. Певною мірою це аналог парного до енергії поняття «ентелехія», яке позначало результат процесу, а не його безпосередньо. Отже, якщо реальність – це світ речей, то енергія – це світ речей, з яким взаємодіють. У другому випадку, така активна взаємодія отримала, завдяки німецькій класичній філософії, назву «Wirklichkeit» – дійсність. В англосаксонській аналітичній філософській традиції концепт дійсності не знайшов досконалого розвитку, на відміну від концепту реальності. Цей факт віддзеркалений у «Логіко-філософському трактаті» Людвіга Вітґенштайна. Брак діяльнісного елементу в цій праці став об'єктом критики К.-О. Апеля в його «Трансформації філософії». Німецький філософ, зокрема, пише: «Прагнення поставити мову під контроль точного мислення веде до того, що справжня "дійсність" (енергія у В. фон Гумбольдта! – *К.-О. А.*)

[3] Теорія мовних актів і перформативних виразів [Див.: 8] розкриває ідею апелівського трансценденталізму – знайти такі апріорні комунікативні структури, які одночасно є фундаментом комунікації та гарантують консистентність дискурсу.

мови повністю втрачається в мові, що описується чи конструюється, і знову виникає в мові опису або конструювання, тобто у виді "метамови". Але межовою «метамовою» виявляється «ординарна мова», що не мислиться точно, а отже, і суто предметно. Вилучення з теоретичного простору живої мови творчого мислення веде нас до того ж, що і спроба зробити «об'єктом» власне існування і водночас "буття"[4]» [7, s. 24].

Після цього екскурсу стають зрозумілими натяки Ю. Габермаса щодо енергії, яку потрібно вивільнити. Релігійна спільнота – це свого роду чиста можливість, приспаний потенціал якої можна розбудити, отже, отримати силу руху, необхідну західній цивілізації для подолання стагнації. Засобом чого, відповідно, стає постсекулярний дискурс.

Місце та роль філософії науки у постсекулярному дискурсі. Філософський дискурс щодо науки, як би він не називався – позитивізмом, філософією духу чи філософією науки, – завжди розглядав науку в її розвитку. Є декілька впливових концепцій, які репрезентують розвиток науки. Всі вони в тій чи тій мірі зберігають стадіальний підхід, започаткований О. Контом. У французького філософа наука поставала результатом третьої позитивної стадії розвитку суспільства. Натхнений успіхами медицини та біології, О. Конт розглядав суспільний прогрес за аналогією зі зростаючим організмом. На його думку, цей організм проходив три актуальні етапи – релігійний, метафізичний і науковий (позитивний), що, відповідно, прирівнювалися до дитинства, юнацтва та зрілості. Не зважаючи на очевидні недоліки цього порівняння[5], стадіальний підхід міцно закріпився у філософії науки.

Очевидним наслідком наслідування стадіальної традиції став дискурс позитивної філософії науки в європейській та американській версіях. Зауважмо, що позитивізм – традиційний, але зовсім не обов'язковий погляд на рефлексію науки щодо самої себе. В контексті позитивного дискурсу розвиток науки був поділений на такі етапи розвитку: перший (О. Конт, Е. Літтре, І. Тен, Е. Ренан, Дж. Мілль, Г. Спенсер та ін.), другий (емпіріокритицизм Е. Маха та Р. Авенаріуса), третій (неопозитивізм Р. Карнапа, М. Шліка та Г. Райхенбаха; логічний позитивізм Б. Рассела, Дж. Мура, Л. Вітґенштайна) і постпозитивізм (Т. Кун, П. Феєрабенд та ін.) [3, с. 492–493]. Закінчився дискурс позитивізму релятивістською тезою П. Феєрабенда «Anything goes» – будь-що підходить (немає жодних правил і обмежень).

Постпозитивізм зруйнував класичну модель наукової істини, нівелювавши попередні досягнення позитивної філософії, – епістемологія науки повернулася до міфології, релігії та метафізики. П. Феєрабенд продемонстрував поєднання фундаментально-наукових тверджень із теоретичним надбанням метафізичних та паранаукових галузей знання.

Ідея Ю. Габермаса щодо науки в цьому розрізі має обмеження, що стосуються енергетичного потенціалу метафізики: «деякі релігійні традиції, навіть якщо вони часом виступають як непрозорий Інший розум, зберігали свою присутність більш живим чином, ніж метафізика. Було б нерозумно з ходу відкидати ідею про те, що світові релігії – як єдиний елемент далеких культур Старих Імперій, що залишився, відвойовують собі місце в диференційованій архітектурі модерну, оскільки їх пізнавальна субстанція ще не ослабла. Ми, у всякому разі, не можемо виключити думку про те, що вони все ще несуть у собі семантичний потенціал, що вивільняє енергію натхнення для всього суспільства, як тільки вони вивільняють свій профанний зміст правди» [13, p. 17].

---

[4] Тобто до соліпсизму.

[5] Що буде з організмом, коли він досягне старості: регрес чи подальший прогрес? якщо регрес, то у яку стадію – теологічну чи релігійну? прогрес, то що це буде – удосконалення позитивізму чи ще щось небачене?

Ю. Габермас прагне вилучити метафізику з рівняння розвитку науки. І це доволі передбачувано, з огляду на те, що ми писали раніше. Очевидно, головне питання філософії науки в інтерпретації Габермаса звучить так: «Чи є сучасна наука цілком зрозумілою у своїх термінах практикою, яка встановлює міру всіх істин і омани? Чи краще розглядати сучасну науку як результат історії розуму, яка містить світові релігії?» [13, p. 20]. Отже, роль постсекулярної філософії науки полягатиме в тому, щоб залучити у свій дискурс інтелектуальне надбання світових релігій, під яким, перш за все, розуміють багаж етичних цінностей і норм.

Таке твердження цілком відповідає духу етики дискурсу, яку К.-О. Апель розробляв разом з Ю. Габермасом. Як зауважив А. Єрмоленко: «Карл-Отто Апель тематизує насамперед проблематику, розроблення якої спрямоване на відповідь на запитання: як можлива етика за умов науково-технічної цивілізації з її новими викликами та загрозами. Він прокладає шлях осмислення і обґрунтування можливостей приборкання невпинного технічного проґресу, аби homo sapiens взяв на себе відповідальність за homo faber, контролюючи його за допомоги моральних норм та цінностей» [2, с. 24]. До сказаного вченим залишається лише додати, що етичний потенціал релігійного розуму, згідно з Ю. Габермасом, здатний відновити життєздатність культурного проекту модерну.

Окреслені тенденції до налагодження взаємодії науки та релігії зумовлені соціальними, зовнішніми щодо логіки розвитку науки, чинниками. Водночас трансформації відбуваються і всередині самої науки. Одна з релевантних щодо нашого аналізу змін відбулася з появою порівняно нових форм взаємодії та співпраці в наукових спільнотах під час між-, крос-, мульти- і трансдисциплінарних досліджень. Так поряд з постсекулярністю постає ще одна характеристика сучасної науки – постдисциплінарність [5].

Найбільше залучення науковців до позанаукової сфери, або сфери життєсвіту, відбувається у практиці трансдисциплінарності – дослідженнях, «в яких беруть участь як фахові науковці, так і зовнішні гравці – стейкголдери – зацікавлені у кінцевому продукті або розв'язанні поставленої проблеми, завдання» [15, с. 124]. Долати різні, часто суперечливі світоглядні настанови, учасникам таких проектів вдається за умови пошуку спільних знаменників у комунікативних практиках.

Останнє питання нашого дослідження зосереджене на виявленні місця філософії науки в постсекулярному дискурсі. Безумовно, у того, що традиційно називають філософією науки, має бути метаопис – обґрунтування її методології. Якщо говорити про таке обґрунтування в межах постсекулярної концепції Ю. Габермаса, то метафізика ним бути не може, так само як і релігія – на перешкоді стоїть принцип тотальності. Наука в класичному розумінні також не підходить через жорстку диференціацію світоглядних настанов, якої за замовчуванням не має бути у дискурсі постсекулярного типу. Якщо так, то що ж тоді може бути в основі метаопису постсекулярної філософії науки?

Для відповіді на це запитання, звернімося до трьох парадигм філософії, які розглядає К.-О. Апель [6]. Перша й головна серед них – онтотелеологія або метафізика в докантівському розумінні[6]. Тобто це спосіб мислення, згідно з яким суще пояснюють як деяке обмежене ціле. Нині його також прийнято називати мисленням тотального розуму. Друга парадигма – трансцендентальна філософія в кантівському розумінні. В межах цієї парадигми суб'єкт (свідомість) набуває першочергового значення перед об'єктом (світом). На передній план виходять питання про умову можливості об'єктивного і водночас інтерсуб'єктивного мислення. Третя постметафізична парадигма – трансцендентальна семіотика. В її

[6] Тобто, як ідеалізм.

основі – уявлення про трансцендентальну присутність третьої сторони у взаємодії суб'єкта та об'єкта.

Зауважмо, що концепт постметафізики К.-О. Апеля – творче осмислення вченим філософських ідей трансценденталізму І. Канта та семіотики Ч. Пірса. Власне через це вона зветься «трансцендентальною семіотикою».

Ю. Габермас бачив призначення постметафізики подібно до К.-О. Апеля [див.: 12]. У 1992 році філософ розглядав постметафізику передусім у рамках сцієнтизму – як дисципліну, спрямовану проти класичної метафізики. Філософія «втратила автономію від наук, з якими вона має співпрацювати» [12, с. 16], тому має підкоритися духові науки, але не бути нею. У своїй програмній статті «Релігія у сфері публічного розуму» він зберігає це бачення [13, с. 6].

Постметафізична філософія – інтерпретатор, що здійснює посередництво між експертними сферами науки, техніки, технологій, права та моралі, з одного боку, і повсякденними комунікативними практиками – з іншого. Все це здійснюється у спосіб, схожий на той, яким літературна та художня критика здійснює посередництво між мистецтвом та життям. Отже, місце філософії науки в постсекулярному дискурсі зумовлене приписами постметафізичної парадигми.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки: а) у постсекулярному суспільстві секулярна філософія науки не може зберегти привілейований статус через зміну цілей і пріоритетів розвитку людства загалом і західноєвропейської цивілізації зокрема; б) одним із проектів філософії науки (чи філософій науки) може стати постметафізика науки; в) сферою практичного застосування постметафізики науки буде участь у постсекулярному дискурсі; г) цілі та мета такої постсекулярної філософії науки полягатимуть у налагодженні комунікації між наукою та релігією; д) об'єктами постсекулярної філософії науки, окрім самої науки, неминуче стають релігія та релігійні практики.

Зроблені висновки дають підстави для окреслення подальших напрямків досліджень. Перспективними темами філософсько-методологічних розвідок постають: комунікативні принципи взаємодії секулярного та релігійного розумів, аналіз постсекулярного дискурсу науки та релігії, конституювання предметного поля постсекулярної філософії науки.

Список використаної літератури

1. Горохолінська І.В. Постсекулярність: філософські та богословські інтенції сучасної релігійності: монографія. Чернівці: Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. 424 с.
2. Єрмоленко А.М. Етика дискурсу Карла-Отто Апеля як "Перша філософія" третьої парадигми. *Філософська думка.* 2022. №2. С. 23–38.
3. Лук'янець В. Позитивізм. *Філософський енциклопедичний словник* / гол. редкол. В.І. Шинкарук та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України; Абрис, 2002. С. 492–493.
4. Мартиненко О.П. Концепції десекуляризації, постсекуляризації та множинних сучасностей у подоланні кризи теорії модернізації. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2021. №2. С. 76–86. DOI: https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.2.10
5. Рупташ О., Радзиняк Т. Комунікативна раціональність трансдисциплінарних досліджень. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Серія: Філософія.* Чернівці: Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. 2019. Вип. 813. С. 26–32.

6. Apel K.-O. Kann es in der Gegenwart ein postmetaphysisches Paradigma der Ersten Philosophie geben? *Philosophie der Gegenwart – Gegenwart der Philosophie* / Hrsg. H. Schnädelbach, G. Keil. Hamburg: Junius, 1993. S. 41–71.
7. Apel K.-O. Transformation der Philosophie. Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1988. 340 s.
8. Austin J. L. Performative-Constative. *Philosophy and Ordinary Language* / C. E. Caton (ed). University of Illinois Press. 1963. P. 22–23.
9. Connolly W. E. Why I Am Not a Secularist. Minneapolis: University of Minnesota Press. 1999. 210 p.
10. de Balbian U. Philosophical Assumptions and Philosophies of Sciences: (Meta-Philosophy). Oxford: Academic Publishers, 2019. 155 p.
11. Global Epistemologies and Philosophies of Science / D. Ludwig, I. Koskinen, Z. Mncube, L. Poliseli, L. Reyes-Galindo (Eds.). London : Routledge, 2021. (1st ed.). 338 p. DOI: https://doi.org/10.4324/9781003027140.
12. Habermas J. Postmetaphysical thinking: Philosophical essays. Cambridge; L., 1992. 241 p.
13. Habermas J. Religion in the Public Sphere. *European Journal of Philosophy*. 2006. Vol. 14 (1). P. 1–25.
14. Religion in the Public Sphere. *The 2005 Holberg Symposium.* Holberg Prize. 2005. URL: https://holbergprize.org/en/2005-holberg-symposium-religion-public-sphere (дата звернення: 11.02.2023).
15. Ruptash O., Radzyniak T. Specificity of Transdisciplinary Research: From Global to the Local Level. *Transformations and Challenges in the Global World* / M. Marinov, V. Milenkova and B. Manov (Eds.). 2022. Part III: Dimensions of Social Transformations. Chap. 1. P. 124–135.
16. Trainor B. Theorising Post-Secular Society. Philosophy & Theology. 2007. Vol. 19. №1-2. P. 95–124.

THE PLACE AND ROLE OF THE PHILOSOPHY OF SCIENCE IN THE POST-SECULAR DISCOURSE

Oleksandr Martynenko
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Faculty of Philology, Department of Philosophy and Cultural Studies,
Kotsyubynskogo str., 2, 58012, Chernivtsi, Ukraine

Olga Ruptash
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Faculty of Philology, Department of Philosophy and Cultural Studies,
Kotsyubynskogo str., 2, 58012, Chernivtsi, Ukraine

Tetiana Radzyniak
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Faculty of Philology, Department of Philosophy and Cultural Studies,
Kotsyubynskogo str., 2, 58012, Chernivtsi, Ukraine

From the time of its constitution in the early twentieth century, the philosophy of science was a logical continuation of the discourse of modernity with its secular programs. According to modern culture leaders, religion was a legacy of agrarian societies. It restrained and slowed down progress. Science, on the other hand, proved to be its driver. Secularization was seen as having only positive characteristics for society. However, global challenges, as inevitable consequences of the development of the Western European type of culture and civilization, have led to a decrease in trust in science and a rise in the authority of alternative

ways of understanding the world and human beings in it, particularly religion. This has allowed us to talk about the «return of religion» to both the public sphere and the space of philosophical and scientific discussions. In the new circumstances, the secularly oriented philosophy of science cannot maintain its exclusive status and central place among other «global epistemologies and philosophies of science» [10; 11]. Attempts to overcome the crisis have led to some positive results. Some are related to the emergence of new concepts that can solve problems in the context of the modern philosophy of science, while others are connected to the expansion of discourse, mitigation of the influence of secular programs, the establishment of a dialogue between science and religion, local cultures, etc.

One of the heuristically inspired guidelines for reflecting on the foundations of the philosophy of science is the «post-secular turn». The development of the post-secular discourse is dictated by the fact that taking into account alternative, contradictory principles of understanding the essence of the world and human beings allows us to describe in practice the real social situation in which science is only one of the ways of cognition.

The purpose of this study is to analyze the place and role of the philosophy of science in the post-secular discourse.

The main method of research is historical-philosophical. Along with it, the article applies conceptual and structural-functional approaches. Such general scientific methods as analysis, synthesis, comparison, abstraction, etc. are also used in this research.

As a result of the study, the authors conclude that: a) philosophy of science is inevitably changing; b) one of the models of philosophy of science is postmetaphysics; c) in the field of practice, philosophy of science becomes part of the post-secular discourse; d) the goals of the post-secular model of philosophy of science are expanding, taking into account the establishment of communication between science and religion; e) the objects of the post-secular philosophy of science, in addition to the science itself, will be religion and activities close to it.

Key words: philosophy of science, post-secular discourse, postmetaphysics, religious mind, metaphysics, science and religion, transdisciplinarity.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 124–130
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 124–130

УДК 1:316.4(477)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.15

ЦІННІСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Вікторія Мельничук
Поліський національний університет,
кафедра суспільних наук
бульвар Старий, 7, 10008, м. Житомир, Україна

У статті здійснено дослідження особливостей ціннісних трансформацій українського суспільства в контексті євроінтеграційних процесів. Проаналізовано вплив суспільно-історичних умов на вироблення ціннісних орієнтацій українців. Констатовано, що система цінностей є об'єднуючим чинником для українського суспільства, адже аксіологічна складова відіграє важливу роль у формуванні суспільної свідомості. Зазначено, що після здобуття Україною незалежності відбувалися зміни у всіх сферах суспільного життя, зокрема здійснювалися ціннісні перетворення, які визначили її європейську орієнтацію та подальший вектор розвитку.

Розглянуто основні європейські цінності, зокрема такі як рівність, самореалізація, толерантність, відкритість, справедливість, солідарність, відповідальність, свобода, гідність, демократія. Саме вони стали підґрунтям для єдності європейців, але не просто їх констатація, а реалізація кожною людиною. Усвідомлення цього факту є важливим у контексті євроінтеграційних процесів, значущою складовою яких є впровадження і використання даних цінностей усіма українцями.

Здійснено аналіз ціннісної системи українського суспільства, на основі чого констатовано зростання ролі толерантності, солідарності, самореалізації, цінностей громадянського суспільства. Аргументовано, що, не зважаючи на різні умови формування цінностей українців і європейців, існують спільні орієнтації, які потрібно і надалі розвивати та поглиблювати. Цей процес полягає не у механічному їх дублюванні чи перенесенні, а в ментальній єдності, притаманній європейцям та українцям. Обґрунтовано готовність українського суспільства впроваджувати та відстоювати європейські норми та цінності для формування єдиного аксіологічного простору. Соціологічні дослідження свідчать про європейську самоідентифікацію українців, домінування проєвропейських тенденцій в українському суспільстві, його готовність трансформуватися в напрямі європейського цивілізаційного розвитку.

Ключові слова: українське суспільство, євроінтеграція, цінності, ціннісні трансформації, ціннісні орієнтації, європейські цінності.

Україна перебуває в умовах трансформацій усіх сфер суспільного життя, важливим чинником яких стала євроінтеграція. Варто зазначити, що існує фактор, який здійснює вплив на окреслені процеси, інтенсифікуючи чи стримуючи їх, – це система цінностей, що домінують у суспільстві. Ціннісні орієнтації українців мають свої особливості й потребують філософського осмислення в контексті суспільних трансформацій. Оскільки наша держава чітко визначила європейський шлях розвитку, то й впровадження та реалізація європейських цінностей є невід'ємною складовою будь-яких змін. Зважаючи на євроінтеграційні прагнення України, дослідження проблеми формування системи цінностей українців в контексті цих процесів із врахуванням специфіки розвитку українського суспільства є важливою та актуальною.

Метою статті є філософський аналіз особливостей формування ціннісних орієнтацій українців в умовах суспільних трансформацій, впливу на цей процес євроінтеграції.

© В. Мельничук, 2023

Варто зазначити, що окреслена проблематика стала предметом дослідження українських науковців. Питанням трансформацій українського суспільства у своїх дослідженнях приділяє значну увагу український вчений Є. Головаха. Динаміку зміни ціннісних орієнтацій українців розглянуто А. Ручкою. Аксіологічний вимір євроінтеграційних процесів проаналізовано у працях таких дослідників як С. Строжук, І. Гоян, О. Федик, Н. Амельченко.

На думку Є. Головахи, після здобуття незалежності Україна характеризувалася невизначеністю саме внаслідок вимушеної пострадянської трансформації, яка стала результатом несподіваних соціально-політичних змін. Кардинальні перетворення розпочалися після Революції Гідності: суспільство почало змінюватися і визначилося зі стратегічним напрямом розвитку: від амбівалетності минулого до вибору європейського шляху [1, с. 29]. Зауважимо, що трансформація ціннісних орієнтацій була складним і тривалим процесом, обумовленим особливостями розвитку українського суспільства.

Етап пострадянської «демодернізації», який притаманний Україні в перші два десятиліття після здобуття незалежності, не просто оцінити однозначно в контексті зміни ціннісної системи. Варто зазначити, що відносна стійкість ціннісної ієрархії уможливила збереження суспільних зв'язків в умовах кардинальної зміни принципів соціальної організації. Саме це дало змогу українському суспільству, що переживало інституційну кризу, зберегти відносну стабільність, тобто руйнування нормативної структури було компенсовано стійкістю ціннісної ієрархії. Водночас, на відміну від частини пострадянських країн, Україна декларувала європейський шлях розвитку, намагаючись дотримуватися моделі наздоганяючої модернізації, у реалізації якої виникали труднощі [2, с. 88–89]. Оскільки суперечливість ціннісних настанов, чи так звана суспільна амбівалентність, є характерною ознакою «транзитних» суспільств, які втратили одну систему цінностей і не встигли засвоїти іншу [3, с. 115].

Довгострокова економічна нестабільність не сприяє формуванню людиноцентричної системи цінностей, зумовлюючи появу таких світоглядно-аксіологічних орієнтацій, що свідчать про транзитивний характер українського суспільства [4, с. 143]. Водночас Є. Головаха зауважує, що зміни, які відбуваються в різних сферах суспільного життя матимуть лише короткострокові позитивні наслідки, якщо не будуть підкріплені позаекономічними чинниками. Одним з яких є стан суспільної свідомості, що має трансформуватися в таких напрямах: домінування національно-громадянської ідентичності; створення атмосфери довіри, зокрема до держави, політичних інститутів, бізнесу; подолання масової соціальної відчуженості; зміна системи цінностей [1, с. 27–28]. Вважаємо, що важливим чинником входження України в європейський простір є формування цінностей, які не лише задекларовані, а є свідомим вибором людини, тобто реалізуються у її практичному житті. В цьому контексті необхідно виокремити та проаналізувати такі цінності.

Існують різні підходи до визначення переліку європейських цінностей, тобто таких, що об'єднують європейців. Насамперед варто звернути увагу на самореалізацію людини як особистості, гідність і свобода якої передусім. Також важливими європейськими цінностями є такі як рівність перед законом, самореалізація, толерантність, відкритість до змін, індивідуальна відповідальність, взаємодопомога. Вони набули поширення в постіндустріальному суспільстві, що відрізняються від цінностей індустріального суспільства, зокрема статусної ієрархії, етатизму, зовнішньо орієнтованої відповідальності, соціально-класового відчуження. Не зважаючи на конфлікт між традиційною і модерною ціннісною системою, загальною тенденцією є те, що за останні десятиліття саме нові європейські цінності об'єднували європейців [2, с. 87–88]. Тому для поглиблення європейської інтеграції українцям також необхідно їх впроваджувати у всі сфери життєдіяльності.

Аналіз основних європейських цінностей, які є підґрунтям європейських прав і свобод та європейських політичних інститутів, було здійснено Н. Амельченко. Дослідниця акцентує увагу, що свобода в європейському просторі розглядається одночасно як сукупність свобод та прав індивіда. Свободи («liberties») розуміються як політичні, соціальні і культурні, що сприяють реалізації фундаментальної свободи («freedom»). Свобода передбачає відповідальність індивіда за свій вибір, тобто це означає право людини на вибір своєї ідентичності за різними критеріями: національністю, громадянством, мовою, культурою тощо [5, с. 19–22]. Таким чином, не відбувається нівелювання національної свідомості чи культури, збереження яких є важливим для українського суспільства.

Однією з головних європейських цінностей визначається гідність, що означає повагу до кожного індивіда, визнання в ньому особистості. Вона є невід'ємною від рівності людей, але це не означає тотожність людських здібностей, економічного та соціального положення, а рівність у свободі самореалізації. В основі європейських цінностей лежить оптимістична концепція людини, яка передбачає, що кожен індивід є гідним свободи та здатний на моральну поведінку у відносинах з іншими [5, с. 22–23]. Важливою цінністю європейців є толерантність, тобто прийняття людей навколо як «інших». Базовою європейською цінністю є справедливість, але це не розуміється як просто рівність результатів праці і доходів людей, а надання рівних можливостей людям для самореалізації в будь-якій сфері. Соціальна солідарність в європейському суспільстві означає свідому підтримку з боку кожного індивіда і держави тих індивідів та соціальних груп, які потребують особливого захисту [5, с. 28–30].

До європейських цінностей належить також демократія, що ґрунтується на визнанні суверенності, верховенства влади народу, який через своїх представників відстоює інтереси і цінності різних соціальних груп. Для всіх демократичних суспільств характерна цінність активного громадянства і громадянського суспільства. В європейському просторі громадянство розуміється не тільки як приналежність до певної держави, а передусім як активне громадянство, що передбачає участь індивіда в громадському і політичному житті [5, с. 24–28]. Якщо проаналізувати українські реалії, то можна стверджувати, що існує позитивна динаміка щодо реалізації вищезазначених цінностей, зокрема потрібно звернути увагу на зростання рівня громадянської активності.

Варто зазначити, що ціннісні пріоритети населення України почали вивчати систематично в Інституті соціології НАН України з 1991 р.. Впродовж 1991–2020 рр. Інститут соціології здійснив 13 загальнонаціональних опитувань. На основі аналізу даних дослід—жень можна констатувати, що за період 1991–2020 рр. статистично зросла суб'єктивна важливість цінностей, пов'язаних із державною незалежністю України, її демократичним розвитком, свободою слова, демократичним контролем рішень владних структур, підприємницькою ініціативою, інтелектуальним розвитком, культурною компетентністю, цікавою роботою, соціальною рівністю, національно-культурним відродженням, участю у політичному та релігійному житті [6, с. 69–70]. На нашу думку, ці зміни є позитивними, оскільки така тенденція сприяє інтеграції українського суспільства в європейський аксіологічний простір, адже окреслені цінності здебільшого є значущими і для європейців.

Результати досліджень особливостей динаміки ціннісних пріоритетів населення України за період 1991–2020 рр. дають змогу зробити певні узагальнення. А. Ручка здійснив згрупування ціннісних позицій за критерієм функціональної однорідності, серед яких виокремив чотири ціннісних синдроми: «безпека» (вітальні цінності), «соціальний комфорт» (соціальні цінності), «самореалізація» (самореалізаційні цінності), «демократія» (демократичні політико-громадянські цінності) [6, с. 74–76]. Система ціннісних

пріоритетів українців характеризується домінуванням синдрому вітальних цінностей, пов'язаних зі здоров'ям, сім'єю, дітьми й добробутом. Синдром «соціальний комфорт» протягом всього періоду змінював свій рейтинг, що ймовірно залежало від наявності або відсутності достатньої можливості його реалізації. Підвищення важливості просоціальних цінностей можна пов'язати із посиленням комунікації, толерантності, солідарності, соціальних зв'язків, пошуку сенсу життя в актуальних суспільних умовах. Це відповідно має позитивний потенціал для зміцнення єдності українського суспільства, особливо під час надзвичайних суспільних обставин. Зростання рейтингу цінностей самореалізації демонструє поширення в українському соціумі феномена індивідуалізації, пов'язаного із підвищенням значущості саморозвитку людини.

Посилення ролі демократичних політико-громадянських цінностей свідчить про створення єдиного демократичного ціннісно-смислового фундаменту суспільного життя країни, на якому в подальшому розвиватимуться консолідований демократизм, креативний індивідуалізм, соціальна солідарність, інтелектуальний потенціал, культурна компетентність, а також ревіталізація важливих національних, традиційних цінностей [6, с. 76–77]. Домінування окреслених цінностей відображає процеси, що відбуваються в українському суспільстві, його готовність до змін у напрямі євроінтеграції, зокрема шляхом вироблення спільних ціннісних орієнтирів, для впровадження яких, зважаючи на вищезазначене, є значний потенціал.

Процес переходу від визнання певних цінностей до їх реалізації у повсякденному житті є складним і довгостроковим, який на Заході тривав впродовж століть. Досвід східноєвропейських держав показує, що він може бути коротшим, проте досить суперечливим. Україна розпочала шлях, подолання якого також залежить від здатності владних еліт послідовно застосовувати проголошені «європейські» норми у власній діяльності, показати на особистому прикладі їхню дієвість і тим самим змінити існуючу модель від творення неґативного соціального капіталу на творення позитивного [3, с. 119–120]. Необхідно зауважити, що українці зберегли «європейський» демократичний, волелюбний інстинкт і, отже, неприйняття будь-якої абсолютної влади, проте, на думку М. Рябчука, не повністю набули не менш важливого для Європи інстинкту – правового, тобто усвідомлення, що демократія – це не лише влада більшості, а й права меншості; що свобода – це не лише вільний вибір, а й відповідальність. Для повноцінного втілення європейських цінностей необхідним є впровадження чіткої, осмисленої, інституційно вреґульованої процедури, а єдиним способом для цього є модернізація інституцій. У Європі на це знадобилося дуже багато зусиль та часу, і в Україні цей процес теж ймовірно не буде швидким [3, с. 120–121]. Важливо зазначити, що європейські цінності не впроваджуються як окремі життєві орієнтації, а реалізуються як цілісна система, в якій кожна базова цінність визначає і конкретизує іншу.

Імплементація європейських цінностей потребує прийняття правових норм і створення інститутів, які ці норми впроваджують і контролюють [5, с. 31]. Науковці асоціюють європейськість як систему ціннісно обумовленої суспільної поведінки з ініціативністю, новаторством, раціональним мисленням, законослухняністю, здатністю домовлятися. Україна в даному аспекті має певні проблеми, проте напрям її розвитку визначається постійним впливом європейських ідей та практик, перебуванням у європейському політичному і культурному середовищі [3, с. 120–121]. Для входження України в європейський аксіологічний простір необхідними є реформи, завдяки яким знизиться екзистенційний тиск на населення [4, с. 143–144]. Оскільки Україна обрала європейський шлях розвитку, а отже і європейські цінності, то необхідно їх впроваджувати у всі сфери життєдіяльності

українського суспільства. Вважаємо, що це тривалий процес, який вимагає зусиль для того, щоб стати повноцінною частиною європейського цивілізаційного простору, проте перспективи для цього існують.

Відтак Є. Головахою було запропоновано можливі медіатори між пострадянськими та європейськими цінностями, зокрема: між зрівняльністю і рівністю перед законом медіатором є еквівалентність соціального обміну; між кар'єризмом і самореалізацією – професіоналізм; ізоляціонізмом і толерантністю – неприйняття агресії; консерватизмом і відкритістю до змін – послідовність у стратегічному виборі; безвідповідальністю і індивідуальною відповідальністю – самостійність; патерналізмом і взаємодопомогою – соціальна підтримка слабких [2, с. 96]. Дані медіатори можуть слугувати певними орієнтирами ціннісних трансформацій, сприяючи їх поступовості та осмисленості.

У дослідженні проведеному Соціологічною групою «Рейтинг» у 2022 р. проаналізовано цінності українців, які були об'єднані в біполярні осі: відкритість до змін (самостійність, стимуляція) є протилежною консерватизму (безпека, конформність, традиційність); самоствердження (багатство, досягнення) протилежне самовизначенню – це «вихід за межі власного Я» (універсалізм, доброта). На основі даних, отриманих в результаті дослідження, можна констатувати, що ціннісна шкала українців в умовах війни зазнала незначних змін. Загалом спостерігається динаміка щодо цінностей самовизначення та відкритості до змін. Традиційно домінують універсалізм та доброта. На високому рівні залишилися конформність і на противагу їй самостійність. Також значимими є цінності безпеки і традиційності. Найменше із запропонованих, як і минулого (2021 р.) року, українці цінують багатство. За рік дещо зросли значення цінності традиційності, гедонізму, стимуляції та особливо самостійності [7]. Таким чином, переважна більшість українців готові до змін, відстоювання нових цінностей, які сприяють європейському цивілізаційному розвитку України.

Євроінтеграція, забезпечуючи поширення базових європейських цінностей в українському суспільстві, може мати позитивний вплив його ціннісні орієнтації, зокрема зростання толерантності та відкритості до «іншого». Необхідно зазначити, що це не загрожує національній ідентичності українців, оскільки Європа залишається культурно різноманітною, де українська культура може зайняти своє місце в загальноєвропейському культурному просторі. Існування якого забезпечується не стільки універсалізацією культурних надбань, скільки формуванням єдиного аксіологічного простору, який уможливлює існування Європи як духовної спільності, що є не стільки технологічною процедурою, скільки результатом ментальної спорідненості, на ґрунті якої існує європейська ідентичність. Її основу складають європейські цінності: свобода, повага до гідності, соціальна справедливість, соціальна рівність, прозорість, гуманізм, толерантність, тобто якості, які вирізняють європейців, забезпечуючи існування європейської цивілізації [4, с. 141]. Війна, розпочата росією проти України, має різні наслідки, одним з яких стало прискорення євроінтеграційних процесів в Україні, а також проєвропейське об'єднання нації. Домінуючою в українському суспільстві стала ідея про безальтернативність та незворотності руху до ЄС.

Ці тенденції можна проілюструвати результатами соціологічних досліджень Центру Разумкова. По-перше, стабільною є висхідна динаміка громадської підтримки вступу України до ЄС. Якщо в березні 2021 р. 59% громадян вважали, що Україні потрібно вступати до ЄС, то в жовтні 2022 р. такої думки дотримуються уже 79%. Це інтегральний показник, який ілюструє масштаб проєвропейських настроїв в українському суспільстві. По-друге, у 2022 р. у громадській свідомості почали виразно домінувати процеси проєвропейської самоідентифікації. Якщо в попередні роки серед громадян переважали сумніви щодо своєї європейської ідентичності, то в жовтні 2022 р. вже 63% відзначили, що відчувають себе

європейцями, відчувають свою належність до культури і традицій європейського співтовариства [8]. Тому реалізація європейських цінностей в українському суспільстві є умовою позитивної динаміки в євроінтеграційних процесах.

Отже, формування системи цінностей, яка сприятиме зближенню України з європейськими державами, тобто виконуватиме інтеграційну роль, є важливим завдання для українського суспільства. Забезпечення суспільного прогресу в сучасному світі неможливе без ціннісних трансформацій, тому вироблення спільних цінностей з Європою та їх реалізація є надзвичайно актуальною і доцільною, адже ціннісні орієнтації українців мають європейську спрямованість. Зростання ролі демократичного громадянського суспільства, свободи, ініціативності, рівності, гідності та самореалізації особистості для українців дає підстави стверджувати про значний потенціал для створення спільного аксіологічного простору України з Європейським Союзом.

Список використаної літератури

1. Головаха Є. Українське суспільство: шляхи трансформації. *Український соціологічний журнал.* 2016. № 1–2. С. 26–30.
2. Головаха Є. І. Ціннісні засади і бар'єри модернізації в Україні. *Ціннісна складова модернізаційних процесів у сучасному соціумі України:* колективна монографія. К.: НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2014. С. 83–96.
3. Рябчук М. «Європейці» мимоволі? Про ціннісний вимір української національної ідентичності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.* 2018. Вип. 3–4. С. 93–123.
4. Сторожук С. В., Гоян І. М., Федик О. В. Аксіологічні засади євроінтеграції. *Науковий журнал «Політикус».* 2018. Випуск 2. С. 139–146.
5. Амельченко Н. А. Цінності об'єднаної Європи. Київ: ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», 2013. 42 с.
6. Ручка А. Динаміка ціннісних пріоритетів населення України за останні три десятиліття (1991–2020 рр.). *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін.* Збірник наукових праць. Випуск 7 (21). Київ: Інституту соціології НАН України, 2020. С. 69–77.
7. Ідентичність. Патріотизм. Цінності. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування. Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_independence_082022_xvii_press.pdf (дата звернення 21.02.2023)
8. Пашков М. Євроінтеграція в умовах війни: виклики і перспективи. Аналітична доповідь. Грудень 2022 р. Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/images/2022/12/28/2022-MATRA-IV-KVARTAL-7.pdf (дата звернення 21.02.2023)

VALUE TRANSFORMATIONS OF UKRAINIAN SOCIETY IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

Viktoriia Melnychuk
Polissia National University,
Department of Social Sciences
Bulvar Staryi, 7, 10008, Zhytomyr, Ukraine

The peculiarities of value transformations of Ukrainian society in the context of European integration processes are examined in the article. The influence of socio-historical conditions on the development of Ukrainians value orientations is analyzed in the suggested paper. It is established that the values system is a unifying factor for Ukrainian society, because the axiological component plays an important role in

the formation of social consciousness. It is noted that after Ukraine gained independence, some changes took place in all spheres of social life, in particular, value transformations were carried out and determined its European orientation and further development vector.

The main European values, such as equality, self-realization, tolerance, openness, justice, solidarity, responsibility, freedom, dignity, democracy are considered. These values became the basis for the unity of Europeans, and not just their statement, but their implementation by every person. Awareness of this fact is important in the context of European integration processes, a significant component of which is the implementation and use of these values by all Ukrainians.

An analysis of the value system of Ukrainian society proves that the role of tolerance, solidarity, self-realization, and the values of civil society are growing. It is argued that, despite the different conditions of Ukrainians and Europeans values formation, there are common orientations that need to be further developed. This process does not mean just their mechanical duplication or transfer, but mental unity of Europeans and Ukrainians inherent. The willingness of Ukrainian society to implement and defend European norms and values for the formation of a single axiological space is substantiated. Sociological studies testify to the European self-identification of Ukrainians, the dominance of pro-European tendencies in Ukrainian society, its readiness to transform in the direction of European civilizational development.

Key words: Ukrainian society, European integration, values, transformation of values, value orientations, European values.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 131–139
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 131–139

УДК 123.1:316.3 (477)“14/18”
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.16

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ У ПЕРІОД XIV–XVIII СТ.

Андрій Наконечний
Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра філософії
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

У статті розглядається процес розвитку національної ідеї у період козацьких виступів під проводом Богдана Хмельницького проти соціально-національного поневолення українського народу, а також у період Гетьманщини. Проаналізовані етапи формування національної ідеї, її різноманітні вияви у суспільно-духовному житті та філософській думці України зазначеного періоду. Доведено, що національна ідея того часу виражається через державотворчі зусилля козацької верхівки, у прагненні здобути національну незалежність України, у виробленні релігійно-правових ідей, в об’єднанні різнорідних груп українського етносу в міцну національно-свідому силу, у створенні державних установ на козацькій території.

Досліджено творчу діяльність мислителів, які на теоретичному і політичному рівнях визначали головні ознаки українського етносу, своєю літературно-науковою, практичною діяльністю найбільше спричинилися піднесенню та обороні національно-релігійної свідомості українців, а отже, сприяли зростанню національної самосвідомості, національної ідеї. Акцентовано на вагомому значенні «полемічної літератури», що охоплює науково-теологічні трактати, історико-політичні памфлети, відкриті листи, тощо, а також на їхньому впливі на боротьбу українського народу за національно-релігійне визволення.

Вказано на виняткове місце, яке посідає в полемічній літературі Іван Вишенський – борець проти соціального та національно-релігійного гноблення українського народу. Його суспільна позиція визначалася тим, що він орієнтувався на трудове, пригноблене й експлуатоване соціально, релігійно і національно селянство. А також вказано на те позитивне значення для українського національного відродження, ідеї свободи українського народу, яке мали козацькі літописи, появу яких спричинила козаччина, національно-визвольна війна та Переяславська угода з її трагічними для української національної справи наслідками. Особливо важливими є три козацькі літописи – Самовидця, Г. Граб’янки і С. Величка.

Ключові слова: свобода, національна ідея, незалежність, нація, народ.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю усвідомлення українським суспільством значення національної ідеї, практичного втілення її в усіх ланках суспільно-політичного, культурно-духовного, соціально-економічного життя України. Національна ідея пов’язана з політикою, економікою, освітою, релігією, мораллю, людськими цінностями, правом, культурою. Проте вона має узагальнені риси, інтегративний характер, а тому потребує спеціального філософського аналізу. Особливо важливим є аналіз процесу становлення, формування й утвердження національної ідеї у творчості видатних представників суспільно-політичної та філософської думки XIV–XVIII ст. Саме в них можна знайти відповіді на наболілі питання сучасного державотворення, консолідації української нації, справжньої національно-політичної, соціально-економічної, духовно-культурної незалежності України.

© А. Наконечний, 2023

Проблема розвитку та відображення української національної ідеї у творчості провідних мислителів XIV–XVIII ст. займає вагоме місце у дослідженнях українських науковців у період між двома війнами: В. Гнатюка, М. Забаревського (Д. Дорошенка), Ю. Охрімовича, В. Старосольського, М. Сціборського, а також у працях відомих іноземних та українських науковців в еміграції в період після Другої світової війни таких, як Дж. Армстронг, Ю. Бойко, С. Величенко, С. Єкельчик, І. Лисяк-Рудницький, П. Мірчук, О. Пріцак та Дж. Решетар, М. Сосновський, П. Феденко, М. Шкільняк, В. Янів. Окреслена проблематика посідає важливе місце в працях таких сучасних українських учених, як А. Астаф'єв, А. Брагінець, С. Возняк, М. Горєлов, Я. Грицак, В. Гудзь, М. Жулинський, В. Жмир, О. Забужко, М. Кармазіна, Г. Касьянов, Р. Кісь, І. Кресіна, О. Куць та Ю. Куць, В. Лісовий, Т. Панько, А. Пашук, С. Приходько, М. Розумний, О. Семків, М. Сосновський, Д. Соловей, О. Сухий, Б. Червак, А. Фартушний, Б. Якимович та інші. Проте, попри значну кількість публікацій з окремих аспектів поставленої нами проблеми, ще недостатньо філософських досліджень, які дали б змогу осмислити етапи формування національної ідеї, її зміст, динаміку і трансформацію у суспільно-духовному житті України XIV–XVIII ст.

Мета статті – простежити етапи формування національної ідеї, її різноманітні вияви у суспільно-духовному житті та філософській думці України зазначеного періоду.

Середина – кінець XIV ст. – помітний рубіж у генезі етнічної державності в Україні, коли, по суті, була остаточно перервана традиція державного будівництва на українських землях, започаткована ще в давньоруські часи. На етнічній території почали створювати державні інституції тих країн, до складу яких входили українські землі, – Великого князівства Литовського, а згодом – Речі Посполитої, Угорщини та Молдавії. Для України це мало тяжкі наслідки, бо закладалися основи для денаціоналізації українського етносу, зникнення тих характерних рис, які визначали етнічне обличчя українців. Найінтенсивніше ці процеси проходили в середовищі панівних класів України, які поступово відривалися від своїх етнічних коренів, тому керувати формуванням державності на базі основоположної національної ідеї вони вже не могли. Як зазначав М. Грушевський, «українське боярство в першій половині XV ст. ще представляло досить значну масу, але неорганізовану, відтиснену від всяких впливів, а при тім класові інтереси дуже рано збили його з позиції, яку повинно б воно було зайняти з огляду на національні інтереси» [5, с. 140].

Великого значення в процесі пробудження національної свідомості набуває суспільно-політична, громадська діяльність представників численних верств шляхти і боярства, які, хоч і підпадали під сильні польські впливи, проте не зовсім зреклися своєї належності до руської нації та її віри. Згадати хоча б таких польських письменників, як полеміст Станіслав Оріховський, який наголошував, що він є українцем і з радістю в цьому признається; професора Краківського університету Григорія Тичинського, який свої поетичні твори підписував як «Григорій з Самбора», польських гуманістів того часу С. Кльоновича і Ш. Шимоновича, авторів поеми «Роксолянія», присвяченої Львову та іншим галицьким містам, описам Волині, Галичини, Поділля, а також життю та побуту українських селян. Фактично тим самим вони (свідомо чи несвідомо) висунули ідею єдності українських земель.

Кінець XVI – поч. XVII ст. в історичному розвитку українського народу характеризується посиленням соціального та національно-релігійного гноблення. Як зазначав І. Франко, «тяжкі часи переживав наш український народ під польським пануванням у XVI віці. Унія Люблінська 1569 р. відлучила наші землі від Литви й прилучила їх безпосередньо до Польщі, а надто йшла до того, щоб завести на наших землях польські порядки. Ціль, до котрої вони змагали, була така, щоби нашу Полудневу Русь, що дісталася в польські руки, зовсім зілляти з Польщею, зробити з тих двох країн одну цілість» [16, с. 260].

Після Люблінської унії 1569 р. відбулися також значні зміни в національному самоусвідомленні українців. Насамперед це стосувалося української еліти, української шляхти. По-перше, в культурі вона почала орієнтуватися на своїх польських соціальних братів, перебираючи їхню мову, звичаї, побут тощо.

По-друге, спостерігаємо значний відхід української аристократії від православ'я, відсутність виразної національної школи. Як зазначено в антиуніатському памфлеті «Пересторога», «і так це дуже зашкодило українській інтелігенції, що не могли шкіл і наук розширювати та засновувати: бо якби свою науку мали, тоді б за несвідомістю своєю не дійшли б до такої біди… Поляки натомість не маючи своїх наук, в науки римо-католицькі своїх дітей почали віддавати, які й віри католицької їх навчили, і так помалу науками своїми всю інтелігенцію українську до віри римської привели, навіть їхні нащадки з віри православної на римську вихрестилися та прізвища й імена повідміняли, так, якби ніколи й не знали, що вони нащадки благочестивих прародичів своїх» [11, с. 125–126].

Упродовж цього процесу з'являється низка діячів, які на теоретичному і політичному рівнях визначали головні ознаки українського етносу, своєю літературно-науковою, практичною діяльністю найбільше спричинилися опорові Риму, піднесенню та обороні національно-релігійної свідомості українців, а отже, сприяли зростанню національної самосвідомості, національної ідеї. Зокрема, І. Франко називає К. Острозького, який зрозумів і чітко усвідомив той факт, що український народ треба просвітити, підняти його з темноти неуцтва і рабства, адже лише освічений народ здатний усвідомити свою національну належність і захищати свої національні та релігійні права перед натиском латинізації. Для цього він організував академію в Острозі, запросивши до викладання в ній таких національно-свідомих українських вчителів, як М. Смотрицький, Г. Смотрицький, І. Княгиницький, монах Іов та ін., яких І. Франко називає «розумними і вченими русинами». Ця академія творила міцний освітньо-культурний, літературний і національно-свідомий центр.

Надзвичайно важливе значення для пробудження національної свідомості українського народу мала літературно-наукова, практична діяльність тих українських діячів, твори яких увійшли в історію філософської думки під назвою «полемічна література», яка охоплює величезні науково-теологічні трактати, історико-політичні памфлети, відкриті листи тощо, поява яких була зумовлена конечною необхідністю боротьби українського народу за національно-релігійне визволення.

Однією з перлин полемічної літератури вважають твір «Пересторога», в якому автор, як гуманіст-просвітитель, закликає сучасну йому громадськість до стійкої боротьби проти католицизму шляхом розвитку національної культури та школи в Україні. На його думку, занепад національної культури, мови, шкіл, письменства призводить до національного виродження, розкриває шлях до полонізації українського народу.

Автор докоряє церковним ієрархам за те, що вони «…від свого патріарха відцуралися, а Папі Римському присягнули, і таким чином, великі заворушення серед народу вчинили» [11, с. 125].

Ще одним твором, в якому національну ідею піднесено на високий рівень свого вияву, був «Апокрисис» Христофора Філалета, який засуджує політику польського уряду щодо українського народу і вимагає демократичних прав для українців. Автор із сумом зазначає, що після Брестської унії замість очікуваного покращення наступило погіршення, «великий смуток» в Україні. Філалет вказує, що на тілі свідомих українців повідкривалися рани, які дуже болять: не так від «гонителів римського визнання», як «від відступників стародавньої віри грецької» [14, с. 98].

Українські полемісти, обстоюючи рідну віру, часто вдавалися до історичних екскурсів, аби пригадати сучасникам про їхній рід та обстоювати ознаки українського етносу, а отже, і національну ідею з погляду історичного права. Це знаходимо у передмові «Віршів на погреб Сагайдачного Касіяна Саковича», де автор із гордістю зазначає, що «за Олега Руського монархи плавали в човнах по морю і Царгород штурмували, а їх предки хрестилися Володимиром і в тій вірі статечно жили» [3, с. 156], а також у Захарія Копистенського, який пише, що коли князь Данило прийняв корону від Папи Римського, він, тим не менше, «...з костелом римським у вірі не об'єднався і віри своєї не зрадив» [7, с. 133].

Виняткове місце в українській полемічній літературі займає Іван Вишенський – борець проти соціального та національно-релігійного гноблення українського народу. Його суспільна позиція визначалася тим, що він орієнтувався на трудове, пригноблене й експлуатоване соціально, релігійно і національно селянство. Як зазначав І. Франко, «головну силу народу бачить Іван Вишенський не в пастирях, не в панах, а в стаді, в простім народі» [15, с. 276].

Літературна і релігійно-філософська спадщина І. Вишенського має форму «Посланій», які пронизані глибоким патріотизмом, любов'ю до українського народу і є виразником його національної ідеї. У своїх творах він виступає великим патріотом рідної землі, закликаючи руський (український) народ очистити свою віру від забобонів, а також возвеличує слов'янську (українську) мову, рідну віру: «Перш за все очистіть церкву від усіляких зваб та єретичних забобонів і у простоті серця бога хваліть…, богові, співаючи простою нашою руською піснею, дякуйте. При тому прихиліться до нашої східної православної віри усім серцем, душею й помислом без усякого сумніву» [2, с. 34].

Звичайно, українськими патріотами та державотворцями, які прислужилися до розвитку і становлення національної ідеї, були не лише православні діячі, але й уніати, які у своїх працях теж зверталися до історичного минулого України-Русі та прагнули відновлення її державності, адже, як слушно зазначав визначний церковний діяч М. Смотрицький, «не віра робить русина русином... а народження і кров руська...» [17, с. 83]. Організатори унії, зокрема митрополит М. Рогоза, єпископи І. Потій, Г. Балабан, К. Терлецький та інші православні владики насамперед були українськими ієрархами, які дуже добре розуміли внутрішній стан та суспільне становище православної церкви в польській державі, її роль та історичну місію в обстоюванні прав і свобод українського народу, в розвитку й утвердженні його духовності та національної свідомості, у захисті його національної самобутності, у збереженні його, як етносу, нації. Отож, підписавши унію, українські ієрархи зберегли обряд православної церкви, літургію, мову, все, що було пов'язане з українською традицією. Як зазначав головний організатор порозуміння з Римом Іпатій Потій, «…і ми тепер, приступаючи до згоди з Римлянами, того ж сповідування учителів Грецьких міцно тримаємося...» [10, с. 41]. Так, під опікою Папи греко-католицька церква залишилася українською, що вже, принаймні, на тому етапі суспільно-духовного життя України унеможливлювало насильницьку полонізацію русинів (українців) за допомогою латинізації.

Отже, полемічна література стала свідченням високого рівня національної свідомості українського народу, його повсякчасної готовності стати до оборони своїх національних, релігійних, соціальних і культурних інтересів.

Можна констатувати, що в XIV–XVI ст., попри несприятливі для українців національно-культурні, економічні й політичні обставини, національна самосвідомість, національна ідея все ж виражалася у формах усвідомлення відмінності власної території, мови, релігії, права, національної належності тощо.

Ідея свободи існує у всі роки історичного розвитку України, зокрема в часи козацьких виступів проти польського соціально-національного поневолення. Ідея свободи того часу виражається насамперед у державотворчих зусиллях козацької провідної верхівки та в прагненні здобуття національної незалежності України.

Отже, в другій половині XVI та на початку XVII ст. стає помітним становлення національно-свідомого українського міщанства, яке, за словами І. Франка, «у боротьбі за свої станові права… поступово приходить до думки обстоювати також свої релігійні та національні інтереси…» [16, с. 109]. У значно гіршому становищі перебувало українське селянство, яке для успішної оборони своїх інтересів потребувало союзника, як і, врешті, всі інші соціальні групи українського етносу, що зазнавали важкого соціально-національного гноблення. Цим союзником виступило козацтво, що сформувалося шляхом середньої української шляхти, міщан та селян. Після вироблення релігійно-правових ідей, набуття досвіду політичної боротьби за їхню реалізацію відбулось поєднання різнорідних груп українського етносу в міцну, національно-свідому силу, яка здатна була виступити на боротьбу за здобуття власної національної незалежності. За словами В. Липинського, саме завдяки консолідації українського етносу в лавах козацького війська відбулась перемога Хмельницького у цій національно-визвольній війні [8, с. 15–16].

Консолідація нації в національно-визвольній війні була видатною віхою в історії становлення української національної самосвідомості, ідеї свободи, адже чи не вперше за всю історію визвольних змагань відчувалась так сильно єдність практично всіх верств українського народу. Провідну роль у подальшому єднанні та консолідації нації повинна була відіграти козацька верства – як найсильніший клас цієї нації. І це, певною мірою, їй вдалося зробити. За словами В. Липинського, «подібно як шляхта польська сотворила поняття державності польської та нації польської, козаччина українська сотворила поняття державності й нації української. І навіть географічно-провінціальна назва козацької території – воєводств Київського, Чернігівського і Брацлавського – стає назвою національної території й назвою нації. З того часу терміни «Україна» і «український»… починають витісняти старі терміни «Русь» і «руський»… І як поняття шляхетної Речі Посполитої стало синонімом польської держави, так поняття козацького Війська Запорізького стало за Хмельницького синонімом щойно посталої держави української» [8, с. 53–54].

Ідея свободи все ж відображається у створенні державних установ на козацькій території, в організації регулярної армії, налагодженні активних стосунків з іншими державами. Та й сам Б. Хмельницький, як видно з джерел, досить впевнено і свідомо відчував себе правителем цієї козацько-української держави. Зокрема, він заявив представникам Речі Посполитої: «Правда, що є я дещо лиха людина, але мені Бог дав те, що є єдиним володарем і самодержцем Руським» [4, с. 118]. Бачимо також чітке усвідомлення Б. Хмельницьким єдності всіх українських земель, яка має історичні коріння і сягає у давнину. Тому гетьман із деякою ностальгією за минулим зазначає: «…Достеменно наші зі стародавніх часів землі та провінції козацько-руські, сарматські від Поділля і Валахію по Віслу і аж до самого Вільно і Смоленська. Мав наш край довгі і просторі кордони, включаючи землі Київську, Галицьку, Львівську, Холмську, Белзьку, Подільську, Волинську, Перемишльську, Мстиславську, Вітебську й Полоцьку» [14, с. 79].

Надзвичайно позитивне значення для українського національного відродження, ідеї свободи українського народу мали козацькі літописи, появу яких спричинила козаччина, національно-визвольна війна та Переяславська угода з її трагічними для української національної справи наслідками. Особливо важливими є три козацькі літописи – Самовидця, Г. Граб'янки та С. Величка. Ці автори, які охоплюють величезну кількість документального

матеріалу, у своїх літописах є великими патріотами своєї батьківщини. Зокрема, Самовидець, літопис якого охоплює події 1648–1702 рр., мовою, наближеною до народної, обурюється з приводу того, що в Московщині козаків вважають за «нізащо», а Г. Граб'янка з почуттям великої гордості за свою батьківщину подає слова Б. Хмельницького, звернені до українських козаків, сповнені відвагою, любов'ю до України та її славного минулого: «Браття, славні молодці війська запорізького! Пробив час, візьміть зброю і щит віри вашої, закличте на допомогу Господа, і не лякайтеся пихатої сили ляхів…, згадайте давніх воїнів українських, котрі, хоч і невірні були, та все ж своєю відвагою на всіх страх наганяли. З того ж тіста і ви зліплені. Сини воїнів хоробрих, проявіть мужність свою. І вам на віки віків славу (з повеління господнього) запишуть, хай надія на Бога не осоромить вас!» [9, с. 40–41].

Третім літописним зведенням було «Сказаніє о войне козацкой з поляками чрез Б. Хмельницкого», автором якого був С. Величко і яке написане тодішньою літературною мовою (причому, крім книжної, є і жива народна мова). Автор літопису подає універсал Острянина, зміст якого сповнений чітким усвідомленням єдності всієї української нації: «…Скинути з Божою допомогою з вас, народу нашого православного, ярмо, неволю і польську тиранію, щоб помститися також за вчинені образи і розорення вам, братам нашим, шляхетно уродженим, і всьому суспільству руського народу, що мешкає в Малій Росії по обидві сторони Дніпра» [1, с. 294].

Отже, визвольна війна 1648–1654 рр. є одним із проявів в історії становлення та реалізації ідеї свободи, яка започаткувала нову епоху в боротьбі народу за національну незалежність та створення самостійної держави.

Оцінюючи роль Богдана Хмельницького у становленні ідеї свободи, необхідно зазначити, що саме він наголошував на величі перемоги українського народу над польською шляхтою і вірив, що «Русь буде панувати дуже скоро». Гетьман порушив справу з'єднання всієї території українських земель, перший запровадив до офіційних документів назву «Україна». Він «…відбудовував націю серед гуркоту падаючих руїн старої, ним же розваленої Речі Посполитої. Він усував ті руїни і одночасно укріплював західну культуру на Україні в обличчю постійної татарської й московської небезпеки зі Сходу…, і, що найважніше, він свою безмежну, фанатичну відданість державній українській ідеї вміє передати цілому своєму оточенню, цілій, ним вихованій, українській аристократичній верстві. Бо коли весь довгий період нашої історії, що настав по смерті Богдана, слушно прозвано «Руїною», то пам'ятаймо, що руйнувалось сотні літ тільки те, що він на протязі десятьох літ збудував» [8, с. 135–136, с. 139–140].

Після завершення національно-визвольної боротьби українського народу під проводом Б. Хмельницького та союзу з Москвою перед козацтвом, як провідником та інтегратором українського народу з його поняттям власної мови, релігії, права, постала нова ворожа сила в особі Московської держави, що було дуже несподівано, адже досі весь теоретичний і практичний запал був спрямований проти Польщі та католицизму. Ця нова ворожа сила застала українців непідготовленими до оборони. Не мало часу на консолідацію й козацтво, яке, зазнаючи протидій із боку Москви, змушене було маневрувати заради збереження тих залишків єдності, яка об'єднала український народ у національно-визвольній війні.

Попри це, ідея свободи, як чинник державотворення, у своєму історичному розвитку не припинила існування, проявляючись у різних сферах суспільно-духовного життя України.

Вагомий вплив на формування національної свідомості українського народу та продовження безперервного розвитку і становлення ідеї свободи мала «Конституція прав

і свобод Запорозького війська», укладена 5 квітня 1710 року Пилипом Орликом. Ця конституція є визначним українським народно-політичним документом, в якому яскраво відобразилися тогочасні ідеали української нації. Автор прагнув зв'язати воєдино уривки минулого України та окреслити модель суспільства, яка вмістила б головні здобутки нації. Ідеї, висловлені в цьому документі, є наслідком майже тисячолітнього розвитку України, свідченням високого рівня самосвідомості нації, її політичної культури. Цей документ постав як уречевлена ідея української державності у формі Гетьманщини.

Отож, у першому пункті визначено виняткові права православної віри в Україні: «… Не давати дозволу на проживання в Україні послідовникам чужої віри…, щоб лише єдина православна віра… навічно була утверджена…, щоб вона буяла і розквітала, мов троянда поміж терням, між чужими релігіями сусідніх держав» [12, с. 23–24].

У наступних пунктах автор обґрунтовує нагальну необхідність очищення Дніпра і всієї території Запорізького Низового війська від «укріплень і фортець московитів», а також повернення запорожцям прав на «Дніпро увесь згори, від Переволочної, аж до самого гирла», а також територію «Полтавського полку та Кодацьку фортецю з усіма угіддями».

Пилип Орлик окреслив також контури політичного устрою української держави: «З тими генеральними старшинами, полковниками і генеральними радниками повинен теперішній ясновельможний гетьман, а також його наступники радитися про безпеку Вітчизни, про спільне благо і про всі громадські справи», а також «відкинувши лихі заздрощі і мстиві намисли, давати слушні поради в такий спосіб, щоб не заподіяти тим ані урази честі гетьмана, ані шкоди справам Вітчизни, – нехай обминуть її лихо і згуба!» [12, с. 31–32].

Особливо патріотично звучить присяга Пилипа Орлика, в якій він зобов'язується ревно дбати «про суспільне благо і соборність Матері-Малоросії», «зміцнювати, скільки змоги, хисту і сил, права і вольності Війська Запорозького», «не входити в жодні змови з чужими державами і народами, а також у межах Вітчизни, що замишляли б їй згубу і будь-яке лихо» [12, с. 47].

Ідея свободи глибоко виражена в одному з найвизначніших творів цієї епохи – «Історії Русів», що є систематичним історіософським обґрунтуванням права України на свою державність. Центральна постать твору – Б. Хмельницький, якого невідомий автор шанує за повернення Україні незалежності. Автор «Історії Русів» також свідомо проводить ідею історичного права української шляхти «за взірцем усіх народів і держав». Оповідаючи про Переяславську угоду, він наголошує головні, на його думку, пункти: «…Аби перебувати козакам на всіх колишніх угодах і пактах, укладених з Польщею і Литвою… і по них користуватися всіма перевагами та свободами вічно і без жодної відмінності; … щоб власність всіх родів, маєтків їхніх і придбання їх, непорушно при них і нащадків їхніх перебувала вічно під охороною прав їх стародавніх Руських…, щоб у діла їхні та судилища ніхто інший не входив і не вмішувався, а самі вони судитися і управлятися між собою повинні за своїми правами і своїми обраними з-поміж себе суддями та начальниками» [6, с. 167]. Автор говорить про ці права як про привілей «уряду національного». Він нагадує також про козацькі права, як про «шляхетські, природні, що від найдавнішої давнини були у них безперервно і під титулом лицарства всіма угодами і привілеями їм підтверджені…» [6, с. 168].

Характерним є зміст прокламації гетьмана Мазепи до свого війська, яка пройнята прагненням незалежності України та єдності її народу, вимогою «…поставити країну нашу в той стан держав, у якому вона була перед володінням Польським, із своїми природними Князями та з усіма колишніми правами і привілеями, що вільну націю означають…, звільнити нас від рабства та зневаги і поновити на найвищому ступені свободи та

самодержавства. Відомо ж бо, що колись були ми тими, що тепер московити: уряд, первинність і сама назва Русь від нас до них перейшло» [6, с. 259].

Принципові, концептуальні ідеї державності, викладені у творі, звучать актуально і сьогодні, через два століття після його створення. В основі державності має бути національний уряд, що обирається згідно з правом і традиціями народу: «Верховний начальник і Господар землі Руської і народу того має бути Гетьман, обираний чинами і військом з-поміж себе вільними голосами…» [6, с. 139].

Отже, ідея свободи, виражена у суспільно-духовному житті українського народу періоду XIV–XVIII ст., показала себе явищем багатогранним і таким, що постійно шукає нові шляхи свого вираження у всіх ділянках суспільно-політичного, літературно-духовного життя України.

Список використаної літератури

1. Величко С. Літопис. К.: Дніпро, 1991. Т. 1.
2. Вишенський І. Порада (Книжка) // Твори. / Пер. В.Шевчука. К.: Дніпро, 1986. С. 19–141.
3. Вірші на погреб Сагайдачного Касіяна Саковича. Передмова // Хрестоматія давньої української літератури. К., 1949. С. 156–158.
4. Возз'єднання України з Росією: Документи і матеріали. М.: Б.в., 1954. Т. 2.
5. Грушевський М. Духовна Україна. К.: Либідь, 1994.
6. Історія Русів. К.: Радянський письменник, 1991.
7. Копистенський З. Палінодія или книга оборони // Хрестоматія давньої української літератури. К., 1949. С. 131–134.
8. Липинський В. Україна на переломі: 1657–1659. Філадельфія, 1991.
9. Літопис гадяцького полковника Г. Граб'янки. К.: Б.в., 1992.
10. Пашук А. Церква і незалежність України. Львів, 1998.
11. Пересторога // Хрестоматія давньої української літератури. К.: Радянська школа, 1949. С. 124–130.
12. Перша Конституція України Гетьмана Пилипа Орлика 1710 р. К.: Веселка, 1994.
13. Універсал Хмельницького // С. Величко. Літопис. К.: Дніпро, 1991. Т. 1. С. 78–82.
14. Філалет Х. Апокрисис // Хрестоматія давньої української літератури. К., 1949. С. 96–100.
15. Франко І. Іван Вишенський, його час і письменська діяльність // Зібрання творів: У 50 т. К: Наукова думка, 1983. Т. 28. С. 260–278.
16. Франко І. Южнорусская литература // Зібрання творів: У 50 т. К: Наукова думка, 1984. Т. 41. С. 101–161.
17. Яременко П. Мелетій Смотрицький. Життя і творчість. К.: Наукова думка, 1986.

FORMATION OF THE UKRAINIAN NATIONAL IDEA IN THE PERIOD OF THE XIV–XVIII CENTURIES

Andriy Nakonechnyy
Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Philosophy
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

The development of the national idea during the Cossack demonstrations led by Bohdan Khmelnytskyi against the socio-national enslavement of the Ukrainians, as well as during the Hetmanship, is considered. The stages of the formation of the national idea, its various manifestations in the social and spiritual life, and the philosophical thought of Ukraine during the specified period are analyzed. It

has been demonstrated that the national idea of the time was expressed through the state-building efforts of the Cossack elite, the desire for Ukrainian national independence, the development of religious and legal ideas, the unification of heterogeneous groups of the Ukrainian ethnic group into a solid nationally conscious force, and the establishment of state institutions on Cossack territory.

The creative activity of thinkers who, at the theoretical and political levels, defined the main characteristics of the Ukrainian ethnos and whose literary, scientific, and practical activities were the most responsible for the rise and defense of the national and religious consciousness of Ukrainians, and therefore contributed to the growth of national self-awareness and the national idea, were studied. Emphasis is placed on the significant importance of "polemical literature," which includes scientific and theological treatises, historical and political pamphlets, open letters, etc., as well as on its influence on the struggle of the Ukrainians for national and religious liberation.

The exceptional place occupied by Ivan Vyshenskyi, a fighter against the social and national-religious oppression of the Ukrainians, is indicated in the polemical literature. His social position was determined by focusing on the working, oppressed, and exploited social, religious, and national peasantry. And. It also mentioned the positive signs for the Ukrainian national revival, the idea of the freedom of the Ukrainians, that the Cossack chronicles had, the appearance of which was caused by the Cossacks; the war of national liberation; and the Pereyaslav agreement with its tragic consequences for the Ukrainian national cause. Three Cossack annals are particularly important: Samovidets, H. Hrabyanka, and S. Velichka.

Key words: freedom, national idea, independence, nation, people.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 140–146
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 140–146

УДК 1.008.17.60(608)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.17

ДЕЯКІ ЕТИЧНІ АСПЕКТИ МОРАЛЬНОГО БІОВДОСКОНАЛЕННЯ: РИЗИКИ ТА ПЕРЕВАГИ

Оксана Онищук
https://orcid.org/0000-0002-8064-1953
Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних та соціальних наук, кафедра філософії
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна

Стаття присвячена аналізу філософсько-етичних аспектів морального біовдосконалення (біопокращення) людини в контексті розвитку біотехнологій. Обговорюються ризики та переваги такого покращення. Виявлено наступні ризики морального біовдосконалення людини: втрата правової рівності між звичайними та вдосконаленими людьми, нівелювання свободи волі як джерела моралі, стандартизація та технологізація людини та ін. Серед переваг можна виділити сприяння розвитку демократії, посилення свобод людини, підвищення стандартів гідності й осуду та ін. Проаналізовано деякі усталені філософські стратегії дослідження біовдосконалення крізь призму їх впливу на моральну природу людини. Показано, що на сьогоднішній день не існує єдиного чи домінантного підходу в оцінці такого покращення. Більш того, немає так само і єдиної дефініції поняття «моральне біопокращення». Розглянуто чим звичайний моральний розвиток відрізняється від морального біовдосконаення. Наголошено, що біологічні підстави людського життя сьогодні отримали швидкоплинну трансформативну соціальну обумовленість, а також стали піддані цілеспрямованим втручанням з боку сучасних технологій. Відзначено, що моральне біопокращення тісно корелюється зі стрижневими структурами ідентичності людини, з конкретними соціокультурними кодами середовища людини. Воно є таким видом практики, яка впливає не тільки на біологічні аспекти життя сучасної людини, а й на соціальні та індивідуальні. Продемонстровано, що найперше ризики, з якими стикається людина внаслідок біотехнологічного впливу на її внутрішні структури, слугують вихідним пунктом філософсько-етичного аналізу і спонукають до нових досліджень. Акцентується увага на тому, що моральний розвиток найперше проявляється через самоподолання та вольові зусилля, має характеристики процесуальності й досвідності.

Ключові слова: моральне біовдосконалення (біопокращення), біотехнології, мораль, ризик, перевага.

На початку XXI ст. в умовах прискорення розвитку конвергентних NBIC-технологій виокремилася доволі нова і дискусійна тенденція дослідження їх застосування для морального вдосконалення людини, її покращення і навіть кардинальної зміни в певних аспектах морального життя. Смислове окреслення та аналітичний огляд етичних проблем морального трансгуманізму в контексті біотехнологічного покращення людини необхідні для осмислення тенденцій сучасного життя і розуміння місця людини у ньому. Філософське осмислення морального покращення в межах біотехнологій дозволяє розглядати його як складний соціогуманітарний комплекс, що представлений конкуруючими інтерпретаціями. Однією з філософсько-етичних проблем в контексті біотехнологічного покращення є пошук нових форм нормативності, які б гарантували баланс користі та ризиків, що пов'язані з таким покращенням. До того ж слід пам'ятати про те, що нові типи ризиків генерують їх легітимацію, що викликає застереження в науці і техніці.

© О. Онищук, 2023

Ця тематика активно обговорюється на Заході, а її найвідомішими представниками є Т. Дуглас (який власне і представив у 2008 році названу проблему), І. Перссон, Дж. Савулеску, П. Кратчфілд, А. Б'юкенен, М. Вокер, Н. Агар та ін.

Метою статті є виявити та оцінити соціогуманітарні ризики та переваги біотехнологічного морального вдосконалення (біопокращення) людини.

Найперше слід окреслити дефініцію доволі розмитого концепту «вдосконалення (покращення)». Ми будемо виходити з визначення М. Бесс [1, с. 643], яка говорить, що термін «покращення» є втручанням, яке скероване на модифікацію якостей людини, що додає їй такі здібності і характеристики, які в іншому випадку не властиві їй та неочікувані від неї, а також з визначення Д. де Граціїї, який розуміє під покращенням «будь-яке навмисне втручання, спрямоване на покращення наявної здатності, вибір бажаної здатності або створення нової здатності в людині»[2, с. 361]. Моральне біовдосконалення (або біопокращення) (moral bioenhancement) можна розуміти в кількох аспектах: найперше, як використання біомедичних технологій для морального вдосконалення людей з наступною їх реалізацією в соціальному житті та приватному просторі, для штучного стимулювання й програмування моральних вчинків. «Біомедичні технології регулярно використовуються в спробах зберегти або відновити здоров'я. Але багато з них також можна використовувати для зміни характеристик вже здорових людей. Я буду називати їх біомедичними вдосконаленнями…особистість морально вдосконалюється тоді, коли в майбутньому в неї краще виражені мотиви аніж до покращення»[3, с. 228–229]. Х. Вайсмен, виходячи з того, що в людській поведінці і природі є багато небажаного і шкідливого, визначає моральне біопокращення як спробу зробити людей більш альтруїстичними, співчутливими, готовими до співпраці [4, с. 33]. Також моральне біовдосконалення можна визначити як біотехнологічні трансформації людини заради вирішення соціальних та моральних проблем. Д. де Грація виокремлює три види морального біопокращення - покращення мотивації (кращі мотиви, риси характеру та загальна мотивація робити те, що правильно), покращене розуміння (коли потрібні рішення того, що є правильним) і покращення поведінки (більша відповідність моральним нормам і, отже, більша частота правильних дій) [2, с. 361].

Якщо біомедичні покращення вже давно використовуються в щоденному житті (наприклад, бета-блокатори для заспокоєння нервів під час виступів, косметична хірургія, препарати для покращення пам’яті та ін.), то використання біотехнологій для морального вдосконалення викликає суперечки. Загалом, воно має на меті зробити людину більш досконалою, виходячи з уже наявного розуміння досконалості. Приклади морального біовдосконалення за Т. Дугласом [3, с. 230] – це використання нейромедіаторів для послаблення антиморальних емоцій та установок (наприклад, приглушення агресії чи сильної відрази до певних расових груп чи надмірної агресивності в поведінці). Д. де Грація наводить ряд інших таких прикладів: «глюкоза як засіб підвищення стійкості до спокуси зробити щось не так; селективні інгібітори зворотного захоплення серотоніну як засіб зменшення схильності до нападу на людей; пропранолол як засіб зменшення несвідомих расових упереджень; стимуляція мозку (наприклад, електрична стимуляція мигдалеподібного тіла) як засіб зниження агресії; відбір ембріонів, які містять ген, що кодує більшу схильність до альтруїзму; відбір ембріонів або генна інженерія як засіб уникнення або нейтралізації генів, пов’язаних з антисоціальним розладом особистості; будь-який із цих засобів є способом забезпечення більшої схильності до справедливості» [2, с. 362]. Він же аргументовано пояснює важливість морального біопокращення на противагу традиційному. Де Грація говорить про величезну кількість прикладів аморальної поведінки з руйнівними наслідками як то рабство, примусова проституція, геноциди, пандемії, ядерна зброя та ін. Людство вже має

традиційні засоби підвищення моральних якостей. До них належать чіткі моральні настанови, наставництво, соціалізація, ретельно розроблена державна політика, література та інші засоби масової інформації, які заохочують до морального рефлексії, а також індивідуальні зусилля щодо вдосконалення. Але ці засоби в кращому випадку скромно ефективні. Крім того, розвиток технологій відбувається надзвичайно швидко, тоді як позитивні зміни в нашій психології відбуваються повільно. Оскільки моральний статус-кво є настільки проблематичним, а традиційні засоби морального вдосконалення можуть бути неспроможними дати задовільні покращення, можливість морального біопокращення заслуговує на увагу, а сама проблема морального біопокращення втілюється на ґрунті залучення NBIC-технологій для вирішення соціальних проблем.

Виходячи з ідеї персональної автономії, сучасна наука постулює ідею активної особистості, яка конструює власне життя на основі автономності як джерела легітимності. Проте, одночасно така автономія є джерелом ризиків, оскільки важко передбачити наслідки дій людини внаслідок розширення її автономії. Тому важливо дослідити аргументи як прихильників, так і критиків морального біовдосконалення. Прихильниками морального біопокращення є Т. Дуглас, Д. де Грація, І. Перссон і Дж. Савулеску, Дж. Х'юз та ін. Критиками ж цього напряму виступають А. Б'юкенен, Дж. Гарріс.

В контексті етичного дискурсу моральної поведінки біотехнології розглядають витоки соціальної та моральної поведінки в біологічних підставах. Сучасні нейротехнологічні дослідження прийшли до того, що значну частину етичних поведінкових стратегій можна вважати біологічно детермінованими. І тому, можна розробити інструменти для стимулювання етично коректних та соціально безпечних вчинків (наприклад, використання нейромедіаторів для моделювання позитивної соціальної поведінки).

Представники морального біовдосконалення виходять з того, що моральне функціонування людини багато в чому обумовлене біологічними чинниками, а тому, знайшовши адекватні біологічні важелі, можна змінювати моральну природу людини. Наприклад, Дж. Х'юз [5], представник трансгуманістичного оптимізму, вводить поняття «інженерії доброчесності» як засобу сприяння розвитку морального кодексу демократичних громад. Це передбачає створення суспільства, де люди будуть щасливіші, розумніші, самосвідоміші й доброчесніші. Для нього проект морального біопокращення має бути обраним людиною як засіб саморозвитку і тлумачиться як посилення свободи людини, оскільки наші пристрасті, деструктивні інтенції та форми поведінки є не чим іншим, як тим, що нас обмежує і поневолює. Моральне біовдосконалення за Дж. Х'юзом є позитивною ідеєю та силою, що збільшує щастя, якщо воно зумовлене вільним вибором людини важливих і цінних для неї моральних якостей. «Наше зростаюче розуміння мозку та того, як він створює емпатію, самоконтроль, моральне судження і навіть духовна трансцендентність свідчить про те, що ми будемо дедалі більше вміти виявляти та лікувати не просто психопатію, а звичайну моральну та духовну слабкість. Неврологія запропонує всім нам можливість стати кращими людьми якими ми хочемо бути» [5].

Т. Дуглас говорить натомість про «некогнітивне моральне біопокращення», яке досягається за допомогою модуляції емоцій і дій, тобто не шляхом покращення пізнання [6, с. 162]. Він не говорить про моральне біовдосконалення як про покращення когнітивних здібностей, моральної проникливості, обдумування, нехтуючи когнітивними аспектами моральної поведінки. І. Перссон та Д. Савулеску [7] відстоюють думку, що моральне біовдосконалення – це вирішення цивілізаційних загроз внаслідок зростання впливу технологій на людину і світ за рахунок того, що вони мають робити людину більш людяною в моральному сенсі, навіть якщо вона перестає бути людиною в біологічному сенсі.

А. Арчер у своїх дослідженнях показує, що противники генетичного або біомедичного вдосконалення людини часто стверджують, що доступність цих технологій матиме негативні наслідки для тих, хто або не хоче використовувати ці ресурси, або не має до них доступу. Проте, все не так однозначно. Широке використання морального вдосконалення підвищило б стандарти гідності похвали та осуду, що значно ускладнило б тим, хто не вдосконалений, робити вчинки, гідні похвали, або уникати вчинків, які заслуговують на осуд [8].

Інші дослідники зауважують, що деякі біоконсерватори відкидають використання біотехнології для морального вдосконалення, водночас проголошуючи стандарти чеснот в теїзмі, згідно якого чесноти й доброчесність можна отримати лише у процесі самовдосконалення і внутрішньої роботи, а не за допомогою біотехнологічних втручань. Наприклад, прихильники цієї точки зору можуть стверджувати, що чеснота співчуття не може бути досягнута прийомом таблетки, а має виникнути в результаті органічного життєвого досвіду, який включає страждання та роздуми. Проте, критикуючи таку позицію, можна зауважити, що Бог, будучи абсолютно доброчесним, не отримав свої чесноти через процес. Тому теїстичні біоконсерватори повинні або відмовитися від уявлення про те, що Бог завжди був ідеально чеснотним, або відмовитися від свого твердження, що чеснота повинна бути отримана через певний процес. З огляду на це, робиться висновок, що поєднання стандартного теїзму та процесуальності набуття чеснот не є міцною основою для протидії моральному вдосконаленню [9].

А. Б'юкенен вважає, що при моральному біопокращенні можлива втрата фактичної правової рівності між звичайними та вдосконаленими людьми. Звичайні люди опиняться на периферії життя, тоді як морально покращені стануть визначальними фігурами майбутнього [10]. Дж. Гарріс вважає, що небезпека біопокращення криється у нівелюванні вольового зусилля і свободи людини як джерела моральності її вчинків. Він зосереджується на дослідженні проблеми якою мірою моральне біопокращення загрожує нашій свободі, включаючи свободу діяти неправильно [11].

Виходячи з усіх наведених ідей, треба найперше зазначити, що технології морального біопокращення зараз є на стадії розвитку і моделі, які вони використовують, є дещо спрощеними, тобто скерованими на дослідження (чи виміри) якогось одного аспекту когнітивного процесу, що стосується моралі. Зрештою, спрощеність також виходить зі самої ідеї біотехнологій щодо пошуку та обґрунтування причин моральної поведінки біологічними чинниками. Не можна не сказати і про біотехнологічне обмеження розуміння самої ідеї блага (ця ідея є еволютивною і залежить від різноманітних факторів (соціокультурних, технологічних та ін.)) та автономії людської особистості. Окрім цього, не можна не погодитися з Д. Вассерманом, що негативні моральні риси і прояви характеру людини мають і позитивні аспекти, оскільки дозволяють розуміти й інтерпретувати моральний вибір людини, слугуючи взірцями неприйнятної поведінки [12].

Можна також говорити про ризик зведення морального вдосконалення людини як автономної стратегії самоподолання, трансформації себе до автоматичного відтворення якихось заданих зразків і моделей поведінки. Моральні вчинки є найперше результатом внутрішньої осмисленої роботи над собою з докладанням вольових зусиль.

Так само виникає проблема тлумачення такого полісемантичного концепту як мораль: кожна людина розуміє її по своєму, є різні моральні парадигми (скажімо, для когось аборти чи евтаназія є морально допустимі, а для когось абсолютно неприпустимі), або ж суперечки щодо етичності багатьох законів і ін. Проте, відразу ж варто зазначити, що існують такі моральні недоліки, які не викликають дискусій і сумнівів, і для вирішення яких

моральне біовдосконалення треба заохочувати: конкретні форми зла (наприклад, садизм), різні форми морального цинізму, які спонукають людину бути корумпованою, обманювати і ін., нарцисичний чи антисоціальний розлади особистості, відсутність емпатії до негативних реалій (наприклад, голодуючі діти, жорстоке поводження з жінками і ін., імпульсивність по відношенню до насильства та ін.

Як бачимо, сама ідея морального біовдосконалення викликає дуже багато питань та застережень. Аналіз й оцінка потенційних морально-етичних наслідків морального біопокращення передбачає відповідь на питання на кшталт «яку саме мораль ми повинні покращувати?», «чи стане людство щасливішим завдяки таким вдосконаленням?», «які трансформації викличе в природі та самоідентифікації людини таке покращення?», «яким чином буде корелюватися моральний розвиток з біотехнологіями?», «чи є такі сфери людського буття, які не можна модифікувати за допомогою технологій?» і ін.

Ще один момент, який необхідно прояснити, це суттєва відмінність традиційного морального вдосконалення людини від біотехнологічного. Найперше вони відрізняються тим, що моральне покращення виходить з усвідомлених внутрішніх мотивів і потреб і здійснюється через самоподолання, через внутрішні зусилля людини, тоді як біотехнологічне – здійснюється шляхом залучення біотехнологій, когнітивних стимуляторів, генетичного допінгу та ін. Саме з цієї причини таке покращення є стандартизованим і технологізованим (коли людині задають бажані характеристики, нехай навіть з позитивною конотацією), тоді як природнє вдосконалення характеризується унікальністю. Влучно зазначає Х. Вайсмен, що «моральне життя та розвиток не завжди пов'язані з рефлексією природи блага; найчастіше воно просто включає в себе вбудовані в життя звички, практики та ціннісні ідеали групи, в якій людина живе і прагне відповідати їм. Не можна просто відкласти половину часу в день на мораль, а потім зупинитися на цьому. Моральний розвиток не є окремою діяльністю, як навчання грі на музичному інструменті чи водіння автомобіля; це те, що розсіяно всередині щоденного життя. Моральне життя є вбудованим і випадковим»[4, с. 81].

Повертаючись до проблем морального біовдосконалення, варто зупинитися на наступному: за якими критеріями визначити які морально-етичні категорії і якості будуть пріоритетними для формування людини в межах нового антропологічного проекту? Проблема пріоритетності морального покращення (наприклад, що краще – втручання для лікування алкоголізму чи з метою зробити людину більш щедрою); чи ми говоримо про те, щоб зробити людей кращими в якомусь моральному сенсі («жорстке» моральне вдосконалення), чи для нас це найперше означає маніпулювання поведінкою з метою створення бажаніших соціальних моделей. Також є проблема імплементації, законного регулювання та публічної реалізації морального біовдосконалення. Ще одна проблема, на якій наголошує у своїй книзі Х. Вайсмен полягає в тому, що практична реальність є найсуворішим обмежуючим фактором, коли мова заходить про моральне біопокращення. Він демонструє, що наукові дослідження в цій галузі, проведені в так званих «моральних лабораторіях», не моделюють належним чином моральне функціонування в реальному житті. Нарешті, ще однією проблемою є побічні або ж небажані ефекти внаслідок морального біопокращення (наприклад, підвищення емпатії може зробити людей менш справедливими та більш упередженими, а не менш справедливими та більш неупередженими). У випадку генної інженерії можна вплинути на набагато більше систем, ніж лише цільову чесноту чи порок (наприклад, що може трапитися, якщо вибір доброчесних генів також збільшить ймовірність раку, діабету, хвороб серця або навіть депресії?). Деякі дослідники стурбовані можливими змінами ідентичності в результаті морального біопокращення. Наприклад, Т. Дуглас розрізняє

втрату ідентичності в сильному сенсі, коли людина після покращення стане зовсім іншою людиною, і слабкому, у якому моральне біопокращення змінить деякі з її найважливіших психологічних характеристик.

В контексті морально-етичної перспективи дослідження людини говорять про автентичність її буття, що найперше проявляється у прагненні до досконалості, до вищих цінностей через самоподолання і вольові зусилля. А тому, моральне вдосконалення неможливе без автономної стратегії самоперетворення. Моральний розвиток є результатом внутрішньої роботи над собою. Особливість морального біовдосконалення в тому, що автономне вдосконалення людини редукується до сприйняття себе як біологічної машини, яка не надто справно працює і яку через біомедичні технології можна запрограмувати на досягнення позитивних соціальних ефектів. Моральна свідомість людини завжди балансує між ідеалом моральної досконалості і тілесною природою, яка недосконала, гріховна, часто нерозумна і така, що виходить з-під впливу морально-етичних норм. Природнє моральне вдосконалення завжди процесуальне і тривале, включає набуття досвіду морального життя шляхом здійснення власних помилок.

Отже, концептуально-категоріальний статус поняття «морального біовдосконалення» в сучасній науці й філософії поряд з семантичною неоднорідністю ускладнює його смисловий аналіз і передбачає широке проблемне коло витлумачення. Дискурсивні практики морального біопокращення вміщують в собі варіації морально-етичних аспектів різної конотації, когнітивні та раціональні установки, а саме практичне застосування такого покращення співвідноситься з етико-філософською рефлексією біотехнологічних ризиків та переваг. Вивчення таких ризиків й переваг інтегрує різноманітні підходи в міждисциплінарних дослідженнях і передбачає перспективу майбутніх розвідок.

Список використаної літератури

1. Bess M. Enhanced humans versus «normal people»: elusive definitions. *The Journal of medicine and philosophy*. 2010, Vol. 35, № 6. P. 641–655.
2. De Grazia D. Moral Enhancement, Freedom, and What We (Should) Value in Moral Behavior. *Journal of Medical Ethics.* 2014, Vol. 40, Issue 6. P. 361–368 .
3. Douglas T. Moral Enhancement. *Journal of Applied Philosophy*. 2008 Aug; Vol. 25 Issue 3. P. 228–245.
4. Wiseman H. The myth of the moral brain: the limits of moral enhancement. Cambridge, MA: MIT Press, 2016. 351 p.
5. Hughes J. Morality in a Pill? URL: *http://ieet.org/index.php/IEET/more/ hughe20121009*
6. Douglas T. Moral Enhancement Via Direct Emotion Modulation: A Reply to John Harris. *Bioethics*. 2013, Vol. 27, №3. P. 160–168 .
7. Persson I., Savulescu J. Moral Transhumanism. *Journal of Medicine and Philosophy.* 2010. Vol. 35(6). P. 656–669.
8. Archer A. Moral Enhancement and Those Left Behind. *Bioethics*. 2016, Sept.,Vol. 30, Issue7. P. 500–510.
9. Brummett A., Crutchfield P. Two internal critiques for theists who oppose moral enhancement on a process virtue basis. *Bioethics*. 2022, May, Vol. 36, Issue 4. P. 367–373.
10. Buchanan A. Moral Status and Human Enhancement. *Philosophy & Public Affairs*. 2009, Vol. 37. №4. P. 346–381.
11. Harris J. Enhancing Evolution: The Ethical Case for Making Better People. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2007, 242 p.
12. Wasserman D. When bad people do good things: will moral enhancement make the world a better place? *Journal of Medical Ethics*. 2014. Vol. 40. №6. P. 375.

SOME ETHICAL ASPECTS OF MORAL BIOENHANCEMENT: RISKS AND BENEFITS

Oksana Onyshchuk
https://orcid.org/0000-0002-8064-1953
Lviv Polytechnic National University,
Institute of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy,
Mytropolyta Andreia str., 5, 79013, Lviv, Ukraine

The article is devoted to the analysis of philosophical and ethical aspects of moral bio-enhancement of humans in the context of biotechnology development. The risks and benefits of such improvement are discussed. The author identifies the following risks of moral human bio-enhancement: loss of legal equality between ordinary and enhanced people, leveling of free will as a source of morality, standardization and technologization of human beings, etc. Among the advantages are the promotion of democracy, the strengthening of human freedoms, the increase in standards of dignity and judgment, etc. The author analyzes some established philosophical strategies for studying biological enhancement through the prism of their impact on the moral nature of man. It is shown that to date there is no single or dominant approach to assessing such enhancement. Moreover, there is also no single definition of the concept of "moral bio-enhancement". The author considers how ordinary moral development differs from moral bio-improvement. It is emphasized that the biological foundations of human life today have received a rapidly changing transformative social conditionality, and have also become subject to targeted interventions by modern technologies. It is noted that moral bio-enhancement is closely correlated with the core structures of human identity, with specific socio-cultural codes of the human environment. It is a type of practice that affects not only the biological aspects of modern life, but also the social and individual ones. It is demonstrated that, first of all, the risks faced by humans as a result of biotechnological impact on their internal structures serve as a starting point for philosophical and ethical analysis and encourage new research. The author emphasizes that moral development is primarily manifested through self-overcoming and volitional efforts, and has the characteristics of procedural and experiential nature.

Key words: moral bio-improvement (bio-enhancement), biotechnology, morality, risk, benefit.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 147–153
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 147–153

УДК 171:004
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.18

ЕТИЧНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ МАШИННОГО НАВЧАННЯ

Олеся Паньків
Національний університет «Львівська політехніка»
Інститут гуманітарних та соціальних наук, кафедра філософії
вул. С. Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна

Стрімкий розвиток сучасних технологій демонструє людині нові знання, ідеї та можливості. В останні десятиліття значного прогресу в багатьох сферах життя досягнув штучний інтелект (ШІ). В даній статті розглядається машинне навчання – галузь штучного інтелекту, метою якого є повне або часткове автоматизування складних аналітичних завдань, що дає можливість забезпечити максимально точні прогнози на основі початкових даних та виконувати завдання, які раніше вимагали людської інтелектуальної діяльності. Сьогодні машинне навчання застосовують в численних галузях – від фіксації ризиків серцевої недостатності до подолання наслідків зміни клімату. Однак, у певних програмах, побудованих на машинному навчанні, дослідники вбачають порушення прав людини та конфіденційності. Зокрема, в статті наголошується на важливості звернення до етичних питань, які стосуються використання технологій машинного навчання: програми з розпізнавання обличчя (DeepFace) та технології GPT. Найчисельнішими є дискусії, пов'язані з наслідками використання ChatGPT. В статті відзначається можливість зловживання GPT, як і будь-яким іншим технологічним інструментом, для створення фальшивих новин, генерування тексту, копіювання тексту з порушенням авторських прав тощо. Відзначено, що розвиток технологій машинного навчання не лише впливає на людську поведінку, вносить зміни в її ціннісни орієнтири, а й створює нові форми зла: «штучне зло» (Л. Флоріді), «банальне (автоматизоване) зло» (А. Чан). Це вказує на те, що не обов'язково бути людиною аби стати жертвою злих дій. Наголошено на необхідності розгляду та аналізу потенціалу машинного навчання для визначення перспектив його подальшого розвитку та вирішення етичних питань, що виникають при його використанні.

Ключові слова: штучний інтелект, машинне навчання, «банальне (автоматизоване) зло», GPT.

Сьогодні ми живемо у технологічному світі і більшість наших повсякденних дій відбувається завдяки технічним та технологічним можливостям – від користування мобільним телефоном до більш складніших технологічних рішень в сфері медицини, транспорту, бізнесу тощо. Завдяки розвитку штучного інтелекту ми рухаємося до повністю автоматизованого світу, де штучні машини будуть самостійно діяти та приймати рішення. З цього приводу виникає подвійне відчуття: з однієї сторони, це допоможе у вирішенні складних завдань та зробить наше життя більш зручним та продуктивнішим, з іншого, породжує ряд занепокоєнь щодо потенційного негативного впливу на людей та суспільство в цілому.

Метою та завданням даної статті є виявлення етичних проблем розвитку штучного інтелекту, зокрема, оцінка викликів та ризиків, які з'являються з новими рішеннями та можливостями машинного навчання.

Машинне навчання є однією з найбільш розвинених галузей штучного інтелекту, а його філософські аспекти стали предметом обговорення серед багатьох впливових філософів, етиків та інших дослідників. Провідні дослідники проблем машинного навчання Р. Курцвейл [1], Н. Бостром [2], П. Домінгос [3] схиляються до думки, що дана технологія

© О. Паньків, 2023

може стати найбільш прогресивним та корисним винаходом сучасної цифрової епохи. Можливості, які відкриває машинне навчання, виглядають доволі перспективно, однак, впливаючи та трансформуючи різні сфери людської діяльності, породжують ряд етичних проблем: довіри, відповідальності та безпеки. Саме тому з'являється необхідність в розгляді та аналізі даних проблем, щоб зрозуміти прогностичний потенціал машинного навчання для визначення перспектив розвитку сучасного суспільства.

Машинне навчання (machine learning) – галузь штучного інтелекту, в якій комп'ютери використовують величезні обсяги даних, щоб навчитися виконувати завдання, а не бути запрограмованими для їх виконання [4]. Метою машинного навчання є повне або часткове автоматизування складних аналітичних завдань, що дає можливість забезпечити максимально точні прогнози на основі початкових даних. «Доступність великої кількості даних, поєднаних поточною обчислювальною потужністю є важливим фактором в основі революції машин» [5]. На даний момент машинне навчання охоплює широкий спектр додатків: від банків, ресторанів, заправок до роботів на виробництві. Нові завдання, що виникають практично щодня, призводять до появи нових напрямків машинного навчання. Хоча технології штучного інтелекту забезпечують вражаючі результати (наприклад, скринінг раку та створення інклюзивних середовищ для людей з обмеженими можливостями), вони також ставлять перед суспільством нові, небачені раніше виклики. Наприклад, використання штучного інтелекту збільшує ризик посилення гендерних та етнічних упереджень, порушує приватність та гідність людей, створює загрози масового стеження та сприяє використанню ненадійних технологій у правоохоронних органах.

За останні кілька десятиліть машинне навчання стало значно прогресивнішим завдяки систематичному збору великих обсягів даних за допомогою інтерактивним технологіям, які доволі часто порушують конфіденційність, мова йде про платформи соціальних мереж, програми для мобільних телефонів тощо. Хоча доволі поширеною є думка про те, що інформатика є нейтральною, оскільки спирається на «штучні інтелектуальні алгоритми», які нібито сліпі до соціального контексту, Гебру вважає лише розширенням «міфу наукової об'єктивності» [6]. Уявна нейтральність алгоритмів сама по собі може вважатися небезпечною, оскільки завдяки їй може здійснюватись дискримінація. Звертаючись до етичних проблем породженим розвитком машинного навчання, Сеннеті використовує поняття «банального (автоматизованого) зла» [5]. Покликаючись на концепцію «банального зла», яка була розроблена Ханною Арент [7], прагне пролити світло на питання нейтральності алгоритмів. Згадуючи випадок Адольфа Ейхмана, який просто виконував накази. Х. Арендт стверджувала, що зло може бути спричинене відсутністю критичного мислення, а не індивідуальною схильністю до зла. Поняття «банальне зло» було використане для позначення випадків, коли люди відмовляються критично мислити, виконуючи накази, що призводять до жахливих наслідків. Зло є наслідком відмови багатьох людей мислити, виконуючи накази. Цей приклад Сеннет приводить не випадково, оскільки вважає, що його можна застосовувати в контексті «дотримання правил», «конформістських алгоритмів» які сліпо виконують накази своїх потенційно упереджених програмістів або самі приходять до морально проблемних рішень через відсутність людського критичного мислення. «Алгоритм підкоряється наказам, наданим кодексом, не думаючи і не сумніваючись у соціальних і етичних наслідках дій» [5]. Це, в свою чергу, може завдати шкоди вразливим верствам населення. Крім того, особи з морально сумнівними цілями можуть використовувати інструменти машинного навчання у власних цілях. Банальність автоматизованого зла може мати небезпечні наслідки, до яких етикам та філософам необхідно підійти критично, а науковцям які займаються даними та комп'ютерними технологіями – запобігти цьому.

Сьогодні машинне навчання застосовують в багатьох сферах. Успішними прикладами є діагностика медичних захворювань, автономні автомобілі, робототехніка тощо. Проте, у певних програмах побудованих на машинному навчанні, дослідники К. Вонг, А. Добсон [8[, Р. Ален, Д. Местерс [9[вбачають певні виклики та ризики, які порушують права людини та конфіденційність. Зокрема, викликає доволі серйозні етичні питання програма з розпізнавання облич DeepFace розроблена компанією Facebook. Одним з основних ризиків використання DeepFace та інших алгоритмів розпізнавання облич є порушення приватності. Ці алгоритми можуть зібрати та зберігати велику кількість особистих даних про людей, використовувати їх без згоди власників цих даних. Це може призвести до можливого зловживання та навіть стеження за людьми.

Іншим ризиком є можливість помилкового розпізнавання. Це може призвести до помилкових ідентифікацій та неправомірних звинувачень. Крім того, використання DeepFace може призвести до зростання расової та гендерної дискримінації. Алгоритми розпізнавання облич можуть містити певні спотворення та помилки, що можуть призвести до неправомірних рішень та дискримінації проти окремих груп людей. Китайський уряд використовує дану технологію для моніторингу переміщень громадян, оцінки їх поведінки, що в подальшому може впливати на результати співбесіди, навіть надання «соціальних кредитів» [8]. Це може, в свою чергу, може лише сприяти дискримінації [9].

Технологія, яка є непідвладна людському контролю, «автономна та некерована сила, яка дегуманізує все, до чого торкається» [10], ця позиція стала сьогодні основою багатьох етичних дискусій, пов'язаних з можливими наслідками використання GPT-3. Ці дискусії виникають у зв'язку зі збільшеним занепокоєнням щодо потенційної шкоди, яку може завдати дана технологія в майбутньому. GPT-3 (Generative Pre-trained Transformer) – авторегресійна модель мови третього покоління, яка використовує глибоке навчання для створення тексту та навчається за допомогою безлічі інтернет-даних. Кількість активних користувачів ChatGPT (чат-боту) із штучним інтелектом розроблений лабораторією OpenAI, лише за 2 місяці перевищила 100 млн, що стало історичним рекордом. Від 18 лютого 2023 року ChatGPT став доступним і для українських користувачів. Цей чат може бути використаний для багатьох різних цілей, таких як написання статей, відповідей на запитання, письмової комунікації, написання рядків програмного коду тощо. Однак, можливе зловживлення GPT, як і будь-яким іншим технологічним інструментом. Наприклад, GPT може бути використаний для створення фальшивих новин, оскільки він здатен генерувати вигадані факти і події, що можуть бути неправдивими, генерувати високоякісний текст, який можна використовувати для створення спаму, надсилати рекламу, або ж копіювати тексти без дозволу авторів. Застереження висловлюють Л. Флоріді та М. Чіріатті [11]. Дослідники попереджають, що використання GPT-3 призведе до реформування ринку праці, онлайн-маркетинг стане керованим штучним інтелектом, а читачі тексту повинні будуть «звикнути не знати, чи є джерело штучним чи людським» [11]. Вони наголошують, на потребі у створені цифрової культури: «щоб теперішні та майбутні громадяни, користувачі та споживачі знали про нову *інфосферу*, в якій вони живуть і працюють». Крім того, людство повинно стати більш критичним в новій інфосфері [11]. Це міркування знову застерігає від бездумності та некритичності, яка може стати джерелом виникнення зла. Примітно, що хоча автори визнають необхідність законодавчих змін (таких як поправки до закону про авторське право) та певних рішень для громадської обізнаності, вони ж в свою чергу припускають, що GPT-3 призведе до майбутнього, наповненого «семантичним сміттям» [11]. Слід відзначити, що Л. Флоріді та М. Сандерс ще у 2001 році, досліджуючи

розвиток інформаційних технологій у статті «Штучне зло і основи комп'ютерної етики» (Artificial evil and the foundation of computer ethics) [12], зосередили увагу на нових формах зла. Мова йде про поняття «штучного зла» (artificial evil) як можливу властивість систем штучного інтелекту, яка полягає в навмисному виконанні завдань, які шкодять людям або суспільству в цілому. Ця властивість може виникнути внаслідок недосконалої розробки системи, помилкового налаштування алгоритмів, а також в результаті зловживання системою з боку користувача. Флоріді та Сандерс зазначають, що потенційне «штучне зло» може бути відображене у випадках, коли система штучного інтелекту допускає помилку, або в разі зловживання користувачем, спрямовує роботу системи на шкоду іншим людям або суспільству в цілому.

Попри песимістичні погляди, незадовільних рішеннях щодо нової технології, А. Чан вважає, що в підході Л. Флоріді та М. Чіріатті спостерігається перенесення свободи дій від людей до машини. Їхня точка зору, на думку дослідниці, ігнорує людей, а саме: розробників ШІ, політиків, громадянське суспільство, навіть зловмисників, які безпосередньо відповідальні за використання GPT-3 або інших паралельних мовних моделей як інструменту дезінформації. Це вимагає більш детального аналізу сфери людської діяльності та прийняття рішень в межах розвитку ШІ та, зокрема, машинного навчання. «Замість того, щоб прийняти GPT-3 та його неправильне використання, ці автори наголошують на необхідності попередніх регулятивних заходів, щоб запобігти можливому надходженню дезінформації» [10]. Зокрема, звертаючись до нової технологічної можливості GPT-3, А. Чан відзначає, що GPT-3 і мовні моделі знаходяться в зародковому стані, і це дозволяє запроваджувати відповідну політику та закони щодо безпеки.

Гадаю, що сьогодні в інтелектуальних колах з великою пересторогою сприймають можливості ChatGPT, стверджуючи, що GPT-3 означає кінець традиційної журналістики, поезії, літератури тощо. І, звичайно, є підставити так міркувати. Це питання хвилює і викладачів філософії. Чи можемо отримати від студентів філософські есе, створені GPT-3? Роман Кшановський, доктор філософії Папського університету Івана Павла II у Кракові, провів дослідження «GPT-3 та філософія» яке дало можливість проаналізувати особливості виконання завдань з філософії. «Результати вказують на те, що GPT-3 у досліджуваній галузі філософії працював непередбачувано, майже випадково. На деякі запитання GPT-3 давав відповіді, які можна вважати студентською роботою, але на інші запитання GPT-3 просто генерував суміш зв'язного та невідповідного тексту, хоча все ще граматично правильний текст. Ми не знаємо, чому на одні запитання дається правильна відповідь, а на інші – ні» [13], відзначено у результатах дослідження. На думку дослідника, очікування, що GPT-3 є зорею нової ери синтетичної філософії або сутінком традиційної, не видається виправданим. «Філософія, як ми її розуміємо, не є комбінаторним повторенням речей, як вже було сказано. Філософія – це відкриття прихованих, неявних смислів, неочевидних речей, прихованих за стінами» [13]. Тому, як підкреслює Р. Кшановський, ми не повинні очікувати від GPT-3 потоку синтетичної філософії з блискучими новими філософськими ідеями.

В якості невеличкого експерименту, користуючись можливостями ChatGPT, було цікаво отримати відповідь на питання про можливі ризики користування даним чатом. Відповідь не забарилася:

«*ChatGPT – це інструмент, розроблений, щоб надавати корисні відповіді на запитання, однак, як і у будь-якого технологічного інструменту, є деякі потенційні ризики, які можуть виникнути при користуванні ним.*

Ось декілька можливих ризиків користування ChatGPT:

Некоректні відповіді: ChatGPT є інструментом машинного навчання, тому іноді можуть виникати некоректні або неправильні відповіді на запитання, особливо якщо запитання містить неточну інформацію або якщо в ньому міститься багатозначність.

Конфіденційність даних: при користуванні ChatGPT можуть передаватися конфіденційні дані, такі як імена, адреси електронної пошти або номери телефонів. Хоча ChatGPT не зберігає жодних конфіденційних даних, існує ризик, що дані можуть бути викрадені під час передачі.

Залежність від технології: користувачі можуть стати залежними від ChatGPT або інших подібних технологій для відповідей на запитання і, отже, втратити здатність до самостійного пошуку інформації або розв'язання проблем.

Вплив на мовну культуру: через те, що ChatGPT може використовуватися для зв'язку з людьми, є ризик, що він може впливати на мовну культуру і сприяти використанню некоректних або неприйнятних виразів.

Важливо зазначити, що ChatGPT зазвичай намагається давати точні та корисні відповіді, і більшість користувачів використовують його без проблем».

Слід відзначити, що зазвичай існує тенденція переоцінювати вплив та загрози від нової технології, а також недооцінювати, яких наслідків можна очікувати. Безумовно, машинне навчання відкриває для людства великі перспективи, однак, впливаючи та трансформуючи різні сфери людської діяльності, слід не забувати про ризики які несуть в собі дані технології: від зловживання конфіденційними даними, порушення авторських прав до ряду проблем які стосується безпеки. У випадку з технологією GPT, важливою умовою є усунення шкідливих вихідних даних мовної моделі, задля сприяння якості, справедливості та прозорості. Це, звісно, не просте завдання, оскільки мовна модель, навчена величезною кількістю Інтернет-контенту, обов’язково міститиме токсичну, упереджену, сексистську та насильницьку мову. Тому законодавчо слід вимагати жорсткіших стандартів збору даних, особливо для чутливих контекстів, таких як освіта, охорона здоров’я чи кримінальне правосуддя. Відповідальними за додавання важливої соціотехнічної інформації мають бути також розробники. Важливо, щоб етичні рішення для боротьби з маніпуляціями та упередженнями бути також спрямовані на підвищення рівня цифрової грамотності суспільства. Сфера штучного інтелекту є доволі динамічною та стрімко розвивається, тому при розробці програмних застосувань, що задіюють підходи машинного навчання, критично важливим є спрямованість до людини, а не проти людини. Властиво, це положення було відзначено як одне з основних у маніфесті цифрового гуманізму [14] та у першому глобальному стандарті етики штучного інтелекту 25 листопада 2021 року на Генеральній конференції ЮНЕСКО [15].

Дана стаття залишає відкритими ряд етичних питань щодо того як можна зменшити упередженість і водночас запобігти зловмисному використанню технологій машинного навчання.

Список використаної літератури

1. Kurzweil R. How to create a mind: The secret of human thought revealed. Washington: Viking Penguin, 2012. 352 p.
2. Bostrom N. Super intelligence: Paths, Dangers, Strategies. Oxford: Oxford University Press, 2013. 352 p.
3. Domingis P. The master algorithm: How the quest for the ultimate learning machine will remake our world. Washington: MT Press, 2015. 356 p.

4. Oxford Learner's Dictionaries API. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/us/definition/english/machine-learnin/g
5. Senent R. M. Bueso D. The Banality of (Automated) Evil: Critical Reflections on the Concept of Forbidden Knowledge in Machine Learning Research. *Recerca. Revista de Pensament i Anàlisi.* 2022. Vol. 27(2), P. 1–26.
6. Gebru T. Race and Gender. In Oxford Handbooks of AI Ethics. Oxford: Oxford Handbooks. 2019. P. 251–259.
7. Арендт Х. Банальність зла. Суд над Айхманом в Єрусалимі. Пер. з англ. А. Котенко. К.: Дух і Літера. 2013. 367 с.
8. Wong K. Dobson A. We're just data: Exploring China's social credit system in relation to digital platform ratings cultures in Westernised democracies. *Global Media and China.* 2019. Vol. 4(2). P. 220–232.
9. Allen R. Masters D. Artificial Intelligence: the right to protection from discrimination caused by algorithms, machine learning and automated decision-making. *ERA Forum 20*. Springer. 2020. P. 585–598.
10. Chan, A. GPT-3 and InstructGPT: technological dystopianism, utopianism, and "Contextual" perspectives in AI ethics and industry. AI Ethics. 2023. Vol. 3. P. 53–64.
11. Floridi L., Chiriatti, M. GPT-3: Its Nature, Scope, Limits, and Consequences. *Minds & Machines.* 2020.Vol. 30. P. 681–694. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s11023-020-09548-1#citeas
12. Floridi L., Sanders J.W. Artificial evil and the foundation of computer ethics. *Ethics and Information Technology.* 2001.Vol.3, P. 55–66. URL: https://link.springer.com/article/10.1023/A:1011440125207
13. Krzanowski Roman. GPT-3 and Philosophy. Preliminary Tests Results. 2022. ⟨hal-03640357⟩ URL: https://hal.science/hal-03640357#
14. Vienna Manifesto on Digital Humanism. URL: https://dighum.ec.tuwien.ac.at/dighum-manifesto/May, 2019
15. Unesco. URL: https://www.unesco.org/en/articles/unesco-member-states-adopt-first-ever-global-agreement-ethics-artificial-intelligence

ETHICAL ISSUES OF MACHINE LEARNING TECHNOLOGY USAGE

Olesia Pankiv
Lviv Polytechnic National University,
Institute of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy
Bandera str., 12, 79000, Lviv, Ukraine

The rapid development of modern technology brings humans new knowledges, ideas, and opportunities. Over the past decade, significant progress has been made in many areas of life, including artificial intelligence (AI). This article focuses on machine learning, a branch of AI whose goal is to fully or partially automate complex analytical tasks, providing highly accurate predictions based on initial data and performing tasks that previously required human intellectual activity. Today, machine learning is applied in numerous fields, from heart failure risk monitoring to mitigating the effects of climate change. However, in certain programs based on machine learning, researchers see violations of human rights and confidentiality. In particular, the article emphasizes the importance of addressing ethical issues related to the use of machine learning technologies, such as the DeepFace facial recognition program and GPT technology. The most frequent discussions are related to the consequences of using ChatGPT. The article notes the possibility

of misuse of GPT, like any other technological tool, for creating fake news, generating text, copying text while violating copyright, and so on. It is noted that the development of machine learning technologies not only affects human behavior, but also changes its value orientations and creates new forms of evil, such as "artificial evil" (L. Floridi) and "banal (automated) evil" (A. Chan). This indicates that it is not necessary to be a human to become a victim of evil actions. The article emphasizes the need to examine and analyze the potential of machine learning to determine the prospects for its further development and address the ethical issues that arise in its use.

Key words: artificial intelligence, machine learning, "banal (automated) evil", GPT.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 154–162
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 154–162

УДК 130.2
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.19

ФІЛОСОФСЬКІ ПІДХОДИ ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ СПОРТУ: РОЛЬ КОНВЕНЦІЙ

Ростислав Поліщук
https://orcid.org/0000-0002-2900-2427
Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського,
кафедри олімпійської освіти,
вул. Тадеуша Костюшка, 11, 79000, Львів, Україна

У статті підкреслено, що спортивна культура є достатньо складною для дослідження темою, адже у різні часи має різне значення для суспільства. Очевидно, що особливе значення має спорт і для сучасних процесів у суспільстві. Можна стверджувати, що спорт сьогодні це не тільки окремі культурна/і практика/и, а й одна з повноцінних сфер буття людини, пронизана відповідним методологічним інструментарієм та системою цінностей.

Філософія спорту пов'язана з концептуальним аналізом і дослідженням ключових ідей і питань спорту та пов'язаних з ним практик. На загальному рівні він пов’язаний з формулюванням природи та цілей спорту. Філософія спорту не тільки збирає ідеї з різних галузей філософії, оскільки вони відкривають наше розуміння спортивних практик та інститутів, але також створює суттєві та комплексні погляди на сам спорт. Філософія спорту ніколи не є фіксованою: її методи вимагають внутрішньої самокритичної концепції інтелектуальної діяльності. Тобто, вона постійно кидає виклик своїм власним упередженням і головним принципам як щодо природи так і цілей філософії та спорту.

Сучасні знання про спорт – це закономірний результат багатолітньої пізнавальної діяльності людини. Якщо не вдаватися до формальностей у його визначенні, то можна зазначити, що спортом займалися з доісторичних часів. Проте, парадоксом є те, що він є відносно новим предметом систематичних філософських досліджень. Дійсно, філософія спорту як академічна галузь бере свій початок лише з 1970-х років разом з утворенням різних міжнародних організацій та журналів, в яких публікували відповідні дослідження. Проте за цей короткий час він перетворився на досить цікавий феномен для філософських досліджень, які повинні поглибити наше розуміння спорту та інформувати спортивну практику.

У своїх дослідженнях філософи створили нові ідеї щодо спірної природи самої спортивної культури. Одним з найактуальніших моментів у філософії спорту є питання визначення спорту. Підходи до спорту різняться залежно від парадигми та позиції конкретного автора. У цій статті здійснено спробу охарактеризувати роль конвенцій у його осмисленні.

Ключові слова: спорт, гра, філософія спорту, формалізм, конвенції, концептуалізація спорту.

Постановка проблеми. Філософія тривалий час оминала спорт стороною, оскільки природним ходом речей набула теоретичного ухилу і була пов'язана швидше зі сферою науковою. Не кажучи вже про те, що філософи, які не вважають його важливим предметом своїх досліджень, керуються тими стереотипами, які властиві людям інтелектуальної праці стосовно фізичних занять. Це питання ми описували неодноразово у свої попередніх статтях [1].

Ми знаємо, що в суспільстві досить часто побутує вислів «спорт – це життя», який, на нашу думку, вже свідчить про те, що людина дивиться на це явище як на певну «практичну філософію». Сучасний спорт розглядають як унікальний соціальний інститут, який виконує численні специфічні функції й поширює свій вплив попри всі життєві метаморфози.

© Р. Поліщук, 2023

Спорт тією чи іншою мірою бере участь практично у всіх соціальних процесах сучасного людства, є активним учасником процесу глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми свідчить про те, що в Україні дана проблематика не є розробленою, а деякі наукові доробки спрямовані на однобічне бачення спорту. Філософські рефлексії щодо спорту мають досить недавнє походження. В Україні дослідження спорту серед філософського напряму на даному етапі тільки розвивається. Лише низка науковців, зокрема І. Ібрагімов, В. Білогур, А. Коваленко, В. Джунь, Компанієць Ю.А., Завальнюк О.В. та ін, запропонували певні концепції розвитку філософії спорту як окремої галузі наукових досліджень. Розвідки цих науковців вказують на те, що теоретиками й практиками усвідомлюється необхідність критичного філософського аналізу попередніх фундаментальних досліджень у галузі спорту.

Метою статті є спроба означення ролі конвенцій в дослідженні концептуальних підходів до визначення сутності спорту.

Багато наукових гіпотез, понять і теоретичних побудов не є чимось принципово незаперечним, а є результатом угоди, укладеної між вченими. Так концепція, що справила величезний вплив на всю філософію науки, називається конвенціоналізмом.

Основну ідею конвенціоналізму можна зустріти вже в епосі Античності, а також в епосі Ренесансу. Що ж до представленої концепції вже у сучаснішій формі, то її коріння сягає роботи фізиків і математиків XIX–XX століть, як-от П'єр Дюгем і Ернст Мах. Хоча найбільш яскраво вони простежуються, звичайно ж, у працях французького філософа, фізика та математика Анрі Пуанкаре.

У 30-х роках XX століття набула розвитку математична логіка, що спричинило посилення позицій конвенціоналізму. З'явилася ідея, що з погляду формальної логіки об'єкти світу можуть бути класифіковані за різними ознаками. Наприклад, за «принципом терпимості», введеним німецько-американським філософом і логіком Рудольфом Карнапом, основою конвенціоналізму може бути будь-який так званий «мовний каркас», іншими словами, будь-який комплекс синтаксичних правил.

Відповідно до ідеї Карнапа, коли ми приймаємо світ речей, ми приймаємо лише конкретну форму мови, а форми мови необхідно використовувати, враховуючи їхню корисність, причому питання щодо реальності системи об'єктів представленої теорії, за словами Карнапа, стають виключно зовнішніми для прийнятого «мовного каркасу».

Ще більш альтернативну позицію зайняв «радикальний конвенціоналізм», запропонований польським логіком та філософом Казимиром Айдукевичем. Виходячи з основних його ідей, можна сказати, що те, яким чином у науці відображаються об'єкти, залежить від вибору конкретної термінології, при тому, що такий вибір може відбуватися абсолютно вільно.

Конвенціоналізм і все різноманіття його ідей і положень неоціненно вплинули на подальше становлення філософської думки XX століття. Він був хорошим підґрунтям для розвитку таких напрямів, як постпозитивізм, постмодерн та радикальний конструктивізм.

В зарубіжній, а частіше в американській науковій літературі, конвенціоналізм часто визначають як певну стратегію. Ідея полягала в тому, що певні твердження, включно з фундаментальними принципами логіки, арифметики та геометрії, стверджуються як питання загальноприйнятої умови, будучи не більш ніж визначеннями деяких складових термінів; отже, вони мають бути правдивими, наша прихильність до них не може не бути виправданою, а факти, завдяки яким вони правдиві, є просто фактами того, що ми прийняли ці конкретні рішення щодо використання слів [5].

У цій статті ми опираємося на позицію відомого американського філософа спорту В. Моргана [9]. Він виокремив три «наріжні камені» глибокого конвенціоналізму: природа

та статус різних спортивних конвенцій; відмінність між конфліктами «очного» та «заочного» типу; і «що є вирішенням спортивних розбіжностей?» [11, p. 14–32].

Вільям Морган є одним із провідних мислителів у філософії спорту, автором кількох книг, у тому числі широко використовуваних підручників і багатьох основоположних журнальних статей. Його книга «Спорт і моральний конфлікт» [9] має велике значення і будь-який філософ спорту зацікавлений мати її у озброєнні.

Варто зазначити, що це дійсно філософський твір, у якому вчений звертається до широкого кола філософів 20 століття: Дж. Серла, В. Куайна, Р. Рорті, Р. Дворкіна, Дж. Ролза й Людвіга Вітгенштейна та інших. В своєму дослідженні, Морган аналізує чимало проблем, ставить багато фундаментальних і важливих філософських питань про суперечливі бачення того, чим спорт є і чим він має бути.

Основною темою його праць є історичне зіткнення аматорського та професійного спорту через їхні суперечливі бачення значення спорту. Більшість сучасних видів спорту на Заході розвивалися в 19 столітті як джентльменські й аматорські. В. Морган зазначає, що «виникнувши з англійських державних шкіл, норми та цілі спорту визначалися сумішшю цінностей аристократичного та середнього класу» [9, p. 11]. В той час, задоволення, радість і грайливість цінувалися вище за спеціалізацію чи гонитву за перемогою. До грошей та інших знарядь для занять спортом ставилися з підозрою. Професіонал, на думку аматора, був надто інструментальним, надто серйозним та стурбованим перемогою і тому втратив «справжню» сутність спорту.

Приблизно в той же час професійний спорт розвивався разом із професіоналізацію середнього класу. Ця зміна допомогла підкреслити цінність серйозного ставлення до речей, розвитку спеціалізацій і щирого й наполегливого досягнення своїх цілей. З цієї точки зору аматори розглядалися як «любителі спорту» [9, p. 19]. Вони не сприйняли це достатньо серйозно або не наполегливо працювали над покращенням. Саме професіонали, згідно з цією концепцією, змогли досягти справжньої спортивної досконалості та досягнень.

Ідея Моргана в розвитку цих двох концепцій спорту полягає в тому, щоб підкреслити фундаментальні конфлікти бачення між аматорським і професійним спортом. Обидві сторони сперечаються щодо багатьох аспектів спорту, але всі ці суперечки є вторинними щодо основної розбіжності про суть та значення спорту. І ця основна суперечка здається нерозв'язною: точка зору кожної сторони в кінцевому підсумку ґрунтується на їхньому розумінні сенсу та значення спорту, але не має способу переконати іншу сторону в їх баченні. Потім Морган використовує цей фундаментальний конфлікт як своєрідний тест для основних філософських теорій спорту.

Теорія чи позиція В. Моргана. Як і кожен науковець, перш ніж перейти до розгляду власної позиції (конвенціоналізму), В. Морган вибудовує певний методологічний каркас й обговорює інші дослідження конвенціоналізму. Свою позицію вчений ґрунтує на етичних конвенціях, розмірковуючи над іншими теоріями конвенцій.

Взагалі, варто зауважити, що конвенції насправді «всюдисущі» в нашому житті. Майже все, що ми робимо в нашому житті, від найбуденніших до найпіднесеніших речей, залежить від різного роду умовностей, без яких ми навряд чи могли б обійтися або взаємодіяти з іншими. Тому, традиційні соціальні практики, такі як спорт, мистецтво, музика тощо, впливають на нас лише в тому випадку, якщо ми добровільно вирішуємо дотримуватися певних умовностей.

Фундаментом конвенціоналізму В. Моргана є історії певної спортивної спільноти. Загальноприйняті переконання та норми кожної спільноти створюють основу для опису, оцінки та мети діяльності. Це, як вважає дослідник, «внутрішня справа громади» [9, p. 195].

Спираючись на ідеї Річарда Рорті, він пояснює, як конвенціоналістські норми працюють, щоб забезпечити нормативну основу для спортивної практики, як з точки зору надання етичних вказівок, так і з точки зору здатності до самокритики.

Конвенціоналізм або роль конвенцій у спорті. Конвенціоналізм намагається вирішити обмеження формалізму, визнаючи нормативне значення неписаних правил гри. Для прихильників цього підходу правила не вичерпують джерел нормативних причин у спорті. Вони стверджують, що правила (конституційні чи регулюючі) не можуть визначити власне застосування і вони не дають керівництва для всіх можливих випадків у грі (наприклад, ситуацій, які не передбачали розробники правил). Крім того, суворо орієнтований на правила підхід не враховує існування неписаних норм, що доповнюють правила. Такі норми існують незалежно від, а іноді й суперечать формальним правилам.

Адепти цієї теорії стверджують, що адекватний опис спорту повинен відповідати колективно узгодженим нормам, які йменують «конвенціями». Фред Д'Агостіно, якого вважають «застрільником» конвенціоналізму, стверджує, що конвенції, які діють в рамках гри, становлять «етос» гри. Етос гри – це «сукупність неофіційних, неявних конвенцій, які визначають, як правила гри слід застосовувати в конкретних обставинах» [3, p. 15]. Таким чином, з точки зору, яку відстоює конвенціоналізм, спорт включає як формальні правила, так і конвенції.

Науковець продовжує свою думку: «…етос гри розрізняє поведінку, яка є допустимою, поведінкою, яка є неприпустимою, але прийнятною, та поведінкою, яка є неприйнятною. Дозволена поведінка, згідно з цим неформалістичним описом ігор, або відповідає формальним правилам гри, або порушує ці правила лише таким чином, який, згідно з духом цієї гри, не потребує звернення до суддів. Неприпустима, але прийнятна поведінка, з цього приводу, порушує правила гри таким чином, що, відповідно до духу цієї гри, вимагає застосування штрафних санкцій. І неприйнятна поведінка порушує правила гри таким чином, що, відповідно до етосу гри, дискваліфікує її винуватця як гравця цієї гри.» [4, p. 70].

На завершення Д'Агостіно стверджує, що кожне порушення правил гри має тлумачитися відповідно до духу гри, тому що це єдиний спосіб зрозуміти наслідки порушення правила.

Наприклад, у футболі конвенція вказує, що потрібно вивести м'яч з гри, якщо будь-який гравець вимагає медичної допомоги. Жодне письмове правило не вимагає, щоб гравці за таких обставин вибивали м'яч з гри. Однак будь-які команда чи гравець, які цього не зробили, зазнають звинувачення і докорів (варто згадати гол нападника донецького «Шахтаря» Луїса Адріано у ворота «Нордшеланда», що сколихнув цілу хвилю неприязні через порушення «фейр-плей»: https://interfax.com.ua/news/sport/129270.html). Якщо зважати на такі ситуації, то можна зазначити, що конвенціоналізм краще, ніж формалізм, може описати і зрозуміти, як насправді практикують спорт в конкретних умовах.

Критика конвенціоналізму у спорті. Критики визнають, що конвенціоналізм є плідною описовою теорією спорту, але зазначають, що його нормативні наслідки є проблематичними [2]. Наприклад, оскільки формалізму не вистачає ресурсів, щоб відрізняти добро від поганих правил, заперечувалося, що конвенціоналізму теж не вистачає «критичного підґрунтя», оскільки він не забезпечує ресурсів, необхідних для відмежування добра від поганих конвенцій [10].

Тоді, конвенціоналісти намагалися вирішити цю проблему виділяючи «глибокі» та «поверхневі» конвенції [8]. Поверхневі конвенції – це «координуючі» умови. Їх основна функція – допомогти людям вирішувати періодичні, колективні проблеми. Наприклад, В. Морган стверджує, що, беручи участь у грі, гравці можуть стикатися з ситуаціями, які

вимагають колективного прийняття рішень, пов'язаного із застосуванням певного правила або події, що порушує потік гри. Щоб вирішити ці проблеми, учасники гармонізують свої дії, погодившись дотримуватися тих самих неписаних правил.

Глибокі умовності не стосуються вирішення проблем та координації. Швидше, це «нормативні відповіді на глибокі психологічні та соціальні потреби в спорті» [7, p. 39]. Інакше кажучи, глибокі умовності формують спорт у різні історичні та соціальні форми, які вони прийняли. Наприклад, принципи та ідеали, що лежать в основі любительського погляду на спорт, згідно з яким учасники гри беруть участь переважно за любов до неї, є глибокими умовами. Таким чином, глибокі конвенції спорту визначають точку цього виду спорту і забезпечують обґрунтування ігрового спорту певним чином, встановлюючи те, що вважається нормативно зрозумілим і виправданим. Спортсмени-аматори займаються спортом заради любові до гри, а не заради інструментальної вигоди. Наголос аматора на внутрішню цінність спорту контрастує з поглядом професіонала на спорт. Для професіоналів спорт, як правило, розглядається як серйозне, інструментальне заняття, тобто засіб для заробітку на життя [7, p. 40–41]. У відповідь на критику конвенціоналізму, Морган стверджував, що глибокі конвенції забезпечують критерії, за допомогою яких можна оцінити моральну позицію поверхневих конвенцій.

Критика конвенціоналізму яка ґрунтується на тому, що його норми є просто соціальними угодами, явно помилкова. Власне, що більшість конвенцій, як наполягав Девід Льюїс [6] на котрого посилається В. Морган, виникають як альтернатива соціальним угодам, коли такі соціальні угоди неможливі. Для нього конвенція – це не що інше, як система дій, що становлять спільний інтерес, тобто вона панує в популяції, коли всі приймають її на взаємну вигоду, яку вона тягне за собою. Однак навіть ті конвенції, які зобов'язані фактичному скликанню, не є просто суспільними угодами. Швидше, вони теж вкорінені у фоновому розумінні того, що глибокі конвенції є нормативною реакцією на них і, таким чином, є важливим джерелом причин для занять спортом у певний час і у певному місці.

Висновки. Нормативна теорія конвенціоналізму не може претендувати на велику кількість прихильників у колах спортивної філософії. Його неспроможність отримати будь-яку суттєву підтримку в цьому відношенні можна пояснити нехтуванням або ж критичним і зневажливим ставленням. В західній спортивній філософії можна знайти одиниці науковців, які підтримують саме цей підхід в ході осмислення спорту. Навіть навпаки, можна зустріти багато теоретиків спорту з лише негативною, невтішною картиною, які вони малюють про конвенціоналізм як теорію спорту. Проте, як не парадоксально це б звучало, саме у їхніх роботах можна віднайти багато посилань на роль конвенцій у спорті. Деякі з них, як от Роберт Саймон, вважають, що в цій теорії є більше цікавого й позитивного, ніж здається на перший погляд.

Отже, коли ми ведемо розмову про спорт, ми цілком можемо прийти до висновку, що передумови наших аргументів зобов’язують нас зробити висновки, яких ми раніше не робили, використовуючи поняття «етос гри». Коли ми зрозуміємо, що формальні правила тільки у взаємозв’язку з конвенціями зможуть відкрити нам суть спорту тоді ми досягнемо більш узгодженого розуміння глибших культурних цінностей спорту. Але, для повного розуміння цієї концепції потрібно розглянути ще одну, яку філософи спорту називають «широкий інтерналізм» або «інтерпретивізм», що ми спробуємо зробити у наступних дослідженнях.

Список використаної літератури

1. Поліщук Ростислав. Філософські підходи до концептуалізації спорту: інтерналістичні теорії. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 44, с. 84–90.
2. Ciomaga, B.. Conventionalism revisited. Sport, Ethics and Philosophy 6(4), 2012. P. 410–422
3. D'Agostino F. "The Ethos of Games", Journal of the Philosophy of Sport, 1981. Vol. 8: p. 7–18.
4. D'Agostino, F. The Ethos of Games. In W. Morgan & K. Meier (Eds.), Philosophic Inquiry in Sport. Champaign: Human Kinetics, 1988. pp. 63–72.
5. Horwich, Paul. Conventionalism, 1998, doi:10.4324/9780415249126-Q018-1. Routledge Encyclopedia of Philosophy, Taylor and Francis, https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/conventionalism/v-1
6. Lewis, D. Convention: A philosophical study. Oxford: Blackwell, 2002. 226 p.
7. Morgan, W. J. Conventionalism in sport. In: McNamee, M. and Morgan, W. J. (eds.). Routledge handbook of the philosophy of sport, Abingdon: Routledge, 2015. P. 35–52.
8. Morgan, W. J. Broad internalism, deep conventions, moral entrepreneurs, and sport. Journal of the Philosophy of Sport 39(1), 2012. P. 65–100.
9. Morgan William J. Sport and Moral Conflict: A Conventionalist Theory, paperback. Philadelphia, PA: Temple University Press, 2020. 280 p.
10. Simon, R. Internalism and Sport. In Handbook of the philosophy of sport, eds. M. McNamee and W. J. Morgan. New York: Routledge, 2014.
11. Tim L. Elcombe & Alun R. Hardman. Pragmatic conventionalism and sport normativity in the face of intractable dilemmas, Journal of the Philosophy of Sport, 47:1, 2020. P. 14–32.

PHILOSOPHICAL APPROACHES TO THE CONCEPTUALIZATION OF SPORT: THE ROLE OF CONVENTIONS

Rostyslav Polishchuk
https://orcid.org/0000-0002-2900-2427
Ivan Bobersky Lviv State University of Physical Culture,
Department of Olympic Education,
Tadeusha Kostyushka str., 11, 79000, Lviv, Ukraine

The article emphasizes that sports culture is a rather difficult topic for research, because it has different meanings for society at different times. It is obvious that sport is of special importance for modern processes in society. It can be argued that sport today is not only a separate cultural practice, but also one of the full-fledged spheres of human existence, imbued with the appropriate methodological tools and system of values.

The philosophy of sport is related to the conceptual analysis and research of key ideas and issues of sport and related practices. At a general level, it is related to the formulation of the nature and goals of sport. The philosophy of sport not only draws together ideas from various fields of philosophy as they inform our understanding of sporting practices and institutions, but also creates substantive and comprehensive views of sport itself. The philosophy of sport is never fixed: its methods require an internal self-critical conception of intellectual activity. That is, it constantly challenges its own prejudices and main principles regarding both the nature and goals of philosophy and sport.

Modern knowledge about sports is a natural result of many years of human cognitive activity. If we do not resort to formalities in its definition, it can be noted that sports have been practiced since prehistoric

times. However, the paradox is that it is a relatively new subject of systematic philosophical research. Indeed, the philosophy of sport as an academic field dates back only to the 1970s, along with the formation of various international organizations and journals in which relevant research was published. However, in this short time it has turned into a rather interesting phenomenon for philosophical research that should deepen our understanding of sport and inform sports practice.

In their research, philosophers have created new ideas about the controversial nature of sports culture itself. One of the most relevant points in the philosophy of sport is the question of defining sport. Approaches to sports vary depending on the paradigm and position of a particular author. This article attempts to characterize the role of conventions in its interpretation.

Key words: sport, game, philosophy of sport, formalism, conventions, conceptualization of sport.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 161–167
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 161–167

УДК 130.2
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.20

СВІТОГЛЯДНА КОНЦЕПЦІЯ ЗВ'ЯЗКУ КОСМОСУ І ЛЮДИНИ ВОЛОДИМИРА ВЕРНАДСЬКОГО

Надія Северин
https://orcid.org/0000-0002-4802-1738
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»,
кафедра гуманітарних наук,
вул. Кирпичова, 2, 61000, Харків, Україна

Стаття присвячена проблемі вивчення космосу, розглядається взаємозв'язок та взаємовплив космосу і людини. Ця проблема сягає своїм корінням у глибоку давнину та знаходить розвиток у вчених різних епох, країн і народів. Ідеї космізму використовувалися ще у дослідженнях давньоіндійської філософії, у філософсько-науковій школі Піфагора (к. 580–500 р. до н.е.). Термін «космос» почав використовуватися у філософських школах Давньої Греції, і Піфагор першим назвав Всесвіт «космосом». Розглядаються вчення античних філософів Аристотеля, Піфагора, Платона, Демокрита та інших про «космос» як упорядковане і гармонійне ціле, яке протиставляється «хаосу». Філософи вбачали у цьому понятті дві функції – упорядковуючу і естетичну. В епоху середньовіччя у дослідженнях Галілео Галілея, Миколи Коперника, Джордано Бруно ідеї космізму продовжували розвиватися і удосконалюватися. Космізм отримав подальший імпульс у фундаментальних теоретичних і практичних розробках відомих українських вчених В. Вернадського, Й. Міхневича, Ю. Кондратюка, М. Барабашова, С. Корольва, які розробляли концепцію зв'язку космосу і розуму, людини і Всесвіту, стверджували необхідність існування і всебічного розвитку людства для впорядкування і розвитку Всесвіту. Сергій Корольов реально відкрив космічну еру, створюючи космічні проєкти та апарати для їх застосування. З'ясовується філософське вчення про ноосферу Володимира Вернадського та його наукові відкриття. Це дало природничу основу для вивчення життя, яке трактується ним як космічне явище. Вернадський став основоположником багатьох наук – біогеохімії, геохімії, радіогеології, автором закону біогенної міграції атомів, закону константності, що було унікальним явищем у XX столітті. Окрім досягнень в Україні, вчений відіграв значну роль у науковому розвитку багатьох країн Європи й Америки.

Ключові слова: Земля, Всесвіт, космос, космізм, космонавт, філософи-космісти.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що Харків відіграв визначну роль у становленні вітчизняної космічної галузі, яке розпочалося зі створення в 1937 році реактивної групи в Харківському авіаційному інституті. Значний внесок у розвиток космічної галузі зробили 32 підприємства Харкова, серед яких «Хартрон», «Комунар», Харківський приладобудівний завод ім. Т. Шевченка, Харківський завод електроапаратури, Радіоастрономічний інститут НАН України, НДІ радіовимірювань та інші. Українські конструктори, учені та науковці доклали значних зусиль та зробили вагомий внесок у розвиток світової космічної науки. За їх активної участі було здійснено розвиток ідей міжпланетних перельотів, теорій ракетної техніки тощо. У Харкові здобували вищу освіту космонавти Волков Олександр (закінчив Харківське вище військове авіаційне училище льотчиків ім. С.І. Грицевця) та Кононенко Олег (закінчив Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «ХАІ»). Наголосимо на не всім відомих фактах про досягнення харків'ян. Так, сім'я космонавтів Волкових – це перша в світі космічна династія, причому, унікальна, тому що і батько, і син

© Н. Северин, 2023

здійснили по три космічних польоти! Син космонавта Волкова Олександра Олександровича (27.05.1948 р.н., м. Горлівка) – Волков Сергій Олександрович (01.04.1973 р.н., м. Чугуїв) здійснив свій перший політ у космос 8 квітня 2008 року як командир корабля «Союз ТМА-12» разом з бортінженером Кононенком Олегом Дмитровичем. Вони зробили два виходи у відкритий космос і повернулися на Землю 24 жовтня 2008 р. Другий політ у космос наш земляк Сергій Волков здійснив у 2011, а третій – у 2016 році. Українськими радянськими космонавтами були харків'яни Бондаренко Валентин, Каденюк Леонід, Васютін Володимир, а в різні роки літали в космос випускники Харківського вищого військового авіаційного училища льотчиків ім. С.І. Грицевця Ляхов Володимир, Гідзенко Юрій, Циблієв Василь. Загалом, більше тридцяти харків'ян було зараховано у загін космонавтів СРСР, серед яких такі відомі імена, як Береговий Георгій, Попович Павло, Добровольський Георгій, Кизим Леонід, Климук Петро, Романенко Юрій, Попов Леонід та інші, двадцять один з цих українців літав у космос [9]. Актуальність теми дослідження підсилюється тим, що, по-перше, в останні майже чверть століття проблемі космосу в Україні приділялось недостатньо уваги. Вивченням і освоєнням космосу займалася плеяда відомих українських вчених-космістів та льотчиків-космонавтів минулого століття. Недарма існує твердження, що космічна ера була відкрита завдяки вагомим зусиллям українців. По-друге, 12 квітня світ буде відзначати Всесвітній день авіації і космонавтики, тому зараз на часі з'ясування української ідеї у пізнанні взаємозв'язку природи – людини – космосу. Людство постійно розгадує таємницю космосу, до якої долучимось у дослідженні і ми. Тому **метою** даної статті визначимо з'ясування творчої спадщини українських науковців, які стояли біля витоків науки про космос, та дослідження світоглядних інтерпретацій уявлень про космос і з'ясування філософських проблем пізнання, зв'язку космосу і людини у працях нашого земляка В.І. Вернадського.

Аналіз останніх досліджень показує, що до вивчення космізму долучилися вітчизняні дослідники Г. Волинка, Н. Мозгова, Л. Дротянко, С. Кримський, Г. Железняк, Л. Тома. Однак в українських наукових розробках вона потребує більш широкого розгляду, оскільки внесок українців у розвиток космічної галузі надзвичайно великий, і ми маємо пишатися заслугами своїх вчених – теоретиків і практиків – і говорити про це голосно, на весь світ, бо світ використовує наші досягнення. Як слушно зауважив наш космонавт Л. Каденюк, Україна вважається космічною державою, і головний її критерій при цьому – вона володіє повним циклом створення космічної техніки: від проектування до запуску й експлуатації у космосі. Лише 60 країн у світі займаються космічними технологіями, і тільки 6-7 із них є такими, як Україна [9]. Хоч сьогодні не на часі українцям конструювати космічні кораблі й літати у космос у зв'язку з війною, та наголошувати на внескові України у розвиток цієї галузі науки і досліджувати його вкрай важливо.

Виклад основного матеріалу. Людину завжди цікавили та приваблювали таємниці навколишнього світу, серед яких і такий недосяжний, таємничий космічний простір. Проблема вивчення космосу сягає своїм корінням у глибоку давнину та знаходить розвиток у вчених різних епох, країн і народів. Ідеї космізму використовувалися ще у дослідженнях давньоіндійської, давньокитайської філософії, у філософсько-науковій школі Піфагора (к. 580–500 р. до н.е.). Термін «космос» почав використовуватися у філософських школах Давньої Греції, і Піфагор першим назвав Всесвіт «космосом». Учень Сократа Платон у діалозі «Тімей» говорить про космос як живий організм з розумною душею, а людина – це частина космосу. За Платоном, Всесвіт – це єдина, вічна, жива і довершена сфера, одарена душею і рухом [4; 5]. Однак ще до Піфагора античні філософи – Гераклід, Парменід, Демокрит, Анаксагор, Анаксимен, Анаксимандр та інші вже використовували це поняття і намагалися пояснити проблему єдності світу, але закони

космосу вони виводили емпіричним шляхом лише завдяки спостереженням та використанню філософських методів пізнання. Аристотель критикував вчення Піфагора та Платона про будову космосу (нерухома Земля всередині Космосу, навколо якої обертаються Сонце та всі небесні тіла) та запропонував замінити вчення про космічну Душу космічним Розумом. Однак треба віддати належне давньогрецьким філософам, які визначали поняття «космос» як упорядковане і гармонійне ціле, протиставляючи його «хаосу», тим самим поєднуючи у цьому понятті дві функції – упорядковуючу і естетичну. З плином часу відбувалися зміни у давній міфологічній свідомості, почали зароджуватися елементи науково-філософського пізнання світу. Принцип космізму формувався на загальних принципах цілісності та всеєдності, відтак принцип побудови моделей Людина – Космос виходили на проблеми сучасності – екології, глобалізму тощо, поступово стиралися гносеологічні проблеми протистояння людини і природи.

По-новому прозвучали ідеї космізму в епоху середньовіччя у дослідженнях Галілео Галілея, Миколи Коперника, Джордано Бруно, Сванте Арреніуса, розширювалися попередні знання та удосконалювалися оцінки людської свідомості. Космізм отримав подальший імпульс у фундаментальних теоретичних і практичних розробках відомих вчених К.Е. Ціолковського, О.Л. Чижевського, В.І. Вернадського, Й.Г. Міхневича, які стояли біля витоків космічного природознавства та космічної екології, розробляли концепцію зв'язку космосу і розуму, людини і Всесвіту, стверджували необхідність існування і всебічного розвитку людства для впорядкування і розвитку Всесвіту.

Під космізмом (від грецького kosmos) – організований світ, kosma – прикраса) розуміється релігійно-культурна, містична, художня, естетична та науково-футурологічна течія та світогляд, які сформувалися на початку XX ст. та об'єднувалися в одну на основі наявності в них уявлень про людину та людство як елементів, пов'язаних в єдине ціле з космосом. Також під космізмом розуміються і всі філософські течії та численні вчення, що вивчають взаємовплив космосу і людини [5; 8]. Не без гордості відзначимо, що в українській філософії ідеї космізму вперше висловлював видатний мислитель, філософ, педагог, просвітитель, поет Григорій Сковорода. Спираючись на народний епос, тогочасну науку та філософські ідеї представників епохи Відродження, він розробив вчення про єдність космосу та людини – макрокосм та мікрокосм. За його вченням, в людині діють ті самі закони, що і в макрокосмі, а отже, Всесвіт може бути пізнаний через пізнання людини [5].

Створення цілісної концепції космічної філософії здійснювалося завдяки використанню надбань антрополого-еволюціоністського вчення М.Ф. Шелера, П. Тейяра де Шардена, Е. Ле Руа, на які спиралися українські мислителі. До розробки ідеї космізму долучилися українські мислителі, філософи-космісти. Так, Йосип Григорович Міхневич, привертає увагу до ціннісних аспектів природи. У XIX ст. об'єктом пильної уваги філософів стає ідея відчуження: людей у суспільстві, людей від природи, відчуженість особи від самої себе. Філософ висуває ідею «воскресіння во плоті», тобто можливість тілесного воскресіння померлих предків за допомогою досягнень науки, яка «від Бога». Він доходить висновку, що потойбічний (тобто трансцендентний) Бог є єдиним воістину одухотворювальним та воскрешальним началом [2]. А це стане можливим лише після світової єдності людства за умов поєднання розуму і доброї волі. На думку вчених, існують «ідейні збіги» між головними положеннями лекцій Й. Міхневича та «Філософією Спільної Справи» М. Федорова – основоположника російського космізму, який переймався ідеєю воскресіння предків, котрим не вистачить місця на Землі, тому виникла ідея освоєння нових планет, космічного простору. Цей факт змістовної спорідненості ідей двох філософів можна стверджувати, а можна спростувати, але вплив Київської школи духовно-академічної філософії XIX ст.

на формування концепції російського космізму можна простежити [6, с. 20]. Оскільки Й.Г. Міхневич викладав філософію з її історією в суто антропологічному ключі у Рішельєвському ліцеї м. Одеси, де його лекції слухав М.Ф. Федоров, багато думок Міхневича знайшли відголосок у текстах Федорова, що свідчить про наявність ідейного впливу Міхневича на концепцію Федорова.

До здійснення одвічної людської мрії про польоти в космос активно долучився випускник Київського політехнічного інституту Сергій Павлович Корольов (1907–1966), який реально відкрив космічну еру, створюючи космічні проєкти та апарати для їх застосування. Завдяки йому у 1957 році був запущений в космос перший у світі штучний супутник Землі, 12 квітня 1961 р. був здійснений політ першого космонавта Юрія Гагаріна, а в 1965 році було здійснено перший вихід у космічний простір людини.

До освоєння людиною космосу доклав багато знань і зусиль полтавчанин Юрій Васильович Кондратюк (1897–1942), на теоретичних розробках якого ґрунтується космічна програма НАСА. Ще у 1929 році Ю. В. Кондратюк видав власним коштом свою книгу «Завоювання міжпланетних просторів», яка тоді залишилася майже не поміченою. Він займався конструюванням міжпланетних кораблів, розробляв найвигідніші траєкторії польотів космічних кораблів, створив теорію багатоступеневих ракет. У 1969 році ідеї нашого земляка були використані американськими інженерами-конструкторами під час планування висадки їхніх астронавтів на Місяць.

Розвивав ідеї космізму український біолог Микола Григорович Холодний, який вважав людину невід'ємною частиною космосу, що підкоряється космічним законам і яка завдяки «антропокосмізму» (взаємному пізнанню космосу і людини) стає одним із чинників подальшої еволюції природи.

Не залишився осторонь проблеми вивчення космосу і професор (у 1943–1945 роках ректор) Харківського університету та директор астрономічної обсерваторії університету Микола Павлович Барабашов. Його наукові праці присвячені вивченню фотометричних властивостей поверхонь Місяця, Марса, атмосфери Венери і Юпітера. Працюючи у галузі астрофізики, він проводив дослідження фізичних умов на Місяці та інших планетах. Харків'яни вдячні йому за те, що у 1957 р. відкрив Харківський планетарій – сьогодні один з кращих планетаріїв світу. Завдяки йому була створена спостережна станція у м. Чугуєві під Харковом. Досягненням вченого ще у 20-х роках XX ст. стало проведення візуальних спостережень Марса та складання карти його поверхні. Висновок М. Барабашова про те, що поверхня Місяця складається з вулканічних порід базальтового типу з великою пористістю, був підтверджений в результаті польотів на Місяць космічних апаратів.

З гордістю зазначимо, що ціла плеяда видатних українців зробила значний внесок у розвиток космічної техніки та освоєння космосу. Зупинимося на з'ясуванні ролі визначного українського природознавця Володимира Івановича Вернадського (1863–1945) у розробку космічних концепцій українських філософів. Це людина цікавої і незвичайної долі, надзвичайно обдарована і глибоко шанована в Україні, потомок запорізьких козаків, чиє життя було пов'язане з Петербургом та Харковом. Народився він у Петербурзі, але у віці 4 років переїхав з родиною до Харкова, де минули його дитячі роки та навчання у гімназії. Тут він читав багато книжок із сімейної бібліотеки, слухав розповіді дядька Євграфа Короленка про Україну, козаків, Чумацький Шлях, про далекі загадкові зорі. Все це пробудило в ньому бажання вивчати історію, культуру, природу України, а також «пізнати загадковий космос». Батько уважно займався вихованням і освітою сина, багато розповідав про історію України, про Т. Шевченка, П. Куліша, М. Максимовича, Г. Квітку-Основ'яненка, яких він знав особисто, про М. Костомарова та Кирило-Мефодієвське братство. Так дядько

та батько прищепили йому інтерес і любов до історії та культури України, навчили його любити український народ.

Цікаві факти біографії Вернадського містяться у його листах до майбутньої дружини. Його рід, як і прізвище Верна, походить із Литви. Його прадід, шляхтич Верна, під час війни Богдана Хмельницького проти Польщі (1648–1654 рр.) перейшов на бік козаків і разом з ними боровся проти панства. Потім його діти й онуки служили в козацтві малоросійському та запорізькому. Його дід Василь вислужив дворянство і відтоді став писатися Вернадським. У 1863 році його батько Іван Васильович працював професором у Петербурзькому Ліцеї та у Технологічному інституті. У цьому ж році у Петербурзі народився Володимир Вернадський [1]. Однак у 1868 році у зв'язку з хворобою батька родина переїхала на південь, до Харкова. Батько дружив з першим ректором Київського університету М.О. Максимовичем, мав родинні зв'язки з М. Гулаком та В. Короленком, був знайомий з Т. Шевченком. Тому не дивно, що у важкі для України часи В.І. Вернадський поїхав до Києва, щоб у 1918 році, використовуючи провідний міжнародний досвід, створити Академію наук України, де зібрати розкиданих по Європі й Росії видатних українських вчених. Там він заснував також універсальну Національну бібліотеку України. І Академія наук, і Національна бібліотека зараз носять його ім'я.

З Харкова В. Вернадський поїхав на навчання до Петербурзького університету, вступив на фізико-математичне відділення, де його викладачем став засновник ґрунтознавства В.В. Докучаєв. У 1885 р. він захистив дисертацію на ступінь кандидата та став співробітником мінералогічного кабінету при університеті. У 1888–1890 рр. стажувався в Мюнхені та Парижі, розвивав теорію ґенези мінералів, проводив геологічні розвідки. У 1897 р. захистив докторську дисертацію по кристалографії «Явища ковзання кристалічної речовини» та був обраний професором Московського університету [7]. У 1908 р. Вернадський став екстраординарним академіком Російської Академії наук, створив науку геохімію, сприяв розвитку геології та мінералогії, розвивав гірськорудну промисловість та землеробство.

Однак свої фундаментальні наукові відкриття він здійснював в Україні, надихаючись природою рідного краю. У родинній садибі під Полтавою вчений написав головну свою працю «Біосфера», розробляв вчення про живу речовину, біосферу, вводив нові терміни. Як, наприклад, термін «ноосфера», право авторства якого віддають Вернадському, хоча він скромно зазначав, що поняття утворене за аналогією з термінами «атмосфера» та «біосфера» французькими вченими Е. Ле Руа та Т. де Шарденом [1]. У роки «жовтневого перевороту» вчений очолює кафедру геохімії і мінералогії Таврійського університету в Криму, а через рік стає його ректором. У 1922–1926 роках Вернадський працював у Карловому та Сорбонському університетах Франції. Цікавим є той факт, що французькі вчені Е. Ле Руа та Т. де Шарден, на вчення яких спиралися українські мислителі, у свою чергу, перебували під сильним враженням від лекцій про біосферу самого Вернадського в Парижі. Важливо зазначити, що володіння 14 мовами надавало йому можливість читати лекції в університетах Європи й Америки, виступати на міжнародних конгресах та конференціях, публікувати свої дослідження у провідних наукових виданнях світу.

Унікальна особистість, видатний вчений з планетарним мисленням – таким постає перед нами автор філософського вчення про ноосферу (від грец. – розум і куля) – «зародження нового стану біосфери, тобто сфери розуму, в основу якого покладена ідея гармонійного входження людини та її господарської діяльності у біогенний кругообіг речовин» [7, с. 119], де людина і природа розвиваються нерозривно і одночасно, утверджуючи єдність людини й космосу. На його думку, біосфера поступово еволюціонує до ноосфери, або такого стану, коли людство оволодіває силами природи, навчається контролювати

погоду, змінювати ландшафт та керувати самою еволюцією живих істот. Людина стає частиною біосфери, її шкода не абсолютна, бо у природі немає нічого випадкового, в тому числі й людина. На сьогодні немає більш змістовного й повного вчення про життя та його вплив на розвиток Землі, ніж створене Вернадським вчення про біосферу. Ще сто років тому В. Вернадський попереджав людство про небезпеку, пов'язану з радіоактивністю, про відповідальність людей за збереження біосфери Землі.

В. Вернадський став основоположником багатьох наук – біогеохімії, геохімії, радіогеології, автором закону біогенної міграції атомів, закону константності, що було унікальним явищем у XX столітті. Праця «Біосфера» стала неперевершеним науковим дослідженням оболонки Землі, де можливе життя. Вчений створив теорію біосфери як сукупності живої речовини, яка вкриває Землю, і це дало природничу основу для вивчення життя, яке трактується ним як космічне явище. У цій праці вчений синтезував уявлення про світ, його єдність, передбачив перегляд базових понять науки про матерію та енергію, будову Всесвіту, простір та час [7].

З кінця 1930-х років вчений очолював Комітет з метеоритів та космічного пилу, Комісію з ізотопів, брав участь у роботі Міжнародного комітету з геологічного часу тощо. У 1940 р. В. Вернадський видав нову працю «Біохімічні нариси». У червні того ж року ініціював створення Комісії з урану, чим заклав підґрунтя ядерному проекту в тогочасному Радянському Союзі. У 1944 р. була видана остання наукова праця В. Вернадського – «Декілька слів про ноосферу». За своє життя вчений написав 416 фундаментальних наукових робіт та велику кількість статей. Окрім цього, він досліджував питання природознавства, біології, проблеми аналітичної хімії, загальної геології, часу і симетрії та інші питання навколишнього середовища. Він розглядав також філософські проблеми пізнання, реальності буття, вічності життя, еволюції космосу та інші. Цей неординарний науковець міг здійснювати синтез знань з різних сфер, об'єднував різні наукові дані, що давало йому можливість створювати нові наукові напрямки, нові галузі знання, робити нові відкриття, загалом, підіймати науку на найвищі щаблі розвитку. Вернадський зміг створити новий світогляд, стверджуючи у наукових працях, що людина є явищем космічним, а її розум – це могутня космічна сила, яка допоможе суспільству пережити всі майбутні кризи, як екологічні, так і духовні. Він доводив, що поява кожної людини – це дійсно вселенське явище, тому що тільки людському розуму до снаги захистити світ від катастроф.

Висновки. Геніальні праці В. Вернадського «Біосфера», «Нариси з геохімії», «Геохімія», «Початок і вічність життя» та багато інших демонструють його невичерпні знання, багатогранність наукових інтересів, які збагатили науковий світогляд, сучасну наукову картину світу. Він найбільш ґрунтовно розробив теорію цілісності Космосу та ролі людства в ньому. В. Вернадський вважав центром Всесвіту людину, яка мислить, та разом з іншими вченими-природознавцями повернув класичне природознавство від космоцентризму до антропоцентризму. Окрім досягнень в Україні, вчений відіграв значну роль у науковому розвитку багатьох країн Європи й Америки. Визнаючи його заслуги, міжнародне наукове співтовариство обрало В.І. Вернадського почесним членом багатьох зарубіжних наукових академій. Перспективою подальших досліджень стане з'ясування внеску українських М. Кибальчича, Ю. Кондратюка, О. Чижевського у вивчення космічного простору.

Список використаної літератури

1. Біографія: Вернадський Володимир Іванович (12.03.1863–06.01.1945). Офіційний сайт НАН України – http://www.nas.gov.ua/UA/PersonalSite/Pages/Biography.aspx?PersonID=0000001865

2. Волинка Г. Рішельєвські перехрестя. Відкриваємо забуті імена філософії космізму – Йосип Міхневич / Г. Волинка, Н. Мозгова https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitogliad/svit-2009-15-1/svit-2009-15-1-12-volinka-mozgova.pdf (дата відвідування 24.12.2022).
3. Дротянко Л.Г. Науковий космізм і постнекласична наука / Л.Г. Дротянко // Вісник НАУ Серія: Філософія. Культурологія. – 2018. № 2 (28). С. 5–11.
4. Железняк Г.В. Філософія космізму: від давності до наших днів / http://planetarium-kharkov.org (дата відвідування 04.01.2023).
5. Космізм https://uk.wikipedia.org/wiki/ (дата відвідування 07.01.2023).
6. Мозгова Н.Г. Рішельєвські перехрестя філософії космізму / Н.Г. Мозгова. Вісник НАУ. Серія Філософія. Культурологія. 2018. № 2(28). С. 16–21.
7. Тома Л. Володимир Вернадський / Л. Тома. Харків: Фоліо, 2018. С. 119.
8. Філософія: словник термінів та персоналій / В.С. Бліхар, М.А. Козловець та ін. Київ: КВІЦ, 2020. 274 с.
9. Uk.wikipedia.org/wiki/список_космонавтів_пов'язаних_з_Україною (дата відвідування 09.01.2023).

GRIGORY VERNADSKY'S WORLDVIEW CONCEPT OF CONNECTION BETWEEN SPACE AND MAN

Nadiia Severyn
https://orcid.org/0000-0002-4802-1738
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»,
Department of Humanities,
Kyrpychova str., 2, 61000, Kharkiv, Ukraine

The article is devoted to the problem of studying space, the relationship and mutual influence of space and man is considered. This problem has its roots in ancient times and is developed by scientists of different eras, countries and peoples. The ideas of cosmism were used even in the studies of ancient Indian philosophy, in the philosophical and scientific school of Pythagoras (580–500 BC). The term "cosmos" began to be used in the philosophical schools of Ancient Greece, and Pythagoras was the first to call the universe "cosmos". The teachings of the ancient philosophers Aristotle, Pythagoras, Plato, Democritus and others about the "cosmos" as an ordered and harmonious whole, which is opposed to "chaos", are considered. Philosophers saw in this concept two functions - organizing and aesthetic. During the Middle Ages, in the studies of Galileo Galilei, Nicolaus Copernicus, and Giordano Bruno, the ideas of cosmos continued to develop and improve. Cosmism received further impulse in the fundamental theoretical and practical developments of the famous Ukrainian scientists V. Vernadsky, J. Mikhnevich, Yu. Kondratyuk, M. Barabashov, S. Korolov, who developed the concept of the connection between space and mind, man and the Universe, asserted the necessity of existence and all-round development of humanity for order and development of the universe. Serhii Korolev really opened the space era, creating space projects and devices for their use. The philosophical teaching about the noosphere of Volodymyr Vernadskyi and his scientific discoveries is clarified. This provided a natural basis for the study of life, which he interpreted as a cosmic phenomenon. Vernadsky became the founder of many sciences – biogeochemistry, geochemistry, radiogeology, the author of the law of biogenic migration of atoms, the law of constancy, which was a unique phenomenon in the 20th century. In addition to his achievements in Ukraine, the scientist played a significant role in the scientific development of many countries in Europe and America.

Key words: Earth, Universe, cosmos, cosmism, cosmonaut, cosmologist philosophers.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 168–174
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 168–174

УДК 821.26:316.212
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.21

ХЕЙТЕР ЯК ПРЕДСТАВНИК РЕСЕНТИМЕНТНОГО ТИПУ ОСОБИСТОСТІ

Марія Сінельнікова
https://orcid.org/0000-0001-6085-6087
Національний університет «Львівська політехніка»,
кафедра філософії
вул. С. Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна

Хейтерами не народжуються, ними стають.
Олександр Дадак

В статті зазначається, що наша сучасність перетворилася на світ суцільної критики, де кожен має право вільно висловлювати свої думки. Через це хейтери практично заполонили сучасні соціальні мережі, де повсякчас спостерігається їхня присутність: агресивність, ворожнеча, екскалація конфлікту, переслідування, цькування, висміювання та приниження інших. Все це актуалізує питання дослідження діяльності хейтерів, задля запобігання та належного реагування на них в соцмережах. Цьому сприяє зіставлення хейтерів з філософським поняттям ресентименту, яке по-новому розкриває сутність обох цих феноменів.

Внаслідок такого співставлення автор пропонує визначити хейтера як представника нового ресентиментного типу особистості. Це дозволить ідентифікувати функціональну роль ресентименту в поведінці хейтера та визначити основні його детермінанти. Емпіричною передумовою хейтингу, як і ресентименту, є прагнення уникнути болю та страждань, бажання звільнитись від внутрішнього дисонансу та напруги. Крім цього, хейтерів з ресентиментом об'єднує гостре почуття ненависті, яке у хейтерстві набуває форми самоствердження. При цьому хейтерам важливо не лише бути вищими за інших, вони прагнуть знищити їх своєю нищівною критикою. Внаслідок чого хейтер звеличується у власних очах, тим самим підвищуюючи свою самооцінку.

Також автор звертає увагу і на відмінності між ними: діяльність хейтерів, як представників ресентиментного типу особистості, є більш жорсткою, радикальною та публічною; ресентимент пасивний, апатичний та бездіяльний, тоді як хейтер, піддаючись його впливу, діє стрімко та рішуче, оскільки знає, що вагання можуть коштувати йому такої бажаної слави; ресентимент виступає захисною реакцією на культурні (моральні) зміни, в той час як хейтери, під впливом ресентименту, ці зміни провокують; ненависть у хейтерів, які уражені почуттям ресентименту, здебільшого немає конкретного об'єкта для свого спрямування, тому поширюється на всіх користувачів соціальних мереж. Таким чином доки існує світ, доти хейтер, як представник ресентиментного типу особистості, буде знаходити об'єкт, який його зачіпає, ображає, через що заслуговує на відплату.

Ключові слова: хейтер, ресентимент, Ніцше, Шелер, соціальні мережі.

Виклад основного матеріалу. Ми живемо в епоху критики, в якій нищівні коментарі хейтерів в соціальних мережах стають нашою буденністю. Тому дослідження їх діяльності є надзвичайно актуальною сьогодні, в еру буму соцмереж, які хейтери просто заполонили. На перший погляд видається, що хейтинг цілком зрозуміле явище, яке давно вже визнано проблемою, котру можна вирішити за допомогою певних стандартизованих способів. Але насправді про хейтерів ми знаємо дуже мало. Тому автор пропонує застосувати до дослідження їх діяльності ніцшеанське поняття «ресентименту». Оскільки припускає,

© М. Сінельнікова, 2023

що для реалізації своїх цілей (приниження і критики інших), хейтери часто використовують руйнівну сутність ресентименту, а мережевий простір тільки сприяє різноманітності вираження їх вербальної агресії [1, с. 205].

Звичайно ресентимент не єдина причина діяльності хейтерів, але одна з найбільш підступних та найменш вивчених. Тому **метою даного дослідження** є з'ясування природи та мотивації сучасних хейтерів через їх співставлення з поняттям «ресентимент», який був впроваджений німецьким мислителем Фрідріхом Ніцше. Для досягнення поставленої мети автор прагне прояснити два основні моменти: 1) виявити спільні риси між хейтерами і ресентиментом та 2) показати відмінність між ними.

Хейтери – явище не нове, але з популяризацією соцмереж воно набуває цілковито іншого звучання. Хейтер – це той, хто публікує негативний коментар, який не містить жодної [критики] чи будь-якої корисної інформації [2, с. 6]. Хейтер витрачає свій час та сили на обговорення чужих життєвих досягнень, сторонніх переваг та недоліків. Основна мета хейтерів досягається за допомогою засобів передачі вербальних повідомлень, які несуть негативне ставлення. За допомогою цього психологічного маневру хейтери намагаються заперечити соціальні та політичні реалії, щоб уникнути душевного болю та когнітивного дисонансу [3, с. 193]. Що підтверджує думку О. Дадака про те, що «хейтерами не народжуються, ними стають»[1].

Причина «перетворення» людини на хейтера – це безсилля та неможливість «відреагувати», нездатність змінити чи забути причину своїх страждань. Це дуже нагадує французький термін «ресентимент» (*ressentiment*), який зберігає оригінальний сенс латинського «*re-sentire*», що буквально означає «відчути заново» [4, с. 603]. Загалом поняття «ресентименту» (від фр. «злостивість, озлоблення») можна визначити як операційну категорію філософії Ф. Ніцше, що використовується для позначення реакційного відчуття ненависті слабких індивідів та соціальних груп до сильних [5, с. 7–8].

В описаному аспекті ресентимент нагадує психологічну мотивацію сучасного хейтера, який не уявляє свого життя без критики та приниження інших, вважаючи це єдиним способом особистого самоутвердження та підняття своєї самооцінки. Власна слабкість ображає та принижує хейтера, тому він намагається перекласти відповідальність за неї на інших. Головним тут є образ ворога, на якого покладається провина за особисті негаразди слабкодухих [5, с. 7–8]. Це викликає стійке почуття ненависті, яке є формою представлення іншого в певному оціночному світлі, як зла, що в деяких випадках відчувається дуже гостро [6, с. 1–4].

Таким чином хейтерство співпадає з основною афективною складовою ресентименту: сильним почуттям ненависті, яке його характеризує. Але в своїй ненависті хейтери ідуть набагато далі за ресентимент, створюючи навколо себе своєрідну «матрицю ненависті» [7, с. 43]. Навіть сама назва «хейтер», яка походить від англ. *hate* – ненависть, багато про що нам говорить. Зважаючи на це, хейтерів можна визначити, як людей, для яких головним життєвим почуттям є, як мінімум, неприязнь, а як максимум, ненависть. Змішуючись з іншими афектами (образою, приниженням, заздрістю тощо), ненависть стає вихідною психологічною основою хейтингу, яка викликає бажання висміювати, принижувати та переслідувати своїх «жертв», не виявляючи до них жодної краплі жалю чи співчуття.

У хейтера ненависть, підсилена почуттям ресентименту, представлена в найбільш радикальному, «чистому» вигляді – це ненависть заради самої ненависті. Через що вона стає ніби розфокусованою і не потребує конкретного об’єкта для свого спрямування, тому

[1] http://www.oleksandrdadak.com/interesting/who-are-haters.html

їй підійде будь-який предмет, доступний на даний момент. Це почуття ненависті випливає з амбівалентності, двозначності та невизначеності, які за певних умов перетворюються на презирство до себе, розчарування та нездатність сформулювати й інтерсуб'єктивно мати справу з тим, що турбує людину [8, с. 117]. Тому хейтерство, як і ресентимент, які мотивовані ненавистю, не є виключними для певного психологічного типу особистості. Це радше загальне психологічне явище, властиве кожному, це психологічна депресія, спричинена розчаруванням та втратою сенсу.

Хейтинг, як і ресентимент, виникає в умовах, коли люди систематично позбавлені речей, якими вони дуже хочуть володіти, без будь-яких перспектив їх здобути [1, с. 218]. Тому поява цих феноменів зумовлена передусім людською неспроможністю чогось досягнути, яка підсилюється внутрішніми чинниками (недостатніми здібностями, вміннями чи талантами) та зовнішнім тиском (культивуванням у соцмережах образу «щасливчика», «переможця», «зірки», які досягають всього й одразу). Частіше соцмережі демонструють користувачам кінцевий результат (або бажаний, несправжній), що викликає в них хвилю негативних почуттів, які провокують сплески онлайн хейтингу, ресентименту та агресії. Зазвичай увесь цей негатив хейтери спрямовують назовні, за межі власного, індивідуального буття. Через що хейтерство, а з ним і ресентимент, який його мотивує, виходить за рамки психологічної проблеми і переходить на рівень соціальної.

З огляду на це хейтерство, як і ресентимент, можна визначити як соціальне явище, яке виникає внаслідок негативних соціальних факторів (безробіття, економічної нестабільності, низького рівня життя) та деструктивних дій соціальних суб'єктів (образ, принижень, насмішок). Вони викликають появу ресентиментних реакцій і породжують ресентиментні типи особистості. До їх числа сьогодні можна віднести хейтера, як новий ресентиментний тип, в світогляді і поведінці якого все індивідуальне підпорядковується «ресентиментній домінанті».

Саме хейтери перетворюють сьогодні ресентимент із вузькоспецифічного на загальносуспільний феномен, викриваючи при цьому найбільш небезпечну його сторону. Виступаючи негативно-об'єднуючим принципом, хейтерство сприяє швидкому поширенню ресентиментний настроїв, оскільки користувачі, які пропагують ненависть, набагато тісніше пов'язані між собою, ніж користувачі, які до неї не схильні [9, с. 181]. Таким чином ненависть міцніше, ніж ресентимент, пов'язує людей одне з одним. Вона легко трансформується з індивідуального на груповий рівень, стаючи своєрідним концептуальним синтезом групових та індивідуальних амбіцій, захоплюючи все більшу кількість інтернет-користувачів. Дехто навіть стверджує, що ненависть це найбільш «групова» емоція [10, с. 314]. Сьогодні вона настільки поширена, що можна говорити про неї як про деякий парадигмальний тип [11, с. 462], який виступає як цільова форма колективізації, яка може закріплюватися як спільна звичка. Це дає підстави припустити, що індикатори соціальної згуртованості в хейтерів значно вищі, ніж у інших представників ресентиментних типів особистості.

Але тут потрібно зробити невелике уточнення. Хейтери, об'єднані почуттям ресентименту, з одного боку, прагнуть до колективності, а з іншого – намагаються виділитися та привернути до себе якомога більше уваги. Поодинокий хейтер змушений пробиватися крізь увесь шум, який піднімають в соцмережах інші хейтери. Тому нерідко хейтерські коментарі подаються в надто екстравагантній, ексцентричній, агресивній чи епатажній формі, яка не відповідає ступеню серйозності обговорюваної проблеми. Так хейтер, який потрапив під вплив ресентименту, починає нагадувати одержимого чи безумця [7, с. 40], який будь-якої миті може вибухнути несамовитим гнівом чи люттю, що змітають усе на своєму шляху. Не дивно, що деякі дослідники вважають хейтерство проявом психопатії [12], який

можна охарактеризувати як імпульсивність та прагнення до захвату [13, с. 559].

Внаслідок цього хейтери, як представники ресентиментного типу особистості, завжди діють привселюдно та відкрито, не ховаючись під прихованими масками та нечитабельними нікнеймами, як стверджувала в одному зі своїх інтерв'ю психологиня Джильда Карл[2]. Тут прослідковується одна з головних відмінностей між ресентиментною особистістю і хейтером, який уражений цим почуттям. Людина ресентименту боязка [14, с. 12] та невпевнена, схильна до постійного вагання. Через ці вагання ресентимент часто пов'язують з апатією та бездіяльністю, які розглядаються як тріумф слабких, реакція, яка намагається приховати безсилля, тривале роздумування, що не дозволяє рухатися вперед [15, с. 398]. З огляду на це, людина ресентименту завжди пасивна, не схильна до нападу чи відкритого протистояння, але виражає бездіяльну підтримку агресії чи насильству [16, с. 111]. Сама ж вона не спроможна на вчинок, оскільки повсякчас згадує «минулі травми та несправедливість», які зміцнюють її позицію «жертви» та породжують жалість до себе [17, с. 56].

На відміну від цього, хейтер, під впливом ресентименту, діє зухвало та рішуче. Він більше не ідентифікує себе як безпорадну «жертву» і не прагне викликати співчуття. Також він байдужий до відновлення вселенської справедливості чи миру в усьому світі. Хейтер, який діє під впливом ресентименту, сам бажає бути «катом», тому він завжди готовий до нападу і не боїться отримати удар у відповідь. Радше навпаки, він усіма силами намагається здобути хоча б якусь реакцію від свого співрозмовника, тому постійно провокує та розпалює конфлікти в соцмережах, прагнучи до привселюдного приниження та знецінення опонентів, яких зазвичай ідентифікує як особистих «ворогів». Таким чином хейтери перетворюють ресентимент з реактивного почуття на активне, тим самим втілюючи в дійсність всі прагнення ресентиметної особистості, які реалізувати вона не здатна.

Ще одна відмінність хейтерів від ресентименту полягає в тому, що хейтер мотивований виключно порівнянням. Для нього не важливим є те, чого він досягнув насправді, головне, щоб його «заслуги» були позитивно оцінені іншими користувачами соцмереж. Тому для хейтера, ураженого почуттям ресентименту, вагомим є не власна самореалізація (робити те, що подобається), а прагнення викликати симпатію, схвалення в онлайн аудиторії чи, бодай, її зацікавлення. Цілком зрозуміло, що хейтер, під впливом ресентименту, прагне публічності та визнання, тому він часто хизується своїми «здобутками» і кількістю принижених ним людей, вважаючи, що ресентиментна критика – це його суттєва сила та перевага.

Звідси можна зробити висновок, що саме завдяки почуттю ресентименту, хейтери наважуються робити те, на що інші користувачі соцмереж зважитися так і не можуть. Через що в своїй критиці вони заходять набагато далі, ніж інші онлайн коментатори. Подібна ресентиментна критика включає момент переоцінки не лише певних об'єктів, вона змінює саму систему оцінювання, що приводить до більш глибшої трансформації як самого хейтера, так і його бачення світу. Це підтверджує думку Шелера про те, що «систематичне спотворення та переосмислення самих цінностей набагато ефективніше, ніж «наклеп» на людей або фальсифікація світогляду» [17, с. 49].

Хейтер намагається змінити значення своєї незадовільної реальності через процес ресентиментного знецінення та подальшої переоцінки. На основі ресентименту він вибудовує особливу систему моралі, в основі якої лежить заперечення будь-яких носіїв сильної волі [5, с. 8]. Так завдяки ресентименту, хейтерська мораль перетворюється на мораль користі: те, що мені вигідно – те і визнається добром. Внаслідок чого починає формуватися

[2] https://www.youtube.com/watch?v=4UNS-LyO3F0&list=PLXysojgXF1XObtF-lQIQddcgjBal66Av3&index=13&ab_channel=DrGildaCarle

специфічна ресентиментна «творчість», яка продукує анти-цінності, які проголошують, що добро – це слабкість, а зло – сила. Це нагадує розрізнення між «слабким» та «сильним» ресентиментом, яке описує в своїй роботі Себастіан Аешбах [18, с. 94]. «Слабкий» ресентимент знижує усі цінності до рівня людських можливостей, тоді як «сильний» ресентимент – змінює саму шкалу оцінки. У світлі цього розрізнення хейтер, як представник ресентиментного типу особистості, більше вписується у варіант «сильного ресентименту», при чому значно посиленого та радикалізованого. Оскільки хейтер, під впливом ресентименту, намагається не просто принизити чи образити іншого, він намагається його розчавити, знищити своїми руйнівними коментарями.

Але всі ці негативні почуття та ресентиментні пориви мають згубні наслідки передусім для самого хейтера, який поступово втрачає власну цілісність та ідентичність. Це, зрештою, призводить до краху одного зі стовпів системи особистісного, хейтерського «Я» – позитивного самоствердження, який перетворюється на ресентиментний механізм саморуйнування. Адже замість того, щоб вкладати увесь свій запал в саморозвиток, хейтер витрачає час на те, щоб знайти бодай щось негативне в людях, які працюють над досягненням своєї мети, демонструючи цілковито інше життя, про яке сам хейтер таємно мріє. Внаслідок чого він вже не здатен ефективно взаємодіяти ні з самим собою, ні з іншими. Це та висока «ціна», яку хейтер змушений платити за «успіх» та «визнання» на теренах соцмереж.

Підводячи підсумок, можна констатувати, що хейтери в своїй діяльності реалізують дві основні мети ресентименту: (1) змінити себе та свої цінності (через переоцінку); і (2) підтримувати «нове я» і «нові цінності» через онлайн-спілкування (соціальні мережі) [3, с. 194]. Цим хейтери ніби завершують ресентимент, доводячи його до логічного завершення. Але на цьому вони, на жаль, не зупиняються, а йдуть набагато далі, роблячи ресентимент більш руйнівним та небезпечним, переводячи його в іншу, онлайн площину. Завдяки чому хейтерська ненависть, підсилена почуттям ресентименту, після публікації залишається в мережі на невизначений термін, а її зміст швидко поширюється, долучаючи до свого обговорення величезну аудиторію.

За невтішними прогнозами багатьох дослідників, кількість ненависті в соцмережах буде лише зростати, а діяльність хейтерів ставатиме дедалі жорсткішою [19, с. 169]. Це підтверджує нещодавня статистика, згідно з якою 90% діалогів в мережі закінчуються невиправданою агресією[3]. Більше того, багато хто вважає, що ця ненавить може залишати онлайн формат і переходити в реальність. Так деякі дослідники прослідковують зв'язок між діяльністю онлайн-хейтерів, які пропагують ненависть, з жахливими подіями, які відбуваються в реальному світі [20, с. 261]. Тому сьогодні вкрай важливо з'ясувати природу хейтерства, щоб зрозуміти специфіку його функціонування в соцмережах, щоб зменшити його руйнівні наслідки.

Висновки. Хоча між ресентиментом і діяльністю хейтерів є багато спільного, однак їхня подібність не означає їхньої тотожності. Поняття ресентименту значно ширше за хейтерство, яке виступає лише однією з новітніх, модерних форм його прояву. Хейтер, використовуючи руйнівну природу ресентименту, віднаходить все більше приводів для обвинувачення та критики, яка вже не потребує конкретного об'єкта, а спрямовується проти всього світу. ***Подальші дослідження*** допоможуть розширити наше розуміння діяльності хейтерів, що посприяє вибору найкращої стратегії для боротьби з ними та іншими проявами онлайн ненависті.

Список використаної літератури

[3] https://m.facebook.com/snidanok/photos/B5/3177143362303552/

1. Wallace P. The Psychology of the Internet. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 404 p.
2. Lange P. G. 2007. Commenting on Comments: Investigating Responses to Antagonism on YouTube. Paper Presented at Society for Applied Anthropology Conference, Tampa, FL, USA, March 31; Annenberg Center for Communication, vol. 31. P. 163-90. URL: http://bit.ly/lange-2007 (accessed on 15 March 2018).
3. Salmela M., Capelos T. Ressentiment: A Complex Emotion or an Emotional Mechanism of Psychic Defences? *Politics and Governance*. 2021. Vol. 9. № 3. P. 191–203.
4. Ure M. Resentment/ressentiment. *Constellations*. 2015. Vol. 22. № 4. P. 599–613.
5. Шаап С. Прощання із Всемогутнім: Переоцінка етичного життя / Пер. з анг. І. Лозовий. К.: Вид-во Жупанського, 2012. 294 с.
6. Ferran I. V. Hate: Toward a Four-Types Model. *Review of Philosophy and Psychology*. 2021. P. 1–19. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s13164-021-00568-z
7. Бер Д. Привітайте своїх хейтерів. Харків: Фабула, 2019. 240 с.
8. Donskis L. Forms of Hatred: The Troubled Imagination in Modern Philosophy and Literature. Amsterdam & New York: Rodopi, 2003. 297p.
9. Mathew B., Dutt R., Goyal P., Mukherjee A. Spread of hate speech in online social media. *WebSci '19: Proceedings of the 10th ACM conference on web science*. 2019. P. 173–182.
10. Fischer A., Halperin E., Canetti D., Jasini A. Why We Hate. *Emotion Review*. 2018. Vol. 10. № 4. P. 309–320.
11. Szanto T. In Hate We Trust: The Collectivization and Habitualization of Hatred. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. 2020. Vol. 19. P. 453–480.
12. Sorokowski P., Kowal M., Zdybek P., Oleszkiewicz A. Are Online Haters Psychopaths? Psychological Predictors of Online Hating Behavior. *Frontiers in Psychology*. 2020. URL: https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2020.00553/full
13. Paulhus D. L., Williams K. M. The dark triad of personality: narcissism, machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Reseach and Personality*. 2002. № 36. P. 556–563.
14. Marañón G. Tiberius: A Study in Resentment. London: Hollis & Carter, 1956. 234p.
15. Hoggett P. Ressentiment and Grievance. *British Journal of Psychotherapy*. 2018. Vol. 34. № 3. P. 393–407.
16. Capelos T., Demetris N., 2022. Sour Grapes: *Ressentiment* as the Affective Response of Grievance Politics. *The European Journal of Social Science Research*. 2022. Vol. 35. № 1. P. 107–129.
17. Scheler M. Ressentiment. Das Ressentiment im Aufbau der Moralen / Transl. Louis A. Coser. URL: https://hscif.org/wp-content/uploads/2018/04/Max-Scheler-Ressentiment.pdf (accessed on 2018 [1915]).
18. Aeschbach S. Ressentiment – An Anatomy [Doctoral thesis. University of Geneva]. Archive Ouverte UNIGE, 2017.
19. Blaya C. Cyberhate: a Review and Content Analysis of Intervention Strategies. Aggression and Violent Behavior. 2019. № 45. P. 163–172.
20. Johnson N. F., Leahy R., Johnson Restrepo N., Velasquez N., Zheng M., Manrique P., Devkota P., Wuchty S. Hidden Resilience and Adaptive Dynamics of the Global Online Hate Ecology. *Nature*. 2019. Vol. 573. № 7773. P. 261–265.

HATER AS A REPRESENTATIVE

OF THE RESSENTIMENT TYPE OF PERSONALITY

Maria Sinelnikova
https://orcid.org/0000-0001-6085-6087
Lviv Polytechnic National University,
Department of Philosophy,
S. Bandery str., 12, 79000, Lviv, Ukraine

The article notes that our modernity has turned into a world of continuous criticism, where everyone has the right to freely express their opinions. Because of this, haters practically flooded modern social networks, where their presence is constantly observed: aggressiveness, enmity, conflict escalation, harassment, bullying, ridicule and humiliation of others. All this actualizes the issue of researching the activities of haters, in order to prevent and properly respond to them in social networks. This is facilitated by comparing haters with the philosophical concept of ressentiment, which reveals the essence of both of these phenomena in a new way.

As a result of this comparison, the author proposes to define a hater as a representative of a new ressentiment type of personality. This will allow to identify the functional role of ressentiment in hater's behavior and to determine its main determinants. The empirical premise of hating, like ressentiment, is the desire to avoid pain and suffering, the desire to be freed from internal dissonance and tension. In addition, haters share a strong feeling of hatred with ressentiment, which takes the form of self-affirmation. At the same time, it is important for haters not only to be superior to others, they seek to destroy them with their devastating criticism. As a result, the hater magnifies himself in his own eyes, thereby increasing his self-esteem.

The author also draws attention to the differences between them: the activities of haters, as representatives of the ressentiment personality type, are more rigid, radical and public; ressentiment is passive, apathetic, and inactive, while the hater, when influenced by it, acts swiftly and decisively, because he knows that hesitation may cost him the fame he so desires; ressentiment acts as a defensive reaction to cultural (moral) changes, while haters, under the influence of ressentiment, provoke these changes; hatred of haters, who are affected by feelings of ressentiment, mostly do not have a specific object for their direction, so it spreads to all users of social networks. Thus, as long as the world exists, until the hater, as a representative of the ressentiment type of personality, will find an object that affects him, offends him, because of which he deserves retribution.

Key words: hater, ressentiment, Nietzsche, Scheler, social networks.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 175–186
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 175–186

УДК 330.1
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.22

ОНТОЛОГІЗАЦІЯ У ФОРМУВАННІ ФІЛОСОФСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ СПОСТЕРІГАЧА ГОСПОДАРСТВА

Ігор Спаський
https://orcid.org/0000-0003-0480-9264
Одеський національний університет імені І. Мечникова,
вул. Дворянська, 2, 65026, м. Одеса, Україна

У статті розглядається концепція спостерігача та необхідності його присутності для розуміння господарської дійсності. Спостерігання у дослідженні господарства має особливе значення томо, що безпосередньо у процесі спостерігання можливо схопити певний господарській простір як цілісність, визначити особливості існування цієї цілісності, її елементи та їх динамічну взаємозв'язність. У процесі спостерігання дуже важливе значення має суб'єктність, позиції та пресупозиції спостерігача. Це пов'язано з тим, що від суб'єктності спостерігача залежить певна дослідницька оптика, відображення спостерігань у свідомості та форми репрезентації цих результатів спостерігань. Формування онтологічної позиції спостерігача пов'язнано з особливостями духовного так культурного простору у якому перебуває спостерігач. Ідея спостерігача є системотворчою як в цілому у філософскькому мисленні, так і в формуванні та розвитку наукових картин світу. Спостерігач господарства діє як активний когнітивний агент, що пов'язує все різноманіття сімейств господарськіх феноменів у особливу поліцентричну, конвергентно еволюціонуючу автопоетичну єдність. Цільність людини та, зокрема, свідомість, сформовані унаслідок занурення у цю аутопоетічну цілісність співтворюють народженню особливих форм господарської мисленіяльності. У розкритті філософскької позиції спостерігача господарства особливе місце займає практика спостерігання, як втручання. Вплив спостерігання на реальну дійсність розглядається у сенсі феномену, який отримав назву ефект спостерігача чи антропного принципу, який виражається у акцентуванні ролі людини, як сутності, що володіє свідомістю, у різних практиках побудови світу. Особливе значення у формуванні позиції спостерігача має використання методів наукової раціональності, таких як класична, некласична та постнекласична. Визначення базового типу раціональності, яким користується тий чи іншій спостерігач, надає можливості більш ясно визначити певні дослідницькі контексти та водночас зрозуміти його певну онтологічну позицію. Це надає можливості розкрити процес онтологізації спостерігача господарства.

Ключові слова: людиномірність господарства, онтологізація, цілісність людини, аутопоезіс господарства, спостерігач, софійне мислення, функціонали світогляду, мислодіяльність, теорія дрейфа, суб`єктність спостерігача господарства, дослідницьке фланьорство, культурні коди економіки.

Вступ. Людина, з моменту появи в цьому світі, оселившись на планеті Земля, перебуває в особливому господарському просторі. Цей простір діє на людину, формуючи її особливу цілісність. При цьому й сама людина господарює в цьому просторі, певним чином змінюючи його.

Господарство та господарські процеси досить давно є актуальним предметом як філософського мислення, так і наукових досліджень. Вивчаються екологічні, економічні, виробничі, політичні, соціальні, культурні аспекти як безпосередньо життя господарства, і життя людини у господарстві. При цьому слід звернути особливу увагу на той факт, що духовні аспекти господарської діяльності залишаються недостатньо розкритими й досі. Не

© І. Спаський, 2023

достатньо уваги приділяється осмисленню фундаментальних питань буття людини у господарському просторі.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є актуалізація позиції спостерігача господарської дійсності у контексті онологізації та ініціації софійної господарської творчості. Мета дослідження обумовлює досягнення певної ланки завдань.

1. Визначення філософсько змісту концепції спостерігача;
2. Визначити філософсько-антропологічні підстави пізнання господарства.
3. Розкриття концепту онтологізації як методологічного інструментарію щодо спостерігання;
4. Визначити сутність функціоналів світогляду у сприйнятті господарської дійсності;

Огляд джерел. Загальній теорії спостерігача присв'ячено дуже велика кількість робіт. Здійснюється розрізнення актора та спостерігача [27]. Концепт ідеального спостерігача актуалізован у працях [5; 7; 17; 23]. Техніки дослідницького спостерігання розкриваються [8]. Етичий вимір дослідницького спостерігання присутній у роботах (Firth R. 1952), [13; 16].

Широта дослідницької оптіки спостерігача розвкривається [6].Проблеми філософського спостерігання ставить. Практики споглядального дріфту розкриваються [9]. В цілому розрізнються розуміння ролі спостерігача у межах класичної та некласичної традиціях наукового мислення [18; 26; 28].

Квантова онтологія, у формуванні якої особливе значення має спостерігач розкривається [3; 11; 22; 26].

Методологічні основи полягають у принципах спостережуваності, комунікативності, контекстуальності, емерджентної еволюції.

Основний матеріал. У сучасних дослідженнях господарства виникли певні думкові тенденції, грунтуючись на спостеріганні, думковому визначенні та узагальні яких можливо визначити декілька напрямків мислення. Це людиномірність господарства, визначення господарства як онтологічної основи економіки та пізнання господарства як отримання певного онтологічного досвіду.

Людиномірність господарства виражає певну тенденцію так званого антропологічного повороту, який намітився у різних напрямках думкового простору та відображає певні аспекти розвитку як дослідницької культури в цілому, так і певних її напрямків. Філософсько-антропологічні підстави пізнання господарства мають дуже великий методологічний потенціал щодо спсотерігання та осмислення сучасних господарськіх процесів.

Визначення господарства як онтологічної основи економіки підкреслює, що господарство у сучасних філософськіх дослідженнях розкривається як онтологічна основа економічної системи, що грунтується на розрізненні ойкономіки та хрематистики тощо.

Крім того особливе значення має методологічний принцип пізнання господарства як отримання певного онтологічного досвіду господарського буття. Це є дуже важливою умовою розкриття концепту спостерігача господарства в цілому.

Концепт спостерігача господарства перш за все пов`язан з осмисленням проблеми господарської дійсності, яке як у випадку з осміщенням квантової, біологічної чи лінгвістичної реальності передбачає включення до дискурсу розгляду понять контексту та пов'язаного з ним поняття спостерігача.

Господарська реальність оточує спостерігача. Спостерігач знаходиться у стані як би «підвішеності» у її просторі. Спостерігач водночас перебуває конструктором і проектувальником простору господарської дійсності, які породжується ним, у всьому різноманітті

з рекурсивних взаємозв'язків. Спостерігач наділяє смисловим контекстом усе, що є у його спостереженні, отже, і всю реальність господарства загалом.

Як визначає У. Матурана: «Все сказане сказано спостерігачем. Мова спостерігача звернена до іншого спостерігача, якою може виступати він сам; що справедливо для одного, то справедливо і для іншого» [20]. Проблема спостерігача існує на різних етапах розвитку як наукового, так і донаукового мислення.

Наприклад, у геоцентричній картині світу спостерігач пасивний, він знаходиться в центрі створеного Богом світу. Коперник переносить точку опори з нерухомого спостерігача в простір космосу, здійснюючи тим самим переворот не тільки в природознавстві, але і в позиції спостерігача. У цьому випадку рухається за об'єктами, що його цікавлять. У біології, у зв'язку з проблемою біологічної реальності в контексті її еволюції, поняття спостерігача було введено У. Матураною і Ф. Варела в ідеї аутопоезісу [20].

Як уже згадувалося, ми запроваджуємо спостерігача господарської реальності за аналогією із спостерігачем у квантовій механіці. Проте аналогія ця не повна. Спостерігач господарської реальності – це спостерігач особливої складності. Такий спостерігач формується в результаті комунікативної сполученості безлічі часткових спостерігачів, які в тій чи іншій формі сприймають різноманіття реальностей: космічної, фізичної, лінгвістичної, біологічної, соціальної, економічної. У цьому сенсі головне полягає у подоланні дихотомії природне/штучне, що відкривається та конструюється, тобто осмислення господарської реальності в її еволюційному контексті не може бути обмеженим уявленням про штучний характер. Такий спосіб осмислення передбачає включеність сприйняття господарства та його мислення до загального контексту антропосоціальної еволюції, реальність господарства як таку. Можливо казати, що як господарська реальність у сенсі рекурсивно замикається на соціологічну, таким чином як, наприклад, відповідно біологічна реальність замикається на фізичну. В результаті вишиковується якийсь ланцюг суміжних і взаємозалежних один від одного реальностей. Таким чином різні реальності та їх спостерігачі, безпосередньо пов'язані між собою. Господарський простір як певна цілісність здатний до розвитку, ускладнення своїх об'єктів, мобільності та функціональності. Господарський простір є з одного боку універсумним або космічним над людською освітою, а з іншого боку є штучною, свідомо сконструйованою людиною, сформованою з інтеракцій, з'єднань та взаємодій з іншими видами реальностей, включаючи природне фізико-біологічне, культурно-релігійне та мовне.У цьому сенсі господарська реальність є симбіозом комунікацій, знань, фактів і об'єктів.

В цілому, на наш погляд, заслуговує на особливу увагу підхід до опису спостерігача, який присутній у біології. Концепція автопоези, сформульована У. Матураною та Ф. Варелою, описує механізм існування живих організацій у рамках біології [20]. Автопоез означає самовідтворення живих систем, що містить нескінченний рекурсивний процес, постійне повернення до себе. Однак, будучи сформульовано як метод або механізм, теорія автопоези виявляється застосовною до різних сфер існування, у тому числі і до господарської сфери. Цікавим виявляється і те, що автопоетичність на самому своєму початку має на увазі як факт існування «живе, яке пізнає» [20]. Тобто пізнання, здатність до навчання стають точкою відліку у «живій» системі чи будь-яке живе може бути здатним до пізнання. Можливо визначити, що через пізнання жива система адаптується до середовища та його умов. Концепція автопоези вміщує у собі ідею спостерігача як із найважливіших елементів живої організації, т. е. спостерігач постійно включений у процес зародження, становлення і загибелі живого. Поряд із живою організацією людина пізнає, творить свою індивідуальну «когнітивну область»(Maturana, 1992). пізнання, куди як акт взаємодії з природою та

навколишнім середовищем включаються «техне» та технології. Це антропологічний гештальт, що бере свій початок із біологічної організації живого, такого як людина.

Спостерігач у цьому контексті є певним когнітивним механізмом розрізнення системи та її оточення, що існує з метою збереження її автономії в активному режимі операційної замкнутості та когнітивної відкритості. Основа пізнання – асиметричність пізнавальної діяльності, чи вміння проводити відмінність.

Людина розширює свою когнітивну область через «абстрактне мислення», цим він «…рекурсивно породжуючи репрезентації своїх взаємодій» стає спостерігачем. Пізнання спостерігача формується як система всередині системи, оскільки він здатний включити себе як сутність у когнітивну область своїх взаємодій із довкіллям. «Завдяки самоспостереженню ми набуваємо самосвідомості, створюючи описи самих себе (репрезентації) і взаємодіючи зі своїми описами, ми можемо описувати себе такими, що описують самих себе в нескінченному рекурсивному процесі» [20].

У процесі самопізнання живим виникає два рівні розуміння: перший – відмінність між внутрішнім переживанням, ставленням, формуванням «Я» та навколишнім середовищем; другий – відмінність між «Я» та Іншим». Ця відмінність є рекурсивно-діалогічний процес як самоорганізації, і самоконструювання. Тим самим спостерігач господарської реальності – це і конструктор-проектувальник автопоетичних процесів самоскладання господарства, проводячи різницю в активно нерівноважному середовищі речей і знаків. Спостерігач у разі є активний когнітивний фокус складання господарства, його кристалізації у певних господарських формах, ініційованої уявою їх конструктора. Це певним чином корелює з уявленнями про продуктивну уяву І. Канта. Кант ввів у практику пізнання поняття трансцендентальності, що дозволяє більш точно схоплювати антиномії і відмінності. В основі процесу пізнання спостерігач трансцендентальний, виділяючи та описуючи одну сторону пізнаваного поля, іншу маючи на увазі як можливе для вивчення.

Ряд ідей автопоези живих систем застосував соціальний мислитель Н. Луман, який розумів спостерігача не тільки як живу істоту, яка перебуває в центрі автопоезового механізму, а й того, хто фокусує дослідницьку увагу, визначає та описує систему, постулює її принципи життя, і, одночасно, її конструює. Спостерігач у цьому випадку, на думку Лумана, є найважливішою ознакою усталеної складної системи, оскільки він є своєю чергою умовою ознака аутопоетичності системи, що пізнається: «...він сам знаходиться в тому світі, який він тим чи іншим чином намагається спостерігати або описувати » [19, p. 148]. Спостерігач тут є елементом механізму, як методологічне ядро системи або як «…спостережник операції, але… він сам є операцією» [19, p. 148]. Луман ґрунтується на тому, що спостерігач може з'явитися як певна операція і ніяк інакше. Насправді використовуючи погляди У. Матурани, Луман вносить у поняття спостерігача зміни, які дозволяють описувати економічні, соціальні, комунікативні системи ефективніше, створюючи простір соціальної реальності. У. Матурана, грунтуючись ідеї аутопоезиса, спостерігач біологічної дійсності розкривається як комунікативно пов'язана безліч замкнутих автопоезів, діючих операионально й у результаті включають і саму людину як суб'єкта. У цьому випадку людина, яка прагне затвердити свою ідентичність, у процесі діяльного породження відмінностей. Н. Луман розуміє спостерігача як апарат. Для цього Луман очищає спостерігача від наявних суб'єктивних якостей, перетворюючи спостерігача, тим самим на «чистий розум», що сприймає виключно розрізнення та позначення. «Спостерігач – це не те саме, що психічна система, це не те саме, що свідомість» [19, p. 152]). Луман визначає спостерігача як функцію, що детермінована рамками системи, основне завдання якої – «проводити відмінність» [19, p. 75], здійснювати позначення виділеного в системі та показувати межу

між полем досліджуваного та незвіданого. Надаючи спостерігачеві ті чи інші додаткові якості можна зупинитися в подальшому дослідженні системи, тим самим замкнувшись в екзистенційному прояві суб'єкта, що володіє саморефенцією, яка ґрунтується виключно на власному існуванні, замкнувшись на замкнутися на самому собі, що звужує можливості дослідження системи як такої. Соціологічний підхід Лумана обумовлює, тим самим, необхідність «очищення» спостерігача, пристосовуючи його функціонально з метою включення в комунікативну операційність, роблячи спостерігача машиною розрізнення, або розпізнавання відмінностей, або їх породжує.

Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі представляють аналогічний «машинний» підхід до виникнення системи та її спостерігача. У [10] показуються поява концептів, плану іманенції та концептуальних персонажів, а також здійснюється опис власної теорії виникнення та функціонування системи. І тут автори використовують поняття концепт, яке замінює систему, а ролі спостерігача використовується поняття Іншого і концептуальний персонаж. Концепт твориться, є непослідовним, що знаходиться в постійному русі, який виглядає хаосоподібним, контингентним, нелогічним. Автори стверджують, що логіка і послідовність є долею пропозицій, що використовуються наукою, яка шукає певну тему або завдання, встановлюючи її в центр та описуючи. На відміну від логіки наукового пізнання концепт твориться, проявляється з хаосу можливостей. Концепт необхідно створити, оформити: «…концепт робиться заздалегідь, він діється, може бути створеним» [10, p. 11]. Людина, таким чином, на думку мислителів створює, конституює концепт, що проявляється як множинність. У цьому значенні він не може бути простим і завжди має багатоскладовий характер. Описуючи концепт мислителі вводять поняття Іншого, який має відокремити концепт від фону чи середовища, задаючи грані, проводячи відмінності.

Н. Луман при описі системи відкладає введення спостерігача, який по суті є головним в аутопоетичній системі. У Лумана спостерігач завершує ланцюг його міркувань, будучи початком і завершенням системи, початком складання, відправною точкою початку нового циклу самореференції. На відміну від Лумана, Дельоз та Гватарі вводять спостерігача на початку своїх побудов і через нього розкривають концепт. Тут спостерігач знаходить себе в Іншому і бере на себе завдання відокремлювати, відрізняти концепт від неконцепту, ділити світ на «чуттєвий, реальний» та «можливий світ». Інший виникає як «злякане обличчя» [10, p. 27] всередині «тихо, що спокійно перебуває світу» [10, p.27]. Коли з'являється Інший – «готівковий світ» буквально рветься на частини. Через прорізи, що утворилися, і просвіти виникає усвідомлення іншого, можливого, незвіданого. При цьому Інший Дельоза та Гватарі не виступає як об'єкт чи суб'єкт. Інший, на думку авторів, безособовий і обмежується окресленням кордонів, виконуючи завдання виділення концепту з хаосу, що перебуває. «Злякане обличчя» Іншого виникає всередині можливого світу, створюючи нові концепти, водночас рухаючи межі позначеного поля у невизначеному. "Інший - це і є насамперед таке існування можливого світу". Інший виявляється двоїстим, суперечливим, що виникає на відмінності. Він мислиться як інше, як умова, за якої можливий перехід між світами. Інший є розрив між двома протилежними світами, між чуттєвим та можливим. «Завдяки Іншому світ проходить» [10, p. 27]. Крім того, на думку авторів, для Іншого характерна часовість. «Обличчя», виявляючись, розриває суцільну і тиху монотонність світу, розрізаючи безперервне існування. Таким чином з Іншим приходить час чи поділ на минуле, сьогодення та майбутнє. За всієї своєї внутрішньої різнорідності для концепту характерна цілісність. Концепт єдиний у протилежності складових, у своїй відмінність складових – у тому єдності. Концепт, подібно до живої системи Матурани та комунікативної конструкції Лумана, має самореференцію. Це означає, що в процесі повернення

до самого себе, концепт повторно окреслює свої межі та впорядковує свої внутрішні елементи. Дельоз і Гватарі називають цей процес автореференцією, коли концепт «одночасно сам вважає і себе, і свій об'єкт» [10, p. 14].

У процесі опису концепту та автопоези, Ж.Дельоз та Ф. Гватарі, як і Луман, обращается к фигуре наблюдателя. Це пов'язано з тим, що концепт, як і система, попри свою негативну навантаженість і множинність, є «неповним», не завершеним без проникнення спостерігача. Проте Дельоз та Гватарі не використовують безпосередньо спостерігача, тому, вони ацентують увагу на аксіологічному характері. Тому автори запровадили поняття «концептуальний персонаж» [10, p. 81]. Використання поняття «концептуальний персонаж», певним чином, знімає безліч проблем, пов'язаних з його якостями. «Концептуальний персонаж» автори називають реальним і живим, з властивими йому особистісними характеристиками. Тому концептуальний персонаж реальний, не метафоричний, має певний набір функцій і характеристик, що дозволяють здійснити конституювання концепту, всередині якого він існує [10, p. 38].

Розкриваючи важливість наявності унікальної суб'єктності у спостерігача Делез і Гватарі вважають, що її формування в середовищі певного історичного часу і всередині особливого концепту, дозволяє персонажу існувати в часі і зазнавати герменевтичних змін, тому що концептуальний персонаж як такий сам перетворюється на концепт і рухається від себе до себе шляхом самореференції. В цілому Інший Делеза і Гватарі проводить різницю між концептом і середовищем, як і Спостерігач Лумана розкривається безпосередньо як подія самої системи, середовища, концепту. Концептуальний персонаж розкривається у формі події всередині створеного.

Таким чином можна стверджувати присутність у різних концепціях присутність того, хто спостерігає ззовні і того, хто конструює зсередини різноманіття поєднаних автопоетичних процесів, що утворюють простір господарського світу, де природне та штучне голографічно переплітаються між собою. Спостерігаючи не тільки пізнає, а й переживає все, що відбувається, знаходить себе в кожний момент часу присутності.

Інший Делеза-Гватарі та Спостерігач Матурани, перебуваючи у певному когнітивному середовищі, визначають межі простору свого перебування. Ця когнітивна середовище породжує певного роду систему відносин «людина – світ». У процесі переживання цих відносин виникають особливі події. Людина починає прагнути створення свого антропосоціального світу господарства, у якому проявляються різні способи взаємодії з навколишнім простором.

В цілому класична наука намагалася максимально очистити об'єкт вивчення, подій чи явище від суб'єктивного погляду спостерігача, вважаючи, що суб'єктивність спостерігача вносила в процес певні форми спотворень. З цієї точки зору основною функцією спостерігача є безпосередньо сам процес спостереження. При чому сам спостерігач виноситься за межі дослідження.

Насправді ж людина переживає себе як певна поліфонія ідентичності: духовна істота, частина суспільства, культури, природи, певної мовної групи, спільности і таке інше. Онтологічні та антропологічні основи, певний досвід, навички та знання спостерігача виявляються в процесі спостерігання за дійсністю та її опису. У цьому процесі суб'єкт виникає «тут і тепер» повністю, в поєднанні між ним і простором спостерігання. У процесі дослідження спостерігач бачить і переживає світ. Спостерігач і світ у процесі практик дослідження взаємно конституюють одне одного. По суті спостерігач у реальному часі будує модель світу, стягуючи у своєї присутності єдність світу та досвідного знання про світ.

Визначаючи спостерігача господарської реальності, слід зазначити, що простір господарства розвивається протягом всієї історії людства, набуваючи найрізноманітніших форм і стану. Саме завдяки спостерігачеві господарча дійсність, куди вписана сама людина як суб'єкт і як спостерігач, має тимчасовість, хронологію розвитку та певну ступінь розвиненості. У цьому сенсі спостерігач творить поле господарства, сферу господарського і все, що є насправді господарством. Спостерігач у певному сенсі творить об'єкти господарства та його середовище, формує комунікаційний зв'язок між об'єктами господарства та впливає силою знань. Господарська реальність насправді інтегрує у собі духовні, культурні, соціальні, природні форми, постаючи як поліфонія смислів і подій. Господарська реальність може бути прожита безпосередньо у процесі онтологічного досвіду та онтологічних практик.

Господарство є певним виразом цілісності людини, яка в силу «багатогранності та суперечливості» свого існування не задовольняється однією-єдиною природно-біологічною формою існування та створює своє, інше, штучне довкілля, яке розкривається у поліфонії смислових вимірів. По суті, господарська дійсність не природна. Вона не природна як за формою свого виникнення так і безпосередньо існування, яке розгортається у просторі історичного процесу. Господарство втілює у собі лише деяку частину вічного живого процесу природи. Об'єкти, деталі, елементи, знання, дії, мови та способи комунікацій технічного середовища створюють ефект Реальності, включаючи саму людину, тобто його присутність у світі. В цілому ти чи інші господарські форми стають творінням людини поряд із витворами мистецтва чи літератури. У цьому випадку можливо провести паралель з людською мовою, яка, з одного боку, є продуктом природної еволюції людини, а з іншого боку, є власним творінням людини. Господарство, як і мова з одного боку є інструмент мислетворчості людини, а з іншого боку господарство формує здатність людини до мислення та творчості у господарскому просторі. Можливо метафорично висловити, що у цьому випадку кінець – це початок.

Господарство по суті – це комунікаційний канал, «мова» взаємодії із зовнішнім світом, із природою. У цьому контексті людина не представляє у своїй уяві навколишній світ, але відповідає йому за допомогою кристалізованих у його уяві предметів. При цьому важливо зрозуміти, що ця кристалізація продуктів людської уяви передбачає наявність господарської реальності як особливого роду нерівноважного середовища, що потенційно самоорганізується.

Поряд із мовою та культурою господарство – це антропосоціальний проект, який не має сенсу без людини. Людина створює господарство, щоб через неї відкрити «потаємності» свого буття, свою сутність. Господарство бере участь не тільки в добудові гештальту в людській реальності, але глибше занурюється в побудову «зовнішнього світу» людини. Так господарство виступає інструментом та методом пізнання світу. Проведений вище аналіз розуміння спостерігача з погляду фізики, біології, соціології та філософії дає підстави затвердити присутність спостерігача у господарській реальності, оскільки сучасне господарство поєднує різні рівні антропологічних «подобій».

В цілому ядром кінцевого досвіду світу є інтенціональні проживання, у яких ти чі інші простори та існуючі у ціх просторах предмети сприймаються цілісністю людини, у процесы того, що можливо було би назвати терміном «онтологічна емпатія». У цьому сенсі сприйняття певного досвіду на рівні всієї цілісноcлі людини здійснюється завдяки взаємодії людини та того чи іншого простору на онтологічному рівні. Таким чином суб'єктом кінцевого досвіду є вся цілісність людини, її полісоставність чи багатомірність. Саме всією цілісністю людини обумовлюється область безпосереднього контакту свідомісті зі світом. Наприклад, на рівні перцепції сприймається водночас багато предметів. Ця множина

утворює певне перцептивне поле, у якокому «луч уваги», відокремлює той чи інший предмет чи його окремі аспекти. У цей момент фокусу уваги предмент утворюється актуальним, тому що на нього спрямовані інтенції свідомості. При цьому інші предмети відступають на задній план та сприймаються фоново, утворюючи зовнішній небокрай предмета на який спрямована концентрована увага. На кожний з цих фонових предметов потенційно також може бути спрямована увага, але не в теперішній час. Однак, треба відмітити, що і сам предмет пильної уваги також переживається актуально в своєї тотальності. Це обумовлено тим, що корелянтами інтенціональних актів є лише деякі аспекти і елементи, інші же залишаються безпосередньо скритими, знаходячись поза межами фокусу уваги і відповідно усвідомлення. Ці приховані деталі водночас з потенціальними предметами уваги утворюють зовнішній небокрай предмету на який спрямована увага. Звідси витікає те, що перцептивне поле містить лакуни того, що не дається у актах свідомого сприйняття. Предмети не дани у всієї свої багатомірної данністі, вони не можуть бути сприйняті «як є». Усвідомлення реальності існування цих скритих аспектів-лакун образує певний еврістичний потенціал подальшого дослідницького пошуку. В контексті розкриваємої теми можливо підкреслити, що завжди існують просвіти між тими чи іншими господасрькіми концептами, думковими побудувннями, елементами господасрького простору та певними об`єктами. Тому велике значення має запобігаючи певного ототожнення як з об'єктами спостерігання, так і з виникаючіми уявами про їх сутність та форми існування. Особливе значення має підримання погляду у бездну невідомого у процесі будь якого дослідницького руху людини.

Ті чи інші об'єкти дослідницької уваги з зовнішнього небокраю мають відповідно і свої внутрішні небокраї. При чьому внутрішній та зовнішній небокрай взамопроникають один в одного. Таким чином у зовнішньому небокраї згорнуто безкінечна кількість внутрішніх небокраїв. Спостерігання господарської дійсності суттєво обумовлюється тим, що феноменологічно світове поле є невизначено відкритим як у просторі, так і часі. В цілому господарство світу, відповідний досвіду кінцевої свідомості, не може бути явлен як дійсна цілісність, але тільки як можливість чи потенціальність. У прагненні горізонтального поглиблення у ті чи інші аспекти господарства світу, розкриваючи ті чи інші тонкі нюанси, можливість розкриття цілісності світу як би відступає ще дальше. Явлене постає перед кінцивою свідомістю лише у визначеній інтеціональній перспективі, яка суттєво обмежена небокраєм скритих просторів з їх ландшафтами та пейзажами тощо. Таким чином кожна нова перспектива дослідницької інтенції спроможна розкрити зовсім по ішному розкрити існуюче у його таковості.

Пред думковим взором розгортається многослойна інтенціональна карта світу-господарства, на якої спостерігається складна гра світо-тіні, коли освітленість не відміняє зутінкуватості, а відкритість – прихованості. Так розкривається надмірність світу, що турбує, або наявність незасвідченого буття по той бік будь-якої обмеженої перспективи сприйняття.

Досвід обмежений певним небокраєм інтенціональної перспективи сприйняття можливо назвати онтичним. Цей досвід, який дыйсно не є всеосяжним, на наш погдяд, може бути доповнений іншим регістром досвіду. Цей досвід іншого регістру можливо назвати онтологічним досвідом (Bauer, 2020). Беспосередньо поза межами онтичного онтологічний досвід для людини не доступний. Це обумовлено тим, що певний об'єкт не схоплюється видокремлено від сущого. Онтологічний досвід може виникнути за допомогою онтичного, завдяки тому, що дослідник контактує з існуючим. Онтологічний досвіт виражає проживання міру-господарства у всієї цілісності, що надає широкі можливость для спостерігача господарства та надає матеріал більш охватних рефлексій щодо

онтологізації господарства. На наш погляд невизначена цілісність світу-господарству може бути прожита цілісністю людини. Це за суттю універсалізуюча функція онтологічного досвіду. Кінцевий онтичний досвід це лише невилика частина принціпово невизначаємого та безкінцевого досвіду на рівні буттєвої цілісності людини. Дуже часто кінцеве онтичне спряйняття прагне підмінити собою глибину, невизначеність та безкінцевість онтологічного досвіду.

Існує трансциндуюча функція онтологічного досвіду, яка розкривається у певному зусиллі свідомості щодо перевершення меж можливого, тому що світ узятий у своїй цілісності виходить межі свідомості людини, що розуміється таємним та прихованим засобом усвідомлення.

Звертає на себе увагу методологія онтологізації, яка може бути взята на озброєння спостерігача господарского простору. Онтологізація є певною методологією яка поєднує можливість поєднання практик спостерігання, онтологічного досвіду, теоретичних досліджень та визначення і коректування функціоналів світогляду. У цьому напрямку звертають на себе увагу роботи, розкриваючі онтологізацію у її методологічному вимірі [1; 2; 12; 22].

Зокрема потрібно визначити, що онтологізація як специфічний метод, розкривається у методології системної мисследіяльності. З початку 90-х набуває поширення в інформаційній інженерії, пов'язаної з розробкою програмного забезпечення для автоматизованих систем та комп'ютерів. У першому випадку онтологізація як метод пов'язана зі спробою виявлення онтології щодо існуючого, у другому – з диміургічним завданням створюваного онтології. У разі методологічної роботи онтологізація є метод пізнання, а інформаційної інженерії відповідно це метод креації.

Онтологізація, за методологією системної мисследіяльності, ґрунтується на процесі встановлення складу та унікальністі визначаємого в умовах конкретного обраного масштабу, відность розглядаємого до іншого. В залежності від того, що онтологізується – елементами складу можуть бути певні якості, властивості, компоненти, зв'язки та відносини між компонентами. Крім того до складу можуть бути віднесені процеси, що можуть відбуватись у предметі онтологізації та похідних процесів.

На наш погляд онтологізація існує як думковий спосіб засвоєння певного досвіду отриманого через певні спостерігання та експеримент. Розкриваючі масштаби унікальності господарства у процедурі онтологізації визначається певна цілісність у співвідношенні з масштабом розгляду господарства.

Здійснюється визначення того, від чого відокремлюється розглянута господарська цілісність чим вона не є. Це означає певне визначення субстанційного елемента чи елементів, які полягають у основі конструктивної цілісності господарства. Крім цілісності господарства розкриваються можливі процеси, які реалізують ті чи інші елементи або їх зв'язкі. Визначення достатньої структури онтології господарства, що у процесі онтологізації безпосередньо зумовлени його субстанційними елементами. В цілому можливо визначити, що масштаб достатньої структури створюваємої онтології залежить від специфіки спочатку певної цілісності господарства і мети конкретного напрямку дослідження тощо.

Спостеріганяя безпосередньо є найважливішим засобом реалізації процедур онтологізації. Однак, слід визначити, що спостерігання завжди грунується на використанні певної дослідницької оптики. Визначення тих чи інших пізнавальних установок суттєво визначається у процесі здійснення процедури онтологізації, як її невід'ємний етап. Якщо розглядати роль створюємої онтології в контексті розуміння філософських вправ П. Адо, то формування відокремленої цілісності, в основі якої лежить певна онтологія чи онтологічна схема), обумовлюючинаявність цієї цілісності.

Важливою умовою практик спостерігача господасртва, на наш погляд, є визначення та усвідомлення певних функціоналів світогляду, які суттєво визначають дослідницьку оптику, якой безпосередньо користується спостерігач господарства. До функціоналів світогляду у контексті спостерігання господарства відносяться ціннісна інтерпретація господарства, світовідчуття господарства, світопереживання господарства, світовідчуття господарства, світобачення господарства, світотлумачення господарства. Крім того у межах господарського діскурсу мають особливе значення такі функціонали світогляду як світоперебування, світообживання та світоперетворення.

Висновок. Питання як саме перебування у господарському просторі змінює саму людину, культуру, її буття у світі перебування у тих чи інших господарських просторах. Господарство тут розуміється як жива тканина світового простору.

Для отримання цілісного ставлення до перебування людини у господарських просторах особливе значення має звернення до методологій філософії культури та філософської антропології.

Онтологизация є суттєво системоутворюючим методом філософського дослідження господарства. Практики філософського спостереження господарського простору є специфічною практикою, а також відповідна їй предметна область на даний момент представляються у вигляді історично сформованої даності, до якої виникає безліч полемічних питань, серед яких, наприклад, такі: що має право бути включеним до меж предметної галузі філософського дослідження господарського простору, які самі ці межі, що є вихідним для філософського дослідження господарства - формоутримувальна цілісність, щодо якої виникає рефлексія, певним чином маркує і координує її по відношенню до чогось іншого, або сама ця рефлексія, в умовах якої і виникає певна система координат і специфічних маркерів, які потім застосовуються до різних форм.

Господарство визначається нами як онтологічна основа економічної системи. Онтологізація може бути застосована як метод теоретичного обгрунтування відокремлення цілісності, що формально виділяється, з наявної об'єктної даності. Це можливо визначити як головну функції методу онтологізації, яка дозволяє проводити обґрунтовану демаркацію в умовах різних масштабів, починаючи від відділення найпростіших об'єктів один до одного до демаркації предметних областей знань, а також дроблення самих цих областей. Крім того онтологізація може виконувати функцію з організації знань в умовах тієї цілісності, щодо якої з її використанням була сконструйована онтологія: вся сукупність знань про цілісність є чимось іншим, як знанням, що виростає з теоретичної моделі онтології цієї цілісності. Це означає, що, маючи теоретичну модель онтології певної цілісності, можна побудувати теоретичну модель щодо цієї цілісності. Причому важливо помітити, що це знання буде методологічно цілісним, що виключає варіативність знань в умовах даної онтології або ж включає, але пояснює таку варіативність, тобто трансформуючи її з потенційно проблемної ситуації, в якій присутні знання, що конкурують один з одним, щодо одного і того. а в ситуацію нормальну, певним чином пояснювану. І нарешті, онтологізація може виконувати функцію по формалізації знань, що виражаються: у разі реалізації онтологізацією функції з організації знань виводиться з теоретичної моделі онтології сукупність знань про цілісність завжди матиме одноманітний і гомогенний вигляд.

Список використаної літератури

1. Aguado, G., A. Ba1on, J. Bateman, S. Bernardos, M. Fernández, A. Gómez-Pérez, E. Nieto, A. Olalla, R. Plaza, and A. Sánchez. 1998. ONTOGENERATION: Reusing Domain and Linguistic Ontologies for Spanish Text Generation. Proceedings of the ECAI Workshop

on Applications of Ontologies and Problem Solving Methods, 1–10. ECAI Conference. Brighton, England.
2. Bertolacci A. The 'Ontologization' of Logic. Metaphysical Themes in Avicenna's Reworking of the Organon", in Methods and Methodologies. Aristotelian Logic East and West 500–1500, ed. M. Cameron, J. Marenbon, Brill Leiden-Boston 2011, pp. 27–51.
3. Bousso R. Susskind L. The multiverse interpretation of quantum mechanics. 2011.
4. Bauer R. Ontological Experience and the Ontic Ontological Human Being». Revista Científica Arbitrada de la Fundación MenteClara, 2020. Vol. 5 (172).
5. Brandt R. 1955. "The Definition of an 'Ideal Observer' Theory in Ethics", Philosophy and Phenomenological Research, vol. 15, pp. 407–13.
6. Cassirer E. 1be Individual and the Cosmos in Renaissance Philasopby. Trans. Mario Domandi. Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press, 1972.
7. Carson T. 1989. "Could Ideal Observers Disagree: A Reply to Taliaferro", Philosophy and Phenomenological Research, vol. 50, pp. 115–24.
8. Crary J. 1992 Techniques of the Observer On Vision and Modernity in the Nineteenth Century. An OCTOBER Book MIT Press Cambridge, Massachusetts London, England 178 p
9. Debord G. "Introduction to a Critique of Urban Geography". Translated by Ken Knabb. Les Lèvres Nues, no. 6, Paris, September 1955.
10. Deleuze G., Guattari F. What is Philosophy? New York: Columbia University Press, 1994.
11. Griffiths, R. B. Consistent Quantum Theory; Cambridge: New York, 2002.
12. Gruber, T.R. 1993. Toward principles for the design of ontologies used for knowledge sharing. In N. Guarino and R. Poli (eds.), International Workshop on Formal Ontology, Padova, Italy. Revised August 1993. Published in International Journal of Human-Computer Studies, special issue on Formal Ontology in Conceptual Analysis and Knowledge Representation (guest editors: N. Guarino and R. Poli) (to appear). Available as technical report KSL-93-04, Knowledge Systems Laboratory, Stanford University.
13. Firth R. 1952. "Ethical Absolutism and the Ideal Observer", Philosophy and Phenomenological Research, vol. 12, pp. 317–45.
14. Harrison L. E., Huntington S. P. (2000). Culture matters: How values shape human progress. New York: Basic books.
15. Hartle, J. B. The quasiclassical realms of this quantum universe. Foundations of Physics 2011 41, 982-1006, (Griffiths, R. B. A consistent quantum ontology. 2010.
16. Kawall. J. 2006. "On the Moral Epistemology of Ideal Observer Theories", Ethical Theory and Moral Practice, vol. 9, pp. 359–74.
17. Kawall. J. 2002. "Virtue Theory and Ideal Observers", Philosophical Studies, vol. 109, pp. 197–222.
18. Landsman, N. P. Between classical and quantum. In Handbook of the Philosophy of Science: Philosophy of Physics; Butterfield, J.; Earman, J., Eds.; Elsevier: Amsterdam, 2007; pp. 417–553.
19. Luhmann N. Introduction to Systems Theory. Cambridge: Polity Press [(2002). Einführung in die Systemtheorie. Ed. by Baecker, D. Heidelberg: Carl-AuerSysteme Verlag].
20. Maturana H. R. (1970) Biology of Cognition. BCL Report # 9.0. University of Illinois, Urbana.
21. Maturana, H. R., & Varela, F. J. (1992). The tree of knowledge: The biological roots of human understanding (rev. ed, R. Paolucci, Trans.). Boston: Shambala Publications, Inc.
22. Hovy E. Methodologies for the Reliable Construction of Ontological Knowledge //In F. Dau, M.-L. Mugnier, and G. Stumme (eds), Conceptual Structures: Common Semantics for Sharing Knowledge. Proceedings of the 13th Annual International Conference on Conceptual Structures (ICCS 2005), pp. 91–106.

23. Taliaferro Ch. 1988. "Relativizing the Ideal Observer Theory", Philosophy and Phenomenological Research, vol. 49, pp. 123–38.
24. Veblen T.B. (1899) The Theory of the Leisure Class.
25. Wallace, D. Decoherence and ontology. In Many Worlds? Everett, Quantum Theory and Reality; Saunders, S., Barrett, J., Kent, A., Wallace, D., Eds.; Oxford University Press: Oxford, 2010; pp. 53–72.
26. Wallace, D Philosophy of quantum mechanics. In The Ashgate Companion to Contemporary Philosophy of Physics; Rickles, D., Ed.; Ashgate: Aldershot, 2008; pp. 16–98.
27. Warner F. The Agent and the Observer. The Philosophical Review, Sep., 1908, Vol. 17, No. 5 (Sep., 1908), pp. 489–506.
28. Zeh D. Toward a quantum theory of observation. Foundations of Physics 1973 3, 109–116.

ONTOLOGIZATION IN THE FORMATION OF THE PHILOSOPHICAL POSITION OF AN ECONOMY OBSERVER

Ihor Spassky
https://orcid.org/0000-0003-0480-9264
Odesa National University named after Ilya Mechnikova,
Dvoryanska str., 2, 65026, Odesa, Ukraine

The article examines the concept of the observer and the need for his presence to understand economic reality. Observation in the study of the economy is of special importance because directly in the process of observation it is possible to grasp a certain economic space as a whole, to determine the peculiarities of the existence of this whole, its elements and their dynamic interrelationship. In the process of observation, the subjectivity, positions and presuppositions of the observer are very important. This is due to the fact that certain research optics, reflection of observations in the mind and forms of representation of these observation results depend on the subjectivity of the observer. The formation of the observer's ontological position is related to the peculiarities of the spiritual and cultural space in which the observer is located. The idea of the observer is system-creating both in philosophical thinking in general and in the formation and development of scientific pictures of the world. The economic observer acts as an active cognitive agent that connects all the diversity of families of economic phenomena into a special polycentric, convergently evolving autopoietic unity. Human integrity and, in particular, consciousness, formed as a result of immersion in this autopoietic integrity, contribute to the birth of special forms of economic thinking. In revealing the philosophical position of the economic observer, the practice of observation as an intervention occupies a special place. The influence of observation on real reality is considered in the sense of a phenomenon called the effect of the observer or the anthropic principle, which is expressed in emphasizing the role of man, as an entity possessing consciousness, in various construction practices the world The use of methods of scientific rationality, such as classical, non-classical and post-classical, is of particular importance in forming the observer's position. Determining the basic type of rationality used by this or that observer provides opportunities to more clearly define certain research contexts and at the same time to understand his certain ontological position. This provides an opportunity to reveal the process of ontologization of the farm observer.

Key words: human dimension of the economy, ontologization, human integrity, autopoiesis of the economy, observer, sophistic thinking, worldview functions, thought activity, drift theory, the subjectivity of the farm observer, research flâneurism, cultural codes of the economy.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 187–195
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 187–195

УДК 1:316.4(61)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.23

ОСОБИСТІСТЬ ТА ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ФІЛОСОФСЬКИЙ КОМПЕНДІУМ СУЧАСНИХ КОНЦЕПТІВ

Олена Уваркіна
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації
вул. Верхньоключова, 4, 03056, м. Київ, Україна

Артур Гангал
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації
вул. Верхньоключова, 4, 03056, м. Київ, Україна

Наталія Волошина
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації
вул. Верхньоключова, 4, 03056, м. Київ, Україна

Стаття присвячена дослідженню сучасних проблем інформаційної безпеки особистості в умовах воєнного стану через філософський компендіум концептуального каркасу безпекового виміру феномену особистості. Зазначено, що дослідження інформаційної безпеки особистості в умовах воєнного стану постає актуальним, практично затребуваним і належить до нагальних питань національної безпеки. Визначено, що рефлексійне нашарування концептів інформаційної безпеки особистості, яке здійснювалось впродовж попередніх років, в наш час, потребує сучасної діагностики відповідно адекватності суспільним реаліям.

Стверджується, що наявність стратегічного наукового вакууму у питаннях запобігання безперервним світовим кіберінцидентам, які пов'язані з безпекою людини у процесі її кібердіяльності, потребує активізації прогресивного нормоутворення щодо кіберконкуренції на основі міжнародного співробітництва для створення універсального європейського стратегічного підходу до протидії ворожим кібернетичним діям. Доведено відсутність кон'юкційних претензій або понятійних демаркацій поняття «інформаційна безпека». З'ясовано, що амплітуда коливань концептуального каркасу інформаційної безпеки особистості конотаційно змінюється від традиційних структурно-функціональних моделей до інтенції сучасних кіберінновацій.

Рефлексія емпіричної інтерпретації темпоральних орієнтацій українців в умовах війни виявила парадоксальний приклад суб'єктності опитуваних особистостей, що виявляється у здатності усвідомлено і виважено приймати рішення навіть у надважких умовах, інколи нехтуючи власною безпекою.

Обґрунтовано, що динамічний континуум психологічних концептів визначається апріорним пієтетом до використання по відношенню до особистості терміну «інформаційно-психологічна безпека» та виявленню деструктивних інформаційних впливів як на особистість, так і на військових.

Ключові слова: особистість, інформаційна безпека, інформаційно-психологічна безпека особистості, воєнний стан.

© О. Уваркіна, А. Гангал, Н. Волошина, 2023

Актуалізація питання інформаційної безпеки особистості безумовно пов'язано з експоненціальністю світового кіберпростору, проте в умовах воєнного стану амплітуда концептуальних точок зору на проблемний горізонт безпекових вимірів в тріаді «особистість-інформація-безпека» вбагатократ підвищила необхідність філософського компедіуму існуючих наукових парадигм та їх праксису.

В умовах воєнного стану та відсічі збройної агресії уважна рефлексія сучасних концептів інформаційної безпеки особистості доводить, що парадигмальна несумірність підходів визначається багаторівневим комплексом траєкторій дослідження, які завжди спрямовані на забезпечення захисту особистості від інформаційних впливів та інформаційної агресії, але не завжди адекватні суспільним реаліям.

Чимало зарубіжних дослідників кіберпростору визнають наявність стратегічного наукового вакууму у питаннях запобігання безперервним світовим кіберінцидентам, які пов'язані з безпекою людини у процесі її кібердіяльності. Розвиваючи ці дискусії, науковці шукають шляхи активізації прогресивного нормоутворення щодо кіберконкуренції на основі міжнародного співробітництва для створення універсального європейського стратегічного підходу до протидії ворожим кібернетичним діям. А під впливом подій у глобальної політиці, цифрових технологіях і стратегічної культурі пропонується розробка на мезорівні національних європейських стратегій, посилення кодифікації норм та правового поля кібербезпеки людини для захисту від зловмисної кумулятивної кібердіяльності та уникнення подальшого отруєння глобальної цифрової свердловини [1, с. 13–15].

Стратегії розвитку української інформаційної галузі також позначені багатьма труднощами і проблемними вузлами методологічного синтезу. Принагідно зауважимо, що тривалий час науковці розробляли концепцію державної інформаційної безпеки, основною метою якої був захист і розвиток національного інформаційного простору та всебічне інформаційне забезпечення українського суспільства. Нажаль, поданий у 2015 році проєкт концепції не набрав чинності, проте вже через рік була затверджена Доктрина інформаційної безпеки України.

Сьогодні, правовою основою сучасних вітчизняних концептів інформаційної безпеки особистості є Конституція України, Стратегія національної безпеки України (2020), Стратегія кібербезпеки України (2021), закони України, міжнародні договори, а також Стратегія інформаційної безпеки (далі – Стратегія), яка введена в дію Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021 та розрахована на період до 2025 року.

Слід зазначити про втрату чинності, у зв'язку з затвердженням Стратегії, попереднього Указу Президента України від 25 лютого 2017 року № 47 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» [2].

На сучасну пору поняття «інформаційна безпека» визначається у Стратегії як «складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом [2]».

Філософська рефлексія концептуального каркасу інформаційної безпеки *ad rem* не виявила кон'юкційних претензій або понятійних демаркацій зазначеного у Стратегії поняття «інформаційна безпека». Дослідників більш цікавить обґрунтування концептуальних положень для встановлення взаємозв'язку між об'єктами та суб'єктами інформаційної безпеки, розроблення її деталізованої концептуальної моделі [3], а також основні мейнстрими реалізації політики інформаційної безпеки держави в контексті національної безпеки [4].

У концепті інформаційної безпеки дослідника М. Гаврильціва увага сконцентрована на інформаційної безпекової стратегії у проблемному горизонті удосконалення нормативно-правової бази у сфері інформаційної політики держави та створення системи комплексного моніторингу публічного інформаційного простору для забезпечення «протидії руйнівному інформаційному впливу рф» [5, с. 203].

Достатньо переконливу аргументацію наводить у своїх дослідженнях А.Войцеховський, який розробляючи концепт інформаційної безпеки як складової системи національної безпеки та використавши міжнародний та зарубіжний досвід, визначає факт домінування у фаховому середовищі консенсусу про те, що «забезпечення інформаційної безпеки вже стало пріоритетним стратегічним завданням багатьох держав світу» і що інформаційна безпека у системі національної безпеки може розглядатися як самостійна частина [6, с. 288].

Безумовно, що в умовах воєнного стану безпекові стратегії посилюються теоретичними розробками на зміцнення воєнної безпеки та імплементації міжнародного досвіду для захисту національних інтересів держави у просторовому світі інформаційних загроз [7]. Нажаль, практичні шляхи реалізації цієї теоретичної концепції В. Школяренко не мають відкритого доступу у цілях національної безпеки в умовах воєнного стану.

На нашу думку, не менш важливою для концептуального каркасу інформаційної безпеки особистості в умовах воєнного стану є етична концепція інформаційних процесів (О. Проценко, Т. Чубіна, М.Дмитренко), яка має високий рівень дискутивності та варіативності, але у авторської версії у вигляді послідовності структурних компонентів інфоетики має ознаки респектабельності з позиції існуючих у фаховому середовищі стереотипів і водночас переконливої з міркувань інтерпретації солідності і доведеності.

Науково-теоретичний аналіз авторів дослідження інформаційної етики показав, що по-перше, етичні стратегії мають «практично-прикладний вимір»; по-друге, впливають «на репрезентацію особистості в мережевому просторі»; по-третє, етичні знання «заважають реалізації потворних інстинктів і схильностей, які мають наочні форми морального зла»; по-четверте, інфоетика «пов'язана з сучасною цифровою культурою та присутністю особистості в ній»; по-п'яте, існує «об'єктивна необхідність у механізмі регулювання мораллю цифрового простору» [8, с. 103]. На нашу думку, в умовах воєнного стану, м'яка примусовість моральних імперативів, об'єктивно замінюється більш жорсткими вимогами до поведінки в цифровому просторі завдяки нормам права, діючим у зв'язку з військовою агресією рф проти України.

Вимога філософської сумлінності потребує визнання, що конотація інформаційної безпеки у колах психологічної спільноти виявила апріорний пієтет до використання по відношенню до особистості терміну «інформаційно-психологічна безпека», який визначається дослідниками як «стан захищеності індивідуальної, групової та суспільної свідомості від впливу інформаційних факторів (загроз), викликаючи дисфункціональні процеси в суспільстві та в життєдіяльності окремої людини, здатні супротив її волі та бажання змінювати психічний стан і психологічні характеристики, модифікувати поведінку та обмежувати свободу вибору» [9, с. 228].

Сьогодні психологи актуалізують проблеми інформаційно-психологічної безпеки особистості в умовах війни для протидії негативному інформаційному впливу, який «має надзвичайно деструктивний характер і може призводити до непередбачуваних наслідків» [10, с. 106]. Тому у дослідженнях акцентується увага як на встановленні ролі психологічних механізмів інформаційного впливу на особистість, так і на вивченні деструктивних інформаційних впливів на військових під час виконання обов'язків служби.

Попри те, що основні напрями протидії негативному інформаційно-психологічному впливу серед військових були розроблені ще до збройній агресії рф, у публікаціях під час війни (В. Алещенко, А. Уманець) цілком природно рефлектуються безпекові патерни для поточної реальності в умовах воєнного стану та актуалізується розробка сучасного комплексу заходів, спрямованих на розвиток особистісних якостей військових, необхідних для якісної нейтралізації дії негативних інформаційних факторів [10, с. 106].

Слід зазначити, що у деяких психологічних дослідженнях, які присвячені інформаційної безпеці, пропонуються структурно-функціональні моделі інформаційно-психологічної безпеки особистості (В. Алещенко, О. Панченко, А. Кабанцева), які показують динаміку роботи системи, починаючи від джерел інформаційних загроз і закінчуючи способами захисту психічних ресурсів особистості.

Наприклад, модель інформаційно-психологічної безпеки особистості дослідників О. Панченко, А. Кабанцева складається: з джерел інформаційних ризиків (офіційних і неофіційних); з особливостей інформації (повнота, доступність, наявність маніпулятивнх елементів); з свідомих та безсвідомих компонентів психіки особистості та з рівня ресурсів особистості (високий, середній, низький) [9, с. 230]. На превеликий жаль, заявлена та опублікована у 2022 році модель інформаційно-психологічної безпеки особистості професора В. Алещенко [11. с. 18]. виявилась повною копією, раніше опублікованої в 2020 році, моделлю О. Панченко, А. Кабанцева [9, с. 230]. Безперечно, що цей факт відчутно пауперизує вірогідно-ймовірнісно-евентуальний когнітивний щабель запропонованих моделей у науковому середовищі та їх змістовне вивчення

На нашу думку, безпековий вимір концепції інформагенезу особистості відомого науковця, лікаря П. Назара, заслуговує на особливу компліментарність, завдяки оперуванню проблемними аспектами та теоретико-праксеологічними неузгодженостями в сучасному інформаційному просторі. Дослідник стверджує, що нівелюючи старі загрози для розвитку особистості, інформаційне суспільство породжує нові, набагато небезпечні для прав і свобод особистості та тотальні в сенсі контролю над діяльністю людини. Науковець зазначає, що інформагенез «зачіпає ще один важливий аспект, як розуміння і реальне співвідношення рівності і нерівності». Йдеться про постійне розширення горизонтів доступності для особистості в інформагенезе та створення інформаційно-безпекових можливостей у віртуальної реальності [12, с. 68]. Рефлектуючи з приводу цього аспекту, слід зазначити, що однією з особливостей сучасної особистості є її здатність швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й створювати безпечні умови власної життєдіяльності, використовуючи соціальні, інтелектуальні, особистісні та фізичні ресурси.

З цих міркувань, розглядаючи концепт особистості з позицій криптографії, для дешифрування розлогого проблемного горизонту інформаційної безпеки особистості, доводитися констатувати наявність тісного зв'язку криптограми особистості та інформації. Видається, що під впливом експоненціальної інформатизації суспільства особистість елімінує старі знаки і символи, оновлює свій інформаційний тезаурус, виявляє складні символи логічних якісних змін, котрі поступово стають новим потенціалом для її розвитку та зміцнення. Так склалося, що об'єктивно порівнюючи зовнішні на внутрішні фактори

впливу на зміни у структурі особистості, ми визнаємо, що є небезпека негативного впливу інформації на ціннісний підмурівок людини [13, с. 131]. Зокрема, чимало науковців визнають, що без впровадження безпекових інформаційних заходів зі збільшенням потоків інформації «існує реальна небезпека поглинання або розмивання традиційної системи цінностей суспільства», «небезпека нечесних стосунків, взаємного використання, експлуатації [14, с. 29, 31]».

Однак, небезпека змін у змістовних характеристиках особистості не обмежується ціннісними аспектами проблеми. Діюча Стратегія інформаційної безпеки приділяє особливу увагу забезпеченню прав та свобод людини в інформаційній сфері. Наприклад, коли в умовах «збільшення кількості соціальних мереж, їх інтегрованість з іншими соціальними сервісами повсякденного користування, а також специфіка організації всесвітньої мережі Інтернет ставлять під загрозу гарантії права особи на приватність», виявляється «недостатній рівень медіаграмотності (медіакультури)», що «супроводжується зменшенням критичності сприйняття інформації та створенням «підґрунтя для можливих маніпуляцій громадською думкою». Тому для підвищення рівня медіакультури та медіаграмотності у Стратегії пропонується «проведення просвітницької кампанії з медіаграмотності, що включатиме такі компоненти, як розвиток критичного мислення, навички перевірки фактів і визначення маніпуляційних технік, ознайомлення з найпоширенішими порушеннями прав людини із застосуванням інтернет-технологій тощо [2]». Така повага до інформаційної безпеки особистості та захисту її прав є апостеріорним свідченням того, що відбувається активна взаємодія людей і суспільства у конгломераті номократичного (керованого правом) та теократичного (керованого метою) соціального порядку для досягнення суспільного оптимуму у питаннях безпеки.

Хочеться нагадати, що прикладом виконання зазначеного у Стратегії завдання є започатковані Інститутом спеціального зв'язку та захисту інформації КПІ ім. Ігоря Сікорського (Далі – Інститут) відкриті уроки на тему «Вступ до кібергігієни» в школах України. Ця соціальна ініціатива, яка була запланована на час проведення у жовтні щорічного Місяцю кібербезпеки, була продовжена і в умовах воєнного стану. Науково-педагогічні працівники Інституту спільно з курсантами проводять онлайн-уроки з кібергігієни та ознайомлюють учнів з основними принципами зменшення ризиків у інформаційному просторі та основам протидії негативному інформаційному впливу. Звернемо увагу, що в опублікованих Інститутом матеріалах конференції «Кібербезпека державних інституцій та подолання кризових станів» (2022) зазначається, що «за час проведення занять «Вступ до кібергігієни» було охоплено понад 15000 учнів» та уроки з кібергігієни виявили значний інтерес з боку педагогів та батьків учнів. [15, с. 242]. Це, безперечно, один з шляхів досягнення третьої стратегічної цілі Стратегії інформаційної безпеки про підвищення рівня медіакультури та медіаграмотності суспільства та його захисту від деструктивного впливу дезінформації й маніпулятивної інформації перед широким спектром загроз, зокрема в інформаційній сфері.

Зрозуміло, що сучасний вектор забезпечення інформаційної безпеки особистості визначається особливостями запровадженого воєнного стану, які характеризуються високим ступенем невизначеності і непередбачуваності та створюють дефіцитарність ознак безпеки. Крім того, іманентна персоніфікація дефініції інформаційної безпеки особистості передбачає об'єктивну та суб'єктивну оцінку можливих загроз.

За даними опитування, яке було проведене на третьому місяці війни, у період активний бойових дій на території України, незалежно від наявних загроз життю, з якими 83% учасників анкетування вже зіткнулися (проживання в фронтових, прифронтових,

окупованих місцях), 55,6% респондентів відповіли, що попри все мають довгострокові плани на 2–5 років з відповідною корекцією на терміни закінчення військових дій. Авторка емпіричних інтерпретацій темпоральних орієнтацій українців в умовах війни О.Гончарова стверджує, що позиція «мої плани попри все» є невротичною і доволі небезпечною для психічного здоров'я респондентів. Дослідниця впевнена, що «це один з симптомів того, що людина насправді не адаптувалася до ситуації війни, не включила війну в свою реальність як явище, з яким треба миритися» [16, с. 12]. Проте, на нашу думку, це є прикладом суб'єктності опитуваних особистостей, які і під час війни намагаються дотримуватися свідомого вибору та зберігають здатність усвідомлено і виважено приймати рішення навіть у надважких умовах. Безумовно, така темпоральна орієнтація була б неможливою без впевненості у перемогу та віри у міцність збройних сил України.

Така впевненість також об'єктивно підсилює прагнення 73,9% респондентів «бачити нові перспективи для України, новий політичний курс та велике будівництво» після закінчення війни та залишає у меншості (7,8%) «потенційно ризиковану когорту людей», які не будують довгострокових планів на майбутнє і «можуть потерпати від глибокої екзистенційної кризи» та фрустрації [16, с. 12]. Розуміючи застереження О.Гончарової від «застрягання» «пересічних опитуваних» на поточному моменті трьох місяців війни, сьогодні, у річницю військової агресії рф проти України, дозволимо гіпотетично припустити, що рівень готовності дати відсіч інформаційним загрозам та забезпечити безпеку особистості має експоненціальний ефект можливостей до телеологічності та праксису.

Сьогодні інформаційний фронт виступає одним з напрямків національного опору збройній агресії проти України. Концепція п'ятивимірної війни на суходолі, в морі в повітрі, в космосі та в кіберпросторі визнається НАТО вже у праксиологічному вимірі на прикладі України. Тому, як справедливо зазначає міністр закордоних справ України, український дипломат і комунікатор Дмитро Кулеба, «треба визнати: комунікативний простір є такою ж частиною держави, як земля, повітря і вода». У цьому контексті він впевнений, що «інформація завжди була складовою війни», а «привнесена технологіями новизна полягала лише в тому, що можливості комунікативного впливу на ворога зрівнялися й перевищили можливості збройного впливу». У своєї праці автор наводить вислів, про те що «під час війни найвищим пріоритетом буде не доступ до технологій, а управління інформацією» та передбачає координування інформаційних потоків через спеціальні центри керування для вирішення проблем забезпечення інформаційної безпеки особистості під час воєнного стану. У своїх висновках Д.Кулеба впевнений, що «безпека країни закінчиться там, де Україні перестануть вірити її ж громадини та міжнародні партнери» [17, с. 328–347]. Така авторська субстанційність щодо інформаційної парадигми в умовах війни, на нашу думку, конвенційно має стати аксіоматикою реалій сьогодення та суспільної еволюції.

Отже, підводячи результуючу риску під філософським компендіумом концептуальних проблем інформаційної безпеки особистості, до очевидних переваг і здобутків наукової спільноти можна віднести, завперж, наявність сучасного правового поля вітчизняних концептів інформаційної безпеки особистості, яке запобігає термінологічним неузгодженостям та парадоксальним синтезам, відкриваючи надзвичайно широкий горизонт для повноцінного наукового дискурсу. Щоправда, треба зазначити, що зоднобіч превалює апріорний пієтет до змістовного визначення терміну «інформаційна безпека», а здругобіч, відчувається потреба у кон'юкції основних та нових понятійних конструктів в категорії «інформаційно-психологічна безпека особистості». Варто зауважити, що варіативність концепту інформаційної безпеки особистості продовжує перебувати в епіцентрі соціально-філософського дискурсу і в наш час поповнився концепціями криптограми

та інформагенезу особистості. а також дослідженнями інформаційної етики. Аналіз емпіричних інтерпретацій об'єктивних та суб'єктивних орієнтацій українців в умовах воєнного стану показав, що сучасна особистість свідомо сприймає темпоральні зміни, які спричинила війна, але неуклінно зосереджена на майбутньому, інколи, нехтуючи власною безпекою, сподіваючись на захист своїх прав і свобод військовими, які щодобово знаходяться на бойових позиціях, дають відсіч ворогу і дають можливість, в такий складний час для країни, представляти наші когнітивні коди безпеки сучасності у інформаційному науковому просторі.

Список використаної літератури

1. Liebetrau Tobias. Cyber conflict short of war: a European strategic vacuum, *European Security*, 2022. p. 1–20. https://doi.org/10.1080/09662839.2022.2031991
2. Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію інформаційної безпеки України» від 15 жовтня 2021 року. Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069#:~:text
3. Дзюба Т.М. Обґрунтування концептуальних положень інформаційної безпеки України. *Наука і оборона*. 2021. №3. https://doi.org/10.33099/2618-1614-2021-16-3-41-46
4. Князєв С.О. Інформаційна безпека України в контексті національної безпеки. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави.* 2021. № 1-3 (31–33). С. 81–88. URL: http://journals.uran.ua/ispss/article/view/260247/256605
5. Гаврильців М.Т. Інформаційна безпека держави в системі національної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №2. с. 200–203. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/52
6. Войціховський А.В. Інформаційна безпека як складова системи національної безпеки (міжнародний і зарубіжний досвід). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО».* 2020. Випуск 29. с. 281–288. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2020-29-38
7. Школяренко В.В. Шляхи зміцнення воєнної безпеки України в умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну. *Наука і оборона*. 2022. №2. https://doi.org/10.33099/2618-1614-2022-19-2-3-9
8. Проценко О., Чубіна Т., Дмитренко М. Етика та інформаційна етика у комунікативному просторі сучасного суспільства. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2022. Випуск 44, с. 98–104. https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.11
9. Панченко О.А., Кабанцева А.В. Людська психіка в інформаційній небезпеці. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління.* 2020. Том 31(70) № 3. С. 226–233. https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2020.3/39
10. Уманець А.О. Інформаційно-психологічні впливи: поняття, особливості реалізації та способи протидії. Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія: Психологія. 2022. Том 33(72) № 3. С. 106–112. https://doi.org/10.32838/2709-3093/2022.3/18
11. Алещенко В. Інформаційно-психологічна безпека особистості в умовах гібридної війни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки.* 2022. Випуск 1 (49). С. 13–21.
12. Назар П.С.Філософія людини та особистості. Київ : Сталь, 2018. 578 с.
13. Уваркіна О. Криптограма особистості: знаки та символи сучасних змін. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2021. Випуск 35, с. 129–134. https://doi.org/10.30970/PPS.2021.35.15
14. Білоус В. Зміни потреб особистості під впливом сучасних технологій у нестабільному суспільстві. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2020. Випуск 29, С. 27–32. DOI https://doi.org/10/30970/PPS.2020.29.3

15. Пучков О.О., Конюшок С.М. Роль обізнаності громадян у сфері кібербезпеки в умовах кризи: досвід ІСЗЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського. Матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції «Кібербезпека державних інституцій та подолання кризових станів» Київ : ІСЗІІ КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. С. 241–242.
16. Гончарова О. Темпоральні орієнтації українців в умовах війни: минуле, теперішнє та майбутнє крізь призму військової агресії РФ. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2022. Випуск 43, С. 9–17. https://doi.org/10.30970/PPS.2022.43.1
17. Кулеба Д. Війна за реальність: як перемагати у світі фейків, правд і спільнот. Київ : Книголав, 2022. 384 с.

PRIVACY AND INFORMATION SECURITY IN THE CONDITIONS OF WAR: A PHILOSOPHICAL COMPENDIUM OF MODERN CONCEPTS

Olena Uvarkina
National Technical Unversity of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»,
Institute of Specialized Communication and Information Security
Verkhneklyuchova str., 4, 03056, Kyiv, Ukraine

Artur Hanhal
National Technical Unversity of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»,
Institute of Specialized Communication and Information Security
Verkhneklyuchova str., 4, 03056, Kyiv, Ukraine

Natalya Voloshyna
National Technical Unversity of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»,
Institute of Specialized Communication and Information Security
Verkhneklyuchova str., 4, 03056, Kyiv, Ukraine

The article is devoted to the study of modern problems of information security of the individual in the conditions of martial law through the philosophical compendium of the conceptual framework of the security dimension of the phenomenon of the individual. It is noted that the study of the information security of the individual in the conditions of martial law becomes relevant, practically in demand and belongs to the urgent issues of national security. It was determined that the reflexive layering of the concepts of information security of the individual, which was carried out during the previous years, in our time, needs modern diagnostics according to the adequacy to social realities.

It is argued that the existence of a strategic scientific vacuum in the issues of preventing continuous global cyber incidents, which are related to the safety of a person in the process of his cyber activities, requires the activation of progressive norm-making regarding cyber competition on the basis of international cooperation to create a universal European strategic approach to countering hostile cyber actions. The absence of conjunctive claims or conceptual demarcations of the concept of "information security" has been proven. It was found that the amplitude of fluctuations of the conceptual framework of the information security of the individual changes from traditional structural and functional models to the intention of modern cyber innovations.

It is substantiated that the dynamic continuum of psychological concepts is determined by the a priori piety to the use of the term "informational and psychological security" in relation to the individual and the detection of destructive informational influences on both the individual and the military.

The reflection of the empirical interpretation of the temporal orientations of Ukrainians in the conditions of war revealed a paradoxical example of the subjectivity of the interviewed personalities, which is manifested in the ability to consciously and carefully make decisions even in extremely difficult conditions, sometimes neglecting one's own safety.

Key words: personality, information security, informational and psychological security of the individual, martial law.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 196–202
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 196–202

УДК 141.7
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.24

НАЦІОНАЛЬНА ВИНЯТКОВІСТЬ В РОСІЙСЬКІЙ ІДЕЇ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЄДНОСТИ: РАННІ СЛОВ'ЯНОФІЛИ

Уляна Хамар
Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра історії філософії
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

Предметом дослідження стали ідеї філософів-слов'янофілів в контексті пошуку відповіді на питання: чи є концепція слов'янофільства засобом утвердження російської національної винятковости. Для звуження проблематики досліджено ідеї лише ранніх слов'янофілів, зокрема Алєксєя Хом'якова (1804–1860), Івана Кірєєвского (1806–1856), Костантіна Аксакова (1817–1860) та Івана Аксакова (1823–1886). На підставі аналізу праць цих філософів, виокремлено головні атрибути росіян, згідно з поглядами згаданих філософів. У результаті виконаного дослідження з'ясовано, що розроблена російськими філософами концепція слов'янофільства є концепцією національної винятковости, вищости росіян. Виокремлено такі головні атрибути декларованої російськими філософами-слов'янофілами винятковости російської спільноти: 1) особливість призначення Росії обґрунтована боротьбою єдиноправильної російської православної віри з католицизмом; потребою визволення світу від деструктивного впливу Заходу; тим фактом, що лише Росія може єдиноправильно організувати просвіту народу, тож лише вона може очолити, організувати всесвітнє просвітництво; 2) особливість Росії, яка повинна бути підставою для її лідерства в слов'янскому світі, полягає у повноваженні створити єдину слов'янську державу і очолювати її; це мало б бути наслідком вищості не тільки її релігії, але й моралі, а також того факту, що вона є найбільшою і найсильнішою з-посеред слов'янських спільнот (до яких вона себе відносить); 3) винятковість росіян полягає у особливостях їхньої душі (зокрема в смиренності), в особливостях форм співжиття (община). На підставі виконаного дослідження зроблено такі висновки. В основі філософії слов'янофільства закладено ідеї російської національної винятковости. Ця винятковість є абсолютною в сенсі переваги її духовної культури над культурою Заходу. Щодо слов'ян ця винятковість доповнюється її величчю (географічною), що в сумі стає підставою для лідерства Росії в слов'янському світі, для вищого статусу російської мови, для взяття Росією владних повнважень у слов'янському світі.

Ключові слова: російська філософія, слов'янофільство, ранні слов'янофіли, Хом'яков, Кірєєвскій, Аксаков, російська національна винятковість.

Ідея слов'янської єдности під проводом Росії, протиставлення слов'ян Заходу становить значну частину російського філософського дискурсу. Російські філософи не вбачають жодних вад у цих ідеях, а, в разі критики їхнього бачення слов'янської єдности як філософського обгрунтування російського шовінізму, стверджують, що насправді їхні концепції є абсолюно гуманні, демократичні й жодним чином не пов'язані з якоюсь дискримінацією. Для прикладу, у статті «Русофобський міф "панславізму"», опублікованій в першому номері журналу «MOLDOSCOPIE» (2011 р.), її автори Алєксандр Ширінянц і Анна Мирікова називають негативні оцінки російських концепцій слов'янської єдності міфотворчістю, ґрунтованою на русофобії. Очевидно, потрібно виявити, які є аргументи для негативних оцінок (негативних не з погляду дієвости цих концепцій, з погляду їхньої антиуманної суті). В контексті сучасної російсько-української війни важливо з'ясувати, окрім іншого, роль російської філософії в обґрунтуванні людиноненависницьких ідеологій,

© У. Хамар, 2023

які стають основою експансіоністської політики. Зазначені міркування демонструють важливість дослідження проблематики філософських основ російської ідеології.

Російська імперська ідеологія має багато різновидів і слов'янофільство – це лише один з напрямів, який, окрім цивілізаційного вибору розвитку Московії, містить також інші коннотації. В контексті окресленої проблематики важливо з'ясувати, чи рацію мають ті, хто стверджує, що слов'янофільство є філософією експансіонізму, чи – прибічники протилежних поглядів. Для уточнення мети дослідження доцільно оглянути праці дослідників щодо згаданої проблематики.

Аналізуючи погляди ранніх слов'янофілів Сергій Аверинцев побіжно сформулював декілька зауваг щодо аналізованої нами проблеми. Він зазначив [1], що їхні погляди мали форму мирної опозиції до ідеології офіційного патріотизму – вони декларували свободолюбство; їхні ідеї межували з анархізмом і мали надто загальну форму. Водночас, С. Аверинцев зауважив, що слов'янофіли вірили в особливе призначення Росії (зокрема, у боротьбі з католицизмом).

Щодо реального втілення ідей слов'янофільства в XIX-му і XX-му століттях та інших концепцій, пов'язаних зі слов'янством, з єднанням слов'ян, слушні міркування подав І. Вовканич [2]. Він, зокрема, зауважив, що упродовж XIX-го і XX-го століть про слов'янство згадували і апелювали до його єдности винятково з політичних міркувань і часто це були маніпулятивні міркування (прикладом такої маніпуляції, який навів згаданий автор, була слов'янська риторика Сталіна до лідерів країн, на території яких опинились російські війська після другої світової війни, та жорсткі репресії супроти цих країн, які наставали після їхніх спроб вести самостійну політику). Росія і сьогодні маніпулятивно використовує риторику слов'янофільства, панславізму як «димову завісу» [3].

Деякі уточнення щодо аналізованої проблеми в аналізі В. Попкова поглядів Ніколая Бердяєва на погляди ранніх слов'янофілів [4]. Згідно з цим аналізом щодо слов'янофілів доцільно зазначити таке: вони акцентують увагу на російській самобутності; їхня доктрина не відрізнялась в принципових засадах з офіційною на той час доктриною, введеною міністром народної освіти Російської імперії С. Уваровим «православ'я, самодержавство, народність (тобто нація)», хоча й зміщували акценти, тобто ієрархію важливости цих компонентів – головним, згідно з ними, повинно бути православ'я; особливо наголошувалась історична унікальність росіян; ідеалізували допетровську Московію, беручи її взірцем органічности російського суспільства.

Аналізуючи російську цивілізаційну ідентичність О. Литвиненко подав низку міркувань щодо аналізованої нами проблематики [5]. Він зауважив зокрема, що погляди слов'янофілів відіграли немалу роль у творенні уявлення про Росію як окрему цивілізацію, або, принаймні, як центр окремої цивілізації. Ці думки можна доповнити міркуваннями щодо особливости москвинів, яка, згідно зі слов'янофілами, полягає в специфічних, самобутніх духовних цінностях [6]. Більше того, слов'янофіли прийшли до думки, що Росія протиставлена Заходу не тільки релігійно, але й особливостями в політичних, соціальних та культурних аспектах [7].

Унаслідок виконаного огляду доцільно відзначити наявність низки спостережень щодо ідеї винятковости в слов'янофільстві російських філософів, однак відсутні системні дослідження слов'янофільства в тому аспекті, чи є ця концепція шовіністичною, чи пропагуються в ній ідеї шовінізму, російської національної винятковости. Спрямовуючи пошук в цьому напрямку, доцільно відзначити, що охопити всі три етапи розвитку слов'янофільства [8] – це робота великого обсягу, тож метою дослідження візьмемо виявлення ідей російської національної винятковости в ранніх слов'янофілів.

Насамперед розгляньмо початкові етапи становлення слов'янофільства загалом. Із часу входження Росії в європейську історію, наближення її до Заходу, виникло питання щодо відношення західного та східного світів, яке в одних породило форму безумовного засвоєння основ і особливостей іноземного життя (таких людей переслідували, зневажали), а в інших – протест проти наслідування і бажання зберігати своє національне. З початком петровської епохи з'являлися захисники самостійности, розумової незалежности Росії (Кантемір, Ломоносов, Ніколаєва, Фонвізіна і т.д.), а разом з цим і прагнення самобутности, прагнення до національного. Питання самобутности народу, національної винятковости на початку XIX ст. звучали доволі гостро. Ідея народности вкорінилася в свідомости інтелігенції, колишнє заперечення батьківщини замінилося на відчуття гордости за її велич.

Унаслідок впливу філософських систем Шеллінга і Гегеля (думка про втілення Світового Духу в німецький народ) Росія була викинута зі всесвітньої історії, приречена на духовне рабство, переймання і наслідування німецької культури.

Відповідно ті, хто наполягав на необхідности для Росії переймань у Заходу, хто думав, що спочатку потрібно опанувати формами європейської культури, а лише потім говорити про виконання всесвітньо-історичної місії Росії, називались західниками. Ті ж, хто стверджував, що від пересаджування на російський ґрунт чужоземної культури станеться знеособлення народу; що позбавляти самобутности, самостійної історичної ролі російського народу не можна; що російський народ створить вищу цивілізацію, ніж західна – називались слов'янофілами. Слов'янофіли намагались віднайти в російському народі такі властивості, які б сприяли розвиткові християнських начал, а в російській історії – такі особливості, завдяки яким Росія могла б піднестися над іншими народами. Першоосновою народної російської душі слов'янофіли називають смиренність, а формою співжиття росіян – общину (віруючі, поєднані православною вірою, які не втручаються в державні питання).

Слов'янофільство було сповнене вірою в цінність самобутніх основ Росії, відстоювало самостійність національної культури, яка, на їх погляд, вивищувалася над західною культурою. Своїм завданням вони проголошували пошук рухомого двигуна (російського народу), початку, який був би центральним в процесі його (народу) розвитку; який не лише наповнював би змістом життя російського народу, але й міг би стати фактором світової історії, який забезпечив би Росії виключну всесвітньо-історичну роль.

Таким початком, згідно зі слов'янофілом І.С. Хом'яковим, є віра (слов'янофіл Аксаков також говорив про те, що слов'янофільство не мислиться поза релігійним ґрунтом, поза християнським ілеалом), бо вона є мірою просвітлення, його характером; джерела просвітництва також визначені вірою; віра є вищою точкою помислів людини, таємною умовою її бажань і дій; вірою визначене майбуття людини як особисте, так і суспільне; віра є вищим суспільним початком, бо суспільство є видимим проявом нашого внутрішнього відношення до інших людей і нашого союзу з ними.

Розгляньмо детальніше ідеї слов'янофільства Алєксєя Хом'якова за його працею «Всесвітнє завдання Росії». У цій праці він розмірковував про особливий шлях Росії, її призначення по відношенню до світу, і як більшість слов'янофілів він стверджував, що всесвітнім завданням Росії є визволення людства від впливу Заходу (який розвивався під впливом латинства, а не християнства). Автор зазначив, що всесвітня історія вимагає від Росії очолити всесвітнє просвітництво (бо саме Росія є всебічно наповненою змістами). На його думку, місією Росії є захист від західної моделі суспільства та культури традицій російського народу, збереження його національної ідентичности і православного коріння

Росії (для Хом'якова ідеалом соціального життя стала православна церква, яка демонструвала єдність в свободі на основі любові, тому згодом він культивує єдність в громаді і боротьбу з індивідуалістичними началами), що сприятиме розвиткові російської культури та духовности (Хом'яков вважав, що основою, символом російської ідентичности та культури, носієм національної свідомости та єдності російського народу є російська мова, і тому пропагував її вивчення та поширення; він прагнув розвивати російську мову та робити її доступною для всіх верств населення. Він вважав, що російська мова має стати спільною мовою для всіх слов'янських народів (оскільки є однією з найбільш розвинутих серед слов'янських мов та має великий культурний потенціал), та сприяти зміцненню єдности слов'янського світу)). Призначення Росії (згідно з Хом'яковим) – стати духовним лідером слов'янського світу, сприяти створенню єдиної слов'янської держави, духовного та культурного центру всіх слов'янських народів. Він вважав, що Росія має стати провідною державою в створенні єдиної слов'янської держави та в процесі єднання слов'янського світу (об'єднання повинно відбутися, на думку А. Хом'якова, не тільки на основі спільної культурної спадщини, але й на основі геополітичних та економічних інтересів слов'янських народів).

Алєксєй Хом'яков стверджував, що Росія повинна мати свою власну модель розвитку, яка б враховувала специфіку російської історії та культури і ґрунтувалася б на релігійній та моральній основі (відмінній від західної та протестантської).

Хом'яков був прихильником ідеї соціального консерватизму та відмови від західних ідей, бо, вони (західні ідеї) на його думку, є загрозливими для традиційного російського способу життя та православ'я (він наполягав також на звільненні релігії від державного контролю, що сприятиме її вільному розвиткові та збереженню її традицій і культурних цінностей); філософ наголошував також на приоритетності збереження історичних традицій і культурної спадщини Росії. Хом'яков стверджував, що задля збереження національної ідентичности і нарощування потужности у протистоянні західним впливам, необхідно примножувати російську культуру та освіту, які, на його думку є ціннішими та вивищеними у порівнянні з західною культурою. Цій меті, окрім іншого, слугувало засноване Хом'яковим «Товариство любителів російської словесності», призначенням якого було поширення знань щодо російської культури та історії.

Розгляньмо погляди іншого представника ранніх слов'янофілів – Івана Кірєєвского – одого з творців ідеї російської культурної ідентичности та віри у світоглядні цінності православ'я. Важливою ідеєю І. В. Кірєєвского була ідея «живої віри» або «живої церкви», згідно з якою, церква повинна бути не лише формальною інституцією, а слугувати духовним потребам народу, активно з ним взаємодіяти. На думку І. В. Кірєєвского, без віри життя людини позбавлене змісту, її вчинки не матимуть морального наповнення; людина – це її віра. Тобто, згідно зі слов'янофілами, віра формує мислення людини, народу; вона накладає відбиток на суспільне існування; є визначальним початком культури народу. Іван Кірєєвскій вважав, що лише віра може стати джерелом справжньої мудрости та знань, а наука та розум не можуть принести повного задоволення та щастя людині (так він критикував раціоналізм західноєвропейської філософії). Розмірковуючи про західну цивілізацію у статті «Про характер просвітництва Європи», Кірєєвській зазначив, що європейське життя позбавлене сенсу, воно не просякнуте спільним сильним переконанням, бо західна людина через надмірну розсудливість втратила віру в усі переконання (багатовіковий аналіз зруйнував основи, на яких ґрунтувалось європейське просвітництво). І, навпаки, віра російського народу не є однобічною, розсудковою; вона поєднує розсудок і почуття, волю та уяву щодо чогось єдиного, цільного; віра розумна в найвищому значенні цього поняття,

усвідомлена. На думку цього філософа головним атрибутом православного мислення є те, що воно прагне вивищити розум; прагне підняти джерело розуміння, спосіб мислення до чуттєвої узгодженості з вірою.

Іван Кірєєвскій наполягав на відновленні духовности в російському суспільстві та на захисті національної культури і самобутности слов'ян, а також підтримував ідею слов'янської єдности та об'єднання слов'янських народів. Він вважав, що слов'янський народ – особливий, володіє власним світоглядом, який має бути захищений та розвинутий, на що і скерована діяльність слов'янофілів.

Згідно з ранніми слов'янофілами, формування російської нації не повинно супроводжуватися чужоземними впливами, а ґрунтуватись винятково на власних духовних цінностях (абсолютне переважання російського національного елементу повинно слугувати, на думку ранніх слов'янофілів, збереженню російської національної держави). Задля досягнення цієї мети ранні слов'янофіли пропонують активізувати асиміляцію інших слов'янських народів (етнічних груп), які, згідно з Іваном Аксаковим (раннім слов'янофілом, розробником ідеї створення слов'янської єдности, слов'янської нації), (про це він міркує в *Слов'янському огляді газети «День» (№ 1, жовтень 1861 р.*) є духовно спорідненими та мають спільне коріння свого походження; а також протистояти подібним утворенням німців і поляків. Аксаков наголошував на важливій ролі ідентичности та національної свободи для розвитку культури та нації (наголошував на її самобутности та індивідуальности). Він вважав обурливим намагання західної Європи «цивілізувати» Східну Європу, нав'язуючи їй свої культурні та політичні ідеї; та вірив у те, що Східна Європа повинна розвиватися відповідно до власних традицій і культур; що православна віра є духовною основою російської нації та інших слов'янських народів; відтак, підтримував ідею православного братства, яке об'єднувало слов'янські народи на ґрунті спільної віри. І. Аксаков був прихильником федералізму, згідно з яким, кожен регіон повинен зберігати свою культуру та ідентичність, але, при цьому, співпрацювати з центральною владою на рівних умовах (він вважав, що кожна нація має право на самовизначення та самостійний розвиток, який повинен відбуватися з урахуванням її власних традицій і культур). У зв'язку з цим, Аксаков вважав, що Україні, заради її успішного існування, потрібно об'єднатися з Росією в одну країну.

Іван Аксаков, осмислюючи роль Росії в слов'янському світі, приписуючи їй, домінантність (щодо інших слов'янських народів), наводить такі аргументи на користь своєї позиції: росіян дуже багато, у них сформована державність, і тому, на його думку, росіяни повинні потурбуватися про інші слов'янські народи (не підкорюючи їх) шляхом моральної відповідальности перед ними (слов'янськими народами) за їхній визвольний рух.

У *Передовій статті газети «День» (28 березня 1864 р.)* Іван Аксаков зазначив про труднощі у виконанні такої місії Росією, які пов'язує з хибним курсом російського керівництва (яке, на його думку зрадило інтереси слов'янських народів, рухаючись в контексті німецької політики), що призвело до слабкости російського національного духу (що в свою чергу спровокувало відсутність відчуття слов'янської єдности, яку Аксаков трактував як єдність національну, суб'єктом якої був російський народ). У *Передовій статті газети «Москва» (25 січня 1867 р.)* Аксаков наголосив, що особливу вагу в формуванні спільнослов'янської держави відіграватиме зміцнення культурної і духовної єдности. Але найбільшого значення, на його думку, в питанні формування слов'янської єдности, матиме спільна мова як засіб міжнаціонального спілкування (*Передова стаття газети «Москва», 2 серпня 1867 р.*) і перехід у православ'я (яке є запорукою лідерства Росії; православ'я як умова визнання справжнім слов'янином) (*Передова стаття газети «Москва», 18 листопада*

1867 р.), бо католицизм гальмує духовний розвиток слов'янських народів і суперечить духовній природі слов'янства (*Передова стаття газети «Русь», 15 листопада 1883 р.*).

Підсумовуючи, доцільно зазначити, що слов'янофіли у свій час сформували теологічну систему, абстрактну побудову, в якій у філософській формі відтворили почуття національної винятковости, вищости. Згідно зі слов'янофілами, віра європейських народів – однобічна, розсудкова, далека від християнського ідеалу, а віра російського народу – вирізняється повнотою та цілісністю. Тому, якщо віра, релігія є вищим початком в житті кожного народу, то, висновують слов'янофіли, в основу російського народу закладені вищі первини у порівнянні з західно-європейськими (на цій підставі слов'янофіли стверджують, що російський народ не тільки не був викинутим поза всесвітню історію, але й відіграв ключову роль).

На підставі виконаного аналізу можемо виокремити такі головні атрибути декларованої російськими філософами-слов'янофілами винятковости російської спільноти. Згідно з ними:

1. Росія має особливе призначення, яке обґрунтоване боротьбою єдиноправильної православної віри з католицизмом; потребою визволення світу від деструктивного впливу Заходу; лише Росія може єдиноправильно організувати просвіту, тож лише вона може очолити, організувати всесвітнє просвітництво.
2. Винятковість Росії, яка повинна бути підставою для її лідерства в слов'янському світі, полягає в повноваженні створити єдину слов'янську державу і очолювати її, що зумовлене вищістю не тільки її релігії, але й моралі, а також тим фактом, що вона є найбільшою і найсильнішою з-посеред слов'янських спільнот (до яких вона себе відносить).
3. Винятковість росіян полягає в особливостях їхньої душі (зокрема в смиренності), в особливостях форм співжиття (община).

На підставі виконаного дослідження можна зробити такі висновки.

В основі філософії слов'янофільства закладено ідеї російської національної винятковости. Ця винятковість є абсолютною в сенсі переваги її духовної культури над культурою Заходу. Щодо слов'ян ця винятковість доповнюється її величчю (географічною), що в сумі стає підставою для лідерства Росії в слов'янському світі, для вищого статусу російської мови, для взяття Росією владних повноважень у слов'янському світі. Іншими словами, все це можна узагальнити таким висновком: розроблена російськими філософами концепція слов'янофільства є концепцією національної винятковости, вищости росіян. На основі цієї філософської концепції (та інших, подібних за суттю до неї), російські політики розробляють ідеологію експансії, яка, в підсумку, перетворюється в агресивні загарбницькі війни, які постійно супроводжують буття цієї етнічної спільноти.

Список використаної літератури

1. Аверинцев С. Нотатки щодо європейського контексту російських суперечок // Дух і літера. 1998. № 3–4. С. 282–288.
2. Вовканич І. І. Слов'янство у контексті історії Центрально-Східної Європи // Науковий вісник УжНУ. Серія: Історія. 2003. Вип. 8. С. 26–29.
3. Suslov M. New Wine in an Old Wineskin: Slavophilia and Geopolitical Populism in Putin's Russia / Suslov M., Čejka M., Đorđević V. Pan-Slavism and Slavophilia in Contemporary Central and Eastern Europe: Origins, Manifestations and Functions. Publisher : Palgrave Macmillan City, 2023. P. 77–100.
4. Попков В. В. Слов'янофільство та західництво у філософському сприйнятті М. Бердяєва // Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія. 2011. № 1. С. 73–77.

5. Литвиненко О. Політичний і культурний аспекти аналізу сучасної російської цивілізаційної ідентичності // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2015. Вип. 1. С. 81–94.
6. Гедін М. Формування ідей слов'янофільства в Російський Імперії в середині XIX століття // Гілея: науковий вісник. Серія : історичні науки. 2014. Вип. 84. С. 169–172.
7. Мелещук А. А. Трансформація східнослов'янського месіанізму від філософської думки Русі до ранніх слов'янофілів // Науково-теоретичний альманах Грані. 2019. Вип. 21(12). С. 26–33.
8. Кіхно О. Слов'янофільство. Філософський енциклопедичний словник / за ред.: В. І. Шинкарука. Київ, 2002. С. 588–589.

NATIONAL EXCLUSIVENESS IN THE RUSSIAN IDEA OF SLAVIC UNITY: THE EARLY SLAVOPHILE

Ulana Khamar
Ivan Franko National University of Lviv, Faculty of Philosophy,
Department of History of Philosophy
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

The subject of the study is the ideas of Slavophil philosophers in the context of searching for an answer to the question: is the concept of Slavophilism a means of asserting Russian national exceptionalism. To narrow down the problematics, the ideas of only the early Slavophiles, were studied, in particular, Aleksey Khomyakov (1804–1860), Ivan Kireevsky (1806-1856), Kostantin Aksakov (1817–1860) and Ivan Aksakov (1823–1886). Based on the analysis of the works of these philosophers, the main attributes of Russians are highlighted, according to the views of the mentioned philosophers. In the course of the study, it was found that the concept of Slavophilism developed by Russian philosophers is the concept of national exclusivity, the superiority of Russians. The following main attributes of the exclusivity of Russians declared by Russian philosophers-Slavophiles are singled out: 1) the peculiarity of Russia's destiny is justified by the struggle of the only correct Russian Orthodox faith with Catholicism; the need to free the world from the destructive influence of the West; the fact that only Russia can correctly organize the enlightenment of the people, therefore only it can lead, organize world enlightenment; 2) the peculiarity of Russia, which should be the basis for its leadership in the Slavic world, is the power to create a single Slavic state and lead it; this must be a consequence of the superiority not only of her religion, but also of morality, and also of the fact that she is the largest and strongest among the Slavs (to whom she refers herself); 3) the exclusivity of Russians lies in the peculiarities of their soul (including humility), in the peculiarities of the forms of cohabitation (community). Based on the study, the following conclusions were drawn. The philosophy of Slavophilism is based on the ideas of Russian national exclusiveness. This exclusivity is absolute in the sense of the superiority of its spiritual culture over the culture of the West. As for the Slavs, this exclusivity is complemented by its greatness (geographical), which in total becomes the basis for Russia's leadership in the Slavic world, for the highest status of the Russian language, for Russia to take power in the Slavic world.

Key words: Russian philosophy, Slavophilism, early Slavophiles, Khomyakov, Kireevsky, Aksakov, Russian national exceptionalism.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 203–209
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 203–209

УДК 101.2:316.46
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.25

ВПЛИВ ФІЛОСОФСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ НА ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Оксана Чурсінова
Національний університет «Львівська політехніка»,
кафедра філософії,
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна

Ангеліна Недошитко
Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку,
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна

Автори статті зазначають, що в існуючих програмах української освіти недостатньо акцентується увага на ролі філософії у вихованні лідерів. Відповідно метою даної статті є обґрунтування необхідності філософської підготовки з істотним акцентом етичної складової у формуванні лідерів нової епохи. В статті міститься короткий аналіз теорій лідерства, зокрема теорій контингентного, трансформаційного, ситуативного, харизматичного транзакційного і природного лідерства. Розкривається зміст концепцій освіти, базованих на демократичних засадах, тобто на ідеях соціальної справедливості та рівноправності у визначенні цінностей і норм всіма представниками спільнот. Зазначено, що освітні програми підготовки лідерів повинні містить етику турботи, яка спрямована на захист прав членів своєї групи. Характеризується позиція Джона Дьюї, який наголошував, що освітній заклад повинен бути інструментом соціальних змін і прогресу і що діяльність освітніх організацій має ґрунтуватися на філософських ідеях демократичного суспільства. Відповідно глибоко продумана філософська підготовка майбутніх лідерів в системі сучасної освіти сприятиме позитивній трансформації влади, економіки, соціального і культурного життя сучасних суспільств. Авторами статті визначені основні спрямування і наголоси у вихованні лідерів, за допомогою яких філософія може сприяти розвитку лідерських якостей. Це зокрема розробка чіткого бачення та місії, критичне мислення, навики прийняття рішень з урахуванням позитивних моральних цінностей, розвиток комунікативних здібностей та емпатії. Також розглядаються особливості напряму сучасного лідерства, відомого під назвою «Новий лідер». Обґрунтовується доцільність впровадження елементів цього напряму в програми підготовки лідерів в систему української освіти. Це зумовлено орієнтацією концепцій даного напряму на розвиток нових підходів до лідерства, врахування особистісних якостей, емоційного інтелекту, соціальної компетентності комунікативних здібностей лідера.

Ключові слова: етика турботи, філософія лідерства, напрям «Новий лідер», моральні якості лідера, демократичність, соціальна справедливість, критичне мислення, емпатія.

Обґрунтування теоретичних питань стосовно основних якостей лідерства і дослідження циклічної моделі знань на основі освітньої практики є актуальним питанням, адже в сучасному світі лідер – одна з найбільш потрібних ролевих функцій будь-якої професії. Рівень лідера впливає на результативність й ефективність роботи команди та будь-якої спільноти. До важливих складових лідерства відносять вміння організувати спільноту, вимогливість, демократичність, соціальну справедливість, турботу та ін. Питання виховання та освіти лідерів розглядалися в ряді вітчизняних [4, 8, 9, 13, 14] та зарубіжних [1, 2,

© О. Чурсінова, А. Недошитко, 2023

3] джерел, однак роль філософських дисциплін в цьому контексті практично не акцентувалася. Метою даної статті є обґрунтування необхідності філософської підготовки у формуванні лідерів нової епохи.

Знання, засновані на теоретичних засадах філософії прагматизму і демократії, дають можливість ефективної практичної діяльності. Можна окреслити такі напрями філософії лідерства: теорії лідерства, особливості досвіду лідерства, роль культурної ідентичності в діяльності лідера, тенденції розвитку постбюрократичних організацій [11].

Опора на ті чи інші теорії лідерства дозволяє зрозуміти, які фактори впливають на успіх лідерів та їхню здатність впливати на інших.

В межах теорії контингентного лідерства стверджується, що ефективний лідер повинен адаптувати свій стиль керівництва до потреб підлеглих і відповідно до ситуації. Передбачається, що лідер відповідальний за результати, а не за дотримання вимог конкретного стиля керівництва, тобто він повинен використовувати стиль керівництва, який дає найкращі результати [7, 18].

В контексті теорії трансформаційного лідерства наголошується на здатності лідера надихати і мотивувати підлеглих на підставі розуміння ними мети діяльності та її значущості для їхнього життя. «Трансформаційне лідерство полягає у здатності лідера стимулювати та підтримувати інтелектуальний розвиток своїх підлеглих, їхню творчість та ініціативність, забезпечуючи при цьому здійснення спільних цілей та задоволення їхніх потреб» [16, с. 43].

Згідно з теорією ситуативного лідерства ефективний лідер повинен бути здатним пристосовуватись до різних ситуацій і обирати відповідний стиль керівництва.

Основою теорії харизматичного лідерства є положення про харизму лідера, тобто здатність надихати підлеглих завдяки привабливості власної особистості.

У відповідності з теорією транзакційного лідерства ефективний лідер повинен бути здатним домовлятися з підлеглими про цілі діяльності і нагороди. «Транзакційне лідерство базується на використанні винагород та покарань для досягнення цілей. Лідери зосереджуються на тому, що можуть дати своїм підлеглим в обмін на їхній внесок у досягнення цілей організації» [16, с. 85].

В теорії природного лідерства наголошується, що людина може народжуватись з певними лідерськими якостями, зокрема енергійністю, впевненістю, ініціативністю, харизмою тощо.

Елоїз Грінфілд відзначала: «Лідерство – це свідомий акт, коли одна людина намагається побудувати соціальний світ для інших» [19]. Справді, завдання лідера полягає у досягненні людиною довершеного соціального стану через формування особливих навичок вирішувати конкретні питання. Можна очікувати, що лідери під керівництвом наставників навчатимуться досягати групових цілей. Рівень впливу лідера на підлеглих і контроль ситуації в соціальних спільнотах залежить від накопичення знань, отже влада спирається на знання [20]. Поняття авторитетності на підставі високого рівня знань близьке до поняття «правильність». Намагаючи знайти «авторитети» в елементарних та буденних питаннях, ми шукаємо тих, хто володіє найбільш надійними та ефективними знаннями [12].

Лідерство в ідеалі спрямоване на здійснення змін. Щоб їх досягти, потрібні певні зусилля; ці зусилля вимагають мотивації до дій; щоб з'явилася мотивація, керівник повинен чітко окреслити кінцеву мету та прагнути досягти найкращого. Без прагнення до змін та вдосконалення лідерство не має сенсу.

Важливим формуючим елементом лідерства є демократія. Лідери-науковці-практики сприймають демократію як фундаментальну основу своєї діяльності. Демократичність як

базова цінність знаходить обґрунтування у філософських працях Джона Дьюї. Освітній заклад, зазначав він, «виступає як активний інструмент соціальних змін і прогресу. Завдяки освіті суспільство може сформулювати власні цілі, організувати свої засоби досягнення цілей та сформувати себе в тому напрямку, в якому воно хоче рухатися. Це основа демократичного суспільного ладу. Демократичне суспільство передбачає участь усіх його членів на рівних умовах. Воно забезпечує гнучку перебудову інституцій через взаємодію різних форм кооперативного життя» [5, с. 20]. Цінність спільноти заснована на рівноправній участі членів суспільства. Демократія, за визначенням Дьюї, передбачає прагнення інституцій у своїй діяльності спиратися на певні цінності та норми, гнучкість, здатність змінюватися в ситуаціях, коли переконання чи практики більше не відповідають потребам населення.

Концепції освіти, базовані на демократичних засадах, як необхідну складову містять рівноправність, згідно з якою громадяни однаково беруть участь у визначенні цінностей і норм для своїх спільнот. Соціальна справедливість як основна цінність призначена усувати бар'єри для встановлення рівноправності всередині соціальних груп. Рівноправність спирається на універсальну філософію прав людини. Лінн Бек стверджувала, що соціальна справедливість досягається, коли дух турботи пронизує практику навчання [11]. Лідери, які бажають соціальної справедливості для власної громади, можуть використовувати етику турботи у своїй практичній діяльності для подальшого захисту прав членів своєї групи.

Лідерство було предметом інтересу науковців та дослідників протягом століть. Концепції лідерства еволюціонували з часом, а разом з ними змінювалося і визначення того, що робить людину лідером. Хоча лідерство часто асоціюється з менеджментом чи бізнесом, воно також є важливим аспектом освіти. Освіта, будучи фундаментальною складовою розвитку суспільства, відіграє вирішальну роль у формуванні майбутніх лідерів [10].

Філософія як наука, що вивчає фундаментальні питання про буття, знання, цінності, розум, свідомість та мову [21], має глибокий вплив на те, як ми розуміємо лідерство. Філософія сформувала наше уявлення про лідерство і дала нам інструменти для розуміння якостей, які роблять людину вправним лідером. «Лідерство – це не просто прийняття рішень, а прийняття правильних рішень. Філософія допомагає нам розвивати моральні міркування та етичні принципи, необхідні для чесного прийняття цих рішень» [18, с. 354].

Етичні доктрини, сформовані в межах різних напрямів філософії, істотно впливають на формування лідерських якостей, допомагають лідерам усвідомити моральні зобов'язання перед своєю командою. Лідери, яким притаманна етична компетенція, діють в інтересах своїх послідовників і приймають рішення, керуючись гідними моральними принципами [9]. Це передбачає створення навчального середовища, сприятливого для розвитку позитивних моральних якостей учнів. Розуміння моральних принципів та своєї відповідальності за команду є важливими якостями для лідера, особливо в контексті глобальної конкуренції та швидкого розвитку сучасних технологій. Лідер, який керується гідними моральними принципами, може бути більш успішним у керівництві своєю командою і досягненні мети.

Відповідальність як одна з головних моральних чеснот лідера вимагає передбачення наслідків своїх дій. Лідер, який бере на себе відповідальність, зазвичай викликає повагу і довіру підлеглих. Інша якість лідера – чесність – допомагатиме лідеру отримати повну підтримку своєї команди, викликатиме бажання наслідувати його приклад. Серед моральних чеснот лідера важливою постає його відкритість: він має бути відкритим у комунікації з підлеглими. Лідер також повинен бути дбайливим, уважним до потреб та інтересів своєї команди. Серед моральних чеснот успішного лідера необхідними є справедливість, обережне ставлення до ризиків, вміння уникати помилок, прагнення вчасно вирішувати

конфліктні ситуації в команді, висока культура поведінки і спілкування. Усі ці якості лідера сприятимуть ефективності роботи команди та підвищенню продуктивності праці.

Ще однією важливою властивістю лідера є здатність до критичного мислення, тобто формування звички всебічно аналізувати інформацію та приймати обґрунтовані рішення. Розвиток критичного мислення в контексті освіти передбачає заохочення учнів ставити під сумнів припущення, наводити докази та оцінювати аргументи. Критичне мислення є однією з ключових компетенцій, що впливає на формування лідерських якостей. Це підтверджується численними дослідженнями, які свідчать, що лідери з вищим рівнем критичного мислення зазвичай мають кращу продуктивність, досягають більшого успіху в управлінні командою. «Філософія закладає фундамент для розвитку сильних лідерських якостей. Вона вчить нас критично мислити, виносити обґрунтовані судження та діяти чесно» [15, с. 93].

Яким чином критичне мислення впливає на формування лідерських якостей? Лідер з високим рівнем критичного мислення здатний приймати рішення, які базуються на об'єктивних фактах та доказах, а не на власних припущеннях і суб’єктивних оцінках. Це допомагає уникнути помилок, створювати довірливі відносини з командою та досягти кращих результатів. Такий лідер може адекватно ідентифікувати та ефективно розв’язувати проблеми команди. Він прагне розглядати ситуацію з різних точок зору, аналізувати факти та інформацію, яка надходить від інших людей, зіставляти їх зі своїми цілями та потребами команди та приймати ефективні рішення. Лідер з вищим рівнем критичного мислення постає креативною особистістю, він здатний думати не ординарно та приходити до нестандартних рішень. Це допомагає створювати нові можливості діяльності та розв’язання проблем. Лідер, який має високий рівень критичного мислення, володіє ефективними комунікаційними навичками, здатний з розумінням та уважністю спілкуватися з командою, враховувати позиції та думки інших людей, навіть кожного члена команди. Такий лідер самокритичний, вміє оцінювати свої успіхи та помилки, здатний об’єктивно оцінювати власні рішення, дії та поведінку, робити відповідні корективи та зміни.

Основу для розуміння природи людини, суспільства та інших важливих питань, які мають стосунок до ефективного лідерства, становить практична філософія. Можна визначити основні спрямування і наголоси, за допомогою яких філософія може сприяти розвитку лідерських навичок.

1. *Розробка чіткого бачення та місії*. Філософська освіта може допомогти лідерам прояснити свої цілі та цінності. Наприклад, лідер, який надихається філософією гуманізму, надаватиме великого значення індивідуальній свободі та соціальній справедливості, використовуватиме означені цінності для прийняття ефективних рішень.

2. *Критичне мислення*. Філософія заохочує формування критичного мислення (рефлексії), яке сприяє ефективному лідерству. Вивчаючи різні точки зору та ставлячи під сумнів припущення, лідери прийматимуть більш обґрунтовані рішення та уникатимуть упереджень і «сліпих зон» [21].

3. *Прийняття рішень з урахуванням позитивних моральних цінностей*. Філософія забезпечує основу для прийняття етичних рішень, що є важливою навичкою для лідерів. Розглядаючи різні етичні концепції, лідери можуть розвинути більш тонке розуміння того, що є правильним і неправильним, добрим і поганим, приймати рішення, які узгоджуються з позитивними моральними цінностями.

4. *Комунікація*. Філософія може допомогти лідерам розвинути свої комунікативні навички, заохочувати їх бути зрозумілими для членів команди і лаконічними, правильно

використовувати мову в діловому спілкуванні. Це надзвичайно важливо при вирішенні складних або суперечливих питань.

5. *Емпатія*. Філософія допомагатиме лідерам розвивати емпатію, розуміння інших, що є важливою якістю для ефективного лідерства. Розглядаючи різні точки зору та визнаючи цінність і гідність усіх підлеглих і представників команди, лідери будуватимуть міцні стосунки та створюватимуть більш інклюзивне середовище.

Слід відзначити чималий вплив філософської освіти на формування способів формування лідерських якостей. Філософія надає інструменти для аналізу і розуміння якостей хорошого лідера, допомагає формувати теорії і моделі лідерства, які використовують в сучасному суспільстві. «Лідерство без філософії - це як корабель без керма. Філософія забезпечує напрямок і мету, які потрібні лідерам, щоб вести свої організації до успіху» [14, с. 5].

В межах філософської галузі формуються концепції практичної філософії, зокрема філософія лідерства, яка спирається на уявлення про людину як основну цінність суспільства, про її поведінку та основи управління людськими спільнотами. Ряд концепцій сучасного лідерства отримали назву «Новий лідер». Це досить широке поняття, оскільки може відноситися до різноманітних аспектів лідерства та управління. Цей напрям поширений в Україні і за кордоном; він орієнтований на розвиток нових підходів до лідерства, зокрема, на врахування особистісних якостей, емоційного інтелекту, соціальної компетентності лідера, на розвиток його комунікативних здібностей. У формуванні цього напряму беруть значну участь дослідники та практики сфери управління. Українські менеджери та інші фахівці все частіше надають перевагу новим підходам до розвитку соціальної та емоційної компетентності лідера, його взаємодії та співпраці з командою. Розроблено програми та курси лекцій з лідерства та управління, проводяться тренінги, семінари, в організації яких практикуються елементи напряму «Новий лідер». Прикладом може служити Школа управління Київського міського осередку Національної академії державного управління при Президентові України. Учасникам цієї Школи пропонуються курси з розвитку лідерських компетенцій, якостей нового лідерства. Загалом різні концепції нового лідерства спрямовані на позитивні зміни в політиці, економіці, культурі.

Освітні аспекти напряму «Новий лідер» включають як ключовий фактор постулати розвитку особистості. Це означає, що підготовка лідерів спрямовується на досягнення людиною високого рівня самосвідомості, емоційної стійкості, здатності до саморозвитку та самоаналізу. Значна увага приділяється ролі комунікації в лідерстві. Освічений лідер повинен бути підготовлений до ефективного спілкування з різними людьми - з підлеглими, колегами та іншими зацікавленими сторонами. Напрям «Новий лідер» передбачає розвиток креативності та інноваційності в освіті. Лідер повинен бути здатним до розв'язання неочікуваних проблем та прийняття нестандартних рішень. Освітні програми цього напряму містять істотну етичну складову, адже лідер повинен мати глибоке розуміння моральних принципів та використовувати їх у своїй роботі. Істотним в цьому контексті постає розвиток соціальної відповідальності. Освіта нових лідерів орієнтована на виховання відповідального ставлення до справи, до колег, до співробітників, розуміння значущості своєї діяльності в суспільстві.

Ґрунтовна філософська підготовка майбутніх лідерів в системі сучасної української освіти – це діяльність, спрямована на позитивну трансформацію влади, політичне, економічне, соціальне і культурне відродження нашої країни.

Список використаної літератури

1. Бізо Л., Ібрагімова І. Розвиток лідерства. К.: Проект «Реформа упр. персоналом на держ. службі», 2012. 400 с.
2. Романовський О.Г. Теорія і практика формування лідера : навч. посібник Харків : Друкарня Мадрид, 2017. 100 с.
3. Татенко В.О. ЛІДЕР XXI / LEADER XXI. Соціально-психологічні студії. К.: Корпорація, 2004. 198 с.
4. Collins, J. Good to Great: Why Some Companies Make the Leap and Others Don't. HarperBusiness. 2001. 401 p.
5. Dewey, J. 4 Main Aims of Education as Advocated URL: https://www.yourarticlelibrary.com/education/4-main-aims-of-education-as-advocated-by-john-dewey/69151
6. Dugan, J. P. Leadership theory: Cultivating critical perspectives. New York: John Wiley & Sons, 2017. 416 p.
7. Fiedler F. E.A Theory of Leadership Effectiveness. F. E. Fiedler. New York: NY: McGraw-Hill, 1967. 308 p.
8. Goleman, D. The New Leaders: Transforming the Art of Leadership. Edinburgh: Thomas Nelson, 2003. 406 p.
9. Hernandez, M., Eberly, M. B., Avolio, B. J., Johnson, M. D. The loci and mechanisms of leadership: Exploring a more comprehensive view of leadership theory. The leadership quarterly.2011. 22(6). P. 1165–1185.
10. Horner, M. Leadership theory: past, present and future. Team Performance Management: An International Journal. 1997. 3(4). P. 270–287.
11. Joullie, J. E., Spillane, R. Philosophy of leadership: The power of authority. London: Palgrave Macmillan, 2015. 251 p.
12. Koestenbaum, P. Leadership, new and revised: The inner side of greatness, a philosophy for leaders. New York: John Wiley & Sons, 2002. 396 p.
13. Kouzes, J.The Leadership Challenge: How to Make Extraordinary Things Happen in Organizations. New York: Jossey-Bass, 2008. 416 p.
14. Lewis, T. F. Foundations of leadership: Theory, philosophy, and research. // Professional counseling excellence through leadership and advocacy. New York: John Wiley & Sons, 2012. P. 45–64.
15. Maxwell, J. C. The 21 indispensable qualities of a leader: Becoming the person others will want to follow. HarperCollins Lead, 2007. 160 p.
16. Northouse, P. 2015. Leadership: Theory and Practice. SAGE Publications, 2015. 520 p.
17. Polman, Zu. L. Purpose-driven leadership for sustainable business: From the Perspective of Taoism. International Journal of Corporate Social Responsibility. 2019. 4(1). P. 1–31.
18. Sandel, M. J. Populism, liberalism, and democracy. Philosophy & Social Criticism. 2018. 44(4). P. 353–359.
19. Schultz, J. R. The scholar-practitioner: A philosophy of leadership // Scholar-Practitioner Quarterly. 2010. (1). P. 52–64.
20. Serrat, O. Personal philosophy of leadership. // Leading Solutions. Springer, Singapore, 2021. P. 33–39.
21. Underdal, A. Leadership theory. International Multilateral Negotiation-Approaches to the Management of Complexity. San Francisco, 1994. P. 178–197.

THE INFLUENCE OF PHILOSOPHICAL TRAINING ON THE FORMATION OF LEADERSHIP QUALITIES IN THE SYSTEM OF MODERN EDUCATION

Oksana Chursinova
Lviv Polytechnic National University,
Department of Philosophy,
Bandery Str., 12, 79013, Lviv, Ukraine

Angelina Nedoshytko
Lviv Polytechnic National University,
Institute of Administration, Public Administration and Professional Development,
Bandery str., 12, 79013, Lviv, Ukraine

The authors of the article point out that the role of philosophy in the education of leaders is not sufficiently emphasized in the existing programs of Ukrainian education. Accordingly, the purpose of this article is to substantiate the need for philosophical training with a significant emphasis on the ethical component in the formation of leaders of the new era. The article contains a brief analysis of leadership theories, in particular the theories of contingent, transformational, situational, charismatic transactional and natural leadership. The content of education concepts based on democratic principles, that is, on the ideas of social justice and equality in determining values and norms by all representatives of communities, is revealed. It is noted that educational programs for the training of leaders should contain ethics of care, which is aimed at protecting the rights of members of their group. The position of John Dewey is characterized, who emphasized that an educational institution should be an instrument of social change and progress and that the activities of educational organizations should be based on the philosophical ideas of a democratic society. Accordingly, the deeply thought out philosophical training of future leaders in the system of modern education will contribute to the positive transformation of power, economy, social and cultural life of modern societies. The authors of the article determined the main directions and emphasis in the education of leaders, with the help of which philosophy can contribute to the development of leadership qualities. These are, in particular, the development of a clear vision and mission, critical thinking, decision making skills based on positive moral values, development of communication skills and empathy. The peculiarities of the direction of modern leadership, known under the name «New leader», are also considered. The expediency of introducing elements of this direction into programs for training leaders in the Ukrainian education system is substantiated. This is due to the orientation of the concepts of this direction on the development of new approaches to leadership, taking into account personal qualities, emotional intelligence, social competence, and the leader's communicative abilities.

Key words: ethics of care, philosophy of leadership, direction «New Leader», moral qualities of a leader, democracy, social justice, critical thinking, empathy.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 210–216
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 210–216

УДК 18
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.26

ТОЧНЕ І НЕТОЧНЕ У НАУКОВОМУ ПІЗНАННІ

Світлана Шевчук
Поліський національний університет,
кафедра суспільних наук
бульвар Старий, 7, 10008, м. Житомир, Україна

Автор звертає увагу на те, що на тлі поглиблення інтеграційних процесів сучасності виникає потреба переосмислення загальновживаних понять та термінів науки. До них належать, зокрема, і поняття точного і неточного у науковому пізнанні.

Зміст понять «точне» і «неточне» розкривається шляхом виявлення та встановлення обмеженості в сучасних умовах підстав, започаткованої в Новий час, традиції – абсолютизувати точність та вважати її загальним критерієм науковості як такої. Показано, що з розвитком наукового пізнання вчені-природознавці зіштовхнулись з труднощами у встановленні абсолютно точних результатів, як того вимагали принципи класичної науки. Таким чином, поступово починає змінюватись (розширюватись) розуміння змісту поняття точності. Воно ніби зміщується з оцінки результату на оцінку методу, адже правильність знання залежить не лише від точності вимірів; наростає розуміння його залежності від відповідності всієї процедури дослідження вимогам методології і від інтерпретації отриманих знань.

У статті йдеться про кількісний та якісний аспекти розуміння точності, у зв'язку з чим наголошується, що сучасний стан розвитку науки та суспільства вимагає гармонійного поєднання обох аспектів. Історія ж науки знає періоди переважання, абсолютизації то одного, то іншого аспекту в розумінні точності наукового пізнання.

Встановлюється особливість розуміння точності в науках про природу та науках про людину. Йдеться про те, що специфіка предмету дослідження гуманітарних наук вимагає зведення до мінімуму кількісних вимірювань, зосередження переважно на спільності інтуїцій, які і дозволяють вченим транслювати свої думки науковому співтовариству.

У висновку констатується, що зі зміною історичних етапів розвитку людського пізнання відбувається зміна ставлення до критеріїв суворості (точності) знання. Якщо раніше «неточне знання» асоціювалось з неповним, як знання «другого гатунку», то тепер саме «точне знання» (у традиційному сенсі слова, тобто добре структуроване, формалізоване, математизоване) являє собою неповне, обмежене.

Ключові слова: точне знання, неточне знання, точність опису, критерій науковості, класичний тип раціональності, математика, невизначеність, приблизне знання.

Внаслідок впливу інтеграційних процесів на всі сфери людського життя зростає інтерес до виявлення діалектики однозначності та багатозначності наукових понять, прояснення меж їх чіткості та розпливчатості, взаємозв'язку точного і неточного.

Метою нашого дослідження є намагання розкрити зміст понять «точне» і «неточне» у їх застосуванні до наук про природу та наук про людину, встановити обмеженість розуміння точного, вираженого концептом «точні науки». У зв'язку з цим ставились **завдання**:

а) виявити підстави започаткованої в Новий час традиції, абсолютизувати точність, вважати її критерієм науковості природознавства;

б) показати, що з розвитком наукового пізнання,зокрема, з виявленням труднощів у встановленні абсолютно точних результатів навіть у «точних науках» починає змінюватись (розширюватись) розуміння змісту поняття точності;

© С. Шевчук, 2023

в) оскільки сучасний стан і потреби науки вимагають поєднання кількісного та якісного аспектів розуміння точності, то вживаний у повсякденній свідомості та мові концепт «точні науки» не можна вважати таким, що адекватно відтворює сутність означуваного ним феномену.

У широкому сенсі, поняття точності означає відповідність принципу, правилу, нормам, канону, зразку, оригіналу, завданому способу дії. Воно знаходиться в опозиції до всього того, що повсякденною мовою називають невизначеністю, розпливчатістю, необов'язковістю, невірністю слову, недисциплінованістю, відступом від усталених правил та обов'язків.

Однак, особливого значення поняття точності, суворості набуває в науковому пізнанні. Має сенс розглянути проблему співвідношення точного і неточного на гносеологічному, методологічному і логічному рівнях.

На гносеологічному рівні проблема точності постає як питання про адекватність образу відображуваному, моделі тому, що моделюється. Тут ми зустрічаємось зі складною діалектикою нашого пізнання, яка проявляється в наступному. Образ в гносеологічному відношенні не співпадає повністю з відображуваним об'єктом і у цьому сенсі є неточним (неповним) його відтворенням. У той же час гносеологічний образ відтворює суттєве та необхідне в об'єкті, що вивчається, релевантне для вирішення певної задачі. У цьому сенсі його можна вважати точним відтворенням оригіналу, що задовольняє потребам науки і практики.

Отже, в гносеологічному сенсі питання про точність – це питання про міру відповідності образу мислення предмету. Відповідно, неточність можна розуміти двояко, по-перше, як таку, що пов'язана з недостатністю нашого знання про предмет і, по-друге, неточність, пов'язану з необхідністю відображення в знанні нестійкого, «розмитого» предмету (що спостерігається у сфері гуманітарного знання). Очевидно, є сенс розрізняти поняття неточності і приблизності. Перше позначає обмеженість пізнавальних засобів, друге – гранично точно відтворює рухливість, несталість об'єкту, що досліджується.

Правильна постановка проблеми точності обов'язково передбачає констатацію того, що будь-яке пізнання і знання за своєю природою приблизне, тобто досягає у кращому випадку лише відносної точності. Приблизність пізнання обумовлена, по-перше, фактом відображення. По-друге, суб'єктивністю процесу пізнання, котра характеризує не тільки його форму, але й зміст, оскільки жоден образ не має властивостей відображуваного об'єкту. По-третє, приблизність пізнання визначається самим розвитком пізнання, яке виявляє цю приблизність.

У методологічному і логічному аспектах про точність у пізнанні говорять як про його суворість, підкреслюючи у цьому випадку не точність обрахунків та вимірів (кількісний аспект), а точність в організації пізнання, в уточненні змісту знань (якісний аспект). Йдеться тут про суворість наукових теорій, використовуваних у них понять, про достовірність і обґрунтованість загальних тверджень, про ведення міркувань (у тому числі і міркувань, пов'язаних із висуванням та доведенням гіпотез) у відповідності з канонами логіки.

У зв'язку із розглянутим аспектом суворості (точності) зауважимо, що наукова суворість, взагалі, і суворість визначення понять, зокрема, часто виявляються необхідною умовою прогресу науки. Внесення суворості, точності в постановку задачі часто вело до її розв'язання. Так було, наприклад, з відомими задачами давнини про квадратуру кола, трисекцію кута і подвоєння куба.

Наука – давній феномен, і на різних історичних етапах – як в окремих наукових дисциплінах, так і в науці в цілому – переважали то кількісні, то якісні методи. Використання

якісних методів понижує прогностичну цінність наукового знання і – з часом замінюється кількісними методами. У свою чергу, прогрес кількісних методів рано чи пізно веде до збіднення змістовної цінності наукового знання, а отже потребує перенесення уваги на якісні методи.

Так, відомий філософ науки Т. Кун порівнював періоди творчої активності в розвитку пізнання з періодами, коли в ньому переважала систематизація та уточнення досягнутих результатів. Відповідно, він розрізняв революційні періоди в розвитку наукового знання, коли формувались нові парадигми, і періоди порівняно спокійного розвитку знання у межах усталеної парадигми [1].

Необхідною передумовою виникнення науки було чітке розрізнення об'єктивного знання і суб'єктивного погляду. Аристотель сформулював прийоми об'єктивних способів аргументації, що гарантували за умови істинності посилань істинність висновку. Його «Органон» можна вважати передумовою розвитку науки. Адже становлення наукового знання (і певною мірою всієї культури та цивілізації) пов'язане з виробленням певних стандартів, зокрема стандартів міркування, способів формулювання питань і тверджень [2].

Багато в чому акцент на проблемі точності у власному сенсі слова був пов'язаний з типом раціоналізму, біля витоків якого стояли Галілей, Декарт, Ньютон і який характеризується наступним:

По-перше, вилученням суб'єкта (спостерігача) із реальності, що описується, з чим було пов'язане припущення, в якому він наділявся майже божественними можливостями у пізнанні (йому все доступне і немає меж для його могутності). Стосовно нашої проблеми це означає безсумнівну можливість здійснення ідеалу точності пізнання природи.

По-друге, для класичного раціоналізму характерне заперечення об'єктивності випадкового. Випадковість починає розумітись як результат людського незнання. Прагнення до ідеалу точного знання (в сенсі загальнозначущості засобів його опису та обґрунтування) тісно пов'язане, зокрема, з декартівським методологізмом, який корелює з ідеалом класичного раціоналізму [3].

Отже, говорячи про точність, ми, по суті, маємо справу з дуже особливим і частковим концептом, метрика якого датована початком Нового часу, а конкретніше – моментом зародження природничо-наукового типу мислення. Не лише науки як такої, а саме наукового типу ментальності, який поступово з XVII століття захоплював усі зрізи людського буття – мислення, чуттєвості, життя взагалі.

Сталось так, що саме в Новий час математичні дисципліни обігнали у розвитку всі інші науки і не просто зайняли перше місце, але присвоїли собі право бути тим самим «вушком голки», пройшовши крізь яке можна було отримати доступ до царства науковості, об'єктивності та точності. Поступово склався один із найпоширеніших забобонів Нового часу, який надавав математичному типу мислення значущості норми знання як такого, знання взагалі. Кант остаточно узагальнив цю ситуацію відомою формулою, яка сповіщає, що ступінь науковості будь-якої науки прямо пропорційний ступеню її математичності. «У кожному частковому вченні про природу можна знайти науки у власному сенсі лише стільки, скільки в ній математики» [4, с. 64]. Здавалось би йшлося лише про науку, та неважко прослідкувати наповнення цим сенсом і інших сфер. Отже, усталилась думка про те, що точність знання може бути досягнута лише шляхом наукового підходу, а науковість підходу нормується мовою математики.

Але вже з початку XVIII століття фундамент класичної науковості розхитується; виникає ціла низка нових наук, які не бажають підкорятися математичній парадигмі; це науки про дух, культуру, життя, нарешті ті, що мають своїм предметом не вільно падаючі

тіла, а мову, міф, релігію, мистецтво, не комбінації атомів у просторі, а духовні поривання. Виникла проблема визначення власне наукового статусу цих наук, що було тотожне мірі їх придатності математичній формалізації.

У світлі цих констатацій слід уточнити поняття «точні науки». Воно фіксує, найперше, той факт, що математика і природознавство подають кількісно вимірний опис явищ: суттєві об'єктивні відношення, що ними відкриваються, отримують певний кількісний вираз. У цьому сенсі поняття «точні науки» – певною мірою виправдане, якщо не протиставляти точність приблизності будь-якого іншого знання.

В класичній механіці закон всесвітнього тяжіння завжди вважався прикладом високої точності. Однак, пригадаємо відому фразу М.Планка, який говорив про приблизність законів механіки [5]. І все ж, закони класичної механіки працюють, незважаючи на те, що теорія відносності довела їх приблизний характер, відкривши нові закономірності з відповідними характеристиками руху, простору і часу.

З неоднозначністю, нечіткістю зіштовхуються і у фізиці, стосовно якої передбачалось, що її об'єкт є точним. Разом з цим і у фізиці неможливо отримати абсолютно точну інформацію. Так, вимірювання завжди проводиться з деякою неточністю (похибками), при визначенні характеристик фізичних об'єктів використовуються наближені методи обрахунків. У цьому випадку фізики говорять про точно фіксовану міру принципово неусувної неточності вимірювання. Нарешті, квантовий принцип невизначеності навіть постулює неможливість точного одночасного визначення всіх властивостей мікрооб'єктів. Говорячи про «труднощі» своєї професійної діяльності, представники точних наук часто посилаються, зокрема, і на теорему Гьоделя про неповноту, в якій фіксується неможливість визначити розмір того, що її автор назвав «неформалізованим залишком» [6].

Відгукуючись на ці явища і відповідаючи на запити науки, математика створює теорію нечітких множин, розробляє більш суворі методи і прийоми обліку та відображення подібних неточностей, наближеностей, розмитостей , невизначеностей.

Говорячи про точність, суворість природничо-наукового знання, найперше зазвичай звертають увагу на кількісний аспект (точність обрахунків, вимірів тощо). Однак, не менш важливим для розвитку цих наук є і якісний аспект точності, тобто організація пізнання, уточнення понять та змісту знань тощо. На цей аспект, зокрема, звертав увагу Н. Бор, говорячи про те, що «…тепер точність визначається не кількістю математичних формул на сторінці, а ступенем суворості визначення тих елементарних структур і явищ, які характеризують вказану область дослідження» [7].

В гуманітарних науках ступінь неточності (в кількісному аспекті її розуміння) – значно вищий. Більше того, неточність постає їх суттєвою характеристикою. Тому традиційні математичні структури і методи виявляються незастосовними і неефективними.

Дійсно, існує розрив, відмінність у розумінні точності у різних науках. Опис процесу, що стосується людини і опис явищ, які до людини не апелюють, мають дуже різну точність. Поняття точності в психології, лінгвістиці та інших гуманітарних науках має принципово інше наповнення, ніж у математиці і науках природничого циклу. Так, описуючи якусь думку, як вона реально існує у свідомості, психолог, на відміну від логічного опису, обов'язково включає і інші думки, емоції, спогади тощо. Іншими словами, «окремо від інших» елемент психіки, свідомості не може існувати реально. Принципова різниця людської пам'яті від пам'яті машинної полягає в тому, що логіко-машинна мова не «схоплює» реальної тканини людських переживань.

Можна сказати, що «частини» свідомості не мають меж, вірніше, ці «межі», які ми лише інтуїтивно відчуваємо, не можуть бути описані дискретно-логічною мовою,

з якою-небудь фіксованою мірою точності. Свідомість не може бути «стиснутою» до якоїсь частини, меншої, ніж уся свідомість цієї людини. У цьому полягає різниця між науками про індивідуальне, принципово нерозчленовуване, недискретне (тобто про людську психіку, свідомість у тих чи інших її формах) і про універсальне, розчленовуване, дискретне, порівнюване.

Розглянуте на прикладі специфіки предмета психології, зміст якого зосереджується навколо людських суб'єктивних переживань, поширюється і на інші гуманітарні науки тією мірою, якою в них вивчається той чи інший аспект власне людського буття (історія, літературознавство, лінгвістика тощо), тобто тією мірою, якою вони використовують поняття суб'єктивного для пояснення своїх феноменів.

У широкому сенсі слова під «неточним» знанням слід розуміти знання, яке враховує соціальний, культурний контекст подій, яке, іншими словами розглядає функціонування системи знань у соціальній практиці. Неточне знання включає в себе не тільки наукове знання, але й практично усі відомі типи фіксації людського досвіду, інформацію будь-якої природи, якщо її можна зафіксувати для подальшої організації та обробки.

Чи означає вище сказане, що гуманітарне знання позбавлене точності? Однозначно, що ні. Точність у гуманітарних науках не зводиться до чітких кількісних показників, вона розуміється скоріше як спільність інтуїцій, яка дозволяє вченим транслювати свої думки і результати науковому співтовариству. Зробити психологію чи іншу гуманітарну науку більш точною означає – зосередитись на вмінні чітко відділяти те, що є змістом поля інтуїцій, від того, чому може бути дане хоча б операційне визначення, порівнювати трактування різних авторів з певних проблем тощо. Гуманітарій також може, як завгодно точно і повно, з точки зору інтуїтивного розуміння, змістовно описати досліджуваний ним феномен.

Наука має на меті отримання знань, які б узгоджувались з самим змістом того, що вивчається, тобто правильних знань. Точність при цьому є необхідною, але зовсім не достатньою умовою. Не кожен точний результат є правильним, але остання збільшується разом з точністю. Великою мірою правильність знань залежить від відповідності всієї процедури дослідження вимогам методології і від інтерпретації отриманих знань. Виходячи з цього, сучасне розуміння змісту поняття точності ніби зміщується з оцінки результату до оцінки власне методу. Кількісний та якісний аспекти розуміння поняття точності певною мірою є протилежностями, але такими, що складають сторони єдиного процесу отримання правильних знань.

Думку про єдність логічного та інтуїтивного в діяльності дослідника популярно виражає відомий американський історик науки Стівен Вайнберг: «Ми навчилися відмовлятись від пошуку цілковитої визначеності, бо пояснення, що роблять нас щасливими, ніколи не є стовідсотково точними. Ми навчились проводити експерименти, не переймаючись штучністю наших висновків. Ми виробили естетичне відчуття, що дає нам підказку, які теорії працюватимуть, і це додає нам задоволення, коли вони таки працюють. Наші поняття про світ нагромаджуються. Усе це відбувається незаплановано й непередбачувано, але веде до достовірних знань і водночас приносить нам радість» [8, с. 233].

Висновок. Таким чином, не існує універсальної точності, на яку б могли рівнятись усі науки. Космос може бути осягнений в неоднозначних типах знання, і, так звані, критерії науковості завдаються не одним лише привілейованим класом математичного природознавства.

Зі зміною історичних етапів розвитку людського пізнання змінюється ставлення до критеріїв суворості (точності) знання. Якщо раніше «неточне» знання асоціювалось з неповним, як знання «другого ґатунку», то тепер саме «точне» знання (у традиційному

сенсі слова, тобто добре структуроване, формалізоване, математизоване) являє собою неповне, обмежене, а більш необхідним та важливим – і у цьому сенсі більш повним – стає неточне знання.

Отже, за певних історичних умов і на певному етапі розвитку науки точність (в редукованому до кількісного аспекту її розуміння) була визнана одним з універсальних критеріїв науковості. Оскільки цей критерій безпосередньо виявляв себе в науках природничого циклу, то саме їх стали називати «точними». Сьогодні концепт «точні науки», на наш погляд, втрачає своє змістовне навантаження, і лишаючись у повсякденній свідомості та мові як пережиток минулого, певною мірою дискредитує науки, які на противагу «точним» називають «неточними» у значенні неповноцінних, другосортних, неважливих.

Список використаної літератури

1. Кун Т. Структура наукових революцій. К.: Port-Royal, 2001. 228 с.
2. Ахутін А.,Баумейстер А. (2016) Аристотель і аристотелізм: 2400 років по тому. Круглий стіл «Філософської думки». *Філософська думка, № 5.* с. 6–26.
3. Декарт Р. Метафізичні розмисли (Пер. з фр. З. Борисюк та О. Жупанського). К.: ЮНІВЕРС, 2000. 304 с.
4. Кант І. Пролегомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука. К.: Фоліо, 2018. 198 с.
5. Планк М. *Українська мала енциклопедія:* У 16 кн.: у 8 т. / проф. Є. Онацький. Буенос-Айрес, 1963. Т. 6, кн. XI: літери Пере – По.
6. Гьодель К. Нотатка про взаємозв'язок між теорією відносності та ідеалістичною філософією. Пер. з англ. *Юрій Олійник Обертові світи і відносність існування: сім кроків до філософії Курта Гьоделя.* Е-ресурс: www.tureligions.com.ua
7. Бор, Нільс Хендрік Давид. *Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін.* Київ: Інститут філософії імені Г. Сковороди НАН України: Абрис, 2002. 742 с.
8. Вайнберг С. Пояснюючи світ. Історія сучасної науки. (пер. з англ. Я. Лебеденка). Харків: КСД, 2019. 351 с.

PRECISE AND IMPRECISE IN THE SCIENTIFIC RESEARCH

Svitlana Shevchuk
Polissia National University,
Departament of Social Sciences,
Staryi blvd., 7, 10008, Zhytomyr, Ukraine

The author draws attention to the fact, that on the background of modern integration processes development, there appears a necessity of redefining the commonly used terms and notions of science. Here belongs also the understanding of precise and imprecise in the scientific research.

The meaning of notions “precise” and “imprecise” is being revealed in the modern conditions by means of determining limitations of fundamentals of the tradition, developed during the New era, demanding to make absolute the preciseness and consider the latter to be the general criterion of science as it is. It is demonstrated, that in the course of the development of scientific research, the scientists exploring natural sciences encountered difficulties in obtaining absolutely precise results, as demanded by the principles of classic science. Thus, the understanding of the meaning of preciseness is slowly starting to change (to expand). It is as if being shifted from the evaluation of the result to the evaluation of the method, because the correctness of the knowledge does not depend solely upon the exactness of measurements; there is

spreading an understanding, that is depends upon the correspondence of the whole research method to the methodological demands and upon the interpretation of the knowledge received.

The article is about the quantitative and qualitative aspects in the understanding of preciseness, and it's accented that the modern development state of science and society demand a harmonic unification of both aspects. The history of science knows periods of prevailing and absolutization of one or the other aspect in the meaning of understanding of the preciseness/strictness of scientific research.

There is being traced the peculiarity in understanding preciseness in natural sciences and science of man. It is meant, that the specifics of the research subject in the humanitarian (arts) sciences demands minimizing of quantitative measurements and concentrating mainly upon the unity of intuitions, which allow scientists to translate their thoughts to the scientific fellow community.

It is stated in the conclusion that along with the changing of the periods of historical development of the human research, there is going on a change in the human attitude to the criteria of the preciseness (strictness) of knowledge.

If before the "imprecise knowledge" was associated with incomplete knowledge, as the "second grade" knowledge, today on the contrary, the "precise knowledge" (in the traditional sense of the word, meaning a well-structured, formalized, mathematically proven knowledge) appears to be incomplete and limited knowledge.

Key words: precise knowledge, imprecise knowledge, preciseness of description, criteria of being scientific, classic rationality type, mathematics, indefiniteness, imprecise, approximate knowledge.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 217–222
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 217–222

УДК 323.4
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.27

УКРАЇНСЬКЕ ДИВО, ПОСТРАДЯНСЬКА КОНСТЕЛЯЦІЯ ТА МОРАЛЬНИЙ ДЖОКЕР

Едуард Щербенко
https://orcid.org/0000-0002-8706-9195
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди Національної академії наук України,
вул. Трьохсвятительська, 4, 01001, Київ, Україна

У статті трактується проблема зв'язку генерацій як підмурівок успішності українського демократичного транзиту. Звертається увага на кореляцію академічної і «фольклорної» візій сценарію демократичного переходу, де відрефлектовані моменти тяглості двох генерацій, парадоксальної амбівалентності дій політичного класу та інтеріоризації громадянської відповідальності нової генерації українців. Феномен Майдану визначається як гібридна владна гра, яка містить перформативний складник, що змінює внутрішні наративи акторів. Констатується, що у вітчизняних штудіях політичного дискурсу ігнорується сценарій революції. Водночас відзначається, що у них артикульовано неусувний критичний модус політичної комунікації в сучасному суспільстві, а також міститься потужний етичний складник (як у деліберативній теорії), ймовірно, пов'язаний з артикуляцією травми в посттоталітарному суспільстві. Пропонується комплексний сценарій демократичного переходу: уявлена спільнота пострадянської України, що накопичує соціальний капітал в умовах незалежної держави, в критичних пунктах, передбачених транзитним сценарієм, за спроби «гри на пониження» частини істеблішменту, що створює загрозу припинення демократичних реформ, каналізує синергію мереж довіри в публічну сферу (Ч.Тіллі). внаслідок чого «партія Майдану» постає емерджентним актором, який відновлює суспільний консенсус щодо реформ. Редукція політичної уяви в діях істеблішменту характеризується як демонічна сила, що, втім, сприяє мобілізації мереж довіри в русі опору, спрямованому на відновлення конкурентної політичної системи. На прикладі «етосу 2004» показано, що наратив революції, успадкований незалежною Україною від часів радянської державності, став у нових умовах засобом збереження інституційної пам’яті модернізації соціуму, маючи водночас коріння в українській автентиці.

Ключові слова: генерація, демократичний транзит, «етос 2004», Майдан, мережі довіри, наратив революції.

Пандемічна «ситуація Сократа» (2020), коли народи й уряди солідарно визнали, що знають, що не знають, як впоратися з безпрецедентним викликом, на яку скоро наклалася «ситуація Сковороди» (2022), за якої частина української громади, наслідуючи мандрівного філософа, рушила в світи, ніби з хитрістю світового розуму обравши парадоксально найдоречніший момент для культурної дипломатії (досить згадати контраст міграційної кризи напередодні пандемії ковіду), потребує рефлексії безпрецедентних викликів у післявоєнній та «постмодерній» Європі.

В цьому світлі чи не першим постає питання щодо чинності оптики «ситуації постмодерну», зважаючи на консенсус експертів щодо неминучої зміни в ближчому майбутньому архітектури світової системи безпеки, де ООН має заступити нова міжнародна організація, подібно як ООН свого часу замінила Лігу Націй, що не впоралася із завданням відвернення світової війни. Коли Україні судилося відіграти роль ключового актора у справі захисту європейських цінностей, зростає вага успішного завершення нею транзитного сценарію, рефлексії «чому Україні вдалося?».

© Е. Щербенко, 2023

Експертне коло лише віднедавна здобуло можливість у ретроспективі охопити шлях вітчизняного демократичного переходу як ціле. Попри очевидну багатомірність чинників (інституційних, комунікаційних, ціннісних та ін.) у порядку дискусії щодо генези «українського дива», вже зараз можемо запропонувати певну візію цього сюжету в *апофатичній* перспективі, вмістивши в фокус уваги чинник громадянської відповідальності «на виріст», здатності суспільства тримати складність сучасної цивілізації в перебігу зміни генерацій.

Україна й українці вкотре постали перед світом у революційному ореолі, як «несподівана нація». Проте зіставивши з концептуальним каркасом поширеного в академічній науці триетапного сценарію демократичного транзиту (лібералізація, інституціоналізація, консолідація) «фольклорну» його візію: «Мойсей сорок років водив народ пустелею, доки не вимерли народжені у рабстві», «дякувати Кучмі і Януковичу за Майдан», «я крапля в океані», можемо виявити вже імпліковані у цій його версії (суттєвою мірою твореній мережевою спільнотою) пункти рефлексії: тяглості двох генерацій, парадоксальної амбівалентності ролі політичного класу в його про-/протизахідних імпульсах; нарешті, інтеріоризацію моменту громадянської відповідальності у нової генерації українців, вільних як від ідеологічної індоктринації *ancient regime*, так і «багатовекторності» доби межичасся, через появу фігури проактивного громадянина.

Очевидно, зв'язуючою ланкою згаданих академічної і фольклорної візій вітчизняного транзиту при цьому постає феномен Майдану, особливої гібридної power game, яка містить у собі також риси перформативу, мовної гри, що змінює внутрішні наративи (inner narratives) акторів.

Зосереджуючись у цій роботі на фундаментальній спільності трьох її «версій» (1990, 2004 і 2013–2014 рр.), визначеній єдністю сюжету демократичного транзиту; вміщуючи в фокус дослідницької уваги доконечний в плані його успіху момент «естафети генерацій», ми виявляємо тут дивну прогалину у вітчизняних штудіях політичного дискурсу, що у своїх теоретичних побудовах не передбачають сценарію революції як одного з необхідних (симптоматично, між 2005 і 2013 рр. в Україні не було виконано жодного дисертаційного дослідження, присвяченого феномену Майдану).

Пояснення цьому знаходимо в особливостях рецепції вітчизняним суспільствознавством здобутків західної науки (у тому числі, в плані опанування «лінгвістичного повороту»). Торкаючись лише двох, ймовірно, найбільш евристичних прикладів: політичної лінгвістики, зокрема критичного дискурс-аналізу та деліберативної моделі демократії, відзначимо, що в основу дослідницької програми КДА покладено, по суті, релятивну картину рівноцінності усіх суджень про владу (абстрагованих при цьому від коригуючого порядку прийняття реальних рішень). Своєю чергою, деліберативна модель виходить з базової презумпції щодо політичної комунікації, за якою гарантовано збереження у ній демократичного консенсусу, коли сторони взаємно добирають найкращі аргументи стосовно порядку денного, що за умовчанням не допускає спроб узурпації влади: ситуація, про дотримання якої у вітчизняних умовах можна було говорити далеко не завжди.

Зрозуміло, рамки цих теоретичних моделей не дозволяють артикулювати асиметричні сценарії мовних/владних ігор, на кшталт спроб узурпації влади і протидії ним, до яких належить і Майдан. Через це постаємо перед необхідністю розширення дослідницького інструментарію. Але перед тим зупинимося на цінних здобутках підходів, згаданих вище, на які вже можемо спиратися.

Насамперед, в їхньому феноменологічному горизонті артикульована неусувна інстанція критичного модусу в політичних комунікаціях (пост)модерного суспільства,

що робить немислимим повернення до моноідеологічних її моделей (нео)радянського штибу. По-друге, в деліберативній теорії імпліцитно наявний потужний етичний складник, забезпечений, як можемо думати, артикуляцією травми посттоталітарного суспільства, орієнтованого на програмне «ніколи більше» (в Україні цей напрям робить лише перші кроки [1]). Важливим видається нам також глобальний вимір етики, характерний для аналізованого підходу (чим він не в останню чергу завдячує впливу марксизму), що, між іншим, полегшило імплементацію його здобутків вітчизняною експертною спільнотою.

Звернемося тепер до викликів, які постають перед дослідником при побудові когерентного наративу щодо цілого українського транзиту в контексті окреслених утруднень. В нашій праці «Пригадуваний ресурс. Момент відповідальності в українському політичному дискурсі перехідної доби (1985–2014 рр.)» [2], виходячи з реалій, коли політичний дискурс виступає носієм інституційної пам'яті демократичного транзиту, ми запропонували наступний теоретичний сценарій.

Уявлена спільнота (imagined community) пострадянської України, молода демократія, що накопичує соціальний капітал в умовах незалежної держави, в критичних пунктах, передбачених транзитним сценарієм, за спроби «гри на пониження» частини істеблішменту, що створює загрозу припинення демократичних реформ, каналізує синергію мереж довіри в публічну сферу (Ч.Тіллі). внаслідок чого «партія Майдану» постає емерджентним актором, який відновлює суспільний консенсус щодо реформ, потверджуючи європейський вибір громади.

У подальшім дослідженні в фокусі нашої уваги постав момент зв'язку поколінь (когорт), відрефлектований також у «дзеркалі» дисертаційного жанру [3], що, проте, не був потрактований істеблішментом як «червона лінія», порушення якої спричиняє спалах енергії революційного карнавалу.

Констатуючи тут повторюваний пункт редукції політичної уяви, який слідом за Марксом можемо охарактеризувати як демонічну силу, водночас вбачаємо в ньому вихідний пункт рефлексії значно ширшої проблеми *демонічного* в політиці, що далеко виходить за межі даної роботи. Обмежимося з цієї причини лише необхідними викладками, що дозволить в подальшому звернутися до аналізу проблеми з належною повнотою.

Враховуючи, що кожен Майдан може бути представлений як «зустріч когорт», коли зміна Конституції засвідчує появу нового етосу, можемо сказати, що апофатична версія української «історії успіху», анонсована на початку, може бути побудована як перехід від «етосу 1991», визначеного підсумками історичного вибору на грудневому референдумі, до «етосу 2014» (першої, за Я. Грицаком, успішної революції креативного класу), потвердженого далі лютим 2022-го.

В світлі сказаного особливої цікавості набуває проблема «етосу 2004», що в межах обраного нами підходу позначає вододіл між демократичною й авторитарною альтернативами в українському транзиті. Історія гідності про «вкрадені вибори», давши життя помаранчевому Майдану як обличчю світової демократії і розв'язана в «оксамитовій» перспективі за правилами win-win: не повинно пролитися жодної краплі крові і сторони зберігають обличчя, дозволяє в ретроспективі говорити про етос 2004 як необхідну проміжну ланку між етосом 1991 і 2014/22[1].

[1] Уявімо при цьому альтернативу: студентство, когорта народження 1986–1990, здобувши замість досвіду відновлення демократичних «правил гри» за підсумками загальнонаціонального руху протесту, досвід апофеозу «малини», чи не понесла б замість благословення прокляття світу? Для нас масштаб вибору між «Разом нас багато» і «Муркою» в історичному плані важко переоцінити.

Ключ, на нашу думку, слід шукати в особливостях «гри» чинного на той момент президента Кучми (що далі спробуємо реконструювати), який мірою зростання суспільної напруги та катастрофічності сценаріїв: отруєння лідера опозиції, скасування виборів (у мирний час) тощо тим настійніше повторював, що «революції не буде».

Проте яка революція? За роки незалежності склалася нова верства середнього класу, яка наразі постала перед загрозою втрати гарантій власності (на цей аспект одним з перших звернув увагу Д.Яневський). Помаранчева стрічка, ролик з яйцем, хіт «Разом нас багато» стали точками зборки «обчислювальної хмари» революційно-карнавального Майдану.

Т. Стецьків (один із «польових командирів»): «Особисто я вважав, що заходити на Банкову можна й якоюсь мірою навіть потрібно. Але тут абсолютно випадково, коли люди прийшли на Банкову, раптом з'явилися квіти. Звідки вони взялися? Адже такої команди не було. Річ у тому, що коли Ющенко того дня приніс присягу, йому подарували два букети квітів, і він із ними пішов на Майдан. А потім у перших рядах – на Банкову. І щойно ми прийшли туди і побачили десять рядів спецназу, то дівчата-студентки раптом вихопили ці квіти в Ющенка і почали роздавати їх омонівцям. І в той момент стало зрозуміло, що революція буде мирною» [4].

Під проводом А. Парубія, коменданта Українського Дому, група учасників акції на четвертий день протесту готується до запланованої блокади Кабінету Міністрів. «І власне, в процесі роздумів про тактику атаки я став свідком цікавої сцени, яка великою мірою скорегувала мої уявлення про цю революцію. Спонтанно, без спеціальної команди, до прихильників Януковича почали підніматись не хлопці, а молоді дівчата. З квітами в руках, з помаранчевою символікою, посміхаючись, вони підходили до «біло-синіх» і дарували квіти. Потім пов'язували на руки помаранчеві стрічки та про щось жваво і весело розмовляли з ними… Цей епізод став для мене важливим уроком. Більше того, я зрозумів з цього моменту: революція піде іншим шляхом, тобто не зовсім таким, як я собі уявляв. Не буде жорстких сутичок і протистоянь, а буде поступове «заповнення простору» противника» [5]. Отже, «демон Майдану» (звернемо увагу на ізоморфність його «невидимій руці» Адама Сміта) виступає координатором дій акторів, розширюючи горизонти уяви, творячи спільноту нового етосу доброї волі, що забезпечує дорослішання генерації у сфері власної відповідальності.

Зіставимо тепер два висловлювання: «Сьогодні інша ситуація в країні. Сьогодні революційна ситуація в країні» (Президент Л. Кучма). «У термінах Марксової соціології це називається повстанням міських середніх верств» (Д. Яневський, один із лідерів протестної спільноти). Очевидно, революційний наратив обох сторін має походження з радянського субстрату. Чому в Україні він збергіся, ставши однією з опор «розбудови держави», а в Білорусі та РФ був придушений авторитарною альтернативою? Як можливу версію, що враховує українську автентику, запропонуємо згадати на такий жанр, як інтермедія (інтерлюдія) часів барокко.

Дослідник М. Гудзій, звертаючись до місця жанру в тодішньому театрі, повідомляє: «Назва «інтерлюдія», чи «інтермедія» (від лат. inter – між, ludus – гра, medium – те, що знаходиться посередині), походить від того, що ці п'єси вставлялися між окремими частинами основної, серйозної драми... Головне призначення інтерлюдій полягало в тому, щоб дати відпочинок і розвагу глядачеві, стомленому серйозною дією, яка розігрувалася в основній п'єсі… Дійовими особами інтермедій були, як правило, персонажі з простолюду, що розмовляли кожний своєю народною мовою: українець – українською, росіянин – російською, білорус – білоруською, в той час як основні, серйозні п'єси писалися своєрідною книжною мовою.» Цитуючи одну з тодішніх поетик (1648), він наводить наступний пасаж:

«В інтермедіях розробляються забавні і жартівливі історії, оповідання, анекдоти, витівки слуг, придворних, бідняків, лестунів та ін.; найкращими для інтермедій особами є сільські мужики, кухарі, кучери, що мріють про ученість, про політичну діяльність, майстерно і спритно обдурюють один одного або інших, – одним словом, все забавне, що помітиш навіть в окремих людях, можна показувати в інтермедіях, в образі інших, однак, осіб, додержуючи пристойності» [6].

Отже, припускаючи, що культурна п'ам'ять нації, для якої доба барокко зберігає значення однієї з ключових, знайшла в його арсеналі невідпорну сміхову зброю, дозволяє нам вписати цей складник «політичної поетики» в пояснення українського дива побачивши, як з «парасолькової організації» пострадянського політичного суржика за лічені дні постає новий актор: демократія – лад, розрахований на звичайних людей, здатних на незвичайне.

Список використаної літератури

1. Карут К. Почути травму. Розмови з провідними спеціалістами з теорії та лікування катастрофічних досвідів. Київ, 2017. 496 с.
2. Щербенко Е.В. Пригадуваний ресурс. Момент відповідальності в українському політичному дискурсі перехідної доби (1985–2014 рр.). Київ, 2019. 248 с.
3. Щербенко Едуард. Кризи ідентичності як чинник українського демократичного транзиту. Генераційний аспект // Baltic Journal of Legal and Social Sciences, 2022 No. 2. P. 242–248.
4. Анатомія душі Майдану // Дзеркало тижня. 2004. 10грудня.
5. Парубій А. Записки коменданта. Хроніка Українського Дому – фортеці Помаранчевої революції, 2005. С. 36, 38.
6. Гудзій Микола. Українські інтермедії XVII–XVIII ст. // http://litopys.org.ua/ukrinter/int02.htm

UKRAINIAN MIRACLE, POST-SOVIET CONSTELLATION AND MORAL JOKER

Eduard Shcherbenko
https://orcid.org/0000-0002-8706-9195
H. Scovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine, Tryokhsviatitelska str., 4, 01001, Kyiv, Ukraine

The article treats the problem of connecting generations as a foundation for the success of Ukrainian democratic transit. young democracy. Attention is drown to the correlation of academic and ‘folcloric’ visions of the scenario of democratic transition, wich reflect the moments of connection between two generations, the paradoxical ambivalence of the actions of the political class, and the internalization of civic responsibility of the new generation of Ukrainians. The Maidan phenomenon is defined as a hybrid power game that contains a performative component that changes the internal narratives of the actors. It is noted that scenario of the revolution is ignored in domestic studies of political discourse. At the same time, it is noted that they articulate an indeliable critical mode of political communication in modern society, and also contain , it is noted that they articulate an indeliable critical mode of political communication in modern society, and also contain a powerful ethical component (as in deliberative theory), probably related to the articulation of trauma in a post-totalitarian society. A complex scenario of democratic transition is proposed: the imagined community of post-Soviet Ukraine, which accumulates social capital in the conditions of an independent state, in the critical points provided by the transit scenario, for attempts of ‘play down’ a part of establishment, which creates a threat of stopping democratic reforms, channels

a synergy of trust networks in public sphere (Ch. Tilly), as a result of which the 'Maidan party' appears as an emergent actor, which restores public consensus on reforms. The reduction of political imagination in the actions of the establishment is characterized as a demonic force, which, however, contributes to the mobilization of networks of trust in the resistance movement aimed at restoring a competitive political system. Using the example of the 'ethos 2004' it is shown that the narrative of the revolution, inherited by independent Ukraine from the time of Soviet statehood, became in the new conditions a means of preserving the institutional memory of the modernization scenario of Ukrainian society, while at the same time having roots in Ukrainian authenticity.

Key words: democratic transition, 'ethos 2004', generation, Maidan, networks of trust, revolutionary narrative.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 223–229
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 223–229

УДК 101.1
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.28

ТРАНСФОРМАЦІЯ АКСІОСФЕРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ПІД ВПЛИВОМ ПОЛІТИЧНИХ ІНІЦІАТИВ В.А. ЮЩЕНКА

Ігор Яковлєв
Національний університет «Одеська політехніка»
пр-т Шевченко, 1, 65044, м. Одеса, Україна

Статтю присвячено розгляду трансформаційних процесів аксіосфери українського суспільства під впливом політичних ініціатив третього президента незалежної України В.А. Ющенка. Спираючись на соціологічні дослідження провідних соціологічних центрів України. В статті робиться висвітлення основних векторів впливу на аксіосферу та результативність даних дій. Відображено значимість Інституту національної пам'яті України в трансформаційних процесах аксіосфери українського суспільства. Вказано на важливість ідеологічного розвитку проблематики голодомору 1932–33 років та його впливу на цінності орієнтири українського народу. В висновках статті говориться що саме завдячуючи політиці В.А. Ющенка в питанні впливу на аксіосферу українського суспільства, через методику зміни історичного наративу та використання методу національного суб'єктивізму в питаннях розгляду історичних подій з вигідної для держави точки зору, вдалось ввести значні зміни в історичний вектор аксіосфери українського суспільства, виокремивши український народ з поміж інших, хто постраждав від голоду 1932–33 рр, закріпивши його статус на державному рівні як геноцид українського народу, та запровадивши покарання за публічне не визнання голоду 1932–33 рр геноцидом. Таким чином у українському суспільстві з'явився новий погляд, який не можливо оскаржити, і слід лише приймати як єдино вірний. Голодомор це злочин радянської влади і нести відповідальність за нього повинна російська влада, яка є правонаступницею СРСР. В даному випадку відокремлення українського народу від інших народів СРСР, які також постраждали від голоду, призвело до формування автентичності жертви в українському соціумі. Також відбулось розмежування між українцями та росіянами, які з точки зору концепції геноциду виступають на боці злочинної влади, яка не тільки не визнає своєї провини, але й не бажає розглядати історичні події з української точки зору.

Ключові слова: аксіосфера, Український інститут національної пам'яті, голодомор 32–33 р., Віктор Ющенко.

Постановка проблеми. Виникла необхідність дослідження впливу політичних рішень на ціннісні орієнтири українського народу. Як показала практика, при бажані щось докорінно змінити, можна розпочати з не великих кроків, але обдуманих і систематичних. Ось і в нашій країні після подій «помаранчевої революції» був розпочатий процес свідомого втручання в аксіосферу українського суспільства, через запуск ряду політичних механізмів, що в подальшому й призвів до тотальної трансформації ціннісних орієнтирів українського суспільства.

Формулювання цілей статті. Завдання статті є визначення та дослідження впливу політичних рішень на трансформацію одного із векторів аксіосфери українського суспільства в період президентської каденції Віктора Ющенка.

© І. Яковлєв, 2023

Виклад основного матеріалу дослідження. Вплив на аксіосферу українського суспільства президентом В.А. Ющенка можна охарактеризувати як визначним, так як саме ініціативність третього президента України в формуванні національної свідомості, запустила процес трансформації аксіосфери українського суспільства. Будучи відверто вираженим прозахідним президентом, В.А. Ющенко намагався принести прозахідні цінності на територію України. Використовуючи весь загал існуючих методів голови української держави він з легкістю зумів здійснити задумане.

Україна, Росія, Білорусія як три основні країни пострадянського простору з значно схожим менталітетом, та спільною історією мали відносно схожу аксіосферу громадянського суспільства. І лише з процесом перепису інтерпретацій історичних подій та використанням принципу національного суб'єктивізму, вдалось впровадити зміни в стан аксіосфери. Та відокремити український народ від двох інших.

Політичні ініціативи В.А. Ющенка були направлені на декілька ціннісних векторів, що мали вплив на духовну складову життя українського суспільства, яке з розпадом радянського союзу, в переважній більшості сповідувало православне християнство, московського патріархату. Про що свідчать результати соціологічних опитувань. Також, саме В.А. Ющенко першим на офіційному рівні запустив процес отримання Україною ТОМОСу на автокефалію, говорячи про необхідність підтвердження своєї незалежності, ми або незалежні всюди, або все таки залежні від Росії.

Для реалізації задуманих політичних ініціатив В. Ющенко сприяв утворенню Українського інституту національної пам'яті. Український інститут національної пам'яті створений 31 травня 2006 року як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовувалася і координувалася Кабінетом Міністрів України, спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу [1].

Впродовж своєї діяльності інститут національної пам'яті розгорнув два проекти присвячені висвітлення історичних подій через призму патріотизму. Перший з них Українська Друга світова 1939–1945рр де головний мессидж криється в цитаті: «Війна прийшла на територію України у перший свій день – 1 вересня 1939 року». Сам проект визвав чи малий суспільний резонанс, так як за класичною радянською історичною школою слід вважати, що друга світова увійшла в життя українців лише з нападом нацистської Німеччини на Радянський Союз, а отже з початком Великої Вітчизняної Війни. Така позиція є неприпустимою в незалежній Україні тим більше, що вона не відповідає всім встановленим історичним фактам.

Другий проект який впроваджував інститут національної пам'яті при президенстві В.А. Ющенка мав назву «Українська революція 1917–1921» [2] і головна його задача полягала в популяризації серед населення історії 1917–1921 років з патріотичним тлумаченням тодішніх перетворень, дослідженні життєдіяльності видатних українських постатей тієї доби. Особливу увагу було привернуто таким постатям як С. Петлюра, В. Вініченко, Н.Махно, П. Скоропадський.

Зараз інститут національної пам'яті займає важливе місце в державотворчому процесі нашої країни, так як він формує вектор політичної направленості, впливає на прийняття рішень де постають ідеологічні питання. На пряму сприяє формуванню ціннісних орієнтирів в українському суспільстві. після революційних подій 2014 року в даного органу відбулось друге народження, можливості збільшились в рази, як і фінансування. Як і раніше головні пріоритети діяльності інституту знаходять своє відображення в підняті теми голоду в Україні під час перебуванні її в складі Радянського Союзу, українська друга

світова 1939–1945, злочини проти свободи слова в радянському союзі, політичні репресовані в радянському союз, чорнобильська катастрофа як злочин радянської влади. Ну і звісно декомунізація, по всій країні було знищено тисячі пам'ятників радянського періоду. Завдячуючи Інституту національної пам'яті вдалось в повній мірі реалізувати зміну в поглядах українців щодо питання сприйняття голодомору, та вояків УПА.

Вплив на культурний вектор, призвів до зменшення російськомовної літератури через держконтроль та популяризації українського книговидання. Та найбільшого впливу на культурний вектор було внесено саме через зміну риторики в історії. І основним в цьому аспекті стало підняття питання голоду 1932–33 рр., створення правового статусу голодомору і затвердженні на державному рівні наративу, щодо жертви українського народу в даному питані. Саме завдячуючи В.А. Ющенка голод 1932–33 років став сприйматись в українському суспільстві як злочин проти етносу, і в подальшому отримав правовий статус геноциду. Через адміністративну організацію державних структур, вдалось започаткувати та вдало проводити щорічні вшанування пам'яті загиблим на всій території України. Дана тематики знайшла своє відображення, через призму творчості вітчизняних митців, які приймаючи участь в численних тематичних форумах збагачували українську культуру своїми роботами на тему страждань українського народу під радянською владою.

Лише за перші десять років існування культу голодомору як злочину виключно проти українського народу, дана концепція зайняла своє законе місце в процесі формування акіосфери українського суспільства. Слід відмітити, що навіть до недавнього часу дане питання було вкрай спірним, і не мало спільної точки зору, не тільки в міжнародному сприйняті, але й в вітчизняному науковому середовищі. Однобокість даної позиції викликала чимало критики. Особливо в питанні кількості жертв, та їх етнічної приналежності. Сам факт, що загиблі перебували на території УРСР не робить їх виключно українцями, враховуючи факт багатонаціонального населення з різними діаспорами та значною частиною росіян. Також, критичним було питання до концептуальності голодомору як геноциду. «хто проводив його реалізацію на місті?» натякаючи на те, що саме українські солдати і виконували організаційні роботи по вилученню в приватних господарствах їстівної продукції. Закріплення ідеї жертви в українському суспільстві, було підкріплене описом злочинця. Жертва український народ. Злочинець радянська влада, російська влада є правонаступником радянської.

Зауважмо, питання голоду 1932–33 рр в аксіосфері пострадянського періоду, сприймалось як трагедія всього радянського народу, так як не лише на території УРСР він проходив в 1932–1933 роках. І дана трагедія була спільною для усіх народів радянського союзу. Радянська влада безумовно намагаючись виправдати себе, пояснювала дану трагедію не врожайністю та засухою, не беручи на себе відповідальність в адміністративному колапсі тих років.

На даний момент не існує точних даних стосовно кількості загиблих українців від голоду в період 1932–1933 років, проте в 2013 році Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України провів міжнародну наукову конференцію «голод в Україні в першій половині XX століття: причини та наслідки (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947) де були опубліковані результати відповідно до яких смертність на території Української РСР в період 1932–1933 років сягала 3 млн. 917.8 тис. осіб. Ця цифра не є точною, та відображає середній показник кількості жертв які зазначають у своїх роботах науковці з різних країн світу де найменшим показником є число приблизне до мільйонна осіб а найбільшим в межах десяти мільйонів. Загальна ж статистика по радянському союзу свідчить, від голоду в Росії загинуло – 3 млн. 264,6 тис., Казахстану – 1 млн. 258,2 тис. чол.,

сумарно на всій території СРСР – 8 млн. 731,9 тис. чол. Відносні втрати від голоду 1932–1933 років були найвищими в Казахстані – 22,42%, на Україні – 12,92%, в Росії – 3,17%, в середньому по СРСР – 5,42% [3].

Практично всі дослідники даної проблематики погоджуються з надмірною жорстокість радянської влади по відношенню до селянства як класу. Значна частина українських та міжнародних дослідників стверджують що голод 32–33 років був цілеспрямований на знищення представників саме українського народу, як небажаного етносу в складі радянського союзу, проте така позиція йде всупереч дослідженням істориків які стверджують, що далеко не єдині українці постраждали від голоду в тому періоді історії.

Офіційна позиція радянської влади стосовно визнання голоду на Україні як злочину проти людяності навіть не розглядалась. Тлумачення даних подій зводилось до визнання голоду як стихійного лиха, що настав на території різних регіонів Радянського Союзу. А перше публічне визнання голоду 1932–33 рр. українськими можновладцями відбулось лише у 1987 році, секретарем ЦК КПУ В. Щербитським, який у своєму виступі визнав проблему голоду, та наголосив, що тодішня влада робила все можливе для запобігання трагедії. В період незалежності України дане питання постало зовсім на новий рівень. Ті можливості які відкривались для українських істориків в період незалежності, давали змогу відкрито говорити про злодіяння радянської влади направлені на знищення українського народу, така позиція в період незалежності не була цензурована владними структурами, а згодом найшла свою підтримку серед провідних політичних діячів нашої країни.

1993 року перший президент незалежної України Л. Кравчук публічно засудив діяльність злодіяння сталінського режиму, а наступний президент Л. Кучма у 1998 році спираючись на підтримку української інтелігенції на чолі І. Драчем видав указ № 1310/98 від 26 листопада, згідно з яким розпочали відзначати «День пам’яті жертв голодоморів» в четверту суботу листопада [4]. Крім цього, саме при В. Ющенко були встановлені тисячі пам’яток присвячених вшануванню жертв голодомору, введена в культуру традиція запалювання свічки, на передодні якої в шкільних закладах проводилась інформаційна робота, а в сам день пам’яті організації влаштовували жалобні ходи з лампадками та свічками. Дякуючи політичній волі президента, вдалось в короткий термін популяризувати вшанування пам’яті загиблим і перетворити його в невід’ємну складову життя пересічних українців.

Українські політики довго спекулювали на даній темі і лише В. Ющенко поставив крапку в цьому питані. Підписавши у 2006 році указ Про встановлення дня пам’яті жертв голодомору [5]. Згодом з ініціативи президента Верховна рада України прийняла закон, кваліфікуючи голод 1932–1933 років як геноцид українського народу. За це рішення проголосували 233 депутати Верховної Ради при необхідному мінімумі в 226 голосів. Серед тих, хто голосував «за», головним чином, депутати від партій «Наша Україна», Блоку Юлії Тимошенко і Соцпартії. Документ вводить адміністративну відповідальність за публічне заперечення голодомору. Тоді ж СБУ опублікувала в інтернеті 5 тисяч сторінок документів ГПУ, що відносяться до періоду масового голоду 1932–33 років. В самому Києві почали лунати заклики до вимогу компенсації від Росії як правонаступниці СРСР – правда, лише в тому разі, якщо рішення про визнання геноциду прийме ООН. Ні одна згадка Голодомору в ті роки не обходилося без слів про тих, хто сьогодні повинен покаятися за цей злочин [6].

За словами Віктора Ющенка, становлення і розвиток нації може відбуватися лише за умови, що вона пам'ятає і шанує свою історію. «Коли ми говоримо про власне національне «я» і як воно має формуватися, відповідь одна: на тих сторінках історії, що прожили наші діди, прадіди», – сказав Ющенко. Говорячи про цю трагедію, глава держави зауважив,

що 1933-й рік був врожайним, але в Україні голодною смертю щодоби вмирали 25 тисяч людей. Голодомор в Україні за кількістю жертв і нелюдської жорстокості став однією з найбільших гуманітарних катастроф за всю історію людства. «Цей голод був цілеспрямованим, цей голод був задуманим, це голод, який був організований і спрямований. І в цьому його головна особливість і основна сутність», – підкреслив президент [7].

«Нам дуже важливо це все зрозуміти, тому що такого геноциду не знала жодна нація... Ми втратили близько 10 мільйонів осіб. Це питання не тільки історії – це питання нашої пам'яті. Якщо у вас є пам'ять, ви повинні оцінити таке зло», – сказав Ющенко. Президент наголосив, що відкриті архіви і тисячі свідчень очевидців незаперечно свідчать: Голодомор був свідомим актом геноциду, що сталінський режим здійснив проти українського народу. Наш обов'язок як українців, сказав Ющенко, відновити історичну правду і справедливість, домогтися міжнародного визнання і засудження сталінського геноциду [8].

Твердження В. Ющенка, що від голоду загинули від семи до 10 мільйонів українців викликали гнівну реакцію серед проросійських дослідників даної теми. «Президент Віктор Ющенко надав своїй країні ведмежу послугу, заявивши про 10 млн смертей і втричі завищивши кількість убитих українців», – написав американський історик Тімоті Снайдер. З тим, що дані екс-президента перебільшені, погодилися Стівен Дж. Віткрофт, Станіслав Кульчицький, Людмила Гриневич і інші дослідники цієї теми. У 1932–33 роках масовий голод був також на Поволжі і Кубані (де проживало багато етнічних українців), в Білорусі, на Південному Уралі, в Західному Сибіру і Казахстані. Найбільше українців загинуло в сучасних Харківської, Київської, Полтавської, Сумської, Черкаської, Дніпропетровської, Житомирської, Вінницької, Чернігівської, Одеської областях і в Молдові, яка тоді входила до складу УРСР [9].

Наприкінці своєї каденції, третій президент незалежної України, наголосив, що за останні роки, в темі вшанування пам'яті жертв Голодомору зроблено багато. По всій Україні і в багатьох країнах світу встановлені пам'ятники невинно убієнним, впорядковано місця поховань жертв геноциду. Він при цьому додав, що «йдеться навіть не про суд .., а про людське засудження». Також він закликав українців взяти з історії належні уроки для завтрашнього дня. Сьогодні ми дивимося на свою історію власними очима, відновлюємо розірваний зв'язок поколінь, зазначив глава держави. Дякуючи В.А. Ющенко було встановлені імена майже 2 мільйонів убитих людей, виявлені майже 14 тис. сіл і містечок у 18 регіонах України, де був великий голод, встановлені 3577 місць масових поховань жертв, з яких вже впорядковано 3124. Крім того, як повідомив Віктор Ющенко, Служба безпеки України підтвердила 816 масових поховань, де упокоїлися сотні тисяч українців. «Ми узагальнили списки 522 населених пунктів, занесених на «чорні дошки». Це – конкретні назви і конкретні долі», – також зазначив третій президент. Але, через брак достовірних демографічних даних того періоду чисельність втрат серед українців оцінюють дуже по-різному: від 1,8 до 7,5 і навіть 10 млн. Однак більшість фахівців сьогодні сходяться на думці, що прямих жертв Голоду було 3–3,5 млн. За підрахунками Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ, їх було 3,2 млн. У рішенні Київської апеляційного суду щодо винуватців Голодомору вказано число 3,9 млн [3].

Висновки. Як висновок можемо сказати, що саме завдячуючи політиці В.А. Ющенка в питанні впливу на аксіосферу українського суспільства, через методику зміни історичного наративу та використання методу національного суб’єктивізму в питаннях розгляду історичних подій з вигідної для держави точки зору, вдалось ввести значні зміни в історичний вектор аксіосфери українського суспільства, виокремивши український народ з поміж інших, хто постраждав від голоду 1932–33 рр, закріпивши його статус на державному

рівні як геноцид українського народу, та запровадивши покарання за публічне не визнання голоду 1932–33 рр. геноцидом. Таким чином у українському суспільстві з'явився новий погляд, який не можливо оскаржити, і слід лише приймати як єдино вірний. Голодомор це злочин радянської влади і нести відповідальність за нього повинна російська влада, яка є правонаступницею СРСР. В даному випадку відокремлення українського народу від інших народів СРСР, які також постраждали від голоду, призвело до формування автентичності жертви в українському соціумі. Також відбулось розмежування між українцями та росіянами, які з точки зору концепції геноциду виступають на боці злочинної влади, яка не тільки не визнає своєї провини, але й не бажає розглядати історичні події з української точки зору.

Список використаної літератури

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2006 № 764 «Про утворення Українського інституту національної пам'яті».
2. Українська революція 1917–1921 [Електронний ресурс] Режим доступу: https://old.uinp.gov.ua/page/ukrainska-revolyutsiya-1917-21
3. Голод в Україні у першій половині XX століття: причини та наслідки (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947): Матеріали Міжнародної наукової конференції. 20–21 листопада 2013 р. Київ,Україна
4. Про встановлення дня пам'яті жертв голодомору (Указ Президента) N 1310/98 (199) вилучено з: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1310/98/ed19981126
5. Про встановлення дня пам'яті жертв голодомору (Указ Президента) N 1310/98 (199) [Електронний ресурс] Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1310/98/ed19981126.
6. Про Голодомор 1932–1933 років в Україні [Електронний ресурс] Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16
7. Ющенко про голодомор: [Електронний ресурс] Режим доступу: https://ua.korrespondent.net/ukraine/1022631-yushchenko-pro-golodomor-takogo-genocidu-ne-znala-zhodna-naciya
8. Ющенко: правда про голодомор має дійти до кожної родини [Електронний ресурс] Режим доступу: https://www.radiosvoboda.org/a/1889977.html
9. Голодомор в Україні (1932–1933) [Електронний ресурс] Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Голодомор_в_Україні_(1932—1933)

TRANSFORMATION OF THE AXIOSPHERE OF UKRAINIAN SOCIETY UNDER THE INFLUENCE OF POLITICAL INITIATIVES OF V.A. YUSHCHENKO

Ihor Yakovlev
Odesa Polytechnic National University,
Shevchenko Ave., 1, 65044, Odesa, Ukraine

The article is devoted to the consideration of the transformational processes of the axiosphere of Ukrainian society under the influence of the political initiatives of the third president of independent Ukraine, VA Yushchenko. Based on the sociological research of the leading sociological centers of Ukraine... The article highlights the main vectors of influence on the axiosphere and the effectiveness of these actions. The importance of the Institute of National Memory of Ukraine in the transformational processes of the axiosphere of Ukrainian society is reflected. The importance of the ideological development of the problems of the famine of 1932–33 and its impact on the values of the orientation of the Ukrainian people is indicated. In the conclusions of the article it is said that thanks to the policy of V.A. Yushchenko, in

the matter of influence on the axiosphere of Ukrainian society, through the method of changing the historical narrative and using the method of national subjectivism in matters of considering historical events from a favorable point of view for the state, managed to introduce significant changes in the historical vector of the axiosphere of Ukrainian society, singling out the Ukrainian people from among others , who suffered from the famine of 1932–33, establishing its status at the state level as genocide of the Ukrainian people, and introducing punishment for publicly not recognizing the famine of 1932–33 as genocide. In this way, a new point of view appeared in Ukrainian society, which cannot be disputed, and should only be accepted as the only correct one. The Holodomor is a crime of the Soviet government and the Russian government, which is the legal successor of the USSR, must bear responsibility for it. In this case, the separation of the Ukrainian people from other peoples of the USSR, which also suffered from the famine, led to the formation of the authenticity of the victim in Ukrainian society. There was also a separation between Ukrainians and Russians, who, from the point of view of the concept of genocide, are on the side of the criminal government, which not only does not admit its guilt, but also does not want to consider historical events from the Ukrainian point of view.

Key words: axiosphere, Ukrainian Institute of National Remembrance, Holodomor 32–33, Viktor Yushchenko.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 230–238
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 230–238

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 323.1
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.29

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

Наталія Баласинович
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби,
кафедра парламентаризму
вул. Антона Цедіка, 20, 03057, м. Київ, Україна

Обґрунтовано особливості забезпечення гендерної рівності в системі органів державної влади України, які пов'язані з політико-правовими й організаційно-психологічними проблемами реалізації гендерної політики, що сприяють утвердженню паритетного партнерства жінок і чоловіків в усіх сферах життєдіяльності.

До політико-правових особливостей віднесено базові принципи гендерної демократії (рівність, паритетність, справедливість) та чинне законодавство у сфері забезпечення гендерної рівності в системі органів державної влади України; до організаційно-психологічних – зовнішні і внутрішні чинники подолання гендерних стереотипів у державних та публічних службовців та комплекс заходів, які сприяють реалізації гендерної політики.

Наголошено, що репрезентативність жінок у системі органів державної влади України, яка включає парламент, уряд та утворенні ними інституції, є свідченням суттєвої різниці між задекларованою і реальною рівністю чоловіків та жінок. Зазначено, що, попри певні позитивні зміни в гендерній репрезентативності в органах державної влади, кількість активних в управлінській і політичній сфері жінок все ще залишається низькою.

З'ясовано, що в системі органів державної влади України рівень гендерного розриву залежить від їх статусності: чим вищим є орган державної влади в ієрархії публічного управління, тим більшим є індекс гендерного розриву, який вказує на спроможність держави забезпечити гендерну рівність в усіх сферах життя.

Наголошено, що існує суттєва відмінність в індексі гендерного розриву між органами державної влади, сформованими шляхом виборів (парламентських чи місцевих) і тими, що формуються шляхом конкурсного відбору на посаду до державної (публічної) служби.

Розкрито сучасний стан реалізації принципу гендерної рівності в органах державної влади України та наведено приклад роботи Центру захисту жінок регіону від домашнього насилля та дискримінації, створеного на базі Васильківської міської ради Київської області з метою координації діяльності державних і недержавних організацій, акредитованих у територіальній громаді для отримання клієнтами відповідних юридичних, соціальних, психологічних, медичних, освітніх та інших послуг.

Запропоновано: розвинути інформаційно-правове забезпечення реалізації гендерного підходу до державного управління шляхом удосконалення чинного законодавства у цій сфері та розроблення нових нормативно-правових актів місцевими органами публічної влади – обласними, місцевими, сільськими, селищними радами, радами територіальних громад; забезпечити збереження і розвиток цінностей демократичного суспільства в Україні, спроможного сприяти розвитку гендерної рівності в органах державної влади всіх рівнів державного управління.

Ключові слова: гендер, гендерна рівність, гендерна демократія, державне управління, публічне управління, органи державної влади, система органів державної влади, державна служба, демократія.

© Н. Баласинович, 2023

Постановка проблеми. Не зважаючи на повномасштабне вторгнення рф в Україну 24 лютого 2022 року, демократичний розвиток нашої країни продовжує набирати своїх обертів, зокрема на шляху реалізації Цілей сталого розвитку, якими передбачено «скорочення бідності, захист планети та забезпечення того, щоб до 2030 року усі люди жили в мирі і достатку» [24]. Реалізація такої амбітної мети має відбутися, у т.ч. і за умов досягнення гендерної рівності в усіх сферах життєдіяльності людини.

Цій проблематиці приділено достатньо уваги у дослідженнях різноманітних сфер – політичній, освітній, економічній, фінансовій, інформаційній тощо. Однак, і нині вона набуває надзвичайної актуальності у публічному управлінні у зв'язку з тим, що реалізація гендерної політики у системі органів державного управління на різних рівнях суттєво відрізняється.

Помічено, що чим вищий рівень органу державної влади (далі – ОДВ) у системі публічного управління, тим більшою є різниця між задекларованою та реальною рівністю працюючих у них чоловіків і жінок. Утім, дещо кращою виглядає ситуація у представницьких органах влади, які формуються шляхом виборів, на відміну від тих, у яких державні службовці призначаються на посаду на конкурсних засадах (під час воєнного стану – без конкурсів). Це свідчить про те, що виборці більше уваги приділяють не статті претендента на посаду в ОДВ, а їхньому життєвому досвіду і результативності в роботі.

Про це яскраво свідчить, наприклад, виборча парламентська кампанія 2019 року в Україні, яка вперше в історії наблизила кількість жінок в українському парламенті до європейських стандартів і продемонструвала суттєву тенденцію зростання: від 2,5% жінок (12 із 475 депутатів) – у складі Верховної Ради України I скликання [7] до 20,8% (87 із 423 народних депутатів) – у складі Верховної Ради України IX скликання (2019 р.) [21].

Таке зростання кількості жінок в ОДВ сприяє розвитку гендерної демократії в Україні, яка в сучасних умовах, є обов'язковою умовою формування свідомого й активного громадянського суспільства та соціально відповідальної демократичної держави, виступає важливим чинником формування суспільних партнерських взаємовідносин на основі гендерної паритетності [5].

Зазначимо, що проблеми гендерної рівності розглядаються багатьма вітчизняними і зарубіжними вченими у різних аспектах, однак практично всі вони зазначають, що гендер є соціальним конструктом, який позначає особливості поведінки і соціальних стратегій, на відміну від статі, яка є природною ознакою людини.

Ґендер як культурна метафора осмислюється в філософії постмодернізму (кінця XX – початку XXI ст.) у роботах таких дослідників, як Дж. Батлер (Butler), Е. Сіксу (Cixous), Ю. Крістева (Kristeva), Л. Іріґарей (Irigaray), К. Крокет, М. Фішер та ін., які критично ставляться до ідей модернізму і спрямовують свої погляди на «усунення відокремленості масової культури від елітарної, автора від глядача (читача), проголошення відносності істини та цінностей, недовіра до авторитетів, деконструкція, гра та іронія» [13].

Напочатку XXI ст. в Україні розвиваються гендерні дослідження у різних наукових сферах, зокрема у системі освіти – у працях Т.В. Бурчинської, В.В. Васильєвої, І.А. Жеребкіної, Н.Б. Ісакової, Н.В. Лавриненко та ін.; у державному управлінні – Т.В. Василевської, Н.В. Грицяк, В.А. Гошовської, М.С. Орлів, М.І. Пірен та ін.; в історії – М. Богачевської-Хом'як, Т.М. Мельник, О.Ю. Кобилянська та ін.; в юриспруденції – К.Б. Левченко; в політології – О.М. Скнара, О.М. Венгер та ін. Однак, не зважаючи на значні дослідження зазначеної проблеми, питання забезпечення гендерної рівності в системі органів державної влади України окремо не розглядалось, як не розглядалося й питання самої системи органів державної влади, яка формується двома групами експертів – виборцями і фахівцями зі сфери

публічного управління та адміністрування. Виборці, зокрема, обирають представників на посаду державної служби до виборних органів державної влади (парламент, міські, сільські, селищні ради), посилаючись, в основному, на власні емоції й переконання, життєвий досвід претендентів, їхній рівень освіти та культури; експерти зі сфери публічного управління та адміністрування – на рівень професіоналізму претендентів на посади в ОДВ та на їхній досвід діяльності в публічному секторі (політика, публічне управління).

Тому проблема забезпечення гендерної рівності у системі органів державної влади України залишається важливою.

Аналіз останніх наукових досліджень. Дослідженню окремих аспектів забезпечення гендерної рівності в системі органів державної влади України присвячено праці багатьох вітчизняних науковців. Так, у наукових працях О.М. Венгер «Становлення та особливості функціонування гендерної демократії в сучасному українському суспільстві» [4; 12] йдеться про необхідність подолання одного з важливих чинників гальмування розвитку гендерної політики в Україні – подолання гендерних стереотипів у суспільній свідомості українських громадян шляхом залучення для вирішення цієї проблеми насамперед чоловіків. Дослідниця привернула увагу на вирішення проблем зміни стереотипів засобами масової інформації, оскільки вони суттєво впливають на суспільну свідомість, а також – на посилення уваги держави і політичних сил на зазначену проблему.

У роботі М. Пірен, Н.В. Грицяк, Т.Е. Василевської, О.М. Іваницької «Ґендерні аспекти державної служби» [5] йдеться про необхідність посилення підготовки державних службовців до формування й розвитку гендерної політики в Україні.

У роботі В.А. Гошовської, М.С. Орлів [8] запропоновано проводити спеціальні курси підвищення кваліфікації керівних кадрів ОДВ та ОМС з розвитку гендерної паритетності в структурах влади.

Сучасні дослідники особливу увагу приділяють соціокультурним проблемам і новим викликам XXI ст., враховують реалії технонауки та інформаційних технологій [19]. Вони вважають, що жінки не достатньо презентовані у цій галузі і тому проблема трансгресії і пошуків ідентичності в контексті гендерної проблематики і кіберфемінізму потребує свого вирішення.

У цілому науковцями визначено, що гендерний підхід у публічній політиці й публічному управлінні є важливою проблемою «формування нового гуманізму, усвідомлення ідентичності численних шарів сучасного суспільства (жінок, робітників, інвалідів тощо – тих, кого традиційно пригнічували в минулому) і пошуки шляхів боротьби за свої права та своє майбутнє» [19]. Значне місце у цьому напрямі буде відведено системі органів державної влади України, яка істотно трансформується в умовах війни з рф й стратегії формування гуманістичної свідомості суспільства, що базується на визнанні принципу гендерної рівності.

Мета дослідження. Розкрити й охарактеризувати політико-правові й організаційно-психологічні особливості забезпечення гендерної рівності в системі органів державної влади України та визначити шляхи їх реалізації в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі практично в усіх демократичних країнах світу формується *гендерна політика*, яка разом із іншими видами політик (соціальної, економічної, безпекової тощо) закріплює *принцип рівності прав жінок і чоловіків,* який забезпечується наданням жінкам однакових із чоловіками можливостей в суспільному, політичному і культурному житті, у здобутті освіти та професійній підготовці, в праці та винагороді за неї.

У Конституції України зазначено: «Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров`я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям» (ст. 24 Конституції України) [10].

В Україні також розроблено гендерне законодавство [14–16], однак його реалізація все ще залишається проблемною.

У результаті проведеного нами дослідження з'ясовано, що у країнах з високим рівнем доходу 52% жінок займаються державним управлінням; із середнім рівнем доходу – 40%; з низьким рівнем доходу – 29% [25]. Це означає, що у високорозвинених державах світу жінки і чоловіки мають однакові можливості щодо реалізації своїх здатностей, на що вказує індекс глобального гендерного розриву, який щороку визначає Всесвітній економічний форум і таким чином оцінює прогрес у досягненні гендерної рівності. У 2022 році, наприклад, він становив 68,1% [17]. При цьому науковці зазначають, що найменше нерівності існує між жінками і чоловіками у сфері здоров'я й освіти, найбільше – в економічній і політичній сферах [17].

Індекс гендерного розриву засвідчує, що країни з найбільш розвиненою економікою є більш гендерно рівними. Це забезпечує їм сталий розвиток і більшу стійкість на міжнародному ринку. І, традиційно, ця першість у досягненні гендерної рівності належить Ісландії і країнам Скандинавії.

Україна у зв'язку з повномасштабним воєнним вторгненням РФ у 2022 році погіршила цю позицію і посіла 81-е місце серед 146 країн світу [9] на відміну від попередніх років: у 2018 році – 65-те місце зі 149 країн світу; у 2017 році – 61-ше місце зі 144 країн [9].

Тобто, в Україні ще доволі низьке представництво жінок у сфері політики й публічного управління. Хоча кількість народних депутаток має тенденцію до збільшення. Як зазначають науковці, традиційно низьким є жіноче представництво в українському політикумі. Значний розрив між жінками та чоловіками лишається у сфері економіки.

Для покращення ситуації у сфері публічної влади необхідно проводити системне навчання держслужбовців з проблем гендерної рівності. Раніше таке навчання системно проводилось у Національній академії державного управління при Президентові України. Нині, у зв'язку з її реорганізацією – в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та у державному закладі післядипломної освіти «Вища школа публічного управління».

Нещодавно, наприклад, Урядова уповноважена з питань гендерної політики та державний заклад післядипломної освіти "Вища школа публічного управління" підписали меморандум, згідно з яким мають підвищувати рівень професійної компетентності держслужбовців щодо питань гендерної політики [20].

В Київському університеті імені Тараса Шевченка ми постійно проводимо курси підвищення кваліфікації державних службовців із зазначеної проблеми, на яких акцентуємо увагу на проблемах гендерної рівності в ОДВ та ОМС та шляхах їх вирішення [2].

Не менш важливою задачею для покращення ситуації у сфері публічної влади щодо розвитку гендерної рівності є системна інформаційна робота з громадянами в територіальних громадах. Вона має бути спрямована на підвищення обізнаності громадян з гендерними проблемами (домашнє насильство, дискримінація при працевлаштуванні,

кар'єрні обмеження тощо) та розширити їхні можливості щодо їх вирішення. Особливо нині, на де-окупованих територіях, така робота має бути спрямована на надання допомоги постраждалим від сексуального насильства пов'язаного з війною з рф. Це може здійснюватися шляхом обговорення з громадськістю різних тем під час теле- чи радіодебатів, дискурсів, діалогів, громадських слухань, зустрічей, конференцій, семінарів, нарад, зборів тощо; запровадження телефонних гарячих ліній, Інтернет-конференції, Інтернет дебатів, організації громадських приймалень, кабінетів тощо.

Нами ж створено на базі Васильківської міської ради Київської області Центр захисту жінок регіону від домашнього насилля та дискримінації (далі – Центр), який став одним із таких регуляторів, діяльність якого керується чинним законодавством України, а також власними рішеннями, розпорядженнями, положеннями місцевої влади [3].

Особливість його діяльності полягає в тому, що він є багатопрофільним і координує діяльність багатьох державних і недержавних організацій, акредитованих у територіальній громаді, які спроможні надавати юридичні, соціальні, психологічні, медичні, освітні послуги для захисту громадян від домашнього насилля та дискримінації.

Тобто, реалізація гендерної політики в системі органів державної влади України передбачає розроблення комплексу заходів – політико-правових й організаційно-психологічних, які сприятимуть, відповідно:

а) забезпеченню гендерного законодавства та нормативно-правових актів регулятивного характеру, прийнятих місцевими органами влади, в яких утверджуватиметься гендерна рівність в усіх сферах життєдіяльності людини, у т.ч. у публічній сфері;

б) подоланню гендерних стереотипів у публічній службі (див. рис. 1).

Як бачимо з рис.1, законодавчі і нормативні акти повинні мати гендерно – правову підтримку. Це, передусім пов'язано з тим, що нормативні акти мають у своїй більшості декларативний характер і не передбачають дієвих механізмів реалізації відповідних та адекватних зобов'язань держави, а також – із тим, що в українському суспільстві наявні стереотипи, які гальмують повноцінну самореалізацію представників обох статей.

Нами розглянуто дві групи таких стереотипів. Це:

а) фізіологічна (або біосоціальну) особливість людини (маскулінність, фемінність), що характеризує більше природну відмінність у поведінці чоловіків і жінок в управлінській і політичній діяльності, громадському житті суспільства;

б) рольова (або соціальна) особливість людини (у сім'ї, в професії), що характеризує її соціальний статус у розподілі сімейних і професійних ролей між чоловіками й жінками [1].

комплекс заходів з реалізації гендерної політики в системі органів державної влади України

політико-правові		*організаційно-психологічні*	
розроблення:		подолання гендерних стереотипів:	
законодавства	нормативних актів	зовнішній чинник	внутрішній чинник
ґендерно чутливого	про відповідальність	засоби масової інформації	система освіти, культури, науки
гендерно правова підтримка		гендерна інформація	

Джерело: авторська розробка

Рис. 1. Комплекс заходів щодо реалізації гендерної політики в системі органів державної влади України

Ми визначаємо, що погляд на людину лише з однієї з цих позицій є *гендерним стереотипом*, подолання якого останнім часом в усьому світі є одним із пріоритетних [6]. Адже його усунення наближає суспільства до *гендерної (паритетної) демократії, яка ґрунтується на гендерній рівності.* Про це йдеться, зокрема й у Цілях сталого розвитку [18], у яких «гендерна рівність» визнається одним із важливих пріоритетів України для досягнення сталого розвитку держави до 2030 року.

До *зовнішніх чинників* подолання гендерних стереотипів нами віднесено збалансоване чинне законодавство (ґендерно чутливе законодавство) і ЗМІ, які висвітлюють інформацію про єдність соціальної активності чоловіків і жінок, не зважаючи на їх біосоціальну відмінність; до внутрішніх – систему освіти, культури, науки, які цілеспрямовано і переконливо підтверджують єдність людей, не залежно від статті, у досягненні добробуту держави та її розвитку.

Усунення зовнішніх чинників подолання гендерних стереотипів ми розглядаємо через необхідність запровадження:

– гендерної статистики як однієї з базових принципів політики підвищення ґендерної чутливості на всіх рівнях;

– гендерного портрету громади, який включає демографічні показники, інформацію щодо громадсько-політичної активності, участі в політиці та прийнятті рішень, стану здоров'я, освіти та економічної діяльності жінок і чоловіків;

– ґендерного аудиту території як інструменту аналізу та оцінки простору з точки зору безпеки та можливості рівного доступу до послуг для людей різних соціальних груп за критеріями безбар'єрного доступу, гнучкого графіка роботи, онлайн-послуг тощо;

– принципу 60/40, який передбачає забезпечення рівного представництва чоловіків та жінок у будь-якій установі та надання переваги у прийнятті на роботу статі, менш представленій в установі;

– відкритого діалогу із суспільством на тему розвитку і реалізації гендерної політики із застосуванням сучасних інтернет технологій;

– розвинутого законодавства у сфері гендерної рівності.

Вважаємо, що зовнішні чинники залежать від політичної волі представників ОДВ щодо формування і реалізації гендерної політики.

Внутрішні чинники подолання гендерних стереотипів залежать від інерції мислення кожної людини, її історичних традицій, базових цінностей, рівня культури й освіти. Їх усунення залежить не від однієї людини чи групи керівників ОДВ, а від кожної особистості. Тому їх не можливо усунути законом чи державною програмою, вони потребують системної довготривалої освітньої, культурної, наукової роботи великої кількості фахівців, які своєю діяльністю мають підвищувати обізнаність і розуміння ґендерних питань через різні освітньо-культурні і наукові заходи, формувати нові життєві та сімейні традиції без насилля та дискримінації, започатковувати практику проведення ґендерної атестації в усіх галузях діяльності.

Подолання гендерних стереотипів необхідно для створення можливості суттєво розширити вибір варіантів самореалізації представникам обох статей (чоловіків і жінок), що є однією з базових ознак демократії. Адже, гендерна демократія є демократією *паритетності, рівності, справедливості* і формується не лише законодавчими чи нормативними актами, а й освітніми, культурними, науковими, інформаційними заходами.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження дійшли висновку, що Україна останнім часом досить успішно реалізує державну політику з питань гендерної рівності шляхом забезпечення ефективності та якості

відповідних національних і регіональних регуляторів, які визначаються нормами національного законодавства, державними програмами, нормативно-правовими актами місцевого рівня. Це сприяє досягненню ґендерної рівності і в цілому – досягненню цілей сталого розвитку, визначених на період до 2030 року.

Обґрунтовано політико-правові й організаційно-психологічні особливості забезпечення гендерної рівності в системі органів державної влади України – представницьких і виконавчих, які пов'язані з проблемами реалізації гендерної політики, що ґрунтується на принципах гендерної демократії (рівності, паритетності, справедливості) й сприяє утвердженню паритетного партнерства жінок і чоловіків в усіх сферах життєдіяльності.

Запропоновано посилити розвиток інформаційно-правового забезпечення реалізації гендерного підходу до державного управління шляхом удосконалення чинного законодавства у зазначеній сфері та розроблення нових нормативно-правових актів місцевими органами публічної влади – обласними, місцевими, сільськими, селищними радами, радами територіальних громад, а також сприяти збереженню і розвитку цінностей демократичного суспільства в Україні, спроможного сприяти розвитку гендерної рівності в органах державної влади всіх рівнів державного управління.

Список використаної літератури

1. Баласинович Н.О. Гендерна демократія: особливості становлення в Україні. Науковий журнал «Політикус». Випуск 5. 2020. С. 29–34.
2. Баласинович Н.О. Реалізація гендерної політики в Україні: загальна короткострокова програма підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування / за ред. В.А.Гошовської. Київ.: КНУТШ; НАДС України з питань державної служби. 2022. 9 с.
3. Баласинович Н. О. Регіональні регулятори з питань гендерної рівності в Україні. *Шевченківська весна – 2022: публічне управління та державна служба* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 19 квіт. 2022 р.) / за заг. ред. Л.Г. Комахи, О. М. Андрєєвої. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2022. 268 с., С. 125–127. URL: https://ipacs.knu.ua/?lang=ukr&tip=osn&filtername=&page=2&tipn=News&newsid=1928
4. Венгер О.М. Становлення та особливості функціонування гендерної демократії в сучасному українському суспільстві [Текст] : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Венгер Ольга Миколаївна ; Запоріз. держ. інж. акад. – Запоріжжя, 2009. – 198 арк.
5. Гендерні аспекти державної служби : монографія / М.І. Пірен, Н.В. Грицяк, Т.Е. Василевська, О.М. Іваницька ; за заг. ред. Б. Кравченка. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 336 с.
6. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві / авт. колектив: Ю.І. Саєнко – наук. редактор та інші. Київ : Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України 2007. 143 с.
7. Гошовська В.А. Основи гендерної політики в парламентській діяльності: навчальний посібник. Київ : НАДУ, 2011. 100 с.
8. Гошовська В.А., Орлів М.С. До проблеми гендерної паритетності в структурах влади. *Місцеве самоврядування та регіональний розвиток у Україні* : наук.-практ. журнал, січень-березень 2014 р. С. 5–7.
9. Індекс гендерного розриву: в Україні та світі. URL: https://kpi.ua/2019-kp8-2
10. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

11. Місце жінки в політиці: що змінилося? URL: https://www.prostir.ua/?focus=mistse-zhinky-v-polityts i-scho-zminylosya
12. Ольга Венгер. Особливості становлення гендерної демократії в Україні. *Політичний менеджмент*. 2009. № 3. С. 145–152. ULR: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/venher_osoblyvosti.pdf
13. Постмодернізм. ULR: https://uk.wikipedia.org/wiki/
14. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 52, ст. 561). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text
15. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 32, ст.412). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text
16. Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року: Постанова Кабінету міністрів України від 11 квітня 2018 р. N 273. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP180273.html
17. Проведено глобальну оцінку гендерної (не)рівності – 2022. URL: https://hromady.org/provedeno-globalnu-ocinku-genderno%D1%97-nerivnosti-2022
18. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text
19. Світлана Повторева, Оксана Чурсінова. Трансгресія і пошуки ідентичності в контексті гендерної проблематики і кіберфемінізму. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. Серія «Філософія. Філософські перипетії». Випуск 62. 2020. С. 33–46. URL: file:///C:/Users/User/Desktop/16204-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-32399-1-10-20201110.pdf/
20. У Вищій школі держуправління підвищуватимуть обізнаність держслужбовців про гендерну рівність. URL: https://zmina.info/news/u-vyshhij-shkoli-derzhupravlinnya-pidvyshhuvatymut-obiznanist-derzhsluzhbovcziv-pro-gendernu-rivnist
21. У новообраному українському парламенті стало значно більше жінок-депутаток. URL : https://np.pl.ua/2019/08/u-novoobranomu-ukrains-komu-parlamenti stalo-znachno-bil-she-zhinok-deputatok
22. Цілі сталого розвитку: Україна: Національна доповідь. URL: https://mepr.gov.ua/files/docs/Національна%20доповідь%20ЦСР%20України_липень%202017%20ukr.pdf
23. Цілі сталого розвитку та Україна. URL: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukr
24. Що таке Цілі сталого розвитку? URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku
25. Valentyna Goshovska, Nataliia Balasynovuch, Liliia Hryhorovych, Volodymyr Goshovskyi, Lydiia Danylenko. Information and legal support for the implementation of a gender approach to public administration. IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security, VOL. 21 (5) No. 7, July 2021. pp. 150–158. ULR: http://paper.ijcsns.org/07_book/202107/20210718.pdf

FEATURES OF PROVIDING GENDER EQUALITY IN THE SYSTEM OF STATE AUTHORITIES OF UKRAINE

Natalia Balasynovych
Kyiv National University named after Taras Shevchenko,
Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service,
Department of Parliamentarism
Antona Tsedik str., 20, 03057, Kyiv, Ukraine

The peculiarities of ensuring gender equality in the system of state authorities of Ukraine are substantiated, which are related to the political-legal and organizational-psychological problems of the implementation of gender policy, that contribute to the establishment of a parity partnership of women and men in all spheres of life.

Political and legal features include the basic principles of gender democracy (equality, parity, justice) and current legislation in the field of ensuring gender equality in the system of state authorities of Ukraine; to organizational and psychological – external and internal factors of overcoming gender stereotypes among state and public employees and a set of measures that contribute to the implementation of gender policy.

It is emphasized that the representativeness of women in the system of state authorities of Ukraine, which includes the parliament, the government and the institutions formed by them, is evidence of a significant difference between the declared and real equality of men and women. It is noted that, despite certain positive changes in gender representation in state authorities, the number of women active in management and politics still remains low.

It was found that in the system of state authorities of Ukraine, the level of gender gap depends on their status: the higher the state authority is in the hierarchy of public administration, the greater is the gender gap index, which indicates the state's ability to ensure gender equality in all spheres of life.

It is emphasized that there is a significant difference in the gender gap index between the bodies of state power formed through elections (parliamentary or local) and those formed through competitive selection for a position in the state (public) service.

The current state of implementation of the principle of gender equality in the state authorities of Ukraine is revealed, and an example of the work of the Center for the Protection of Women in the Region from Domestic Violence and Discrimination is given, established on the basis of the Vasylkiv City Council of the Kyiv region with the aim of coordinating the activities of state and non-state organizations accredited in the territorial community to provide clients with appropriate legal, social, psychological, medical, educational and other services.

It is proposed: to develop informational and legal support for the implementation of the gender approach to public administration by improving the current legislation in this area and development of new legal acts by local bodies of public power – regional, local, village, settlement councils, councils of territorial communities; to ensure the preservation and development of the values of a democratic society in Ukraine, capable of promoting the development of gender equality in state authorities at all levels of state administration.

Key words: gender, gender equality, gender democracy, state administration, public administration, state authorities, system of state authorities, public service, democracy.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 239–245
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 239–245

УДК 316.64:94]:32
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.30

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАСОБІВ ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Юрій Борейко
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра політології та публічного управління
вул. Шопена, 24, 43025, м. Луцьк, Україна

Тетяна Федотова
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедри загальної та клінічної психології
вул. Банкова, 9, 43021, м. Луцьк, Україна

Мета статті полягає у з'ясуванні соціокультурного потенціалу форм та засобів конструювання історичної політики. З опорою на міждисциплінарний підхід обгрунтовано особливості функціонування історичної політики у формі публічного суперництва за інтерпретацію минулого, розкрито потенціал топонімічного простору і комеморативних практик як засобів розгортання історичної політики та ресурсу формування національної ідентичності. Сукупність суспільних практик, що мають на меті конструювання або модифікацію історичної пам'яті шляхом застосування символічного насильства формують комплекс явищ та процесів, що складають сферу історичної політики. Формування та впровадження історичної політики здійснюється державними інституціями або впливовими суспільними групами і втілюється у формі символічного насильства, тобто нав'язування смислів, символів, значень, цінностей. Символічне насильство ґрунтується на врахуванні об'єктивних умов функціонування суспільства та особливостей ментальних структур. Впровадження історичної політики демонструє зв'язок між розумінням технологій конструювання історичної пам'яті, якими оперують політики, лідери громадської думки, засоби масової інформації, і усвідомленням процесів, що відбуваються у масовому сегменті суспільної свідомості. Дискурсивні моделі історичної пам'яті використовуються як інструмент історичної політики на національному та локальному рівнях. Як ідеологічна інструменталізація історичної пам'яті, що спрямована на досягнення певних цілей у внутрішній політиці і на міжнародній арені, історична політика передбачає нав'язування потрібного бачення форм репрезентації колективних уявлень про минуле. Спонтанні прояви політизації минулого не відносяться до сфери історичної політики.

Ключові слова: історична політика, історична пам'ять, інструменталізація історії, інтерпретація, символічне насильство.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна актуалізувала проблеми, пов'язані з конструюванням уявлень про історію, що виступають засобом впливу на громадську думку всередині країни і за кордоном. На легітимізацію агресії спрямовані викривлені версії інтерпретації минулого, що виявляється у формі міфів, перекручування інформації про історичні події та факти. Історія, мова, релігія використовуються для виправдання застосування військової сили і розглядаються як інструмент пропаганди, культурної та духовної експансії в умовах гібридної війни.

Йдеться про явище історичної політики, дослідження якої в сучасних українських реаліях набуває особливої актуальності. Існує гостра необхідність аналізу засобів конструювання, форм функціонування та способів упровадження історичної політики. Формування історичної політики в Україні не мало системного характеру, що зумовило

© Ю. Борейко, Т. Федотова, 2023

процеси регіоналізації інтерпретацій історії та поглиблювало суспільні суперечності. У цьому контексті особливе значення має звернення до актуальних проблем історичної пам'яті, передусім до її використання з метою формування національної ідентичності та консолідації соціуму.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення феномену історичної політики передбачає зосередження уваги на галузі досліджень, яка в історіографії позначається як memory studies – словосполучення, що передбачає вживання конотативних відповідників. Проблематика «студій пам'яті», що бере початок від дослідження М. Гальбвакса [1], спочатку містила низку невизначеностей, які спричинили тривалу полеміку щодо можливості створення єдиної теорії репрезентації минулого. В результаті утвердилася точка зору, що відокремлює похідну від символів і наративів публічного простору колективну пам'ять, від спонтанної індивідуальної пам'яті.

На сучасний дискурс пам'яті значною мірою впливають тенденції розвитку гуманітарного знання, предметне поле якого включає розмаїття методологічних парадигм, міждисциплінарних підходів, перетин та взаємовплив теоретичних засад різноманітних наукових традицій. В рамках українського дискурсу пам'яті дослідники розглядають пам'ять як соціокультурний феномен, що характеризується мінливістю, залежністю від численних чинників, зорієнтованістю на сюжети минулого, які через зв'язок із сучасністю впливають на майбутнє, демонструючи постійну актуальність феномену пам'яті [2, с. 49].

Концентруючи увагу на проблемах, пов'язаних здебільшого з дослідженням історичної пам'яті, вчені визначають цей концепт як сукупність уявлень про соціальне минуле, що існують у суспільстві на масовому і колективному рівнях з урахуванням їх когнітивного, образного та емоційного аспектів [3, с. 113]. Поняття «історична пам'ять» науковці трактують як здатність розуму зберігати індивідуальний та колективний досвід міжлюдських стосунків і формувати на його основі уявлення про історію та своє місце в ній [4, с. 855]. На думку дослідників. історична пам'ять сприяє усвідомленню тимчасовості людського життя, а також підбору цінностей, яких потребує спільнота в поточний момент [5, 2007]. Вивченню історичної пам'яті присвячені дослідження, у яких цьому феномену надається визначальне значення у процесі вивчення історичної політики [6, 2012].

Вчені виокремлюють основні характеристики історичної пам'яті – соціальну детермінованість, відмінність від способів передавання біологічної інформації, визнання історичної пам'яті підгрунтям суспільної та індивідуальної свідомості, що впливає на розвиток історичної свідомості [7, 2008]. Феномен історичної пам'яті розглядається як форма «колективної» або «культурної» пам'яті, її різновид, що претендує на статус сконструйованої традиції. З цієї точки зору історична пам'ять виступає міфологізованою формою групових уявлень про минуле, які існують переважно у вигляді набору стереотипних дискурсів, симулякрів, символів, «місць пам'яті» [8, с. 134].

Резюмуючи термінологічні суперечки щодо концепту «історична пам'ять», слід визнати наявність широкого діапазону точок зору та дослідницьких настанов, а відтак – відсутність усталеної дефініції терміну. Більшість учених уникають нормативних дефініцій концепту «історична пам'ять», формулюючи їх через функції або суміжні поняття.

Щодо поняття «історична політика», то слід зауважити, що воно порівняно недавно утвердилося в академічному вжитку, маючи початкове поширення у публіцистиці та журналістиці. Наукове визначення терміну сформулював німецький учений Е. Вольфрум [9, с. 25], що трактує історичну політику як вид діяльності та галузь політики, де соціальні актори використовують історію для досягнення політичних цілей. Головне питання історичної

політики, за оцінкою вченого, полягає у впровадженні в суспільну свідомість певної версії бачення та репрезентації минулого.

Обгрунтований характер має дефініція історичної політики як різновиду політики, мета і зміст якої полягає у цілеспрямованому конструюванні та утилітарному використанні в політичних цілях історичної пам'яті, інших форм колективних уявлень про минуле та його репрезентацій, включаючи професійну історіографію [8, с. 135].

Сукупність соціальних практик, що спрямовані на репрезентацію або модифікацію певних образів минулого, актуалізованих сучасним політичним контекстом, дослідники визначають як політику пам'яті. Тобто, політика пам'яті стосується переважно інтерпретації минулого і формується з огляду на певні внутрішні та зовнішні чинники функціонування держави, а також характер політичної влади [2, с. 49]. З огляду на це політика пам'яті характеризується процесами актуалізації, вибірковості, зосередження уваги на певних подіях, героях, місцях та одночасного ігнорування інших.

Оскільки в Україні історична політика є відносно новою сферою дослідження, варіанти наукового визначення поняття «історична політика» не набули значного поширення. Частіше, ніж у науковому дискурсі, це словосполучення фігурує в політичних дискусіях і публіцистичних статтях, тому термін «історична політика» потребує ґрунтовного концептуального осмислення та методологічного обгрунтування.

З огляду на це мета дослідження полягає у з'ясуванні соціокультурного потенціалу форм та засобів історичної політики. Досягнення мети передбачає визначення функціонального змісту поняття «історична політика», розкриття специфіки боротьби за інтерпретацію минулого в публічній площині у контексті розгортання практик символічного насильства, з'ясування суспільного значення конструювання топонімічного простору та вшанування пам'яті як засобів історичної політики.

Виклад основного матеріалу. Виникнення та еволюція явища історичної політики обумовлені розвитком індустріального суспільства, що супроводжувався стандартизацією національних мов, появою публічної політики, масової освіти. Історична політика стала невід'ємною складовою внутрішньої і зовнішньої політики держави, що вимагає ефективного нав'язування суспільству вигідних моделей уявлень про минуле. Очевидно, що без маніпулювання історією та колективною пам'яттю неможливе їх цілеспрямоване використання з метою продукування ідеології, утвердження політичних дискурсів, формування лояльного ставлення громадян до держави. Водночас, при збереженні статусу найбільш впливового агента у сфері інформаційної політики та регулятора суспільних відносин, держава втратила монополію на використання минулого.

У найширшому розумінні термін «історична політика» означає діяльність, що включає суспільні практики, спрямовані на використання минулого для досягнення певних цілей. Очевидно, що концептуалізація поняття історичної політики потребує врахуванням її складових, детермінант, функціонального потенціалу. Йдеться про боротьбу впливових суспільних груп за утвердження своїх версій інтерпретації колективного минулого, заходи влади у сфері формування національної ідентичності, обґрунтування бачення місця країни у системі міжнародних стосунків тощо.

У рамках політики держави історична політика виявляється у здійсненні владою контролю за використанням моделей історичного минулого. Ця діяльність реалізується в організації історичної освіти, створенні інформаційного продукту, культурних заходах, комеморативних практиках, символічному маркуванні соціального простору [10, с. 102]. Йдеться про корегування ставлення до фактів і подій шляхом відбору інформації, переписування підручників історії тощо, тобто розгортанням боротьби за

інтерпретацію минулого [11, с. 46]. Соціальні інститути покликані задовольняти суспільну потребу у створенні нових моделей бачення минулого. Використання таких форм як ресигніфікація традицій, історичних постатей, подій, явищ має на меті національно-культурний вектор розвитку суспільства.

Прикметно, що аналіз процесів, зміст яких підпадає під визначення поняття «історична політика», спонукає вчених оперувати терміном «політика пам'яті», розглядаючи означені поняття як синоніми. Науковці трактують політику пам'яті як систему заходів, що здійснюються з метою уніфікації індивідуальних уявлень про минуле з єдиною логікою національного історичного наративу, у контексті чого відбувається інструменталізація історії. При цьому концепт «історична пам'ять» виступає метафоричним конструктом та інструментом політики пам'яті.

У процесі формування політики пам'яті влада організовує ментальне буття об'єкта впливу у вигідний для себе спосіб, втручаючись у невластиві в усталеному розумінні сфери свого функціонування. За оцінкою вчених, владні відносини пронизані розрахунком, а раціональні тактики дій завжди спрямовані на досягнення максимального ефекту [12, 2003]. Очевидно, що одним із найбільш дієвих ресурсів влади у процесі конструювання політики пам'яті є історична пам'ять.

Отже, зміст понять «історична політика» та «політика пам'яті» охоплює діяльність, спрямовану на інструменталізацію історії, використання історії та пам'яті у внутрішній і зовнішній політиці. Якщо історична політика виступає результатом конструювання історичної пам'яті та інших форм колективних уявлень про минуле з метою досягнення політичних цілей, то політика пам'яті більшою мірою виражає характер інтерпретації минулого з огляду на владні відносини та поточний політичний контекст.

Політика пам'яті більше пов'язана з формуванням історичної пам'яті, тоді як історична політика використовується державою для вирішення актуальних політичних завдань шляхом переформатування неоднозначних сторінок історії під необхідні параметри. Так, у внутрішній політиці основними цілями історичної політики є легітимізація або делегітимізація влади, конструювання національної ідентичності. На зовнішній арені історична політика спрямована, зокрема, на обгрунтування територіальних претензій, формування негативного іміджу країни-опонента. Дослідники вказують на дещо вужчий зміст терміну «політика пам'яті» стосовно поняття «історична політика», оскільки політика пам'яті не охоплює практик втручання у сферу професійного історієписання та дидактичної історії [8, с. 135].

Очевидно, що розгортання історичної політики є полем зіткнення інтересів, ідеологічних розмежувань та з'ясування стосунків між державними інституціями, партіями, громадськими організаціями і рухами, релігійними спільнотами, іншими соціальними акторами. Тому поряд із діяльністю держави важливою складовою історичної політики є публічна боротьба суб'єктів суспільного життя за інтерпретацію колективного минулого, зокрема історичних подій. У зв'язку з цим вчені зазначають, що події можуть спровокувати такої гостроти конфлікт інтерпретацій, який виводить за межі евентуальної згоди проблему автентичності реальності [13, с. 19–20].

Аналіз соціокультурного потенціалу засобів історичної політики потребує застосування концепції символічного насильства, згідно з якою цілеспрямований вплив на ментальні структури суб'єктів має на меті трансформацію сприйняття й оцінки соціальної дійсності [14]. Визнання легітимності влади передбачає несвідоме прийняття продукованих нею смислів і цінностей, тому йдеться про структурний примус. Символічна система, де взаємодіють значення і смисли, є простором протистояння і об'єктом суперництва

різних типів сприйняття. Надання смислам легітимного характеру є не лише способом пояснення владою соціальних відносин, а й засобом обґрунтування їх пізнавального та нормативного тлумачення.

Основою символічного насильства є розуміння об'єктивних умов функціонування соціальної системи і особливостей ментальних структур. Тому зв'язок між соціальними умовами розгортання символічного насильства і реакцією суб'єкта суспільних відносин на зміни в соціумі простежується на прикладі перейменування топонімів і комеморативних практиках.

Об'єкти топоніміки є важливим компонентом символічного простору суспільства, що маркує соціальний простір та структурує суспільні відносини, перебуваючи у полі постійного ідеологічного та політичного зацікавлення як складова культурно-історичного дискурсу [15]. Так, апологети радянського режиму нові топоніми впроваджували з метою формування ідентичності. Поняття «типове радянське місто» асоціювалося з уніфікацією, шаблонними назвами топонімів та місць пам'яті, переважно на честь партійних і радянських діячів і знаменних подій. Інформація, спогади, що стосувалися «іншого» минулого, витіснялися з міського ландшафту, отже – з історичної пам'яті.

Впровадження в Україні топонімів із національним змістом відбувається в рамках процесів декомунізації та дерусифікації шляхом перейменування або використання нових назв. Як ресурс конструювання символічного простору об'єкти топоніміки містять значущі для суб'єктів культурно-історичні, геополітичні, соціально-економічні смисли. Відтак об'єкти топоніміки є не лише важливим сегментом соціокультурного життя, а й засобом втілення історичної політики.

З об'єктами топоніміки тісно пов'язані комеморативні практики – сукупність дій та об'єктів (ритуалів, церемоній, пам'ятників, меморіальних комплексів), спрямованих на репрезентацію історичного наративу, значущого для значної частини суспільства. Як і стратегії формування топонімічного простору комеморативні практики передбачають розуміння механізмів включення суб'єктів у соціально-просторові ландшафти.

В рамках просторового структурування суспільного життя виникає низка ознак ідентифікації, важливим елементом якої виступають «місця пам'яті». Поряд із відображенням специфіки регіону своєї локації «місця пам'яті» втілюють загальні особливості реалізації історичної політики. Усвідомлення широким загалом суспільного значення комеморативних практик забезпечується шляхом збереження та культивування «місць пам'яті» як фрагментів втрачених життєвих зв'язків [16]. На сучасному етапі до таких практик, без сумніву, належить облаштування Алей почесних поховань загиблих учасників російсько-української війни та меморіальні знаки, встановлені у місцях масової загибелі мирних мешканців.

Висновки. Форми і засоби інструменталізації історії утворюють комплекс практик, спрямованих на формування історичної політики. Соціокультурний потенціал історичної політики репрезентується її основними функціями, а саме: символічною, що полягає у наданні значущості певним подіям; інтерпретативною, яка виявляється у трактуванні події згідно потреб поточного моменту; ідентифікаційною, що формує національну ідентичність. Історична політика тісно пов'язана з розумінням технологій формування історичної пам'яті та процесів, що розгортаються у масовій свідомості. Конструювання або модифікація уявлень про минуле використовується у внутрішній політиці, наприклад, у сфері перейменування топонімів, та зовнішньополітичних відносинах, зокрема, для обґрунтування територіальних претензій або анексії. Ефективними засобами історичної політики, що сприяють формуванню національної ідентичності, виступають об'єкти топоніміки та

комеморативні практики. Як стандартна форма зловживання уявленнями про минуле історична політика передбачає різноплановий вплив на опонентів, що виявляє її конфліктогенний потенціал. Аналіз змістового наповнення засобів конструювання історичної політики свідчить про відсутність єдиної історичної політики. У кожній країні чи в конкретному політичному контексті впроваджуються специфічні моделі історичної політики.

Список використаної літератури

1. Halbwachs M. On Collective Memory. Chicago: The University of Chicago Press, 1992. 254 p.
2. Киридон А. «Історична пам'ять» у просторі політики пам'яті. *Історичні і політологічні дослідженн*я. Спец. випуск. 2018. С. 45–53.
3. Киридон А. Концепт «історична пам'ять»: варіативність дефініціювання. *Україна – Європа – світ*. Міжнар. зб. наук. праць: Серія: Історія, міжнародні відносини. Вип. 3. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. С. 112–116.
4. Зашкільняк Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії. *Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність*. № 15. 2006/2007. С. 855–862.
5. Яковенко Н. Вступ до історії. Київ: Критика. 2007. 376 с.
6. Нагорна Л. П. Історична пам'ять: реорії, дискурси, рефлексії. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 328 с.
7. Зерній Ю. Генеза та сучасний зміст поняття історичної пам'яті. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 1 (6). С. 32–39.
8. Касьянов Г. В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 118–137.
9. Wolfrum E. Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland: Der Weg zur bundesrepublikanischen Errinerung 1948–1990. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 1999. 532 p.
10. Середа В. В., Мазурик О. В. Політика пам'яті в Україні: між загальнонаціональним та регіональним рівнями. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2013. № 1045. С. 101–109.
11. Boreiko Y. G. Event as a transformation of everyday life modus of social being. *Anthropological Measurements of Philosophical Research.* 2018. № 14. P. 42–49.
12. Foucault M. (2003). The Will to Truth. Trans. A. Sheridan. London: Routledge [in English]. 243 p.
13. Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, повсякденні практики. За ред. С. Макеєва і С. Оксамитної. Київ: НаУКМА, 2017. С. 19–20.
14. Bourdieu P. Social Space and Symbolic Power. Sociological Theory. 1989. Vol. 7. № 1. P. 14–25.
15. Борейко Ю. Г. Соціокультурна детермінанта феномена символічного насильства. *Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. 2020. № 1. С. 5–8.
16. Ассман А. Форми та трансформація культурної пам'яті. Пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. Київ: Ніка-Центр, 2012. 440 с.

SOCIO-CULTURAL POTENTIAL TOOLS OF HISTORICAL POLICY

Yurii Boreiko
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Faculty of History, Political Science and National Security,
Department of Political Science and Public Administration,
Chopin str., 24, 43025, Lutsk, Ukraine

Tetiana Fedotova
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Faculty of Psychology, Department of General and Clinical Psychology,
Bankova str., 9, 43021, Lutsk, Ukraine

The article's purpose is to clarify the socio-cultural potential of the forms and means of historical policy construction. Based on an interdisciplinary approach, the functioning of historical politics peculiarities in the form of public competition for the interpretation of the past are substantiated, the potential of toponymic space and commemorative practices as means of deploying historical politics and a resource for the formation of national identity is revealed. A set of social practices aimed at constructing or modifying historical memory through the use of symbolic violence form a complex of phenomena and processes that make up the sphere of historical politics. The formation and implementation of historical policy are carried out by state institutions or influential social groups and are embodied in the form of symbolic violence, that is, the imposition of meanings, symbols, meanings, values. Symbolic violence is based on taking into account the objective conditions of society functioning and the peculiarities of mental structures. The introduction of historical policy demonstrates the connection between the understanding of historical memory construction technologies, which are operated by politicians, leaders of public opinion, mass media, and awareness of the processes taking place in the public consciousness mass segment. Discursive models of historical memory are used as a tool of historical policy at the national and local levels. As an ideological instrumentalization of historical memory that is aimed at achieving certain goals in domestic politics and the international arena, historical politics involves imposing the necessary vision of the representation forms of collective ideas about the past. Spontaneous manifestations of past politicization do not belong to the sphere of historical politics.

Key words: historical politics, historical memory, instrumentalization of history, interpretation, symbolic violence.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 246–252
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 246–252

УДК 321.7.01:323
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.31

ФЕНОМЕН СУБНАЦІОНАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ В УКРАЇНІ

Світлана Була
Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

Марк Савчук
Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

Досліджуючи політичні режими, вчені зіткнулися з проблемою масштабування. З одного боку, звичною одиницею аналізу в політології є держава як суб'єкт політики на усіх її рівнях. Але чи дійсно це так? Чи визначає держава перебіг політичного процесу в цілому на певній території? Чи уніфікує інституційну модель? Під час дослідження політичного процесу в Україні можливо відзначити наявність вже давно сформованих, альтернативних Києву, політико-економічних центрів. Фактично, вітчизняна політична система включає в себе багато субнаціональних структур, що в контексті політичних режимів володіють різними характеристиками та часто зовсім відрізняються від загальнодержавного устрою. Вплив місцевої політичної еліти, характер якої часто детермінує локальний режим, не обмежується адміністративно-територіальними межами, більше того, може експортуватися у сусідні регіони. Регіональні політичні проєкти, що набирали популярність останні роки, стимулюють висвітлення цієї проблематики як у ЗМІ, так і всередині наукової спільноти. З огляду на це, актуальності набувають дослідження причинно-наслідкових зв'язків, які, з огляду на історичні умови, призвели до утвердження тих чи інших субнаціональних політичних режимів в Україні. З огляду на політичні реалії сьогодення, які демонструють неоднорідність політичної влади в регіонах, їхніх відносини із центральною владою та напрямки діяльності, можуть кардинально відрізнятися через різні субнаціональні режими, які затвердилися ще до початку війни. Тож причини формування субнаціональних політичних режимів необхідно починати шукати з огляду на ретроспективу формування сучасної України. Децентралізація, нерівномірність демократизації, зміни в соціо-економічному та культурному аспектах – це чинники, які стимулюють виокремлення субнаціонального рівня дослідження як повноцінного напрямку наукових розвідок.

Ключові слова: субнаціональний політичний режим, виборчий цикл, політична еліта, регіональні політичні проєкти.

Століттями Українська державність була прихованою за адміністраціями загарбницьких держав. Кожна з них залишила неабиякий відбиток в місцевому менталітеті, культурі та політичному світогляді. Після здобуття незалежності, в 1991 році, Україна опинилася перед вибором, на яких основах будувати фундамент власних інститутів. Нескінченна низка політичних криз національного рівня не могла бути фактором зміцнення державності. В країні, у різних територіальних кордонах, сформувалися неформальні субнаціональні одиниці, які володіють легітимною локальною політичною елітою, власною інституційною структурою, системою засобів здобуття та розподілення влади, тобто є політичним

© С. Була, М. Савчук, 2023

режимом. В умовах децентралізації управління, вільного доступу до ЗМІ та національної влади, яка традиційно швидко втрачала популярність серед населення, субнаціональні політичні режими стали невід'ємною частиною вітчизняної політичної системи. Оскільки вони чинять значний вплив на політичний процес, важливо чітко визначити передумови їхнього виникнення для операціоналізації та спроби подальшого прогнозування перспектив їх впливу на український політикум.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні субнаціональні політичні режими в Україні є предметом значної кількості наукових розвідок. Популярність цієї тематики тільки зростає. Прикладами цієї активності можуть стати роботи Т. Бевз, В. Гнатюка, М. Кармазіної, А. Ясінської, В. Яремчука. Серед закордонних дослідників відзначити варто К. Мацузато.

Субнаціональні політичні режими розвиваються у векторі, що був заданий на стадії їхнього формування. Передумови їхнього утворення можна шукати в різних аспектах політичного, починаючи від економічних та культурних передумов, закінчуючи інституційним ландшафтом та юридичною базою, в межах яких вони утворювалися. Систематизація та операціоналізація наявних даних про характер субнаціональних політичних режимів є необхідною для їхнього розуміння та подальшого прогнозування. Особливої уваги може вимагати партологічна складова, а також характер політичної еліти. Саме наявність легітимних формальних чи неформальних локальних лідерів часто зумовлює специфіку методів здійснення та розподілення влади в межах субнаціональної одиниці. Тож тема може бути розкритою з декількох сторін із залученням різних аспектів.

Для нашого аналізу необхідним є виокремлення феномену українських субнаціональних політичних режимів. В Україні сформувались багато складносурядних організацій, які, в різних територіальних межах, мають різні інституційні механізми та політичні ознаки. Ці організації представляють систему пов'язаних між собою різноспрямованих режимів, одні з яких успадковують демократичні традиції, а інші – рухаються у напрямі автократії. Політичні реалії сьогодення демонструють неоднорідність політичної влади в регіонах, їхніх відносини із центральною владою. Напрями діяльності можуть кардинально відрізнятися через різні субнаціональні режими, які затвердилися ще до початку війни. Тож в цій статті ми вважаємо за головне розглянути феномен українських субнаціональних політичних інститутів з точки зору їхнього формування та специфіки, зокрема для розуміння їхнього розвитку у майбутньому в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Причини формування субнаціональних політичних режимів необхідно починати шукати з огляду на ретроспективу формування сучасної України. Історично ці території входили до різних державних утворень та протягом віків були відірвані одне від одного. Тож в субнаціональних одиницях формувалася різна масова свідомість, культура, традиції та політичний дискурс. Лиш за радянських часів більшість етно-культурних земель українців були об'єднані в одну державну організацію. Традиції окремих регіонів підлягали уніфікації та знищенню, але вплив радянської пропаганди неоднаково відобразився на різних регіонах [5, с. 31–33].

Згідно з останніми дослідженнями, жителі різних українських регіонів не в рівному ступені відносять себе до української та/або регіональної спільноти. Виокремлюється тенденція, яка полягає в тому, що рівень загальноукраїнської ідентичності зростає, але в територіальному та етнічних вимірах залишається значна відмінність в цьому процесі. Так, наприклад, на питання: «Як би Ви відповіли самі собі на запитання: «Хто я такий?», лише 65% відповідали: «громадянин/ка України». Причому здебільшого ця відповідь розповсюджена у західних та центральних регіонах країни. На сході та півдні поширеною (проте ще

не домінуючою) була самоідентифікація з іншою національністю, локально-регіональною ідентичністю або радянською належністю [12].

На цій підставі можна стверджувати, що на рівні досліджень свідомісних настанов чинник традицій та історичного підґрунтя є домінантним та продовжує впливати на утворення регіональної ідентичності. Різне далеке (імперське) та недалеке (радянське) минуле створює поняття «унікального регіону» серед населення та організовує культурну основу для формування регіонального політичного режиму [5, с. 31–33].

В країні існує низка правових актів, які регулюють державну політику в сфері місцевої влади. В Конституції місцевому самоврядуванню присвячений окремий XI розділ, в якому йдеться про захист прав людей на самоуправління в межах місцевих громад. Формалізований погляд дає можливість розгледіти два ключові блоки принципів місцевої політики: загальноправові (легальність, підзвітність гласність, належність влади до народу) та спеціалізовані (поєднання місцевих і національних інтересів, виборність, самостійність в межах повноважень і т.д.) [3]. З огляду на неможливість рівномірного втілення цих принципів в усій Україні, виникнення субнаціональних політичних режимів є очікуваним процесом, що суміжний із демократизацією.

Характерно, що субнаціональні політичні режими, як правило, створювали неформальну інституційну базу, яка оформляла вотчину для керування тих чи інших кланів та груп. Аналізуючи локальні режими в різних регіонах України, можна помітити, що більшість незакритих кримінальних проваджень, порушень прав людини та непотична система утворюються навколо закритої зацікавленої групи, яка монополізує владу в регіоні, районі, місті. Яскравим прикладом цього може бути Сумська область, в якій, вже на межі століть, існувала власна фінансово-промислова група. Їй належала повна, майже абсолютна політична влада в регіоні, яка вважала необхідним використання методів «твердої руки». «Ламати через коліно», – фраза, яку промовив тогочасний очільник Сумської ОДА В. Щербань, який, за твердженнями вчених, вважав себе ледь не «абсолютним королем» області [8, с. 36–66].

Під час розділення країни між олігархічними структурами та подальшої узурпації місцевої влади в окремих регіонах було відсутнє громадянське суспільство в Україні. На той момент в молодій державі в принципі не існувало чіткої стратегії сталого регіонального розвитку, розуміння необхідності впровадження демократичних практик у місцевих процесів та конкурентного доступу до ЗМІ. В останній декаді минулого століття, коли по всій країні люди роками могли не бачити пенсійних виплат через дефіцит в бюджеті, на Дніпропетровщині існувала штучна стабільність, яку подавали як здобутки регіональної влади. Таким чином, місцева еліта отримувала легітимізацію для вкорінення свого субнаціонального режиму, навіть залучаючи загальнодержавний ресурс [2; 4].

Аналізуючи інститут свободи слова в Україні, ми отримуємо достатньо стійку кореляцію між рівнем демократизацією та свободою преси. Чим більший індекс демократичності отримувала Україна, тим вищий індекс свободи слова можна було очікувати. При детальному розгляді випадків порушень свободи слова можна побачити, що деякі субнаціональні одиниці, наприклад Київ, Харків, Запоріжжя та Одеса, характеризуються нижчою вільністю для висловлення думок та журналістської діяльності, яка виявлялась у нападах на журналістах, засобах тиску та цензуруванні. Схожою ситуація є і серед прозорості регіональних ЗМІ. Зокрема, Львівські ЗМІ у півтора рази відкритіші та оприлюднюють більше інформації про себе, ніж Дніпропетровські. Придушення свободи слова в окремих регіонах є проявом утвореного в їхніх межах субнаціонального політичного режиму, який, за своїми характеристиками, в багатьох аспектах відрізняється від державного [1; 7; 14].

Подібну неоднорідність серед регіонів, яка робить свій внесок у формування альтернативного центральній владі режиму, можна прослідкувати у сфері дотримання громадянських прав, прозорості та підзвітності влади, корумпованості місцевих державних службовців та непотизмі. Рівень розвитку цих інститутів, як правило, залежить від ресурсної бази, якою володіє місцева еліта. Тож неформальний інститут корупції має виразніші ознаки в регіонах з великим фінансовим потоком та слабко розвиненим громадянським суспільством. На думку експертів громадської організації «Всеукраїнський центр протидії корупції та сприяння правоохоронним органам», найбільш корумпованим містом в Україні є Одеса. Вигідне географічне положення, яке стало причиною утворення найбільшого транспортного хабу в Україні, низка великих промислових підприємств та близькість регіональної еліти із криміналітетом утворює підґрунтя для поширення корупції [14]. На Волині, навпаки, спостерігається зворотна ситуація. Невелика ресурсна база, за результатами дослідження, стала причиною найменшого в Україні рівня корупції [11].

Загалом українська місцева політика рухається в напрямі збільшення прозорості та підзвітності. Проте цей процес не є рівномірним та, враховуючи підвищення конкуренції серед міст у сфері прозорості та підзвітності, збільшення балів не завжди гарантує підвищення рейтингових позицій. Найбільш прозорими містами України були Маріуполь та Львів. Субнаціональний режим в Донецькій області, після анексії частини її території, кардинально змінився та почав рухатися в напрямі демократизації, в той час як вся Львівщина традиційно розглядалась як осередок розвиненого народовладдя [9; 15].

Важливим аспектом формування субнаціональних політичних режимів є місцеві партійні системи. За результатами виборів 1990 та 1994 років, які стали установчими для української державності та почали процес демократизації суспільства, боротьба зосереджувалась між комуністичними та демократичними силами. І хоча комуністи в косметично-оновленому вигляді зберігали за собою домінацію, в західних регіонах вони поступилися національно-демократичним силам. В обласних радах трьох галицьких областей КПУ зайняла місце опозиції та в подальшому стрімко втрачала свої позиції. Зміна влади у західному регіоні створила можливості для пришвидшеної демократизації цих областей, в яких був мінімізований вплив екс-партійної верхівки, яка на сході країни все останнє десятиріччя XX ст. монополізувала в своїх руках значну частину влади та будувала автократичні анклави [10].

З часом, зі зміною запитів у суспільстві, які відображались у партійних програмах та гаслах, результати виборів стали все більше поляризувати українські регіони по лінії захід/схід. Але вже за результатами місцевих виборів 2006 р. видно, що важливу роль стали відігравати місцеві політичні сили. Регіональні партії, враховуючи місцеву електоральну кон'юнктуру, дещо посували парламентські партії, отримували представництво у регіонах та закріплювалися на рівні субнаціонального актора, не маючи загальнодержавних амбіцій. Проте місцеві політичні сили ще не стали головною силою в регіонах [10].

Принципові зміни в політичній системі України відбулись після Революції Гідності. Зміни торкнулися і субрегіональних одиниць. На міських, районних та обласних рівнях представництво отримали 80 непарламентських партій. Деякі з них отримали представництво по всій Україні, а деякі – були утворені навмисне, як локальні політичні проєкти. Загалом, цей виборчий цикл відрізнявся від попередніх більшою кількість локальних та субрегіональних партій. Внаслідок цього характерною рисою цих виборів стала висока фракційність, яка, через ідеологічну подібність, не вилилась у політичну кризу, а затвердила постмайданні зміни в політичному просторі [6, с. 188–202].

Ще раніше почали утворюватися «блоки» в підтримку регіональних лідерів. Останні місцеві вибори виявили найбільшу популярність локальних політичних проектів, що часто представляли обличчя окремих місцевих політиків. Ці блоки, як правило, створювалися місцевою елітою для розширення або збереження власного впливу та, здебільшого, пов'язувалися з конкретним політичним суб'єктом, який володів високою пізнаваністю. Ідея полягає в наданні голові місцевої ради можливості створити окрему фракцію у місцевій раді для затвердження власного політичного курсу та отримання більшої незалежності від інших сил, зокрема зі сторони центральної влади [6, с. 154–172]. Зокрема, в найбільших українських містах перемогу здобули чинні мери, а серед десяти найбільших міст лише в одному Кривому Розі найбільшу підтримку отримала партія, яка була представлена у Верховній Раді (ОПЗЖ) [13]. Цей процес міг стати наслідком фактичного узгодження між елітою та суспільством умов співіснування. Відповідно, в більшості регіонів закріпилися субнаціональні політичні режими, які в умовах децентралізації здобувають ще більше відмінних від центру ознак.

Фактор фінансової незалежності та децентралізації відіграє ключову роль в такій політичній конфігурації. Вона забезпечує місцевій політичній еліті автономність, яка обмежується лише силовим блоком, контроль над якою номінально має Київ. В умовах високого рівня корумпованості ключовим для силовиків є джерела їхнього особистого збагачення, а отже, вони стають відкритими для взаємодії з локальними кланами. Регіональні групи інтересів зосереджують в своїх руках більшість влади та, знаходячись у публічній опозиції із, як правило, непопулярною центральною владою, отримують особистісні дивіденди. Під таким кутом зору роль неформальних інститутів є головною в утвердженні субнаціональних політичних режимів [5].

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що політична система України протягом багатьох років була пов'язана з субнаціональними політичними режимами. В молодій державі через низку історико-культурних та політико-економічних факторів утворилося багато субнаціональних політичних режимів. Вони володіють різними характеристиками, які детерміновані їхнім територіальним розташуванням, місцевою політичною елітою, наявністю промислових потужностей та розвитком громадянського суспільства. Різні умови перебігу процесу демократизації є зовнішньою характеристикою локальних режимів. В умовах війни особливо важливою стає необхідність розуміння специфіки регіональної політики для об'єднання країни. Тож стратегічної ваги набувають подальші дослідження феномену субнаціональних політичних режимів України.

Список використаної літератури

1. Барометр Свободи Слова [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://imi.org.ua/monitorings/barometr-svobody-slova
2. Бевз Т. Регіональні політичні режими Дніпропетровщини: етапи формування, специфіка функціонування та особливості трансформації. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 88(2). С. 77–111.
3. Грищук М. Принципи місцевого самоврядування як основні засади організації та функціонування місцевого самоврядування: політико-правовий аналіз. *Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр.* / редкол.: С. В. Ківалов (керівник авт. кол.), Л. І. Кормич (ред.), М. А. Польовий (відп. секр.) [та ін.]. Одеса. 2009. Вип. 37. С. 266–270.
4. Кармазіна М., Бевз Т., Горбатюк М., Зорич О. Регіональні політичні еліти в Україні: особливості формування, цінності та ідентичності (кінець 1991–2019 рр.). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2020. 264 с.

5. Кармазіна М., Бевз Т., Ротар Н. Регіональні політичні режими в Україні: підстави формування, специфіка функціонування, особливості трансформації. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2018. 248 с.
6. Манайло-Приходько Р. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України. Дис. канд. політ. наук: 23.00.02. 2018. 291 с.
7. Прозорість регіональних медіа [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://imi.org.ua/infographics/prozorist-media-i37788
8. Регіональні політичні еліти в Україні: аналіз літератури з проблеми та характеристика емпіричної бази для вивчення феномену (кінець 1991–2018 рр.) / За ред. М. С. Кармазіної. Київ, ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2019. 264 с.
9. Рейтинги прозорості та підзвітності міст – 2020. Аналітичний звіт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/Analitychnyj-zvit.-Rejtyngy-prozorosti-ta-pidzvitnosti-mist-2020-1.pdf
10. Розумний М., Павленко І. Партійне законодавство та розвиток політичних партій в Україні. Київ: НІСД. 2015. 20 с.
11. Стан корупції в Україні. Інфографіка [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1935532-stan-koruptsiji-v-ukrajini-infografika.html
12. Ткачук А., Наталенко Н. Місцева ідентичність. Для територіальних громад і не тільки. Київ: ТОВ "Видавництво "Юстон". 2020. 97 с.
13. Український центр політичних та економічних досліджень ім. О. Разумкова. Проект "Партійна система України після 2019 року: ключові особливості та перспективи подальшого розвитку". Київ. 2020. Режим доступу: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_part_sistem.pdf
14. Яке місто в Україні найбільш корумповане? [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://anticorruption.com.ua/news-yake-msto-ukrayini-nayblsh-korumpovane.html
15. Яремчук В. Регіональні політичні режими в Україні: Львівщина (1990–2017 рр.). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2018. 112 с.

THE PHENOMENON OF SUBNATIONAL POLITICAL REGIMES IN UKRAINE

Svitlana Bula
Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

Mark Savchuk
Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

When studying political regimes, scientists faced the problem of scaling. On the one hand, the usual unit of analysis in political science is the State, as the subject of politics at all its levels, but is this really so? Does the state determine the course of the political process as a whole in a certain territory? Does it unify the institutional model? During the study of the political process in Ukraine, it is possible to note the presence of long-established alternative political and economic centers to Kyiv. In fact, the domestic political system includes many sub-national structures that, in the context of political regimes, have different characteristics and are often quite different from the national system. The influence of the local political elite, the character

of which is often determined by the local regime, is not limited to administrative-territorial boundaries and can even be exported to neighboring regions. Regional political projects that have gained popularity in recent years stimulate the coverage of this issue, both in the mass media and within the scientific community. In view of this, actualization is being acquired by the exploration of cause-and-effect relationships, which, given the historical conditions, led to the establishment of certain sub-national political regimes in Ukraine. Given the political realities of today, which demonstrate the heterogeneity of political power in the regions, their relations with the central government and directions of activity can be radically different due to various subnational regimes that have established themselves even before the start of the war. Therefore, it is necessary to start looking for the reasons for the formation of sub-national political regimes in view of the retrospect of the formation of modern Ukraine. Decentralization, uneven democratization, changes in socio-economic and cultural aspects are factors that stimulate the separation of the subnational level of research as a fullfledged direction of scientific research.

Key words: subnational political regime, election cycle, political elite, regional political projects.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 253–261
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 253–261

УДК 35.072
DOI
https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.32

ДОСЯГНЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Людмила Горохова
Житомирський державний університет імені Івана Франка,
історичний факультет, кафедра філософії та політології,
вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, Україна

Галина Невинна
Рівненський державний гуманітарний університет,
факультет історії, політології та міжнародних відносин,
кафедра політичних наук
вул. Степана Бандери, 12, м. Рівне, 33028, Україна

У статті представлено результати дослідження досвіду та специфіки реформування вітчизняної системи місцевого самоврядування. Проаналізовано основні етапи реформи децентралізації та досягнення на кожному з них.

Зазначено, що наразі ми можемо оцінювати лише проміжні результати реформування, оскільки всесвітня пандемія Covid-19 й повномасштабне вторгнення країни-агресора в територіальну цілісність і незалежність нашої держави обумовили коригування й відтермінування запланованих заходів та процесів третього етапу. Зокрема, міграційні процеси та постійна зміна кількості вимушено переміщених та евакуйованих осіб, не лише змінюють демографічну картину в держав, а й вимагають нових підходів щодо моделювання надання адміністративних послуг, послуг соціальної сфери, сфери охорони здоров'я, освіти, тощо. Знищення інфраструктури населених пунктів, руйнування доріг та інші наслідки подій, явищ і процесів впливають на ефективність та результативність реформування влади.

Авторами визначено сутність та принципи адміністративно-територіального устрою України, простежено його еволюцію, проаналізовано особливості нормативно-правового регулювання реформування місцевого самоврядування в сучасних умовах. Зауважувано на досягненнях реформи децентралізації та огріхах її реалізації. Констатовано, що процес децентралізації влади в Україні відбувається з врахуванням закордонного досвіду, зокрема Іспанії, Італії, Польщі, Франції. Результатом першого етапу реформи місцевого самоврядування стало добровільне об'єднання більшості територіальних громад. Другий етап реформування визначав реалізацію програми розширення повноважень великих міст. Третій етап децентралізації не завершено, оскільки події сучасності змінюють терміни його реалізації.

Презентовано новий адміністративно територіальний устрій України. Окреслено перспективи розвитку адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування й визначено можливі шляхи подальшого розвитку демократії в Україні.

Ключові слова: адміністративно-територіальний устрій, реформа, територіальна громада, район, область, децентралізація, реформування місцевого самоврядування.

Вступ. Актуальність проблеми. Однією з найактуальніших соціально-економічних проблем і проблем управління в Україні є питання становлення місцевого самоврядування. Актуалізувалася зазначена проблема в 2014 році, в той час, коли з'явилися активні запити громадянського суспільства на участь у вирішенні проблем місцевого самоврядування і контролю

© Л. Горохова, Г. Невинна, 2023

обраних органів влади.

На сучасному етапі державотворення ефективна організація публічної влади залишається одним із найважливіших пріоритетів регіонального розвитку України як демократичної та правової держави, яка прагне наблизитися до передових світових стандартів публічного управління. Нині, зважаючи на низку суб'єктивних і об'єктивних обставин, можемо оцінювати лише проміжні результати реформи децентралізації, оскільки заплановані заходи та процеси третього етапу тривають й змінюються терміни їх реалізації. Серед обставин, які обумовили коригування планів, всесвітня пандемія Covid-19 й повномасштабне вторгнення країни-агресора в територіальну цілісність і незалежність нашої держави. В результаті чого міграційні процеси та постійний рух вимушено переміщених осіб змінюють демографічну ситуацію, що вимагає нових підходів щодо моделювання надання послуг у сфері охорони здоров'я, освіти та адміністративних послуг, тощо. Руйнування й знищення інфраструктури населених пунктів, доріг, а також інші наслідки сучасних подій впливають на ефективність та результативність процесів реформування влади.

Метою статті є спроба аналізу результативності реформи децентралізації й з'ясування реального стану та визначення подальших перспектив реформування місцевого самоврядування в Україні.

Інформаційну базу дослідження склали законодавчі та нормативно-правові акти України, статистичні матеріали, результати моніторингу Міністерства розвитку громад та територій України, Кабінету Міністрів України, міжнародних організацій, наукові розвідки провідних вітчизняних та закордонних дослідників, публікації в періодичних виданнях, інтернет-ресурси тощо.

Реформа децентралізації та етапи її реалізації. Варто відмітити влучність оцінки одного із провідних вітчизняних експертів з децентралізації, співавтора законодавчої бази реформи А. Ткачука, який зазначив, шо «В Україні перший етап децентралізації був успішнішим, ніж у країнах Європи… Добровільне об'єднання в європейських країнах тривало 10–20 років і вони не виходили навіть на 10–15%, і вже потім ухвалювали рішення про адміністративне об'єднання. Тобто Україна тут показала те, що не показала жодна країна Європи – ми зробили перший етап об'єднання достатньо швидко і енергійно» [1]. Ми погоджуємося також з його висловлюванням про те, що в рамках децентралізації в Україні запроваджена ефективна модель бюджетного вирівнювання, яке, на думку багатьох європейських експертів є одним з найкращих.

Україна постала однією з найбільш децентралізованих держав Європи. Понад 15% ВВП України перерозподіляється через місцевий бюджет. Кращі за український є лише показники в країнах Північної Європи – Данії, Швеції, Норвегії і Фінляндії. Ми за показником бюджетної децентралізації уже обігнали Польщу і Німеччину [1].

Укрупнення районів як складова реформи децентралізації. Наступним кроком у реформуванні стало укрупнення районів як одиниць субрегіонального рівня АТУ: ліквідовано 490 старих районів, утворено 136 нових районів. Порівняння систем адміністративно-територіального устрою подано на рисунку 1.

Цей етап відбувався у пришвидшеному режимі у зв'язку з необхідністю підготовки до проведення місцевих виборів на новій територіальній основі. Новий районний поділ характеризується суттєвими розривами як за територіальними, так і за демографічними критеріями. Хоча в цілому укрупнення районів виявилося доцільним з точки зору збільшення їх ресурсного потенціалу та зростання ступеня їх самодостатності.

Громади як базові одиниці АТУ (адміністративно-територіального устрою) України утворювалися у 2015–2019 рр. шляхом добровільного об'єднання. У 2020 році

Рис. 1. Система адміністративно-територіального устрою України

в адміністративний спосіб, передбачений Постановою Верховної Ради України було визначено 1469 територіальних громад у складі нових районів, при цьому частину дрібних громад, утворених на добровільних засадах, було ліквідовано. Розроблено систему показників спроможності територіальних громад (демографія, інфраструктурний розвиток, фінансове забезпечення), моніторинг й аналіз яких дозволять визначити потенціал кожної громади та оцінити набутий нею рівень розвитку. На сьогодні зафіксовано, що кращі результати фінансово-економічного розвитку мають великі (укрупнені) ТГ, тоді як менші – не мають змоги ефективно функціонувати без дотацій.

Під час першого етапу реформи місцевого самоврядування відбулося добровільне об'єднання більшості територіальних громад. За процедурним аспектом зміни адміністративно-територіального устрою цей етап реформи був проведений за скандинавською моделлю. Решта були визначені в адміністративний спосіб, оскільки у законодавстві закріплена норма, що до прийняття закону про адміністративно-територіальний устрій України визначення адміністративних центрів територіальних громад та затвердження територій територіальних громад здійснює Кабінет Міністрів України. Динаміку добровільного формування ОТГ в 2015–2020 роках складено за офіційними даними [2] й відображено на рисунку 2.

З наведеної діаграми бачимо, що процес добровільного об'єднання територіальних громад проходив досить динамічно. Станом на 01 лютого 2020 року 4487 місцевих об'єднано у 982 територіальні громади [2]. Варто відмітити, що у 2019 році активізувався процес приєднання громад до ОТГ та міст обласного значення. Процедуру приєднання сусідніх громад пройшли понад 100 ОТГ. Загалом до них доєдналися близько 250 сусідніх

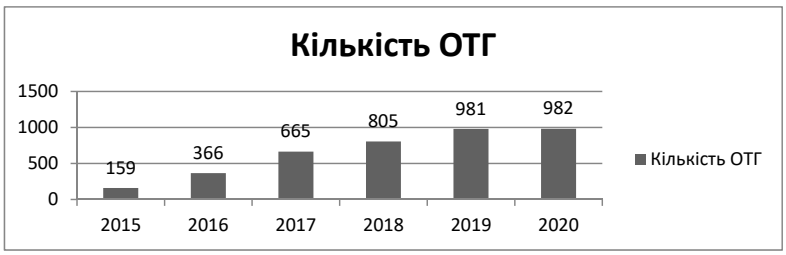

Рис. 2. Динаміка утворення ОТГ в Україні

сільських та селищних рад [3, с. 19].

Проте на цьому етапі виникли і певні проблеми, оскільки були задіяні політичні спекуляції, спротив представників районних та обласних адміністрацій, бізнес-інтереси, особисті амбіції. В низці областей на початку реформи спостерігалася протидія децентралізації з боку обласних державних адміністрацій. У результаті чого в Київській, Сумській, Одеській, Закарпатській областях фактично зупинився процес створення ОТГ. На початку 2019 р. у регіонах-лідерах створення ОТГ понад половину площі було покрито об'єднаними територіальними громадами: Запорізька й Житомирська області – понад 60% території, Дніпропетровська, Хмельницька, Чернігівська й Волинська – понад 50%. Натомість у регіонах-аутсайдерах охоплення ледь сягало десятої частини: Закарпатська область – 4%, Київська – 11%, Харківська – 14%, Вінницька – 16% [4, с. 67–68]. Кількісну характеристику утворених ОТГ в регіонах, з різною позицією щодо цього процесу складено на основі офіційних даних [2] й відображено на рисунку 3 на прикладі Житомирської та Закарпатської областей.

Новий АТУ України. Впродовж квітня – травня 2020 р. урядом затверджено оновлені перспективні плани всіх областей, які повністю охоплювали їх території. 17 липня 2020 року Верховною Радою України прийнято Постанову № 807-IX «Про утворення та ліквідацію районів», відповідно до якої ліквідовано 490 старих районів і натомість утворено 136 нових (з яких 17 районів знаходилися на тимчасово окупованих територіях: в АР Крим – усі 10 районів, в Донецькій області – 3 (Горлівський, Донецький, Кальміуський) райони, в Луганській області – 4 (Алчевський, Довжанський, Луганський, Ровеньківський) райони). Новий адміністративно-територіальний устрій України відображено на рисунку 4.

У складі визначених районів зареєстровано 1469 територіальних громад, 31 з яких – знаходилася на тимчасово окупованих територіях України в Донецькій та Луганській областях. На території АР Крим затвердження адміністративних центрів та територій територіальних громад буде виконане після деокупації.

Таким чином, розпочато реформування територіальної організації влади на субрегіональному (районному) рівні. Нові райони і територіальні громади в Україні відображено у другому доповненому виданні «Атласу адміністративно-територіального устрою України» [5], а також відображена на сторінках порталу «Децентралізація» у рубриці «Новий АТУ» [6].

Кількісну характеристику нового адміністративно-територіального устрою України у розрізі областей відображено в таблиці 1 створеній на основі опрацювання статистичних даних [5]. Проте відкритим залишається питання проведення заключного етапу

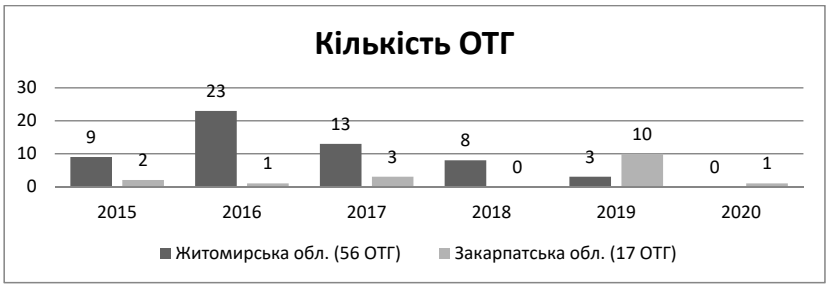

Рис. 3. Кількість утворених ОТГ в Житомирській та Закарпатській областях

Рис. 4. Новий адміністративно-територіальний устрій України

Таблиця 1

Кількісна характеристика АТУ України (станом на 2020 р.)

Область	Кількість районів	Кількість об'єднаних територіальних громад (ОТГ)			
		міські	селищні	сільські	усього
1	2	3	4	5	6
Вінницька	6	18	22	23	63
Волинська	4	11	18	25	54
Дніпропетровська	7	20	25	41	86
Донецька	8	43	14	9	66*
Житомирська	4	12	22	32	66
Закарпатська	6	11	18	35	64
Запорізька	5	14	17	36	67
Івано-Франківська	6	15	23	24	62
Київська	7	24	23	22	69
Кіровоградська	4	12	16	21	49
Луганська	8	20	12	5	37**
Львівська	7	39	17	17	73
Миколаївська	4	9	14	29	52
Одеська	7	19	25	47	91
Полтавська	4	16	20	24	60
Рівненська	4	11	13	40	64
Сумська	5	15	15	21	51
Тернопільська	3	18	16	21	55
Харківська	7	17	26	13	56

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6
Херсонська	5	9	17	23	49
Хмельницька	3	13	22	25	60
Черкаська	4	16	10	40	66
Чернівецька	3	11	7	34	52
Чернігівська	5	16	24	17	57
АР Крим	10	–	–	–	–***
Усього	136	409	436	624	1469

* – у т.ч. 20 ОТГ на тимчасово окупованій території України

** – у т.ч. 11 ОТГ на тимчасово окупованій території України

*** – затвердження адміністративних центрів та територій територіальних громад буде виконане після деокупації

реформи АТУ – зміни регіонального рівня. Існує два протилежних підходи – укрупнення та розукрупнення регіонів. Не завершеною залишається дискусія щодо дефініції на означення АТО регіонального рівня: земля, край, округа, паланка, воєводство, область, регіон тощо.

Громади отримали повноваження та ресурси, які раніше надавалися тільки містам обласного значення: зарахування до місцевого бюджету 60% податку на доходи фізичних осіб, 100% з єдиного податку, податку на прибуток підприємств і фінансових установ комунальної власності та податку на майно (нерухомість, земля, транспорт). Одночасно ОТГ отримали й право на державні трансферти для виконання повноважень: дотації, освітня та медична субвенції, субвенція на розвиток інфраструктури громад тощо [7, с. 26]. Варто зазначити, що поява значної кількості низькоспроможних ОТГ є результатом дій суб'єктивного чинника, впливу агробізнесу, великих забудовників тощо. Для низки громад єдиним шляхом підвищення їх спроможності та самодостатності є їх об'єднання (укрупнення) між собою.

Меморандум про взаєморозуміння щодо підтримки впровадження секторальної децентралізації між низкою українських міністерств та Проєктом експертної підтримки управління та економічного розвитку, що фінансується Міністерством міжнародних справ торгівлі і розвитку Канади та впроваджується компанією EDGE (Agriteam Canada Consulting Ltd) був підписаний у листопаді 2016 року. Його метою було формування спільного бачення реформи децентралізації міністерствами, розробка нормативно-правових актів, формування планів із запровадження реформи у секторальних напрямах та покращення координації співпраці регіональної влади з центральними органами виконавчої влади. Слід відмітити, що міжнародна донорська допомога (експертна підтримка, грантова підтримка на реалізацію проєктів) виступила важливим чинником просування секторальної децентралізації.

Складовою частиною комплексної децентралізаційної реформи є секторальні реформи, які, водночас, є складовими окремих галузевих реформ, що ускладнює їх проведення. Для всіх сфер спільною проблемою є те, що на сьогодні управління територіальними громадами ще не стало якісно новим унаслідок неврегульованості перерозподілу повноважень між громадами й адміністративно-територіальними одиницями регіонального та субрегіонального рівнів. Секторальні реформи відображають реальний стан передачі повноважень ОТГ у тій чи іншій сфері й перебувають на різних етапах упровадження

залежно від пріоритетності, визначної державою, тому і мають різні перспективи.

І як результат – 2017 рік урядом України був оголошений роком упровадження секторальної децентралізації. Було створено незалежну неурядову структуру при Міністерстві регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства – Проєктний офіс секторальної децентралізації. Метою роботи якого визначені організація та підтримка процесу формування секторальної політики з децентралізації у відповідних міністерствах та відомствах й координація їх дій. У результаті роботи офісу було визначено 12 основних секторів реформування, які відображено на рисунку 5.

Варто відмітити, що нині ступені впровадження реформ за окремими напрямами секторальної децентралізації суттєво різняться. Ми погоджуємося й підтримуємо думку експертів щодо того, що серед основних факторів такої ситуації вагому роль відіграє прийняття політичних рішень щодо реалізації окремих галузевих реформ залежно від їхньої суспільної важливості [8, с. 115].

Детальний аналіз секторальних реформ та їх результативність, а також основні складові подальшого розвитку реформування буде представлено у окремій науковій розвідці.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, можемо зазначити, що сучасний етап децентралізації та розширення повноважень місцевої влади розпочався ще в 2014 році разом із поверненням України до конституційних засад парламентсько-президентської республіки. Прагнучи долучитися до новітніх європейських управлінських трендів, пов'язаних зі зростанням ролі місцевого самоврядування, українська влада визначила реформу децентралізації як стратегічну, котра сприятиме розвитку локальної демократії. Проте не зважаючи на конституційне закріплення (ст. 7 Конституції України) в незалежній Україні місцеве самоврядування через вплив радянського минулого так і не набуло інституційної самостійності.

Відтак, фактично, наша держава перебуває в своєрідному перехідному стані від централізовано-контрольованої форми державного управління до децентралізованої моделі публічної влади. Результатом успішної децентралізації має стати закріплення в системі публічної влади самодостатнього місцевого самоврядування спроможного ефективно вирішувати місцеві проблеми й забезпечувати населення широким спектром якісних публічних послуг. На основі аналізу особливостей визначено, що в Україні впроваджуються в різній мірі всі типи та форми децентралізації; українська модель є змішаною, а механізми

Сектори

- Освіта
- Охорона здоров'я
- Соціальний захист
- Місцеві бюджети. Місцеві податки і збори
- Адміністративно-територіальний устрій. Система територіальної організації виконавчої влади
- Містобудування. Архітектура. (Планування територій об'єднаних територіальних громад)
- Земельні відносини
- Інфраструктура (Транспорт, зв'язок, дороги)
- Навколишнє середовище та використання природних ресурсів.
- Культура
- Житлово-комунальне господарство
- Центри надання адміністративних послуг

Рис. 5. Структура секторальної децентралізації

впровадження застосовуються у поєднанні.

Серед подальших досліджень варто окреслити вивчення перспектив секторальних реформ, зокрема таких як: повна передача закладів загальної середньої освіти у власність й управління ОТГ у сфері освіти; завершення формування мережі опорних шкіл в ОТГ як центрів освітніх округів; оптимізація шкільної мережі залежно від потреб громади, при максимальному збереженні робочих місць для педагогічних кадрів; створення нового освітнього простору, тощо; у сфері охорони здоров'я – продовження формування вторинної (високоспеціалізованої) ланки та екстреної медичної допомоги населенню в госпітальних округах; запровадження чіткого механізму спільного фінансування медичних закладів вторинної ланки, їх утримання за рахунок тих ОТГ, мешканців яких обслуговують ці заклади; подальший розвиток сільської медицини; збільшення фінансування закладів охорони здоров'я в умовах пандемії та інші. Охоплення послугами сільської місцевості та розвиток місцевої туристичної галузі передбачені подальшим реформуванням культурної сфери. Створення ефективної системи надання базових послуг соціального захисту з дотриманням принципу їх максимальної доступності, а також розширення мережі Центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП) в ОТГ, та інші.

Для забезпечення ефективного завершення реформи необхідно здійснити: удосконалення законодавчої бази, внесення конституційних змін в частині адміністративно-територіального устрою держави; проведення перепису населення для отримання актуальної демографічної статистики; попереднє проведення громадських консультацій, експертних обговорень, в т. ч. із залученням міжнародних експертів. Варто зауважити, що в сучасних умовах складно не лише окреслити завдання, а й визначити їх пріоритетність і терміни виконання. Оскільки постійно з'являються все нові і нові виклики, які гальмують реалізацію реформи децентралізації публічної влади. Проте не варто зупинятися, адже результати досягнень засвідчують, що ми рухаємось в правильному напрямку.

Список використаної літератури

1. Ткачук А. В Україні перший етап децентралізації був успішнішим, ніж у країнах Європи. URL: http://open.solidarnist.ua/?p=2308
2. Громади URL: https://decentralization.gov.ua/gromada
3. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні : наук. доп. / О. В. Шевченко, В. В. Романова, Я. А. Жаліло та ін.; за наук. ред. д-ра екон. наук Я. А. Жаліла. Київ: НІСД, 2020. 153 с.
4. Бевз Т. Специфіка здійснення реформи децентралізації в регіонах України : здобутки і прорахунки / Т. Бевз // Народна творчість та етнологія. 2019. № 3. С. 65–75.
5. Атлас адміністративно-територіального устрою України. Новий районний поділ та територіальні громади : 2020. Видання друге / П. Остапенко, Р. Перхалюк, О. Бончковський, С. Остапенко. Київ, 2020. 56 с.
6. Атлас адміністративно-територіального устрою України – вже на порталі «Децентралізація». URL: https://decentralization.gov.ua/news/13404
7. Дребот Н. П. Реформа децентралізації в Україні: поточний стан та перспективи розвитку / Н. П. Дребот, І. Б. Семеген // Науковий вісник НЛТУ України. 2019. Т. 29. № 4. С. 24–27.
8. Павлюк А. П. Секторальна децентралізація в Україні : результати реформи та пріоритети розвитку / А. П. Павлюк // Стратегічні пріоритети. 2017. № 3 (44). С. 113–124.

ACHIEVEMENTS AND PERSPECTIVES DECENTRALIZATION REFORMS IN UKRAINE

Liudmyla Horokhova
Zhytomyr Ivan Franko State University,
Faculty of History, Department of Philosophy and Political Science
Velika Berdychivska str., 40, 10008, Zhytomyr, Ukraine

Halyna Nevinna
Rivne State Humanities University,
Faculty of history, political science and international relations,
Department of Political Sciences
Stepana Bandera str., 12, 33028, Rivne, Ukraine

The article presents the results of a study of the experience and specifics of reforming the domestic system of local self-government. The main stages of the decentralization reform and achievements in each of them are analyzed.

It is noted that at the moment we can only evaluate the intermediate results of the reform, since the worldwide Covid-19 pandemic and the full-scale invasion of the aggressor country into the territorial integrity and independence of our state caused the adjustment and postponement of the planned measures and processes of the third stage. In particular, migration processes and the constant change in the number of forcibly displaced and evacuated persons not only change the demographic picture in the states, but also require new approaches to modeling the provision of administrative services, social services, health care, education, etc. The destruction of the infrastructure of settlements, the destruction of roads and other consequences of events, phenomena and processes affect the effectiveness and efficiency of government reform.

The authors defined the essence and principles of the administrative-territorial system of Ukraine, traced its evolution, analyzed the peculiarities of the regulatory and legal regulation of local self-government reform in modern conditions. The achievements of the decentralization reform and the shortcomings of its implementation are noted. It was established that the process of power decentralization in Ukraine takes into account foreign experience, in particular Spain, Italy, Poland, and France. The result of the first stage of local self-government reform was the voluntary unification of most territorial communities. The second stage of the reform determined the implementation of the program of expanding the powers of large cities. The third stage of decentralization has not been completed, as modern events change the terms of its implementation.

The new administrative and territorial system of Ukraine was presented. The prospects for the development of the administrative-territorial system and local self-government are outlined, and the possible ways of further development of democracy in Ukraine are determined.

Key words: administrative-territorial system, reform, territorial community, district, region, decentralization, local self-government reform.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 262–270
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 262–270

УДК 327.7:061.1ЄС
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.33

ЕВОЛЮЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЄС: ПОШУК ТА ВИЗНАЧЕННЯ КЛЮЧОВИХ ПРІОРИТЕТІВ

Леся Дорош
Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних і соціальних наук,
кафедра політології та міжнародних відносин,
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна

З'ясовано ключові етапи формування та реалізації зовнішньополітичної стратегії ЄС із врахуванням перспектив втілення безпекових пріоритетів, визначених у рамках Стратегічного компасу. Наголошено, що російське повномасштабне вторгнення в Україну підкреслило необхідність зміцнення здатності ЄС мислити та діяти більш стратегічно у сфері безпеки. Стверджується, що спільні безпекові інтереси ЄС призвели до ініціювання нових документів у сфері безпеки і оборони, останнім з яких став Стратегічний компас, що ініційований наприкінці 2020 року та офіційно прийнятий 21 березня 2022 року міністрами закордонних справ і оборони ЄС. Стратегічний компас спрямований на те, щоб Союз та його держави-члени зміцнили свою безпеку та оборону, докладно описує інструменти та ініціативи, які забезпечать більш надійні, швидкі та рішучі зовнішні дії. Наголошено, що Стратегічний Компас є найбільш конкретною та реалістичною дорожньою картою для ЄС як постачальника безпеки, є «стратегією середнього рівня», яка перетворює пріоритети на реальні цілі та визначає можливості, які має розвивати Союз. Стратегічний Компас допомагає створити спільну європейську стратегічну культуру, підвищуючи здатність ЄС діяти, його самозабезпеченість, а також його політичну волю. З'ясовано чотири напрямки дій, передбачених документом: більш швидкі та рішучі дії, коли настає криза; захист громадян ЄС шляхом передбачення нових загроз і забезпечення доступу до стратегічних сфер; спільне інвестування та розвиток передового військового потенціалу для зменшення залежності; спільна робота проти загроз через зміцнення партнерства з НАТО, ООН та партнерами-однодумцями.

Ключові слова: ЄС, Стратегічний компас, PESCO, російсько-українська війна, безпека.

Актуальність дослідження. Президент Європейської Ради Шарль Мішель назвав 2022 рік «роком європейської оборони», враховуючи прийняття Стратегічного компасу безпеки та оборони, що має на мені посилити та конкретизувати амбіції Європейського Союзу (ЄС) в сфері політики безпеки та оборони [4]. Російське повномасштабне вторгнення в Україну посилило необхідність зміцнення здатності ЄС мислити та діяти більш стратегічно у сфері безпеки. Саме тому розгляд еволюції інституційної та нормативно-правової складових безпекової архітектури ЄС варто здійснювати головно в контексті конкретної безпекової та оборонної ситуації на континенті та планеті, а також у контексті формування та реалізації зовнішньої політики Європейського Союзу. Варто зауважити, що левова частка країн-членів Європейського Союзу є членами Організації Північноатлантичного Договору (НАТО), тому деякі програми, ініціативи та погляди переплітаються між цими двома утвореннями. Окрім НАТО, Європейський Союз співпрацює з третіми країнами або організаціями, і у підсумку створює разом з ними нові ініціативи та програми, які згодом лягають у фундамент безпекової архітектури Союзу.

© Л. Дорош, 2023

В умовах новітніх викликів, зумовлених повномасштабною агресією Росії проти України, загальним погіршенням міжнародної безпекової ситуації та підвищенням рівня зовнішньої загрози держави-члени ЄС краще розуміють спільні інтереси. До них належать територіальна цілісність, безпека зовнішніх кордонів Союзу, стійкість до пандемій, продовольча, водна та енергетична безпеки, екологічна стійкість, цілісність і належне функціонування єдиного ринку, безпечні та захищені мережі зв'язку, кібербезпека, боротьба з організованою злочинністю, тероризмом і екстремізмом тощо. Всі ці спільні інтереси призвели до ініціювання нових документів у сфері безпеки і оборони, останнім з яких став Стратегічний компас, що ініційований наприкінці 2020 року та офіційно прийнятий 21 березня 2022 року міністрами закордонних справ і оборони ЄС. Цей ключовий документ визначає політику у сфері безпеки та оборони ЄС на решту цього десятиліття та далі. Разом з тим остаточна версія Стратегічного компасу обіцяє «квантовий стрибок» у сфері оборони. Йдеться про його негайне впровадження. Хоча часовий горизонт складає від п'яти до десяти років, більше половини результатів Стратегічного компасу мають бути надані до 2022 року і практично жодного після 2025 року [5].

Стратегічний компас спрямований на те, щоб Союз та його держави-члени зміцнили свою безпеку та оборону, докладно описує інструменти та ініціативи, які забезпечать більш надійні, швидкі та рішучі зовнішні дії. Ця ініціатива охоплюватиме іншу ініціативу, також військового характеру, яка полягає у створенні сил швидкого розгортання (близько 5000 військовослужбовців), до яких країни-учасниці нададуть різні модулі можливостей і сил [6]. Тут важливо зазначити, що це не так звані сили швидкого реагування, які нещодавно були розгорнуті для захисту східних держав-членів НАТО, які відчувають загрозу з боку Росії. Ці сили є частиною НАТО, а не ЄС [7].

Сьогодні ніхто не знає, як – і коли – закінчиться війна Росії проти України, і якими будуть наслідки для європейської безпеки в середньостроковій та довгостроковій перспективі (тобто наступні п'ять-десять років). Тож сучасні аналітичні дискусії дедалі більше зосереджуються на тому, як європейські країни мають підтримувати Україну, як Європі та Сполученим Штатам слід сприймати Росію та взаємодіяти з нею під час і після конфлікту та якою мірою об'єднана Європа має зміцнювати свою власну оборону. Відтак, актуалізуються дослідження сучасних безпекових пріоритетів, визначених у останніх ключових нормативно-правових документах ЄС, націлених на зміцнення європейської єдності та солідарності, посилення його спроможності та політичної волі діяти разом, захищаючи європейські інтереси та цінності.

Джерельну базу цього дослідження становлять головно нормативні документи ЄС [8], а також інформація про діяльність досліджуваних структур ЄС у сфері безпеки [1–2; 10–11]. Також основою цього аналізу є комплексні дослідження, у яких висвітлено сучасні виклики у сфері безпеки ЄС [3; 6–7]. Варто також виокремити аналітичні роботи дослідників [4–5; 9], які зосереджують увагу на новітніх нормативно-правових документах, головно Стратегічному компасі, що вироблені у рамках ЄС та спрямовані на протидію сучасним безпековим викликам та захист Європи.

Метою цієї розвідки є з'ясувати ключові етапи формування та реалізації зовнішньополітичної стратегії ЄС із врахуванням перспектив втілення безпекових пріоритетів, визначених у рамках Стратегічного компасу.

На саміті Європейської Ради «Спільні погляди, єдиний підхід: сильна Європа» 28 червня 2016 року Фредеріка Могеріні представила Глобальну стратегію безпеки Європейського Союзу. Цей документ визначив основні пріоритети руху ЄС після початку

конфлікту на сході України. За своєю суттю Глобальна стратегія безпеки виходить за колишні стандарти розуміння безпеки у вузькому, тобто військовому, розумінні парадигми безпеки. Тепер, як зазначає Ф. Могеріні, «Європейський Союз може поєднувати і комбінувати торгову політику, політику у сфері довкілля, гуманітарну допомогу, співпрацю та сприяння в сфері розвитку, а також роботу з забезпечення безпеки» [8]. Отож, цей документ можна вважати програмним з точки зору інтеграційних процесів у зовнішній політиці та політиці безпеки Європейського Союзу.

Варто зауважити, що Глобальна стратегія безпеки Європейського Союзу, на відміну від попередньої Стратегії 2003 року, передбачає не тільки посилення регіональної і міжнародної безпеки через систему миротворчості, а також концентрується на «спільних інтересах і принципах», і встановлює пріоритет гарантій безпеки перш за все для громадян ЄС та території ЄС. Відтак, можна говорити про те, що тепер Європейський Союз не може і не буде гарантувати безпеку третіх країн, які не є державами-членами ЄС. Однак, у Стратегії відзначено, що Європейський Союз і надалі буде продовжувати свою діяльність із запобігання і вирішення конфліктів, особливо в сусідніх країнах для мінімізації загроз власним громадянам [8].

Глобальна стратегія безпеки також акцентує увагу на необхідності посилення оборонного потенціалу Європейського Союзу. У Стратегії згадано, що тільки сильний і єдиний ЄС може протидіяти викликам сьогодення. Тобто документ підкреслює, що принцип об'єднання і розподілу ресурсів всіх держав-членів повинен застосовуватися до всіх витрат на оборону. Відтак, дослідники припускають, що період, коли Європейський Союз вдавався тільки до «м'якої» сили, зміниться періодом більш активного використання «жорсткої» сили, спираючись на його оборонний потенціал, а також на партнерів у регіонах. Такі висновки базуються на положеннях Глобальної стратегії безпеки, де вказано, що тепер є колективним обов'язком скеровувати 20% оборонного бюджету на науково-технічні розробки, а також виділення 35% загальних витрат на обладнання для спільних закупівель. Отож, можна сказати, що Європейський Союз прагне посилити власний оборонний потенціал, тим самим нейтралізуючи його дефіцит, досягнувши узгодженості в оборонному плануванні і усунувши відставання деяких держав-членів ЄС у військовій сфері.

Отже, Глобальна стратегія безпеки передбачає активні інтеграційні дії у сфері безпеки та оборони, що демонструється політичними та інституційними змінами. Європейський Союз представив консолідацію потужної європейської оборонної технологічної та промислової бази, а Комісія визначила інтеграцію оборонної промисловості та ринку ЄС ключовим пріоритетом. Отож, коли ми говоримо про інституційні трансформації, то варто згадати й Європейський оборонний фонд (The European Defence Fund, EDF), який є складовою СЗБП, яка скерована на координацію та збільшення національних інвестицій в оборонні дослідження і покращення взаємодій між національними збройними силами. Ціллю Європейського оборонного фонду є фінансування спільних проектів з оборони, а також промислових об'єктів і підтримання спільних досліджень з оборони по всьому Європейському Союзу. З 2021 року Європейський оборонний фонд сприяє створенню інноваційної і конкурентоспроможної оборонно-промислової бази, і зробить внесок в стратегічну автономію Європейського Союзу. Під стратегічною автономією розуміють можливість ЄС захищати себе, не опираючись на Сполучені Штати Америки. Відтак, Європейський оборонний фонд створює новий комплексний оборонний пакет для Європейського Союзу [11]. EDF наділено майже 8 мільярдами євро до 2027 року, а в 2024 році почнуться обговорення щодо додаткового

фінансового пакету на період 2028–2035 років. EDF вже інвестує в оборонні дослідження та проекти розвитку потенціалу, і всі 27 держав-членів ЄС мають потенціал отримати доступ до Фонду для програм співпраці [3].

Також до європейської безпекової архітектури можна віднести Європейське оборонне агентство (EDA), яке було утворено у 2004 році. Агентство підпорядковується Раді Європейського Союзу, від якого отримує завдання. Метою Європейського оборонного агентства є підтримка держав-членів і Ради ЄС у покращенні європейського оборонного потенціалу у сфері управління кризами та підтримки європейської безпеки і оборонної політики. Отож, Агентство виконує три основні завдання: підтримка розвитку оборонного потенціалу і військового співробітництва між державами-членами Європейського Союзу; стимулювання досліджень в оборонній та технологічній сферах, а також зміцнення європейської оборонної промисловості; висвітлення поточного стану військової складової Європейського Союзу [10].

У грудні 2017 року було започатковано постійну структуровану співпрацю (PESCO), про яку зазначалось ще у Лісабонській угоді (2007 р.), але не втілювалось майже десять років. Лісабонська угода запровадила положення PESCO для будь-якого аспекту подальшої інтеграції, і вперше вона була використана в оборонній/військовій сфері. Окрім цього інституційно Європейська Рада схвалила новий інструмент – Координований щорічний огляд оборони (CARD), метою якого стало забезпечення нового каналу для спонукання держав-членів до усунення недоліків можливостей і моніторингу прогресу в напрямку вдосконалення можливостей. Завдання CARD спрямовані на «сприяння розвитку потенціалу для усунення недоліків, поглиблення оборонної співпраці та забезпечення більш оптимального використання планів оборонних витрат [9]. Разом EDF, PESCO та CARD складають три окремі, але взаємопов'язані розробки, спрямовані на підвищення безпеки та обороноздатності ЄС [1].

Дослідники стверджують, що Глобальна стратегія ЄС була найсміливішою заявою про амбіції ЄС у сфері безпеки, що були виражені у фразі «стратегічна автономія». Девід Макалістер, голова Комітету Європейського парламенту у закордонних справах, закликав Європейську Раду підготуватися до «стратегічного суверенітету» ЄС, вказуючи, що інтеграція є важливою для досягнення цієї мети. Водночас політики розуміють, що державам-членам бракує спільної стратегічної культури та вони по-різному сприймають загрози, що ускладнює вирішення завдань у сфері безпеки [Цит. за 9].

З іншого боку, країни-члени ЄС, де б вони не були розташовані географічно, стикаються з багатьма загальними загрозами. Власне подоланню згаданої вище проблеми розрізненості бачень ключових загроз, і необхідності формування спільної стратегічної культури і було присвячене перше завдання при формуванні вже згаданого нами Стратегічного компасу – забезпечення спільної стратегічної культури впродовж встановленого часу та детальний аналіз загроз, що мало б уможливити концептуалізацію на рівні ЄС зв'язків між ризиками, безпекою та пов'язаними з ними загрозами в узгодженому цілому [9]. Саме Стратегічний компас має продемонструвати (без заплутування та без зловживань з боку держав-членів, яким бракує рішучості підтримувати ЄС як інтегроване об'єднання у сфері безпеки та оборони) відповідний та визначений рівень амбіцій, а також чітко визначити засоби та навіть часові рамки для досягнення визначених стратегічних цілей. У практичному сенсі роль Стратегічного компасу полягає в тому, щоб «підштовхувати» країни-члени до спільного розуміння ключових загроз для Європи та того, як їм разом протистояти.

Дослідники вважають, що Стратегічний компас є «стратегією середнього рівня», яка перетворює пріоритети на реальні цілі та визначає можливості, які має розвивати

Союз. Йдеться про продовження розпочатого ще у 2007 році Європейським оборонним агентством постійного оновлення Плану європейських оборонних можливостей, процесу, що розвивається і базується на аналізі потреб, розробленому для надання допомоги державам-членам у раціоналізації ресурсів і збільшенні можливостей [9]. Тут важливо наголосити, що Стратегічний компас відображає повний спектр внесків і поглядів щодо проблематики оборони та безпеки, пояснюючи, як ЄС має вирішувати складні виклики. Окрім цього така посилена співпраця національних оборонних активів є єдиною можливістю для європейської оборони наразі, враховуючи відсутність наднаціонального органу ЄС у сфері оборони. Саме Стратегічний компас міг би порекомендувати шляхи кращої інтеграції існуючих інструментів або створення централізованого центру, здатного розвинути ситуаційну обізнаність, що охоплює морську безпеку, гібридні загрози, кризи, спричинені кліматом, піратство та захист критичної інфраструктури тощо. Загалом у документі пропонується понад 50 результатів із термінами виконання, більшість із яких встановлено до 2025 року. Компас є найбільш конкретною та реалістичною дорожньою картою для ЄС як постачальника безпеки, яку ми бачили в історії блоку. Зіткнувшись із такою тектонічною зміною геополітичного ландшафту як вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року, країни-члени та Європейська служба зовнішніх дій (EEAS) адаптували документ під час перегляду в останню хвилину до марафону переговорів [5].

Прийняттю Стратегічного компасу передувало чотири основних аналізи у сферах: управління кризами, стійкості, розвитку можливостей і партнерства. У його межах рекомендовано застосування принципу субсидіарності, але з чіткими каналами та способами взаємодії між різними рівнями, охоплюючи інституції ЄС, держави-члени, державний та приватний сектори, цивільні та військові суб'єкти, ЄС та НАТО. З точки зору розвитку спроможностей, наголошується на необхідності розширити взаємодоповнюваність між ЄС і НАТО.

Стратегічний компас встановлює чіткі зобов'язання, які мають бути досягнуті у визначені часові рамки та розділені на чотири широкі сфери: дія, безпека, інвестиції та партнерство. «Дія» спрямована на те, щоб бути здатним реагувати на будь-яку ситуацію, яка може становити загрозу європейській безпеці або міжнародному миру та стабільності, у швидкий та надійний спосіб. З цією метою існує бажання діяти з партнерами, де це можливо, але також і поодинці, де це неможливо, чіткий натяк на відсутність інтересу США до географічних сценаріїв, де їхні інтереси не знаходяться під загрозою, але де інтереси Європи присутні. Мета полягає в тому, щоб зміцнити цивільні та військові місії, надавши їм можливість швидше та гнучкіше приймати рішення та сприяючи більшій солідарності у фінансуванні операцій. Також бажано розширити здатність до швидкого розгортання на основі гнучких і сумісних модулів військових підрозділів, наданих державами-членами, які зобов'язалися це зробити, здатних розгорнути близько 5000 військових (включаючи стратегічні засоби) для вирішення різних типів криз. Існує також бажання посилити командні та контрольні структури, як цивільні (Civilian Planning and Conduct Capacity), так і військові (Military Planning and Conduct Capacity, підрозділ Військового штабу ЄС) [6].

У сфері «безпеки» мета полягає в тому, щоб збільшити здатність передбачати загрози, забезпечити доступ до стратегічних сфер і захистити європейських громадян. Для досягнення цієї мети буде збільшено можливості розвідки, що дасть змогу відстежувати розвиток географічних сценаріїв, які вважаються актуальними, а також створювати стратегічне передбачення. Також має бути створено так званий «EU Hybrid Toolbox», який об'єднає різні вже існуючі інструменти для виявлення та реагування на широкий спектр гібридних загроз, особливо дезінформації та втручання з-за меж Союзу. Особлива увага приділятиметься кіберзахисту, а також відкритому доступу в морській зоні та космічному просторі.

Що стосується «інвестицій», ідея полягає в тому, щоб набути необхідних навичок діяти автономно, зменшуючи технологічну та промислову залежність, з особливим акцентом на так званих стратегічних механізмах.

«Партнерство» спрямоване на зміцнення та розширення співпраці з провідними міжнародними інституціями (НАТО, ООН, ОБСЄ, Африканський Союз та АСЕАН), а також з третіми державами, з якими вже існують постійні відносини співпраці, або з тими, які бажають їх розвивати. Союз хоче практикувати, просувати та захищати багатосторонність, в онові якої лежить міжнародне право, зміцнюючи та налагоджуючи багатосторонні та двосторонні відносини. Особливу увагу буде приділено таким партнерам, як Велика Британія (з якою планується укласти глобальну угоду про співпрацю), США, Норвегія та Канада, а також таким регіонам, як Західні Балкани, Африка, Азія та Латинська Америка. Нова пропозиція, схоже, полягає у створенні форуму партнерства в сфері безпеки та оборони для обговорення та роботи з партнерами щодо спільних викликів і загроз [6].

Особливу увагу у «Стратегічному компасі» приділено створенню можливостей покращити реакцію Європейського Союзу на гібридні загрози. Йдеться про низку пропозицій, пов'язаних із забезпеченням захисту від гібридних загроз, вказуючи, що вони повинні включати «профілактичні, кооперативні, стабілізаційні, обмежувальні заходи та заходи відновлення, а також посилення солідарності та взаємодопомоги» [5]. Йдеться, зокрема, про створення груп швидкого гібридного реагування ЄС, зміцнення інструментарію кібердипломатії ЄС і подальший розвиток Рамкової основи політики кібероборони ЄС. У 2022 році Комісія також запропонувала новий Європейський закон про кіберстійкість, щоб посилити реакцію Союзу на кіберзагрози [4].

Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну європейські лідери зустрілися у Версалі 10–11 березня 2022 року, щоб обговорити, як найкраще відповісти Кремлю. Важливим елементом Версальської декларації був заклик лідерів до збільшення інвестицій, щоб заповнити критичні прогалини у військовому потенціалі збройних сил Європи. У Декларації міститься звернення до Європейської Комісії проаналізувати прогалини в оборонних інвестиціях, з якими стикається ЄС, і надати рекомендації щодо подальшого зміцнення Європейської оборонної технологічної та промислової бази. Природно, що будь-які дискусії щодо підвищення рівня витрат на оборону означатимуть необхідність обміркувати типи військового потенціалу, який Європа повинна набути в короткостроковій (2022–2025), середньостроковій (2025–2030) і довгостроковій (2030+) перспективі [3]. На результатах цих дискусій щодо можливих пріоритетів розвитку та/або набуття військового потенціалу, без сумніву, позначаться географічні, промислові та культурні інтереси та пріоритети держав-членів ЄС.

«Війна проти України доводить, що Європа в ще більшій небезпеці, ніж ми думали лише кілька місяців тому, коли було представлено перший проект цього Стратегічного компасу», – визнав Жозеп Борелль у своїй передмові до Стратегічного компасу [7]. Війна Росії проти України, без сумніву, змінила Компас у три способи: вона загострила фокус, вона спровокувала стрибок у європейських видатках на оборону та посилила відчуття невідкладності впровадження [5]. Насправді дії Росії підтвердили оцінку Європейського оборонного агентства, зроблену ще в листопаді 2020 року, тобто перед вторгненням у 2022 році, про те, що європейським державам слід терміново інвестувати в основні бойові танки, системи захисту солдатів/технології захисту сил, патрульні надводні кораблі, протидію безпілотним засобам, повітряні системи, розвивати оборонно-космічні можливості та військову мобільність. Кожна з цих військових

можливостей може бути корисною європейським збройним силам для стримування подальшої російської агресії, навіть якщо прогрес у кожній із цих сфер можливостей буде відносно повільним [2].

Висновки. Сучасна зовнішня політика та політика безпеки ЄС є адаптацією до нової реальності у світовій політиці. У Європейському Союзі, а також серед його союзників, спостерігається значний розвиток форумів, ініціатив, проектів, а також механізмів співробітництва держав-учасниць у сфері безпеки. Всі вони підкріплені нормативно-правовою базою, яка еволюціонує та вдосконалюється у відповідь на сучасні безпекові виклики. Стратегічний компас ЄС, що ініційований наприкінці 2020 року, визначає політику у сфері безпеки та оборони ЄС на решту цього десятиліття та далі, у його рамках визначаються спроби для ефективного розподілу безпекового та оборонного «тягаря» з НАТО, зосередившись на сферах компетенції, включаючи зобов'язання щодо безпеки глобальних благ, інвестуючи в морську, космічну сфери та кіберсферу.

Стратегічний компас – це новий погляд на стару проблему: спроба надати ЄС стратегічної суб'єктності та автономії [9]. Він існує інституційно та нормативно, втім не є заміною Глобальній стратегії ЄС. Разом з тим повномасштабна агресія РФ проти України ще краще проявила, що Європейському Союзу слід відмовитись від декларативної дипломатії, а зайнятись вирішенням реальних проблем, які потребують спільних можливостей, ресурсів і зобов'язань. Безпосередні наслідки війни Росії в Україні, ймовірно, піднімуть питання про масштаб збільшення європейських витрат на оборону та про те, як найкраще використати ці додаткові ресурси для модернізації та зміцнення військового потенціалу Європи. Саме Стратегічний Компас є тією важливою ініціативою руху спільної політики безпеки та оборони на наступні 5–10 років, що допомагає творити спільну європейську стратегічну культуру, підвищуючи здатність ЄС діяти, його самозабезпеченість, а також його політичну волю. У його рамках пропонуються чотири напрямки дій: більш швидкі та рішучі дії, коли настає криза; захист громадян ЄС шляхом передбачення нових загроз і забезпечення доступу до стратегічних сфер; спільне інвестування та розвиток передового військового потенціалу для зменшення залежності; спільна робота проти загроз через зміцнення партнерства з НАТО, ООН та партнерами-однодумцями. Цей документ демонструє зростання розуміння необхідності конкретних результатів, які підтримують співпрацю з НАТО та зміцнюють європейську безпеку та оборону. Стратегічний Компас демонструє, що немає альтернативи більш стійкому, більш спроможному та стратегічно важливому Європейському Союзу.

Російське вторгнення в Україну в лютому 2022 року стало «сейсмічним поштовхом» для європейської безпеки. Неможливо передбачити, якими будуть середньострокові та довгострокові наслідки таких дій, але оскільки докази російських військових злочинів зростають, повернення до статус-кво виглядає немислимим. У цьому контексті **перспективними видаються подальші дослідження** та обговорення новітніх ініціатив, які можуть ще більше посилити роль ЄС у сфері оборонної політики, визначити міру сучасної демократичної, політичної та безпекової відповідальності Європейського Союзу та загальної ролі ЄС у зовнішніх справах.

Список використаної літератури

1. Дорош, Л.О., Романик, В.І. (2020). PESCO, CARD, EDF: стратегія, аналіз та фінансування у сфері гарантування безпеки Європейського Союзу. *Humanitarian Vision*, Vol. 6, № 2: 1–7.

2. Biscop, Sven. (2020). European Defence and PESCO: Don't Waste the Chance. *EU Integration and Differentiation for Effectiveness and Accountability, Policy Papers,* 5 May, No. 1. URL: https://euidea.eu/wp-content/uploads/2020/05/euidea_pp_1.pdf
3. Fiott, Daniel. (2022). The Fog of War: Russia's War on Ukraine, European Defence Spending and Military Capabilities. *Intereconomics*. 57(3), 152-156. DOI: 10.1007/s10272-022-1051-8
4. Håkansson, Calle (2022). Where does the Compass point? The European Commission's role in the development of EU security and defence policy. *European View*. Vol. 21(1): 5–12. URL: https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/17816858221086425.
5. Koenig, Nicole (2022). Putin's war and the Strategic Compass: A quantum leap for the EU's security and defence policy? Policy Brief. *Jacques Delors Centre, Hertie School.* 29 April. URL: https://www.delorscentre.eu/en/publications/detail/publication/putins-war-and-the-strategic-compass-a-quantum-leap-for-the-eus-security-and-defence-policy
6. Pontijas Calderón, José Luis (2022). Major milestones in the EU's agenda in security and defence. *IEEE Analysis Paper*. URL: https://www.ieee.es/Galerias/fichero/docs_analisis/2022/DIEEEA07_2022_JOSPON_Agenda_ENG.pdf
7. Salija, Rumi (2022). The Rewriting of the EU's Military Strategy. *Finabel.* URL: https://finabel.org/wp-content/uploads/2022/05/IF-24.05-1.pdf
8. Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy. (2016). *Council of the European Union.* URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf
9. Sweeney, Simon, Winn, Neil. (2022). Understanding the ambition in the EU's Strategic Compass: a case for optimism at last? *Defence Studies*. 22:2, 192–210. DOI: 10.1080/14702436.2022.2036608
10. The European Defence Agency (EDA): Who we are (2023). *European Defence Agency*. URL: https://eda.europa.eu/who-we-are
11. The European Defence Fund (2023). *European Commission*. URL: https://defence-industry-space.ec.europa.eu/eu-defence-industry/european-defence-fund-edf_en

EVOLUTION OF REGULATORY AND LAW ENSURING OF THE EU SECURITY: SEARCH AND DETERMINATION OF KEY PRIORITIES

Lesia Dorosh
Lviv Polytechnic National University,
Institute of Humanitarian and Social Sciences,
Department of Political Science and International Relations,
Bandera str., 12, 79013, Lviv, Ukraine

It has been clarified the key stages of the formation and implementation of the EU's foreign policy strategy, taking into account the prospects for the implementation of the security priorities defined by the Strategic Compass. It was emphasized that Russia's full-scale invasion of Ukraine highlighted the need to strengthen the EU's ability to think and act more strategically in the security sphere. It is argued that the common security interests of the EU have led to the initiation of new documents in the field of security and defence. The Strategic Compass was the latest one, which was initiated at the end of 2020 and officially adopted on March 21, 2022, by the ministers of foreign affairs and defence of the EU. The Strategic Compass aims to enable the Union and its Member States to strengthen their security and defence, detailing the tools and initiatives that will ensure stronger, faster and more decisive external action. It has been emphasized that the Strategic Compass is the most concrete and realistic road map for the EU as a security provider, is a 'mid-level strategy' that turns

priorities into real goals and defines the capabilities that the Union should develop. The Strategic Compass helps to create a common European strategic culture, increasing the EU's capacity to act, its self-reliance as well as its political will. It has been clarified the four lines of action envisaged by the document: faster and more decisive action when a crisis occurs; protection of EU citizens by anticipating new threats and ensuring access to strategic areas; joint investment and development of advanced military capabilities to reduce dependency; working together against common threats through strengthening partnerships with NATO, the UN and like-minded partners.

Key words: EU, Strategic Compass, PESCO, Russian-Ukrainian war, security.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 271–284
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 271–284

УДК 327(477)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.34

МАЛІ АЛЬЯНСИ У ФОРМАТІ БЕЗПЕКОВОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ

Ірина Дудко
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби,
вул. Антона Цедіка, 20, 02000, м. Київ, Україна

Інна Погорєлова
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
пр. Перемоги, 54/1, 03057, м. Київ, Україна

Стаття присвячена аналізу міжнародно-політичної суб'єктності малих альянсів як формату безпекової стратегії України. В колі уваги авторок статті – окреслення потенційно дієвих моделей малих альянсів, орієнтованих на досягнення безпекових орієнтирів України – Люблінського трикутника як союзу України, Польщі Литви; Асоційованого тріо України, Грузії, Молдови; Квадриги як безпекового об'єднання України і Туреччини; союзу України, Великої Британії, України. В статті розглядаються міжнародно-політичні витоки і перспективи інституціоналізації та розвитку малих альянсів з погляду на інтереси сторін-партнерів; прогнозуються вектори малих альянсів у вимірі безпекової стратегії України як на етапі протистояння агресору в умовах широкомасштабної агресії РФ, так і повоєнної відбудови України, становлення стійкої системи безпеки н Європейському континенті

В статті зазначається, що Україна активно включена в процес структуризації міжнародного безпекового середовища через ініціативну участь у формуванні малих альянсів як формату безпекової стратегії країни. Завданням політичного керівництва і зовнішньополітичного відомства України є активізація формальної і практичної інституціоналізації малих альянсів, орієнтація їх на реалізацію прагматичних інтересів країн-партнерів. Для України – це допомога на етапі протидії агресору, перспектива серйозної підтримки щодо реалізації євроатлантичних інтеграційних орієнтирів, повоєнної відбудови, стабільному розвиткові. Для країн партнерів – отримання надійного союзника в досягненні безпекових й інших цілей, які набувають загальноєвропейського значення. В статті стверджується, що здатність проведення проактивної зовнішньої політики, зокрема, через малі альянси – додатковий аргумент щодо спроможності перетворення України на регіонального лідера та активного актора європейської системи міжнародних відносин.

Ключові слова: Україна, малі альянси, міжнародно-політична суб'єктність, безпекова стратегія, структуризація міжнародного середовища.

Серед масштабних завдань зовнішньої політики і дипломатії, які набувають на сьогодні не тільки національного, а й глобального значення, – формування нової системи міжнародної безпеки із визначенням місця в ній України. По суті це завдання розглядається як складова перемоги країни над агресором, спроможності повоєнної відбудови України на засадах чітких і надійних союзницьких відносин, орієнтованих на підтримку стабільного миру на європейському континенті, повагу до міжнародного права, територіальну цілісність, вільний геополітичний вибір держав.

Об'єктивно, найбільш надійним шляхом гарантування національної безпеки й суверенітету України вважається інтеграція країни в НАТО. Втім, з урахуванням достатньої невизначеності перспектив членства України в Альянсі за умов широкомасштабної агресії РФ та відсутності абсолютного консенсусу щодо членства України в НАТО країн-членів,

© І. Дудко, І. Погорєлова, 2023

доцільним вважається формування нових міжнародних (передусім, регіональних) об'єднань із входженням до них, поряд з Україною, інших впливових гравців, здатних гарантувати міжнародну безпеку. В колі уваги – стратегія малих альянсів, яка підтримується на сьогодні на рівні експертного і політичного середовища України. Так, коментуючи ініціативу щодо створення малих альянсів з огляду на обставини зовнішньополітичних відносин, Міністр закордонних справ Д.Кулеба наголосив на необхідності «більш вузьких альянсів однодумців, готових діяти». «Ми більше не чекаємо, коли нас кудись запросять, – уточнив міністр. – Ми вже сьогодні об'єднуємо навколо України найближчих партнерів і однодумців для того, щоб разом вирішувати цілком конкретні проблеми, які стоять перед Україною і регіоном. Це протидія російській агресії проти України і загрозам в Чорному морі, зміцнення безпеки і обороноздатності нашої держави, інтеграція України і Грузії в НАТО, а разом з Молдовою – в ЄС» [1].

Такий підхід, висловлений Міністром закордонних справ України ще наприкінці 2021 року, набув особливої гостроти в умовах широкомасштабної агресії Росії, зумовлюючи, своєю чергою, актуальність відповідних наукових розвідок як платформи формування конкретизованих напрямів зовнішньої політики і дипломатії України.

Зазначимо, що проблематика малих альянсів почала викликати науковий інтерес українських вчених з урахуванням напрацювань низки публікацій В.Мицика, С.Горовенка, А.Гетьманчука, С.Солодкого, С.Герасимчука, В.Студінського, С.Желіховського, Є.Магди, Т. Моісєєвої, І.Кудлай [2–6], інших авторів. Втім, як достатньо новий напрям політичного дослідження – проблематика малих альянсів – не може вважатися вичерпаною як з урахуванням необхідності формування узагальненого бачення зазначеної проблематики, так і продовження її аналізу з погляду на зовнішньополітичне і внутрішньополітичне сприйняття сутності і перспектив розвитку малих безпекових об'єднань в умовах російсько-української війни.

Метою статті є аналіз міжнародно-політичної суб'єктності малих альянсів як формату безпекової стратегії України. Реалізація зазначеної мети передбачає розгляд наступних складових завдань теми, а саме:

1) окреслення потенційно дієвих моделей малих альянсів, орієнтованих на досягнення безпекових орієнтирів України;

2) визначення міжнародно-політичних витоків і перспектив інституціоналізації та розвитку малих альянсів з погляду на інтереси сторін-партнерів;

3) прогнозування векторів малих альянсів у вимірі безпекової стратегії України

Досягнення поставленої мети передбачає застосування наступних методів дослідження: дескриптивного політичного аналізу для визначення потенційно дієвих альянсів безпекової політики України; системного методу аналізу як методології розгляду альянсів з урахуванням зовнішніх впливів та внутрішніх факторів їх функціонування; методу прогнозування, що дозволяє визначити певні перспективні для України тенденції розвитку малих альянсів у вимірі протистояння агресору.

Об'єктивно до кола таких об'єднань можна віднести «Люблінський трикутник» з Україною, Польщею і Литвою; «Асоційоване тріо» з Грузією і Молдовою; «Квадригу» з Туреччиною; союз України, Польщі й Великої Британії, функціонування яких з урахуванням актуальних проблем сучасної безпекової політики України заслуговує на спеціальний розгляд, а також узагальнення у вимірі спроможності малих альянсів виступати в якості чинників стабільності і безпеки на національному, регіональному і загальноєвропейському рівні.

«Люблінський трикутник» (лит. *Liublino trikampis*, пол. *Trójkąt Lubelski*) як союз України, Польщі і Литві можна розглядати, зокрема, як найбільш показове регіональне

об'єднання трьох держав з орієнтованістю на політичний, економічний, соціальний, культурний діалог, не виключаючи й безпекову складову. Дослідники відносять організаційні витоки формування союзу до 2014/2015 рр. із формованням литовсько-польсько-української бригади імені великого гетьмана Костянтина Острозького у складі чотирьох з половиною тисяч військовослужбовців. В липні 2021 р. на Яворівському полігоні (Львів) було проведено спільне багатонаціональне тактичне навчання «ЛитПолУкрбриг», що визначило тенденцію на сприйняття перспектив розвитку безпекового характеру союзницьких відносин країн-партнерів, хоча очікуванням сторін, відповідно до засадничих документів, залишались й євроінтеграційні наміри України.

28 липня 2020 р. міністри закордонних справ України, Республіки Польща та Литовської Республіки підписали в м.Люблін Спільну декларацію щодо заснування Люблінського трикутника, метою якого визнано зміцнення співпраці та діалогу між країнами, спільну протидію агресії Росії в Україні та сприяння інтеграції України в ЄС та НАТО. «Міністри закордонних справ України, Республіки Польща та Литовської Республіки визнають багатовікові історичні та культурні зв'язки між своїми народами. Вони також усвідомлюють переваги подальшого посилення політичних, економічних, інфраструктурних, безпекових, оборонних та культурних зв'язків між своїми країнами у сучасному світі», – заявляється в Декларації. І далі: «Міністри звертають увагу на роль України, Польщі та Литви у процесі формування сучасних політичних, культурних та соціальних реалій Центральної Європи. Водночас, вони підкреслюють стратегічне значення посилення співпраці між Європейським Союзом, НАТО і країнами Східного партнерства, і приділяють належну увагу діяльності Ініціативи трьох морів…» [7].

Слід зазначити в аспекті останнього, що перспективність Люблінського об'єднання, поряд з політиками, визнають й представники наукового середовища, посилаючись на тяглість історичних традицій сприйняття взаємодії сторін – від Люблінської унії 1569 року як реальної політико-правової основи державності Речі Посполитої до уявленого в історичній ретроспективі XX ст. геополітичного і оборонного проекту Міжмор'я (за участі, зокрема, України, Польщі, країн Балтії), а також чинної від 2016 р. економічної ініціативи Тримор'я 12 країн Центральної та Східної Європи. В колі уваги вчених – й потенціал Люблінського трикутника слугувати інтересам країн-учасниць, включно з євроатлантичними прагненнями України як позиції сторін. «"Люблінський трикутник" – це новий тристоронній формат співпраці, що ґрунтується на традиціях та історичних зв'язках трьох країн», – відмічає в цьому відношенні дослідник С. Желіховський. – Таке об'єднання, як Річ Посполита, теж було утворено саме в місті Любліні. І саме відтоді тягнеться традиція до єднання народів, які проживають на теренах Східної і Центральної Європи». І далі, як наслідок роздумів автора при порівнянні «Люблінського трикутника» з «Веймарським» як об'єднання Франції, Німеччини, Польщі. «"Люблінський трикутник" покликаний допомогти Україні пройти шлях інтеграції до західних структур. Посилена співпраця з Польщею як лідером регіону дасть змогу пришвидшити інтеграцію до Західного світу, отримати досвід, який набула Польща», – зазначає дослідник [8].

Зазначене поєднання підтримує й Є,Магда, підкреслюючи водночас, що «Люблінський трикутник» здатний виявити себе ефективнішим за «Веймарський», оскільки у країн, які його створили – Польщі, Литви і України – більше спільних інтересів. «Один із цих спільних інтересів – гарантувати безпеку в регіоні. А саме, спільно протидіяти російській агресії, зокрема й інформаційній… У цього «трикутника» є серйозні перспективи», – дійшов висновку автор [8].Схожі позиції є притаманними й В. Студинському, який стверджує, що «Литва, Польща і Україна в силу свого географічного, історичного, політичного

та економічного розвитку постійно знаходилися і находяться в системі взаємовідносин, що так чи інакше формують певну європейську безпекову вісь та лінію захисту західної цивілізації, що простягається від Балтійського моря на півночі і до Чорного моря на півдні…». Так, Литва, Польща та Україна «мають доволі солідний потенціал…», – стверджує автор [5, с. 135].

На підтвердження зазначеного – процес інституціоналізації Люблінського об'єднання, яке продемонструвало від 2020 року високу динаміку активності та розвитку. За повідомленням Д. Кулеби, зокрема, лише за рік в Люблінському трикутнику відбулися дев'ять зустрічей: три зустрічі міністрів закордонних справ, одна зустріч національних координаторів Люблінського трикутника, дві зустрічі керівників відомств з національної безпеки, три зустрічі парламентарів. Навесні був заснований Молодіжний Люблінський трикутник [9].

У липні 2021 року, на полях 4-ї Міжнародної конференції з питань реформ в Україні, глави МЗС України, Литви та Польщі – Д. Кулеба, Г. Ландсбергіс, З. Рау – підписали два нових документи Люблінського трикутника: Дорожню карту подальшої взаємодії та Декларацію про європейську спадщину та спільні цінності, а також ухвалили План спільних дій з протидії дезінформації. Дорожня карта визначила основні напрямки співпраці Люблінського трикутника, серед яких безпека, оборона, енергетика, протидія кіберзагрозам, торгівля, культура і боротьба з пандемією COVID-19. Декларація про європейську спадщину, серед іншого, підтвердила європейську перспективу України, засудила російську агресію, тимчасову окупацію українських територій та деструктивні дії Росії в Чорному морі. У документі висловлювалась підтримка Кримській платформі та підтверджувався намір сторін тісно співпрацювати задля деокупації Кримського півострова. Детальний план дій боротьби проти дезінформації та пропаганди передбачав підготовку регулярних доповідей та розробку механізму спільного реагування на російські дестабілізаційні кампанії, обмін досвідом та посилення інституційних спроможностей з протидії гібридним загрозам [10].

20 жовтня 2021 року під час онлайн-брифінгу Д. Кулеба зазначив, шо «Люблінський трикутник активно розвивається та охоплює все нові ділянки взаємодії трьох країн на всіх рівнях – урядовому, парламентському, громадянського суспільства» та анонсував засідання міжпарламентської асамблеї Люблінського трикутника у Варшаві [11]. Підбиваючи підсумки функціонування Люблінського трикутника як нового регіонального альянсу, голова зовнішньополітичного відомства назвав десять пріоритетів його роботи:

1) протидія агресивній політиці РФ;
2) військова й оборонна взаємодія з використанням потенціалу НАТО та ЄС, де незамінною є Литовсько-Польсько-Українська Бригада;
3) кібербезпека та боротьба з дезінформацією;
4) боротьба з наслідками пандемії COVID-19;
5) економічна співпраця, протидія нелегальним фінансовим потокам та податковим злочинам, координація у сфері трудової міграції;
6) енергетична взаємодія, протидія реалізації Північного потоку-2;
7) культурна, наукова та освітня співпраця, молодіжні обміни;
8) координація в інших регіональних форматах і міжнародних організаціях;
9) питання перетину кордону, боротьби з порушенням митних правил, норм фітосанітарної сертифікації;
10) співпраця безпекових інституцій [4].

Додамо також, що увагу і бажання підтримати динаміку контактів з Києвом було підкреслено у польському Карпачі у ході XXX Економічного форуму. 9 вересня 2021 року

прем'єр-міністр України Д. Шмигаль заявив про потребу проведення зустрічі глав урядів Люблінського трикутника. 15 вересня 2021 року міністр закордонних справ України Д. Кулеба висловив думку про доцільність організації й зустрічі глав держав [4]. Така зустріч у вигляді першого саміту Люблінського трикутника відбулась 20 грудня 2021, на якій Президенти Польщі, Литви, України А. Дуда, Г. Науседа, В.Зеленський підписали спільну декларацію, яка зафіксувала підтримку членства України в ЄС та НАТО. У документі лідери, зокрема, підтвердили чітку відданість подальшому розширенню їхньої співпраці зі значного кола питань, таких як безпека, оборона, економіка, енергетика тощо [12].

Заявлені виміри знайшли реалізацію впродовж наступного 2022-початку 2023 рр. як прояв динаміки розвитку відносин країн-учасниць об'єднання в умовах широкомасштабної агресії Росії. Так, 14 березня 2022 Кабінет міністрів України оприлюднив спільну заяву очільників уряду Люблінського трикутника, в якому сторони засудили «безпрецедентне, жорстоке, неспровоковане військове вторгнення Росії в Україну». Прем'єр-міністри Польщі та Литви закликали негайно надати Україні статус країни-кандидата в Європейському союзі; висловили готовність продовжити надавати підтримку Україні, її уряду та її народу в цій екзистенційній боротьбі всіма можливими способами, в тому числі економічно, шляхом надання військової техніки та гуманітарної допомоги [13].

26 листопада під час спільної зустрічі у Києві Прем'єр-міністри Польщі М. Моравецький, Литви І. Шимоніте, України Д. Шмигаль підписали спільну заяву, в якій підкреслили «значну роль Люблінського трикутника у консолідації міжнародної підтримки України у протидії збройній агресії Росії», а також «підтвердили готовність продовжувати активну співпрацю у відновленні територіальної цілісності та суверенітету України в її міжнародно визнаних кордонах». Голови урядів трьох держав підтвердили готовність до поглиблення співпраці з питань відновлення європейської безпеки та захисту та просування демократичних цінностей у світі; заявили про «готовність активізувати дискусію в Альянсі щодо запрошення України до переговорів про вступ до НАТО з огляду на майбутній у 2023 році саміт НАТО у Вільнюсі». Уряди Литовської Республіки та Республіки Польща висловили надію на якнайшвидше досягнення відчутного прогресу на цьому шляху [14].

11 січня 2023 р. відбувся другий саміт Президентів країн-учасниць Люблінського трикутника, на якому В.Зеленський, Г.Наусєда, А.Дуда прийняли Декларацію на підтвердження наміру сторін продовжувати «багатовікові стратегічні зв'язки між Україною, Литвою та Польщею». Лідери Литви та Польщі підтвердили готовність надалі зміцнювати обороноздатність України; підтримувати Україну стільки, скільки буде потрібно, зокрема продовжуючи надавати потужну військову, оборонну, політичну, дипломатичну, економічну, логістичну та гуманітарну допомогу. В декларації підтверджено намір взаємодіяти на тристоронньому, європейському та міжнародному рівні щодо питання деокупації територій України; відзначено, що члени НАТО Литва та Польща підтримують Україну в тому, щоб стати частиною Альянсу, щойно це дозволять умови, докладаючи зусиль для досягнення консенсусу серед союзників [15].

Зазначені позиції слугують на підтвердження процесу активної політичної комунікації сторін Люблінського трикутника як регіональної структури, яка, відповідно до Спільної заяви міністрів закордонних справ України, Республіки Польща та Литовської Республіки з нагоди другої річниці з дня створення об'єднання, довела провідну роль малих альянсів у забезпеченні максимально результативної міждержавної взаємодії, досягнення спільних цілей в рамках міжнародних організацій. За два роки співпраця між трьома країнами досягла якісно нового рівня ефективності та продемонструвала стійкість й здатність протистояти найсерйознішим викликам для європейської безпеки, – зазначається

в документі [16]. Так, не можна переоцінити підтримку України з боку Польщі і Литви в євроатлантичних структурах, рівень розвитку двосторонніх відносин зазначених країн з Україною в безпековій сфері з урахуванням військової, матеріально-технічної, гуманітарної допомоги, що отримують ЗСУ і українське суспільство від країн-партнерів.

Втім, якщо оцінити функціонування Люблінського трикутника як альянсу, то він залишається скоріше провідником інтересів України на міжнародному рівні, ніж самостійно діючою структурою (зокрема, безпекового характеру), здатною опікуватись проблемами регіону. Об'єктивно стримуючим фактором щодо цього є обмеженість ресурсу країн-членів альянсу діяти в якості самостійного актора безпекової сфери. Крім того, зрозумілим є фактор внутрішніх зобов'язань Литви і Польщі щодо ЄС і НАТО, коли діяльність країн поза зазначених інтеграційних об'єднань може сприйматися в якості суперечливих факторів по відношенню до їх загальної стратегії.

Втім, як це визнається на політичному рівні, платформа Люблінського трикутника не обмежується виключно безпековими проблемами, включаючи широкий спектр економічних, соціальних, гуманітарних, інших вимірів, які зберігають значний потенціал свого розвитку. Так, актуальними залишаються висновки аналітиків початкового етапу формування трикутника, що співпраця сторін вимагає подальшої соціальної та політичної інституціоналізаії, що дасть змогу більш плідно реалізувати тристоронню співпрацю між країнами. Перша полягає в тому, щоб переконати суспільства трьох держав у важливості такої співпраці та пояснити її цілі. Друга полягає в необхідності формування міжурядових, міжвідомчих і міжпарламентських структур, інших інституційних форм на рівні «мозкових» та аналітичних центрів. Люблінський трикутник повинен якнайшвидше вийти із декларативної фази, має повстати середньостроковий план його розвитку. Розвиток Трикутника слід поділити на співпрацю «жорстку» (політичну, військову) та «м'яку» (історична та освітня політика, спрямована на активізацію ментальних процесів) [17, с. 40–41]. Обмеження на сьогодні обох можливих сфер функціонування трикутника стримує потенціал його впливів на міжнародні відносини та звужує перспективи реалізації взаємовигідних інтересів сторін.

Визнаємо, що суттєві обмеження є притаманними й іншим формуванням, що потенційно можуть мати серйозний вплив на регіональні безпекові процеси, і зокрема таких, як «Асоційоване тріо» з Грузією і Молдовою або «Квадрига» як формат взаємодії з Туреччиною.

«Асоційоване тріо» як союз України з Грузією і Молдовою відзначається, зокрема, тією специфікою, що не презентує себе як безпековий альянс з урахуванням тенденції на спільну реалізацію євроінтеграційних орієнтирів. Втім реалізація членства в Євросоюзі не може розглядатися поза перспективи поширення на регіон країн-членів тріо безпекових гарантій ЄС як з погляду внутрішньо безпекових програм Євросоюзу, так і підтримки європейської системи безпеки з боку НАТО. Так, формування спільної стратегії наближення до Євросоюзу Асоційованого тріо об'єктивно має передбачати спільний формат дій у безпековій сфері як з урахуванням внутрішньої взаємодії країн-членів, так і співробітництва альянсу з ЄС.

Показово у даному відношенні, що засадничі документи Асоційованого тріо не виключали, поряд з перспективою спільних інтеграційних проектів в різних сферах, і безпекової складової щодо набуття членства в ЄС. Так, початковим документом, який визначив мету, сферу дії та механізми співробітництва держав-членів, став Меморандум про взаєморозуміння між МЗС України, Грузії та Молдови щодо започаткування посиленого співробітництва з питань європейської інтеграції – Асоційованого Тріо, підписаний 17 травня

2021 року в Києві главами зовнішньополітичних відомств країн Д. Кулебою, Д. Залкаліані, А. Чокой. Сторони-підписанти домовилися спільно та у діалозі з інституціями ЄС та державами-членами ЄС просувати поширення діалогу між Європейською Комісією та «Асоційованим Тріо», включно з новими тематичними сферами посиленої співпраці, зокрема транспорті, енергетики, цифрової трансформації, зеленою економікою, юстицією і внутрішніми справами, стратегічними комунікаціями, охороною здоров'я. Серед орієнтирів– й посилення безпекової та оборонної співпраці з ЄС із особливим наголосом на протидії гібридним загрозам, зміцненні кіберстійкості, участі у місіях та операціях СПБО, а також участі в проєктах Постійного структурованого співробітництва ЄС… [18].

Схожі ідеї знайшли підтвердження, своєю чергою, в Декларації Батумського саміту глав-держав Асоційованого тріо – Грузії, Республіки Молдова та України від 19 липня 2021 року за підписами Президентів С. Зурабішвілі, М. Санду, В. Зеленським з окресленням широкої сфери співробітництва сторін – від політичного діалогу та просування економічної та галузевої інтеграції з ЄС до безпекової сфери задля кращого реагування на виклики регіональній та європейській безпеці. Учасники саміту визнали, що спроби анексії Росією та незаконна окупація територій Грузії, її агресія на сході України та тимчасова окупація Криму, а також невирішений конфлікт у Придністровському регіоні Республіки Молдова являють серйозну загрозу для регіону і Європи в цілому. «Ми готові опрацювати разом з ЄС шляхи мирного врегулювання конфліктів та забезпечити довготривалий мир, стабільність та безпеку в регіоні, в тому числі шляхом посилення ролі та залучення – ЄС», – говориться в документі [19].

Період 2021р. виявив певну динаміку розвитку Альянсу, насамперед, в політичному відношенні як офіційне визнання Асоційованого тріо на 23-му Саміті Україна – Європейський Союз в жовтні 2021 року, а далі – 6-му саміті Східного партнерства в грудні 2021 року [20; 21]. Зазначене набуло характеру певного прориву з урахуванням того, що початково оформлення нового формату співпраці України, Грузії та Молдови в межах «Східного партнерства» набуло вельми стриманих оцінок на рівні керівництва і окремих країн-членів Євросоюзу через побоювання, що новоутворене об'єднання може «підірвати», або, взагалі «розвалити» «Східне партнерство» [6, с. 152]. Аналіз заяв, виступів, інтерв'ю європейських чиновників дозволяє зробити висновки, що метою Брюсселя залишалось збереження «Східного партнерства», тоді як «Асоційоване Тріо» сприймалось як спроба оновлення або навіть зміни сталої системи при тому, що самі країни тріо становили невід'ємну частину «Східного формату».

Об'єднаною відповіддю на це глав держав/урядів «Асоційованого тріо» – Грузії, Республіки Молдова та України за підсумками Саміту Східного партнерства стала заява, що ініціатива «Асоційоване тріо» просуває європейський вибір, європейські прагнення та європейську ідентичність своїх народів, покликана посилити співпрацю з питань європейської інтеграції та залишається відданою подальшому стратегічному розвитку Східного партнерства відповідно до принципів диференціації та інклюзивності [22].

Проявом зазначеного, принаймні на етапі, що передував офіційному визнанню тріо з боку ЄС, стали зустрічі на рівні політичного керівництва країн-членів як передумови інституційної розбудови альянсу. Втім, якщо підвести підсумок процесу, то він не набув скільки-небуть завершеного характеру, залишаючись, скоріше, за слушним виразом експертів, «механізмом координації меседжів країн-членів Асоційованого тріо Брюселю, ніж платформою реальних дій» [6, с. 152].

Можна погодитись з думкою, що члени «тріо» не виробили конкретних інструментів спільного руху до кінцевої мети при тому, що розвиток політичних подій вніс суттєві

зміни в євроінтеграційні перспективи і можливості країн. Мовиться про надання Україні в червні 2022 року, в умовах широкомасштабної агресії РФ, статусу кандидата в ЄС; такий же статус отримала і Молдова при тому Грузія залишилась на стадії асоційованого партнера ЄС – тенденції, що уможливлює відокремлене, або, принаймні, двостороннє (на рівні Україна-Молдова) просування країн до членства в Євросоюзі при відставанні в цьому процесі Грузії. Відчутні відмінності виявили себе серед країн Асоційованого тріо й по відношенню до проблем безпеки в Європі за умов російсько-української війни, коли Україна чинить потужний опір агресору, Молдова заявляє про збереження нейтралітету, а політичне керівництво Грузії виявляє тенденцію на підтримку відносин з РФ.

Зазначені фактори, вірогідно, вплинули на гальмування процесу інституціоналізації «тріо» при відчутній потребі подальшої координації політики сторін в інтеграційній сфері. Показовим, зокрема, є створення в грудні 2022 року, як результат зустрічі Прем'єрів України (Д. Шмигаля) і Молдови (Н. Гаврилиці), двосторонньої робочої групи країн, завдання якої полягатиме в координації руху обох країн до Європейського Союзу [23]. Звертає на себе увагу й зростаюче розуміння сторін в необхідності підтримки України, яка захищає на сьогодні не тільки свою незалежність, а й незалежність демократичної Європи. «Російська війна проти України чинить надзвичайний вплив на всі аспекти нашої безпеки, в тому числі ризик військовий…», – заявила Президент Молдови М.Санду на Мюнхенській конференції з безпеки в лютому 2023 р. «Україна тримає нас у безпеці», – підкреслила президентка [24].

Так, визнаючи певні протиріччя позицій країн-членів Асоційованого тріо, варто підкреслити, що вони не є системними. Активізація процесу становлення й розвитку об'єднання цілковито залежить від політичної волі керівництва країн, дипломатичної діяльності, спрямованої на конкретизацію й визначення механізмів співпраці, які відповідатимуть позиціям й інтересам сторін.

«Квадрига» як двосторонній, зокрема, оборонний формат співпраці міністрів закордонних справ і міністрів оборони (2+2) України і Туреччини потребує таких же зусиль з метою розвитки й актуалізації діяльності у вимірі гострих проблем й викликів сучасності. Відправною датою функціонування об'єднання вважається зустріч в Стамбулі 16 жовтня 2020 Президентів двох країн – В. Зеленського і Р.Т. Ердогана, результатом якої стала домовленість про створення нового формату політико-безпекових консультацій Туреччини і України. Втім засадами формування об'єктивно можна вважати й Спільну декларацію про створення Стратегічної ради високого рівня між Україною та Туреччиною від 25 січні 2011 року, яка встановила стратегічне партнерство між двома країнами і визначила механізм його реалізації [25].

18 грудня 2020 року в Києві відбулася інавгураційна зустріч у новому форматі. Метою створення «Квадриги», міністерські засідання якої планувалось проводити щорічно, проголошувалось обговорення найбільш актуальних питань у галузі політики і регіональної безпеки, координація спільних дій та опрацювання нових проектів у політичній, безпековій, економічній та оборонно-промисловій галузях [25].

Зупиняючись на сутності співробітництва сторін та ролі в цьому відношенні «Квадриги», Д.Кулеба зазначав в жовтні 2021 року, в процесі підготовки чергового засідання Стратегічної ради високого рівня, що «Україна та Туреччина працюють над розвитком стратегічного партнерства та одного з наших нових форматів міжнародної взаємодії – «Квадриги». У цьому форматі ми зміцнюємо військово-політичну співпрацю України та Туреччини і безпеку Чорноморського регіону загалом». Він підкреслив, що серед регіональних альянсів та нових міжнародних форматів України, до яких входять Люблінський трикутник, Асоційоване тріо, Кримська платформа, саме «Квадрига» з Туреччиною має

найбільш яскраво виражений безпековий вимір. І далі: «Україна та Туреччина виступають як два потужних партнери, які зміцнюють один одного…» [26].

Зазначені оцінки знайшли підтвердження в реальних показниках військово-технічного співробітництва, що знаходили втілення на другу половину 2021 року, за підрахунками аналітиків, в понад 50 спільних проектів. Турецькі оборонні підприємства виявили себе у співпраці з Україною у сфері цифрових систем зв'язку, ударних дронів, авіаційного високоточного озброєння тощо. Серед поставок Україні – сучасні засоби захищеного радіозв'язку, безпілотні авіаційні комплекси, охолоджувальні тепловізори для встановлення на системи керованого протитанкового озброєння, сучасні зразки високоточних авіаційних боєприпасів, артилерійські боєприпаси та багато іншого, що необхідно для української армії та оборонної промисловості. Своєю чергою, українські підприємства започаткували спільні проекти зі створення військово-транспортного літака, систем активного захисту для бронетехніки та радіолокаційних систем, постачали сучасні авіаційні двигуни, високоточні засоби ураження та інші корисні для Туреччини готові продукти та технології [27]. Можна передбачити, таким чином, що Туреччина зробила помітний внесок у зміцнення обороноздатності України напередодні широкомасштабної агресії РФ.

Разом з тим, від початку російсько-української війни Туреччина, одна з небагатьох країн-членів НАТО, не тільки надала українській армії додаткові безпілотники, а й посприяла їх виробленню під Києвом із використанням українських двигунів. Військовий імпорт України з Туреччини в І кварталі 2022 року сягнув $59,1 млн, що у 30 разів більше порівняно з показниками аналогічного періоду минулого року. А загальний об'єм оборонного експорту Туреччини на фоні війни за цей період зріс на 48,6% [28].

Крім того Туреччина засудила Росію за вторгнення в Україну, послідовно від 2014 року виступаючи за відновлення територіальної цілісності України, включно поверненням Україні Криму. У 2022 році, виступаючи на саміті Кримської платформи, Р.Т. Ердоган підкреслив, що деокупація українського Криму є вимогою міжнародного права, а також важливим елементом глобальної безпеки і стабільності [29]. У військовомі відношенні – Туреччина перекрила протоку Босфор для військових кораблів, щоб унеможливити концентрацію в Чорному морі резерву для масштабної десантної операції біля Одеси; у гуманітарному – виступила посередником щодо звільнення з полону захисників Маріуполя, транспортування зернових караванів в Європу, відчинила двері для українських біженців. Туреччина підтримала резолюцію Генасамблеї ООН про призупинення участі Росії в Раді з прав людини.

Разом з тим Туреччина – єдина країна НАТО, яка продовжила торговельні відносини з Росією, та прагне отримати вигоду від заміщення західних компаній на російській території. Є багато економічних причин, як туризм і торгівля, а також великий експорт з Росії, які Туреччина не бажає ігнорувати. В березні 2022 року Росія стала головним зовнішньоторговельним партнером Туреччини. Обсяг її експорту сягнув $4,1 млрд. Керівництво країни вважає, що Туреччина має керуватися лише власними інтересами, щоб «не дозволити замерзнути своїм громадянам без російського газу». Також офіційна Анкара відмовилась підтримати міжнародні санкції проти Росії, стверджуючи про наміри зберегти канал діалогу з Москвою [28].

Отже, визнаючи успіхи співробітництва України і Туреччини в межах «Квадриги», важливо не тільки зберегти висхідну динаміку її розвитку, а й використати досягнутий рівень довіри сторін задля стримування проросійських впливів на політичне керівництво Анкари. Завданням дипломатії в даному відношенні є запобігання зсуву лідерів Туреччини

в русло проросійських інтересів, опрацювання вимірів безпекової політики «Квадриги», відповідної прагматичним орієнтирам і потребам сторін.

Тристоронній союз Великої Британії, України, Польщі можна віднести до ще однієї перспективної безпекової ініціативи об'єднання, яке водночас потребує зростаючої дипломатичної підтримки задля перетворення на впливовий чинник міжнародних відносин.

Тенденція тристороннього союзу Великої Британії, України, Польщі почала набувати реалізації через координацію зусиль щодо підтримки Кримської платформи, співпраці у галузі кібер- та енергетичної безпеки, зміцнення стратегічних комунікацій з акцентом (після початку широкомасштабної агресії РФ проти України) на безпековому чинникові. Д. Кулеба анонсував малий альянс між трьома державами 1 лютого 2022 р., а його започаткування було оголошено 17 лютого 2022 р., коли Міністр закордонних справ України та тодішня Державна секретарка Великої Британії Л. Трасс офіційно повідомили в Києві про запуск тристороннього формату співпраці за участю Польщі. У спільній тристоронній заяві щодо цього стверджувалось, що країни посилюватимуть спільну роботу для забезпечення стабільності та посилення стійкості України, зміцнюючи демократію на кордоні у Східній Європі. «Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії та Республіка Польща продовжуватимуть надавати Україні підтримку, стоячи з Україною в єдності перед обличчям триваючої російської агресії та залишаючись повністю відданими тому, щоб стояти поруч з українським народом у його зусиллях із захисту суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України в межах її міжнародно визнаних кордонів», – заявлялось в документі [30].

Варто визнати, що окреслена в заяві платформа допомоги набула від початку широкомасштабної агресії нового рівня реалізації, враховуючи, що Велика Британія і Польща – серед найбільш активних європейських партнерів України вже від 2014 року. Військова, гуманітарна і економічна підтримка України з боку, зокрема, Великої Британії сягнула майже 4 млрд фунтів з часу вторгнення. Сполучене Королівство є найбільшим постачальником військової допомоги для України після Сполучених Штатів, з підтримкою на суму 2,3 млрд фунтів у 2022 році. Щонайменше така ж сума очікується і 2023 року [31]. Значною і багатовимірною залишається підтримка України з боку Польщі, яка тільки за обсягами зброї та військової техніки перебувала на кінець 2022 року на шостому місці серед країн-партнерів [32].

Допомога Україні з боку Великої Британії і Польщі в межах трикутника з переважним акцентом на озброєння дає змогу деяким аналітикам сприймати взаємодію сторін у вимірі тристороннього партнерства, а не союзу. «На відміну від України, у Польщі та Британії бракує запиту на розвиток Українсько-польсько-британського «союзу», не кажучи вже про те, що саме визначення «союз» сприймається у двох столицях доволі неоднозначно, – відмічають, зокрема, А.Гетьманчук і С.Солодкий. – Ні в Лондоні, ні у Варшаві наразі не готові відповісти на питання, що три країни можуть робити у рамках трикутника такого, що б вони не могли робити у двосторонньому форматі. Є консенсусне бачення, що на сьогодні ці відносини варто розглядати виключно як ще один формат допомоги Україні, передусім військової. Але й такий формат швидше вбачається у координації короткострокових зусиль, аніж напрацюванні довгострокових спільних ініціатив…» [3].

На користь таких висновків може слугувати й той чинник, що союз, принаймні до кінця 2022 року, не набув ознак інституціоналізованого об'єднання. «Малий альянс між Україною, Великою Британією і Польщею, про створення якого було оголошено 17 лютого 2022 року, формально пригальмовано, – зазначав з цього приводу Надзвичайний та

повноважний посол України у Сполученому Королівстві В. Пристайко. – Він досі не має офіційної назви, альянс так і не був документально задекларований…».

Окреслюючи водночас сутнісний зміст взаємодії країн в межах трикутника, Посол зазначив, що на практиці союз працює. «Тобто формально цей союз набув матеріальних рис». Посол додав, якщо Україна стане членом Альянсу, союз трьох країн всередині НАТО буде працювати ще більш активно [33].

Такий підхід відображає реальний внесок країн у протистояння агресору, орієнтованість сторін на відновлення системи безпеки на Європейському континенті, забезпечення сталого безпекового розвитку Європи у повоєнний період. Мова може йти й про більш системні геополітичні інтереси як потенціал розвитку союзницьких відносин сторін. Для України – це отримання масштабної допомоги у військовому та безпековому секторах, ствердження країни як впливового актора на рівні інтеграційних об'єднань. Для Британії – отримання надійного і потужного союзника на європейському континенті з перспективою реалізації концепції «глобальної Британії» після Brexit. Для Польщі – можливість залучення до союзницьких відносин ядерну державу та постійного члена Ради безпеки ООН, убезпечення, таким чином, країни в умовах історично діючої загрози з боку РФ.

Отже формування тристороннього союзу Великої Британії, України, Польщі має реальні перспективи в реалізації початково проголошених цілей. Політичною стороною кроків в цьому напрямі залишається підтримка і поглиблення взаємозв'язків краін як на рівні політикуму, так і суспільної сфери; дипломатичною стороною – переконання партнерів у вагомості договірних союзницьких відносин як основи оновленої моделі безпекової політики, здатної протистояти викликам і загрозам стабільному миру.

Так, можемо констатувати, що міжнародне безпекове середовище переживає структуризацію; з'являються нові союзи та обєднання, які набувають формату малих альянсів. Україна проактивно включена в цей процес, і важливим для українського політикуму, як і зовнішньополітичного відомства залишається продовження формальної і практичної інституціоналізації цих альянсів орієнтація їх на реалізацію прагматичних інтересів країн-партнерів. Малі альянси можуть перетворитися на частину загальноєвропейської стратегії безпеки, здатної протистояти існуючим і новим загрозам і викликам миру в Європі. Для України – це допомога на етапі протидії агресору, перспектива серйозної підтримки щодо реалізації євроатлантичних інтеграційних орієнтирів, повоєнної відбудови, стабільному розвиткові. Для країн партнерів – отримання надійного союзника в досягненні безпекових й інших цілей, які набувають загальноєвропейського значення. Новітня історія знає приклади міжнародних утворень, які не змогли реалізувати себе з урахуванням покладених на них надій. Здатність проведення проактивної зовнішньої політики, зокрема, через малі альянси – додатковий аргумент щодо спроможності перетворення України на регіонального лідера та активного актора європейської системи міжнародних відносин.

Список використаної літератури

1. Не тільки НАТО і ЄС. Як і навіщо Україна створює альянси з найближчими сусідами. РБК-Україна. 2021. 07 жовтня. ULR: https://www.rbc.ua/ukr/news/nato-es-zachem-ukraina-sozdaet-alyansy-blizhayshimi-1633555435.html
2. Мицик В., Горовенко С. Участь України у створенні нової архітектури регіональної безпеки у сфері захисту прав людини. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка:* Міжнародні відносини: період. наук. вид. 2021. № 2(54). С. 77-84. ULR: file:///C:/Users/admin/Downloads/4256-15372-1-PB.pdf

3. Гетьманчук А., Солодкий С. Перспективні напрямки розвитку співпраці у форматі Україна-Велика Британія-Польща з урахуванням національних інтересів і затверджених зовнішньополітичних пріоритетів України. *Центр «Нова Європа» Аналітичний портал.* ULR: https://analytics.intsecurity.org/ua-uk-pl-trilateral-cooperation/
4. Герасимчук С. Люблінський трикутник. Як уникнути «бермудизації»? *Міжнародний фонд відродження.* Аналітичне дослідження. ULR: http://prismua.org/wp-content/uploads/2022/01/Lublin3.pdf
5. Студінський В.А. Люблінський трикутник у системі економічної безпеки Європи в контексті російсько-української війни 2014–2022 рр. *Економічний вісник університету.* 2022. Вип. 53. С. 132–138. ULR: http://ehsupir.uhsp.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/6289/Studinskyi%20V.%20Liublinskyi%20trykutnyk%20u%20systemi%20ekonomichnoi%20bezpeky%20Yevropy%20v%20konteksti%20rosiisko-Ukrainskoi%20viiny%202014-2022%20rr..pdf?sequence=1&isAllowed=y
6. Моісєєва Т.М., Кудлай І.В. «Асоційоване тріо»: оцінки, проблеми, перспективи. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2022. Том 33(72). № 1. С. 149–156. ULR: https://hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/1_2022/22.pdf
7. Спільна декларація міністрів закордонних справ України, Республіки Польща та Литовської Республіки щодо заснування Люблінського трикутника. Опубліковано 28 липня 2020 року. ULR: https://mfa.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-ministriv-zakordonnih-sprav-ukrayini-respubliki-polshcha-ta-litovskoyi-respubliki-shchodo-zasnuvannya-lyublinskogo-trikutnika
8. Лігостова О., Дейниченко Р. «Люблінський трикутник»: коментарі експертів. ULR: https://ukrainian.voanews.com/a/Trykutnyk-eksperty/5522207.html/
9. Дмитро Кулеба: Люблінський трикутник - один з ключових елементів нової безпекової стратегії України. Міністерство закордонних справ України, опубліковано 28 липня 2021 року. ULR: https://www.kmu.gov.ua/news/dmitro-kuleba-lyublinskij-trikutnik-odin-z-klyuchovih-elementiv-novoyi-bezpekovoyi-strategiyi-ukrayini
10. Міністри Кулеба, Ландсбергіс та Рау підписали нові документи Люблінського трикутника. Міністерство закордонних справ України, опубліковано 07 липня 2021 року. ULR: https://mfa.gov.ua/news/ministri-kuleba-landsbergis-ta-rau-pidpisali-novi-dokumenti-lyublinskogo-trikutnika
11. Кулеба анонсував засідання міжпарламентської асамблеї Люблінського трикутника у Варшаві. *Укрінформ.* 20.10.2021. ULR: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3335785-kuleba-anonsuvav-zasidanna-mizparlamentskoi-asamblei-lublinskogo-trikutnika-u-varsavi.html
12. Вступ України в Євросоюз і НАТО: лідери Люблінського трикутника підписали декларацію. *Укрінформ.* 20.12.2021. ULR: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3372374-lideri-lublinskogo-trikutnika-pidtrimuut-vstup-ukraini-v-evrosouz-i-nato.html
13. «Люблінський трикутник»: Україна, Польща та Литва оприлюднили спільну заяву. 14.03.2022. ULR: https://www.unian.ua/politics/lyublinskiy-trikutnik-ukrajina-polshcha-ta-litva-oprilyudnili-spilnu-zayavu-novini-ukrajina-11743090.html
14. Спільна заява Прем'єр-міністрів України, Литовської Республіки та Республіка Польща про результати зустрічі Люблінського трикутника. Департамент комунікацій Секретаріату Кабінету Міністрів України, опубліковано 26 листопада 2022 року. ULR: https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-zayava-premyer-ministriv-ukrayini-litovskoyi-respubliki-ta-respublika-polshcha-pro-rezultati-zustrichi-lyublinskogo-trikutnika
15. Спільна декларація Президентів Люблінського трикутника за результатами другого саміту. 11 січня 2023. ULR: https://armyinform.com.ua/2023/01/11/spilna-deklaracziya-prezydentiv-lyublinskogo-trykutnyka-za-rezultatamy-drugogo-samitu/

16. Спільна заява міністрів закордонних справ України, Республіки Польща та Литовської Республіки з нагоди другої річниці з дня створення Люблінського трикутника. Міністерство закордонних справ. Опубліковано 28 липня 2022 року. ULR: https://mfa.gov.ua/news/spilna-zayava-ministriv-zakordonnih-sprav-ukrayini-respubliki-polshcha-ta-litovskoyi-respubliki-z-nagodi-stvorennya-lyublinskogo-trikutnika
17. Стан та перспективи стратегічного партнерства Польщі та України. Погляд з Польщі та України. Аналітична доповідь. Institute of Central Europe. Люблін-Київ 2021. ULR: https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2022/01/stan-i-perspektywy-partnerstwa_ua_web-1.pdf
18. Меморандум про взаєморозуміння між МЗС України, Грузії та Молдови щодо започаткування посиленого співробітництва з питань європейської інтеграції – Асоційованого Тріо. Опубліковано 17 травня 2021 року. ULR: https://mfa.gov.ua/news/memorandum-pro-vzayemorozuminnya-mizh-mzs-ukrayini-gruziyi-ta-moldovi-shchodo-zapochatkuvannya-posilenogo-spivrobitnictva-z-pitan-yevropejskoyi-integraciyi-asocijovanogo-trio
19. Декларація Батумського саміту, схвалена главами держав Асоційованого тріо – Грузії, Республіки Молдова та України. 19 липня 2021 року. ULR: https://www.youtube.com/watch?v=daErC-TItvM
20. Спільна заява за підсумками 23-го Саміту Україна – Європейський Союз. 12 жовтня 2021 року. ULR: https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-za-pidsumkami-23-go-samitu-ukrayina-yevropejsk-71037
21. Спільна декларація за підсумками шостого Саміту Східного партнерства. 16.12.2021. ULR: https://eu-ua.kmu.gov.ua/node/4355
22. Спільна заява глав держав/урядів «Асоційованого тріо» – Грузії, Республіки Молдова та України за підсумками 6-го Саміту Східного партнерства. 15 грудня 2021 року. ULR: https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-glav-derzhavuryadiv-asocijovanogo-trio-gruziyi-72097
23. Україна та Молдова координуватимуть рух в ЄС. *Голос України.* 2022. 8 грудня. ULR: http://www.golos.com.ua/article/366674
24. Санду заявила, що Україна тримає Молдову в безпеці від рф. *Укрінформ.* 2023. 18 лютого. ULR: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3671833-sandu-zaavila-so-ukraina-trimae-moldovu-v-bezpeci-vid-rf.html
25. IDEF-2021: чому Україна та Туреччина приречені на збройову дружбу. Ч.1. *Defence Express.* 2021. 17 серпня. ULR: https://defence-ua.com/people_and_company/idef_2021_chomu_ukrajina_ta_turechchina_prirecheni_na_zbrojovu_druzhbu_ch1-4519.html
26. «Квадрига» зміцнює військово-політичну співпрацю України та Туреччини і безпеку Чорноморського регіону загалом. *АрміяInform.* 2021. 13 жовтня. ULR: https://armyinform.com.ua/2021/10/13/kvadryga-zmicznyuye-vijskovo-politychnu-spivpraczyu-ukrayiny-ta-turechchyny-i-bezpeku-chornomorskogo-regionu-zagalom/
27. DEF-2021: чому Україна та Туреччина приречені на збройову дружбу. Ч.2. *Defence Express.* 2021. 18 серпня. ULR: https://defence-ua.com/people_and_company/idef_2021_chomu_ukrajina_ta_turechchina_prirecheni_na_zbrojovu_druzhbu_ch2-4522.html
28. Турецький інтерес у війні росії проти України. *Укрінформ.* 2022. 19 квітня. ULR: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3461716-tureckij-interes-u-vijni-rosii-proti-ukraini.html
29. Ердоган на саміті Кримської платформи: «Крим має повернутися до складу України». *LB.ua.* 2022. 23 серпня. ULR: https://lb.ua/world/2022/08/23/527163_erdogan_samiti_krimskoi.html
30. Спільна заява Міністра закордонних справ України, Державної секретарки Великої Британії та Міністра закордонних справ Республіки Польща. Опубліковано

17 лютого 2022 року. ULR: https://mfa.gov.ua/news/spilna-zayava-ministra-zakordonnih-sprav-ukrayini-derzhavnoyi-sekretarki-velikoyi-britaniyi-ta-ministra-zakordonnih-sprav-respubliki-polshcha
31. У Великобританії назвали розміри допомоги Україні під час війни. *УНІАН.* 2023. 8 лютого. ULR: https://www.unian.ua/economics/finance/u-velikobritaniji-nazvali-rozmiri-dopomogi-ukrajini-pid-chas-viyni-na-shcho-pishli-koshti-12138042.html
32. Моісєєв В. Як війна в Україні допомагає військовій промисловості Польщі та Чехії. *Економіка України.* 2022. 28 листопада. ULR: https://thepage.ua/ua/economy/vijskova-dopomoga-ukrayini-z-boku-polshi-ta-chehiyi
33. Союз України, Польщі й Великої Британії формально пригальмовано, однак він працює на практиці — Пристайко. *Суспільне.* 2022. 1 серпня. ULR: https://suspilne.media/266571-souz-ukraini-polsi-j-velikoi-britanii-formalno-prigalmovano-odnak-vin-pracue-na-praktici-pristajko/

SMALL ALLIANCES IN DIMENSION OF SECURITY STRATEGY OF UKRAIN

Iryna Dudko
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Educational and Scientific Institute of Public Administration and Public Service,
Anton Tsedik str., 20, 02000, Kyiv, Ukraine

Inna Pogorelova
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
Peremohy ave., 54/1, 03057, Kyiv, Ukraine

The article is dealt with analysis of the international and political subjectivity of small alliances as a format of Ukraine's security strategy. The authoress of the article outline potentially effective models of small alliances focused on achieving Ukraine's security benchmarks – the Triangle of Lublin as a union of Ukraine, Poland, Lithuania; Associated Trio of Ukraine, Georgia, Moldova; Quadriga as a security association of Ukraine and Turkey; union of Ukraine, Great Britain, Ukraine. The article discusses the international political origins and prospects for the institutionalization and development of small alliances in terms of the interests of partner parties; vectors of small alliances in the dimension of Ukraine's security strategy both at the stage of confronting the aggressor under the conditions of large-scale Russian aggression as well as under post-war reconstruction of Ukraine, and formation of a stable security system on the European continent

The article notes that Ukraine is actively involved in the process of structuring the international security environment through initiative participation in the formation of small alliances as a format of the country's security strategy. The task of the political leadership and the Foreign Ministry of Ukraine is to intensify the formal and practical institutionalization of small alliances, focusing them on the realization of the pragmatic interests of partner countries. For Ukraine, this is assistance at the stage of countering the aggressor, the prospects of serious support for the implementation of Euro-Atlantic integration guidelines, post-war reconstruction, and stable development. For partner countries – to obtain a reliable ally in achieving security and other goals that are of pan-European importance. It is argued in the article that the ability to pursue a proactive foreign policy, in particular, through small alliances, is an additional argument for the ability to transform Ukraine into a regional leader and active actor in the European system of international relations.

Key words: Ukraine, small alliances, international political subjectivity, security strategy, structuring of the international environment.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 285–290
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 285–290

УДК 327.82
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.35

ІНДО-ТИХООКЕАНСЬКИЙ РЕГІОН В СТРАТЕГІЇ США

Ірина Дужа
Білоцерківський національний університет, соціально-гуманітарний факультет,
кафедра філософських та політичних дисциплін,
Соборна площа, 8/1, 09117, Біла Церква, Київська обл., Україна

Людмила Мельник
Білоцерківський національний університет, соціально-гуманітарний факультет,
кафедра філософських та політичних дисциплін,
Соборна площа, 8/1, 09117, Біла Церква, Київська обл., Україна

Ірина Грек
Білоцерківський національний університет, соціально-гуманітарний факультет,
кафедра філософських та політичних дисциплін,
Соборна площа, 8/1, 09117, Біла Церква, Київська обл., Україна

Сполучені Штати Америки активно ведуть політичне та економічне сповробітництво не тільки в межах Європи, а й безпосередньо в Індо-Тихоокеанському регіоні. Адаптувавши свою позицію до сьогодення та визначивши роль Вашингтону в політиці Індо-Тихоокеанських країн адміністрація Байдена досягла прогресу у відновленні американського лідерства.

Це стало можливим за рахунок досягнення значних результатів по зміцненню партнерства між країнами, налагодженням інноваційних зв'язків задля подолання нагальних викликів, починаючи від конкуренції з Китаєм до зміни клімату та пандемії.

Індо-Тихоокеанський регіон є найдинамічнішим регіоном у світі, адже збільшилась кількість країн котрі почали активно розширювати свою власну діяльність в регіоні і Сполучені Штати вважають за потрібне збільшити свій вплив та економічну присутність в Індо-Тихоокеанському регіоні. В основу свого розширення адміністрація Байдена розробила Індо-Тихоокеанську стратегію США в котрій обгрунтувала та виклала бачення Президента Байдена щодо закріплення Сполучених Штатів в Індо-Тихоокеанському регіоні та одночасного зміцнення регіону. Співпраця базується на стійкому співробітництві США із союзниками, партнерами та інститутами як у регіоні, так і за його межами.

Однією з вагомих причин прийняття Стратегії це стримування Сполученими Штатами Китаю у створенні регіональної сфери впливу та перетворення Пекіну на стратегічного лідера в регіоні.

В свою чергу Китай критикує Індо-Тихоокеанську стратегію США адже вона знеможливлює спроби Китаю збільшити військову присутність та економічну залежність від країни. Адміністрація Пекіну впевнена, що США розігрують «тайванський сценарій» і «карту Південно-Китайського моря» для дестабілізації регіону, розпалюванні конфронтації та підриву миру.

Ключові слова: Індо-Тихоокеанський регіон, Азійсько-Тихоокеанський регіон, США, Китай, Індо-Тихоокеанська стратегія, «Quad», Quadrilateral Security Dialogue, Д. Трамп, Дж. Байден, АСЕАН, безпека, Азія, Partners in the Blue Pacific (PBP).

Постановка проблеми. Масштабним і серйозним викликом для національної безпеки США є зростаючий вплив та спроби Китаю змінити Індо-Тихоокеанський регіон і саму міжнародну систему до своїх інтересів і авторитарних уподобань. КНР прагне підірвати альянси США та партнерство в галузі безпеки в Індійсько-Тихоокеанському регіоні

© І. Дужа, Л. Мельник, І. Грек, 2023

та використовувати свій зростаючий потенціал, включаючи економічний вплив і зростаючу силу Народно-визвольної армії Китаю, щоб використовувати примус до своїх сусідів і загрожувати їхнім інтересам.

Над даною тематикою працює велика кількість вчених, науковців, котрі мають у своєму доробку чимало статей присвяченій даній тематиці, деякі з них це: Авер'янов, С.В. «АСЕАН в контексті сучасних викликів регіональній стабільності в Південно-Східній Азії» [1]; Федорів, І.О. «Регіональна геополітика азійсько-тихоокеанського регіону: сучасна конфігурація» [6]; Дужа, І.А. «Тихоокеанська стратегія США: інтеграційний та безпековий вимір» [2]; Дужа І.А. «Глобальне лідерство США в розмінуванні та знищенні озброєнь» [5].

У 2007 році за ініціативи віцепрезидента США Д. Чейні та чотирьох демократичних держав – Індії, США, Японії та Австралії був створений стратегічний безпековий альянс «Quad» (Quadrilateral Security Dialogue) [8]. На початковому етапі це був неформальний формат співпраці між країнами, але згодом за президентства Д. Трампа була прийнята стратегія «Вільний і відкритий Індо-Тихоокеанський регіон» («Free and Open Indo-Pacific») від 2017 року, що посприяла швидкому розвитку концепції Індо-Тихоокеанського регіону.

Передумовою створення «Quad» став швидкий розвиток могутності Китаю в регіоні, а за мету було взято стримування та протистояння Пекіну щодо поширення його впливу на Азійсько-Тихоокеанський регіон.

Основними напрямками діяльності «Quad» є обмін військовими розвідданими; проведення спільних наземних і військово-морських навчань у безпосередній близькості до територіальних вод Китаю; проведення консультативних переговорів стосовно тенденцій розвитку безпекової ситуації в регіоні та тісне військове співробітництво [13].

Країни члена АСЕАН разом з Європейським Союзом та Нідерландами почали створювати, розбудовувати та опубліковувати свої концепції щодо Індо-Тихоокеанського регіону. Це вказує на те, що відбувається поступова структурна перебудова для всієї Азії. Лідируючі країни в регіоні, а це Сполучені Штати, Індія, Японія та Австралія почали визначати приналежність країн до регіону та стали в основі регіональної співпраці. В результаті, та концепція Східно-Азійсько-Тихоокеанського регіону, що існувала три десятиліття починає відкидатися в минуле, що призводить до дестабілізації ряду держав в котрих в основі була дана геополітична система.

Враховуючі нові виклики в оборонному спектрі, безпековій галузі буде приділятися найбільша увага зі сторони лідируючих країн, а економічна складова буде відкладена у другу чергу. АТЕС та АСЕАН зосередять свою увагу на співробітництві питань політики безпеки, а вже потім на питаннях зміцнення торгової системи та лібералізації економіки.

Індо-Тихоокеканський регіон є найбільш суперечливою морською зоною в Азії враховуючи наглядні проблеми з будівництва штучних китайських островів для військового використання в Південно-Китайському морі, модернізація китайського флоту та поширене піратства. Оскільки ці шляхи є одними з найважливіших, то це стане проблемою для світового судноплавства. Отже, країни ініціатори Quad активно впроваджують різні ініціативи задля недопущення впливу Китаю в регіоні.

Індо-Тихоокеанська концепція наразі не має такої широкої підтримки, як попередня концепція, котру висвітлювали і науковці, і підтримували експерти, вона підтримується тільки урядами і фахівцями-стратегами. Адже Індо-Тихоокеанський регіон поки не має чіткої ідеї та фокусується на різних стратегічних цілях і об'єднує він країни регіону через спільне сприйняття загрози з боку Китаю [10], а не через спільні інтереси та бачення регіональної співпраці чи інтеграції.

Загальні інтереси США та їх партнерів ґрунтуються на вільному та відкритому Індо-Тихоокеанському регіоні, в котрому уряди країн мають демократичний вибір в межах закону. Адміністрація Дж. Байдена прийняла стратегію Індо-Тихоокеанського регіону [11] і заклали в ній основоположні вектори та шляхи інвестування та підтримання лідируючих позиції у регіоні, а саме: зміцнення стійкості як усередині окремих країн, так і між ними, де в основі заклали концепцію зміцнення позицій та економічного впливу як США так і їх партнерів у регіоні.

Інвестуючи у демократичні інститути, у вільну пресу, активне громадянське суспільство, підвищуючи фінансову прозорість в Індо-Тихоокеанському регіоні, стимулюючи реформи Америка прагне досягти вільного і відкритого регіону.

У безпековому виміру нова Стратегія має на меті створити та збільшити колективний потенціал у регіоні, адаптувавши до нових викликів альянси та організації, що у свій час були створені Сполученими Штатами та їх партнерами, а саме: п'ять регіональних договірних альянсів з Австралією, Японією, Республікою Корея (РК), Філіппінами та Таїландом; сталі відносин із провідними регіональними партнерами, включаючи Індію, Індонезію, Малайзію, Монголію, Нову Зеландію, Сінгапур, Тайвань, В'єтнам та острови Тихого океану; зміцнення потенціалу та об'єднанню Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН); зміцнення «четвірки» та виконання взятих він зобов'язань; підтримки подальшого зростання та регіонального лідерства Індії; партнерства підвищення стійкості на островах Тихого океану; встановлення зв'язків між Індо-Тихоокеанським та євроатлантичним регіонами; розширення дипломатичної присутності США в Індо-Тихоокеанському регіоні, особливо в Південно-Східній Азії та на островах Тихого океану.

В червні 2022 року США, Велика Британія, Австралія, Нова Зеландія та Японія об’єдналися в інклюзивний неофіційний механізм для ефективнішої та результативної підтримки тихоокеанських пріоритетів: неформальну групу Partners in the Blue Pacific (PBP) [12], щоб допомогти тихоокеанським острівним державам та протистояти Китаю в Індо-Тихоокеанському регіоні. Держави, що обєдналися в Partners in the Blue Pacific підтримують тісні міжнародні зв’язки з тихоокеанськими островами та є давніми партнерами в галузі розвитку.

Передумовою до створення PBP стало зростання впливу Пекіну у Тихому океані після того, як став відомий пакт про безпеку між Китаєм і Соломоновими островами. Це викликало занепокоєння в тому, що Китай може побудувати військово-морську базу в районі, який знаходиться ближче до Канберри та Гаваїв. Таке будівництво збільшило б можливості китайським військовим для проєктування військової потужності в Тихому океані.

Ініціатива PBP має на меті підтримувати тихоокеанський регіоналізм за рахунок налагодження тісніших і більш регулярніших взаємодій з урядами тихоокеанських країн і з Форумом тихоокеанських островів; розширювати можливості співпраці між Тихоокеанським регіоном і світом. У глобальному масштабі PBP визначатиме можливості для розширення участі Тихоокеанського регіону в міжнародних форумах [12].

Сполучені Штати мають намір виділити більше ресурсів для Індо-Тихоокеанського регіону, оскільки існує висока вірогідність, що Китай посилить економічні, військові та поліцейські зв’язки з тихоокеанськими острівними державами, які прагнуть іноземних інвестицій.

Оскільки економічна стабільність американського народу пов'язана з Індо-Тихоокеанським регіоном уряд США інвестує в регіон для заохочення інновацій, підвищення економічної конкурентоспроможності, створення високооплачуваних робочих

місць, відновлення ланцюжків поставок та розширення економічних можливостей для сімей середнього класу.Для залучення нових перспектив та партнерів Сполучені Штати пропонують Індо-Тихоокеанську економічну структуру, в рамках якої будуть розроблятися нові підходи до торгівлі, що відповідають високим трудовим та екологічним стандартам, а саме розвивати стійкі та захищені ланцюжки поставок, які є різноманітними, відкритими та передбачуваними; робити спільні інвестиції в декарбонізацію та чисту енергію.

У 2023 році Сполучені Штати починають головувати на форумі Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС), і це неабияк посприяє вільній та відкритій торгівлі та інвестиціям у рамках АТЕС, усуваючи прогалини в інфраструктурі регіону за допомогою програми «Побудуємо кращий світ» з партнерами з «Великої сімки».

У секторі безпеки Індо-Тихоокеанського регіону США зберігають значну оборонну присутність, необхідну для підтримки регіонального миру, безпеки та стабільності. Для зміцнення безпекового сектору та для стримування агресії уряд розпочав поглиблене співробітництва з союзниками та партнерами в безпековому вимірі, запровадили заходи щодо підтримки миру та стабільності в районі Тайванської протоки, впроваджувати інновації для роботи в в космосі, кіберпросторі, а також галузях критично важливих і нових технологій. В основі всіх впроваджень лежить довгострокове стримування Китаю, як стратегічного суперника, координація з союзниками з Республіки Корея та Японії та прагнення до повної денуклеаризації Корейського півострова.

Одними із основних безпекових напрямків вважається продовження розвитку Альянсу між Австралією, Великобританією та США (AUKUS); розширення присутності та співробітництва Берегової охорони США у протистоянні іншим транснаціональним загрозам.

Залишається відкритим питання з Конгресом США щодо фінансування Ініціативи тихоокеанського стримування та Ініціативи морської безпеки щодо стримування стратегічних суперників у морі.

Отже, Індо-Тихоокеанський регіон стикається із серйозними транснаціональними викликами та викликами в політиці безпеки. Внаслідок цього, серед країн регіону зміцніла думка про те, що у ставленні до Китаю краще керуватися політикою виключень, ніж його включеннями та сприянням впливам Пекіну на регіональні формати. Тому поєднання різних держав у рамках індо-тихоокеанських стратегій має стати противагою Пекіну.

Список використаної літератури

1. Авер'янов, С. В. АСЕАН в контексті сучасних викликів регіональній стабільності в Південно-Східній Азії. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/4031
2. Дужа І.А. Тихоокеанська стратегія США: інтеграційний та безпековий вимір : дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Київ, 2016. 222 с.
3. Дужа І. А.Стратегія відновлення регіонального лідерства США в АТР адміністрацією Б. Обами / І. А. Дужа // Гілея: науковий вісник. – Київ,2015. – Вип. 92. – С. 346–349.
4. Дужа І. А. Стратегічна політика США щодо протидії корупції / І. А. Дужа, Л. М. Мельник, І. М. Грек // Вісник Львівського університету. Сер. філос.-політолог. студії. – Львів, 2022. – Вип. 41. – С. 122–129.
5. Дужа І. А. Глобальне лідерство США в розмінуванні та знищенні озброєнь / І. А. Дужа, Л. М. Мельник // Вісник Львівського університету. Сер. Філос.-політолог. студії. – 2021. – Вип. 436. – С. 196–208
6. Федорів, І. О. "Регіональна геополітика азійсько-тихоокеанського регіону: сучасна конфігурація. URL: http://confuf.wunu.edu.ua/index.php/confuf/article/view/968

7. National security strategy. URL: https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/11/8-November-Combined-. PDF-for-Upload.pdf
8. Smith S. The Quad in the Indo-Pacific: What to Know. URL: https://www.cfr.org/in-brief/quad-indo-pacific-what-know
9. Chanlett-Avery E., Affairs K. Kronstadt A. The "Quad": Security Cooperation Among the United States, Japan, India, and Australia. URL: https://sgp.fas.org/crs/row/IF11678.pdf
10. Індо-Тихоокеанський регіон на шахівниці американської геополітики. URL: https://bintel.org.ua/analytics/indo-tykhookeanskyy-rehion-na-shakhivnytsi-amerykanskoyi-heopolityky-chastyna-1/
11. The Biden-Harris Administration's National Security Strategy. URL: https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/10/12/fact-sheet-the-biden-harris-administrations-national-security-strategy/?utm_medium=email&utm_source=govdelivery#_blank
12. Statement by Australia, Japan, New Zealand, the United Kingdom, and the United States on the Establishment of the Partners in the Blue Pacific. URL: https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/06/24/statement-by-australia-japan-new-zealand-the-united-kingdom-and-the-united-states-on-the-establishment-of-the-partners-in-the-blue-pacific-pbp/
13. Der Indopazifik: Auf dem Schachbrett der amerikanischen Geopolitik taucht eine neue Region auf. URL: https://www.nzz.ch/international/indopazifik-neue-region-auf-dem-schachbrett-der-geopolitik-ld.1683523?mktcid=smsh&mktcval=E-mail

THE INDO-PACIFIC REGION IN THE US STRATEGY

Iryna Duzha
Bila Tserkva National Agrarian University, Faculty of Social Sciences and Humanities,
Department of Philosophical and Political Disciplines,
Soborna square, 8/1, 09117, Bila Tserkva, Kyiv region, Ukraine

Lyudmyla Melnyk
Bila Tserkva National Agrarian University, Faculty of Social Sciences and Humanities,
Department of Philosophical and Political Disciplines,
Soborna square, 8/1, 09117, Bila Tserkva, Kyiv region, Ukraine

Iryna Grek
Bila Tserkva National Agrarian University, Faculty of Social Sciences and Humanities,
Department of Philosophical and Political Disciplines,
Soborna square, 8/1, 09117, Bila Tserkva, Kyiv region, Ukraine

The United States of America actively conducts political and economic cooperation not only within Europe, but also directly in the Indo-Pacific region. By adapting its position to the present and recognizing the role of Washington in the politics of the Indo-Pacific countries, the Biden administration has made progress in restoring American leadership.

This was made possible by achieving significant results in strengthening partnerships between countries, establishing innovative connections to overcome pressing challenges, ranging from competition with China to climate change and the pandemic.

The Indo-Pacific region is the most dynamic region in the world, because the number of countries that have begun to actively expand their own activities in the region has increased, and the United States considers it necessary to increase its influence and economic presence in the Indo-Pacific region.

As a basis for its expansion, the Biden administration developed the US Indo-Pacific Strategy, which justified and outlined President Biden's vision of strengthening the United States in the Indo-Pacific region and strengthening the region at the same time. Cooperation is based on sustained US cooperation with allies, partners, and institutions both in the region and beyond.

One of the important reasons for the adoption of the Strategy is the restraint by the United States of China in the creation of a regional sphere of influence and the transformation of Beijing into a strategic leader in the region.

In turn, China criticizes the Indo-Pacific strategy of the US because it makes impossible China's attempts to increase its military presence and economic dependence on the country. The Beijing administration is sure that the US is playing the "Taiwan scenario" and the "South China Sea map" to destabilize the region, inflame confrontation and undermine peace.

Key words: Indo-Pacific region, Asia-Pacific region, USA, China, Indo-Pacific strategy, "Quad", Quadrilateral Security Dialogue, D. Trump, J. Biden, ASEAN, security, Asia, Partners in the Blue Pacific (PBP).

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 291–296
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 291–296

УДК 327:314(477)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.36

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Валентина Ємець
Національний авіаційний університет, факультет міжнародних відносин, кафедра міжнародних відносин, інформації та регіональних студій,
пр-кт Любомира Гузара, 1, 03058, м. Київ, Україна

Реалізація національних інтересів будь-якої держави на міжнародній арені передбачає постійну взаємодію з іншими країнами, як у політико-економічній, так і культурно-соціальній та інформаційно-комунікаційній галузях. Відповідно, головним завданням зовнішньої політики держави є захист власного національного інтересу та формування громадської думки зарубіжної аудиторії задля досягнення власних геополітичних цілей. Формуючи зовнішню політику, політичні еліти держав у своїй діяльності протягом всієї історії людства завжди апелювали до національного інтересу, національних цінностей та культурно-історичних особливостей. Ефективне просування національних інтересів на міжнародній арені передбачає здійснення цілеспрямованих, узгоджених та скоординованих дій всіх учасників зовнішньополітичного процесу. Адже без чітко означеного курсу національні інтереси держави не будуть досягатися системно та ефективно, а його недотримання може сприяти появі чи поглибленню стагнацій, недовіри та конфліктності в суспільстві, призведе до негативного геополітичні впливу на процеси.

Цілеспрямована зовнішньополітична діяльність сприяє формуванню образу, завдяки якому здійснюється ідентифікація держави на міжнародній арені. Феномен «іміджу держави» в зовнішній політиці відомий від давніх часів, а в сучасних умовах розвитку міжнародної спільноти набув стратегічного значення. Зміцнення авторитету держави, презентація соціальних і культурних цінностей її громадян на міжнародній арені здійснюється механізмами публічної дипломатії. Формування позитивного іміджу України підчас повномасштабної війни з Росією полягає у протистоянні проросійському наративу на міжнародній арені, у демонстрації своєї альтернативи путінському образу України, зміні стереотипних уявлень. Тобто, головним завданням української дипломатії є формування широкої коаліції на підтримку України, протистояння деструктивному російському впливу та лідерство в генеруванні ініціатив для досягнення перемоги. Саме тому актуальним є дослідження інформаційно-комунікаційних технологій публічної дипломатії у процесі формування позитивного іміджу держави.

Ключові слова: публічна дипломатія, зовнішня політика, імідж держави.

Постановка проблеми. Сприйняття тієї чи іншої держави іноземною аудиторією відбувається через призму стереотипних уявлень про цю країну. Саме тому завданням публічної дипломатії є не лише поширення позитивної інформації про країну через засоби масової комунікації, а й інтеграція політиків, державних урядових структур та недержавних акторів, корпорацій та всесвітньо відомих особистостей у систему бренд-менеджменту національної стратегії зовнішньої політики держави. Усвідомлюючи необхідність трансформації іміджу держави на міжнародній арені, державні структури починають все частіше використовувати при його формуванні елементи публічної дипломатії.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання сутності публічної дипломатії досліджували у своїх працях такі вчені як: Е. Гулліон, М. Леонард, Н. Кулл, О. Висоцький. Зокрема,

© В. Ємець, 2023

С. Гуцал аналізує взаємозв'язок між публічною дипломатією та стратегічними комунікаціями. Дослідженню питання публічної дипломатії, як тактики формування привабливого іміджу держави, приділяє увагу Н. Качинська. Українські дослідниці І. Сухорольська та І. Климчук розглядають питання щодо реалізацію публічної дипломатії в умовах війни Росії проти України.

Метою статті є аналіз використання публічної дипломатії з метою формування образу України на міжнародній арені, зокрема, в умовах повномасштабної війни Росії проти України.

Виклад основного матеріалу. Формування та підтримка сприятливого іміджу держави на міжнародній арені не можливе без використання інструментів публічної дипломатії. Дефініція цього поняття в науковому дискурсі вперше була запропонована Е. Гулліоном, і представлена як форма впливу на іноземну аудиторію з метою реалізації цілей зовнішньої політики [1, с. 67]. Дослідник М. Леонард стверджував, що стратегія публічної дипломатії формується на основі репутаційних маркерів держави на міжнародній арені як спосіб формування громадської думки зарубіжної аудиторії щодо підвищення знань світової спільноти про ту чи іншу країну [2, с. 16]. Американський вчений Н. Кулл наголошує, що ефективність публічної дипломатії безпосередньо залежить від діалогу між урядом однієї країни із зарубіжною аудиторією інших держав [3].

Фахівці в галузі маркетингу розширюють поняття публічної дипломатії, додаючи до методів реалізації зовнішньополітичних завдань держави, крім інформаційних проєктів, освітніх та культурних обмінів, елементів цифрової дипломатії, ще й поняття національного брендингу. Розробляючи концепцію національного брендингу держав, англійський дослідник С. Анхольд зазначає, що створення позитивного бренду країни передбачає консолідацію стратегій, інвестицій, комунікацій різних сфер діяльності держави для реалізації єдиної мети – сприятливого позиціонування держави на міжнародній арені [3].

С. Гуцал відзначає, що поняття міжнародного іміджу держави було фактично відсутнє в українському науковому дискурсі до 2015 р. у зв’язку з неефективною інформаційно-комунікаційною політикою щодо просування українських національних інтересів на міжнародній арені [4]. З часу здобуття незалежності Україна позиціонувалася на міжнародній арені як молода демократична країна перехідного періоду з політичною нестабільністю, корупцією, неефективністю влади та невизначеністю розвитку. Переважна більшість науковців вважають тогочасний імідж України несприятливим, оскільки світова спільнота сприймала Україну як невпливову маловідому державу з негативним інвестиційним кліматом. Науковиця А. Осмоловська зазначає, що Україна не змогла побудувати власний національний наратив, формування іміджу держави в інформаційному полі відбувалося під впливом сусідніх країн, зокрема Росії. Слабка позиція дипломатичного корпусу на міжнародній арені, криза ідентичності й незацікавленість влади сприяли неефективному формуванню міжнародного іміджу України [5, с. 226].

З 2014 р. Україна починає позиціонувати себе на міжнародній арені як європейська держава, що поділяє цінності цивілізованого та розвиненого суспільства. Важливим пріоритетом її зовнішньої політики стає стратегія європейської та євроатлантичної інтеграції з усвідомленням необхідності реалізації національних інтересів паралельно з реформуванням політичної та економічної систем. Водночас російська анексія Криму та окупація сходу України стали позначатися в міжнародному інформаційному просторі як «українська криза». Кожен п’ятий житель Європейського Союзу не вбачав різниці між Україною та Росією, а в кожного десятого українська держава асоціювалася з бідністю [6].

Усвідомлення державною владою України публічної дипломатії як інструменту реалізації зовнішньої політики відбувалося, в першу чергу, на рівні політичних інституцій, зокрема Міністерства закордонних справ. Це усвідомлення формувалося відсутністю України як національної держави в міжнародному просторі: європейська спільнота сприймала Україну як частину Росії, анексію Криму як реакцію на «ультранаціоналістичні загрози», окупацію сходу країни – «відгомін невирішених історичних проблем» [5, с. 227]. Водночас Росія продовжувала впливати на формування образу України як «братнього народу», який має спільне історично-культурне минуле. Україні необхідно було переконати міжнародну спільноту, що вона є самостійною європейською державою зі своєю національною спадщиною, а не виступає інструментом Росії для досягнення її геополітичних цілей. Саме тому, основним завданням публічної дипломатії стало встановлення двосторонньої комунікації у міжнародному інформаційному просторі, що можливе завдяки реалізації «м'якої сили» держави.

Розробник теорії «м'якої сили» держави Дж.Най стверджував, що публічна дипломатія формується на соціальних цінностях країни, її культурі та зовнішній політиці й відповідно реалізується у: щоденній комунікації із зарубіжною аудиторією, проведенні кампаній національного брендингу та науково-освітніх, культурних, спортивних проєктах [3].

З цією метою в структурі Міністерства закордонних справ України у 2015 р. було створено, спершу, Управління публічної дипломатії, що пізніше трансформувалося в департамент. Основні завдання даного структурного підрозділу полягали у розвитку медіа-відносин із громадськістю і громадськими об'єднаннями та реалізацією інформаційно-культурних та іміджевих проєктів України за кордоном.

До реалізації цілей публічної дипломатії були залучені такі державні структури як: Міністерство інформаційної політики (з 2020 р. – Міністерство культури та інформаційної політики України), Державне агентство розвитку туризму України, Державне агентство України з питань кіно, Національний центр Олександра Довженка, Український державний центр міжнародної освіти, Український інститут національної пам'яті, Національний фонд наукових досліджень та ін. Діяльність цих структур відповідно до їх функціонального призначення спрямовувалася на збереження культурної спадщини, розвиток української культури в контесті актуальних світових тендецій, інтеграцію національного дослідницького простору в світовий (академічна мобільність, якість наукових досліджень), популяризацію видатних історичних постатей, відстоювання прав та свобод людини.

Досягненнями публічної дипломатії даного періоду є реалізація проєктів щодо підтримки Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, проведення акцій на підтримку українських політичних в'язнів, які незаконно утримуються в Росії, розробка національної брендингової кампанії «UKRAINE NOW». Наймасштабніша міжнародна маркетингова кампанія «UKRAINE NOW» передбачала вироблення єдиного бренду держави, що буде використовуватися органами державної влади, представниками бізнесу та громадськості для візуалізації на міжнародній арені з метою залучення інвестицій та покращення туристичного потенціалу держави.

Після анексії українських територій Росією, у 2014 р., на загальнодержавному рівні стало зрозуміло, що поширення російської пропаганди, як в українському, так і в міжнародному інформаційному просторі, є елементом стратегії, спрямованої на знищення української незалежності, а протистояння деструктивному російському впливу – головним завданням публічної дипломатії України [7, с. 329].

У 2020 р. Міністерство закордонних справ разом із експертами, представниками громадськості та бізнесу розпочало роботу над розробкою стратегії публічної дипломатії

України, серед завдань якої була протидія стереотипам з метою покращення міжнародного іміджу держави. Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба, презентуючи «Стратегію публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021–2025 р.р.», зазначає, що функцією публічної дипломатії є «встановлення діалогу «держава-людина» з урахуванням різноманіття національної та глобальної аудиторії, а також сприяння міжособистісним контактам «людина-людина», що особливо актуально в епоху широкого використання цифрових інструментів та соціальних мереж. Публічна дипломатія є також інструментом зміцнення національної стійкості та протидії гібридним загрозам, дезінформації та фейкам» [8; с. 183–184].

2022 р. став роком потрясіння не тільки для України, а й для всієї міжнародної спільноти: повномасштабне російське вторгнення в Україну кинуло виклик не лише нормам міжнародного права, принципам міжнародної безпеки, традиційній дипломатії, а й інструментам публічної дипломатії. Відповідно, головне завдання української дипломатії трансформувалося у формування широкої коаліції на підтримку України та лідерство в генеруванні ініціатив для досягнення перемоги.

Із початком повномасштабного російського вторгнення числені представники громадянського суспільства України почали проводити міжнародну діяльність, доносячи українську позицію зарубіжній аудиторії, водночас, позиціонуючи Україну як державу, що захищає глобальні суспільні блага, норми та цінності. Війна, що веде Росія проти України, передбачає не лише захоплення території та природніх ресурсів, вона зосереджена на знищенні української історично-культурної спадщини, національної ідентичності, права українського народу на реалізацію власного геополітичного вибору.

Вівіан Волкер, виконавча директорка Консультативної комісії США з публічної дипломатії при Державному департаменті, зазначає, що «культура – головна ціль російської війни в Україні» [9]. Саме тому, з перших днів повномасштабної війни українська дипломатія проводить роботу, з одного боку, щодо позиціонування України не як країни третього світу, а як потужного регіонального гравця, гаранта продовольчої безпеки та захисника європейських цінностей, а з іншого боку – щодо обмеження представництва країни-агресора в міжнародних організаціях та інших форматах міжнародної співпраці. Протягом року Україна домоглася відсторонення Росії у більше, ніж 25 міжнародних організаціях та інших форматах багатосторонньої співпраці, зокрема призупинено членство Росії в Раді Європи, Раді ООН з прав людини, відсторонення від головування в Комітеті всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Українськими культурними та академічними інституціями за підтримки дипломатичних установ проводилася міжнародна масштабна акція щодо зупинення культурної співпраці з Росією, зокрема вилучення російського продукту з фестивалів, конфертних майданчиків, інших культурних заходів.

Україна позицінує себе як країна багатокультурності та розмаїття в супереч російській пропаганді про «нацифіковане суспільство». Український інститут провів міжнародну діджітал-кампанію «Національні спільноти України у війні проти Росії», продемонструвавши приклади мультикультурності українського масового спротиву.

Використовуючи інструментарій публічної дипломатії, також відбулася трансформація й брендингової кампанії щодо позиціонування іміджу України на міжнародній арені. Нова кампанія отримала назву «Україна = Сміливість», її головною метою є формування міжнародного іміджу країни, як держави, де живуть сміливі люди, які захищають європейські цінності, та мають свій національний наратив.

Висновки. Діяльність публічної дипломатії направлена на формування сприятливого зовнішнього середовища для реалізації національного інтересу тієї чи іншої держави на міжнародній арені. Використання інструментів публічної дипломатії щодо інформування зарубіжної аудиторії щодо політики держави, встановлення контактів із лідерами думки у зарубіжних країнах, представлення культурно-освітніх програм та проєктів у галузі національного брендингу – все це спрямоване на формування позитивного іміджу країни на міжнародній арені.

Привернення уваги до формування іміджу України почалося з 2015 р. з усвідомлення відсутності національного позиціонування в міжнародному інформаційному просторі та трансформації того образу України, який сформувався Росією, починаючи з 1991 р. За цей час представниками урядових та неурядових структур, громадськості та бізнесу було проведено ряд важливих заходів, спрямованих на привернення уваги закордонної аудиторії до України: реалізація іміджевих та культурних програм, сприяння щодо залучення зарубіжних освітніх практик в Україну, трансформація туристичної галузі, популяризація історичної спадщини. Водночас російський вплив залишався домінуючим і міжнародна спільнота сприймала нашу державу через призму існуючих стереотипів, нав'язаних Росією. Саме події 2022 р. змінили погляд зарубіжної аудиторії. Нині Україна позиціонує себе на міжнародній арені як країна, що бореться за своє існування, захищає європейські принципи та міжнародне право, що сприяє позитивному формуванню іміджу. Водночас нагальні питання: боротьба з корупцією, економічні кризи, безробіття, реалізація норм права залишаються актуальними проблемами при формуванні іміджу держави.

Список використаної літератури

1. Glassgold S. M. Public Diplomacy: the evolution of literature URL: www.allacademics.com/pd_theory_and_notion.pdf.
2. Leonard M. Public Diplomacy. London: The Foreign Policy Center, 2002. 101 p.
3. Висоцький О., Висоцька О. Технології публічної дипломатії: методологічні принципи та практичний потенціал. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*, 2020 №3(1). С. 139–147. URL:https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/article/view/1004
4. Гуцал С. А. Публічна дипломатія та стратегічні комунікації: визначення концептуальних основ. *Міжнародні відносини Серія «Політичні науки».* Київ, 2015. № 9. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article
5. Нагорняк Т.Л., Осмоловська А.О. Присутність України в інформаційному просторі прикордонних держав після 2014 р. *Політологічний вісник КНУ імені Тараса Шевченка.* Київ, 2020. Вип.85. С. 226–236.
6. Качинська Н. О. Публічна дипломатія як тактика формування привабливого іміджу держави на міжнародній арені. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. Маріуполь, 2011, № 2. С. 89–95.
7. Сухорольська І., Климчук І. Громадська (публічна) дипломатія в умовах агресивної війни Росії проти України. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2022. Вип. 43. С. 322–331.
8. Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021–2025 р.р.: затв. наказом М-ва ЗСУ від 24.03.2021. URL: https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/
9. Матвійчук Я. Україні пропонують стратегію культурного стримування проти російської пропаганди. *Голос Америки.* 2022, 27 травня. URL: https://ukrainian.voanews.com/a/ukraini-strategiya-kulturnogo-strymuvannya

PUBLIC DIPLOMACY AS A TOOL FOR FORMING IMAGE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF FULL-SCALE WAR

Valentina Yemets
National Aviation University, Faculty of International Relations,
Department of International Relations, Information and Regional Studies,
Lyubomyr Huzar Ave., 1, 03058, Kyiv, Ukraine

Realization of the national interests of any state in the international arena involves constant interaction with other countries in the political-economic, cultural-social, and information-communication fields. Accordingly, the main task of the Targeted foreign policy activity contributes to the formation of an State's image, thanks to which the state is identified on the international arena. The phenomenon of "state image" in foreign policy has been known since ancient times, and in the modern conditions of the development of the international community, it has acquired strategic importance. Strengthening the authority of the state, presenting the social and cultural values of its citizens on the international arena is carried out by the mechanisms of public diplomacy. The formation of a positive image of Ukraine during a full-scale war with Russia consists in opposing the pro-Russian narrative on the international arena, in demonstrating one's alternative to putin's image of Ukraine, and in changing stereotypes. That is, the main task of Ukrainian diplomacy is the formation of a broad coalition in support of Ukraine, opposition to destructive Russian influence and leadership in generating initiatives to achieve victory. That is why the research of information and communication technologies of public diplomacy in the process of forming a positive image of the state is relevant.

Foreign policy is the protection of its own national interest and the formation of public opinion of a foreign audience in order to achieve its own geopolitical goals.

Effective promotion of national interests in the international arena requires purposeful, coordinated, and agreed actions of allions of all participants in the foreign policy process. After all, without a clearly defined course, the national interests of the state will not be achieved systematically and effectively, and non-compliance with it may contribute to the emergence or deepening of stagnation, mistrust and conflict in society, and will lead to a negative geopolitical influence on the processes.

The political elites of States in their activities throughout the history of mankind have always appealed to the national interest, forming the foreign policy of their country taking into account national values and cultural and historical features.

Targeted foreign policy activity contributes to the formation of an image, thanks to which the State is identified on the international arena. The phenomenon of "image of a State" in foreign policy has been known since ancient times, and in the modern circumstances of the international community development, it acquires strategic importance.

Strengthening of the State authority, presenting the social and cultural values of its citizens on the international arena is carried out by the mechanisms of public diplomacy.

That means, that the main task of Ukrainian diplomacy is the formation of a broad coalition in support of Ukraine and leadership in generating initiatives to achieve victory. That is why the research of information and communication technologies of public diplomacy in the process of forming a positive image of the state is relevant.

Key words: public diplomacy, foreign policy, state image.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 297–304
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 297–304

УДК 32.019.5
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.37

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА 2022–2023 РОКІВ – РЕАЛІЗАЦІЯ ІМПЕРСЬКИХ АМБІЦІЙ ПУТІНСЬКОГО РЕЖИМУ

Іван Коваль
Івано-Франківський навчально-науковий юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»
вул. Максимовича, 13, 76006, м. Івано-Франківськ, Україна

Леся Кисляк
Івано-Франківський навчально-науковий юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»
вул. Максимовича, 13, 76006, м. Івано-Франківськ, Україна

У статті здійснено дослідження імперських амбіцій кремлівського режиму. Розкрито поняття «імперські амбіції», а також акцентується увага на те, що імперські наміри і намагання є характерним явищем для російської політичної дійсності.

Охарактеризовано явище сприяння більшістю населення Російської Федерації підтримки війни проти України. Показано, що формування феномену «колективного Путіна» закладено в імперському менталітеті та політичній свідомості росіян, а не тільки у впливі пропаганди, яка в основному здійснюється через масмедіа, особливо телебачення.

Розкрито основні характерні риси менталітету росіян. Показано, що менталітет російського народу, який формувався протягом століть, сприяв зростанню амбіцій російського диктатора, що привело до жахливого кровопролиття, насильства, ґвалтування, тортур, мародерства та інших воєнних кримінальних злочинів.

У статті розглянуто основні доктрини путінської агітації та пропаганди, які проявляються в реалізації «руського міра», «побєдобєсія», величі та винятковості російської культури, праві встановлювати історичну справедливість експансіоністськими методами.

Обґрунтовано визначальний вплив українського громадянського суспільства на формування антиросійської коаліції країн Європейського Союзу, США, Канади, Австралії та інших.

Акцентується увага на те, що 24 лютого 2022 р. стало переломною віхою в новітній світовій історії. Після перемоги України в цій агресивній війні кремлівського режиму відбудуться кардинальні зміни в міжнародних відносинах, утвердяться демократичні принципи мирного співіснування держав, тенденції авторитаризму та тоталітаризму зазнають краху в глобальному масштабі.

Зроблено висновок, що героїчна, самовіддана боротьба ЗСУ, територіальної оборони, партизанських загонів, волонтерів, всього населення проти рашизму стала символом утвердження демократії та справедливості для всього прогресивного людства і свідченням реалізації національної ідеї на практиці.

Ключові слова: імперські амбіції, російська агресія, путінський режим, російський менталітет, рашизм, «руський мір», «побєдобєсіє», Європейський Союз, громадянське суспільство, коаліція.

Актуальність дослідження обґрунтована виясненням сутності імперських амбіцій путінського режиму, який вилився в агресивну війну проти суверенної держави України.

Дослідження цієї тематики висвітлені в монографіях О. Мотиля «Підсумки імперії: занепад, розпад і відродження імперії», С. Плохія «Походження слов'янських націй».

© І. Коваль, Л. Кисляк, 2023

Також висвітлювали цю тематику такі вчені і дослідники як Я. Грицак, Т. Снайдер, В. Портніков, О. Сич, А. Безансон, Г. Гудков, Д. Судин, О. Скіпальський, С. Дацюк та інші.

Висувається новий меседж, що після переможного завершення війни України, в світі на тривалий період часу утвердяться демократичні принципи в міжнародних відносинах, реформуються міжнародні інститути та збільшиться їх вплив на розв'язання глобальних конфліктів.

Ставиться мета розкрити сутність імперських амбіцій кремлівської влади, показати основні форми та методи їх реалізації.

Розв'язана диктатором РФ В. Путіним війна проти України наочно засвідчила справжній агресивний характер кремлівського режиму. Прикрившись фейковими тезами про захист від геноциду української фашистської влади, В. Путін оголосив проведення війни, прикрившись тезою «спеціальної військової операції» проти суверенної держави. Ця подія стала шокуючою для всього цивілізованого світу, адже вперше після Другої світової війни ядерна держава, гарант Будапештського меморандуму почала агресивну війну проти свого сусіда.

Опозиційний політик РФ Г. Гудков підкреслює, що Путін розпочав агресію проти українського народу з метою збереження своєї влади. «От розгромимо інфраструктуру, розбомбимо міста – нехай страждають. Ми не зробимо так, щоб жити краще, а зробимо так, щоб сусіди жили гірше» [1].

Цілком зрозуміло, що диктатуру В. Путіну потрібна швидка блискавична перемога у війні з Україною, щоб зміцнити свої позиції напередодні незаконних виборів у березні 2024 року, також відродити неоімперію до 100-річчя утворення Радянського Союзу, розпад якого він охарактеризував, як найбільшу геополітичну катастрофу двадцятого століття.

У цьому контексті цілком слушну думку висловив викладач Українського католицького університету Д. Судин. «Справа України, – зауважив він, – це не питання про шматок території, чи якісь ресурси, це питання імперської ідентичності. Якщо в Москві стоїть пам'ятник Володимиру Великому як хрестителю Русі, а Київ – «мать городов рускіх», то, очевидно, вони не можуть визнати існування незалежної України, яка для них є частиною імперської ідентичності. Бо без України їхня ідентичність зникає [2].

Ще в квітні 2014 року після анексії Криму народний депутат України Верховної Ради (1994–1998 рр.), генерал-лейтенант у відставці О. Скіпальський так охарактеризував наміри В. Путіна: «Російський народ за всю свою історію ніколи не жив заможно, завжди був озлобленим і невдоволеним. У його свідомості спотворене відчуття чужої вини за власні біди.

Саме тому Путін обрав ось такий спосіб захисту власних імперських амбіцій устами співвітчизників, аби вкотре розбудити в росіян відчуття псевдопатріотизму, за рахунок сусідів поповнити свій арсенал слави. А насправді він став на шлях відродження російського імперського фашизму [3].

І ці передбачення О. Скіпальського збулися.

Якщо визначити причини імперських амбіцій Путіна, то вони тягнуться в далекі історичні часи творення і розвитку Російської імперії. Російський письменник, журналіст, колишній в'язень «Ізоляції» С. Асєєв дуже влучно висловився про імперські амбіції Росії, які не є результатом правління Путіна. Він зазначив, що це результат самої Російської імперії, погляду росіян на світ і ті землі, які входили до імперії. І власне, Путін відмовляє в існуванні не тільки Україні. Нещодавно президент Росії чітко сказав, що територія СРСР – історична Росія. Для Путіна не існує Казахстану, Латвії, Естонії і т. ін. [4].

У підтвердження цього контексту радник голови Офісу президента М. Подоляк коментуючи слова російського президента про те, що Росія «діяла в Україні на запобігання агресії», заявив, що в цієї війни жодних регіональних причин, окрім хворобливих імперських Росії, не було [5].

Диктатор пішов дальше проводячи 9 червня 2022 року конференцію, присвячену 350-річчю імператора Петра І заявив, що коли Петро І захопив у Швеції територію сьогоднішнього Санкт-Петербургу та місто Нарву, що є сьогоднішньою територією Естонії, «він просто повертав те, що є наше і зміцнював його». Здається, що і наша доля – повернутися і зміцнитися» [6].

А його радник В. Мединський висловився ще агресивніше, вказавши, що територія Росії значно зменшилася з тих часів, коли Москва контролювала шосту частину поверхні планети, включаючи Фінляндію, Польщу та 14 інших незалежних держав. Цей нещасний територіальний відступ «не назавжди» [6].

Як зазначає американський історик українського походження С. Плохій, що величання «Пьотр Великий» міцно утвердилось і в російській, і в західній історіографії, а царювання Пєтра вважають за початок нового, імперського періоду в історії країни [7, с. 314].

Прагнення диктатора В. Путіна відновити стару та створити нову імперії прикриваючись історичним минулим не судилося збутися. «Друга армія світу», як привикли себе величати рашисти, зустріла належний опір в Україні. Бліцкригу не відбулось, уже більше року триває війна, російська армія втратила більше 150 тисяч солдатів, контрнаступ теперішній також захлинувся. За підтримки наших союзників йде накопичення наступального озброєння і перехід ЗСУ до нового етапу – визволення окупованих територій нашої держави.

Зростанню імперських амбіцій Путіна сприяв насамперед менталітет російського народу.

Дослідник А. Бульвінський характеризує менталітет, як механізми мислення, які не усвідомлюються, проте відбивається в поведінці, вони «розмиті» в культурі і буденній свідомості і виражають не так індивідуальні настанови особистості, скільки позаособовий бік суспільної свідомості. Їх умовно можна назвати колективним баченням світу [8; С. 290].

Це сприяє тому, що менталітет який сформувався дуже важко піддається певним змінам свідомості, власних звичок, звідси, і діяльності.

Національний менталітет є загальносвітовим феноменом, характерним для моноетнічних і багатонаціональних суспільств, яким є Росія, яка складається з ментальностей багатьох соціальних і культурних груп за домінуючого росіян [8; С. 290].

Можна погодитись із С. Дацюком, який визначив такі основні п’ять рис менталітету. Найпершою рисою російського менталітету, наголошує дослідник, є готовність делегувати свою відповідальність від себе назовні в колектив, в громаду, в державу, в історичний процес, історичну необхідність, в Бога (Отця) [9].

Росіяни схильні до колективного співжиття, відсутності індивідуальної відповідальності і покладаються на державу, церкву, у них розвинуте підпорядкування і залежність від державної пропаганди, незважаючи на політичну систему та форму політичного устрою.

Підпорядкування росіян державі, сподівання, що всі питання за них вирішить влада сприяли В. Путіну досить легко пропагувати свої наративи. У Росії не відбулось ніяких протестів, коли Єльцин поставив президентом В. Путіна. І можемо згадати реакцію українців, коли аналогічно: Кучма хотів зробити Януковича президентом. Послушність, згода, приниження, які легко переносять росіяни заради абстрактної ідеї Великої Росії – ось їхнє сприйняття дійсності.

Як показали останні події, імперськість росіян явище майже невиліковне. Тому й так легко російському «лідеру» вдалося запустити ідеї православно-шовіністичної імперськості у війні з Україною [10].

Друга риса російського менталітету, за визначенням С. Дацюка, примат загального або колективного над особистим індивідуальним [9].

Росіяни привикли покладатись на державу, на «царя», який вирішить всі питання. Патерналізм лежить в сутності життєвого побуту пересічного росіянина, ігнорування власної ініціативи та відповідальності. Сьогодні масова пропаганда через масмедіа сформувала зомбоване російське населення, яке покладається на свою владу, на свого президента, який всі проблеми вирішить, тому що він досвідчений, великий, розумний. І весь добробут росіян повинна забезпечувати держава, а все що потрібно державі вони віддадуть.

Третя риса російського менталітету, за словами С. Дацюка, це вибір між розумом і почуттям, росіяни вибирають почуття, порив, емоційний надрив [9].

Росіянам, в основному, притаманні імпульсивність, відсутність раціонального мислення, логічного обґрунтування своїх вчинків, дуже слабо розвинене почуття емпатії, і навпаки, безпричинний вияв агресії та істерики.

Виваженість, планомірність, порядок чуже для росіян, звідси походить легке зомбування їх російською пропагандою. Треба віддати належне російській пропаганді, вона дійсно є дієвою силою в просуванні меседжів Кремля. А ще, насамперед, ностальгія за минулою імперією – Радянським Союзом. Саме ця гра російської пропаганди вплинула на просування наративів «руського міра» в Криму та Сході України, сформувала негативне ставлення до Заходу, ЄС, НАТО, США, як постійних опонентів СРСР.

Російська пропаганда подає готовому споживачу, «глибинному російському населенню», меседж, що Росія – це як СРСР, тільки краще. У нас достатньо товарів споживання, широкий вибір роботи, стабільні зарплати, медичне обслуговування та соціальний захист. Так формується меседж про могутність Росії. Росіяни абсолютно позбавлені демократичних механізмів контролю за діяльністю державних інститутів та влади. Історичні джерела не засвідчують фактів впливу на державну політику, починаючи з Московського князівства. Політичне безправ'я супроводжує упродовж усього існування державності, і, на відміну від європейських народів, російський нічого не зробив для залучення пересічної людини до влади [11].

Звідси і другий меседж: США та Євросоюз, НАТО – це зло, проти якого бореться Росія. Адже США разом із НАТО руками українців хочуть знищити Росію, тому і проведення «спеціальної військової операції» було кроком на випередження, Кремль змушений був напасти на Україну, щоб захистити російський народ від агресії. А зараз, коли Україну підтримують більше 50-ти країн, російська пропаганда і кремлівський режим видають свою агресію, як війну проти панування США та країн Заходу в світі. Російський військовий експерт А. Ільницький зазначає, що мішенню цієї війни є Росія. Вони, тобто США, Захід, хочуть тільки одного – щоб РФ не було і їхнє завдання – нехай не відразу, але поступово вивести, витравити росіян, в буттєвому розумінні, як народ, як цивілізацію. Тобто перешкодити встановити справедливий світовий порядок, усунувши російську державу від впливу на геополітику [12].

Меседж третій – Росія перемогла нацизм і фашизм. Всі заслуги перемоги у Другій світовій війні приписуються російському народу, РФ ототожнюється з СРСР. Цей меседж переріс в концепцію «побєдобєсіє», цьому служать щорічні паради на Красній площі 9 травня із використанням «георгіївських стрічок», а тепер ще й використання літер «Z» і «V», як символів проти нашої держави. Хоча ніхто із російських аналітиків не зауважує, що прапор РФ аналогічний прапору армії Власова, яка перейшла на сторону фашистської Німеччини [13].

Отже, крім армії переможців Росія мала і армію зрадників – армію Власова.

Росіяни, згідно соціологічних опитувань, в своїй більшості, 70–75%, підтримали путінську агресію щодо України, адже даремно російська пропаганда не працювала з її подвійними стандартами, українофобією і своєю пихатою гордістю за приналежність до такої великої і сильної нації. Естонський історик і драматург Еро Епнер так характеризує росіян: «Це менталітет завойовників. Всі навколо них вороги. Вони нагадують дітей, яких образили в дитинстві і тепер вони шукають помсту» [14].

На формування менталітету завойовників-росіян мали великий вплив племена монголо-татар та угро-фінів. Російським царям дуже подобалась абсолютна, необмежена влада хана і вони її наслідували. У цьому контексті своєю жорстокістю та підлістю найбільше прославився Іван Грозний. І сьогодні в Україні зафіксовані сучасні факти жорстокості росіян, насильства, мародерства, ґвалтування, що є відображенням експансії царя Івана Грозного.

Наступний меседж про історичну спільність росіян і українців став одним із основних концептів концепції «руського міра». Провідником ідеології «руського міра» був президент Росії В. Путін, а головним реалізатором і речником – сам патріарх РПЦ Кирило. З початку повномасштабного вторгнення РФ 24 лютого 2022 р. патріарх Кирило підтримав війну, для реалізації своїх меседжів патріарх Кирило використовував ієрархів УПЦ МП.

У кінці 2022 року, після проведення обшуків, СБУ виявила в церквах, монастирях, лаврах значну кількість антиукраїнської літератури, готівку різних валют, викрила факти незаконної співпраці священників із агресором. Президент України В. Зеленський рішенням РНБО вніс у санкційний список більше двадцяти священників та бізнесменів, які підтримували РФ, у Верховній Раді зареєстрований законопроєкт щодо визначення статусу УПЦ МП.

Путінський режим переріс у рашизм, концепцію яка передбачає зверхність росіян щодо інших народів, особливо тих, які були в складі Російської або Радянської імперій, а також віру в якусь «винятковість», «жертовність» російського народу [15].

Четверта риса російського менталітету, згідно інтерпретації С. Дацюка, – прагнення жити по правді, тяга до справедливості більше, ніж до свободи [9].

Історична дійсність була жорстокою у відношенні до росіян, їхня послушність, іноді навіть рабське поклоніння своїм лідерам привело до утвердження в радянській імперії – СРСР тоталітарного режиму Й. Сталіна, волюнтаризму М. Хрущова, застою Л. Брежнєва. Ліберальні реформи М. Горбачова призвели до розпаду «імперії зла» – Радянського Союзу.

Шанс для рефаншизму неоімперії Російської Федерації росіяни вбачають в геноциді і знищенні вільнолюбивого українського народу. Свідченням реалізації своїх міфів і намірів є жахливі злочини рашистів на українській землі.

П'ята риса російського менталітету, за С. Дацюком, – легітимізація злодійства, хабарництва і обману.

Немає у цьому світі дрібніше, сволочніше і хамовитіше особин, ніж кацап. Народжений у нацистській державі, вигодуваний пропагандою нацизму, цей виродок ніколи не стане Людиною. Його країна не має друзів – або холуї, або вороги. Його країна здатна лише загрожувати, принижувати та вбивати. І за збереження цього статусу Росією рядовий кацап готовий пожертвувати власним життям, життям своїх батьків та дітей, якістю життя власного народу. Воістину: кацапи – звірі. Люті, кровожерливі…, – так яскраво, дуже вдало і правдиво охарактеризував росіянина відомий російський дисидент і письменник А. Солженіцин [16].

Відомий французький історик Ален Безансон, пославшись на свого земляка Мішле, у своїй монографії «Свята Русь» показав масштаби брехні і фальсифікації, які

супроводжують історію Росії, так охарактеризував росіян. Росіяни – це брехня. Брехня в громаді, фальшивій громаді. Брехня в поміщикові, священникові і цареві, брехлива з брехливих, найвища брехня, яка увінчує всі брехні. Крещендо брехні, хитрощів та ілюзій [17].

В епіцентрі російської пропаганди лежить фейк. Обман, брехня, фальсифікація, маніпулювання фактами, подвійні стандарти – важливі інструменти роботи російських масмедіа. Майже 95% росіян основну інформацію отримують із телебачення, яке знаходиться під контролем влади та спецслужб і виконує основне своє призначення – зомбування свого споживача.

Таким чином, путінський режим володіє всім необхідним арсеналом, щоб провадити свою агресивну політику, видаючи її за справедливу і спрямовану на захист держави.

Дешеві природні ресурси, які знаходяться під контролем адміністрації президента та контрольованих ним спецслужб, забезпечують владну верхівку фінансовими ресурсами. Реальна відсутність опозиційних партій, знищення фізичне або тюремна ізоляція лідерів опозиції, за період правління диктатора В. Путіна, створили атмосферу безконтрольної діяльності владних інститутів. Значна частина опозиційних сил емігрувала із РФ на Захід. Тотальна корупція, преференції близького оточення Путіна із кооперативу «Озеро» на безконтрольне витрачання бюджетних коштів, користування дешевими природними ресурсами створили в державі панування олігархічного капіталу.

Державну думу РФ В. Путін перетворив на кишеньковий парламент, який беззаперечно виконує вказівки диктатора і приймає всі необхідні йому законодавчі акти.

У російській державі відсутні вільні демократичні вибори, як місцеві, так і парламентські, а тим паче – президентські. Всі цифри, результатів будь-яких виборів, доводяться у виборчі комісії з адміністрації президента.

За більше двадцяти років правління диктатора В. Путіна авторитарний режим переріс у тоталітаризм. І цьому сприяють історичні традиції та менталітет російського народу, який не може жити без «царя». Російське населення породило «колективного Путіна», воно є відображенням його справжньої онтологічної сутності, тому російський народ разом із своєю владною верхівкою повинен нести відповідальність за кримінальні злочини своїх військових терористичних формувань. Міжнародний кримінальний трибунал чекає на своїх злочинців.

Професор Українського католицького університету Я. Грицак, роблячи підсумки 2022 року, зазначив, що ми уже здобули перемогу, ми поховали щось більше, ніж СРСР. Ми поховали «русский мир». Тому що «русский мир», хоча не мав чітких кордонів, він реально існував. Тобто крах «руського міра» уже відбувся [18].

Отже, незважаючи на тривалу підготовку до війни, диктатор Путін не зміг передбачити ті зміни, які відбулись в Україні з 2014 р. Українське громадянське суспільство консолідувалось, повстало проти агресії і завдало нищівного удару рашистам. Міф про «другу армію світу» був розвінчаний. Українські Збройні сили, самооборона, Національна гвардія, волонтери, всі громадяни стали героїчно захищати свою батьківщину, захопивши своєю мужністю весь цивілізований світ. Героїчна боротьба українців стала символом боротьби проти авторитаризму та рашизму, утвердженням основ свободи, демократії та справедливості.

Україна стала країною, яка об'єднала, консолідувала країни Європейського Союзу в боротьбі проти рашизму. Країни Заходу на чолі зі США надали військово-технічну, фінансову, гуманітарну допомогу українському народу. США, як лідери цієї антиросійської коаліції, надали Україні більше 27 млрд. доларів військової допомоги.

Нашого президента В. Зеленського з тріумфом зустрічали в грудні 2022 р. в Капітолії, нещодавно в парламенті Великобританії в Лондоні та Європарламенті в Брюсселі.

Сьогодні Україна, захищаючи свою незалежність і свободу, одночасно захищає і країни Європейського Союзу від російської експансії.

Список використаної літератури

1. Гудков Г. Україна становить для режиму Путіна моральну загрозу. *ТСН.* 05 жовтня 202. URL: https://tsn.ua/ukrayina/vzhe-ne-sverbit-imperska-ambiciya-polkovnik-fsb-rozpovi-chomu-putin-pishov-viynoyu-na-ukrayinu-2173570.html. (дата звернення: 10.01.2023).
2. Судин Д. Пушкін і Путін говорять те саме. *ZAXID.NET.* 04 червня 2022. URL: https://zaxid.net/pushkin_i_putin_govoryat_te_same_n1543938 (дата звернення: 10.02.2023).
3. Скіпальський О. Імперські амбіції – шлях у прірву. *Віче.* №7, квітень 2014. URL: https://veche.kiev.ua/journal/4142/ (дата звернення: 12.02.2023).
4. Асєєв С. Імперські амбіції Росії не обмежаться життям Путіна. *ЕСПРЕСО.* URL: 7 липня 2022. URL: https://espreso.tv/imperski-ambitsii-rosii-ne-obmezhatsya-zhittyam-putina-pismennik-stanislav-aseev (дата звернення: 12.02.2023).
5. Подоляк М. Хворобливі імперські амбіції Росії – єдина причина військової агресії проти України. *INTERFAX-УКРАЇНА*. 9 травня 2022. URL: https://ua.interfax.com.ua/news/general/830760.html (дата звернення: 10.02.2023)
6. Трофімов Я. Як далеко заходять імперські амбіції Путіна? *ВЕТЕРАНИ.* 22 червня 2022. URL: https://veterano.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=7635:yak-daleko-zakhodyat-imperski-ambitsiji-putina&catid=8&Itemid=108 (дата звернення: 12.02.2023)
7. Плохій С. Походження словянських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусії. Вид. 3-тє переробл. і випр. Київ: Критика. 2017. 456 с.
8. Бульвінський А.Г. Вплив російських ментальних особливостей на сучасний зовнішньо-політичний курс Кремля. Росія, Україна та Білорусь як чинники трансформації пострадянського простору. 2020. С. 290. URL: https://elibrary.ivinas.gov.ua/4662/1/Vplyv%20rosiiskykh%20mentalnykh%20osoblyvostei.pdf (дата звернення: 10.02.2023).
9. Дацюк С. Російська ментальність: загадка, вигадка і незмінна субстанція. *UAINFO*. 24 листопада 2015. URL: https://uainfo.org/blognews/1448375302-rosiyska-mentalnist-zagadka-vigadka-i-nezminna-substantsiya.html (дата звернення: 12.02.2023).
10. Каспрук В. Українців від росіян відрізняє відсутність імперськості. *ГЛАВКОМ*. 26 вересня 2019. URL: https://glavcom.ua/columns/kaspruk/ukrajinciv-vid-rosiyan-vidriznyaje-vidsutnist-imperskosti-627938.html (дата звернення: 12.02.2023).
11. Мініч А. Чи варто очікувати каяття російського народу? *ZN.UA Деркало тижня*. 03 жовтня 2022. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/chi-varto-ochikuvati-kajattja-rosijskoho-narodu.html (дата звернення: 12.02.2023)
12. Ільницький А. «Ментальна війна» як складова гібридної. До чого готується Росія і до чого слід готуватись Україні? *UIFuture*. *Український інститут майбутнього.* 20 травня 2022. URL: https://uifuture.org/publications/mentalna-vijna-yak-skladova-gibrydnoyi-do-chogo-gotuyetsya-rosiya-i-do-chogo-slid-gotuvatysya-ukrayini/ (дата звернення: 13.02.2023).
13. Корнійчук С. Путін торує шлях Гітлера і історично, і ментально. *АРМІЯINFORM.* 30 вересня 2022. URL: https://armyinform.com.ua/2022/09/30/putin-toruye-shlyah-gitlera-i-istorychno-i-mentalno-general-lejtenant-sergij-kornijchuk/ (дата звернення: 13.02.2023).
14. Максимов А. «Це тварини»: балтійські спецслужби розбирають російський імперіалізм на деталі. *ҐРУНТ.* URL: https://grnt.media/translation/cze-tvaryny-baltijski-speczsluzhby-rozbyrayut-rosijskyj-imperializm-na-detali/ (дата звернення: 13.02.2023).
15. Хотин Р. «Русский мир», «побєдобєсіє», рашизм». За які ідеології Кремль воює в Україні?». *Радіо Свобода*. 05 травня 2022. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-ukrayina-viyna-ruskiy-mir-pobedobesiye-rashyzm/31835603.html (дата звернення: 10.01.2023).

16. Ковальський В. Про російський народ: традиції, ментальність, культуру. *Юридичний Вісник України*. 21 квітня 2022. URL: https://yvu.com.ua/pro-rosijskyj-narod-tradytsiyi-mentalnist-kultura/ (дата звернення: 13.02.2023).
17. Марусик Т. «Мистецтво брехні таке ж старе, як сама Росія» французький історик Ален Безансон. *Україна молода*. 25 квітня 2022. URL: https://umoloda.kyiv.ua/number/0/2006/165868/ (дата звернення: 13.02.2023).
18. Шурхало Д. Українці поховали «русский мир» – історик Ярослав Грицак про підсумки 2022 року. *Радіо Свобода*. 01 січня 2023. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayintsi-russkyy-mir-putin/32203190.html (дата звернення: 10.01.2023).

THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR OF 2022–2023 – THE REALIZATION OF THE IMPERIAL AMBITIONS OF THE PUTIN REGIME

Ivan Koval
Ivano-Frankivsk Educational and Scientific Law Institute of the National University «Odesa Law Academy»
Maksymovycha Str., 13, 76006, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Lesya Kyslyak
Ivano-Frankivsk Educational and Scientific Law Institute of the National University «Odesa Law Academy»
Maksymovycha Str., 13, 76006, Ivano-Frankivsk, Ukraine

The article examines the imperial ambitions of the Kremlin regime. The concept of «imperial ambitions» is revealed, and attention is also focused on the fact that imperial intentions and efforts are a characteristic phenomenon of Russian political reality.

The phenomenon of the majority of the population of the Russian Federation supporting the war against Ukraine is characterized. It is shown that the formation of the phenomenon of «collective Putin» is rooted in the imperial mentality and political consciousness of Russians, and not only in the influence of propaganda, which is mainly carried out through the mass media, especially television.

The main characteristic features of the mentality of Russians are revealed. It is shown that the mentality of the Russian people, formed over centuries, contributed to the growth of the ambitions of the Russian dictator, which led to terrible bloodshed, violence, rape, torture, looting and other war crimes.

The article examines the main doctrines of Putin's agitation and propaganda, which are manifested in the realization of the «Russian peace», «victoriousness», the greatness and exclusivity of Russian culture, the right to establish historical justice by expansionist methods.

The determining influence of the Ukrainian civil society on the formation of the anti-Russian coalition of the countries of the European Union, the USA, Canada, Australia and others is substantiated.

Attention is focused on the fact that February 24, 2022 became a turning point in recent world history. After the victory of Ukraine in this aggressive war of the Kremlin regime, cardinal changes will take place in international relations, the democratic principles of peaceful coexistence of states will be established, the tendencies of authoritarianism and totalitarianism will collapse on a global scale.

It was concluded that the heroic, selfless struggle of the Armed Forces of Ukraine, territorial defense, partisan units, volunteers, and the entire population against racism became a symbol of the establishment of democracy and justice for all progressive humanity and evidence of the implementation of the national idea in practice.

Key words: imperial ambitions, Russian aggression, Putin's regime, Russian mentality, racism, «Russian peace», «Pobedobesie», European Union, civil society, coalition.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 305–312
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 305–312

УДК 322.502
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.38

ПІДХОДИ ЦЕРКВИ ДО ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В ЕПОХУ КУЛЬТУРНИХ ВОЄН

Леся Корнат
Національний університет «Львівська політехніка»,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. Степана Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна

Церква не може стояти осторонь проблем своїх вірних. Це спонукає до співпраці Церков та релігійних спільнот з різними світськими інститутами національного та міжнародного рівня у вирішенні проблем глобального рівня. Позиція Церкви, її ієрархів займає важливе місце у цих процесах. Сталий розвиток визначається як розвиток, який задовольняє потреби сьогодення, не створюючи перешкоди в задоволенні потреб майбутнім поколінням. Це заклик до об'єднання зусиль з метою побудови інклюзивного та стійкого майбутнього. Для досягнення Цілей сталого розвитку важливим є об'єднання зусиль населення, урядів, міжнародних організацій та Церкви, як морального авторитету.

Характерною рисою сучасного історичного періоду є так звана епоха культурних воєн – поляризаційних конфліктів щодо політики моралі та політики ідентичності. Сьогодні культурні війни, що ґрунтуються на моральних, соціальних і нормативних розбіжностях стали глобальним явищем, протиставляючи тих, хто дотримується певного поняття традиції, проти тих, хто прагне змін та прогресу.

Метою даної статті є дослідження підходів Церкви, зокрема Католицької та Вселенського патріархату, до Цілей сталого розвитку в епоху культурних воєн. Досліджено роль Церкви у популяризації та досягненні Цілей сталого розвитку. Наголошено на актуальності дослідження у в умовах протистояння гібридним деструктивним впливам. Стверджується, що є багато спільного у соціальному вченні Церкви та Цілями сталого розвитку ООН. В першу чергу це ставлення до проблеми подолання бідності, охорони здоров'я, екології та наслідків технічного розвитку, подолання голоду, соціального забезпечення, питань свободи та гідності тощо. Церква вимагає від урядів та міжнародних організацій ефективних дій та конкретних кроків замість поверхневого підходу. Однак є і розбіжності – в питаннях планування сім'ї, гендерної рівності, репродуктивного здоров'я та деяких інших. Проте офіційна позиція Католицької Церкви щодо сприяння Цілям сталого розвитку не підтримується частиною єпископів.

Ключові слова: Цілі сталого розвитку, Порядок денний 2030, енцикліка Папи Римського Франциска «Laudato si'», Соціальна доктрина церкви, епоха культурних воєн.

Перетворення в науці і техніці, промисловості та економіці, охороні здоров'я та екології, а також в соціальній та геополітичній сферах створюють нові можливості, проте одночасно й створюють нові проблеми та ризики, які не обмежуються кордонами держав. Турбота про земне життя спонукає до співпраці Церкви та релігійних спільнот з різними світськими інститутами національного та міжнародного рівня, які в своїй діяльності керуються Цілями сталого розвитку.

З метою мінімізації глобальних проблем необхідними є спільні зусилля, а не дії поодиноких держав. З огляду на це, у вересні 2015 року в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку відбувся Саміт ООН зі сталого розвитку, на якому було затверджено нові

© Л. Корнат, 2023

орієнтири розвитку. Підсумковим документом Саміту стало прийняття «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» (далі – Порядок денний 2030).

Цілі сталого розвитку, які ще називають глобальними цілями, є загальним закликом до дій, спрямовані на подолання бідності, захист планети і забезпечення миру і розвитку; мають комплексний та неподільний характер і забезпечують зрівноваження трьох вимірів сталого розвитку: економічного, соціального та екологічного» [1]. Однак окрім технологічної та економічної складової важливою є і морально-етична складова подолання глобальних проблем розвитку. Зокрема, коли про глобальні проблеми розвитку говорять моральні авторитети, свою позицію висловлюють релігійні лідери та Церква, до них прислухаються прихильники різних ідеологій, пов'язують це зі своїми інтересами та безпекою. Церква, головно, наголошує на соціальній справедливості та подоланні бідності. Для більшості націй та народів релігія є частиною ідентичності, що визначає їх морально-етичні переконання та поведінку, пріоритети. Церква та релігії формують ідентичності, цінності, спонукають до виконання обов'язків. Зіткнення різних корпоративних інтересів у процесі економічного та політичного розвитку, зосередження ресурсів в руках невеликої кількості промислових та фінансових груп, маніпуляції інформацією, популізм викликають недовіру до урядів та міжнародних організацій в питанні необхідності досягнення Цілей сталого розвитку, тоді як Церква є моральним авторитетом.

Важливо наголосити й на тому моменті, що характерною рисою сучасного історичного періоду є так звана епоха культурних воєн – гостре протистояння між консервативним і прогресивним (ліберальним) світоглядом, а також істотна трансформація усталених моральних та релігійних норм. Відтак, відбувається поляризація світової спільноти у ставленні до питань, які стосуються сімейних і релігійних цінностей, фемінізму, прав людини, питання зброї, абортів, мультикультуралізму, обмежень внаслідок поширення пандемії Covid-19 тощо.

З однієї сторони суспільство визнає, що глобальні проблеми розвитку існують. Проте немає консенсусу щодо необхідності термінового їх вирішення, є велика кількість скептично налаштованих людей до Цілей сталого розвитку. Бізнес та економічні корпорації буквально завалюють великою кількість інформації, яка часто суперечлива за змістом, лобіюючи власні інтереси. Як наголошують експерти, межа розуміння глибини проблем та позиція суспільства стає розмитою в умовах «культурних війн».

Значна частина людства вже сьогодні відчуває вплив глобальних проблем, знає про них з засобів масової інформації – проте не орієнтується у завданнях, шляхах їх подолання, не готова змінювати спосіб життя (наприклад, перехід на відновлювану енергетику, використання електромобілів, зміна харчування, обмеження використання пластику та вуглеводнів тощо). І тут важливими є консенсус і солідарність – або усі спільно вирішують проблему, або досягти результатів неможливо.

Є багато спільного у соціальному вченні Церкви й релігій та Цілями сталого розвитку ООН. Це ставлення до проблеми подолання бідності, охорони здоров'я, екології та наслідків технічного розвитку, подолання голоду, соціального забезпечення, питань свободи та гідності тощо. Однак є і розбіжності у певних питаннях, зокрема таких як планування сім'ї, гендерна рівність, репродуктивне здоров'я та деякі інші.

Варто зазначити, що в Католицькій церкві немає єдиного документа з назвою «соціальна доктрина церкви», а є низка енциклік і документів з соціально-політичних питань, укладених, за дорученням святого Папи Івана Павла II Папською Радою «Справедливість і мир», в «Компендіум соціального вчення Католицької Церкви» у 2004 році.

Цей збірник соціальних вчень узагальнює теоретичний та практичний досвід Церкви у вирішенні суспільних проблем. У зазначеному тексті підкреслюється, що «… сьогодні людство прагне більшої справедливості у процесах глобалізації, висловлює стурбованість проблемами екології і чесного державного управління, відчуває необхідність оберігати національну самосвідомість, дотримуючись водночас закону й усвідомлюючи єдність людського роду». У передмові до видання зазначено, що «численні ідеї цього документу поділяють також інші Церкви, церковні спільноти та релігії) [2, с. 8].

Особливістю соціальної доктрини Церкви є звернення до великої кількості питань соціального та суспільного розвитку. Зокрема зазначено, що державно-конфесійні та суспільно – релігійні відносини повинні базуватися на принципах рівної гідності усіх людей; загального добра, субсидіарності та солідарності [2, с. 134]. Також звертається увага на відстороненість Церкви від участі у політичній боротьбі та акцентовано, що діяльність Церкви обмежена її соціальним служінням суспільству й людині.

Таким чином, Католицька церква у Соціальному вченні Церкви та багатьох інших документах спонукає віруючих до виконання місії Церкви – спасіння людини, що має певне колом проблем. Іншими словами – спонукає до вирішення сучасних проблем розвитку. Це мають бути спільні дії державних на міжнародних інститутів, громадянського суспільства та бізнесу. І основним у цьому процесі є турбота про людину.

Однак поштовхом до якісно нової дискусії щодо проблем розвитку в контексті соціальної доктрини Церкви стала енцикліка Папи Франциска «Laudato si'» («Хвала Тобі»). З енциклікою Папи Франциска «Laudato Si'» Католицька Церква акцентує увагу на проблемах навколишнього середовища та розвитку й активізовує зусилля щодо їх подолання. Постійна увага Католицької Церкви до соціальних проблем та проблем розвитку робить її вагомим партнером світських структур у вирішенні глобальних питань сучасності. «Турбота про екосистеми вимагає далекоглядних підходів, оскільки ті, хто шукає лише швидкого і легкого прибутку, практично не зацікавлені в їхньому збереженні. Але ціна збитків, заподіяних такою егоїстичною байдужістю, є набагато більшою, ніж економічні вигоди. … Ми можемо стати мовчазними свідками страшної несправедливості, якщо вважаємо, що можна отримати значні прибутки, змушуючи іншу частину людства, сьогоднішні і майбутні покоління, платити надзвичайно високу ціну, а саме – руйнувати навколишнє природне середовище» [3, с. 30].

Енцикліка «Laudato si'» охоплює досить різні теми – від знищення навколишнього середовища, несправедливого світового порядку до індивідуальної відповідальності, яку несе кожен з нас за ці процеси. Центральними темами, розгляд яких повторюється впродовж усього документу, є «тісний взаємозв'язок між бідністю та вразливістю нашої планети; переконаність у тому, що все у світі взаємопов'язане; критика нових парадигм і форм влади, породжених технологіями; заклик шукати інші шляхи розуміння економіки та прогресу; справжня цінність кожного творіння, людське значення екології; потреба відкритої й чесної дискусії; велика відповідальність міжнародної та місцевої політики; «культура відходів» і пропозиція нового стилю життя» [3, с. 16].

Отже, енцикліка «Laudato si'» пропонує нестандартний підхід до розгляду проблем розвитку. В документі замість зрозумілих простих рішень поставлені проблеми розглянуто в комплексі та під кутом зору причини їх появи. «Людське довкілля і природне середовище погіршуються одночасно; ми не можемо адекватно протидіяти руйнуванню довкілля, якщо не візьмемо до уваги причини, пов'язані з деградацією людини та суспільства» [3, с. 37].

Також в документі заначено, що «Католицька Церква відкрита до діалогу. «Незалежно від того, віримо ми у Бога чи ні, сьогодні ми погоджуємось, що земля є нашою

спільною спадщиною, плоди якої повинні давати користь усім. Для віруючих це питання вірності Творцеві, оскільки Бог створив Землю для всіх. Тому кожен екологічний принцип повинен включати соціальну перспективу, яка враховує фундаментальні права бідних та незахищених» [3, с. 71].

Однак Католицька Церква досить критично ставиться до перспективи реалізації Цілей сталого розвитку, звертаючи увагу, що для документів ООН характерне нехтування першопричинами проблем, оскільки документи ООН, зокрема Порядок денний 2030, не є обов'язковими для виконання, носять декларативний характер та не передбачають санкцій за невиконання. Така ситуація є зручною для урядів національних держав та бізнесу. Тому Папа Франциск в енцикліці звинувачує банки, транснаціональні корпорації, які отримують надприбутки, виснажуючи біоресурси і забруднюючи екосистему. Засуджує систему зовнішнього боргу, як інструмент контролю бідних країн багатими. Одночасно застерігає, що фінансовий сектор сьогодні домінує над політичним, підриваючи суверенітет національних держав.

Необхідно відмітити, що Католицька церква, як одна з найбільших інституцій громадянського суспільства, не пов'язана за своєю суттю з окремим народом чи державою, відноситься до однієї з найвпливовіших християнських Церков (конфесій). Католицизм ніколи не стояв осторонь суспільних процесів, впливав на хід історичних подій, а не пропонував лише спасіння. Католицьку церкву, що здійснює духовну місію, у взаємовідносинах з іншими учасниками міжнародних відносин представляє Святий Престіл, який також не є державою. Одночасно характер взаємодії Католицької церкви і Святого Престолу такі, що будь – яке право, що визнається за Святим Престолом, одночасно визнається і за Католицькою церквою і розділити їх неможливо. Не будучи суб'єктом міжнародного права, Католицька церква в той же час є впливовим фактором міжнародних відносин [4].

В річницю прийняття Цілей сталого розвитку Католицька церква надіслала «Ноту Святого Престолу Про Першу Річницю Прийняття Цілей Сталого Розвитку» (далі – Нота Святого Престолу) на ім'я генерального секретаря ООН, де зазначено про необхідність «належного тлумачення відповідно до консолідованих і визнаних принципів» міжнародного права Цілей сталого розвитку. «Сталий розвиток» необхідно розуміти як концепцію, що визнає обмеженість світових ресурсів і одночасно необхідність поваги до цілісності природи. «Ватикан погоджується з більшістю цілей і завдань, перерахованих у Порядку денному», оскільки документ «спрямований на подолання бідності у всіх проявах; … включає повагу до права на життя людини від зачаття до природної смерті». Зокрема зазначено, що «правильне розуміння людської особистості, як єдності тіла і душі, веде до визнання того, що стать є важливим виміром людської ідентичності» (p. 18b) [5]. Католицька Церква наполягає на консервативній позиції щодо сім'ї. «Сім'я природна і основна одиниця суспільства, заснована на шлюбі між одним чоловіком і однією жінкою, також знаходиться в центр розвитку, і відповідно до міжнародного права прав людини має право на захист суспільства та держави» (p. 22) [5]. У документі також підкреслено, що звернення до поняття «гендер», «гендерна рівність» і «гендерна рівність та розширення прав і можливостей жінок і дівчат» необхідно розуміти традиційно, «на основі біологічної ідентичності, яка є чоловічою та жіночою». Застерігається від небезпеки «гендерної ідеології», яка заперечує релевантність біологічної статі, чоловічої та жіночої, вважаючи, що існує безліч «гендерів», заснованих на суб'єктивних уявленнях людини» (p. 21) [5]. Також зазначено, що зважаючи на випадки переслідування християн та представників інших релігій питання, які стосуються релігійної свободи як такої та свободи совісті, а також міжрелігійного

та внутрішньорелігійного діалогу, мають бути пріоритетними для остаточного успіху 2030 року (р. 24) [5]. Аналізуючи зміст Ноти Святого Престолу можна зробити висновок, що підтримуючи Цілі сталого розвитку загалом, Католицька Церква наполягає на необхідності консервативного, морально-етичного християнсько підходу до їх реалізації. Одночасно застерігає від ліберального тлумачення їх змісту.

Церква критикує уряди та ООН у малоефективних діях з реалізації Цілей сталого розвитку, поверхневому підході, лобіюванні інтересів фінансових груп. Зокрема, П'єтро Паролін, спостерігач святого Престолу в ООН, під час виступу на сесії Генасамблеї ООН в річницю прийняття Порядку Денного 2030 сказав, що на думку Папи Франциска захист нашого спільного дому потребує зростаючого глобального політичного консенсусу. Також наголосив, що уряди зобов'язані виконувати взяті на себе зобов'язання, а бізнес також відповідально повинен виконувати свою частину. На завершення він також поінформував Генеральну Асамблею про те, що Папа Франциск нещодавно заснував нову дикастерію (відділ) Святого Престолу для сприяння справедливості, миру, захисту навколишнього середовища та піклування про тих, хто найбільше потребує.

Вселенський Патріарх Варфоломій, духовний лідер 300 мільйонів християн, відіграє також визначальну роль у сталому розвитку протягом останніх 30 років. Його численні ініціативи свідчать про переконання, що проблеми розвитку необхідно вирішувати в діалозі та партнерстві з бізнесом, релігіями, урядами, фінансовими корпораціями, ЗМІ, неурядовими організаціями та науковими колами [6]. Після проведення Всеправославного собору 2016 року Константинопольської православної церкви стала очевидною потреба у формуванні узагальненого соціального вчення цієї Церкви, яке б відповідало на виклики початку XXI століття. Документи собору, зокрема декларація «Місія Православної Церкви в сучасному світі» запропонували соціальне вчення, що засноване на доктрині про гідність та свободу особи й ідеях комунітаризму, тобто теорії про спільноти як природнє середовище, необхідне для розвитку кожної особистості. Зазначений документ, що містить соціальне вчення Константинопольської православної Церкви із назвою «За життя» Вселенським Патріархатом був ухвалений у 2020 році.

У соціальному вченні «За життя» визначено роль Православної Церкви у сучасному світі та сформульовано основні принципи православного християнського світогляду. Значну увагу в документі зосереджено на важливих і суперечливих питаннях расизму, бідності, забезпечення прав людини, біоетики, розвитку технологій та зміни клімату. «… Церква має дбати про становище бідних і беззахисних не менше, ніж Сам Христос, і бути не менш готовою заступатися за них, коли їхні голоси лишаються непочутим (§32) [7]. « Прагнення до соціальної справедливості та громадянської рівності – турбота про бідних, притулок для бездомних, захист слабких, гостинність до тих, хто залишив свої домівки, й допомога людям з інвалідністю – це не просто ідеал, рекомендований Церквою заради заспокоєння совісті, а необхідний засіб спасіння, незамінний шлях до єднання з Богом у Христі.» (§33) [7]. «…. Церква повинна заохочувати корпорації гуманно інвестувати в депресивні регіони світу і створювати можливості там, де їх раніше не було; вона лише просить про те, щоб ці підприємства дотримувалися стандартів поведінки, які поважають властиву кожній людині гідність, і щоб вони вкладали інвестиції в економіку країн, що розвиваються, з метою поліпшення умов життя бідних верств населення, а не для того, щоб наживатися на їхніх злиднях (§37) [7]. Тому Православна Церква закликає уряди всього світу сприяти розвитку наук про довкілля через освіту та державні субсидії на наукові дослідження, а також заохочує фінансувати технології, які могли б виправити згубні наслідки викидів вуглецю, забруднення та всіх

форм деградації довкілля (§76) [7]. Таким чином, у соціальному вченні православної Константинопольської церкви піднімаються проблеми, на вирішення яких спрямований Порядок денний 2030.

Окремо варто відмітити послідовність у підходах Вселенського Патріархату до Цілей сталого розвитку. Константинопольська православна церква виступає з численними ініціативами щодо забезпечення реалізації Порядку денного 2030. Зокрема 6–8 листопада 2019 року в Індонезії відбувся Симпозіум «Вода в часи зміни клімату», організаторам якого виступив Університетом Вріє, Вселенський Патріархат спільно з Організацією Об'єднаних Націй (міжвідомча робоча група з питань релігії). Участь в заході взяли представники бізнесу, Католицької Церкви, урядових та неурядових організацій. Обговорювалися проблеми підвищення рівня моря та наступ пустелі, нестачі питної води. Зазначена тема вибрана тому, що проблема води стосується Цілей сталого розвитку: як-от чиста вода та належні санітарні умови (ЦСР 6), відновлювана енергія (ЦСР 7), боротьба зі зміною клімату (ЦСР 13) тощо. В заході взяв участь Вселенський Патріарх Варфоломій наголошуючи, що питання, пов'язані з водою та зміною клімату, не можуть бути вирішені лише урядами (зверху вниз), а потребують партнерства із недержавними структурами: місцевим самоврядуванням, громадянським суспільством, фінансовими корпораціями та бізнесом [7].

Під час обговорення доповіді Генерального секретаря ООН «Наш спільний порядок денний» 2 листопада 2021 року архієпископ Габріеле Качча, висловлюючи офіційну позицію Ватикану сказав, що існує багато викликів і справжніх криз, які стоять перед міжнародною спільнотою сьогодні, від воєн і збройних конфліктів у різних регіонах світу до пандемії COVID-19 та її наслідків, катастрофічних наслідків. Зміни клімату, повсюдна бідність і голод, несправедливість і заперечення загальних прав людини, відсутність освіти та охорони здоров'я, корупція та інші невдачі керівництва, цифровий розрив і зростаюча відсутність довіри та солідарності. Також наголосив, що Папа Франциск у своєму Зверненні до Генеральної Асамблеї 2015 року закликав міжнародне співтовариство забезпечити ефективність міжнародних інституцій у боротьбі з усіма загрозами. Та підготувати рекомендації для просування нашого спільного порядку денного. Однак, щоб задовольнити потреби та сподівання світу, Організація Об'єднаних Націй повинна бути реформована та активізована [8].

Однак офіційна позиція Католицької церкви щодо сприяння Цілям сталого розвитку не підтримується частиною єпископів Церкви та суспільства. Зокрема, єпископ Шнайдер ствердив, що Святий Престол став «чимось на кшталт капелана ООН», підтримуючи «глобалістський порядок денний». А залучення Церкви до дискурсу під час пандемії, на думку ієрарха, засвідчило, що «Святий Престол став пропагандистом матеріалістичної ідеології надання пріоритету тілу на шкоду духовному здоров'ю та перспективі вічності» [9].

Стефано Фонтана, фахівець у сфері соціальної доктрини Церкви, стверджує, що підтримуючи програми ООН, Католицька Церква зраджує власне вчення щодо сексуальності та цінності життя. Він наголошує на неприродності того, що Церква в особі Папи Франциска неодноразово виступала на підтримку стратегії сталого розвитку, в тому числі документа «Порядку денного в області сталого розвитку на період до 2030 року». Адже відповідні документи ООН передбачають глобальне впровадження речей, несумісне з природною та католицькою мораллю, зокрема контрацепції та абортів. Стефано Фонтана заперечує думку тих, хто вважає, що Церква здатна підтримувати виключно хороші цілі сталого розвитку і не співпрацювати з лихими.

«Це неможливо. – Наголошує фахівець. –У документі, затвердженому Генеральною Асамблеєю ООН, сказано, що цілі «взаємопов'язані» і «неподільні», тобто вони репрезентовані як єдиний «пакет» [10].

Таким чином можемо резюмувати, що попри критику, Церква, зокрема Католицька і Вселенський Патріархат, популяризують і підтримують Цілі сталого розвитку, наполягаючи на консервативному підході щодо тлумачення понять та завдань. Сьогодні, в епоху культурних воєн, а водночас в часі, коли вкрай необхідними є об'єднання зусиль задля подолання глобальних наслідків людської діяльності, позиція Церкви, її ієрархів займає важливе місце, у цих процесах. До Церкви та її лідерів прислухається суспільство, її позицію враховують інститути держав та міжнародні організації. Підтримуючи Цілі сталого розвитку, Церква враховує їх морально-етичну складову. Через довіру до Церкви – Церква виступає з власними ініціативами, її структури ведуть освітню і просвітницьку роботу з різних питань, зокрема необхідності консенсусного підходу та солідарності досягненні Цілей сталого розвитку. Маючи авторитет та важелі впливу, Церква вимагає від урядів та міжнародних організацій ефективних дій та конкретних кроків замість поверхневого підходу до реалізації Порядку денного 2030. Для досягнення цілі Церква залучає додаткові інвестиції, веде благодійну діяльність, підтримуючи бідних та осіб у скруті. Також закликає ООН до реформ, акцентуючи увагу на низькій ефективності цієї організації як механізму подолання глобальних проблем.

Список використаної літератури

1. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld/publication
2. Компендіум соціальної доктрини церкви / пер. з італ. О. Живиця. Київ: Кайрос, 2004.
3. Енцикліка "Laudato Si" Святішого Отця Франциска про турботу за наш спільний дім. Київ; Івано-Франківськ; Дрогобич: Коло, 2019. – 184 с
4. М.І.Отрош Особливості міжнародної правосуб'єктності Святого Престолу. UDR: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2013_1/yyyyy/312.pdf
5. Note Of The Holy See On The First Anniversary Of The Adoption Of The Sustainable Development Goals. By H. E. Archbishop Bernardito AuzaApostolic Nuncio and Permanent Observer of the Holy See to the United Nations. UDR: https://holyseemission.org/contents/statements/5806914667987.php
6. VU Symposium Water in Times of Climate Change. UDR: https://eng.ui.ac.id/en/blog/vu-symposium-water-in-times-of-climate-change/
7. For the Life of the World: Towards a Social Ethos of the Orthodox Church. UDR: https://www.goarch.org/social-ethos?p_p_id=56_INSTANCE_km0Xa4sy69OV&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&_56_INSTANCE_km0Xa4sy69OV_languageId=en_US
8. Archbishop Caccia On The Secretary-General's Report "Our Common Agenda". UDR: https://holyseemission.org/contents//statements/6181693faecab.php
9. Єпископ Шнайдер закликав молитися за духовне відродження Ватикану.UDR: http://catholicnews.org.ua/iepiskop-shnayder-zaklikav-molitisya-za-duhovne-vizvolennya-vatikanu
10. Stefano Fontana Disturbing Church push for UN goals. UDR: https://newdailycompass.com/en/disturbing-church-push-for-un-goals

THE CHURCH'S APPROACHES TO THE GOALS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE AGE OF CULTURAL WARS

Lesia Kornat
Lviv Polytechnic National University,
Department of Political Science and International Relations
Stepana Bandery str., 12, 79000, Lviv, Ukraine

The Church cannot stand aside from the problems of its parishioners. This encourages the cooperation of Churches and religious communities with various secular institutions of the national and international level in solving global problems. The position of the Church and its hierarchs occupies an important place in these processes. In order to achieve the Sustainable Development Goals, it is important to unite the efforts of the population, governments, international organizations and the Church as a moral authority.

A characteristic feature of the modern historical period is the so-called era of culture wars – polarizing conflicts regarding the politics of morality and politics of identity. Today, culture wars based on moral, social and normative differences have become a global phenomenon, pitting those who adhere to a certain notion of tradition against those who seek change and progress.

The purpose of this article is to study the approaches of the Church, in particular the Catholic and Ecumenical Patriarchate, to the Sustainable Development Goals in the era of culture wars. The role of the Church in popularizing and achieving the Sustainable Development Goals has been studied. The relevance of research in the conditions of resistance to hybrid destructive influences is emphasized. It is argued that there is much in common in the social teaching of the Church and the Sustainable Development Goals of the United Nations. First of all, this is an attitude to the problem of poverty alleviation, health care, ecology and the consequences of technical development, overcoming hunger, social security, issues of freedom and dignity, etc. The Church demands effective actions and concrete steps from governments and international organizations instead of a superficial approach. However, there are also differences – in matters of family planning, gender equality, reproductive health and some others. However, the official position of the Catholic Church regarding the promotion of the Sustainable Development Goals is not supported by a part of the bishops.

Key words: Sustainable Development Goals, Agenda 2030, Catholic Church, Ecumenical Patriarchate of Pope Francis 'encyclical "Laudato si'", Social Doctrine of the Church, social doctrine "For Life", the era of cultural wars.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 313–323
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 313–323

УДК 32.019.5
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.39

ЕТНОФЕДЕРАЛІЗМ ЯК НАУКОВА КОНЦЕПЦІЯ ТА ЧИННИК ПОСТРАДЯНСЬКОГО СЕПАРАТИЗМУ

Павло Лисянський
https://orcid.org/0000-0003-3997-9335
Національний університет «Одеська юридична академія»,
кафедра політичних теорій
вул. Академічна, 2, 65009, м. Одеса, Україна

У статті представлено емпіричні дані щодо діяльності громадських рухів по просуванню ідеї сепаратизму на пострадянському просторі. Доведено, що сучасне суспільство вступає в епоху, що характеризується виникненням нових викликів: прогресивний націоналізм, тероризм, релігійна нетерпимість і все більший політичний сепаратизм. У сучасному світі ряд етнічно неоднорідних держав стикаються з етнічними викликами, які приймають форму етнополітичних конфліктів і навіть внутрішніх (сепаратистських) воєн.

Етнічна ідентичність – це багатовимірне поняття, яке включає самокласифікацію або маркування, прихильність або прихильність до групи, певні цінності та переконання, пов'язані з групою, а також оцінку групи, яка може бути позитивною чи негативною. Коли Радянський Союз почав розпадатися, соціальна дезінтеграція та політична нестабільність спричинили сплеск етнічного конфлікту. Соціальні та економічні відмінності разом з етнічними відмінностями спричинили сплеск націоналізму всередині груп і дискримінацію між групами. Розвиток етнічної ідентичності включає формування ідентичності в самокатегоризації індивіда в етнічній групі (групах) і психологічній прив'язаності до неї. Етнічна ідентичність характеризується як частина всеосяжної самоконцепції та ідентифікації людини. Воно відрізняється від розвитку етнічної групової ідентичності. Таким чином, це явище виходить за рамки проблем національної та регіональної безпеки і набуває міжнародного характеру.

Простежено, що етнічний сепаратизм – це явище етнічного націоналізму, за якого етнічні нації прагнуть або отримати автономію, або відокремитися від держав, які ними керують, і створити суверенні держави або приєднатися до сусідніх держав. Етнічний сепаратизм часто вирішується за допомогою стратегій деволюції в таких країнах, як Індія та Бельгія, хоча це не обов'язково зупиняє його. Напруженість завжди ризикує розсунути кордони і привести до нової війни – будь-який заморожений конфлікт приховує цю небезпеку, і, незважаючи на участь і міжнародні механізми, до тих пір, поки не з'явиться рішення, яке приходить всередині країни, всередину, напруженість вони будуть триматися на високих висотах. Тим небезпечніше, коли зовнішня влада, зокрема Російська Федерації в цих регіонах, щоб підтримувати загальний стан занепокоєння, намагаючись відвернути держави в цій області від погляду на захід.

Ключові слова: просування, сепаратизм, національний федералізм, етнофедералізм, теорія «сегментних держав», пострадянський простір.

Вступ. Оскільки тема сепаратизму на пострадянському просторі, природно, виходить за рамки традиційних галузей політичної науки, вивчення сепаратистського руху перетворилося на значну дослідницьку програму як у порівняльній політиці, так і в галузі міжнародних відносин. Нові держави за останні два десятиліття виникли або з попелу більших (наприклад, колишній Радянський Союз і Югославія), або в результаті затяжної і жорстокої боротьби (наприклад, Східний Тимор, Еритрея і Південний Судан). Поширення

© П. Лисянський, 2023

нових держав зруйнувало десятиліття міжнародних кордонів після закінчення холодної війни. Більше того, в межах того, що колись було Радянським Союзом та Югославією, міжнародне співтовариство нерівномірно ставилося до прагнень до державності, схвалюючи зусилля Косово та Чорногорії щодо здобуття незалежності та відкидаючи зусилля Південної Осетії та Абхазії в Грузії та Придністров'ї в Молдові.

З огляду на все це, стає зрозумілим, наскільки важливим для емпіричного вивчення сепаратистського руху став аналіз розпаду Радянського Союзу та Югославії. Тільки в Югославії з 1995 року з попелу повстало більше незалежних держав, ніж у решті світу, а в 1990-х роках з'явилося п'ятнадцять Незалежних Держав-наступників колишнього Радянського Союзу. Однак вчені ще не досягли консенсусу щодо цінності порівняльних уроків сепаратизму на колишньому комуністичному просторі для решти світу.

З одного боку, вчені дійшли висновку, що різні детермінанти відділення, здається, діють всередині Євразії та за її межами. З іншого боку, теорія «сегментних держав», що веде до національних держав, запозичена з радянського досвіду, можливо, пояснює, «звідки беруться національні держави» у всьому світі. Отже, залишається відкритим питання про те, як далеко поширюються теорії сепаратизму і кризи національних держав, що виникли в результаті розпаду Радянського Союзу. Тут варто у лапках навести прізвища теоретиків цих підходів, хочаб по одному. Ви про них і пишете у цій статті.

Мета статті – дослідити етнофедеразім як наукову концепцію та чинника пострадянського сепаратизму.

Виклад основного матеріалу. У грудні 1991 року не менше 15 держав офіційно відокремилися від Союзу Радянських Соціалістичних Республік, що ознаменувало крах комуністичного колосу на сході, представленого СРСР, і формальне припинення холодної війни. На хвилі піднесення, що характеризувало здобуття незалежності, громадяни цих держав з оптимізмом дивилися на майбутнє, яке здавалося світлим і процвітаючим. Деякі держави успішно пройшли цей шлях: Естонія, Латвія, Литва, приміром, тали прикладом успішної європейської та євроатлантичної інтеграції. Балтійський щит досяг значних економічних та військових успіхів за останні три десятиліття, залишивши минуле позаду в тіні московських серпу та молота. Не всі держави-наступники неіснуючого СРСР мали настільки ж яскравий маршрут. Відразу після 1991 року в таких державах, як Молдова, Грузія, Азербайджан і Вірменія, почали виникати конфлікти, викликані появою сепаратистських рухів, підтримуваних – завуальованих чи ні – Російською Федерацією. Ці надзвичайно криваві та суворі сепаратистські конфлікти призвели до загибелі понад 196 000 людей, крім погромів та етнічного насильства. Деякі з цих конфліктів все ще перебувають у невизначених ситуаціях без укладення будь-якого мирного договору, який припинив насильство.

Таким чином, ряд колишніх радянських держав суверенні над всією національною територією тільки де-юре, існують території, що знаходяться під контролем сепаратистських угруповань. Після розпаду Радянського Союзу народи регіону обрали спосіб національного розвитку, спільний для всієї Євразії – усі вони хочуть мати власні суверенні держави. Але темпи розпаду колишньої багатонаціональної радянської держави були справді безпрецедентними, і це саме по собі є однією з причин наростання етнічної напруги. Напевно, жодна інша країна на пам'яті не була охоплена одночасно такою глибокою економічною, політичною, а також етнічною кризою. Соціальна та етнічна напруга посилилася різким падінням рівня життя населення. Все це проклало шлях у більшості колишніх радянських республік до встановлення авторитарно-націоналістичних режимів, які ще більше розпалюють націоналістичні пристрасті. Конфлікти, що розгоряються в результаті, ще більше погіршують становище людей.

Значною мірою через чисельну перевагу розпаду Радянського блоку – більше лише в СРСР та Югославії, ніж у решті світу з 1990 року – дослідники конфліктів у регіоні написали левову частку книг та статей про порівняльний сепаратизм. Між колишнім комуністичним блоком та рештою світу, здається, існують відмінності в конкретних питаннях, вибірках та розмежуванні наборів даних. Більш того, ці розбіжності ще не привели до консенсусу: просто поки немає особливої згоди з приводу того, чому сепаратистський конфлікт виглядає так несхожим на решту світу. Зокрема, вказуємо на незалежний вплив установ (особливо в Чехословаччині, Радянському Союзі та Югославії) на зміцнення потужних етнічних ідентичностей та інтересів. Наслідком цього є загальна тенденція применшування існуючі етнічні ідентичності і, більш конкретно, припускати, що досоціалістична історія була менш важливою для формування етнічної ідентичності, ніж те, що мало місце за соціалістичного правління [1–4].

Валері Банс зайшла далеко, стверджуючи, що політичні інститути визначили розпад Радянського блоку і ту форму, яку прийняв цей кінець [6]. Вона стверджує, що розпад Радянського Союзу, Югославії та Чехословаччини був результатом напруженості між національним федералізмом та соціалістичною диктатурою. Простіше кажучи, обіцянка етнічного самовизначення в поєднанні з жорстким соціалістичним централізмом вбудували в ці системи механізм саморуйнування, пояснюючи, чому вони розпалися на початку 1990-х років, тоді як їхні унітарні аналоги з радянського блоку залишилися цілими [6].

Брубекер застосував подібний підхід, зосередивши увагу на тому, як Радянський етнофедералізм мав потужний вплив на двох рівнях. По-перше, на індивідуальному рівні етнічний федералізм зробив титульну ідентичність (тобто засновану на етнічній групі, навколо якої були побудовані су національними одиниці) значною мірою визначає те, як люди уявляли себе, оточуючих їх людей і, найголовніше, свої життєві шанси. По-друге, етнофедералізм призвів до «широкої інституціоналізації державності та національності як фундаментальних соціальних категорій» [5].

Рональд Суні також підкреслив незалежний характер радянських інституцій, що формують ідентичність, але виділив два аспекти радянської національної політики, які допомогли поставити саму політику в історичний контекст. По-перше, між розпадом імперії під час Першої світової війни та зміцненням радянських кордонів спостерігалися суттєві відмінності як у силі, так і в характері національних ідентичностей на радянській периферії. У деяких випадках національна ідентичність була міцно закріплена на масовому рівні, як, наприклад, у Вірменії та Грузії [20].

Вичерпний аналіз Марком Бейссінджером тисяч подій до і під час розпаду Радянського Союзу доповнює попередні дослідження [25]. Наприклад, він зазначає, що етнофедералізм слідував, а не передував націоналістичній мобілізації у значній кількості радянських республік. Тобто радянський центр у перші вразливі роки свого існування відреагував на повстання на периферії наданням статусу Республіки та інших поступок бунтівним національностям. Цей момент важливий з двох причин. По-перше, це ставить націоналістичну мобілізацію на перше місце причинно-наслідкового зв'язку, а не припускає, що вона є низхідною функцією інституційних ефектів. По-друге, це відсилає нас до історичної спадщини мобілізації у сприянні як національній ідентичності, так і мобілізації від її імені. Для Бейссінджера питання обертаються навколо того, чому деякі національності мобілізувались, а інші-ні, і чому деякі вчинили так жорстоко. Подібні відмінності існують між Hell, Raider та Zürcher [15]. Тим не менш, важливим моментом є те, що ці роботи колективно залучають джерела націоналістичної мобілізації, незалежно від того, приймає вона мирну або насильницьку, сепаратистську або прагне до автономії форму.

У Книзі Крістофа Цюрхера «пострадянські війни» зроблена спроба пояснити, чому деякі субреспубліканські регіони з етнічними меншинами в державах-наступниках СРСР переросли в насильницький конфлікт, в той час як іншим, також схильним до ризику конфлікту, вдалося уникнути його. При цьому він обходить головну проблему, властиву вивченню відділення радянських республік, а саме те, що в кінцевому підсумку не було ніяких відмінностей в тому, відокремилися вони чи ні. Замість того, щоб зосередитися на діях республіканських лідерів, Цюрхер опускає рівень до рівня автономних регіонів у державах-наступниках [16].

Центральне місце в підготовці ґрунту для насильницького конфлікту, як це було в ряді інших досліджень, займає «Етнічна демографія», викликана радянськими інститутами, які формалізували титульну етнічну першість в республіках і субрегіонах, але також на практиці поставили їх на службу етнічним російським, другорядним по відношенню до впроваджувати політику, прийняту в Москві [17]. Як бачимо нижче, політична роль цих інституційних привілеїв другого порядку поширюється далеко за межі колишнього Радянського Союзу, але по-різному.

Слабкість держави також займає центральне місце в аргументації Цюрхера. Хоча дослідники сепаратизму в інших країнах стверджують, що слабкі держави зробили відокремлення непривабливим варіантом, Цюрхер припускає протилежне і зазначає, що Росія, Грузія та Азербайджан не змогли виграти війни проти своїх повстанців-сепаратистів. Конфлікти між державою та повстанцями більше, ніж асиметричні битви, нагадували «війну між двома починаючими фірмами». Однак це було не стільки через попередню слабкість, скільки через роз'єднаність Еліт після розпаду Радянського Союзу, в результаті чого деякі республіки мали мало можливостей зберегти монополію на насильство. Розповіді про військових постачальників в Грузії, Чечні та Азербайджані більше наповнені іменами бізнесменів і їх ополченців, ніж офіційними військовими підрозділами.

На нашу думку, аналіз Цюрхера свідчить про те, що макроструктурні умови етнофедералізму та заворушень у центрі Москви були необхідними, але недостатніми для спалаху насильницького етнічного повстання в державах-наступниках Кавказу. Крім того, це передбачає вирішальну роль місцевих етнічних еліт у підтримці єдності як власних соціальних мереж, так і узгодженості державного апарату. Коли вони можуть / роблять, насильницький конфлікт малоймовірний [18].

У книзі «Основи етнічної політики» Генрі Хейл фокусується на республіканському рівні в Радянському Союзі і намагається розібратися, чому деякі Республіки відокремилися раніше інших. Це, без сумніву, важливе питання, тим більше, що, як зазначає Хейл, деякі ранні учасники вплинули на те, що сталося з самим Союзом. Пошуки вирішення цієї головоломки ґрунтуються на початковій передумові про те, що в розпаді Радянського Союзу не було нічого неминучого і що, зокрема, українські еліти могли б врятувати Союз, якби діяли по-іншому.28 Аргумент, який розвиває Хейл, ґрунтується на перспективній оцінці ймовірного майбутнього своєї етнічної групи в умовах незалежності або продовження Союзу. Там, де етнічні групи очікують гіршого становища в рамках союзу, вони обирають незалежність (як це було у випадку з Україною). Там, де вони очікують, що збереження Союзу приведе їх до кращого майбутнього, вони вважають за краще підтримувати юніоністські рішення (як це було в Узбекистані). Хейл концептуалізує та оцінює цей результат з точки зору відносного часу проголошення незалежності республіканцями.

Хейл стверджує, що відповідний економічний статус республік порівняно з Радянським союзом створював різні стимули. Заможніші республіки мали вагомі підстави побоюватися експлуатації у відновленому Союзі, тоді як бідніші мали сильний стимул

підтримувати юніонізм заради переваг, які він міг їм надати. У його рамках національні федералістські інститути також мали велике значення, оскільки вони «ефективно вирішують проблеми колективних дій на мікрорівні і, таким чином, ізолюють проблему макрорівню».

Етнічні конфлікти в колишньому Радянському Союзі та їх потенційна можливість викликати серйозні міждержавні конфлікти становлять серйозну загрозу регіональній і міжнародній безпеці в найближчі роки. Незважаючи на те, що розпад Радянського Союзу зменшив загрозу ядерної та звичайної війни, на якій трималася повоєнна система альянсу, руйнівні наслідки великих політичних, економічних і соціальних трансформацій, що охопили регіон, створили ряд нових загроз для регіональної безпеки. Поява 15 незалежних багатоетнічних держав, які стикаються з кризами державного будівництва та економічної трансформації з невизначеною ідентичністю, спірними кордонами, незахищеними меншинами, а в багатьох випадках і загрозою російського гегемонізму, що насувається, створює серйозний виклик для політики Заходу.

Гейл Лапідус у своїх дослідженнях етнічних конфліктів базується на думці, що хоча джерела поточних конфліктів є частково історичними, а частково спадщиною радянської національної політики, вони також були спровоковані або посилені впливом демократизації та маркетизації; боротьба еліт за політичну владу та розподіл ресурсів лежить в основі конфліктів, які часто розглядаються як суто «етнічні». Більше того, розпад Радянського Союзу в рамках його 15 союзних республік дає поштовх до подальшого розв'язання та триваючого конфлікту, оскільки він ставить під сумнів інші кордони та територіальні домовленості в регіоні та висуває на перший план фундаментальну напругу між двома міжнародно визнані норми: право на самовизначення та територіальну цілісність існуючих держав.

Знову ж таки, щоб поставити питання про історично вкорінені ідентичності на дискусію, дві останні республіки, які оголосили суверенітет (Казахстан та Киргизстан), не були найбіднішими, але вони були спільними двома, для яких етнофедералізм зіграв найбільшу роль у формуванні етнічної ідентичності майже повністю. Казахстан був бідний доходами, але багатий нафтою, як і Азербайджан, який обіцяв процвітання після здобуття незалежності для обох.

В інших країнах, особливо в країнах Балтії і на Кавказі, сильніший консенсус щодо того, що надання Москвою статусу титульної республіки було центральною відповіддю на мобілізацію етнічної ідентичності. Це спостереження містить потужну критику інституційних теорій, оскільки початком причинно-наслідкового зв'язку є епізоди націоналізаційної мобілізації, які привели центральних лідерів до вибору етнофедералізму. Інститути в таких траєкторіях є скоріше проміжними змінними, ніж незалежними причинами.

Філіп Редер прагнула не пояснити відмінності між країнами радянського блоку, а пояснити, чому члени СССР є членами і чому інші ніколи туди не потрапляли. Глобальні амбіції, на думку Редер, цілком виправдані: «86% всіх нових національних держав в двадцятому столітті мали передісторію, дуже схожу на створення незалежних держав-наступників СРСР. Дійсно, за минуле століття можна було б з упевненістю поставити значну суму на емпіричне правило «немає сегментного держави, немає національної держави». Для вчених та політиків, які пропагують думку про те, що федералізм може «стримувати націоналізм», цей аргумент повинен викликати занепокоєння.

Інститути держави виконують два завдання, які необхідні потенційним державним діячам. Як зазначали Цюрхер, Хейл, Банс та багато інших вчених, вони значною мірою допомагають вирішувати проблеми збору даних на груповому рівні. Вони забезпечують набір механізмів передачі, за допомогою яких правлячі еліти можуть донести національні

символи д населення. Тут концепція Редера кидає виклик іншій теорії сепаратистської війни, орієнтованій на теорії Барбари Уолтер, орієнтованої на репутацію. По суті, Уолтер стверджує, що сепаратистська активність має тенденцію провокувати насильницьку і рішучу реакцію держави. Наскільки ми розуміємо сегментарні стани як реакцію на мобілізацію, аргумент Редера суперечить цьому [19].

Концепція тісно пов'язана з національним федералізмом, так і з етнофедералізмом як центральним пояснювальним фактором. Це також ефективно обмежує аналітичний погляд групами, які чітко заявляють про свої прагнення до незалежності. Це зрозуміло в контексті теорії міжнародних відносин, класично орієнтованої на держави як відповідних дійових осіб, але це загрожує зменшенням можливої вибірки за рахунок виключення груп, які не прагнули або не прагнули в першу чергу до незалежності за допомогою націоналістичної мобілізації. Багато етнічних груп або не вимагають незалежності, або роблять це лише на короткий час як стратегію ведення переговорів, перш ніж погодитися на менші поступки. Таким чином, ті, хто висуває менші вимоги, просто не з'являться на екрані цього радара, але вони можуть так само ефективно каналізувати кризи національних держав, як і відверті претенденти на національну державу.

Рейдер надає відносно незначний статус етнічним ідентичностям, які передували інституціям сегментарної держави. Це цікаво, оскільки так багато радянських республік раніше чинили опір включенню і значною мірою каталізували етнофедералізм. Як і Цюрхер і Хейл, він припускає, що перспектива «Націй до націоналізму» як пріоритетного ресурсу для республіканських еліт є меншою причинною силою, оскільки значною мірою встановлена автономія від лідерів спільної держави, що дозволяє їм консолідувати контроль над етнічною політикою та ідентичністю.

Незважаючи на суттєві відмінності в методах і спрямованості, всі вони вказують на причинну роль етнофедеральних інститутів або як головних каталізаторів, або як центральних структурних передумов сепаратистського повстання [20].

Найпоширенішим поясненням, на думку Банса, Хейла та Редера, є те, що етнофедералізм призвів до розпаду Чехословаччини, Радянського Союзу та Югославії. Хейл і Редер стверджують, що Етно федералізм має такий вплив за межами колишнього комуністичного світу.

Іран спробував посередничати в конфлікті, привівши до столу переговорів президента Азербайджану Мамедова і президента Вірменії Тер-Петросяна в Тегерані для двосторонніх переговорів щодо спроб вирішення конфлікту. Незважаючи на хороший початок, переговори були жорстоко перервані, коли всього через кілька днів війська Вірменії захопили місто Шуша. Конфлікт між двома державами був включений до порядку денного Гельсінського саміту, але і тут не вдалося знайти ефективного рішення. У міру того, як Азербайджанський наступ тривав, Нагірно-Карабах прийняв рішення організувати власне управління, завдавши уряд, що забезпечує стабільність регіону протягом усього конфлікту. На чолі цього політичного органу стояв Роберт Кочарян [21].

Перевірка деяких прикладів з минулого показує, що групи етнічних меншин обирають сепаратизм як спосіб дії під час конфліктів з владою. Нижче наведено кілька прикладів, які демонструють і підтверджують цю тезу: алавітська меншина в Сирії, принаймні до 1946 року, була за відокремлення від території Сирії. Це прагнення було підтримано Францією, яка побачила можливість у відокремленні алавітів як частину своїх амбіцій на важливу роль у регіоні. Іншим прикладом є північна гілка ісламського руху в Ізраїлі, яка послідовно прагне створити автаркічні інститути для арабської меншини. У минулому її високопоставлені спікери часто заявляли, що не визнають державу Ізраїль і бажають

відокремитися. У курдів те саме бачення. Понад 30 мільйонів з них більше століття прагнуть відокремитися від Туреччини, Іраку, Ірану та Сирії. Можна заперечити це, стверджуючи, що деякі політичні структури серед курдського населення вважають за краще зберігати статус-кво, і все ж є курди з політичною владою, які закликають – постійно – до встановлення самовизначення та створення власного суверенного політичного утворення. Нарешті, коротко кажучи, референдум у Каталонії 2017 року є ще одним прикладом сепаратизму.

У січні 2017 року майже півмільйона людей, більшість з яких жінки, вийшли на марш проти інавгурації Дональда Трампа. Релевантне питання: де були всі маси (республіканці та демократи), які виступали проти політики Трампа щодо жінок? Те саме запитання доречне, коли вчені дивляться на інші суспільства. Ізраїльська громадськість уважно стежила за процесом відходу Ізраїлю від сектора Газа влітку 2005 року. Не дивно, що на піку кампанії тиску на уряд Ізраїлю, щоб той не залишав Газу в односторонньому порядку, не більше кількох тисяч виступили проти рішення Уряду. На ізраїльській арені 2019–2020 роки стали свідками трьох раундів загальних виборів. Політичний глухий кут залишив більшість ізраїльтян вдома. Вони не виходили на вулиці протестувати проти обранців, які сприймаються як корисливі та не діють в суспільних інтересах. Вирази протесту майже повністю залишилися в соцмережах. Рух «жовтих жилетів» або «жовтих жилетів» – це популістський масовий політичний рух за економічну справедливість, який розпочався у Франції в жовтні 2018 року. Після того, як опублікована онлайн-петиція зібрала майже мільйон підписів, 17 листопада почалися масові демонстрації. Протест розпочався на веб-сайті У травні 2018 року 300 000 людей підписали петицію із закликом до уряду Франції змінити свою економічну політику. Коли протест перейшов із соціальних медіа на вулиці, на його піку до нього приєдналося майже 300 000 громадян Франції, 0,5% населення Франції, у просторі соціальних мереж. Рух «жовтих жилетів» або «жовтих жилетів» – це популістський масовий політичний рух за економічну справедливість, який розпочався у Франції в жовтні 2018 року. Після того, як опублікована онлайн-петиція зібрала майже мільйон підписів, 17 листопада почалися масові демонстрації. Протест розпочався на веб-сайті У травні 2018 року 300 000 людей підписали петицію із закликом до уряду Франції змінити свою економічну політику. Коли протест перейшов із соціальних медіа на вулиці, на його піку до нього приєдналося майже 300 000 громадян Франції, 0,5% населення Франції у просторі соціальних мереж. Рух «жовтих жилетів» або «жовтих жилетів» – це популістський масовий політичний рух за економічну справедливість, який розпочався у Франції в жовтні 2018 року.

Деякі греки підтримують лінію уряду з середини 2015 року, відмовляючись прийняти умови Європейського Союзу в обмін на допомогу для порятунку економіки Греції. Деякі єгиптяни підтримали чинного президента Абеда аль-Фатаха ас-Сісі, коли він очолив військову акцію з усунення президента Мухаммада Мурсі (червень 2013 року), який був демократично обраним. Вони вийшли на вулиці і висловили свою ідентифікацію з режимом, і зробили це також на багатьох інтернет-сайтах. Інші, більшість з яких були активістами «Братів-мусульман», чинили опір цьому кроку, оскільки Мурсі є відомим лідером їхнього руху. В Ізраїлі з початку 2017 року до кінця 2019 року сотні людей протестували перед резиденцією генерального прокурора, вимагаючи висунути звинувачення проти прем'єр-міністра Біньяміна Нетаньяху. У відповідь, Прихильники прем'єр-міністра Нетаньяху влаштували серію мітингів, щоб висловити свою солідарність з лідером. Нарешті, для цього розділу праві активісти вийшли на вулиці в Шарлоттсвіллі, штат Вірджинія (середина 2017 року), вимагаючи не прибирати бронзову

статую генерала Конфедерації, оскільки міська рада (для цього дослідження цей орган є повноваженням) вирішили зробити на початку цього року. Ця тема розділила громаду жителів Шарлоттсвіля на дві групи та призвела до насильницьких дій. Одна група (прихильники переваги білих націоналістів) була проти цього рішення, а інша група ототожнювала себе з ним. Не дивно, що, незважаючи на актуальність теми для всіх громадян США, жорстоке насильство, яке спалахнуло в Шарлоттсвіллі (один загиблий, 19 поранених), не поширилося на інші місця.

В Італії сепаратистські рухи відносно популярні в багатьох провінціях. На початку 1990-х партія Ліга Півночі (Lega Nord) заговорила про можливість відділення північних провінцій. Вона називала їх збірним терміном Паданія – від назви Паданської рівнини та річки По. Сепаратисти трохи розширили кордони і записали до Паданії не лише ті провінції, які лежать на рівнині (Ломбардію, Лігурію, Венето тощо), а й, наприклад, Тоскану та Умбрію.

Фламандський рух – це загальний термін для різних фламандських політичних партій, які підтримували все, починаючи від більшої автономії Фландрії до сецесії та формування суверенної фламандської держави або об'єднання з Нідерландами. Як приклад того, як стратегії деволюції можуть дати осічку для афедеративна держава. У 21 столітті все більша автономія, яка поступово надавалася бельгійським етнічним націям, здається, призвела до посилення почуття етнічного сепаратизму та меншої зацікавленості залишатися єдиною країною.

Багатомісячні застої через невдачу сформувати коаліційні уряди змусили багатьох припустити, що найрозумнішим курсом для Бельгії є поділ

Рух за суверенітет Гаваїв складається з приблизно десяти окремих рухів і політичних партій серед корінних жителів Гаваїв, спрямованих на відновлення статусу Гаваїв як суверенної держави до 1898 року. Королівство Гаваї було підірвано та контрольовано урядом США в 1890-х роках, потім острови були приєднані до США. Відтоді корінні гавайці були демографічно та економічно затоплені іммігрантами з материкової частини США та Азії, втративши доступ і права на традиційні та священні землі, і багато в чому стаючи громадянами другого сорту.

Є кілька добре відомих прикладів сепаратистських рухів у всьому світі, включаючи курдський сепаратизм у Туреччині, Іраку, Ірані та Сирії; тамільський сепаратизм на Шрі-Ланці; сепаратизм туарегів у Малі та Нігері; Квебекський сепаратизм у Канаді; Баскський сепаратизм в Іспанії; і так далі.

Напруженість завжди ризикує розсунути кордони і привести до нової війни – будь-який заморожений конфлікт приховує цю небезпеку, і, незважаючи на участь і міжнародні механізми, до тих пір, поки не з'явиться рішення, яке приходить всередині країни, всередину, напруженість вони будуть триматися на високих висотах. Тим небезпечніше, коли зовнішня влада, зокрема Російська Федерації в цих регіонах, щоб підтримувати загальний стан занепокоєння, намагаючись відвернути держави в цій області від погляду на захід. Росія повинна відмовитися від доктрини «розділяй і володарюй», прийнятої для зовнішньої безпеки, і переосмислити свою участь на регіональному рівні мирним і орієнтованим на співпрацю способом. До тих пір держави регіону будуть жити під тінню серпа і молота – сумне нагадування про жах минулих років.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз ситуацій з різних держав, під різними типами режимів показує, що більшість людей у більшості випадків байдужі. Люди схильні залишатися пасивними, якщо політика уряду не впливає безпосередньо на їхню рутину. Однак, якщо люди вирішують реагувати, їхні рішення та дії є результатом

мотивації змінити статус-кво та створити іншу реальність заради своїх приватних і колективних інтересів.

Нарешті, слід усвідомлювати той факт, що запропоновану типологію можна досліджувати за будь-якого типу режиму; вибір одного з цих теоретичних варіантів має різні розгалуження, залежно від того, чи є дослідження конкретної групи, на якій проводиться дослідження, за демократії, монархії, авторитарного чи іншого типу правління.

Список використаної літератури

1. Manz B. F., Altstadt A. The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule. *Russian Review*. 1994. Vol. 53, no. 3. P. 453. URL: https://doi.org/10.2307/131220 (date of access: 29.11.2022).
2. Kivisto P., Armstrong J. A. Nations Before Nationalism. *Contemporary Sociology*. 1983. Vol. 12, no. 5. P. 573. URL: https://doi.org/10.2307/2068747 (date of access: 29.11.2022).
3. Bakke K. M., Wibbels E. Diversity, Disparity, and Civil Conflict in Federal States. *World Politics*. 2006. Vol. 59, no. 1. P. 1–50. URL: https://doi.org/10.1353/wp.2007.0013 (date of access: 29.11.2022).
4. Legvold R., Beissinger M. R. Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State. *Foreign Affairs*. 2002. Vol. 81, no. 6. P. 197. URL: https://doi.org/10.2307/20033393 (date of access: 29.11.2022).
5. Brubaker R. Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the New Europe. Cambridge [England] : Cambridge University Press, 1996. 202 p.
6. Bunce V. Minority Politics in Ethnofederal States: Cooperation, Autonomy, or Secession?" Mario Einaudi Center for International Studies Working Paper Series 8-07, Cornell University, 2007. URL: https://ecommons.cornell.edu/handle/1813/55033 (date of access: 29.11.2022).
7. Cederman L.-E., Wimmer A., Min B. Why Do Ethnic Groups Rebel? New Data and Analysis. *World Politics*. 2009. Vol. 62, no. 1. P. 87–119. URL: https://doi.org/10.1017/s0043887109990219 (date of access: 29.11.2022).
8. Darden K., Grzymala-Busse A. The Great Divide: Literacy, Nationalism, and the Communist Collapse. *World Politics*. 2006. Vol. 59, no. 1. P. 83–115. URL: https://doi.org/10.1353/wp.2007.0015 (date of access: 29.11.2022).
9. Dragadze T. "Azerbaijan and the Azerbaijanis," in Graham Smith ed., The Nationalities Question in the Post Soviet States, 2nd edition, London: Longman, 1996, P. 269–290.
10. Englebert P. Let's stick together: Understanding Africa's secessionist deficit. *African Affairs*. 2005. Vol. 104, no. 416. P. 399–427. URL: https://doi.org/10.1093/afraf/adi008 (date of access: 29.11.2022).
11. Fuller E. The Transcaucasian Republics in 1987. Radio Free Europe–Radio Liberty, Radio Liberty Research (Munich). RL 8/88, 30 December 1987. URL: https://www.rferl.org/ (date of access: 29.11.2022).
12. Armed Conflict 1946-2001: A New Dataset / N. P. GLEDITSCH et al. *Journal of Peace Research*. 2002. Vol. 39, no. 5. P. 615–637. URL: https://doi.org/10.1177/0022343302039005007 (date of access: 29.11.2022).
13. Gorenburg D. Regional Separatism in Russia: Ethnic Mobilisation or Power Grab?. *Europe-Asia Studies*. 1999. Vol. 51, no. 2. P. 245–274. URL: https://doi.org/10.1080/09668139999029 (date of access: 29.11.2022).
14. Cashaback D. A Review of "The Foundations of Ethnic Politics: Separatism of States and Nations in Eurasia and the World". *Nationalism and Ethnic Politics*. 2009. Vol. 15, no. 2. P. 258–259. URL: https://doi.org/10.1080/13537110902928839 (date of access: 29.11.2022).
15. Hechter M. Containing Nationalism. *Containing Nationalism*. 2001. P. 134–159. URL: https://doi.org/10.1093/019924751x.003.0008 (date of access: 29.11.2022).

16. Roeder P. Which Segment-States Become Nation-States?. *Where Nation-States Come From*. P. 290–340. URL: https://doi.org/10.2307/j.ctt7t07k.15 (date of access: 29.11.2022).
17. Sambanis N., Milanovic B. Explaining the Demand for Sovereignty. The World Bank, 2011. URL: https://doi.org/10.1596/1813-9450-5888 (date of access: 29.11.2022).
18. Smith B. Separatist Conflict in the Former Soviet Union and Beyond: How Different Was Communism?. *World Politics*. 2013. Vol. 65, no. 2. P. 350–381. URL: https://doi.org/10.1017/s0043887113000087 (date of access: 29.11.2022).
19. Smith B. *Resources, history and rebellion in Central and Southeast asia: aceh and azerbaijan in Comparative perspective*. Working paper, University of florida. 2012. URL: https://www.jstor.org/stable/42002210 (date of access: 29.11.2022).
20. Hill R. J. The revenge of the past: nationalism, revolution and the collapse of the Soviet Union. *International Affairs*. 1994. Vol. 70, no. 4. P. 818–819. URL: https://doi.org/10.2307/2624634 (date of access: 29.11.2022).
21. Tajfel H., & Turner J. C. Social psychology of intergroup relations. *Annual review of psychology*.1982. Vol. *33*(1). P. 1-39.
22. Treisman D. S. Russia's "Ethnic Revival": The Separatist Activism of Regional Leaders in a Postcommunist Order. *World Politics*. 1997. Vol. 49, no. 2. P. 212–249. URL: https://doi.org/10.1353/wp.1997.0006 (date of access: 29.11.2022).
23. Walter B. F. Reputation and Civil War: Why Separatist Conflicts Are So Violent. Cambridge University Press, 2009. 272 p.
24. Wimmer A., Min B. The Location and Purpose of Wars Around the World: A New Global Dataset, 1816–2001. *International Interactions*. 2009. Vol. 35, no. 4. P. 390–417. URL: https://doi.org/10.1080/03050620903328837 (date of access: 29.11.2022).
25. Legvold R., Beissinger M. R. Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State. *Foreign Affairs*. 2002. Vol. 81, no. 6. P. 197. URL: https://doi.org/10.2307/20033393 (date of access: 29.11.2022).

ETHNO-FEDERALISM AS A SCIENTIFIC CONCEPT AND A FACTOR OF POST-SOVIET SEPARATISM

Pavlo Lysianskyi
https://orcid.org/0000-0003-3997-9335
National University Odesa Law Academy,
Department of Political Theories
Akademichna str., 2, 65009, Odesa, Ukraine

The article presents empirical data on the activities of social movements to promote the idea of separatism in the post-Soviet space. The purpose of the article is to study ethno-federalism as a scientific concept and a factor of post-Soviet separatism.

The attention is focused on the fact that since the topic of separatism in the post-Soviet space naturally goes beyond the traditional branches of political science, the study of the separatist movement has become a significant research program in both comparative politics and international relations.

It is proved that modern society is entering an era characterized by the emergence of new challenges: progressive nationalism, terrorism, religious intolerance and increasing political separatism. In the modern world, a number of ethnically heterogeneous states face ethnic challenges that take the form of ethno-political conflicts and even internal (separatist) wars. Thus, this phenomenon goes beyond the problems of national and regional security and acquires international character. Analysis of situations from different countries, under different types of regimes shows that most people are indifferent in most cases. People tend to remain passive if government policies do not directly affect their routine. However, if people decide to

react, their decisions and actions are the result of motivation to change the status quo and create a different reality for their private and collective interests.

It has been observed that ethnic separatism is a phenomenon of ethnic nationalism, in which ethnic nations seek either autonomy or secession from the states that govern them and create sovereign states or join neighboring states. Ethnic separatism is often addressed through devolution strategies in countries such as India and Belgium, although this does not necessarily stop it. Finally, it is emphasized that the proposed typology can be studied under any type of regime; the choice of one of these theoretical options has different ramifications, depending on whether the particular group under study is under democracy, monarchy, authoritarian or other type of government.

Key words: promotion, separatism, national federalism, ethno-federalism, theory of "segmental states", post-Soviet space.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 324–329
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 324–329

УДК 321.673
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.40

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА СИСТЕМА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ГЕНДЕРУ: КРИТЕРІЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ СФЕРИ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Аліна Лясота
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
кафедра політології,
вул. Наукова, 13, 49000, м. Дніпро, Україна

Стаття присвячена актуальній гендерній проблематиці, а саме інституційній взаємодії громадянського суспільства та органів державного управління. Ґендерні відносини поступово набувають визнання як невід'ємна складова соціального порядку суспільства, присутня в усіх його інституціях. На тлі цього важливим стає налагодження як інституційної взаємодії так і співпраці державного і громадського сектору. Організації громадянського суспільства у всьому світі працюють над розбудовою миру та рівності в громадах на національному та міжнародному рівнях.

Наприкінці XX ст. було досягнуто значного прогресу у скороченні гендерної нерівності в економічному, політичному, соціальному та культурному житті суспільства. Жінки відіграють дедалі більш вагому роль у національному та світовому господарстві, міжнародних відносинах. Останніми десятиріччями участь жінок у багатьох суспільних сферах суттєво підвищилася. Найпомітніший прорив у гендерній рівності більшості країн світу відбувся у політичній сфері. Дедалі більше жінок обіймають високі державні посади – від членів урядів до президентів, саме ті посади, що дуже довгий час вважалися чоловічою прерогативою.

Однак, попри значні позитивні гендерні зрушення в багатьох сферах, на початку XXI ст. ще продовжують існувати різні, хоча й менш явні, часто завуальовані, форми дискримінації. Особливості, масштаби та ступінь поширеності дискримінації суттєво різняться в країнах, залежно від регіону. Однак попри швидкі темпи розвитку гендерного законодавства та суттєвий прогрес у галузі гендерної рівності в ряді держав сучасного світу залишаються значні гендерні невідповідності (диспаритет, гендерна нерівність) у галузі основних прав людини, в доступі до ресурсів та економічних можливостей. Хоча жінки значно розширили свою присутність у політиці, проте їх представництво є ще далеким від паритетного.

Проблема гендерної нерівності і соціально-економічна та політична дискримінація жінок не може бути вирішена лише реформами з боку держави, оскільки система норм, що забороняють будь-яке погіршення прав жінок, навряд чи працюватиме без дієвої системи контролю за виконанням цих норм.

Жіночі організації громадянського суспільства та неурядові організації відіграють важливу роль у реалізації змін і встановлення рівних прав і можливостей щодо жінок і чоловіків. Вони, працюють над тим, щоб уряди були підзвітними, лобіювати зміни, ведуть просвітницьку діяльність, а також дослідження з гендерних питань. Вони намагаються зробити процес прийняття рішень інклюзивним.

Ключові слова: гендер, громадянське суспільство, гендерна політика, політичний інститут, державне управління.

Постановка проблеми. Спроби побудови відкритого, демократичного суспільства та впровадження принципів сталого розвитку залишаються неповноцінними, якщо вони виключають або маргіналізують певні складові суспільства за гендером, віком, расою або іншими чинниками. Суспільство рівних можливостей, де кожна людина, незалежно від

© А. Лясота, 2023

гендеру має легальне але и загальноприйняте право на самореалізацію, обирати та бути обраним поступово перетворюється з теоретичної концепції на втілену реальність.

Життєва важлива роль громадянського суспільства, особливо жіночих організацій громадянського суспільства, є настільки важливою, але часто її не визнають, маргіналізують і недооцінюють. Значна робота жіночих ОГС у конфліктних ситуаціях є ще більш надзвичайною, оскільки вони часто виключені з формальних процесів вирішення конфліктів, політичного діалогу та постконфліктних систем розбудови миру, включаючи механізми та інституції, відповідальні за виконання мирних угод і постконфліктних систем.

Дослідження функціонування гендерного аспекту в сфері громадянського суспільства набуло актуальності в науковій літературі. Найбільш вагомий внесок у дослідження розвитку громадських організацій в Україні представлено у працях таких науковців, як О. Бєлишев, Є. Бородін, О. Вакуленко, М. Віхляєв, М. Головатий, Л. Лойко, Г. Луцишин, Н. Пархоменко, К. Петренко, М. Перепелиця, Н. Романова та ін. Проте актуальною і майже недослідженою залишається проблематика діяльності громадських організацій саме у сфері забезпечення реалізації принципу гендерної рівності.

Мета роботи полягає у виявленні інституційного взаємозв'язку між громадськими організаціями та державним сектором, а також визначенні подальших перспектив розвитку з питань даної проблематики.

Початок цього процесу можна простежити за зміною тенденцій у міжнародному праві. В якості прикладу можна навести конвенцію про ліквідацію всіх Форми дискримінації щодо жінок (CEDAW) 1979 року та Пекінську платформу дій 1995 року закликав до рівної участі жінок і чоловіків у суспільному житті, прийнятті рішень і формуванні політики, і закликали уряди вжити заходів для усунення гендерних розривів. У Пекінській Платформі дій визначаються умови, необхідні для ефективного функціонування інституційних механізмів:

– підпорядкованість посадовій особі максимально високого рівня в уряді – а саме: одному із членів кабінету міністрів;

– децентралізоване планування, виконання та контроль з метою залучення неурядових організацій і громад з низового рівня і вище;

– наявність достатнього об'єму ресурсів з точки зору бюджетних коштів і забезпечення кадрами;

– можливість впливу на розробку урядом політики в усіх сферах [3].

Висновки Пекінської платформи можна звести до тези, що гендерна політика у системі державного управління є компонентом державної ґендерної політики, спрямований просування ґендерної рівності у суспільстві, через реалізацію ґендерного паритету в державних структурах та досягнення ґендерно збалансованої участі у прийнятті управлінських рішень на національному, регіональному та місцевому рівнях

Створення дієвих механізмів досягнення гендерної рівності загалом та реалізація політики гендерної рівності у системі державних органів влади по всьому світу стали одним з ключових напрямків «Порядку денному на період до 2030 року» [4].

Однак станом на кінець 2022 року ситуація з гендерною рівністю у системі державних органів влади залишається незадовільною і досягнення цілей «Порядку денному на період до 2030 року» залишається під питанням.

Ознаки інституційної взаємодії в умовах гендеру найкраще спостерігаються через призму державної нормативно-правової діяльності. Наприклад, у «Державній стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року» прямо прописано, що Стратегія спрямована на об'єднання суспільства у розумінні цінностей

прав і свобод людини, що забезпечуються та захищаються на основі принципів рівності та недискримінації для всіх жінок і чоловіків, хлопців та дівчат, на консолідацію дій центральних та місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, міжнародних організацій, соціальних партнерів, громадських об'єднань, інших представників та представниць громадянського суспільства, закладів, установ та організацій різних сфер, приватного сектору тощо для реалізації міжнародних та національних зобов'язань щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків для сталого розвитку держави у всіх сферах [1].

Окрім того, згідно до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», а саме статті 14, об'єднання громадян можуть:

– брати участь у розробці рішень, що приймаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з питань ґендерної рівності;

– брати участь у реалізації загальнодержавних та регіональних програм;

– делегувати своїх представників до складу консультативно-дорадчих органів, що створюються при органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування;

– проводити моніторинг з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

– здійснювати іншу діяльність відповідно до свого статуту та законодавства України щодо забезпечення ґендерної рівності [2].

Громадянське суспільство в умовах гендеру має декілька точок дотику до державної гендерної політики, через які воно може напряму впливати на неї. Зокрема відбувається плідна співпраці між окремими ГО з урядовими структурами у питаннях формування та реалізації гендерної політики України.

Ця взаємодія поступово переходить від виключно консультативного характеру до реформативно-наглядового. Зокрема з 2014 року все частіше у багатьох парламентських комітетах Верховної ради розглядають питання, які так чи інакше зачіпають питання рівності, гендерного балансу. Відповідно до чого зростає попит на експертну експертизу з залученням представників експертних громадських чи неурядових організацій. Не менш важливим цей аспект є з точки зору євроінтеграційних процесів в середині України. Більшість розвинених держав ЄС, активно розвивають інституційну взаємодію з питань гендерної рівності на всіх рівнях.

На місцевому рівні також присутні багато прикладів налагодження інституційної взаємодії між місцевою владою та громадським сектором у питаннях гендерної рівності. Зокрема спостерігається якісна зміна акцентів роботи місцевих установ, де інституційна сталість все частіше асоціюється з інклюзивністю та впровадження гендерних питань до порядку денного органів місцевої влади.

Наприклад, Київрада у 2022 році затвердила міську цільову програму «Київ – місто рівних можливостей», яка має на меті встановлення гендерної рівності в усіх аспектах життя міста. «Зазначена програма приймається на виконання Європейської Хартії рівності жінок і чоловіків у житті місцевих громад, до якої Київ приєднався два роки тому. запустили Київську «Академію жіночого лідерства», постійно проводяться гендерні навчання для працівників КМДА, а в цільових програмах уже застосовується гендерний підхід. Крім того, у Київраді функціонує МФО «Київ – за рівні можливості». Прийняття цієї програми дасть можливість посилити гендерні підходи та створить умови для гендерно-орієнтованого бюджетування.

Критерії диференціації сфери інституційної взаємодії та роль громадянського суспільства за умов гендеру визначаються рівнем, на якому відбувається взаємодія та

загальним розвитком громадянського суспільства в державі. В Україні на національному та регіональному рівні інституційна сталість все частіше починає асоціюватися з імплементацією гендерних аспектів до порядку денного тих чи інших установ. Зростає роль гендерного надзору та аудитів, до яких дуже часто залучають представників профільних громадських організацій та незалежних установ. Посилення взаємозв'язків між окремими інституціями, державним та громадським сектором є невід'ємною частиною подальшого розвитку України. зокрема на тлі її прагнення інтеграції до таких об'єднань як ЄС.

Не дивлячись на те, що досягнення амбітних цілей зі сталого розвитку 2030 року викликає все більше занепокоєння та стає все менш реалістичним, з кінця 20 століття спостерігається і позитивна динаміка. Майже в кожній країні світу створено національні інституції для покращення становища жінок. До них входять офіси, комісії, агентства та міністерства з питань становища жінок. Перші офіси такого характеру були схвалені на початку 20-го століття Лігою Націй та Міжнародним альянсом жінок, який був сформований під час руху за жіноче виборче право. Більшість з них було створено після Першої всесвітньої конференції ООН з питань жінок у 1975 році. Початковим завданням цих установ було збільшення участі жінок в освіті, політиці та економіці. Приклади таких офісів у всьому світі включають Національну жіночу службу в Чилі, Урядове управління рівності у Великобританії, Комісію з гендерної рівності в Південній Африці та Міністерство у справах жінок, сім'ї та розвитку громади в Малайзії.

Крім державних інституцій, кілька регіональних і міжнародних організацій створили агентства для просування гендерної рівності. Наприклад, Європейський інститут гендерної рівності був створений у 2006 році для надання допомоги установам Європейського Союзу та державам-членам у просуванні гендерної рівності через державну політику.

Створення механізмів гендерної рівності у системі державних органів влади має багаторівневий характер, але головною передумовою є створення нормативно-правової бази. Одним з головних локомотивів подолання гендерної нерівності виступають різноманітні міжнародні та регіональні об'єднання, такі як наприклад ООН та ЄС. Європейський союз ухвалив законодавство, рекомендації, створює умови для обміну досвідом і надає фінансування для підтримки дій держав-членів, які відштовхуючись від цього створюють механізми гендерної рівності на національному рівні. Концепції політики гендерної рівності ЄС були сформовані рішеннями Європейського суду. Європейський парламент регулярно ухвалює звіти з власної ініціативи з гендерних питань, закликаючи докладати більше зусиль для покращення гендерної рівності.

Створення нормативно-правової бази веде до створення інституційних структур на різних рівнях. За своїм характером їх можна умовно розділити на дорадчі та наглядові, так як вони стежать за дотриманням цінностей та законодавства з гендерних питань. Таким чином механізми гендерної рівності у системі державних органів влади представляють собою різноманітні департаменти, відділами або комітетами, що діють в межах певних установ. З розвитком гендерних механізмів з'являються міжвідомчі установи, головна функція яких – це підтримка міжвідомчої координації та комунікації між різними установами з гендерних питань. Але також варто відмітити інтеграційну функцію, тобто інтеграцію принципів гендерної рівності до порядку денного тих чи інших установ.

Реалізація політики гендерної рівності також потребує комунікації державних установ та громадських організацій які також відіграють значну роль у розбудові гендерної рівності. Громадянське суспільство дуже часто виступає у якості як ініціатора законодавчих перетворень так і головним аудитором цих змін. Зокрема, до різних державних установ

можуть залучатися запрошені експертні ради з гендерних питань, які консультують посадовців в процесі розробки тих чи інших рішень.

Висновки. Існують різні механізми забезпечення реалізації політики гендерної рівності у системі державних органів влади. З одного боку це можуть бути окремі внутрішні інституційні структури, які можуть здійснювати консультативну, наглядову або комунікаційну функцію. З іншого боку це можуть бути формати залучення зовнішніх акторів для сприяння реалізації гендерної політики, зокрема незалежні профільні ГО. Реалізація політики гендерної рівності також потребує вироблення чіткої між інституційної комунікації. Тому дуже часто створюються допоміжні структури у органах виконавчої та законодавчої влади різних рівні які сприяють інформаційному обміну різних підрозділів для реалізації спільних питань.

Список використано літератури

1. Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022-2024 роки / КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-р#Text
2. Верховна Рада України. ЗАКОН УКРАЇНИ Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text
3. Beijing Declaration and Platform for Action. URL: https://archive.unescwa.org/our-work/beijing-declaration-and-platform-action#:~:text=The%20Beijing%20Declaration%20and%20Platform,in%20support%20of%20women's%20empowerment
4. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: https://sdgs.un.org/2030agenda
5. Facts and figures: Women's leadership and political participation. URL: https://www.unwomen.org/en/what-we-do/leadership-and-political-participation/facts-and-figures

CIVIL SOCIETY AND THE SYSTEM OF STATE AUTHORITIES IN TERMS OF GENDER: CRITERIA FOR DIFFERENTIATING THE SPHERE OF INSTITUTIONAL INTERACTION

Alina Liasota
Oles Honchar Dniprovsk National University,
Department of Political Science,
Naukova str., 13, 49000, Dnipro, Ukraine

The article is devoted to topical gender issues, namely the institutional interaction of civil society and state administration bodies. Gender relations are gradually gaining recognition as an integral component of the social order of society, present in all its institutions. Against this background, it becomes important to establish both institutional interaction and cooperation between the state and public sectors. Civil society organizations around the world work to build peace and equality in communities at the national and international levels.

At the end of the 20th century significant progress has been made in reducing gender inequality in the economic, political, social and cultural life of society. Women play an increasingly important role in the national and world economy, international relations. In recent decades, the participation of women in many social spheres has increased significantly. The most noticeable breakthrough in gender equality in

most countries of the world took place in the political sphere. More and more women are occupying high government positions – from members of governments to presidents, precisely those positions that were considered a male prerogative for a very long time.

However, despite significant positive gender shifts in many areas, at the beginning of the 21st century. various, albeit less obvious, often veiled, forms of discrimination still exist. The features, scope and degree of prevalence of discrimination vary significantly between countries, depending on the region. However, despite the rapid pace of development of gender legislation and significant progress in the field of gender equality in a number of countries of the modern world, significant gender discrepancies (disparity, gender inequality) remain in the field of basic human rights, access to resources and economic opportunities. Although women have significantly expanded their presence in politics, their representation is still far from parity.

The problem of gender inequality and socio-economic and political discrimination of women cannot be solved only by reforms on the part of the state, because the system of norms prohibiting any deterioration of women's rights is unlikely to work without an effective system of monitoring the implementation of these norms.

Women's civil society organizations and non-governmental organizations play an important role in implementing change and establishing equal rights and opportunities for women and men. They work to hold governments accountable, lobby for change, conduct advocacy and research on gender issues. They try to make the decision-making process inclusive.

Key words: gender, civil society, gender policy, political institution, public administration.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 330–336
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 330–336

УДК 32.342.8
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.41

СОЦІАЛЬНІ МЕДІА ТА ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ: ОГЛЯД ПОЗАЧЕРГОВИХ ВИБОРІВ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ 2019 Р.

Михайло Радіо
https://orcid.org/0000-0001-9965-9603
ПВНЗ «Європейський університет»,
кафедра інформаційної, бібліотечної, архівної справи та
соціально-політичних дисциплін
бульвар Вернадського, 16-В, 03115, м. Київ, Україна

В статті проаналізовано ведення агітації на сторінках або облікових записах партій у соціальних медіа (найбільш популярних і не заборонених в державі Україна), а також лідерів цих політичних сил (лише у Facebook). До уваги бралися ті політичні сили, які отримали понад 5% голосів виборців на позачергових виборах народних депутатів Верховної Ради України (тобто змогли сформувати свої представництва у законодавчому органі країни). Серед них: «Слуга народу», «Опозиційна платформа – За життя», Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», «Європейська Солідарність», «Голос». Розглянуто період, який визначено українським законодавством для здійснення передвиборної агітації. Ґрунтуючись на даних опублікованого контенту (формат (фото, відео, текст і т.д.), зміст та кількість), інформації з фінансових звітів політичних партій було з'ясовано, що: для агітаційної діяльності використовувались зарубіжні соціальні медіа (Facebook, Instagram, Telegram, Twitter, YouTube); частка коштів (в загальній сумі офіційних витрат), спрямованих на передвиборну агітацію у соціальних медіа, є незначною (до 6%). На прикладі порівняння акаунтів у Facebook можна побачити, що сторінки лідерів політичних сил загалом мають приблизно однакові або кращі показники (кількості публікацій та взаємодій), ніж партійні. Тож до персоналій прикута більша увага. Так звані «традиційні медіа» (телебачення, газети ін.) не втратили своїх вагомих позицій у даній передвиборній кампанії. Проте соціальним медіа основні політичні гравці приділяють значну увагу, адже вони є джерелом інформації для багатьох політично активних громадян. В Україні загалом спостерігається позитивна динаміка щодо кількості користувачів соціальних медіа, це зумовлює зростання їх важливості для політичних сил та кандидатів у майбутніх виборчих процесах.

Ключові слова: соціальні медіа, вибори, агітація, політичні партії.

Соціальні медіа все частіше застосовується у різних сферах життєдіяльності. Це ж стосується і політики. Значна кількість президентів, прем'єр-міністрів мають власні профілі або сторінки у Facebook, Twitter, Instagram. Колишній президент Франції Ф. Олланд писав у своїй книзі «Уроки влади»: «Медійний світ зазнав значних змін за останнє десятиліття. Соціальні мережі здійснили переворот у суспільстві… Я належу до покоління друкованої преси, телебачення, ранкового радіо. На щастя, ці засоби продовжують існувати, але вони зазнають конкуренції щомиті» [1; с. 226]. Політики вдаються до використання соціальних медіа, адже вони дозволяють спілкуватись з виборцями без посередництва традиційних ЗМІ, посилити політичну активність виборців (завдяки персоналізації, швидшій взаємодії, зворотньому зв’язку, оприлюдненню власних новин, мобілізації прихильників і переконанню тих, хто вагається), відстеження реакцій на свої виступи або дії (хоча й зрозуміло, що користувачі соціальних медіа не є репрезентативними для всіх громадян країни) [2; p. 1–2].

© М. Радіо, 2023

Метою статті є дослідження соціальних медіа як механізму політичної агітації у кампанії політичних партій, котрі внаслідок позачергових виборів народних депутатів України 2019 року набрали 5 і більше відсотків.

Проблематика використання соціальних медіа в політиці аналізується багатьма дослідниками різних країн. Наприклад, Нью-Йоркським університетом було створено Центр соціальних медіа та політики (The Center for Social Media and Politics), співробітники якого досліджують створення, поширення, а також вплив контенту соціальних медіа в сфері політики [3]. Досліджуються соціальні медіа і в Україні. Деяким аспектам їхнього застосування присвячено наукові дисертації, а саме: політичній мобілізації [4], політичному впливу [5] та ін.

У 2019 р. найбільш популярними соціальними медіа в Україні були: Facebook, Instagram, YouTube. Активно здобував все більше користувачів Telegram [6]. В статті також було взято до уваги Twitter. Він не є таким поширеним серед українських політичних діячів та громадян в порівнянні з багатьма країнами Європи, США, деякими іншими державами. Проте кілька політичних сил спробували використати цей потенціал. Першість серед перерахованих соціальних медіа в Україні утримував Facebook.

Виборча кампанія охоплює період з 24 травня – 19 липня 2019 р. Розглядаються застосування найбільш популярних соціальних медіа в Україні (за виключенням заборонених) у політичній агітації, які використовувались політичними силами, що отримали 5 і більше % (тобто подолали прохідний бар'єр до парламенту) за результатами голосування 21 липня 2019 р. Дослідження не охоплює аккаунти: місцевих осередків політичних партій, груп підтримки, блогерів (котрі відкрито демонстрували свої електоральні симпатії). Згідно проведеного аналізу, майже політичні сили використовували наступні соціальні медіа: Facebook, Instagram (ускладнюється недоступністю деяких даних, наприклад, кількістю переглядів «сторіз» та реакцій на них), Twitter, YouTube, Telegram. Виключення складає «Опозиційна платформа – За життя». Також кілька політичних сил не розміщували на своїх офіційних сайтах посилання на деякі соціальні медіа. Серед них: «Опозиційна платформа – За життя» (далі – ОПЗЖ), «Голос», «Європейська Солідарність». Відсутність активного використання соціальних медіа (партійних) в політичної сили «Опозиційна платформа – За життя» можна пояснити фактичній підконтрольністю цій політичній силі (за повідомленнями у ЗМІ) кількох всеукраїнських каналів телебачення. Проте в остаточних фінансових звітах партій згадки про фінансування рекламних кампаній в соціальних медіа знаходимо не у всіх. Інформація про спрямування коштів (6 млн 168632 грн або 5,84% від всіх витрачених грошей) є в партії «Голос» (Рекламні послуги (соціальні мережі)). Разом з тим тут не конкретизовано на що спрямовано було ресурси (реклама, адміністрування чи ін.) та через які соціальні медіа і сторінки/профілі/ канали просувався контент.

В деяких політичних сил можна знайти інформацію про рекламу у мережі Інтернет. «Європейська Солідарність» витратила на публікацію МПА та за послуги з передвиборчої агітації в мережі Інтернет 4 млн. 401 тис. 525 грн, що складає 4,42% від всіх витрат на виборчу кампанію. Яку частину скеровано на політичну агітацію у соціальних медіа не зазначено. Подібна ситуація у політичної партії «Слуга народу». Витрати склали 495849,97 грн, тобто 0,43% від загальних витрат. Ще менші показники за даними критеріями у ВО «Батьківщина» 100000,00 або 0,11%. Не вдалося ідентифікувати витрати на соціальні медіа або Інтернет у ОПЗЖ (0 грн) [7].

Тож дані свідчать про досить незначну частку у загальній сумі витрат на передвиборчу агітацію у соціальних медіа або ж вони не були належно відображені в офіційних звітах партій.

Розглянемо який формат контенту переважає у кожної з політичних партій. Згідно узагальнених даних найчастіше представниками політичних сил публікувався у Facebook, тому даному соціальному медіа буде приділено більше уваги в цій статті.

27 травня 2019 р. стало відомо про обрання головою партії «Слуга народу» Дмитра Разумкова. Його особистий профіль у Facebook верифікований і був створений задовго до початку парламентської кампанії. Загалом у період, який аналізується, тут опубліковано 23 пости, які значною мірою стосувались висвітлення візитів до обласних центрів України. Переважна більшість з них (15) містила фото. Понад 1000 реакцій отримали 18 постів (серед лідерів – посилання на опубліковану в «Українській правді» колонку Дмитра Разумкова «Три голови Змія Горинича» та привітання з Днем батька. Кожна з них нараховує більше 4000), значно менші показники за коментарями та поширеннями. Сторінка партії «Слуга народу» має суттєву перевагу по вищезазначеним параметрам, ніж обліковий запис свого офіційного керманича. Адже розміщено 248 постів. Опублікована інформація стосувалась програмних положень політичної сили, можливість комунікації з лідером та кандидатами в народні депутати України, ресурси для долучення бажаючих до творення змін та процесу протидії (полягав у фіксації і надсиланні за допомогою спеціального бота) некоректному використанню партійних: назви, символіки й ін. Якщо звертати увагу на 1000 і більше реакцій, поширень та коментарів, то їх кількість наступна: 64; 17 та 11 постів. На сторінці Юрія Бойка (співголова партії ОПЗЖ, позиціонувався кандидатом у прем'єр-міністри від даної політичної сили) опубліковано 55 постів, в яких здебільшого присутні фото (37) і суттєво менша кількість відео (11). В них йшлося про наступне: проблема газу (неодноразово робився акцент на проведенні переговорів з російським «Газпромом»), важливість хімічної промисловості, обіцянка відміни законів, які стосуються мови, освіти, люстрації, перейменування церкви та декомунізації, а також інші передвиборні гасла. 11 з розміщених постів мають понад 1000 реакцій, а найбільше (2116 і 2366) – фото та відео з декларуванням підтримки підприємців, та відродження економіки, підвищення зарплат і пенсій, а також завершення підготовки прямих контрактів з постачання російського газу. На думку Бойка, це дозволить знизити комунальні тарифи та ціни. Більше половини публікацій мають понад 100 поширень, а за коментарями показники менші. Спостерігається відсутність критики або негативу стосовно країни-агресора (Росії). Суттєво перевищує кількістю публікацій (325) сторінка політичної сили ОПЗЖ. Проте реакції, поширення та коментарі не досягають 1000, а обчислюються десятками і сотнями. Гасла не надто відрізняються від розміщених у Ю. Бойка: необхідність відновлення зв'язків з СНД, критикувались чинний на той період склад Кабінету Міністрів України й медреформа та ін.

Таблиця 1

Кількість публікацій у соціальних медіа

Політична сила	Facebook	Instagram	Twitter	YouTube	Telegram
«Слуга народу»	248	216	–	28	168
«Опозиційна платформа – За життя»	325	55	–	42	–
ВО «Батьківщина»	276	144	128	22	4
«Європейська Солідарність»	293	167	453	60	–
«Голос»	569	544	413	178	500

Джерело: власні розрахунки на основі сторінок та акаунтів політичних партій у соціальних медіа

Сторінка лідера партії ВО «Батьківщина» Юлії Тимошенко нараховує за період передвиборної кампанії 151 пост (включно з 86 у форматі відео, а в 60 випадках – фото). За реакціями спостерігаємо наступне: 136 мають понад 1000. А з них найпопулярнішими є публікації з привітанням до Дня молоді (50288), про лабрадора (29872), повідомлення стосовно рішення суду (27544), яке, на думку Ю. Тимошенко, визнало ціну на газ незаконною. Менш активно поширювали користувачі публікації (30 постів з показником більше 1000). Найбільш результативним за цим параметром є пост з критикою медреформи (5172). Вдвічі кращі дані за коментуванням (порівняно з поширенням), адже 61 публікація має понад 1000, а в лідерах – опитування стосовно перевиборів, цін на газ, тепло та гарячу воду (30445, 16089 і 13104 коментарів). До речі, розміщення опитувань тут спостерігаємо неодноразово. Також висловлювалось критичне ставлення стосовно повернення російської делегації до ПАРЄ. На партійній сторінці ВО «Батьківщина» (340855 підписників) опубліковано значно більше постів (276), проте за показниками реагування на них користувачів Facebook стан справ дещо інший. Перевершили відмітку у 1000 публікації з: реакціями – 137; поширеннями – 34; коментарями – 73. У текстових повідомленнях, світлинах та відео констатувалась необхідність наступного: зниження тарифів, реформування освіти, медицини, газової та аграрної сфер (особливий акцент був на земельному питанні), боротьби з корупцією. Також висловлювалась підтримка відкритим спискам на виборах депутатів, доступності житла для молоді та вступу України до НАТО. Тимошенко позиціонували як кандидата у прем'єри. Часто робились посилання на сайт ВО «Батьківщина» (в 106 випадках). Тож фактично у період кампанії не було надто прискіпливої уваги до змістового наповнення партійної сторінки у Facebook.

Якщо партійна сторінка «Європейська Солідарність» в Facebook мала за досліджуваний період 293 пости, то майже втричі менше (101 пост) нараховується у сторінки Петра Порошенка (голови Центральної ради цієї політичної сили). Всі вони мають понад 1900 реакцій (найбільше у публікацій: до Дня Києва (25495), привітання з Днем Зенітно-ракетних військ (22583) та фото на релігійну тематику (33693)), проте як поширень, так і коментарів з більше 1000 нараховуються 23 та 41 пост відповідно. За форматом спостерігається перевага відео (85). Найбільшу кількість поширень (3545) набрало відео з видавцем Іваном Малковичем, в якому останній висловлює підтримку політичній силі «Європейська Солідарність». Лідером серед коментарів є подяка П. Порошенка за своє обрання головою партії (5855). У партійної сторінки «Європейська Солідарність» кількість постів з понад 1000 поширень та коментарів складають 28 та 15 відповідно. Незмінність курсу України до ЄС та НАТО, необхідність закону про імпічмент Президенту, підтримка діючому на той час складу Кабінету Міністрів України, протест через повернення делегації Росії до ПАРЄ – такі аспекти містили в собі опубліковані пости. Сторінка голови партії «Голос» Святослава Вакарчука не створювалась для політичної діяльності. Проте з початком агітаційної кампанії її використовували для висвітлення передвиборного «Туру змін», програмних положень даної політичної сили. За цей час опубліковано 148 постів (на партійній сторінці значно більше – 569). З них 124 мають понад 1000 реакцій, найбільше (35868) набрало відео з подякою телеведучій Яніні Соколовській за інтерв'ю. Цей же пост в лідерах за кількістю коментувань (4000). У партійної сторінки показники трохи інші, а саме: більше 1000 реакцій отримали 166 постів, за цим же параметром кількості коментарів і поширень – по 15 публікацій. За період агітації було обіцяно деолігархізацію, зміни для ефективної роботи парламенту України, продовження децентралізації, врегулювання ринку землі. Поширювались анкети волонтерів «Туру змін» та заклики писати про перетворення, яких очікують виборці від парламенту. Представники партії «Голос» надавали відповіді

на питання, обраних з коментарів користувачів [8; с. 169–170]. У партії «Слуга народу» підписників на фінал кампанії 163761. Більше половини (тобто 165) всього контенту (248) складають фото, потім відео (60) і незначну кількість становлять посилання на сайт (12), «репост» (9) і текстові (2). На сторінці «Європейська Солідарність» (302341 підписників) основний акцент зроблено на відео, оскільки у цьому форматі опубліковано 178 постів і вдвічі менше фото (83). Експериментувались 3-D фото (розміщувались 4 рази), а посилання на сайт траплялось лише в 24 випадках. Дещо відмінна ситуація у партії «Голос». Підписано на сторінку 107045 користувачів. Тут теж переважав контент у форматі фото (324) та відео (230). Але пости зі світлинами кількісно переважають.

Якщо аналізувати YouTube, то канал «Слуги народу» мав переглядів 814649, (найбільш популярні набрали 235014; 205711; 113087; 98564; 61039. Відсутні відео, які б набирали менше 1200 переглядів). Налічувалось 29300 підписників. Найменш чисельним є канал в політичної сили ОПЗЖ 314. Загалом контент переглянуто 8617. Лідером серед переглядів є пост з кількістю 5069, а решта – від кількох десятків до сотень. У «Батьківщини» загальна кількість переглядів за період кампанії 37251 (найбільш популярні набрали 28785; 3668; 1357). Підписників 2676 (включно з 122 приєднаними за період, що аналізується). «Європейська Солідарність» налічує 958 (збільшення на 381), а відео налічують 9807932 переглядів (серед найбільших, тобто, які мають 117 і більше тисяч, складає 16 відео). «Голос» має 5640 підписників (кількість не змінювалась). Найбільша кількість переглядів 32998534 (120 і більше тисяч має 41 відео). Тож загалом спостерігаємо у YouTube дещо іншу ситуацію, адже кількість переглядів часто значно перевищує чисельність підписників.

Звісно взаємодія відбувається за умов, коли користувачі читають/переглядають/слухають контент, поширюють, коментують, натискаючи «like» (напр., Facebook, Instagram) та ін., а посилюється у випадках, коли політичний діяч теж реагує (відповідаючи на питання, написані думки, деталізуючи свою позицію. Деякі закордонні дослідники вважають, що за умови дуже частої публікації контенту, кожен окремий пост отримує менше коментарів від користувачів. І загалом чим більш є популярний профіль, тим менше їх власники готові до реакцій на всі повідомлення прихильників або потенційних прибічників чи опонентів. Часто політиками соціальні медіа використовуються для односторонньої комунікації [9; p. 1497–1499].

Варто зазначити, що кількість виборців, внесених до списку виборців на виборчих дільницях (на момент закінчення голосування) складала 29978586 (включно із закордонними дільницями), а проголосувало 14749867 осіб (тобто 49,20%) [10]. Тож частка залучених потенційних виборців у соціальних медіа не виглядає вражаючою. Проте це та частина українського суспільства, що найчастіше використовує Інтернет для отримання новин і кількість цих громадян продовжує збільшуватись.

Висновки. Всі політичні сили, під час передвиборної кампанії позачергових виборів народних депутатів України 2019 р., використовували для агітації кілька різновидів соціальних медіа (Facebook, Instagram, Twitter, YouTube, Telegram). Вони не витіснили повністю телебачення, газети, радіо, зовнішню рекламу або особисті зустрічі, але вже є досить вагомим каналом для агітації. Facebook серед інших видів соціальних медіа часто виділявся більшою кількістю: підписників, опублікованого контенту, реакцій користувачів. Проаналізовані сторінки і один аккаунт у Facebook політичних партій та їх лідерів є верифікованими. Попри меншу кількість постів, за реагуваннями та підтримкою користувачів майже однакові або кращі показники від партійних мають сторінки лідерів політичних сил:

Ю. Бойка, Ю. Тимошенко, П. Порошенка, С. Вакарчука. Найпоширенішим та найпопулярнішим форматом контенту для соціальних медіа є фото та відео. Досить часто найбільшу чисельність реакцій, поширень або коментувань набирали публікації, в яких були відсутні програмні складові партії. Кількість користувачів Інтернету та соціальних медіа в Україні продовжує зростати, тому і увага політиків, технологів та політологів до даної проблематики не зменшуватиметься. Тож у подальших передвиборних кампаніях варто очікувати політичних експериментів не лише у згаданих в даному дослідженні соціальних медіа, а й нових (напр., TikTok та ін.).

Список використаної літератури

1. Олланд Ф. Уроки влади: мемуари / пер. з фран. Є. Марічева. Харків: Фоліо, 2019. 444 с.
2. Kalsnes B. The Social Media Paradox Explained: Comparing Political Parties' Facebook Strategy Versus Practice. Social Media + Society. April-June 2016. P. 1–11. URL: https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/2056305116644616 (дата звернення 27.02.2023).
3. Devitt J. NYU Launches Center for Social Media and Politics. New York University. URL: https://www.nyu.edu/about/news-publications/news/2019/october/nyu-launches-center-for-social-media-and-politics.html (дата звернення 27.02.2023).
4. Кремень Т. В. Політична мобілізація в контексті соціальних медіа: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.03, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2014.- 300 с.
5. Кокарча Ю. А. Соціальні мережі як чинник політичного впливу в умовах розвитку демократичної політичної культури: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2020. 240 с.
6. Некрасов В. Три роки без "Вконтакті": яким соцмережам віддають перевагу українці. Економічна правда. 14 листопада 2019. URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2019/11/14/653664/ (дата звернення: 20.12.2019)
7. Розшифровка до Консолідованого звіту про надходження коштів на поточні рахунки виборчого фонду політичної партії, кандидати в народні депутати України від якої зареєстровані в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі, та їх використання (форми № 3) (додаток 6) політичних партій: «Слуга народу», «Опозиційна платформа – За життя», ВО «Батьківщина», «Європейська Солідарність», «Голос». URL: https://cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp082pt001f01%3D919pkindrep%3D2.html (дата звернення: 20.12.2019).
8. Радіо М. Передвиборна кампанія у Facebook українських партій та їх лідерів (2019 р.) // Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції: матер. Міжнар. наук.-метод. конф. (Суми, 29-30 травня 2020 р.) / ред. колегія : В.М. Завгородня, А.М. Куліш, та ін. Суми : Сумський державний університет, 2020. С. 169–171.
9. Heiss R., Schmuck D., Matthes J. What drives interaction in political actors' Facebook posts? Profile and content predictors of user engagement and political actors' reactions. Information, Communication & Society. Volume 22, 2019. Issue 10. P. 1497–1513.
10. WWW IAC «Вибори Народних депутатів України». URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp095_2pt001f01=919pt049f01=2.html (дата звернення: 20.12.2019).

SOCIAL MEDIA AND POLITICAL PARTIES: EXTRAORDINARY ELECTIONS OF PEOPLE'S DEPUTIES OF UKRAINE 2019 OVERVIEW

Mykhailo Radio
PVNZ "European University",
Department of Information, Library, Archival Affairs and Socio-Political Disciplines
Vernadsky Boulvard, 16-V, 03115, Kyiv, Ukraine

The article analyzes campaigning on the pages or accounts of political parties in social media (the most popular in Ukraine), as well as the leaders of these political forces (only on Facebook). Those political forces that received more than 5% of votes in the extraordinary elections of people's deputies of the Verkhovna Rada of Ukraine (that were able to form their representatives in the country's legislative body) were taken into account. «Sluha narodu», «Opozytsiyna platforma – Za zhyttya», VO «Batkivshchyna», «Yevropeyska Solidarnist», «Holos» are among them. The article covers the period defined by Ukrainian legislation for conducting pre-election campaigning. Basing on the published content data (format (photo, video, text, etc.), content and quantity), information from the financial reports of political parties, it was found that, foreign social media (Facebook, Instagram, Telegram, Twitter, YouTube) were used for campaigning activities; the share of funds (in the total amount of official expenses) directed to pre-election campaigning in social media is insignificant (up to 6%). A comparison of Facebook accounts showed, that political forces leaders' pages generally have the same or even better indicators (number of posts and interactions) than party pages. Therefore, more attention is paid to personalities. The so-called "traditional media" (television, newspapers, etc.) did not lose their important positions in this election campaign. However, the main political players pay a lot of attention to social media, because they are a source of information for many politically active citizens. In Ukraine, in general, there is a positive trend in the number of social media users. This determines the growth of their importance for political forces and candidates in future election processes.

Key words: social media, elections, agitation, political parties.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 337–344
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 337–344

УДК 327(477)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.42

РОСІЙСЬКА ГЕОПОЛІТИКА У СВІТІ ПОСТПРАВДИ

Ростислав Романюк
Львівський національний університет імені Івана Франка,
Факультет міжнародних відносин, кафедра міжнародних відносин і дипломатичної служби
вул. Січових Стрільців, 19, 79000, м. Львів, Україна

Наталія Романюк
Львівський національний університет імені Івана Франка,
Факультет міжнародних відносин, кафедра європейських та регіональних студій
вул. Січових Стрільців, 19, 79000, м. Львів, Україна

У статті подано загальну характеристику розвитку геополітики як одного з теоретичних напрямів дослідження міжнародної проблематики. Автори стверджують, що сучасне геополітичне вчення набуло еклектичних рис, інкорпорувавши в себе певну кількість суміжних підходів науки про міжнародні відносини. Автори поділяють погляд вчених критицистів про неминучу пов'язаність геополітичних образів світу та зовнішньої політики.

Автори розглядають процес заміщення структуралістських орієнтацій зовнішньої політики пострадянської Росії суперечливими геополітичними уявленнями й образами. Можливість їхнього використання Росією у міжнародній діяльності слід пов'язати з властивими для класичної геополітики дихотомічними протиставленнями, що дають змогу мобілізувати населення на підтримку визначеної державної політики завдяки простим і зрозумілим кодам. Іншим сприятливим аспектом для втілення російських геополітичних наративів виявився загальний міжнародний контекст, пов'язаний із становленням так званої епохи постправди. Автори виявляють основні суперечності епохи постправди на теоретичному та практичному рівнях і пропонують висновки щодо можливостей втілення владних стратегій з боку окремих акторів, зацікавлених у порушенні статус кво.

З огляду на сучасний характер сучасних міжнародних процесів, вказано на поступовий «ціннісний поворот» у світовій політиці, що пов'язаний з усвідомленням важливості подолання постправди. Це, на думку авторів, сприятиме напрацюванню нових зовнішньополітичних підходів, орієнтованих на превентивну протидію спробам окремих акторів реалізувати власні одноосібні (геополітичні) стратегії в міжнародному середовищі. Зроблено висновки про важливість взаємодії акторів на основі усталених і релевантних у міжнародному співтоваристві правил та норм.

Ключові слова: геополітика, зовнішня політика, російська геополітика, постпозитивізм, епоха постправди, міжнародні відносини.

Постановка проблеми. Геополітика виникла наприкінці XIX ст. як теоретичний підхід, покликаний надати належне обґрунтування територіальній експансії держав. У той час геополітика зосереджувалася на розгляді взаємозв'язку простору та державної могутності крізь призму бінарних протилежностей: суша-море, гірський-рівнинний, зручний-невигідний тощо. Ці протилежності давали змогу аналізувати переваги держав відповідно до їхнього просторового розміщення у досить спекулятивний спосіб: світ вимірювався і поділявся, виходячи зі специфічних державних інтересів. Саме наведена особливість геополітики – пояснення міжнародних відносин шляхом (бінарних) протиставлень та властиве для неї уявлення про скінченний характер світового простору, за який народи та держави змушені вести постійну боротьбу, відкрили шлях до багатьох зловживань, насамперед

© Р. Романюк, Н. Романюк, 2023

з боку націонал-соціалістів у Німеччині. Відтак, з огляду на негативний досвід використання геополітики під час Другої світової війни, вона, як науковий підхід, зазнала тривалої маргіналізації. Лише на зламі 1980-х – на початку 1990-х років відбулося своєрідне «відродження» геополітичного мислення у контексті спроб пояснити актуальні на той час зміни міжнародного середовища. Більше того, геополітичні дискурси інкорпорували низку підходів із суміжних парадигм науки про міжнародні відносини і навіть окремих суспільних дисциплін. Зауважимо, що еклектичне поєднання в сучасній геополітиці елементів багатьох експланативних програм, передовсім зі сфер соціології, економіки, політології, історії, культурології, сприяло утвердженню переконання про її епістемологічну широту й експланативну (над)спроможність. Очевидним наслідком такого уявлення стало некритичне ставлення до «об'єктивних» істин, які експлуатує цей теоретичний напрям. Зауважимо, що геополітику, як засновану на дихотомічних протиставленнях і спрощених відображеннях міжнародної реальності, легко використати для практичних політичних потреб. Прості й однозначні коди дають можливість ефективно мобілізувати громадську думку на підтримку визначеного політичного «порядку денного». Останнє є особливо придатним у випадку суспільств, ідентичність яких зазнала згубних деформацій через авторитарний або тоталітарний досвід. Насамперед, намагання з їхнього боку визначити чіткі й зрозумілі політичні цілі щодо власного міжнародного призначення в постмодерному мінливому світі провокує «втечу» до геополітичного надбання.

Аналіз досліджень і публікацій. У сучасній науці про міжнародні відносини сформувався чіткий «поділ праці» між двома напрямами геополітичного дискурсу, який поділяють на (нео)класичну та критичну складові. Беручи за основу цей поділ, слід виокремити найістотніші дослідження вчених-неокласиків, реалізовані Ґ. Волькельсдорфером [1, с. 33 – 56], К. Флінтом та П. Тейлором [2], Г. Шульцом [3]. Серед релевантних учених критицистів – Ґ. Дерек [4], С. Долбі [5], Дж. Раґґі [6], Дж. О'Туал [7]. Загальні принципи систематизації окремих теорій та підходів у науці про міжнародні відносини, зокрема геополітичного дискурсу, подають С. Барчіл та Е. Лінклейтер [8], С. Вебер [9], М. Ґріффітс [10], Т. Данн [11].

Метою статті є розкрити особливості розвитку геополітичних уявлень в сучасній російській політичній теорії та практиці, як зумовлені конкретними історичними змінами й міжнародно-політичними обставинами. Досягнення мети реалізоване на основі епістемології постпозитивізму та критичного переосмислення окремих геополітичних тенденцій у розвитку сучасного міжнародного середовища.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження проблематизує уявлення про геополітику як про теорію та практику світової політики, що значною мірою утвердилося в низці (пост)соціалістичних держав, зокрема у Російській Федерації. Спростування «об'єктивного» характеру геополітичних ідей та експланативних програм на прикладі сучасної Росії вказує на інструментальний, владний характер російських геополітичних уявлень та картографічних відображень, котрі слугують забезпеченню конкретних зовнішньополітичних цілей цієї держави.

Виклад основного матеріалу. Істотний прогрес розвитку й поширення міжнародно-правових засобів забезпечення державних інтересів поступово призвели до своєрідної нівеляції «чистих» форм реальної політики, а водночас й можливостей інструменталізації «класичного» геополітичного надбання у світовому контексті. Геополітичні погляди як складова політичного реалізму, поширюючись у політичних дискурсах розглядалися до недавнього часу лише як абстрагована від реальної ситуації декларація інтересів держав, пов'язаних з бажанням здійснювати вплив над визначеними частинами простору.

Можливість втілення таких геополітичних уявлень крізь призму раціональності істотно обмежувалася не лише структурними особливостями розвитку міжнародних відносин, але й фактично гегемонійним статусом інституційного дискурсу. Так, зокрема «дилему безпеки» держави намагалися подолати шляхом зміцнення взаємних договірних зобов'язань у межах військово-політичних блоків та посилення власної могутності через колективізацію коштів оборони.

Україна, відмовившись від ядерного арсеналу, отримала відповідні гарантії власної безпеки та територіальної цілісності від Великої Британії, США та Російської Федерації (1994). Водночас, змінені обставини у Центральній та Східній Європі – фактичне наближення НАТО та ЄС до західних кордонів України докорінно змінили ситуацію, яка склалася у регіоні з початку 1990-х років. Причому ця зміна стала наслідком не стільки збільшення культурно-цивілізаційної присутності та впливу Заходу у цій частині Європи, скільки збереження рудиментарного уявлення щодо геополітичного виміру державної могутності з російського боку.

«Миру загрожує Росія і тільки Росія…» [12, с. 69], – стверджував ще XIX ст. Отто фон Бісмарк. З позицій сьогодення слід констатувати, що складні багатоукладні уявлення взаємозалежності у сучасному світі не знайшли належної рецепції у суспільно-політичній думці та (гео)політиці сучасної Росії. Фактично Україна виявилася не стільки виразом цивілізаційного «розламу» між Заходом та Сходом, як було прийнято вважати, скільки однією з найважливіших складових діалектики світового прогресу.

Російська «геополітика» в постмодерну еру. На зламі XX і XXI століть серед багатьох представників академічного середовища держав Центральної і Східної Європи, зокрема й України, спостерігалося значне зацікавлення російським геополітичним дискурсом. Примітним є те, що у самій Росії не існувало тривалої геополітичної традиції[1]. Її становлення розпочалося одразу після розпаду соціалістичного табору.

Як відомо, панівною світоглядною парадигмою у колишньому СРСР був марксизм-ленінізм, який у теорії міжнародних відносин має спільні ідейні основи зі структуралізмом. Особливістю структуралізму є розгляд відносин між державами з перспектив панівних систем, наприклад виробничих структур чи продуктивних сил. Звідси діалектика світового розвитку полягає у принциповому антагонізмі між самими структурами (наприклад, способами виробництва), або є пов'язаною з конфліктами, що відбуваються всередині цих структур (наприклад, між окремими соціальними класами). Відтак питання «простору» у його географічному вимірі потрапляє у поле зору структуралізму лише у контексті проблематики розміщення структур виробництва, поділу праці тощо.

З ідеологічних міркувань, «простір» для СРСР все ж відігравав певне значення, адже йшлося про можливість поширення комуністичних чи соціалістичних ідей у світовому контексті. Тому недопущення зміцнення впливу інших суспільних систем (капіталізму) було необхідною передумовою стабільного функціонування радянської моделі, її безперешкодного розвитку та експорту в інші держави. Інструментами СРСР у боротьбі зі «світовим капіталізмом» були, зокрема, підтримка лівих політичних сил у державах Заходу, допомога комуністичним рухам у країнах третього світу, антиімперіалістична пропаганда, боротьба з вільнодумством, обмежені локальні конфлікти, перегони озброєнь.

Розпад СРСР спричинив не лише зміни у балансі сил на користь демократичних країн Заходу, але й змусив Росію, яка оголосила себе наступницею СРСР, вдатися до пошуку ідеологічних патернів, котрі могли б ефективно «підмінити» марксизм-ленінізм

[1] Примітка. Як певний виняток можна розглядати так зване євразійство.

при обґрунтуванні зовнішньополітичної проблематики. Це актуалізувало інтерес до геополітики.

Зауважимо, що у цьому випадку доречно використовувати термін «підмінити», а не «замінити», оскільки марксистсько-ленінська ідеологія у Росії не була остаточно заміщена. Більше того, у російському (зовнішньо)політичному дискурсі спостерігаємо оригінальний симбіоз підходів, котрі на початку XX ст. були конкурентними й фактично взаємовиключними: якщо геополітика, як напрям у межах політичного реалізму, спрямовувалася на обґрунтування імперіалізму шляхом наведення політико-географічних міркувань, то теорія імперіалізму у межах структуралізму, – спростовувала політичні мотиви територіальної експансії з допомогою економічних аргументів. Водночас, не можна обійти увагою той факт, що реалізм та структуралізм є спорідненими. Якщо брати до уваги дві принципові перспективи з пояснення міжнародних феноменів, які існують у теорії міжнародних відносин, – спрямовану на акторів та зосереджену на структурах, – то відмінність між реалізмом й структуралізмом спрощено можна подати як орієнтацію на відповідні експланативні програми – реалізм бере до уваги властивості акторів, а структуралізм – особливості структур або систем. Отож, щонайменше, слід констатувати як існування спільного для обох теоретичних напрямів (геополітики й теорії імперіалізму) предмета розгляду, тобто явища поширення акторами власного впливу у міжнародному середовищі (властиво, процесів експансії або імперіалізму), так і наявність розбіжностей у розумінні нормативних передумов та наслідків поширення такого впливу.

«Відкриття» Росією заново геополітичних підходів кінця XIX – початку XX ст. й несприйняття поступу геополітичного пізнання з ускладненими уявленнями щодо структури державної могутності кінця XX – початку XXI ст., пояснюється спрощеною адаптацією бінарних геополітичних протиставлень класичної геополітики до потреб ідеологічної мобілізації пострадянської Росії. Позитивне сприйняття соціалізму радянського зразка трансформувалося і посилилося у розумінні так званого «руського міра», а демократія з характерною для неї вільноринковою (капіталістичною) конкурентною формою відносин стала сприйматися як загроза російським цінностям, базованим на незаперечному авторитеті й позірній рівності решти громадян. Структуру цих цінностей було підсилено з допомогою інкорпорації до неї уявлень щодо переваги православних християнських принципів, порівняно з іншими напрямами чи релігіями. Фактично йшлося про формування нової системи дихотомічного світосприйняття, здатного мобілізувати суспільну думку.

Водночас відбувся перехід від структуралізму до реалізму: Росія (попри ототожнення з радянським спадком) перестала розглядати себе хоч і ключовим, проте все ж таки одним із елементів системи держав, об'єднаних за певним (ідеологічним) принципом (соціалізм), котрі повинні протистояти іншим державам, як складовим конкурентної системи (капіталізм). Розпочалися навіть спроби обґрунтувати для Росії самобутній «третій шлях», який забезпечив би розвиток її власної унікальної суспільно-економічної формації, що не була би ані соціалістичною, ані капіталістичною. З огляду на це актуалізувалася також дискусія щодо кількості полюсів міжнародної системи, у межах якої Росія позиціонувала себе одним з гегемонів (поряд з КНР) на євразійському просторі, що володіє правом диктувати умови й проектувати власний вплив. Паралельно у Росії зміцнилося переконання, що західним ліберальним демократіям нічого протиставити латентному зміцненню російських позицій.

Постпозитивістські підходи (зокрема соціалконструктивізм) в науці про міжнародні відносини вказують на соціальне навчання, як на необхідний елемент світового прогресу. Цій тезі суперечить постійне некритичне відтворення рудиментарних уявлень про «ворожість

Заходу» щодо російських (духовних) цінностей, «благородну й безкорисну миротворчу діяльність» Росії у «ближньому зарубіжжі», єдність усіх слов'ян на чолі з «великим російським братом» тощо в російській суспільній свідомості. При цьому, більшість росіян розуміють, що в розвинених країнах Заходу стандарти та рівень життя незрівнянно вищі ніж у Росії й підсвідомо намагаються їх наслідувати. Водночас послідовної рецепції передових елементів західного світогляду у російському середовищі не відбувається.

Паралельно у сфері внутрішньої та зовнішньої політики спостерігається постійне «відмивання» власного непривабливого образу через дихотомічні протиставлення російських цінностей, інтересів, переконань, способу життя тощо, як апріорі «кращих» за відповідні взірці інших народів та держав. У межах російського дискурсу намагання інших держав чи навіть усього міжнародного співтовариства ефективно врегулювати кризові ситуації як правило завжди пов'язані з латентним бажанням нашкодити «справедливим» і «безкорисливим» російським прагненням знайти потенційно «кращі» рішення. Супутнім до цих протиставлень є поширення космополітичних переконань та геополітичних образів, заснованих на російських уявленнях про власну цивілізаційну вищість й територіальну велич. Суб'єктивне сприйняття уявного права на усі території, на які у визначені історичні періоди поширювалося російське панування або тільки могло гіпотетично поширитися, підтримуване та зміцнюване засобами масової інформації РФ, вилилося у некритичне ставлення більшості росіян до злочинної політики власної держави. Водночас ці уявлення про власну винятковість слугують «місцем втечі» російської свідомості від реальних внутрішньополітичних та суспільних проблем.

Таким чином, своєрідна амальгама (гео)політично навантажених інтерпретацій у поєднанні з перевагами постмодерного світу («епоха постправди»), розглядалася й продовжує розглядатися російським академічним середовищем та політикумом як засіб та можливість для втілення власних зовнішньополітичних пріоритетів.

«Епоха постправди» як контекст реалізації російських геополітичних наративів. Чому так звана «епоха постправди» стала необхідною умовою успішного втілення однобічних (геополітичних) стратегій, зокрема таких, що підважують традиційні уявлення про світовий порядок? Відповідь на це питання слід шукати в двох вимірах – теоретичному та праксеологічному. На теоретичному рівні епоха постправди була очікуваним наслідком постпозитивістського «перевороту» в соціальних науках, насамперед у політичній філософії та теорії міжнародних відносин держав Заходу, коли поширилося переконання про неодмінно суб'єктивний характер знання, а відтак про відсутність наукової об'єктивності. Постмодерністська дестабілізація «правди» заразом із критичними аспіраціями науки дали змогу не лише генерувати «корисні нісенітниці» з політичною метою, а й домагатися визнання власних претензій на право їхнього існування поряд з іншими та на поширення «альтернативних точок зору».

Зауважимо, що співвідношення правди і політики завжди було вельми суперечливим, адже омана і підступ у всі часи були частиною реалізації влади та політики могутності. Так, зокрема, стверджує політичний реалізм. Водночас, сучасні технології, пов'язані з соціальними медіа, надали переконливості академічному уявленню про міжнародні відносини як сферу боротьби між дивергентними стратегічними розповідями. При цьому з уваги був частково втрачений той незаперечний факт, що політична боротьба, у тому числі й у міжнародних відносинах, завжди ведеться за владу.[2]

[2] Примітка. Тут доречніше використати англомовний термін *power*, який у міжнародних відносинах зазвичай застосовують на окреслення влади, могутності чи домінування.

Тим не менше, слід погодитися з думкою, що розкриття прихованих, невиразних, пригнічених чи «забутих»» альтернатив є передовим явищем не лише з погляду критичних підходів науки про міжнародні відносини, а й конструктивним процесом політичної діяльності, який задовольняє емансипаційні вимоги й забезпечує прогресивний розвиток людства. Однак трактування усіх конкурентних уявлень та позицій як однаково релевантних і вартісних неминуче веде до певного нігілізму [13, с. 249–250]. Цей аспект дає змогу акцентувати на напруженості між політичною теорією та практикою. Якщо політична теорія не виключає можливості співіснування множини різних (іноді суперечливих) нормативних уявлень, то політична практика не може бути ефективною в умовах нормативної невизначеності чи гетерогенності, оскільки немає нічого більш політичного, ніж визначати, що, коли і кому повинно належати [14, с. 148].

Тому поступове поширення постпозитивістських підходів у політичній практиці мало двоякі наслідки. З одного боку, це сприяло емансипації й залученню субальтернів (без чого сучасний демократичний розвиток був би немислимим), а з другого, – вело до посилення невиразності політичних альтернатив. Насамперед останній аспект заклав основи для небезпечної «ерозії» світоглядно-ціннісних орієнтацій у державах Заходу, дав змогу безперешкодно тиражувати погляди, спрямовані не дезорієнтацію та непевність щодо правдивих відображень політичної реальності. Очевидно саме в цьому полягало прагнення владної дестабілізації умов політичного розвитку західних демократій з боку їхніх суперників. Утім, з початком повномаштабного вторгнення в Україну (2022 р.), ситуація у межах західних суспільств зазнала змін: те, що зовсім нещодавно здавалося критичним та емансипаційним, сьогодні скидається на складову ерозії здорового глузду. Все активніше в політичному дискурсі поширюється переконання про необхідність ціннісної орієнтації політичної діяльності. Утім, незважаючи на своєрідний «ціннісний поворот» в переосмисленні основ політичного буття, слід констатувати, що позбутися критичних вимог, – як привілейованих аспектів пізнання й сучасної політичної діяльності, – демократичні суспільства будуть неспроможні, ані з теоретичного, ані з практичного поглядів.

Висновки. Динаміка світової політики від обрання Д. Трампа президентом США та проведення кампаній референдуму у Великій Британії щодо Brexit й вихід цієї країни з ЄС, до посилення інформаційної війни, відродження геополітики в Європі та агресії Росії проти України продемонстрували, що ліберальним суспільствам важко виявляти шкідливі альтернативні розповіді та протидіяти їхньому тиражуванню, адже це розглядається як загроза демократії. Водночас, на переконання К. Вайта, ми не можемо жити, не кажучи вже про вивчення міжнародних відносин, без онтологічного відчуття реальності, незалежної від людської думки. Ми маємо також визнати, що деякі точки зору є кращими за інші, і пояснити чому [15].

Останнє вимагає звернення до чіткої й незаперечної системи «еталонних» уявлень про «добро» і «зло» (з перспектив конкретних суспільства чи держави), а також постійної «перевірки» сумнівних тенденцій власного розвитку. Відтак, реалізація дієвої політики немислима поза напрацюванням «магістральних» і, водночас, несуперечливих візій майбутнього з боку визначеного міжнародного актора. Необхідність «називати речі своїми іменами» є нормативним висновком і, водночас, вимогою у контекстах формування смислів сучасної політичної діяльності. Вона також трансформуватиме роль дипломатії у площині зменшення гнучкості щодо конкурентних стратегій і змушуватиме до посилення відповідальності за реалізацію визначених ініціатив на міжнародному рівні [14, с. 143].

Як свідчать намагання Росії втілити власні геополітичні амбіції в міжнародному середовищі, нечіткі уявлення щодо справжніх намірів та реальної спроможності

міжнародного співтовариства вплинути на заколотника проти миру може, за певних обставин, спонукати його до спроб реалізувати власні некомплементарні цілі. З іншого боку, фактична неспроможність міжнародного співтовариства сповна використати власний військовий потенціал проти агресора, що володіє ядерним арсеналом (це підтверджує, зокрема, початково амбівалентна позиція партнерів України після повномасштабного російського вторгнення), дає змогу стверджувати про актуальність так званої «політики без принципів». Відомий постмодерніст Д. Кемпбелл [16] визначав її у категоріях відповідальної реалізації міжнародної політики з урахуванням потенційних наслідків сьогоднішніх дій у майбутньому. Це не означає, що політика повинна бути безпринципною, а якраз навпаки, – вказує на необхідність реалістичної оцінки можливих сценаріїв розвитку ситуації й недопущення підтримки потенційних злочинних режимів задля власної короткострокової користі. Фактично «тіні майбутнього» повинні спонукати держави до виважених міжнародно-політичних рішень. У випадку Росії це мало би передбачати здійснення тривалого систематичного «структурного тиску» з боку міжнародного співтовариства з метою не допустити втручання чи акти агресії з її боку щодо сусідніх держав і територій та обмеження можливостей залучати до розвитку російської держави західного наукового, технічного, фінансового та інших різновидів капіталу. При цьому істотним викликом може стати пошук «спільного знаменника» при концептуалізації базових засад функціонування демократичних спільнот західного типу, які не піддаватимуть ревізії під тиском подальшого демократичного діалогу [14, с. 143]. Так чи інакше, сучасний «ціннісний поворот» у міжнародній політиці, зумовлений неспровокованою агресією Росії проти України та російськими спробами силою забезпечити ревізію основ світового укладу, відкриває перспективу до закінчення «епохи постправди» й веде до значного обмеження можливостей з інструменталізації гібридних стратегій у міжнародному середовищі.

Список використаної літератури

1. Wolkersdorfer G. Politische Geographie und Geopolitik: Zwei Seiten derselben Medaille? *Politische Geographie. Handlungsorientierte Ansätze und Critical Geopolitics. Heidelberger Geographische Arbeiten* / (Hrsg.) Reuber Paul, Wolkersdorfer Günter. B. 112. Heidelberg : Selbstverlag des Geographischen Instituts Heidelberg, 2001. 304 S.
2. Flint C., Taylor P. J. Political Geography: World-Economy, Nation-State and Locality. 7th edn. London and New York : Routledge, 2018. 390 p.
3. Schultz H-D. Herder und Ratzel: Zwei Extreme, ein Paradigma? *Erdkunde*. 1998. Nr. 52. S. 212–233.
4. Derek G. Geographical Imaginations. Cambridge : Blackwell, 1994. 456 p.
5. Dalby S. Calling 911: geopolitics, security and America's new war. *Geopolitics*. Nr. 8 (3). 2003. P. 61–68.
6. Ruggie J. G. Territoriality and Beyond. Problematizing Modernity in International Relations. *International Organization*. 1993. Nr.47 (1). P. 139–174.
7. Ó Tuathail G. Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space. *Borderlines*. B. 6. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1996. 328 p.
8. Theories of international relations / Scott Burchill et al. 3rd ed. Palgrave Macmillan, 2005. 321 p.
9. Weber C. International relations theory: a critical introduction. 3rd ed. London & New York : Routledge, 2010. 336 p.
10. International relations theory for the twenty-first century : an introduction / Ed. Martin Griffiths. London & New York : Routledge, 2007. 200 p.

11. Dunne T., Kurki, M., Smith, S. International Relations Theories: Discipline and Diversity. Oxford : Oxford University Press, 2007. 400 p.
12. Schmidt Axel. Das Ziel Rußlands. Stuttgart : Verlag von J. Engelhorns Nachf., 1916.
13. Keohane R. International Relations Theory – Contributions of a Feminist Standpoint. *Millennium*. 18, no. 2 (June 1989). P. 245–253.
14. Романюк Р., Романюк Н. Імперативи сучасного міжнародно-політичного розвитку: тренди, техніки, тенденції. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2017. Випуск 42. С. 140–152.
15. Wight C. Post-Truth, Postmodernism and Alternative Facts. *New Perspectives*. October 2018. P. 17–29.
16. Campbell D. Politics without Principle: Sovereignty, Ethics, and the Narratives of the Gulf War. Boulder, CO : Lynne Rienner, 1993. 115 p.

RUSSIAN GEOPOLITICS IN THE POST-TRUTH WORLD

Rostyslav Romaniuk
Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of International Relations, Department of International Relations and Diplomatic Service
Sichovykh Striltsiv str., 19, 79000, Lviv, Ukraine

Nataliia Romaniuk
Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of International Relations, Department of European and Regional Studies
Sichovykh Striltsiv str., 19, 79000, Lviv, Ukraine

The article presents a general description of the development of geopolitics as one of the theoretical approaches to the international relations study. The authors argue, that modern geopolitics has acquired eclectic features, having incorporated a certain number of related approaches of the science of international relations. The authors share the view of other criticists about the inevitable connection between geopolitical images and foreign policy.

The authors consider the process of replacing the structuralist orientated foreign policy of post-Soviet Russia by contradictory geopolitical ideas and images. The possibility of their use by Russia in its international activities should be related to the dichotomous approaches of classical geopolitics, which make it possible to mobilize the population in support of certain state policy due to their simple and understandable codes. Another favorable aspect for the realization of Russian geopolitical narratives turned out to be the general international context, associated with the emergence of the so-called post-truth era. The authors reveal the main contradictions of the post-truth era at the theoretical and practical levels and offer their conclusions about the possibilities of implementing power strategies by individual actors interested in disrupting the status quo.

The authors indicate the gradual «value turn» in world politics, which is connected with the importance to overcome the post-truth era. This will contribute to the development of new foreign policy approaches, focused on preventive disapproval of the attempts, made by the individual actors to implement their own individual (geopolitical) strategies in the international environment. Conclusions about the importance of interaction between actors on the basis of established and relevant rules and norms in the international community were made.

Key words: geopolitics, foreign policy, Russian geopolitics, post-positivism, post-truth era, international relations.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 345–352
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 345–352

УДК 130.2:141.82
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.43

ДЖЕРЕЛА ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ РОЗУМІННЯ ТЕОРІЇ «ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ СОЦІАЛІЗМУ»: ВІД МАО ЦЗЕДУНА ДО СІ ЦЗІНПІНЯ

Сергій Руденко
https://orcid.org/0000-0001-9069-0989
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет
вул. Володимирська, 60, 01601, м. Київ, Україна

Віталій Туренко
https://orcid.org/0000-0003-0572-9119
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, 01601, м. Київ, Україна

В статті комплексно та детально розкрито особливості формування та динаміку розуміння теорії початкового етапу соціалізму в рамках китаєзованого марксизму. Уточнено, що ідея початкового етапу соціалізму сягає своїми коренями напрацювань засновників марксизму – К. Маркса та Ф. Енгельса.

В рамках самого китаєзованого марксизму, концептуальним, було виділення чотири такі етапи трансформації розуміння цієї теорії: від Мао Цзедуна до економічних реформ 1978 р., від Ден Сяопіна і до Цзян Цземіня та від Ху Цзинь Тао та до сьогодні.

Встановлено, що в контексті праць та міркувань Мао Цзедуна, початкова стадія соціалізму є підтеорією китайської марксистської думки, яка пояснює, чому використовуються капіталістичні методи в китайській економіці. Відповідно, з плином часу нові соціально-економічні та ідейно-політичні реалії викликали потребу у більш аргументованій соціально-політичній моделі розвитку. Концепція «початкового етапу соціалізму» затвердила за китайською специфікою формаційний характер, доповнивши його особливостями політичної культури – впливом феодальних традицій та «буржуазних пережитків». Склалася нова ієрархія, де будівництво «соціалізму з китайської специфікою» проголошувалося втіленням теорії початкового етапу соціалізму.

Обґрунтовано, що в контексті міркувань Ху Цзинь Тао та Сі Цзінпіня наголошують на тому, що Китай ще досі знаходиться і довго знаходитимемося на початковій стадії соціалізму – ця реалія, яка ще не змінилася. Залишилося без змін головне протиріччя суспільства, тобто протиріччя між матеріально-культурними потребами народу, що постійно зростають, і відсталим суспільним виробництвом. Не змінився і міжнародний статус Китаю як найбільшої у світі країни, яка розвивається. Переймаючись ідеалами і твердими переконаннями, не вагаючись, ключовою метою до століття КНР (2049 р.) для її очільників – перетворити Китай на багату, могутню, демократичну, цивілізовану та гармонійну модернізовану соціалістичну державу.

Ключові слова: початковий етап соціалізму, китаєзований марксизм, соціалізм з китайською специфікою, Мао Цзедун, Карл Маркс.

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що навколо теорії «початковий етап соціалізму» присутні ряд кліше та штибів, які спричиняють доволі упереджені та неоднозначні трактування. Наукові дослідження західних та китайських науковців стали теоретико-методологічною основою нашої статті. Відповідно, для більш комплексного та

© С. Руденко, В. Туренко, 2023

систематичного розгляду даної теорії китаєзованого марксизму, на наш погляд, концептуальним слід виділити такі етапи її розвитку:

1) від Мао Цзедуна до Ден Сяопіна;
2) від Ден Сяопіна до Цзян Цземіня;
3) від Ху Цзинь Тао до Сі Цзінпіна.

Розглянемо надалі це більш детальніше.

Передусім, слід зауважити, що ще К. Маркс казав про: «створення суспільства певної стадії з унікальними характеристиками» [1, с. 12]. На думку мислителя, короткий виклад унікальних характеристик первинної стадії соціалізму, тобто основна ідея полягає в наступних аспектах:

- це засоби виробництва, що належать суспільству;
- розподіл на основі праці;
- планова економіка.

Відповідно, основний принцип наукового соціалізму був встановлений ще у XIX ст. Марксом і Енгельсом. Вони оцінюють речі за розвиненим капіталізмом і знаходять новий світ, критикуючи старий світ [1, с. 419]. Крім того, висловлювання мислителів про соціалізм – лише теоретичне передбачення. Енгельс неодноразово казав: «Наша теорія – це теорія, що поступово розвивається, а не навчальний план, який необхідно повторювати знову і знову» [1, с. 681].

«Теорія первинної стадії соціалізму» має іншу історичну передумову, ніж «перша стадія» марксизму. Китайський та інший соціалізм – це не «соціалізм після капіталізму», а шлях до соціалізму, який відходить від відсталої економічної цивілізації, напівколонії та напівфеодального суспільства. «Первинна стадія соціалізму» відноситься до стадії, яку соціалізм повинен пережити, коли його продуктивність падає, а товарна економіка не розвинена. Весь історичний етап від входження в соціалізм до практичної модернізації потребує принаймні сотень років, щоб виконати індустріалізацію, комерціалізацію, соціалізацію та модернізацію, які багато країн здійснили за капіталізму. І це теж етап розвитку, нездоланний у еволюції соціалізму. Підсумовуючи, слід зауважити, що «теорія первинної стадії соціалізму» робить великий прорив, інновацію та розвиток «теорії стадії соціалізму» Маркса.

Від Мао Цзедуна до Ден Сяопіна

Для Мао Цзедуна початкова стадія соціалізму є підтеорією китайської марксистської думки, яка пояснює, чому використовуються капіталістичні методи в китайській економіці. Ще він стверджував, що Китай перебуває на першому етапі побудови комуністичного суспільства, на етапі приватної власності [8, с. 67].

Тому, теорія початкової стадії соціалізму була задумана до того, як Китай запровадив економічні реформи. Обговорюючи необхідність товарних відносин на 1-й Чженчжоуській конференції, яка відбувалася з 2 по 10 листопада 1958 року, Мао Цзедун – голова ЦК Комуністичної партії Китаю – сказав, що Китай перебуває на «початковій стадії соціалізму», однак він не розкривав цю ідею; це його зробили наступники і послідовники.

Зокрема, слід відзначити таких теоретиків КПК Сюе Муцяо та Су Шаочжі. Зокрема, перший у своїй книзі «Соціалістична економіка Китаю» термін «нерозвинений соціалізм». Книга була написана в ортодоксальних марксистсько-ленінських рамках, які були окреслені Й. Сталіним у «Економічних проблемах соціалізму в СРСР» (1952). Науковець писав, що в рамках соціалістичного способу виробництва було кілька фаз, і щоб Китай досяг розвиненої форми соціалізму, він повинен був зосередитися на розвитку

продуктивних сил. Він запропонував теорію, згідно з якою основні закони економічного зростання полягали в тому, що «виробничі відносини повинні відповідати рівню продуктивних сил» [2, с. 146].

В свою чергу, Су Шаочжі, офіційний представник газети People's Daily, у 1979 році на конференції з теорії КПК розпочав дискусію, щоб переглянути твердження Мао Цзедуна про «класову боротьбу як ключову ланку», коли він ввів термін «нерозвинений соціалізм» для позначення Китай. Су, у співавторстві з Фен Лангруєм, опублікували статтю в журналі «Економічні дослідження» (кит. 经济研究; піньїнь: Jīngjì yánjiū) у 1979 році, яка поставила під сумнів китайський соціалістичний проект, використовуючи марксистську методологію [2, с.167]. У цій статті проаналізовано основу китайського соціалізму на основі творів Карла Маркса. Маркс провів різницю між комунізмом нижчої стадії, який зазвичай називають соціалістичним способом виробництва, і комунізмом вищої фази, який часто називають комунізмом.

Стаття Су і Фена виокремила дві фази всередині соціалістичного способу виробництва:

- перша фаза – це перехід від капіталістичного способу виробництва до соціалістичного – фаза, на якій пролетаріат захопив владу і встановив диктатуру пролетаріату і на якій був створений нерозвинений соціалізм.
- друга фаза – розвинений соціалізм; соціалізм, про який ще писав Маркс.

Вони також наголосили на тому, що Китай є нерозвиненою соціалістичною державою, оскільки: для нерозвиненого соціалізму характерні дві форми суспільної власності – товарне виробництво і товарообмін. «Капіталісти були фактично ліквідовані як клас, але все ще залишались капіталістичні та буржуазні пережитки, навіть феодальні пережитки. Існувало також чимало дрібних виробників, класові відмінності серед робітників і селян... і сила звички дрібних виробників. Виробничі сили ще недостатньо розвинені. А продуктів надлишку нема... Отже, перехід до соціалізму ще не завершився» [11].

Як можна бачити, Су і Фен виступали проти лінії партії, згідно з якою головне протиріччя в китайському суспільстві полягало між «розвиненою соціальною системою» і «відсталими виробничими силами». Ця лінія, спочатку задумана ще на VIII-му національному конгресі, який відбувся в 1956 році, але була усунена Мао та знову введена після смерті Мао, мала на меті підкреслити важливість покращення економіки. Су вважав це проблематичним, оскільки це означало, що надбудова може бути більш розвиненою, ніж рівень продуктивних сил – твердження, яке не відповідало класичному марксизму [13]. Су заперечив, заявивши, що Китай не має матеріальної бази для повного переходу до соціалізму.

Тому, реконцепція соціалізму безпосередньо призвела до реконцепції капіталізму через їх діаметральну протилежність один одному. Якщо раніше КПК заявляла, що підтримка капіталізму означає підтримку історичного відступу, а капіталізм вважався діаметральною протилежністю соціалізму, то їхні стосунки вважалися ворожими та несумісними. Офіційне повторне визнання двох термінів було санкціоновано в Політичній доповіді XIII-го Національного Конгресу [10, с. 80].

До економічних реформ у 1978 р. капіталізм і соціалізм вважалися частиною послідовного зв’язку, причому останній розвивався з першого. Менш традиційна точка зору полягала в тому, що капіталізм довів, що він має «більшу здатність створювати людську цивілізацію», ніж очікував Маркс, що опосередковано означало, що соціалізм може навчитися у капіталізму. Іншою ознакою безперервності було те, що дві системи існували поряд одна з одною.

Першою зміною в офіційному дискурсі була критика теорії імперіалізму В. Леніна. Ленін дійшов висновку, що капіталізм досяг стадії імперіалізму, стадії, на якій капіталізм зазнає тривалої кризи, яка призведе до війни, неминучих соціалістичних революцій і припинення війни новоствореними соціалістичними державами. Ця теорія лягла в основу китайської зовнішньої політики ще в 1970-х роках, але офіційно не була засуджена до звіту Чжао на XIII-му Національному Конгресі у 1987 р.

Від Ден Сяопіна до Цзян Дземіня

Відповідно, з плином часу. нові соціально-економічні та ідейно-політичні реалії викликали потребу у більш аргументованій соціально-політичній моделі розвитку. Це особливо стало важливим у 80-х рр. XX ст., коли на чолі Центральної військової ради КНР став Ден Сяопін. Тому, у 1981 р. під його керівництвом було прийнято «Резолюцію про деякі історичні питання партії з часу заснування держави», в якій вперше прозвучала теза «китайське соціалістичне суспільство все-таки знаходиться на початковому етапі соціалізму». На XII-му з'їзді партії у вересні 1982 р. також говорилося, що «китайське соціалістичне суспільство все-таки знаходиться на початковому етапі соціалізму», а на XIII-му з'їзді у жовтні 1987 р. були вперше наведені системні та ретельні докази початкової стадії соціалізму, що ознаменувало теорії початкової стадії соціалізму Після політичного конфлікту 1989 року Ден Сяопін багато разів наголошував на тому, що основна лінія партії на початковій стадії соціалізму, окресленої на XIII-му з'їзді – вірна і залишиться незмінною [5, с. 112].

Концепція «початкового етапу соціалізму» (ПЕС) затвердила за китайською специфікою формаційний характер, доповнивши його особливостями політичної культури – впливом феодальних традицій та «буржуазних пережитків». Склалася нова ієрархія, де будівництво «соціалізму з китайської специфікою» проголошувалося втіленням теорії початкового етапу соціалізму.

Опис Ден Сяопіном суті соціалізму каже нам, що «для зміцнення та розвитку соціалізму слід зрозуміти і схопити суть двох основних завдань:

- по-перше, необхідно звільнити та розвивати продуктивні сили, примножити матеріальні цінності всього суспільства;
- по-друге, поступово втілювати в життя соціальну рівність та справедливість, надихати творчу енергію всього суспільства та стимулювати соціальну гармонію.

Ці дві вищевказані завдання пов'язані між собою, рухають один одного вперед, вони є єдиним цілим, до того ж, пронизують весь тривалий процес історичного розвитку соціалізму з китайською специфікою. Без тривалого розвитку продуктивних сил, буде неможливо в результаті дійти соціальної рівності та справедливості, які входять до суті соціалізму; якщо не просувати їх поступово слідом за розвитком продуктивних сил, то неможливо буде повніше задіяти активність і творчі сили всього суспільства, у зв'язку з цим не можна буде підтримувати розвиток продуктивних сил тривалий час» [4, с. 55].

Вже на початку 1992 р. Ден Сяопін опублікував знамениту «Мова під час поїздки. Створення соціалізму з китайською специфікою і теоретична система Ден Сяопіна», в якій ще раз підтвердив: «Ми будуємо соціалізм лише кілька десятків років і все ще знаходимося на початковій стадії». В ній підкреслюється визнання того, що Китай зараз знаходиться і ще тривалий час перебуватиме на початковій стадії соціалізму, підкреслення того, що китайський соціалізм «не відповідає вимогам», «не розвинений», «не зрілий», говорить про те, що КПК має сміливість усвідомити Це факт. Акцентування початкової стадії соціалізму в Китаї було зроблено для того, щоб мобілізувати всю партію і весь народ, не відриваючись від дійсності, з ентузіазмом домогтися могутності батьківщини, щоб вона могла якомога раніше стати в ряд сильних світових держав.

Втім, підбиваючи підсумки пошуку шляху, здатного вивести Китай з відсталості та бідності, Цзян Цземінь, який прийняв естафету реформи після смерті Ден Сяопіна, відзначав на XV-му з'їзді КПК що одна з ключових причин прорахунків у будівництві соціалізму у КНР до 3-го пленуму ЦК КПК XXI-го скликання в 1978 р. полягала в тому, що нерідко висунуті завдання та політичні установки виходили за межі початкового етапу соціалізму, так само, як одна з корінних причин успіхів у проведенні реформи криється в «подоланні помилкових поглядів і політики, які наздоганяли початковий етап», і одночасно в «припиненні помилкових виступів, що відкидали соціалістичний устрій. «Вчиняючи таким чином, – наголошував Цзян Цземінь, – ми не відходили від соціалізму, а будували його на реальному ґрунті» [3].

Характерно, що на XV з'їзді КПК, де теорії «початкової стадії соціалізму» було приділено особливу увагу, акцент був зроблено саме на тривалості терміну, підкреслено, що на вирішення задачі соціалістичної модернізації знадобиться «щонайменше сто років», а для зміцнення та розвитку соціалістичного ладу – «невтомні зусилля кількох, навіть десятків поколінь» [3].

Неминучу тривалість початкового етапу соціалізму в Китаї Цзян Цземінь пояснював так: «хоча у такої великої східної країни, як Китай, перехід від періоду нової демократії на соціалістичний шлях – велика перемога, при вступі на цей шлях країна за рівнем розвитку продуктивних сил була дуже далеко позаду розвинених країн, а тому потрібен цілий історичний етап для здійснення індустріалізації та створення соціально орієнтованої, ринкової, сучасної економіки. Це, – укладав він, – історичний етап, через який не можна перестрибнути» [3].

Можна сказати, що на час XV-го з'їзду в КНР були досить повно і ясно сформульовані ідеї, які стали наповнювачами концепції початкової стадії соціалізму, найбільший внесок якої в наукову теорію оцінюється китайськими вченими таким чином, що, позначивши основні особливості країни, вона допомогла знайти правильний та ефективний шлях будівництва соціалізму зі специфікою Китаю. Шлях цей обумовлений поступовим визволенням від нерозвиненості та засудженням в основному соціалістичної модернізації за допомогою цілої серії трансформації:

- від аграрної країни з великою питомою вагою зайнятого в сільському господарстві населення, що спирається в основному на ручну працю, до промислово розвиненої країни з сучасними сільським господарством та індустрією сервісу;
- від значною мірою натурального та напівнатурального господарства до економіки з досить розвиненими ринковими відносинами;
- від стану з великою питомою вагою неграмотного та напівграмотного населення і відсталої науки та техніки до досить розвинених науки та техніки, освіти та культури;
- від стану з дуже великою питомою часткою бідного населення та низьким рівнем життя народу до достатньо забезпеченого життя всього народу;
- до зменшення розриву в економічному та культурному розвитку регіонів, що утворився через велику нерівномірність попереднього розвитку;
- до зменшення розриву рівня соціально-економічного розвитку КНР із передовим світовим рівнем.

Від Ху Цзинь Тао до Сі Цзіннінь

Продовжуючи традицію рефлексій про початкову стадію соціалізму, новий очільник КПК Ху Цзинь Тао на XVII-му з’їзді КПК підкреслив, що «загальною підставою для побудови соціалізму з китайською специфікою є початкова стадія соціалізму, загальною схемою – будівництво за п'ятьма напрямами, а спільним завданням – здійснення

соціалістичної модернізації та великого відродження китайської нації. Практика повністю підтверджує, що соціалізм з китайською специфікою є ключовим напрямом розвитку та прогресу сучасного Китаю, що тільки він забезпечує розвиток країни. Розвиток соціалізму з китайською специфікою – тривале і нелегке історичне завдання, а тому необхідно готуватися до великої боротьби, яка має чимало нових історичних особливостей. Нам потрібно без жодних вагань триматися соціалізму з китайською специфікою і просувати його розвиток в ногу з часом, безперервно поповнюючи його практичні, теоретичні, національні та епохальні риси».

Тому, на його думку, задля дійсної перемоги соціалізму з китайською специфікою в нових історичних умовах необхідно чітко засвоїти ключові вимоги, перетворивши їх на загальні переконання як для самої партії, так і для всіх народів держави, а саме:

«– Продовжувати йти шляхом загальної заможності, посилювати регулювання перерозподілу з упором на усунення великої різниці у розподілі доходів, щоб увесь народ міг більшою мірою і більш справедливою основі користуватися плодами розвитку і твердою ходою йти вперед до загального достатку;

– Продовжувати стимулювати соціальну гармонію. Забезпечувати народу спокійне життя і мирну працю, суспільству стабільність і порядок, а країні тривалий спокій. китайською специфікою є корінним напрямом розвитку та прогресу сучасного Китаю, що тільки він забезпечує розвиток країни;

– Необхідно, як і раніше, зберігати становище народу як суб'єкта політичної діяльності країни. Соціалізм із китайською специфікою – власна справа мільярда китайських людей. Важливо виявляти роль народу як господаря країни, ще повніше гарантувати його правничий та інтереси, набагато ефективніше забезпечувати йому першорядне становище країни;

– Продовжувати звільняти та розвивати суспільні продуктивні сили. Визволення та розвиток суспільних продуктивних сил – докорінне завдання соціалізму з китайською специфікою. Важливо постійно відводити центральне місце економічному будівництву;

– Продовжувати просувати реформи та відкритість. Важливо пронизувати духом реформ і новаторства всі ланки державного управління, продовжувати зберігати спрямованість реформ на соціалістичну ринкову економіку, твердо проводити основну державну політику відкритості зовнішньому світу, неухильно стимулювати теоретичну, інституційну, науково-технічну, культурну та іншу інновацію, неухильно розвиватися соціалістичного устрою;

– Продовжувати оберігати соціальну неупередженість та справедливість. Намагатися Розвиток соціалізму з китайською специфікою – тривале і нелегке історичне завдання;

– Продовжувати підтримувати мирний розвиток, розширювати точки гармонії;

– Твердо дотримуватись партійного керівництва» [3].

Як бачимо, Комуністична партія Китаю є керівним ядром справи соціалізму з китайською специфікою. Можновладці цієї країни підкреслюють, що потрібно тверезо бачити, що основна реалія – те, що все ще знаходимося і довго знаходитимемося на початковій стадії соціалізму – ця наша реалія не змінилася. Залишилося без змін головне протиріччя суспільства, тобто протиріччя між матеріально-культурними потребами народу, що постійно зростають, і відсталим суспільним виробництвом. Не змінився і міжнародний статус Китаю як найбільшої у світі країни, яка розвивається. Переймаючись ідеалами і твердими переконаннями, не вагаючись, ключовою метою до століття КНР (2049 р.) для її очільників – перетворити Китай на багату, могутню, демократичну, цивілізовану та гармонійну модернізовану соціалістичну державу.

Тому, і не залишилась поза увагою теорія початкового етапу соціалізму і сьогодні. Зокрема, на останньому XX-му з'їзді КПК, який відбувся восени 2022 р., нинішній очільник КНР підкреслив що його держава «є великою країною, що розвивається, він, як і раніше, знаходиться на початковій стадії соціалізму і переживає широкі і глибинні соціальні перетворення, просування реформ і розвитку, регулювання відносин інтересів часто можуть вплинути на всю ситуацію в цілому. У зв'язку з цим ми повинні вміти пізнавати сучасність крізь призму історії, а сутність – через явища, належним чином розуміти взаємозв'язок між цілим і частинами, поточним та перспективним, макроскопічним та мікроскопічним, головним протиріччям та другорядними протиріччями, специфічними та загальними. Безперервно зміцнювати здібності до стратегічного, історичного, діалектичного, системного, інноваційного та правового мислення, а також уміння готуватися до гіршого сценарію, тим самим надаючи наукові ідеологічні методи для перспективного роздуму, всеосяжного планування та комплексного просування справи партії та держави за всіма напрямами» [9].

Таким чином, проаналізувавши та розкривши особливості трансформації розуміння початкового етапу соціалізму в рамках китаєзованого марксизму, можемо зробити такі висновки:

Список використаної літератури

1. Complete works of Marx and Engels. The people press, 1972.
2. Fewsmith J. (1997). Dilemmas of Reform in China: Political Conflict and Economic Debate. M.E. Sharpe, 1997.
3. Hu Jintao. Hold high the great banner of socialism with chinese characteristics and strive for new victories in building a moderately prosperous society in all respects, Report to the Seventeenth National Congress of the Communist Party of China on Oct. 15, 2007, URL: https://www.cscc.it/upload/doc/full_text_of_hu_jintaos_report_at_17th_party_congress___qiushi_journal.pdf
4. Li G. A Glossary of Political Terms of the People's Republic of China. Chinese University Press, 1995.
5. McCarthy G. Brugger, Bill (ed.). Chinese Marxism in Flux, 1978–84: Essays on Epistemology, Ideology, and Political Economy. M.E. Sharpe, 1985.
6. People's Daily (人民日报). 22.09.1997.
7. Some Chinese want their country to move closer to communism". The Economist, 30 june, URL: https://www.economist.com/china/2022/06/30/some-chinese-want-their-country-to-move-closer-to-communism
8. Sun Yan. The Chinese Reassessment of Socialism, 1976–1992. Princeton University Press, 1995.
9. Xi Jinping. Transcript: President Xi Jinping's report to China's 2022 party congress, URL: https://asia.nikkei.com/Politics/China-s-party-congress/Transcript-President-Xi-Jinping-s-report-to-China-s-2022-party-congress
10. Xu, F. The Primary Stage Theory is the Breakthrough andInnovation of Scientific Socialism, *International Conference on Education, Economics and Information Management (ICEEIM 2019) Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 2019, volume 428, pp. 78–81.
11. Yechury S. The Road to Socialism in China, *The Marxist*, 1999, Volume: 15, No. 04, Oct.-Dec. URL: https://cpim.org/content/road-socialism-china

SOURCES AND TRANSFORMATION OF THE UNDERSTANDING OF THE THEORY OF THE "INITIAL STAGE OF SOCIALISM": FROM KARL MARX TO SI JINGPING

Serhii Rudenko
https://orcid.org/0000-0001-9069-0989
Kyiv National University named after Taras Shevchenko,
Faculty of Philosophy,
Volodymyrska str., 60, 01601, Kyiv, Ukraine

Vitalii Turenko
https://orcid.org/0000-0003-0572-9119
Kyiv National University named after Taras Shevchenko,
Volodymyrska str., 60, 01601, Kyiv, Ukraine

The article comprehensively and in detail discloses the peculiarities of the formation and dynamics of the understanding of the theory of the initial stage of socialism within the framework of Chinese Marxism. It is clarified that the idea of the initial stage of socialism has its roots in the work of the founders of Marxism – K. Marx and F. Engels.

Within the framework of Chinese Marxism itself, conceptually, four such stages of transformation of the understanding of this theory were distinguished: from Mao Zedong to the economic reforms of 1978, from Deng Xiaoping to Jiang Zemin, and from Hu Jintao to today.

It is established that in the context of the works and thoughts of Mao Zedong, the initial stage of socialism is a sub-theory of Chinese Marxist thought that explains why capitalist methods are used in the Chinese economy. Accordingly, over time, new socio-economic and ideological-political realities created a need for a more well-argued socio-political model of development. The concept of the "initial stage of socialism" confirmed the Chinese-specific formative nature, supplementing it with the features of political culture - the influence of feudal traditions and "bourgeois remnants". A new hierarchy was formed, where the construction of "socialism with Chinese characteristics" was declared to be the embodiment of the theory of the initial stage of socialism.

It is well-founded that in the context of Hu Jintao and Xi Jinping's reasoning, they emphasize that China is still and will be at the initial stage of socialism for a long time - this reality has not yet changed. The main contradiction of society remained unchanged, that is, the contradiction between the material and cultural needs of the people, which are constantly growing, and backward social production. China's international status as the world's largest developing country has not changed either. Concerned with ideals and firm beliefs, without hesitation, the key goal for the century of the People's Republic of China (2049) for its leaders is to transform China into a rich, powerful, democratic, civilized, and harmonious modernized socialist state.

Key words: initial stage of socialism, Chineseized Marxism, socialism with Chinese characteristics, Mao Zedong, Karl Marx.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 353–358
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 353–358

УДК 32-027.22:659.4:004
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.44

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ І НЕБЕЗПЕК

Віктор Теремко
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра політології,
вул. Володимирська, 64, 02000, м. Київ, Україна

Сучасний стан розвитку політичної системи України характеризується впливом на неї дестабілізуючих чинників та небезпек. Загострення суспільно-політичної кризи, доповнене викликами повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації в Україну, спровокувало значні деструктивні зміни політичної діяльності, внаслідок чого загострилися проблеми неефективності функціонування політичних інститутів та зниження довіри до них громадськості, несформованості потужної політичної еліти та її неспроможності безконфліктного врегулювання внутріполітичних проблем, незавершеності політичних реформ та частого ігнорування інтересів громадськості. У статті розглянуто основні наукові підходи до дослідження сутності політичної діяльності в Україні, визначено її особливості та місце серед структурних елементів політичної сфери. Виявлено, що в умовах запровадження правового режиму воєнного стану введено істотні заборони та обмеження щодо здійснення політичної діяльності та на законодавчому рівні призупинено діяльність низки політичних партій, що займали проросійську позицію, здійснювали заклики до повалення конституційного ладу та вели пропаганду війни. З'ясовано, що структурними елементами політичної діяльності в Україні є політичне керівництво, політичне функціонування, участь громадськості у політичному житті суспільства та політичний маркетинг, а також здійснено класифікацію видів політичної діяльності відповідно до основних її класифікаційних ознак. Встановлено, що політична діяльність в Україні в умовах сучасних викликів і небезпек здійснюється на нижчому та вищому рівнях та характеризується неузгодженістю між основними її суб'єктами, що спричинює виникнення політичних конфліктів. Запропоновано напрями виходу із кризової ситуації та удосконалення політичної діяльності в Україні.

Ключові слова: політика, політична діяльність, суб'єкти політичних відносин, громадськість, політичні структури, політичні інститути.

Посилення викликів і небезпек сучасності суттєво позначилося на розвитку політичної системи України та сформувало нові умови здійснення політичної діяльності основними її суб'єктами. Зважаючи на те, що політична діяльність включає сукупність дій окремих індивідів та груп осіб щодо забезпечення їх власних політичних інтересів у сфері досягнення, утримання й використання владного впливу на суспільство й громадськість та реалізації політичних відносин, виникає необхідність її постійного удосконалення з урахуванням чинників, що виникають під впливом змін зовнішнього та внутрішнього середовища. Очевидно, що політична діяльність виконує функцію стимулювання політичної системи до трансформаційних змін та є специфічною формою активізації громадської позиції щодо суспільного середовища, в якому перебуває, а також спрямовує свою дію на його визначення, формування, перетворення та регулювання з використанням інструментів влади. Тому, зважаючи на сучасну політичну ситуацію, загострилися проблеми забезпечення політичної стабільності та актуалізувалися питання діяльності політичних суб'єктів,

© В. Теремко, 2023

які проявляють різні позиції та мають неоднозначні політичні погляди, що, так само, обумовлює необхідність поглибленого вивчення політичної діяльності в Україні під впливом таких викликів і небезпек.

В сучасному науковому дискурсі проблемні аспекти дослідження та розгляду політичної діяльності в Україні в умовах сучасних викликів і небезпек дедалі частіше стають предметом активних обговорень, адже чинники сучасності мають вагомий вплив на її тенденції, стан і розвиток в стратегічній перспективі. Безумовним фактом виявляється деструктивний вплив війни на політичну діяльність, яка визначила основні політичні позиції та встановила чіткі розмежування політичних поглядів. В даному контексті, В. Парлюк [1, с. 386–387] виділяє декілька вагомих проблем, які впливають на політичну діяльність в Україні, зокрема:

1) неефективність діяльності та виконання функцій владних структур, а також втрата довіри до них зі сторони громадськості;
2) неможливість забезпечення реалізації в повній мірі принципу верховенства закону в різних сферах суспільного життя;
3) несформованість нової політичної еліти та її неспроможність вирішувати загальнодержавні проблеми та завдання;
4) незавершеність та неефективність політичних реформ;
5) посилення технократизму й ігнорування потреб та інтересів громадськості.

Водночас, В. Кравець, О. Павлишин, М. Роговенко, Р. Шевчук, О. Носенко та В. Підвисоцький [2] політичну діяльність трактують як цілеспрямовану діяльність, що здійснюється з метою здобуття, утримання та використання влади. А, О. Кондратенко [3, с. 82] наголошує, що особливістю політичної діяльності в Україні є значна залежність від впливу кланово-олігархічних структур, які у більшості випадків здійснюють фінансування політичних інститутів з метою лобіювання власних інтересів. Очевидно, що така ситуація формує негативні тренди та потребує додаткового врегулювання з боку держави та суспільства.

З позиції послідовності виконання політичних дій суб'єктами політики до розуміння сутності політичної діяльності підходять О. Новакова та Н. Пашина [4, с. 9–10], які вважають, що її ключовою характеристикою є зміни, що обумовлюють модифікацію структури, форм й функцій політичних інститутів. Водночас, науковці стверджують, що інтенсифікація політичної діяльності пов'язана із виникненням конфліктних ситуацій, що потребують вирішення на засадах взаємодії політичних суб'єктів.

Зважаючи на окреслені тенденції вважаємо за доцільне на рис. 1 відобразити місце політичної діяльності в структурі політичної сфери, яке вона посідає при взаємодії політичних суб'єктів, зокрема державних, до яких відносяться парламентські, адміністративні, судові інститути, а також інститути місцевого самоврядування та такі інститути громадянського суспільства як політичні партії й громадські політичні організації.

Особливо деструктивні зміни в політичній системі України відбулися в період запровадження спеціального правового режиму воєнного стану, внаслідок чого темпи політичної діяльності істотно сповільнилися через запровадження низки заборон та обмежень її здійснення. До найбільш вагомих із таких заборон та обмежень вважаємо за доцільне віднести:

1) створення на базі обласних державних адміністрацій військових адміністрацій;
2) призупинення виборчих процесів на всіх рівнях державної влади;
3) введення заборони проведення референдумів;
4) запровадження заборон щодо здійснення мітингів й різного роду демонстрацій.

Рис. 1. Місце політичної діяльності в структурі політичної сфери

Джерело: власна авторська розробка

Більше того, виявлення в Україні активної проросійської позиції в діяльності низки політичних партій та їх відкрите пропагування антиукраїнських лозунгів обумовили заборону на діяльність таких політичних партій, що відкрито схвалювали війну та гучно закликали до повалення конституційного ладу. Відповідно до Указу Президента України «Про введення в дію рішення РНБО України від 18.03.2022 р. «Щодо призупинення діяльності окремих політичних партій» [5] в країні накладено заборону на здійснення політичної діяльності 11 партіями.

Очевидно, що таких дій спричинило прагнення захистити державний суверенітет України та забезпечити ефективну протидію ризикам і небезпекам сучасності. Втім вже сьогодні, усвідомлюючи, що досягнути високих показників демократизації держави й суспільства, а також розбудови інститутів незалежної держави неможливо без реформування політичної системи країни, необхідно напрацьовувати механізми відновлення та створювати умови для повноцінної політичної діяльності. За таких обставин надзвичайно важливим виявляється те, що політична діяльність не може бути прерогативою лише політичних еліт та тих політичних інститутів, що створені з метою здійснення політичної влади, а й передбачає активну участь у ній громадськості.

В цьому контексті, слушним є зауваження О. Дащаківської [6], яка її сутність розглядає крізь призму діяльності таких суб'єктів політики як політичні особи, політичні групи та політичні структури, що спрямована на унормування їх політичних інтересів по вертикалі й діагоналі політичних відносин, тобто від індивіда до соціальних груп і суспільства. Причому, науковиця наголошує на асиметричності політичної діяльності, яка формується під впливом посилення соціальної нерівності та поглиблення нерівномірності розподілу ресурсів й доступу до владного впливу на процедуру прийняття управлінських рішень.

Із зазначеного випливає, що основною метою політичної діяльності є гармонізація політичних відносин в суспільстві. Тому, надзвичайно важливим є осмислення її основних елементів, що можна досягнути завдяки дослідженню структури, що систематизуємо на рис. 2.

Рис. 2. Структура політичної діяльності в Україні

Джерело: власна авторська розробка

Систематизовані дані свідчать, що структура політичної діяльності в Україні характеризується такими компонентами як: (1) політичне керівництво державою і суспільством; (2) політичне функціонування; (3) участь громадськості у політичному житті суспільства та (4) політичний маркетинг, кожен із яких реалізовує виконання конкретних завдань.

Крім того, політична діяльність в Україні класифікується на декілька видів – вона може бути політично усвідомленою та спонтанною, організованою або ж стихійною, цілеспрямованою та хаотичною, законною та незаконною, тривалою та одномоментною, активною та пасивною. Водночас, зазначені види політичної діяльності проявляються у різноманітних її формах, зокрема:

1) відповідно до напряму здійснення (державна, партійна, інформаційно-комунікаційна, громадсько-політична);
2) залежно від суб'єктів політики (міжнародна, національна, соціальна, класова, індивідуальна);
3) відносно специфіки предмета впливу (теоретична, практична);
4) відповідно до політичного простору (внутрішньополітична, зовнішньополітична);
5) залежно від специфіки сфер (військова, безпекова, тощо).

Здійснення політичної діяльності передбачає певну градацію щодо рівнів, які поділяються на два види: перший (нижчий) – це політична участь, формами якої є вибори, збори, мітинги, страйки, та другий (вищий) – це професійна політична діяльність законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, а також лідерів політичних партій, громадських рухів та політичних об'єднань.

Водночас, в умовах запровадження воєнного стану в Україні актуалізується необхідність поглибленого вивчення взаємозв'язків політичних суб'єктів, формами прояву яких

прийнято вважати гегемонію, компроміс, плюралізм, конфронтацію, консенсус, політичний екстремізм, блок, союз, політичний конфлікт та війну. Стає очевидним, що в умовах функціонування України виникає значна кількість чинників, які спрямовують свій негативний вплив на реалізацію завдань політичної діяльності. Тому, виникає необхідність пошуку ефективних шляхів виходу із кризової ситуації та удосконалення політичної діяльності в Україні, що пропонуємо здійснити в напрямі:

1) удосконалення чинного законодавства України шляхом врегулювання проблемних аспектів здійснення політичної діяльності в умовах правового режиму воєнного стану;

2) перегляду та удосконалення політичної системи та врегулювання організаційно-правових засад діяльності політичних інститутів на регіональному рівні;

3) формування комплексу заходів щодо підвищення ефективності діяльності політичних інститутів.

Таким чином, проведені дослідження політичної діяльності в Україні в умовах сучасних викликів і небезпек дають підстави для висновку, що значний вплив на неї мають чинники і небезпеки воєнного характеру, дестабілізуюча дія яких зумовлює значні структурні зміни та вагомі диспропорції. Встановлено, що сутність політичної діяльності більшістю із науковців трактується як сукупність дій, що реалізуються суб'єктами політики з метою унормування їх політичних інтересів та потреб по вертикалі й діагоналі політичних відносин. На підставі результатів, що одержані при проведені досліджень, виявлено значні проблеми забезпечення політичної діяльності в умовах запровадження правового режиму воєнного стану в Україні, найвагомішим з яких яких є обмеження на здійснення політичної діяльності. З метою вирішення проблемних питань, запропоновано шляхи удосконалення політичної діяльності в Україні, які потребують формування комплексу заходів щодо протидії ризикам, загрозам, викликам і небезпекам сучасності.

Список використаної літератури

1. Парлюк В. Стан політичної модернізації в сучасній Україні. *Актуальні проблеми науки та освіти: Збірник матеріалів XVII підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ.* 2015. URL: https://www.academia.edu/38555887
2. Кравець В., Павлишин О., Роговенко М., Шевчук Р., Носенко О., Підвисоцький В. Політична діяльність як рушійна сила політичного процесу. Політологія: курс лекцій. Національна академія внутрішніх справ. 2018. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/politolog(2018-11-14)/lec/lec7.html
3. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми: збірник наукових статей за редакцією О. Майбороди. К.: Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2021. 704 с.
4. Новакова О., Пашина Н. Політичні процеси та політичні відносини: К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2016. 398 с. URL: https://repository.mdu.in.ua/jspui/bitstream/123456789/1091/1/NP_polit_protsessy.pdf
5. Про введення в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 р. «Щодо призупинення діяльності окремих політичних партій»: указ Президента України від 19.03.2022 р. № 153/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153/2022#Text
6. Дащаківської О. Політичне функціонування як вид політичної діяльності: суть та особливості. *Український науковий журнал «Освіта регіону»*. 2009. № 3. URL: https://social-science.uu.edu.ua/article/153

POLITICAL ACTIVITY IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MODERN CHALLENGES AND DANGERS

Viktor Teremko
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Politology Department
Volodymyrska str., 64, 02000, Kyiv, Ukraine

The current state of development of the political system of Ukraine is characterized by the influence of destabilizing factors and dangers. The aggravation of the socio-political crisis, supplemented by the challenges of military resistance to the armed aggression of the Russian Federation in relation to Ukraine, provoked significant destructive changes in political activity, as a result of which the problems of the ineffectiveness of political institutions and the decrease in public trust in them, the lack of formation of a powerful political elite and its weak level in issues of non-conflict settlement of problematic aspects, incompleteness of political reform and frequent ignoring of public interests. The article examines the main scientific approaches to the study of the essence of political activity in Ukraine, defines its features and place among the structural elements of the political sphere. It was revealed that, under the conditions of the introduction of the legal regime of martial law, significant prohibitions and restrictions on political activity were introduced, and the activity of a number of political parties that take a pro-Russian position, promote the overthrow of the constitutional order, and approve of the Russian-Ukrainian war were suspended at the legislative level. It was found that the structural elements of political activity in Ukraine are political leadership, political functioning, public participation in the political life of society, and political marketing, and the types of political activity were classified according to its main classification features. It was established that political activity in Ukraine in the conditions of modern challenges and dangers is carried out at the lower and higher levels and is characterized by inconsistency between its main subjects, which causes the emergence of significant political conflicts. The main directions for exiting the crisis situation and improving political activity in Ukraine are proposed.

Key words: politics, political activity, subjects of political relations, public, political structures, political institutions.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 359–364
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 359–364

УДК 321:35
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.45

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК МОДЕРНІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО ЛОКАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Артем Хмельников
Університет митної справи та фінансів,
вул. Володимира Вернадського, 2/4, 49000, м. Дніпро, Україна

Розглядається демократизація на локальному рівні, яка визначає особливий порядок денний для локального політичного менеджменту. Вивчається вплив демократизації на появу раціональних міркувань політичних суб'єктів, які стають основним вектором політичних зусиль місцевих реформаторів. Розкривається специфіка виникнення середовища рівноправ'я, в якому локальні громади можуть налагоджувати зв'язки щодо співпраці. Встановлюються особливості демократизації як вектору розвитку суспільства, який визначає імовірність перетворення інститутів та системи на багатоманітності. Обговорюються обставини успіху процесів демократизації, що формуються на основі узгодженості дій політичних акторів. Метою статті є встановлення потенціалу демократизації як чинника модернізації локального політичного менеджменту. У статті використані базові методи політичних наук (дескриптивний та інституційний) та поширені загальнологічні методи (узагальнення). Досліджуються обрання курсу демократизації на локальному рівні, який вимагає орієнтації та цілеспрямованих зусиль від політичного керівництва громадою. З'ясовується бачення не лише інтересів, але й задуму реформ на макрорівні, яке дає змогу підвищити результативність загальнонаціональних демократичних перетворень. Розкрито значення спроможністі громадян сприйняти демократичні цінності, а також співвіднести свій життєвий проект з пріоритетами добробуту громади. Встановлено зміст розподілу інтересів і пріоритетів демократизації між рівнями політичного процесу, який вказує на конкретні завдання в рамках демократичного транзиту. Досліджуються умови підвищення рівня функціонування демократії на локальному рівні в контексті відповідності міжнародним стандартам. З'ясовуються значення демократичного транзиту на національному рівні, яке забезпечує звільнення локальних громад від політичного та ідеологічного диктату центру. Доведено, що на локальний політичний менеджмент, представлений, інститутами місцевого самоврядування, покладаються завдання забезпечення громадянської та політичної стабільності.

Ключові слова: демократизація, локальний політичний менеджмент, права людини, локальна громада, політичні інститути, політична модернізація.

Вступ. Політичні перетворення в сучасному світі актуалізують адекватність розвитку локального політичного менеджменту. Саме на локальному рівні відбувається формування основ політичної участі, представництва інтересів, висування та відстоювання політичних вимог. В умовах сучасної України, яка перебуває у спальні війни та загрози безпеці, демократизація на локальному рівні виступає вагомим чинником формування національної ідентичності та відокремлення від політичних патернів країни-агресора. На основі демократизації відбувається формування конкурентного політичного середовища, удосконалюються форми народовладдя та прямої демократії. Демократизація також виступає параметром успіхом європейських реформи в Україні. Однією з провідних її складників є інституційні перетворення на національному та регіональному рівнях. Зазначені обставини формують низько кваліфікаційних вимог для локального політичного менеджменту. Світовий досвід свідчить, що пряма демократія та інституційна спроможність політичного менеджменту на локальному рівні визначають рівень добробуту всієї держави та перспективи її розвитку.

© А. Хмельников, 2023

Аналіз публікацій. Сучасними вченими активно розробляється проблема демократизації на місцевому рівні. О.Бажинова аналізує налагодження взаємодії між владою та громадськістю як складова механізму демократизації державного управління [1], В.Дарпінянц популяризує в українському контексті раціональне співвідношення реформ і порядку 3], О. Балакірєва, В. Головенько, Д. Дмитрук розкривають детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні [4], І.Ібрагімова вивчає інформаційне суспільство та взаємодію влади з громадськістю [6], М.Козюбра оцінює українські реалії та перспективи верховенства права [7], О.Михайловську зацікавив інституціональний аспект процесу демократизації в сучасній Україні [8], Т.Огаренко опрацьовує значення політичної та правової культури як чинників демократизації суспільства [9]. Попри зазначені доробки існує потреба вивчення демократизації як передумови інституалізації локального політичного врядування.

Метою статті є становлення потенціалу демократизації як чинника модернізації локального політичного менеджменту. Завданням статті є виявлення особливостей демократичного політичного управління на локальному рівні.

Основний зміст статті

Демократизація на локальному рівні визначає особливий порядок денний для локального політичного менеджменту. Це передусім умови політичної змагальності та політичного представництва. При цьому можливість реалізувати інтереси громади з'являється за умови врахування різних позицій. А. Головченко справедливо вважає, що «для демократії принципово важливим є не використання громадянами певних цінностей, а сам факт надання їм можливості такого використання. Зазвичай не всі люди користуються політичною свободою, що спонукає деяких вчених ставити під сумнів проголошення свободи як найважливішої загальнолюдської і демократичної цінності, адже, на їхню думку, в сучасному світі більшість людей, не роздумуючи, поміняли б політичну свободу (віртуальну декларацію) на стабільний, безпечний, гідний добробут» [2, с. 106]. Також про це говорить Ю. Шайгородський в контексті більш широких суспільних змін [11].

Раціональні підходи до організації політичного представництва на сучасному етапі визначають облік мотивації конкретних політичних акторів а також суспільних груп всередині громади. Демократизація означає, що раціональні міркування політичних суб'єктів стають основою вектором їх політичних засиль. А. Головченко вірно характеризує раціонально – утилітарний підхід, який «полягає в трактуванні демократії як найбільш раціональної форми суспільно – державного устрою. Він розглядає демократію як найефективнішу форму правління з погляду врахування і гармонічного поєднання інтересів усіх верств населення та соціальних груп. Як найбільш динамічна форма реакції на соціальні процеси, демократія дає змогу знайти оптимальне вирішення проблем, що постійно виникають» [2, с. 106].

Глобальна демократизація формує середовище, за якого всі суб'єкти міжнародної діяльності виступають частиною ціннісного поля захисту прав і свобод. Виникає середовище рівноправ'я, в якому локальні громади можуть налагоджувати зв'язки щодо співпраці. Також вони можуть сподіватися на горизонтальну підтримку інших демократичних громад. А. Головченко звертає увагу на залежність ступеня демократичності глобалізації від можливості громадян впливати на ті процеси, «які пов'язані з її проявом. Створення певних політичних інститутів і механізмів взаємодії між ними і громадянами – основа для функціонування глобальної демократії» [2, с. 108].

Наявність демократизації як вектору розвитку суспільства визначає імовірність перетворення інститутів та системи на багатоманітності. На локальному рівні це означає

політичну взаємодію не лише у виборчий період. Зазначене вимагає високої підготовки та мотивації локального політичного менеджменту. М. Олійник аргументовано характеризує процес демократизації «спрямованістю на розширення прав та свобод громадян, розвиток інституцій громадянського суспільства, підвищенням рівня участі громадян у прийнятті та реалізації політичних рішень, посиленням контролю суспільства за діяльністю держави, забезпеченням плюралізму та вільної конкуренції» [10, с.88].

Успіх процесів демократизації формується на основі узгодженості дій політичних акторів. Консенсус щодо результатів демократичного розвитку дозволяє вільно розподілити зусилля та посилити рух до демократії. М. Олійник слушно зазначає, що «дослідження демократизації із того, що універсального рецепту переходу, так само, як і його чітко визначених часових меж не існує. Проте можна виділити ряд внутрішніх та зовнішніх чинників, які сприяють проведенню демократичних реформ. Успішність демократизації обумовлюється комбінацією багатьох факторів, які відрізняються в залежності від регіону та країни» [10, с. 88].

Локальний політичний менеджмент виступає чинником демократизації локального політичного врядування. Обрані посадовці на чолі локальних територіальних громад здатні посилити демократичні процеси через посилення відкритості діяльності. Також вони можуть пришвидшити реформи, здійснюючи їх у короткий термін. М. Олійник доречно висновує, що «в основі «шокової терапії» знаходилось розуміння неможливості ефективних реформ в умовах одночасного існування елементів тоталітаризму та демократії у політичному, економічному та правовому просторах. Саме тому, у деяких країнах реформуванню підлягали і принципи відбору політичних та управлінських еліт, які поєднувались із процесами люстрації» [10, с. 89].

Обрання курсу демократизації на локальному рівні вимагає орієнтації та цілеспрямованих зусиль від політичного керівництва громадою. В сучасній Україні кваліфікація політичного класу вимагає удосконалення та підвищення професіоналізму. М. Олійник визначає функціональне призначення політичного класу – «це формування бачення стратегічного курсу політичного розвитку, спрямованого на реалізацію суспільного інтересу. Проте, до влади в Україні на всіх рівнях прийшла олігархізована управлінська еліта, яка об'єдналася в олігархічні клани («клієнтели»)» [10, с. 90].

Усвідомлення місця та ролі конкретних громад у процесах національної демократизації полегшує визначення стратегічних та оперативних завдань політичного процесу. Бачення не лише інтересів, але й етапи задуму реформ на макрорівні дає змогу підвищити результативність демократичних перетворень. М. Олійник називає критерії для ідентифікації конкретного етапу демократизації, на якому знаходиться держава. Ними виступають: «передумови перетворень (історичні, соціальні, політичні, культурні та ін.), їх темп, зміст реформ (в Україні відбуваються одночасні трансформації у сфері економіки, політики, національній ідентичності, становлення громадянського суспільства та розбудові держави), форма переходу (революція, еволюція, збройний конфлікт, конфронтація еліт, суспільне протистояння), причини трансформації (внутрішні, зовнішні), масштаби залучення громадськості (тиск суспільства «знизу», або змова, картель еліт)» [10, с. 93].

Особливий вимір демократизації на локальному рівні становлять мікрополітичні відносини. Вони визначають спроможність громадян сприйняти демократичні цінності, а також співвіднести свій життєвий проект з пріоритетами добробуту громади. Мікрорівень виступає основою для демократичного поступу локальних спільнот в Україні. Український фахівець Т. Огаренко робить вірний висновок, що «недостатнє знання значною частиною громадян своїх конституційних прав і обов'язків наочно свідчить про те, що вони не

виявляють бажання захищати свої власні інтереси, розуміти сутність і мету державницьких інтересів, формувати умови для добробуту своєї сім'ї та інших громадян» [9, с. 14].

Розподіл інтересів і пріоритетів демократизації між рівнями політичного процесу вказує на конкретні завдання в рамках демократичного транзиту. Для локального рівня – це підвищення добробуту громадян. Акцентування уваги на цьому питанні підвищує рівень легітимності локального політичного менеджменту. Т. Огаренко справедливо вказує на відсутність відчуття громадянами гідного захисту з боку держави. «Ми дотримуємося думки про те, що держава повинна створити такі умови для життя суспільства й кожної людини, щоб усі відчували справжнє її прагнення піклуватися про гідний рівень їх життя, про рівність прав і свобод», вважає вітчизняний фахівець [9, с. 14].

Організаційний вимір модернізації висуває вимоги до інститутів, які складають структуру демократичних політичних процесів. Ідеться про рівень функціонування на відповідність міжнародним стандартам. Також ідеться про близькість інтересів інститутів та широких верств громадян. Т. Огаренко вважає, що «прагнення громадян та їх організацій, які виявляються в конкретних діях щодо захисту своїх законних прав, свідчить про те, що демократичні процеси набирають обертів у сучасній Україні. А відкритість кордонів і можливість висловити своє незадоволення діями чинної влади, зокрема її правозахисних та правоохоронних органів, різними законними шляхами все активніше реалізують соціальні та професійні групи людей» [9, с. 15].

Демократизація на локальному рівні є одним з базових процесів, який дозоляє визначати рівень модернізації України в демократичних перетвореннях. Цей процес отримує постійне підживлення через соціально- політичну активність громадян (див.: [5]). Локальної політичний менеджмент зосереджує увагу на взаємодії дії з громадськістю щодо підвищення рівня демократії та її укріплення на основі локального порядку денного.

Висновки. Таким чином, демократизація виступає комплексним процесом, який передбачає інституційні зміни, підвищення рівня політичної активності та розбудову нової архітектури політичного представництва на локальному рівні. Як свідчать фахові розробки політологів, демократизація має різну тривалість та різних динаміку. Вона може формувати для локального політичного менеджменту сукупність викликів або стати джерелом додаткових можливостей. Для модернізації демократичний транзит на національному рівні забезпечує звільнення локальних громад від політичного та ідеологічного диктату центру. Разом з тим, різноманіття потреб локальної громади стимулює появу специфічних локальних груп інтересів, які вимагають від локального політичного менеджменту модерації порядку денного, здатності до балансування конкурентної політичної діяльності. Конкурентоздатність на локальному рівні вимагає політичної відповідальності, а також постійного генерування нових ідей. Демократизація помагає від локального політичного менеджменту уваги та поваги до всіх компонентів локальної політичної спільноти. Демократизація також визначає необхідність підвищення рівня інклюзивності міноритарних груп. На локальний політичний менеджмент, представлений, інститутами місцевого самоврядування, покладаються завдання забезпечення громадянської та політичної стабільності. Зазначені завдання є основою для подальших розробок за тематикою даної статті.

Список використаної літератури

1. Бажинова О. А. Налагодження взаємодії між владою та громадськістю як складова механізму демократизації державного управління. Актуальні проблеми державного управління. 2012. № 2. С. 293–299.

2. Головченко А. В. Основні теоретико-методологічні підходи до аналізу політики країн Центрально-Східної Європи на шляху демократизації. Актуальні проблеми політики. 2013. Вип. 49. С. 103–111.
3. Дарпінянц В. Реформи і порядок. Український тиждень. 2011. № 14 (179). 4–14 квітня. С. 15.
4. Детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні :[монографія] / [О. М. Балакірєва, В. А. Головенько, Д. А. Дмитрук та ін.] ;за ред. к.соціол.н. О. М. Балакірєвої ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. К., 2011. 592 с.
5. Залучення громадян до участі у місцевому самоврядуванні. Аспекти самоврядування. Часопис українсько-американської програми "Партнерство громад". К. : Фундація "Україна – США", 1999. 56 с.
6. Ібрагімова І. М. Інформаційне суспільство та взаємодія влади з громадськістю: вимоги ефективності. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2004. № 1. С. 36–41.
7. Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи. Право України. 2010. № 3. С. 6–18.
8. Михайловська О.Г. Інституціональний аспект процесу демократизації в сучасній Україні. Політологічні записки. 2012. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_5_22
9. Огаренко Т. О. Політична та правова культура як чинник демократизації суспільства. Право та державне управління. 2013. № 1. С. 13–17.
10. Олійник М. О. Моделі демократичних перетворень та особливості демократизації політичного процесу в Україні. Актуальні проблеми політики. 2013. Вип. 49. С. 87–94.
11. Шайгородський Ю. Ціннісні трансформації в період суспільних змін. Соціальна психологія. 2009. № 3. С. 86–96.

DEMOCRATIZATION AS A FACTOR IN THE MODERNIZATION OF MODERN LOCAL POLITICAL MANAGEMENT

Artem Khmelnykov
University of Customs and Finance,
Volodymyra Vernadskoho str., 2/4, 49000, Dnipro, Ukraine

Democratization at the local level is considered, which defines a special agenda for local political management. The influence of democratization on the emergence of rational considerations of political subjects, which become the main vector of political efforts of local reformers, is studied. The specifics of the emergence of an environment of equality in which local communities can establish ties regarding cooperation are revealed. The features of democratization as a vector of social development, which determines the probability of the transformation of institutions and systems into multifaceted ones, are established. The circumstances of the success of the democratization processes, which are formed on the basis of the coherence of the actions of political actors, are discussed. The purpose of the article is to establish the potential of democratization as a factor in the modernization of local political management. The article uses basic methods of political science (descriptive and institutional) and common general logical methods (generalization). The selection of a course of democratization at the local level, which requires orientation and purposeful efforts from the political leadership of the community, is studied. The vision of not only interests, but also the idea of reforms at the macro level, which makes it possible to increase the effectiveness of nationwide democratic transformations, is revealed. The importance of the ability of citizens to perceive democratic values, as well as to correlate their life project with the priorities of the community's well-being, is revealed. The content of the distribution of interests

and priorities of democratization between the levels of the political process, which indicates specific tasks within the framework of democratic transit, is established. The conditions for raising the level of functioning of democracy at the local level in the context of compliance with international standards are studied. The importance of democratic transit at the national level, which ensures the liberation of local communities from the political and ideological dictates of the center, is clarified. It is proved that local political management, represented by the institutions of local self-government, is entrusted with the task of ensuring civil and political stability.

Key words: democratization, local political management, human rights, local community, political institutions, political modernization.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 365–372
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 365–372

УДК 342.5/.6:355.01(470+571:477)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.46

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Алла Шаповалова
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського,
Навчально-науковий гуманітарний інститут, кафедра філософії та історії
вул. Джона Маккейна, 33, 01042, м. Київ, Україна

У 2022 році Україна стала кандитатом у члени ЄС, тому змушена реформувати власні владні структури та приводити їх до відповідностей в умовах повномасштабної війни з рф. У статті досліджується ефективність діяльності органів державної влади під час повномасштабної війни росії проти України. Аналізуються рішення влади щодо нагальних проблем суспільства. Розглядаються кадрові зміни в органах державної влади та проводиться аналіз ефективності цих дій. У роботі окрему увагу приділено особливостям основних вимог та правил, що висуваються до органів публічної влади в умовах війни. Розглядається стан влади в Україні та рівень її роботи в критичній ситуації. Не менш важливим аспектом є розгляд корупційних скандалів в органах державної влади, що стали відомими суспільству в січні-лютому 2023 року. У статті розглядається доцільність проведення кадрових реформ та рішень в органах державної влади, аналізується позиція Президента Володимира Зеленського та його безпосередні дії, акцентовані на зміну парадигми в органах публічної влади. Окреслюються основні виклики у дискурсі державних органів влади, що стоять перед Україною, як кандидаткою у члени ЄС. Визначаються основні шляхи реформування влади, її структурних одиниць та підвищення ефективності її діяльності. Окрема увага у роботі відводиться постаті Володимира Зеленського, котрий є ініціатором проведення кадрових змін через зниження ефективності роботи органів державної влади та через їхню корупційну діяльність. У зв'язку з повномасштабним вторгенням рф на територію України, саме Україна змушена проводити реформи в умовах складної економічної, політичної та соціальної ситуації, та не забувати при цьому робити акцент, саме на ефективності тих чи інших дій. У статті також досліджується, яким чином органи державної влади впроваджують свою діяльність, з якими проблемами стикаються та наскільки доцільними є їхні дії. На данному етапі держава Україна має в досить короткі терміни переглянути чимало власних концепцій та провести необхідну модернізацію органів державної влади, котрі або втратили свою ефективність, або свідомо діють не на користь української держави.

Ключові слова: війна, влада, владна інституція, владний контроль, ефективність, реформування.

Оцінка ефективності органів державної влади завжди була актуальною проблематикою в українському суспільно-політичному дискурсі. Звертаючи увагу щодо збройної агресії росії, ці питання набули ще більшої актуальності та нагальності, адже дії владних структур напряму впливають на позицію України у війні та на міжнародному дипломатичному полі.

Повномасштабне вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 року принесли кардинальні зміни не лише в суспільство, але й в органи державної влади. Подія такого масштабу цілком логічно переформатувала життя простих українців та змусила владу діяти в критичній ситуації. Війна з рф йде майже рік, і цей період можна охарактеризувати як дуалізм дій державних органів. З одного боку, ми бачимо колосальну підтримку

© А. Шаповалова, 2023

населення та країн цивілізованого світу, а з іншого, у січні-лютому 2023 року почали виникати корупційні скандали в тому числі ті, що стосуються закупівель обладнання для Збройних сил України та завищені ціни на харчування для військових [1].

Доречно зауважити, що ефективність органів державної влади під час російсько-української війни є наполегливою, бо з української сторони уряд зміг швидко відреагувати на конфлікт і захистити територіальну цілісність країни, а також отримати міжнародну допомогу. Цього було досягнуто шляхом реалізації стратегії військових, дипломатичних та економічних заходів, які допомогли обмежити військовий потенціал росії та її військ.

Важливо також і те, що ефективність державної влади під час російсько-української війни важко оцінити, оскільки війна все ще триває, і повний масштаб її наслідків ще належить з'ясувати. Проте, зараз можна оцінити ефективність органів державної і місцевої влади щодо стану того, як вони відреагували на кризи і продовжують діяти в умовах військового стану.

Водночас, напочатку конфлікту російська і українська влада вжили заходів для мобілізації своїх відповідних урядів, армій для реагування на кризу. Президент Володимир Зеленський зробив цілком логічні та нагальні кроки, щоб мобілізувати свій Уряд і Армію. Він робить все можливе (своїми зверненнями до парламентів, урядів інших країн), щоб зміцнити дипломатичні зв'язки з країнами, партнерами і отримувати всю необхідну підтримку у вигляді гуманітарної, і особливо військової допомоги.

Однак питання ефективності досі залишається невирішеним. Більше того, нещодавні скандали у січні-лютому 2023 року показали, що до вирішення проблем корупції нам ще далеко, незважаючи на позитивні кроки та рішення, що були зроблені у заданому напрямку [2].

На наш погляд, розгляд цієї проблематики слід поділити на два аспекти, а саме на позитивні зміни в діяльності органів державної влади під час російсько-української війни, та на негативні аспекти їхньої роботи, пов'язані зокрема зі скандалами і фактами зловживання владою.

Наголосимо, що українська влада продемонструвала позитивну реакцію на війну, вживаючи швидких і рішучих дій для захисту своїх громадян і кордонів нації. Відразу після початку війни 24 лютого 2022 року уряд розгорнув активну роботу у всіх напрямках, таких як військовий та дипломатичний. Український уряд, також активний у наданні гуманітарної допомоги цивільним особам, які постраждали від конфлікту, і в допомозі у відновленні регіональної інфраструктури.

Зазначимо, що органи державної влади зробили низку позитивних дій під час війни з росією у 2022–2023 роках. По-перше, Збройні Сили України зміцнили свою обороноздатність, щоб забезпечити відсіч російській агресії. Українські військові закупили танки та бронетехніку, встановили блокпости та оборонні позиції, а також підготували та розгорнули додаткові війська. Крім того, український уряд працює з іноземними партнерами, щоб забезпечити Україну необхідною військовою і матеріально-технічною підтримкою.

Варто зазначити, що український уряд також працює над зміцненням дипломатичних та економічних відносин. Прикладом може слугувати дипломатична підтримка міжнародної спільноти щодо посилення міжнародних санкцій проти росії. Крім того, уряд працює над встановленням міцніших економічних зв'язків зі своїми союзниками та диверсифікацією їхньої економіки, щоб зменшити її залежність від російської торгівлі та «кривавої нафти».

Вважаємо, що український уряд прагне покращити життя своїх громадян під час війни. Він надає підтримку переміщеним особам і біженцям, створює організації з надання

допомоги вразливим верствам населення та працює над тим, щоб громадяни отримували належну гуманітарну допомогу. Державні органи також активно працюють над захистом існуючих демократичних інститутів, цінностей і гарантують, що громадянські свободи не будуть обмежені під час кризи [3].

Наголосимо, що значним досягненням роботи органів влади України є заходи для налагодження дипломатичних та економічних зв'язків з іншими країнами. Це включає підписання угод з іноземними державами для забезпечення доступу до основних енергетичних ресурсів і збільшення торгівлі. Підкреслимо, що український уряд здійснив низку позитивних кроків під час війни з росією у 2022–2023 роках, щоб забезпечити безпеку та добробут своїх громадян та захистити їхні національні інтереси. В той же час, ефективність кожного окремого органу влади викликає сумніви та піддається пильній увазі з боку співвітчизників та західних партнерів.

Варто відзначити, що останнім часом міжнародні партнери уважно спостерігають за діями Президента України Володимира Зеленського та його реакцією на корупційні скандали, що пролунали в січні-лютому 2023 року. Починаючи від самого початку широкомасштабного вторгнення, верховний головнокомандувач неодноразово закликав колективний Захід об'єднатись у допомозі Україні, наголошував на важливості надання зброї та гуманітарної допомоги.

13 жовтня 2022 року В. Зеленський традиційно звернувся до західних партнерів, відзначивши, що «терору треба відповідати на всіх рівнях: і на полі бою, і санкційно, і юридично» [4, с. 251]. Подібні звернення можна почути від президента майже щодня, адже один з найважливіших його наративів полягає саме у допомозі Україні, наданні відповідного озброєння та дипломатичних рішеннях на світовій арені.

Натомість, західні партнери почали більш уважно слідкувати за внутрішньою ситуацією в Україні, зокрема через сандали в органах державної влади. Вже 24 січня 2023 року після кількох відомих корупційних скандалів, у тому числі двох «великих» розслідувань щодо розкрадання коштів, президент Володимир Зеленський оголосив про «кадрові рішення» в різних міністерствах, відомствах уряду та в українських правоохоронних органах. В. Зеленський також наголосив, що державним службовцям буде заборонено виїжджати за кордон з неурядовими цілями після повідомлення про те, що нині колишній головний прокурор відпочивав у Іспанії, незважаючи на воєнний стан, який забороняє українцям віком від 18 до 60 років без дозволу залишати країну [5].

Незважаючи на те, що масштабні зусилля по очищенню, схоже, є відповіддю на різні повідомлення про розкрадання, включно зі звинуваченнями у викраденні грошей, призначених для військ, тому боротьба з корупцією була і є головною темою під час президентства Володимира Зеленського. Корупція також вражала українське суспільство задовго до війни; згідно зі звітом наглядової групи Transparency International за 2016 рік, від 38% до 42% українських домогосподарств повідомили про те, що вони платили хабарі за доступ до основних державних послуг [6].

Зрозуміло, що активна боротьба з корупціонерами в органах державної влади почалась лише тоді, коли цим питанням активно почали цікавитись західні партнери, зокрема Велика Британія та Сполучені Штати Америки. Подібна ситуація є досить промовистою, та акцентує нашу увагу на дещо невідповідальному підході «вищих чинів» України до регулювання питань розкрадання коштів та неналежній поведінці високопосадовців.

Слід відзначити, що корупційні скандали напочатку 2023 року залежать від низки факторів, зокрема від ступеня прозорості та підзвітності державного сектору, потужності

антикорупційних заходів, ефективності антикорупційного законодавства та ступеня, в якому корупція вкорінюється і приймається громадськістю.

Протягом останніх років Україна доклала значних зусиль для боротьби з корупцією, і було досягнуто прогресу в зменшенні хабарництва та підвищенні прозорості державного сектору. Уряд запровадив низку реформ та ініціатив, зокрема створення Національного антикорупційного бюро, ухвалення Закону про електронні публічні закупівлі та впровадження нового Закону про запобігання корупції.

Однак ці заходи не були повністю успішними у викоріненні корупції в Україні, зокрема через критичну ситуацію, спрчинену російським вторгненням 24 лютого 2022 року. Знаходячись у парадигмі постійного військового стану та підвищенної уваги до питань безпеки, уряд зачасту не приділяє достатньої уваги питанням протидії корупції. Доречі, 14 лютого 2023 року було обрано голову Вищого антикорупційного суду (ВАСК) – Віру Михайленко, сподіваємось на якісну роботу.

Найбільш вагомою подією останніх місяців є скандал із зкупівлею продовольства для військових. Першим це питання підняв український журналіст-розслідувач Юрій Ніколов, котрий навів вагомі докази того, що Міністерство оборони України свідомо закуповували харчі для військових за завищеною ціною [7].

Згодом було оприлюднено висновки, які показали, що міноборони підписало угоду на 350 мільйонів доларів з компанією громадського харчування, щоб платити шалено завищені ціни за їжу для українських військ.

Історія із завищеними цінами викликала тривогу в українців, які за даними Центробанку країни пожертвували на армію близько 500 мільйонів доларів власних коштів. Багато хто визнав це класичною схемою, яку використовують можновладці для набивання кишень. Те, що ці гроші були призначені для того, щоб прогодувати їхніх захисників, зробило цю подію ще більш скандальною.

Показово, що скандал із продовольством для армії вибухнув, коли Україна благала своїх західних партнерів поставити їй танки та іншу важливу зброю для боротьби з російськими військами. Ця подія неабияк вразила імідж України та В. Зеленського на світовій арені, адже заклики надавати більше зброї не надто корелюються з наявними проблемами хабарництва, розкрадання та корупції.

Наслідком цього стали численні виступи політиків у країнах-партнерках, зокрема в США, де республіканська партія закликали перевірити, як використовується надана допомога Україні. Деякі політики на фоні цих подій вазагалі відзначили, що допомога нашій країні є надмірною і що її слід обмежити [8].

Тим не менш, вважаємо, що довіра Заходу до нашої влади та В. Зеленського зокрема, все ще зберігається на досить високому рівні. Усунення посадовців, яке відбулося на тлі майже щоденних благань України про більшу підтримку Заходу, свідчить про спробу пана В. Зеленського навести порядок і спробувати запевнити союзників України в тому, що його уряд демонструватиме нульову терпимість до хабарництва чи навіть меншої неправомірної поведінки. І хоч О. Резніков спростував інформацію про завищені ціни на закупівлю, питання корупції постало з новою силою. Через декілька днів після оприлюднення скандалу, на сайті міноборони з’явилось оголошення про відставку заступника міністра оборони України В’ячеслава Шаповалова, він відповідав за матеріально-технічне забезпечення Збройних сил України, і пішов у відставку після низки звинувачень, які в міністерстві назвали «безпідставними».

Міністерство оборони України опублікувало заяву В. Шаповалова про відставку. «У зв’язку з великим суспільним резонансом, який значною мірою спровокований

необґрунтованими маніпуляціями навколо питання забезпечення Збройних сил України, існують ризики дестабілізації процесів забезпечення армії», – йдеться у листі [9; 10].

Показовим також є випадок з колишнім заступником Керівника Офісу Президента України К. Тимошенком. Українські журналісти-розслідувачі неодноразово фотографували заступника голови адміністрації Зеленського Кирила Тимошенка за кермом Porsche Taycan вартістю 100 тисяч доларів і позашляховика, подарованого General Motors восени минулого року для доставки гуманітарної допомоги [11]. Відставка Кирила Тимошенка відбулась на наступний день після того, як В. Зеленський оголосив про «кадрові рішення».

Наголосимо, що 22 січня 2023 року Президент України Володимир Зеленський заявив: «у кожній ситуації ми будемо детально все розбирати. Те, що стосується енергетики та закупівель. Те, що стосується відносин між центральною владою і регіонами. Те, що стосується закупівель для військових. Суспільство отримає повну інформацію, а держава зробить необхідні потужні кроки» [12].

Не меншим скандалом є справа ексзаступника міністра інфраструктури В. Лозинського. Його затримали під час отримання хабаря в розмірі 400 тисяч доларів за сприяння в укладанні договорів на закупівлю обладнання та техніки. У НАБУ повідомили, що групу викрили негласні слідчі. Загалом в операції взяли участь понад 150 співробітників. Вони провели обшуки, під час яких в офісі ексзаступника виявили та вилучили 920 тис. грн та 38,7 тис. доларів.

Слідство встановило, що низка посадових осіб центральних та регіональних органів виконавчої влади у змові з групою посередників забезпечили укладання договорів купівлі-продажу за завищеною ціною майже у 280 млн. гривень з певними компаніями». Натомість вони зобов'язувалися передати цю суму чиновникам як винагороду.

Варто відмітити, що корупційні скандали стали справжнім поштовхом до більш активних дій влади. Станом на лютий 2023 року продовжують проводитись активні заходи зі змін осіб на керівних посадах в органах державної влади, зокрема зберігається невизначеність щодо позицій нинішнього міністра оборони Олексія Резнікова та начальника Головного управління розвідки К. Буданова. В той же час, 14 лютого 2022 року Олексій Резніков представляв Україну на черговій зустрічі Рамштайн, де головним питанням було постачання західних винищувачів Україні.

Ще одним прикладом кадрових змін варто вважати призначення очільником СБУ В. Малюка, котрий не один рік працював в українських спецслужбах. 7 лютого 2023 року у Верховній Раді України його призначили на цю посаду [13]. Наразі незрозуміло, наскільки ці дії будуть вдалими та раціональними, однак бажання реорганізувати владні структури чітко відбуваються.

Корупційні скандали негативно впливають на будь-яке суспільство, особливо якщо це суспільство перебуває у стані війни та потребує допомоги третіх країн. Однак позиція Президента В. Зеленського видається чіткою та рішучою, однак викликають сумніви терміни, коли саме почались зміни в органах державної влади. Складається враження, що без нагляду західних партнерів нам набагато важче контролювати ситуацію з корупцією, привласненням коштів та хабарництвом.

Необхідно зазначити, що наша держава повинна нарешті створити гідний та діючий механізм протидії корупції та внести в практику покарання за розкрадання майна, хабарництво та зловживання владою, особливо якщо це стосується військових справ. Для цього українській владі необхідно насамперед зміцнити незалежність державних установ: потрібно вжити заходів для того, щоб державні установи, такі як судова система, поліція та прокуратура, були дійсно незалежними та діяли без політичного втручання. Цього

можна досягти за допомогою законодавства та прийняття найкращих світових практик і стандартів.

Відтак, саме вагомим кроком буде підвищення прозорості, а для цього необхідно впроваджувати ініціативи щодо прозорості, щоб гарантувати, що діяльність і рішення уряду оприлюднюються, що громадяни мають доступ до урядової інформації, а також що державні витрати контролюються та звітуються, особливо це актуально на фоні скандалу із закупівлею харчів для військових.

На нашу думку, слід впровадити ефективні антикорупційні заходи які повинні бути запроваджені для запобігання і виявлення корупції та притягнення до відповідальності тих, хто в ній бере участь. Це може включати, наприклад, заходи щодо запобігання конфлікту інтересів, встановлення кодексів поведінки та встановлення антикорупційної політики щодо законівУкраїни.

Означене вище переконує, що на фоні останніх корупційних скандалів, необхідно посилити практику належного управління державним сектором, щоб забезпечити більшу ефективність і підзвітність державних установ. Це може включати заходи, спрямовані на сприяння більшій конкуренції та різноманітності в державному адміністративному управлінні, покращення набору кадрів і їх прозорості, а також посилення управління державними фінансами.

Важливо також і те, що керівництву країни слід вжити більших заходів підзвітності, щоб гарантувати, що державні службовці несуть відповідальність за свої дії та рішення. Це може включати зміцнення управління державними фінансами, покращення парламентського контролю та запровадження більшої участі громадськості та моніторингу громадянського суспільства. Уряд і підприємства повинні співпрацювати, щоб зменшити корупцію та підвищити прозорість і підзвітність. Як правило, все це може включати заходи щодо забезпечення доброчесності компаній, заохочення етичної ділової практики та прийняття кодексів поведінки.

Зрозуміло, що ці заходи мають бути підкріплені достатніми ресурсами, ефективним впровадженням, а також послідовним моніторингом та оцінкою, щоб забезпечити їх ефективність і прогрес у боротьбі з корупцією в Україні у 2023 році та значно підвищити ефективність діяльності органів державної влади.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що наша країна перебуває у надзвичайно складній ситуації, коли дії влади повинні не лише суперечити міжнародним нормам, але й бути відображенням бажання перемогти у війні, яку розв’язала росія на території суверенної держави. Окремі дії органів державної влади змушують пересічних українців замислитися над доцільністю тих чи інших дій. Ба більше, на це активно звертають увагу нашу міжнародні партнери, від яких ми очікуємо фінансову допомогу, гуманітарну та військову.

І насамкінець, останні скандали в українській політиці, надають нам віру і сподівання, що керівництво держави на чолі з Володимиром Зеленським зможе прийняти правильні та вчасні рішення, котрі будуть свідчити про намагання боротись з нечесною поведінкою в дискурсі політики і влади посадовців.

Активні кадрові рішення є саме тими діями, яких очікують українці та західні партнери. Необхідно продовжувати працювати у зазначеному напрямку, будуючи міцну українську владу, яка тримається на чесності, порядності, відповідальності та відданості країні і її ідеалам.

Список використаної літератури

1. Летяк В. Війна в Україні кардинально змінила думку людей про ефективність влади – опитування. URL: https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20220525-vijna-v-ukrayini-kardynalno-zminyla-dumku-lyudej-pro-efektyvnist-vlady-opytuvannya/ (дата звернення: 07.02.2023)
2. Ржеутська Л. Що відомо про останні корупційні скандали в Україні. URL: https://www.dw.com/uk/korupcijni-vihidni-so-vidomo-pro-ostanni-korupcijni-skandali-v-ukraini/a-64491548 (дата звернення: 07.02.2023)
3. Повоєнне відновлення України. Стати кращими, ніж були. URL: https://ukrainer.net/povoienne-vidnovlennia-ukrainy/ (дата звернення: 07.02.2023)
4. Красовицький О. В. Восьмий місяць війни. Хроніка подій. Промови та звернення Президента Володимира Зеленського. упорядник О. В. Красовицький; упор. хрон.: д-р наук з держ. упр., проф. Є. О. Романенко, д-р. істор. наук, проф. В. М. Воронін, канд. політ. наук, доц. А. М. Шаповалова; худож.-оформлювач О. А. Гугалова-Мешкова. Харків : Фоліо, 2023. 381 с.
5. Зеленський заявив про «кадрові рішення» у центральній владі, в регіонах і правоохоронних органах. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelensky-kadrovi-rishennia/32236325.html (дата звернення: 07.02.2023)
6. Індекс сприйняття корупції – 2016. URL: https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2016/ (дата звернення: 07.02.2023)
7. Ніколов Ю. Тилові пацюки Міноборони під час війни «пиляють» на харчах для ЗСУ більше, ніж за мирного життя. URL: https://zn.ua/ukr/economic-security/tilovi-patsjuki-minoboroni-pid-chas-vijni-piljajut-na-kharchakh-dlja-zsu-bilshe-nizh-za-mirnoho-zhittja.html (дата звернення: 07.02.2023)
8. Скандал із закупівлями МОУ харчів для армії втридорога: посадовців викликають у парламент. URL: https://novynarnia.com/2023/01/21/skandal-iz-zakupivlyamy-mou-harchiv-dlya-armiyi-vtrydoroga-posadovcziv-vyklykayut-u-parlament/ (дата звернення: 07.02.2023)
9. Романенко В. Закупівлі Міноборони: суд арештував ексзаступника міністра з заставою в 400 млн. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2023/02/2/7387630/ (дата звернення: 07.02.2023)
10. Богданьок О. Скандал в Міноборони: заступник міністра подав у відставку. URL: https://suspilne.media/365192-skandal-v-minoboroni-zastupnik-ministra-podav-u-vidstavku/ (дата звернення: 07.02.2023)
11. Гордійчук І. Тимошенко подав у відставку з посади заступника керівника Офісу президента. URL: https://glavcom.ua/country/politics/timoshenko-podav-u-vidstavku-z-posadi-zastupnika-kerivnika-ofisu-prezidenta-903960.html (дата звернення: 07.02.2023)
12. Звернення Президента Володимира Зеленського, 22 січня 2023 URL: https://www.ukrainianworldcongress.org/ua/zvernennya-prezidenta-volodimira-zelenskogo-22-sichnya-2023/ (дата звернення: 07.02.2023)
13. Малюка призначили головою СБУ, Клименка — очільником МВС: рішення Ради. URL: https://suspilne.media/377636-verhovna-rada-priznacila-vasila-maluka-golovou-sbu/ (дата звернення: 07.02.2023)

EFFICIENCY OF STATE AUTHORITY BODIES DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Alla Shapovalova
V. I. Vernadsky Tavri National University,
Humanitarian Institute, Department of Philosophy and History
str., John McCain, 33, 01042, Kyiv, Ukraine

In 2022, Ukraine became a candidate for EU membership, therefore it is forced to reform its own power structures and bring them into compliance in the conditions of a full-scale war with the Russian Federation. The article examines the effectiveness of state authorities during Russia's full-scale war against Ukraine. The government's decisions regarding the urgent problems of society are analyzed. Personnel changes in state authorities are considered and the effectiveness of these actions is analyzed. The work pays special attention to the features of the main requirements and rules put forward to public authorities in wartime conditions. The state of the government in Ukraine and the level of its work in a critical situation are considered. An equally important aspect is the consideration of corruption scandals in state authorities that became known to society in January-February 2023. The article examines the expediency of conducting personnel reforms and decisions in the spheres of state power, analyzes the position of President Volodymyr Zelenskyi and his direct actions, focused on a paradigm shift in public authorities. The main challenges in the discourse of state authorities facing Ukraine as a candidate for EU membership are outlined. The main ways of reforming the government, its structural units and improving the efficiency of its activities are determined. Particular attention in the work is given to the figure of V. Zelenskyi, who is the initiator of personnel changes due to the decrease in the efficiency of the work of state authorities and their corrupt activities.In connection with the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, Ukraine itself is forced to carry out reforms in the conditions of a difficult economic, political and social situation, and do not forget to emphasize the effectiveness of certain actions. The article examines how state authorities implement their activities, what problems they face, and how expedient their actions are. At this stage, the state of Ukraine must, in a relatively short period of time, review many of its own concepts and carry out the necessary modernization of the state authorities, which have either lost their effectiveness or are deliberately not acting in favor of the Ukrainian state.

Key words: war, power, power institution, power control, efficiency, reformation.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, с. 373–372
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 46, p. 373–372

УДК 32.019
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.47

SOCIAL MEDIA CONTENT MODERATION: THE CASE OF RUSSIA'S WAR AGAINST UKRAINE

Khrystyna Yuskiv
Lviv Polytechnic National University,
Institute of Applied Mathematics and Basic Sciences,
Department of international Information,
Stepana Bandera str., 12, 79013, Lviv, Ukraine

The extent to which russia's war against Ukraine is performed and publicized online is noteworthy. It demonstrated how social media is changing the way war is reported, experienced, and properly understood. Social media posts have evolved into a key information source for both traditional media and open-source intelligence gatherers. Governments may make use of social media as a "tool" to further military objectives. Making sure the world receives information about Ukraine straight from Ukraine is one of the goals.

Platforms explain the blocking of content related to russia's war primarily due to violations of community standards. Algorithms of social media more often mark the content of Ukrainian users as "sensitive" (for example, photos of the bodies of civilians and (or) military personnel). At the same time, the publication of such information helps to document the consequences of war crimes, to raise the awareness of the world community, contribute to the provision of international financial, humanitarian, legal and military aid to Ukraine.

Using keywords, which are prohibited by the community standards regardless of their value, relevance, or significance, is the primary cause of social media post blocking. The practice of combating so-called "border content", where materials are not shown in news feeds but are not blocked, has become common.

It is crucial to bring in unprejudiced evaluators who have knowledge of the context and appropriate cultural and political background. We also consider it permissible to partially revise the requirements of the standards regarding the prohibition of "hate speech". Social media should also take the context of each individual case into account.

Key words: social media, community standards, content, moderation, hate speech, sensitive content, blocking.

Statement of the problem. Being a very powerful tool for the formation of public opinion, with the beginning of russia's military aggression against Ukrane in 2022, social network algorithms began to strongly limit content about the russian-Ukrainian war and block the accounts of public activists who publicized the war crimes of the russian army on the territory of Ukraine. That is, the platform did not become a neutral intermediary in mass communication and began to make biased decisions more often. Social media platforms block pro-Ukrainian content by making reference to community standards that guarantee the protection of network users' safety and psychological health from violence and criminal activity, as well as unacceptable content [1].

Analysis of the latest scientific research. Various aspects of content moderation by social networks were the subject of scientific analysis by domestic and foreign researchers, such as O. Frolova, S. Lyulko, M. Zinchenko, M. Kearney, G. Michael, D. Skrynka. Among domestic scientists it is worth mentioning T. Avdeeva, S. Fiyalka. At the same time, the issue of content blocking by social networks in wartime requires further clarification.

© K. Yuskiv, 2023

The purpose of the study is analysis of the reasons for the removal of pro-Ukrainian content by algorithms and moderators of social networks, in particular Meta, to identify community standards that need to be revised in wartime conditions.

Presentation of the main material. Social networks use two different modes of moderation to identify content that does not adhere to their truth policy: the first is manual, and the second is automated with artificial intelligence and algorithms, allowing it to process all of the content present on the platforms, be it text, photos, or videos, and analyze content containing external links. If a post does not comply with the platform's security policy, it will be removed or blocked. Front-line personnel that process reports and review content are not the only ones who provide social media moderation services. Journalists, fact-checkers, and academics: the role of these professionals is to support networks in developing their moderation policies, in identifying and qualifying content that is disinformation, and in understanding its characteristics to ensure detection [2].

In total, the Meta Community Standards contain six sections. This is a set of rules that govern what is allowed and what is not allowed on this social network. The standards prohibit: violence and incitement; fraud and deception; intimidation and humiliation; violence and its illustrations; sexual activity; cruelty; and intellectual property. Usually, only after the user submits a complaint does the moderator decide whether to unblock him or leave him blocked [3].

Social media content moderation processes have traditionally been very opaque. Particularly, the above-mentioned Facebook community standards that defined what content was unacceptable were superficial and ambiguous: although they made it clear that "terrorist content" and "hate speech" were prohibited, users had no idea what exactly fell under each of these headings until relatively recently. Facebook's standards are based on feedback from users of the social network and advice from experts in fields such as technology, public safety, human rights, and more. At the same time, content that is potentially subject to prohibition, but of significant public interest is allowed to be published [1].

The standards declare the protection of information consumers against violence and criminal behavior; protection against objectionable content and assurance of authenticity and privacy are guaranteed. Facebook removes wording that incites violence and also "in an effort to prevent and disrupt real-world harm, we do not allow organisations or individuals that proclaim a violent mission or are engaged in violence to have a presence on Facebook" [3].

Meta defines "hate speech" as violent or dehumanizing language, harmful stereotypes, statements of inferiority, expressions of contempt, disgust, or contempt, profanity, and calls for exclusion or segregation [1]. However, the terminology used in hate speech is a subject of some debate. The Meta company recognizes [4], that regional and linguistic peculiarities of word usage are important in the context of a geopolitical situation when the same concepts can be interpreted both neutrally and as hate speech [5].

A new wave of content blocking began with the invasion of the russian federation on February 24, 2022. Ukrainians produced a large amount of content, which is not only a reflection of all events, but also a method of dealing with information. However, even before the invasion, there were precedents for restrictions on some users. For example, on February 23, 2022, Twitter said it mistakenly suspended [6] the accounts of several OSINT reporters who wrote about the buildup of russian military forces near Ukraine.

Meta attempted to modify a content policy based on the idea of political neutrality in light of the ongoing war in Ukraine. At the same time, since April, Instagram has restricted some hashtags for not fitting the Community rules, including #BuchaMassacre, #Azov, #RussiaIsATerroristState, and #StandWithUkraine. As posting violent scenes is prohibited by

the platform's policies, posts using these hashtags were immediately deleted or blocked. In June 2022, the situation repeated itself with the hashtag #russiaisaterrorisstate. Users published content with this hashtag that proved systematic targeted attacks by the russian army on civilian buildings with people inside. To bypass the restrictions, Ukrainians changed the hashtag to #russiaterroristsstate (without the "is"). In fact, users could publish posts with that hashtag, but it didn't show up in other users' feeds. Meta claimed that they did not impose special sanctions. Algorithms limited the display of this hashtag due to complaints about it [5]. War victims are being blocked, shadowbanned, or silenced.

In our opinion, social networks should regulate freedom of expression in a balanced way during such periods. Many platforms made decisions that were at odds with earlier regulations. The first attempts in this direction were made by Meta. For instance, Facebook altered its hate speech policy in March, 2022 and let users in Ukraine to write postings encouraging violence against "russian invaders" (breaking with the company's general rule that prohibits users from sharing such content), publish videos and photos with the "Azov" regiment, etc. However, later on the network, one could notice quite a lot of hesitation on the part of company representatives and statements that the new approach was misinterpreted, and hate speech should be prohibited in any form [7]. For example, the account of blogger P. Nek was blocked for publishing photos of the dead from Bucha and photographic evidence of systematic, aimed shelling of civilian buildings by the army of the russia. In September 2022, a post with a photo of a fragment of a body exhumed in Izyum was blocked ("Potentially unacceptable content; this photo may contain scenes of violence or content that is difficult to understand"), an illustration by O. Grekov, who depicted a hand with a blue-yellow bracelet ("This photo does not violate community norms, but may contain content that is difficult to perceive") [1].

It is also important to note that as soon as the platforms start to restrict or delete specific content - the Streisand effect is triggered (a phenomenon in which an attempt to remove some information, people start spreading it even more). This is what happened with the quote of Roman Ratushnyi, a Kyiv activist who died at the front. Facebook and Twitter deleted user posts containing a quote: "The more russians we kill now, the fewer russians our children will have to kill" (the system is set to perceive it as hate speech) [8].

The content of illustrators and artists (pictures, gifs, videos, etc.) is much less often removed from social networks, even if such content contains words included in the list of "triggers". Such art is a way to document reality without censorship. Twitter has begun to block the accounts of Ukrainian activists, volunteers, and journalists, particularly if they host fundraising events for the Armed Forces and war-affected citizens. Numerous Ukrainian users claim that after the war began, when they attempted to post fundraisers for the army, their accounts were suspended [9].

All such blockings have a negative impact on the reach of pages: bans and removal of posts lead to "shadow bans", the essence of which is that any user-generated content is not visible to other users. Getting out of the shadow ban can take weeks or even months. The worst-case scenario for the media is that the account is deleted without the possibility of recovery after several warnings from the platform [5].

The government now uses social media as a tool to gather data, communicate with residents directly, and even lobby for international support. Although using social media by leaders and governments is nothing new, the urgency and difficulties brought about by russia's aggression against Ukraine show the platforms' value in the context of war for gathering and disseminating information about russia's war crimes to large audiences in a timely manner. For instance, the Ministry of Digital Transformation of Ukraine created a Telegram chatbot that enables users to share videos and locations of russian soldiers [10].

The circulation of false information about russia's invasion of Ukraine is a sign of deeper problems related to the transformation of the information landscape. By enabling the creation of echo chambers and confirmation bias processes that separate the news and information users perceive and deal with online, platform and algorithm designs can accelerate the spread of misinformation. People have a tendency to disseminate false information "farther, faster, deeper, and more broadly than the truth", [10] which is especially true of false political news. So, the first level of sanctions on the part of the platforms is that they try to respond in a targeted way by blocking access or removing publications that violate the terms of use. If such measures are not possible, social networks begin to penalize accounts or pages.

For instance, in reaction to the war in Ukraine, social media have started [11] removing pro-russian accounts that incite hate in large numbers. However, such measures are implemented in both directions, and this presents a challenge because Ukrainians' accounts are frequently restricted as well. For example, Meta prohibits [12] the use of the words "rusnya" or "moskal" because it is qualified as hate speech. Given that these characteristics are ubiquitous at the onset of full-scale war, the scale of the blockades is astounding.

It is important to note here that if the content is incorrectly qualified, the decision to block the account can be fatal for the media or influencers. Although blocking appeal mechanisms exist, they are not always effective. In Ukraine, there was a period of blocking #Bucha and #Irpin, when thousands of posts with evidence of war crimes were removed en masse from the platforms. The restriction was imposed due to an alleged violation of the ban on depiction of violence. However, in practice, this led to the blocking of hundreds of accounts [7]. This case shows the need for a more careful evaluation of restrictive measures in the information field, which is filled with information about armed conflict.

Borderline content removal, which is not subject to be banned but might "deteriorate the quality of services", was one of Facebook's policies. As a result, Facebook has taught its AI algorithms to recognize this material and share it less (shadow banning) [1].

Even though the russian-Ukrainian war is still going on, social media administrators are still unsure of how to respond to emotional posts and horrific pictures posted by Ukrainian users. Occasionally, the problem could be solved only through a personal appeal of the Minister of Digital Transformation of Ukraine to the management of the social network; this was the case, in particular, with the Instagram account of the Association of Families of Defenders of Azovstal [13].

It is worth summarizing that, as of February 24, 2022, social platforms have two options for action. The first and easiest is to follow the old rules about hate speech and "borderline" content. These rules, for example, provided for the blocking of all mentions of the Azov regiment, the banning of any calls to violence, and other moments that became commonplace in social networks after February 24.

Another problem was the spread of propaganda by the russian state media. In fact, social networks have found themselves in the crossfire of content that, on the one hand, contradicts itself and, on the other hand, partially violates the rules of the service. Companies could resort to the universal policy of banning all war content. On the one hand, it made moderating easier, but it also needed a lot of work to the moderation algorithms. Another option is to change the rules for a long time, or at least for the duration of the military confrontation. Or make a decision to block the aggressor's propaganda posts while relaxing the posting rules for the defending party. In fact, most social services have chosen this path.

The Meta has become one of the most radical and quickest in decision-making regarding this war. A few days after the start of russia's invasion, Meta removed a large number of fake Facebook and Instagram pages and groups that attacked Ukraine. In the history of social networks,

there has never been a decision to change the policy regarding hate speech and death wishes for the russian military. The automated censoring of pictures from Bucha in early April 2022, which was carried out using image recognition algorithms, served as at least one example of the need for such adjustments. However, Ukrainian journalists complain that Meta moderators often do not follow this rule. This caused a call from Ukrainian public organizations to make appropriate changes to the Meta rules for military content.

However, social media have not completely solved the problem of content moderation in difficult conditions. This was shown, for example, by the complaints of blocked users due to old posts, and the automatic reaction to photos from Bucha/Irpin or any another city of Ukraine. As well as blocking posts with the hashtags #standwithukraine or #russiaisaterroristtate. Moreover, a large number of popular users who actively used this hashtag got a "shadow ban". Facebook could impose such sanctions on users and hashtags automatically due to the flow of complaints. And to cancel it, you need to study the situation and have someone from the team of moderators make a decision, which obviously takes time [14].

Back in July 2022, the Ministry of Digital Transformation of Ukraine appealed to Meta to improve the quality of moderation, not block Ukrainian bloggers, and not hide content. According to the Ministry, part of the content on Facebook and Instagram is blocked by the automatic algorithms of social networks [15]. In response, Meta recently developed and adopted an adapted content moderation policy for war coverage. Gradually, this decision begins to take effect. In particular, Meta will exclude the Azov regiment from the blocking policy. Content posted by others regarding the Azov Regiment will no longer be deleted (if it doesn't violate Meta policy) [16]. This is an important step and a signal to the global community that the truth lies with Ukraine.

It appears that platforms have not properly stated the basis on which they have reached their judgments. Or how it would apply in other situations where there is a lack of a clear decision-making structure or more transparent efforts to gather external experts to provide context and guidance. Such a strategy runs the risk of allegations of hypocrisy and the impression of inconsistent decision-making. It's important to note that social media corporations were unable to adequately combat the risk posed by russian misinformation prior to the war [10].

Conclusions and prospects for further research. Social networks have their own algorithms that automatically block "unacceptable" content without the involvement of a moderator. For example, it can be unedited photos of civilian or military bodies. The decision of the governments of Western countries to provide aid to Ukraine depends on the mood of the populations of these countries; therefore, for example, the distribution of content that reveals war crimes of russia can contribute to the provision of such aid and vice versa. Algorithms are also the result of the work of people, who can put their prejudices and sympathies into them.

By community standards, all online users are equally protected, but historical context and current events that may lift the taboo on covering sensitive content must also be taken into account. This requires reviewers with relevant cultural and political experience, an understanding of the context, and an awareness that the social media community is, on the one hand, one global community and, on the other hand, a set of different communities with different experiences of interaction with other communities. Social media posts are also a significant source of publicly available data that is being analyzed and even utilized as proof of war crimes. Examples include satellite photographs, videos, and pictures as well as photos or videos of eyewitnesses or victims of russian war crimes.

Regulating the information space during a period of armed aggression is definitely not an easy task. However, war should not become a reason for uncontrolled restrictions on

social networks because sometimes they remain the only resources from which readers can get objective and necessary information. Likewise, one should not expect ideal behavior from the platforms because it is hardly possible to predict absolutely everything and react to each of the threats in time.

References

1. Фіялка, С. В. (2022). Проблематика дотримання стандартів спільноти в соцмережі «Фейсбук» в умовах збройної агресії Російської федерації. Обрії друкарства, 2(12), 5–17. https://doi.org/10.20535/2522-1078.2022.2(12).270922 (дата звернення: 11.02.2023)
2. How do social networks manage content moderation to combat misinformation? URL: https://www.buster.ai/blog/how-do-social-networks-manage-content-moderation-to-combat-misinformation (дата звернення: 11.02.2023)
3. Facebook Community Standards URL: https://transparency.fb.com/uk-ua/policies (дата звернення: 13.02.2023)
4. Hard Questions: Who Should Decide What Is Hate Speech in an Online Global Community? URL: https://about.fb.com/news/2017/06/hard-questions-hate-speech/ (дата звернення: 14.02.2023)
5. Потенційно неприйнятний: як онлайн платформи обмежують контент українці URL: https://ukrainer.net/pravo-na-kontent/ (дата звернення: 14.02.2023)
6. We're closely investigating – but mass reporting is not a factor here. URL: http://surl.li/euzhj (дата звернення: 12.02.2023)
7. Незоряні війни: соцмережі під час збройних конфліктів URL: https://cedem.org.ua/analytics/sotsmerezhi-zbroyni-konflikty/ (дата звернення: 11.02.2023)
8. Facebook і Twitter блокують цитату загиблого на фронті Романа Ратушного про війну з Росією URL: https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/29670/2022-06-15-facebook-i-twitter-blokuyut-tsytatu-zagyblogo-na-fronti-romana-ratushnogo-pro-viynu-z-rosiieyu/ (дата звернення: 13.02.2023)
9. Twitter Bans of Ukrainian Activists Face Pushback URL: https://www.thestreet.com/investing/is-twitter-banning-ukrainian-activists (дата звернення: 11.02.2023)
10. OECD, Disinformation and Russia's war of aggression against Ukraine: Threats and governance responses, OECD Policy Responses on the Impacts of the War in Ukraine, URL: https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/disinformation-and-russia-s-war-of-aggression-against-ukraine-37186bde/. (дата звернення: 13.02.2023)
11. Guns, tanks and Twitter: how Russia and Ukraine are using social media as the war drags on. URL: https://theconversation.com/guns-tanks-and-twitter-how-russia-and-ukraine-are-using-social-media-as-the-war-drags-on-180131 (дата звернення: 11.02.2023)
12. Мова ворожнечі в соцмережах: як регулювати? URL: https://cedem.org.ua/analytics/mova-vorozhnechi-v-sotsmerezhah/ (дата звернення: 11.02.2023)
13. Як російська війна в Україні впливає на модерацію контенту в соцмережах URL: https://glavcom.ua/digest/jak-rosijska-vijna-v-ukrajini-vplivaje-na-moderatsiju-kontentu-v-sotsmerezhakh-891123.html (дата звернення: 11.02.2023)
14. Як російська агресія змінила пошукові сервіси та соціальні мережі URL: https://chas.news/current/viina-v-ukraini-pokazala-scho-neitralitetu-zaraz-ne-mozhe-isnuvati-tehnogigantam-takozh-dovelosya-vibrati-odnu-zi-storin-konfliktu (дата звернення: 11.02.2023)
15. Мінцифри звернулося до Meta щодо приховування українських постів та блокування акаунтів URL: https://espreso.tv/mintsifri-zvernulosya-do-meta-shchodo-prikhovuvannya-ukrainskikh-postiv-ta-blokuvannya-akauntiv (дата звернення: 11.02.2023)

16. Meta пообіцяла не блокувати дописи про полк "Азов" у своїх соцмережах URL: https://espreso.tv/meta-poobitsyala-ne-blokuvati-dopisi-pro-polk-azov-u-svoikh-sotsmerezhakh (дата звернення: 11.02.2023)

ПОЛІТИКА МОДЕРУВАННЯ СОЦІАЛЬНИМИ МЕРЕЖАМИ КОНТЕНТУ: КЕЙС ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНІ

Христина Юськів
Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут прикладної математики та фундаментальних наук,
кафедра міжнародної інформації
вул. Степана Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна

Агресивна війна Росії проти України примітна тим, наскільки вона ведеться та поширюється в Інтернет просторі. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну проілюструвало як соціальні медіа змінюють спосіб хронікування, переживання та розуміння війни. Дописи в соціальних мережах стали важливим джерелом інформації як для збирачів відкритих джерел інформації (OSINT), так і для звичайних ЗМІ. Соціальні медіа можуть використовуватися як «інструмент» для досягнення урядами цілей військового часу. Частково мета полягає в тому, щоб світ отримував інформацію про Україну безпосередньо з України.

Повідомлення користувачам про блокування контенту, пов'язаного з війною Росії в Україні, передусім стосуються порушення стандартів спільноти. Алгоритми все частіше позначають контент від українських користувачів як «чутливий» (наприклад, фотографії загиблих цивільних і/або військових), а оприлюднення таких матеріалів допомагає повідомити про наслідки військових злочинів і підвищити міжнародну обізнаність. Вони сприяють забезпеченню міжнародної фінансової, гуманітарної, правової та військової допомоги Україні.

В основному, публікації у соціальних мережах блокують через використання заборонених спільнотою ключових слів. незалежно від того, яку користь, суспільний інтерес та сенс він має. Поширеною є практика боротьби з так званим межовим контентом, коли матеріал не показується в стрічках новин і не блокується.

Доцільно залучати неупереджених рецензентів, які мають відповідний культурний та політичний досвід, розуміють контекст. Ми також вважаємо, що можна частково змінити вимоги стандартів щодо заборони «мови ворожнечі». Соціальні мережі також мають враховувати контекст окремих випадків.

Ключові слова: соціальні мережі, стандарти спільноти, контент, модератор, мова ворожнечі, чутливий вміст, блокування.

НОТАТКИ